

వేమన గ్రంథాలయముకు బహుమతి
వనగలయొకటి ౧౯౪౮ 44

ఆనందాశ్రమ గ్రంథరత్నమాల

శ్రీభర్తృహరియోగీంద్రవిరచిత సుభాషితత్రిశతి

తంజనగరము-తేనెపెరుమాళ్లయ్యగారిచే
వ్రాయఁబడిన

ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యములతోను
ఏనుఁగు లక్షణకవికృతాంధ్రపద్యములతోను
గూడినది.

వేమూరు-వేంకటకృష్ణమసెట్టి & సన్న్ వారిచే
బ్రకటింపఁబడుచుండినది.

ఈ కూర్పు

కేసరి ముద్ర గాలయమున

ముద్రితమైనది.

ప్రచురణకర్తలు :

రామా అండ్ కో.

బుక్కెల్లూరు & పల్లిపర్తిపర్తి

ప్రాంచెస్. మద్రాసు - గుంటూరు

వెల ౫ 2-0-0]

1939.

[COPYRIGHT REGISTERED.]

II

నీతిశాస్త్రము.

• శృంగారశతకము.

వైరాగ్యశతకము.

1. తృప్తానూషణము	243
2 విషయసరిత్యాగవిడంబన	255
3 యాచార్దే న్యదూషణము	257
4 భోగాన్యైవరసము	280
5 కాలమహిమానువరసము	292

6 యతస్సపతి సువాదపర్ణినము	304
7 మనస్సంబోధన నియమనము	315
8 నిత్యానిత్యవస్తుపిచాగము	326
9 శివార్చనము	336
10 అవధూతచర్య	346
11 అధికశ్లోకములు	357
మల్లధూపాలీయము — నితిశతకము	369
" శృంగారశతకము	384
" వైరాగ్యశతకము	393
పుష్పగిరితిమ్మకవికృత నితిశతకము	413

అశ్విని

శనగలయోగము
పేమన గ్రంథాలయమును బహుమతి

పీఠిక.

—❀❀❀—

సుభాషితశ్రీతి యనంబడునీకృత్యయందు గల సీతీశృంగార
నైరాగ్యశతకంబులు మూడు నన్వర్థముగా గ్రమంబున సీతీశృంగార
నైరాగ్యంబుల బోధించు. ఈగ్రంథమునకుం గలప్రతులు రెండుతెగ
లుగా నున్నవి. ఒక తెగప్రతులు రామచంద్రబుధేంద్రవ్యాఖ్యాత మైన
ప్రతి ననుసరించునవై తఱచుగా దక్షిణ హిందూదేశంబున ప్రచా
రము గలిగి యున్నట్లు గానంబడుచున్నవి. మఱియొక తెగ ప్రతులు
రామర్షిపండితవ్యాకృత మైనప్రతికిం బ్రతినిధులై యుత్తర హిందూ
శమునందే వ్యాప్తిజెందియున్నట్లు చూపట్టుచున్నవి. ప్రకృతగ్రం
థము మొదటితెగం జేరినది. ఈతెగయం దొక్కొక్కశతకమును బోదేసి
దశకములుగా విభక్తమై మొత్తమునకు సరిగా నూహేసి శ్లోకములు
గలిగి యుండును. శ్లోకముల కొంచొంటికి, నట్లే దశకములకును, బూ
ర్వోత్తరసంబంధ ముండును. రెండవతెగ ప్రతులలో దశకములుగా
విభాగము లేదు. ఒక్కొక్క శతకమందును శ్లోకములు*నూటింటి
కక్కుడై యొండొంటితో సంబంధ మంతగా లేకుండును. అందు శ్లోక
ములక్రమమును మిక్కిలియు వేరైయున్నది. ఇంతేకాదు. అం దొక
శతకములోనిశ్లోకములు గొన్ని యందు మఱొకశతకమునం గూడనూ
పుచున్నవి. రెండింటిపాఠములును జాల భిన్నములై యుండును.
అయిన నిందలిపాఠములకంటె నందలివి మఱింత సమంజసములైప్రాథ
ములుగా నుండును. ఇట్టిరుదేఅంగుప్రతులకును శ్లోకముల క్రమసంఖ్యా
పాఠములందు మిక్కిలియు భేదము గానిపిందుటంజేసి యందుఁ జక్కఁ
గవిప్రణీతమైన దేదియో మాటుపడి వచ్చిన దేదియో తెలియరాకు
న్నది. అందుఁ బాఠములు మఱింత సమంజసములయ్యు శ్లోకములకు
సంబంధసంఖ్యానియమము లేమింజేసి యది కవిప్రణీత మాతృకకుఁ

* రెండవతెగయందు నొక్కొక్కశతకమునను నించుమించుగా నున్నదినలువది
శ్లోకములు వచ్చునగాఁ గనుకయున్నది. కొన్ని మాఁదశకములకును ముత్తము
నను నున్నాఁడుశ్లోకములున్నవి. మొదటితెగలో శతకమునకు సరిగా నూహేసివొప్పిన
మాఁడుశతకములకు మున్నూఁడుశ్లోకములున్నవి.

బుత్రిక యగుట . సం దేహింపవలసి యున్నది. ఇం దట్టిసామంజ
స్యము లేకుండియుఁ దక్కినసంఖ్యాదివ్యవస్థ యుండుటచే నిది కవికృత
మైన ప్రతియాకృతి గలిగియుండు ననుట మఱింత యుప్పపన్నముగా
నున్నది. ఎట్లన, లేఖకాదులగోషములంబట్టి పాఠములెంతయు భిన్నము
లగుం గావున వానిం గొని పాఠసౌష్ఠ్యవము గూర్చనచ్చునుగాని కృతికిం
గల తొలియాకృతి నిర్ణయించుట వలనుగాదు. పూర్వోత్తరసంబంధ
సూచకమైన రచనాస్థానాళికయు సంఖ్యాదివ్యవస్థయుఁ గృతినామ
మన్వర్థముసేయు తక్కులక్షణములును గవిరచితమైన కృతిరూపమును
యథాతథముగాఁ దెలియుటకుఁ దోడుపడునవి యగును. కావున నీ
మొదటితెగ ప్రతులే కవి నిబంధించిన యాకృతి గలవి యగు ననవ
చ్చును. అయినను విషయ మింతమాత్రమున వ్యవస్థితము గానేరదు.
ఎట్లన, భర్తృహరి బహుతరముగా నీ శతకముల ముఖ్యవిషయము
లగు నీతిశృంగారాదులను మాత్రము మది ననుసంధించి శ్లోకములను
బరస్పరసంబంధ మపేక్షింపక యిచ్చకు వచ్చినట్లు రచింపఁగా నిందు
సంబంధము లేనితెఱసిం గాంచి వెనుకటివారిచేఁ బెక్కుశ్లోకములు
ప్రక్షిప్తము లగుటవలన రెండవ తెగయందు సంఖ్యాదినియతి చెడి
యుండవచ్చును. కావున నది, సంబంధసంఖ్యాదినియమములు లేకుం
డియుఁ గవి ప్రణీతాకృతి గలిగియుండనోపు. లేక, రామచంద్రబుధేం
ద్రుఁడు సంఖ్యాదివ్యవస్థ మాలి దురవస్థ నున్నయాశ్లోకజాలముం గొని
వానియందుఁ బ్రక్షిప్తములని తనకుఁ దోచినవానిం దీసివైచి పఠస్ప
రసంబంధముకలుగునట్లు * శ్లోకములక్రమముమార్చి సరిగా నూఱేసి
గూర్చి దశకవిభాగముతో శతకముల నేర్పఱిచియుండవచ్చును. కావు
న నీ మొదటితెగయుఁ బ్రథమాకృతి యథార్థముగాఁ గలది గాకుండ
వచ్చును. ఈవిషయ మిట్లుండనిచ్చి యింక దీనిని రచించిన కవి యగు

* 'అసారాసత్వే' శృం - 3౫ ఇత్యాదిశ్లోకములు కొన్ని యపవాదము
లంజేసి తమయున్న ప్రకరణంబులకుం జొరగింపబడియున్నవికాని యుదీచ్యకోశము
లంబట్టి వానిసమంజసపాఠముల బరిశీలింపగా నవి ప్రకరణాంతరముం జేరినవిగాఁ
గానిపించెడి. ఈవిషయము, రామచంద్రుఁడే యాకృతిని వేఱుక్రమమునఁగూర్చెననుటకు
నొక యుపోద్ఘాతకముగా నున్నది.

భర్తృహరి

చరితము దెలియుట నశ్యకము. పండితపరంపర చేవాడుకొనంబడుకొన్ని విషయములు దప్పు భర్తృహరింగూర్చి విశ్వసనీయంబు లగుచరిత్రాంశము లేవియుఁగానరావు. ఆపిషయములు నొండొంటికిఁ బొసఁగియుండవు. ఇతండుజ్ఞు నీరాజవంశమునం జనించినవాడనియు దానేసింహాసనము నెక్క నర్హుండయ్యు సంసారబంధమురోసి రాజ్యము తనతమ్ముడు విక్రమార్కునికి నప్పగించి చన్నవాడనియు నొక ప్రతీతి గలదు. ఈవిక్రమండు విక్రమశకాబ్దములభూతుండు. * మఱియొక ప్రతీతి విక్రమాదిత్యునకు బ్రహ్మక్షత్రవైశ్యశూద్ర కాంతలు బ్రాహ్మణ, భానుమతి, భాగ్యవతి, సింధుమతియని నలువురు గల రనియు వారియందు వరుసగావరరుచి విక్రమార్కు భట్టి భర్తృహరులు జనించి రనియుఁ దెలిపెడినది. ఇది యెంతవిశ్వసనీయమో తెలిసినది గాదు. ఈకవి తన్నుగుఱించి యేమియు నీగ్రంథమునఁ జెప్పినవాడు గాడు. ఈకవివంశాదిక మటుండ జీవించియుండినకాల మిది యని తెలియుటకుఁ బండితప్రతీతియు గ్రంథస్థనిదర్శనములును నితరకవిచరిత్రములకములైనవిషయములును సాధనములుగాఁ గొని దానిఁ బరిశీలింపవచ్చును. అందుఁ బండితప్రతీతి యితనిని విక్రమాదిత్యునికాలమువాఁడుగా రూపించెడిది. అవును విక్రమశకము క్రీస్తు పుట్టుటకు 56 సంవత్సరములకుఁ పూర్వము.

* ఈ ప్రతీతికి,

యాం చిస్తయామి సతతం మయి సా విరక్తా

సా ప్యన్య మిచ్ఛతి జనం సజ్జోఽన్యసక్తః ।

అస్మత్కృతే చ పరిశుష్యతి కాచి దన్యా

ధి క్తౌం చ తం చ మదనం చ ఇమాం చ మాచ॥

అనుశ్లోకముమూలము. ఒకప్పు పొకబ్రాహ్మణుఁ డమరత్వమునిచ్చునొకపాడు లభంపఁగా నది బహుజనపరిపాలకుఁ డగు భర్తృహరియే యర్హుండని యాతని కొసంగె. అతండు దానిఁ దనయిల్లాలి కీయఁగా నది తనవిటులికిని వాడు తనయుఁడుగఁ గైయకు నదిమరల భర్తృహరికినినాపాడు నొసంగిరి. అంత భర్తృహరితత్ఫలవృత్తాంతంబంతయుఁ దెలిసి సంసారమునుకోసి యాశ్లోకమునుజెప్పెనట. మఱియొక ప్రతీతింబట్టి యాపండు నొకయోగివలన విక్రమండు వడసి యొకబ్రాహ్మణుని కీయఁగా నాతండు భర్తృహరి కిచ్చెననియు నతనినుండి తక్కినవారికి మున్ను చెప్పిన వరుసను లభించె ననియుఁ దెలిసెడిది.

ముననుండి యారంభించుచున్నది గాన మనకవి క్రీస్తునకుఁ బూర్వ
 మైన ప్రథమశతాబ్దము తొలినగమున నున్నవాఁడని తేలుచున్నది.
 ఇంక గ్రంథస్థనిదర్శనములం బట్టి యాతనికాలము నిర్ణయించుటయుఁ
 గష్టముగా నున్నది. శతకములు వేదాంతపరిభాషాజటిలములుగా
 నున్నవి. అయినను వేదాంతసిద్ధాంతములు పెక్కుసంవత్సరశతములుగాఁ
 జర్చితములై నిష్పత్తి నొందినవి గాన వానియుత్పత్తికాల మిది యని
 రూఢిగా నిర్ణయింపఁ దరము గాకున్నది. ఇవి యుపనిషత్తుల కనంతర
 ములై పురాణములకును బుద్ధమతమునకును సమకాలీనములుగాఁగాని
 పించుచున్నవి. వీనికాలంబున సుప్రసిద్ధు లగుపురుషులు కుమారిల
 భట్టును శంకరాచార్యులు నగుదురు. కుమారిలభట్టు రమారమి
 యెనిమిదవశతాబ్దమునను శంకరులు తొమ్మిదవశతాబ్దమునను నుండిరి.
 కాన వేదాంతము తొమ్మిదవశతాబ్దము మొదలుగా వ్యాపించినదిగాని
 దానిప్రారంభ మంతకుబహుకాలమునకుమునుపేయుండును. కాని యది
 యెప్పుడో నూటిగాఁ జెప్ప నయితిగాకున్నది. కాన వేదాంతపరిభాషం
 బట్టి మన గ్రంథకాలము నూహించుట యసమంజసము. ఇందుఁబురాణ
 ములును బరామర్శింపఁబడినవి. 'విల్సన్' అనుపండితుఁడు పురాణమేది
 యు వేయిసంవత్సరములకుమునుపుగానరాదనిచూపియున్నాఁడు. దానిం
 బట్టి కొందఱ తీగ్రంథమును బదునొకండవపండ్రెండవ శతాబ్దములనాటి
 దిగా నిష్కర్షించెదరు. పురాణములకుఁగల్గ వ్యాసుండని ప్రసిద్ధిగదా.
 అతండు వేదవిభాగమును జేసినవాఁడునంద్రు. కాబట్టియాతనికాలము
 వైదికపౌరాణిక కాలములకుమధ్యవ ర్తియైయుండనోపుంగావున నాతండు
 క్రైస్తవశకమునకు మునుపటివాఁడగు. ఆతనింబట్టి పురాణము లన్ని
 యో కొన్నియో ప్రథమశతాబ్దమునకుఁ బూర్వమేయుండినవిగాఁ దెలి
 యుటంజేసి పురాణ ప్రసక్తింబట్టి యీకృతి యర్వాచీనమైనదిగా నిర్ణ
 యింపరాదు. ఇక నితరులచరిత్రలమూలముగా లభించినయాధార
 ములఁజూతము. ఏతద్గ్రంథవ్యాఖ్యాన లెవ్వరును గవికాలమును విచా
 రించినవారు గారు. పూర్వగ్రంథకారు లెవరుగాని యీ కవింగూర్చి
 ప్రస్తావించినవారును గారు. దీనివ్యాఖ్యాతలలో నొక రగురామచంద్ర
 భుధేంద్రుఁడు కవింగూర్చి

‘విప్రేణాభూతపూర్వం ఫలమధితపసాలమ్మి సూర్యప్రసాదా-
 ల్లబ్ధ్వా తస్మా తస్వయం తత్ప్రచురతరజరాపఞ్చ తాపఞ్చనాఢ్యమ్ |
 హిత్యా మోహం స్వకాంతస్వతివిహంగధియాతంసి పేవ్యాస్తభవ్యో
 యోగీంద్రోభ ర్తృహర్యాహ్వాయ ఇహాశురు తేఽద్యాపివిద్యావిలాసః’
 అని చెప్పియున్నవాడు. ఇందు బ్రాహ్మణుండు సూర్యప్రసాదమువలన
 బడసినఫలము నతనివలనం దాను బొంది కాంతాదులందలి మోహ
 మును వీడి జరాపంచతాకుంచనాఢ్యమైన తత్ఫలభుక్తింజేసి యేమో
 యింకను విద్యావిలాసము నెఱపుచున్నాడని చెప్పబడినది. వ్యాఖ్యా
 తలగుడ్డిఛాందసమున కిది యొకనిదర్శనము. అయినను గవికాల నిర్ణ
 యమునకు వేటొక ప్రబలాధారము గనుపట్టుచున్నది. కలిల-ఉ-
 డిమ్నా అనునొక పారసీకగ్రంథము గలదు. ఇది సంస్కృతపంచతంత్ర
 మునకు వికృతియైన యొకానొకగ్రంథమునుజూచి పారసీక భాషయందు
 వ్రాయబడినది. కావున నిం దొకవాక్యము పంచతంత్రమునందలి
 *యొకశ్లోకమును మిక్కిలియుం బోలియున్నది. ఈ గ్రంథము క్రీ. వె.
 531 నుండి 579 వఱకు నుండిన యొక పారసీకరాజుకొఱకు వ్రాయం
 బడినది. కాన దీని కుపజీవ్యమైన పంచతంత్రము దాదాపుగా (క్రీ. వె.
 500) ఆఱవశతాబ్దముతోలుతఁ గలిగియుండును. పంచతంత్రము పూర్ణ
 ముగా స్వతంత్రనిబంధనము గాదు గావున నది యప్పటివాఙ్మయము
 నుపజీవుంచుచున్నదిగాన*నది యాపూర్వోక్తశ్లోకమును నీతిశతకము
 నుండి కయికొనియున్నది. కనుకభ ర్తృహరియుఁ బంచతంత్రకాలంబగు
 నాఱవశతాబ్దమునకు మున్ను, అనఁగా యైదవశతాబ్దపు రెండవసగము
 నందు నుండు ననుట సంభావనీయముగా నున్నది.

భ ర్తృహరిద్వితీయము.

సుభాషితత్రిశతినిర్మాత భ ర్తృహరియనంబడునట్లు వాక్యపదీయ
 కర్తయు భ ర్తృహరి నాఁబడు. ఈభ ర్తృహరు లిరువురు నొక్కరా, లేక
 భిన్నులా యని విచారింపవలసి యున్నది. ‘పతాక్’ (Pathak) అను

* ఈశ్లోకము ‘శశిదవాకరయో ర్మహాపీఠనం | గజభజజమయోగపిఠనమ్ | మ
 తిమతాంచవిలోక్య దరిద్రతాం | విధిరహోబలవానితి మేమతిః’ ఇది భ ర్తృహరి నీతి
 శతకమునను గానించుచున్నది. 1.

ను త్తర దేశపండితుడు, వాక్యపదీయకారుడు బౌద్ధుడుగాన మనశత
కకారుడు గాఁడని రూపించియున్నాడు. చీనాదేశయాత్రికుఁ డగు
'ఇట్సింగ్' (It'sing) ఏడవశతాబ్దముకడపట నిండియాకు వచ్చినపుడు
వాక్యపదీయకారుఁడగు భర్తృహరి తా నచ్చటికి వచ్చుటకు నలువది
యేండ్లకు మునుపు మరణించె ననియు నతఁడు బౌద్ధుఁడనియుఁ గావున
రత్నత్రయమునందును ద్వివిధశూన్యమునందును దృఢభక్తి గలవాఁ
డనియు వ్రాసి యున్నాడు. పదనొకండవశతాబ్దమునం దుండినవాచ
స్పతిమిశ్రుఁ డనుపండితుఁ డావాక్యపదీయకారుని 'బాహ్యుఁ' డని
పేర్కొని యున్నాడు. బాహ్యు లని వేదబాహ్యులగు బౌద్ధాదు
లకు వ్యవహరింపఁబడుచున్నది. కావున నిది పూర్వోక్తయాత్రికునివ్రా
త యథార్థము గావించుచున్నది. మఱియుఁ గుమారిలభట్టు వాక్యపదీ
యకారు నెంతయు నిరసించి వ్రాసియున్నాడు. బుద్ధుఁ డౌటంజేసియే
కాని మఱియొక హేతువుంబట్టి యట్లాతనిని నిరసించుటకు మూలము
గానరాదు. కాన వాక్యపదీయకర్తయగు భర్తృహరి కేవలబౌద్ధుఁ
డనుట నిర్వివాదము. సుభాషితత్రిశతీకారుఁడో వేదాంతవిషయతత్ప
రుండైన శివభక్తుఁ డగుట శతకత్రయమే ఘోషించుచున్నది. వేయేల
'దిక్కాలాద్యనవచ్చిన్న' యను నీతిశతక ప్రథమశ్లోకమే యీకవి
వేదాంతతత్పరతను దెలిపెడిని. కావున నీ భర్తృహరు లిరువురును.
భిన్ను లే యగుదురు.

భర్తృహరియు భట్టియు.

భర్తృహరియే భట్టి కావ్యకర్త యగుభట్టి యగు నని యొక
ప్రతీతి గలదు. ఈభట్టి త్రిశతీకారుఁడుగు భర్తృహరియా వాక్యపదీయ
కర్తయగు భర్తృహరియా యని శంక పొడమెడిని. భట్టి విష్ణుభక్తుఁ
డగుటంజేసి బౌద్ధుఁడగు వాక్యపదీయభర్తృహరి కానేరడు. ఇక
శతకకారుఁడగుభర్తృహరియా యని ప్రశ్నకలుగుచున్నది. ప్రతీతిని
విడిచి యిరువురచరితములం జూడఁగా నిద్దఱు నొక రేయనుటకు నయితి
గానరాదు. భర్తృహరి క్షత్రియుఁడు; భట్టిబ్రాహ్మణుఁడు. భర్తృహరి
మధ్యహిందూదేశవాసి, భట్టి, భట్టికావ్యమునందలి యొకవాక్యముం
బట్టి, వలభీరాజాస్థానములోఁ జేరినవాఁడని తెలిసెడిని. వీరిరువురఁజై

లులయందు భేదము గలదు. భట్టిరచన మిక్కిలి ప్రౌఢమై యర్థని
బిడమై వ్యర్థపూరణరహితమై యుండును. భర్తృహరిరచనయందు
గొన్నియెడలఁ బదవైఖరి గడుసుగాను నన్వయ మసంగతముగాను జూ
పఱిపెడి. మఱియు భర్తృహరి శివవిష్ణులం దభేదప్రతిపత్తిగలయట్లుగాని
పించి 'తథాపిభక్తిస్తరుణేన్దుశేఖరే' యనిశివునియంద భక్త్యతిశయము
తెలుపుచున్నాఁడు. భట్టియో యెంతయు విష్ణుభక్తుఁడు. పూర్వ
గ్రంథకారు లీయిరువుర గ్రంథములనుండి యేవేని యుదాహరించున
పుడు వానిని భిన్నకవికృతములుగానే చూపిరి కాని యేకకవికృతము
లుగాఁ జూపరైరి. ఈకారణములంబట్టి యీయిరువురును భిన్నులేకాని
యొక్కరుగారు.

ఇందు బౌద్ధసిద్ధాంతసూచకములు గల నందురు గాని 'యవి
యంతగాఁ గనుపట్టవు. 'త్రిభువనమసి బ్రహ్మమనుతే' 'లీయే పరి
బ్రహ్మణి' యిత్యాదులు వేదాంతదర్శన ప్రదర్శకములు. కవి పరామ
ర్శించుయోగ ప్రక్రియయు దశావతారములును గంగానదియు హిమా
లయప్రదేశములును నతండు బుద్ధుఁడు గామిని జాటుచున్నవి.

ఆంధ్రవ్యాఖ్యానము.

ఇక దీనియాంధ్రవ్యాఖ్యం గూర్చి కొంత చెప్పనొప్పు. రామ
చంద్రవ్యాఖ్య ననుసరించియె ప్రాయశముగా నీవ్యాఖ్య గావింపఁబడి
నది. కాని పెక్కు క్లోకములకు నావ్యాఖ్యయందుఁ బాఠములుమిక్కిలి
యసమంజసము లై యన్వయమును గడు నసంభావిత మై కానంబడు
చుంటుం జూచి యదీచ్ఛకోశపాఠములఁ బరిశీలించి యన్వయసౌల
భ్యము నర్థవైశద్యమును గలుగునట్లు సమంజసములును సరసము
లును ప్రౌఢములు నగుపాఠముల గ్రహించి నేను గ్రాంతగా వ్యాఖ్య
గావించి యున్నవాఁడ. మనవ్యాఖ్యాతలలోఁ బెక్కండు దమ కఖండ
పాండిత్యముండినను బాఠసౌష్ఠవములం బరిశీలించుట కానంతబుద్ధియు
వెచ్చింపక యవి యెంత యసంగతము లయ్యుఁ దమపాండిత్యపటిమ
వలన క్లిష్టప్రక్రియచే నర్థములు గల్పించి యలవరించువాడుక తఱు
చుగాఁ గనుపట్టుచున్నది. ఇందులకు నిదర్శన మొకటి చూపెద.

‘మాలతీ శిరసిజృమ్భణోన్ముఖీ, చందనం వపుషి కుజ్జుమావిలమ్ |
వక్షసి ప్రియతమా మనోహరా, స్వర్గ ఏష పరిశిష్ట ఆగతః.’

ఇందులకు ‘సిగయం దపుషు విరియః బౌణు చున్నజాజీపూదం
డయు మేనియందుః గుంః మపూనైచియు మెదిచినగందమునునక్కన
వ్రాలియున్న మిక్కిలి యనుంగుఃజెలునయు, పుడమియం దనుభవింపః
బమట్టకై వచ్చిన స్వర్గ(భోగ) శేషము’ అని తాత్పర్యము. దీనికిరామ
చంద్ర పాఠము,

శ్లో॥ మాలతీ శిరసి జృమ్భణం ముఖే
చందనం వపుషి కుజ్జుమావిలమ్ |
వక్షసి ప్రియతమా మదాలసా
స్వర్గ ఏష పరిశిష్ట ఆగమః ॥

‘జృమ్భణం ముఖే’ అని యావులింతయు స్వర్గభోగమా ! ఇం
దులకు ‘ముఖే జృమ్భణం మదనమదజనితజృమ్భశ్చ’ ‘జృమ్భస్తుత్రిషు
జృమ్భణమ్’ ఇత్యమరః. ‘యద్వా సమ్భాగౌత్సుక్యసూచకరాగవి
లాసస్ఫూర్తిశ్చ’ యని రామచంద్రవ్యాఖ్య. ‘జృమ్భణోన్ముఖీ’ యని
మాలతీపుష్పమునకుసాంపైనవిశేషణమును గూర్చుపాఠము సరసమో
యావులింతను స్వర్గభోగముః జేయుపాఠము సరసమో రసజ్ఞులే
యూహింతురుగాక. ‘స్వర్గఏష పరిశిష్టఆగమః’ అనుచో ఈపూర్వోక్త
ములైన మాత్రాదులే స్వర్గము-అనగా స్వర్గశబ్దవాచ్యములనియు,
ఆగమము-అనగా వీనిందప్పః దక్కినవానిని స్వర్గముగాఁ జెప్పుశాస్త్ర
ము, పరిశిష్టమైనది-అనగా అముఖ్యమైనది-స్వర్గపదవాచ్యము లైన
వాని ముఖ్యార్థమును దెలియనిది, అనియు, కాకున్న పూర్వోక్తము
లైనవానినే స్వర్గమని చెప్పననియు వ్యాఖ్యసేయంబడి యున్నది. ఈ
కొండవీటి చేత్రాటిచుట్టయేల? ఈకల్పనాగౌరవముచే కష్టపడి సంపా
దించినయర్థగౌరవముకంటె ‘పరిశిష్ట ఆగతః’ అనుచో నతిసులభముగా
స్ఫురించునర్థసంపద యెంతయు సొంపుగా నున్నది.

శ్లో॥ యదేత త్సూరేన్దు మృతహర ముదారాకృతి పరం
ముఖాబ్జం తన్వశ్యాః కిల వసతి యత్రాధరమధు |

ఇదం త త్కింపాకద్రుమఫల మిదానీ మతిరసం
వ్యతీతేఽస్మిన్కాలే విషమిన భవిష్యత్వసుఖదమ్॥

శృంగార : ౪౮.

ఇందు, తన్వంగిముఖాబ్జము కింపాకద్రుమఫల మనబడియె.
వ్యాఖ్యాతః 'కింపాక' శబ్దమున కర్థము దెలియక 'కిం-కిమపి' అనిర్వా-
చ్యమిత్యర్థః. పాకద్రుమస్య - బాలరసాలాదివృక్షస్య, ఫలం - అతిరస
బాలరసాలవృక్షఫలమిత్యర్థః 'పోతంపాకోఽర్భకోఽపిమ్భః' ఇత్యమరః.
యద్వా...కిం పాకం-ఈషత్పక్వం - ద్రుమఫలమ్...కింపాకశబ్దో నిఘ-
ట్ట్యస్తరేషు మృగ్యః' అని వ్రాసినాడు. కింపాకమనగా ముసిడిచెట్టు.
'కింపాకః స్యాన్మహాకాళః' అని హాలాయధుడు. 'విషముష్టే నిరర్థ-
కేచ' అని శబ్దరత్నకోశము. స్త్రీముఖము ముసిడిచెట్టు పండువలె నను-
భవించునపు డతిరసముగాను పిదప విషముగాను నుండునని యర్థము.
'కింపాక' శబ్దమును విఠిచి బాలరసాలాద్యర్థములు సేయుటవలనఁ
బాండిత్యము కొఱవడదుగాని * విమర్శాలోపమే కానిపించుచున్నది.
మొత్తమునకు రామచంద్రునివ్యాఖ్య మిక్కిలి పుష్పన్నమైనది. ఇతండు,
శ్లో॥ శ్రీమాం స్తైలిజ్జదేశే స జయతి విబుధశ్రేణికోటిరకోటి-
కోటిమాణిక్యభూతాగణితగుణగణోఽఖణ్డపాణ్డత్యశౌణ్డః।
ధీరః శాణ్డల్యగోత్రః సకలకవికలాహ్లాదిసూక్తిప్రవీణో
వీణోదాహర్యవిద్యావివరణనిపుణో రామచన్ద్రో బుధేన్ద్రః॥

శ్లో॥ వేదాన్తోదస్తచింతామతనుత చతురేణాస్తరేణాకతర్కం
తర్కంచాతర్కయద్యః ఫణిపతినచసాం పారమాధత్తయోగే।
యోగే యః సాఙ్ఖ్యసఙ్ఖ్యగమసమయవిధావపల్యం తన్త్రవిద్యా
విద్యాయామిన్యధీశః స్ఫురతి నిరుపమావచ్ఛవంశామ్బురాశౌ॥

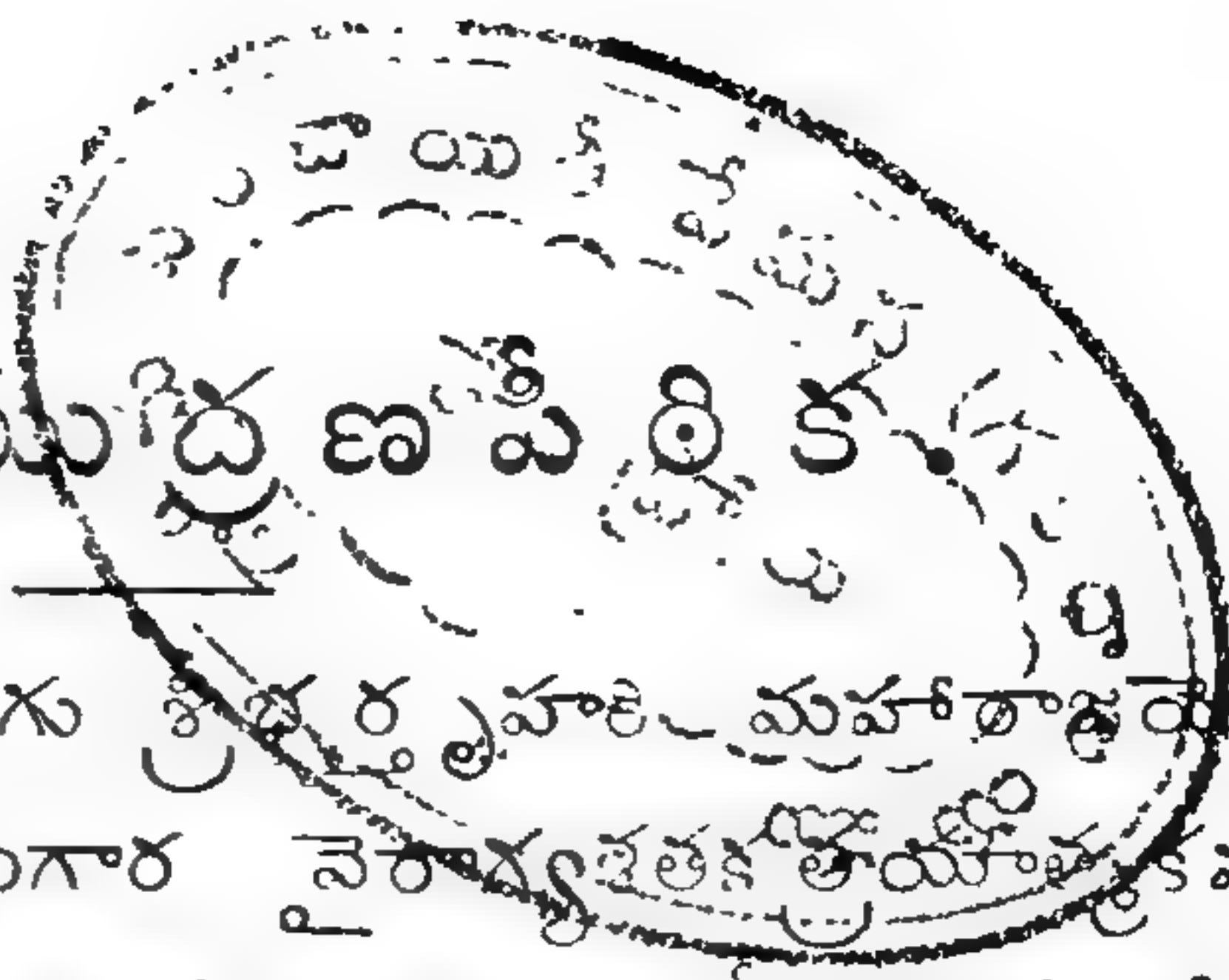
అని వ్రాసికొన్నట్లుసకలశాస్త్రప్రవీణుఁ డనుటకు నీ వ్యాఖ్యయే నిదర్శ

* సతీశతకమున ముఖ్యముగా 55, 69, 76, 78, 85, 89, 90, 91 వ శ్లోక
ములును, శృంగారశతకమున 22, 24, 28, 35, 48, 54, 79 వ శ్లోకములును,
వైరాగ్యశతకమున 1, 23, 26, 28, 42, 49, 61, 65 వ శ్లోకములును నిట్లే
విమర్శారహితములై యుండుట చూచునది.

నము. ఇందుఁ గలవిశేషప్రక్రియలన్నియును దెలుఁగునందునుగూర్చి
 యున్నవాఁడ. శృంగారశతకముతోలుత నవరసములంగూర్చియు విభా
 వానుభావాదులం గూర్చియు వ్యాఖ్యావిషయప్రవేశమునకు వలయు
 నంత వ్రాసియున్నాఁడ. ఉదీచ్యకోశములను బ్రాచ్యలిఖితగ్రంథభండా
 రమందలిప్రతులను బెక్కింటిఁ బరిశీలించి శ్లోకములకు సమంజసపాఠ
 ములఁ గుదుర్చుటయేకాక యాంధ్రజనహృదయంగమముగా నేనుఁగు
 లక్షణకవికృతము లగు తెనుఁగుపద్యముల నాయాశ్లోకముకడఁగూర్చి
 యున్నవాఁడ. ఇవి రామచంద్రవ్యాఖ్యను నిర్విచారముగా ననుసరించు
 టచేఁ బెక్కుచోట్ల దుష్టములైయున్నను మొత్తమునకుఁ గడు రసవంత
 ములుగానే యున్నవి. ఆయాశతకమున కధికశ్లోకములను నుదీచ్యకోశ
 ములనుండి గూర్చి వానికి వ్యాఖ్యయు సొంతముగాఁ దెనుఁగుపద్యము
 లును రచించియున్నవాఁడ. ఇందుఁగల దోషములు పండితులు నాకుఁ
 దెలుపుదురేని కృతజ్ఞుడనై సవరించుకొనువాఁడ.

తల. తేవప్పెరుమాళ్ళయ్య.

ద్వి తీ య ముద్రిణ పీఠిక

శ్రీనిధియు, ధీనిధియు నగు శ్రీభర్తృహరి - మహాత్మా యోగీం
 ద్రునికృతిరత్నమును, నీతి శృంగార వైరాగ్యశతక ప్రయోగమును
 అగు “సుభాషితత్రిశతి” యిదివఱకు పలుసారు మద్రాసులో సం
 స్కృతమూలశ్లోకములును, వానికి రామచంద్రబుధేంద్రుని వ్యాఖ్యా
 నమును, ఏనుఁగు లక్షణకవి విరచితము లయిన మూర్ధప్రపద్యములును
 కలిపి ముద్రించుచువచ్చినారు. ఇటీవల 1909 లో మామిళ్లులును,
 కీర్తిశేషులును అగు తంజనగరము - తేవప్పెరుమాళ్ళయ్యగారిచే.
 వ్రాయఁబడిన-ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యములతోను, ఏనుఁగు లక్షణకవి
 కృతాంధ్రప్రపద్యములతోను కూర్చి శ్రీవేమూరి-వేంకట కృష్ణమసెట్టి
 అండ్ సన్స్ చేత నాంధ్రజనోపయోగముగా ముద్రింపించి ప్రకటిత
 మయినది. ఈసంవత్సర మాప్రతి పునర్ముద్రణమునకు రాగా శ్రీఅను
 మూలసెట్టి కణ్ణశ్రేష్ఠిగా రాంధ్రప్రపద్యములు వ్రాసినలక్షణకవిగారి
 జీవితచరిత్రముతో ముద్రింపింపఁదలఁచి యాభారము నాయం దుంచి
 యున్నారు. నేనుచు వారియజ్ఞుడు శిరసావహించి లక్షణకవిగారి
 జీవితచరిత్రను వ్రాయుటకు సిద్ధముగా నున్నసమయమున, ఆంధ్ర
 ప్రత్తికాసంపాదకులయిన దేశోద్ధారక, కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావు
 పంతులవారి సంపాదకత్వమున వెలువరింపఁబడుచున్న “భారతి”
 అను మాసికపత్రిక - అక్షయాషాఢ సంచికలో ఏనుఁగు లక్షణకవి
 గారి యాంధ్రసుభాషితరత్నావళి యవతారికాపద్యములు ప్రకటిం
 పఁబడినవి. ఇంతవఱకు ముద్రితములయిన భర్తృహరి సుభాషితత్రిశ
 తికి మూలమునకు సరియైనప్రపద్యములుమాత్రమే ప్రకటించుచు వచ్చిరే
 కాని యెవ్వరును మొదటి యవతారికాపద్యములు ప్రకటింపఁబూని
 యుండలేదు. కృతినంతటికి రోజుప్రాయమున యవతారిక కృతినొ
 దట నుండుట యెంతో యావశ్యకమయినను ఇదివఱ కట్టులు జరిగి

యుండలేదు. ఈయవతారికాపద్యము లున్నట్టులే పలువు రెఱిగియుండరు. కవులచరిత్రను వ్రాసిన మ-రా-శ్రీ కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగా రాయవతారికాపద్యములు తాముచూచియున్నట్టు లక్ష్యణకవిగారి చరిత్రములో వ్రాసియున్నారు. కొన్ని యుదాహరించియున్నారు కూడను. కాని వా రయినను ఆంధ్రుల యుపయోగము నిమిత్తము ప్రకటించినవారు గారు. ఇన్నాళ్ల కీయవతారికాపద్యముల కాంధ్రులు చూడఁగలిగినభాగ్యము తటస్థించినది. నాకు బాల్యమిత్రులును, సతీర్థ్యులును అగు బ్రహ్మశ్రీ మల్లాది సూర్యనారాయణ శాస్త్రిలవా రీయవతారికాపద్యములను కాకినాడకు సమీపముననున్న కరపగ్రామములోని శ్రీచాగంటి సుబ్బారావుగారియొద్దనుండి మ-రా-శ్రీ విస్సా-అప్పారావుపంతులవారు సంపాదించి యీయఁగా లేఖనాది ప్రమాదములు సవరించి భారతిలో ప్రకటింపఁజేసినారు. ఆపద్యములను తమద్వితీయముద్రణపుస్తకములోఁ జేర్పించుటకు గ్రంథప్రకాశకులగు కణ్ణన్ సెట్టిగా రంగీకరించినందున నే నాపద్యములతోఁగూడ లక్ష్యణకవిగారి జీవితచరిత్రమును నాతివిస్తరముగ వ్రాసి వీరికి సమర్పించుచున్నాను. ఈయవతారికాపద్యము లాంధ్రులు చూచుటకు కారణభూతులయిన పయివారందఱును ఆంధ్రులు కృతజ్ఞులయి యుండవలయుట న్యాయము. నే నీకవిజీవితమును వ్రాయునపుడు శ్రీవీరేశలింగముపంతులుగారి కవులచరిత్రను, భారతిలోని మల్లాది సూర్యనారాయణ శాస్త్రిలవారు వ్రాసినసంక్షిప్త కవిజీవితమును అవతారికాపద్యములను ఆధారముగా నుంచుకొంటిని. కావున నిఁకఁ బ్రకృత మనుసరించెదను.

ఏనుఁగు లక్ష్యణకవిగారి వంశచరిత్రము.

గోదావరి మండలములోనిదగు పెద్దాపురపుసంస్థానములోని పెద్దాడ అను గ్రామమున పైఁడిపాటి సింగన్నమంత్రి యనునాయన యొకఁ డుండెడివాఁడు. ఆయన మనకవిగారికి మూలపురుషుఁడు. వీరాఱువేల నియోగిబ్రాహ్మణశాఖకుఁ జేరినవారు. ఆపస్తంబసూత్రులు,

వాధూలన గోత్రులు. ఆ సింగన మంత్రిగారి సంతానక్రమంబున దేవ
 మంత్రిసముండయిన జలపాలమంత్రి యను నతఁ డుదయించినాఁడు.
 ఈయనకు వెద్దాపుర సంస్థానాధీశ్వరుడైన శ్రీవత్సవాయ గజపతిరాజు
 గారు సోమేశ్వర. మను నగ్రహారమును, ఒకయేనుఁగును బహుమాన
 ముగా నిచ్చియున్నారు. ఆకారణమును బట్టి యదిమొదలు వీరియింటి
 పేరు వైడిపాటిపోయి యేనుఁగువా రని వాడుకలోనికి వచ్చియున్నది.
 ఆజలపాలమంత్రికి గరికరాజుఅనుకొమారుఁడు పుట్టినాఁడు. ఈయంశము
 లన్నియు నవతారికలోని 29-30-వ పద్యములవలనఁ బలియుచున్నవి.
 ఆగరిక రాజునకు గురుమూర్తి, గురురాజు నని యిద్దఱు కుమారులు
 గలరు. రెండవవాఁడయిన గురురాజునకు పేరమాంబ ధర్మపత్ని. ఆదం
 పతులకు లక్ష్మణమంత్రి యనుకుమారుఁడుదయించినాఁడు. ఈయనయే
 మనకవికిఁ బితామహుఁడు. ఇతఁడు ద్రౌపదీపరిణయము, ధ్రువచరిత్ర
 ము, తుల్యామాహాత్యము మొదలయిన గ్రంథములు రచించి వెద్దా
 పురసంస్థానాధీశులకును, వారిబంధువులకును కృతు లిచ్చియున్నాఁడు.
 ఈయనభార్య పేరు సుభద్రాంబ. ఈదంపతులకుఁ దిమ్మనార్యుఁడు, గురు
 వరాజు నని యిద్దఱు కుమారులు పుట్టినారు. వెద్దవాఁడయిన తిమ్మనా
 ర్యుఁడు మాచిరాజు నృసింహమంత్రి కూతురయిన పేరమాంబను
 పెండ్లియాడినాఁడు. ఈ దంపతులకు ననంతార్యుఁడు, లక్ష్మణకవి, వీర
 భద్రుడు నను ముగ్గురు కొమాళ్లు పుట్టినారు. రెండవవాఁడే మన ప్రకృ
 తికవి. ఇతనియన్నయగు ననంతార్యుఁడు గౌరీపరిణయమును ప్రబం
 ధము రచించినట్లుగా నవతారికలోని 41-వ పద్యములో నీ కవియే
 చెప్పియున్నాఁడు. ఈ యనంతార్యునకు సుందరియను నామె భార్య.
 వీరికి గురువరాజు, తిమ్మనార్యుఁడు నని యిద్దఱుకొడుకులు పుట్టిరి. అం
 దుఁ బెద్దవాఁడయిన గురువమంత్రికి వీరేశ్వరుండను కొడుకుగలఁడు.
 మన కవిని లక్ష్మీపతి యనియు, లక్ష్మణకవి యనియును బిలుచుచుం
 డెడివారు. ఈయనకు భార్య యెవరో తెలియదుగాని, తిమ్మనార్యుఁడు,
 పేరనార్యుఁడు, నని యిద్దఱు కొడుకులు పుట్టినారు. వెద్దవాఁడగు తిమ్మ
 నార్యుడు పార్వతి యను నామెను పెండ్లియాడి యామెయందు వీర
 భద్రుఁడు, లక్ష్మణమంత్రి యను నిరువురు కుమారులను గన్నాఁడు.

అనఁగా మనకవి సుభాషితరత్నావళి తెలిగించునప్పటికి యోగ్యుల
యిన యిద్దఱు మనుమలకుఁ బితామహుఁ డయి యొప్పురుచున్నాఁడు.
మన లక్ష్మణకవిగారి పెద్దమనుమఁ డయిన వీరభద్రునకుఁ బేరరాజను
కుమారుఁడు గలఁడు. ఈయన పెద్దాడకరణముగా నుండియు సాహిత్య
కవిత్వ సంపద గలవాఁడై పెద్దాపురరాజుల ఆస్థానమందే తఱచుగాఁ
గాలక్షేపము చేయుచుండెడి వాఁడనియు, శౌర్యధైర్య సాహ సాదా
ర్యాది గుణములు గలవాఁడనియు, రసజ్ఞుఁడనియు నిప్పటికి నూట
పండ్రెండు సంవత్సరముల క్రిందటి శ్రీముఖ సంవత్సరమున శ్రావణ
బహుళై కాదశీ భానువారము నాఁ డితని యుంపుడుకత్తెయు, పెద్దా
పురనివాసినియు నగు లక్ష్మీబాయి యను వేశ్య యీతని పేరను
వ్రాసిన ప్రేమలేఖవలనఁ దెలియుచున్నది. పీచుకాగితము పయిని వ్రాయ
బడిన ఆ లేఖ యిప్పటికిని గలదట! ఈ పేరరాజునకుఁ దమ్ముడయిన
లక్ష్మన్న యొక్క ప్రపౌత్రుఁడు రామన్నగా రిపుడు జీవించియున్నట్లు
వారివంశ వృక్షమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఇది మన లక్ష్మణ కవిగారి
వంశ చరిత్రము.

ఈయన రామేశ్వరమాహాత్మ్యము, విశ్వమిత్ర చరిత్రము,
సంసత్కృతసూర్యశతకము, గంగామాహాత్మ్యము, సుభాషితరత్నావళి
విశ్వేశ్వరోదాహరణ నృసింహదండకాదిస్తుతులు, రామవిలాసము
మొదలయిన గ్రంథములను రచించియున్నాఁడు. తక్కిన గ్రంథముల
సంగతి మన కింతవఱకుఁ దెలియకున్నను భర్తృహరిసుభాషితముల
తెలుఁగురచనము మూలమునకుఁ గొంచెమయినను విరసముగ నుం
డక మూలానుసారముగను, నిర్దుష్టముగను, రసవంతముగాను,
హృదయరంజకముగాను నున్నదని శ్రీవీరేశలింగము పంతులువారే
వ్రాసియున్నారు. మఱియు నీకవివంశమువారు మొదటినుండియు శ్రీ
పెద్దాపురపు సంస్థానాధీశుల యాస్థానములోనే కవులుగా నున్నట్లు
స్పష్టపడుచున్నది. వీరివంశములోని కవు లందఱును తమ గ్రంథము
లను సంస్థానాధీశులకును, వారి రాజబంధువులకును గృతిగా నిచ్చియు
న్నట్లు కవులచరిత్ర వలనఁ దెలియుచున్నది. ఈయన శ్రీవత్సవాయ

తిమ్మజగపతి మహారాజుగారి కాలమున శ్రీవారి సంస్థానములో గౌరవ మందుచు, శ్రీవత్సవాయ సింహాద్రి రాజు గారి కుమారుడయిన గోపరాజు గారికిఁ దన కడపటికృతి యగు రామవిలాసమును కృతిగా నిచ్చి సత్కరింపఁ బడియున్నాఁడు. గోపరాజు సంస్థానాధీశ్వరుఁడు గాక, సంస్థానము వారి బంధుకోటిలోఁ జేరియున్నవాఁడని కవులచరిత్రలోఁ గలదు. ఈయన, పదునెనిమిదవశతాబ్దిలో నున్నవాఁడై రసిక జనమనోభిరామాదిగ్రంథములు వ్రాసిన కవిసార్వభౌమ, కూచిమంచి తిమ్మకవి గారితో సమకాలికుఁ డయినట్లుగా.

“క. హాటకగర్భవహూలీ, లాటనచలితాంఘ్రినూపురారావశ్రీ
పాటచ్చరములు తేనియ, లేటలు మాకూచిమంచితిమ్మయమాటల్.”

అని యీకవి వ్రాసినట్టనుమానింపఁ బడిన పద్యము వలనఁ దెలియుచున్నది. కనుక నీయన కాలము పదునెనిమిదవ శతాబ్దియే.

ఈ యేనుఁగులక్షణకవిగారి కాశ్రయులయిన పెద్దాపుర సంస్థానాధీశులును, శ్రీవిజయనగరసంస్థానాధీశులగు పూసపాటివారును దగ్గఱబంధువు లగుటచే నొకప్పుడప్పటి పూసపాటి విజయరామరాజు గారు పెద్దాపురమునకు దయచేసినప్పుడు ప్రస్తావనమున మనకవి గారు భర్తృహరిసుభాషితములు తెలిగించినట్లు తెలిసికొని “విద్యా నామ నరస్య రూపమధిక” మ్మను సంస్కృతశ్లోకమున కెట్లు పద్యము చెప్పితిరో చదువుఁ డని యడిగినారఁడట ! ఆయన “యెందుల కిట్లడిగినాగు చెపుమా” యని సంశయించుచుఁ దాను వ్రాసిన “విద్యనిగూఢ గుప్త మగు విత్తము” అను దానిపద్యమును చదువఁగా “విద్యావిహీనః పశుః” అనియున్నసంస్కృతమూలమునకు “విద్య నెఱుంగని వాఁడు మర్త్యుడే?” అని యుండుట విని మూలము మోటుఁదనముగా నున్నను తెలుఁగు చాల ఫరసముగఁ బడిన దని మెచ్చుకొన్నారట ! ఈకవిస్వస్థలమయిన పెద్దాడగ్రామమందలి సోమశంకరస్వామి తన హృదయమున సాక్షాత్కరించినట్టులును, సుభాషితరత్నావళిని తెనిగింపు మన్నట్టును అవతారికలోని 21-22-23-24-25-26 వ పద్య.

ములలోఁజెప్పుకొనియున్నాఁడు, ఈప్రకారముగా నీకవిచరిత్రముగించి యీపుస్తకములో నీకూర్పులో జేర్పబడిన మఱిరెండు తెలుఁగురచనలను గూర్చి కొంచెము వివరింపవలసియున్నది. అది యెద్దియనఁగా:-

శ్రీ. శ. పదునాఱవశతాబ్దికొనను, పదునేడవశతాబ్దిపూర్వార్థములోను ఉండి మహామహాపాధ్యాయబిరుదము నందినవాఁడయి పాండిత్యముచేతను మిక్కిలి ప్రసిద్ధి కెక్కిన యెలకూచి- బాలసరస్వతి యనుకవి సురభిమల్లభూపాలుని కంకితముగా నీభర్తృహరిసుభాషిత త్రిశతిని తెలిఁగించియున్నాఁడు. మఱియు నితఁడు రంగకౌముదియను నాటకమును, చంద్రికాపరిణయమును ప్రబంధమును, ఆంధ్రశబ్దచింతా మణివ్యాఖ్యానము భాషావివరణము నను లక్షణగ్రంథములను, రాఘవ యాదవ పాండవీయమునుత్పత్తికావ్యమును రచించియున్నట్టి క్రింది పద్యములవలనఁ దెలియుచున్నది. —

“సీ. కవిసమీహితరంగకౌముదీనామనాటకవిధానప్రతిష్ఠాఘనుండ
సారసారస్వసచ్చంద్రికాపరిణయప్రముఖశతాగ్రప్రబంధకర్త
సంధ్రచింతామణివ్యాఖ్యానభాషావివరణాదిబహుతంత్రికరణచణుండ
జేదశాస్త్రపురాణవివిధసంగీతసాహిత్యాదివిద్యోపబృంహణుండ

తే. గీ. ననఘకాండిన్యగోత్రుండ హరిపదాబ్జ, భక్తిశీలుండ నెలకూచి భైరవార్చ్య
కృష్ణదేవతనూజుండ నే విచిత్ర, కావ్యమొక్కటి నిర్మింపఁగాఁ దొడంగి.

శా. మొండే నట్టి విచిత్రవైఖరులచే మీఁ దామహాకావ్యముల్
దండిందొలియె చేసి రాదిములు తత్కావ్యాధికశ్లాఘ్యమై
యుండక రాఘవ కృష్ణ పాండవకథాయుక్త ప్రబంధంబు వా
కాండిత్యం బలరార శ్లేషరచనైకప్రాధి నేఁ జేసెదన్.”

ఈయన నివాసాదికము సరిగా కవులచరిత్ర వలనఁ దెలియ కున్నను, ఈభట్టారబాలసరస్వతి కవిమహామహాపాధ్యాయుఁడు తానురచించిన చంద్రికాపరిణయమును పర్తియాల జమీందారుఁడగు జూపల్లి వేంకటాద్రియను నతని కంకితముచేసి యున్నందునను, ఈ పర్తియాల బెజవాడకు రెండామడలదూరములో నిజామురాష్ట్రములో నున్నందునను కవియు నారాష్ట్రములోనివాఁడే యయి యుండవచ్చును. ఈ కవిని మన-అప్పకవి చూచియుండు నని శ్రీ వీరేశలింగముపంతులువా

రూపించియున్నారు. ఇతనినిగూర్చి కాని, ఇతనికృతిపతియగు సురభి
మల్లభూపాలునిగూర్చికాని తెలిసికొనుటకుఁ దగినయాధారములుకాన
రావు. కడమ యితనికవిత్వ మెటులుండునదియు మనకంతగాఁ దెలియు
నవకాశము చాలదుగాని మొత్తముమీఁదను సుభాషితత్రిశతి తెలిఁ
గించినపద్యములుమాత్రము మనయేనుఁగలక్షణకవిగారిపద్యములంత
సరసముగా నున్నట్లు కనుపట్టవు. ఈతని పద్యము లిదివఱలోఁ గొంత
వఱ కాంధ్రులకుఁ బరిచితములయియే యున్నవి. ఇపు డీపుస్తక
ములోఁ జేర్పఁబడినందున సంపూర్ణముగాఁ బరిచితములు కాఁగలవు.

మఱియు నిందుఁ బుష్పగిరి తిమ్మకవికృతమయిన నీతిశతకపుఁ
బద్యములుగూడఁ జదువరులయుపయోగమునకై చేర్పఁబడినవి. పుష్ప
గిరి తిమ్మకవి, ఉత్తరరామాయణమును రచించిన కంకంటి పాపరాజుతో
సమకాలికుఁడు. వీరిద్దఱును గలిసియే యుత్తరరామాయణమును రచిం
చినారని వాడుక. ఇతఁడు సమీరకుమారవిజయమను నేడాశ్వాస
ములప్రబంధమునువ్రాసి, భర్తృహరినీతిశతకమునుమాత్రమే తెనిగిం
చియున్నాఁడు. ఇది లక్షణకవి కృతమయిన నీతిశతకమునంత రుచిగా
లేదు. కవి సంస్కృతాంధ్రములయం దసమానపాండిత్యము గలవాఁడే
యయినను కవిత్వములో నక్కడక్కడ లక్షణవిరుద్ధములయిన ప్రయో
గము లున్నవి. ఈకవినివాసస్థలము నెల్లూరిమండలములోని మోడే
గుంట యయినట్లు నెల్లూరిమండలచరిత్రసంగ్రహములో వ్రాయఁబడి
యున్నది. ఇతఁడాశ్వలాయనసూత్రుఁడు. విశ్వామిత్రసగోత్రుఁడు. ఇతని
తండ్రిపే రప్పనార్యుఁడు, తల్లి యాబళాంబ. ఇతఁడు పదునెనిమిదవ
శతాబ్దిలో నున్నవాఁడు. ఇతఁడు తన సమీర కుమార విజయములోఁ
దన్నుఁ గూర్చి యిట్లు చెప్పుకొన్నాఁడు.—

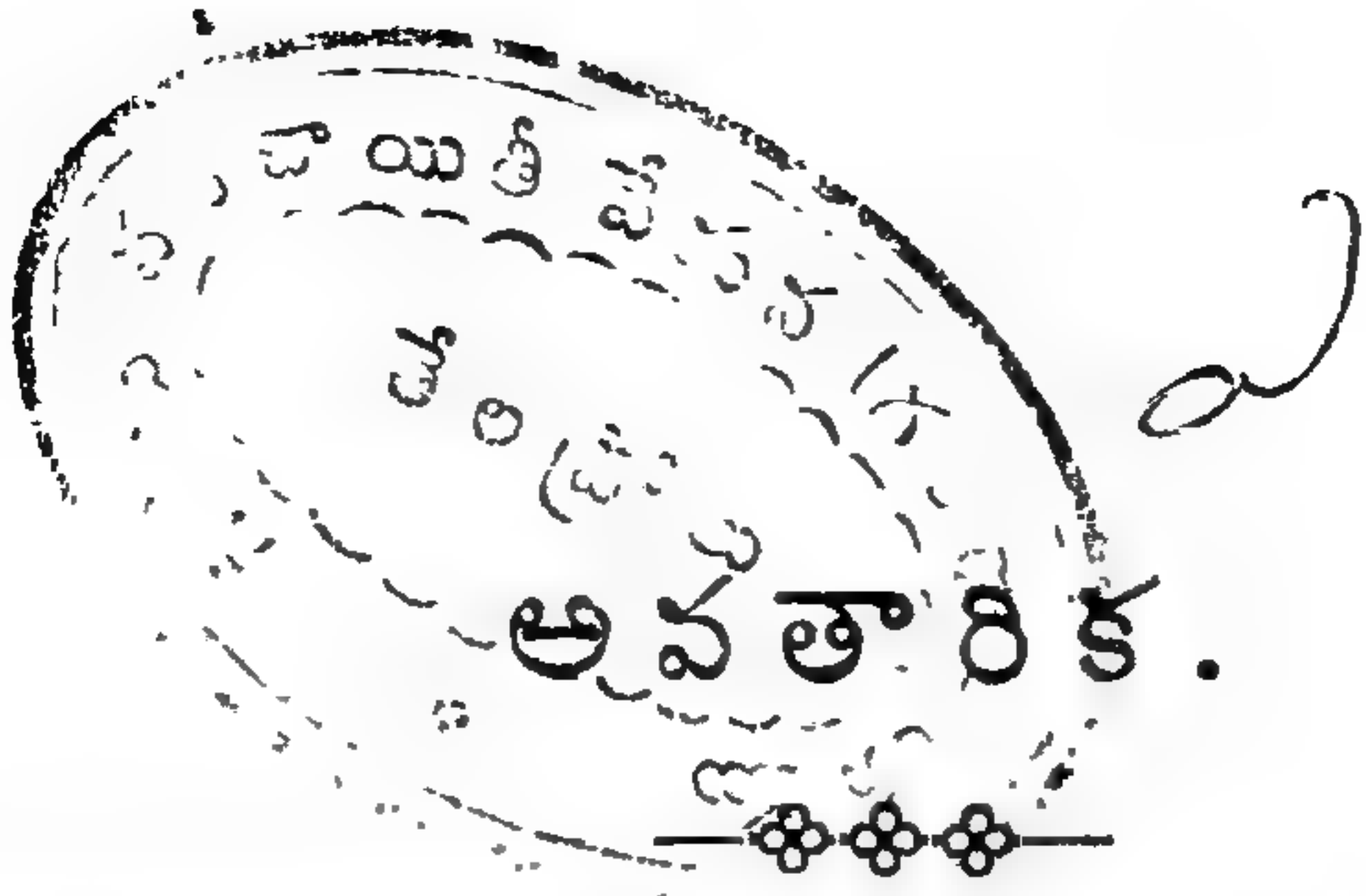
“నీ. శ్రీహనూమత్పాద సేవాగతాధ్యాత్మతత్త్వకిపత్వమహాత్త్వవిమండ
నాశ్వలాయనసూత్ర హరి విశ్వామిత్రసగోత్రాబిచంద్రుడఁ గుశల మఱిని
అలపుష్పగిరి యప్పనార్యున కాబళాంబకును సుపుత్రుండ బ్రహ్మవేత్త
మొన వేంకటకృష్ణయాగ్రణికిని వేంకటాఖ్యునిపేద్రున కవలజుండ

ఆ. వె. సరసగుణయుతుండ వరకవిఁ డిమ్మనా,
 వ్యాయుఁడ నేనా జనన మఁది మనుట
 కెల్లఫలము గల్గఁ గృతి యొక్కటి రచింప,
 నూహ సేయుచున్న నొక్కనాఁడు.”

ఈ ప్రకారముగా భర్తృహరిశ్లోకములకుఁ దెలుఁగుపద్యములు
 వ్రాసిన ముగ్గురుకవుల పరిచయము నేతత్పుస్తకపాఠకుల యుపయోగ
 మునకై యథామతిగ భాషాస్వరూపయు నస్మత్కులదేవతయు నగు
 శ్రీకామేశ్వరీదేవీస్తీతికై వ్రాసి యేతద్గ్రంథప్రకాశకులకు విధేయతతో
 సమర్పించుకొన్న-ఆంధ్రభాషాసేవకపాదపద్మపరాగ రేణువు.—

క్షయ, భాద్రపదపూర్ణిమ }
 చెన్నపట్టణము.

పురాణం-సూర్యనారాయణతీర్థులు.

ఉ. శ్రీ లలితాద్రాక్షాక్షుస్సృణుచిత్రక రాగముఁ గాంచి తావక
భూలత పలవించె ననబోణి నిజం బని మించుటదమున్
గేల ధరించి ప్రేమ దిలకింపఁగఁ జూపువిలాసశాలికిన్
బాలితసగ్వభ క్తజనపాలికి మ్రొక్కెదఁ జంద్రమాళికిన్.

ఉ. తోయధిసార మై యితఁదుర భ మై గురవమ్మ మై జగ
దేయమహత్వ మై భువనదీపక మై కమలాఖ్య మై నిశా
నాయకసోదరం బయి మనఃప్రియమా రతనంబు తొమ్మునం
బాయక తాల్చుశౌరి నిరపాయసుఖంబులు మాకు నీవుతన్.

ఉ. ప్రామినుకుల్ ముఖాబ్జముల భారతినెచ్చెలు లె వసింప నె
త్తామరపువ్వు వీరమునఁ దాపసముఖ్యులు సర్వనిరర్జ
గ్రామణు లాత్మకింకరులు గా జగ మేలెడుమేటి భక్తచిం
తామణి మాకు సత్కృపఁ బితామహుఁ డిచ్చుఁ జిరాయురున్నతుల్.

ఉ. శంకరచారుదృష్కముదచంద్రిక యోగిజన ప్రసన్న హృ
త్పఁ కజరాజహంసి శ్రుతిదర్పణదృశ్య నిజస్వరూప వి
శ్వాంకురజన్మభూమి తుహినాద్రితప, ఫలరాశి చంద్రలే
ఖాంకితరమ్యమాళి జగదంబ శుభంబులు మాకు నీవుతన్.

చ. మినుకుఁగఁ దానిపైఁడిపస మిం చన నెమ్మెయిదాలు జాళువా
ననబడికై వడిన్ మగనినలని మేనికి వన్నె వెట్టఁగా
గొనబు వహించుజవ్వని ముకుందునిపట్టపుడేవి ప్రేమతో
వననిధికన్య మావకనివాసములన్ పసియిగచుఁ గావుతన్.

చ. నెలకొని తియ్యగాఁ బలుక నేర్పును మా కని చేరుభంగి రా
చిలుకయు వీరయున్ దను భజింపఁగ గీతనుధాపయోధిలో
బొలుపుగ నోల లాడుననబోడి నిరంతరసుప్రసన్న యై
పలుకువెలంది నావదనపద్మమునన్ విహరించుఁ గావుతన్.

శా. శ్రీవాణీరమణాదు లెవ్వని జయశ్రీకాములై కొల్లు రే
దేవున్ బ్రాజదువుల్ గిజాననునిగాఁ దెల్పున్ జగత్కర్తగా
నా విద్యాగురునిన్ గణేశ్వరుని భక్తాభీష్ట సంధాయకున్
నేవింతున్ మదిలో వినాయకుని సుక్షేమారసంసిద్ధికిన్.

ఉ. మూడుగుణంబులున్ బరమమూర్తులు మూడును మూడువేదముల్
మూడుమహాత్మ్యరంబు లొకమూ రిగఁ జూచిన మేటివేలుపున్
బ్రోడలకేలుమోడ్పులు సమున్నతఁ గైకొనుసామిఁ జూడ్కికిన్
వేడుక సేయుదేవునిఁ గవిస్తుతతేజు రవిన్ భజించెదన్.

చ. ఇనజునితోడ మైత్రి ఘటియించియు వారధి దాటి జానకిన్
గనుగొని వచ్చియున్ జవముఁ గైకొని మందులు దెచ్చి లక్ష్మణున్
మనిచియు దైత్యులన్ బిలువమార్చియు రాఘవుడేత మెప్పు లొం
దిన హనుమంతు శాంతు వినుతింతు మహాబలవంతు నెంతయున్.

తే. గీ. యుక్తి నొక్కొక్కవర్ణ మత్యుగ్రపాప,
విదళనము చేయుశతకోటి విస్తరముగ
రామచరిత మొనర్చినవామలూరు
సంభవునకుఁ బ్రణామముల్ సంఘటింతు.

తే. గీ. పరమపావనమగు మహాభారతంబు,
పంచమామ్నాయముగ గచియించి ప్రజకు
ముక్తిమార్గంబుఁ జూపిన మునికులేంద్రు
బాదరాయణ కవి సార్వభౌముఁ దలఁతు.

తే. గీ. సారకవితానుధారసాసారకలన,
రసికజనుల మనోమయూరములఁ దనువు
ఘనుల వర్ణింతు శివభద్ర కాళిదాస;
చోర మాఘ మయూరాది నుకవివరుల.

ఉ. ఆయతయుక్తి మువ్వరు మహామును లంచితవాక్రప్రపంచ ధా
రేయులు శబ్దశాస్త్ర మొనరించినభంగి నుదారభారత
మ్నాయము మిశ్రసూక్తుల నొనర్చిన మాన్యుల నన్నయార్యునిన్
ధీయుతు శంభుదాసకవిఁ దిక్కిమఖీశ్వరుఁ బ్రస్తుతించెదన్.

తే. గీ. సోమ భాస్కర శ్రీనాథ భీమ రామ, భద్ర వీరభద్రాదుల భద్రకరుల
మానసియుల దేవతామహిమఁ బూని, వెలయు నాంధ్రకవీంద్రుల వినుతినేతు.

క. ఆకరవల్లికులాబ్ధిని, శాకరుఁ గోదండరాము సద్గురుఁ దలఁతున్
శ్రీకరవిప్రాకార, శ్రీకంఠుని వేదశాస్త్ర సిద్ధాంతనిధిన్.

క. పికమధురోక్తులచాడ్పున, సుకవులవాక్యములు కర్ణసుఖికరము లగున్
గుకవుల పలుకులు కౌక, ప్రకరరుతంబులునుబోలె బరుషంబు లగున్.

క. సామజముమీదఁ గవిసిన, దోమలచందమున సుకవితో వాదింపం
గా మొనపి వచ్చుజడులన, నామతరుల ఖిలులఁ జూచి నవ్వరె సరసుల్.

ప. అని యిష్టదేవతా నమస్కార ప్రభృతి కృతిముఖి శుభాచారంబు లాచరించి
మనంబులొన.

- క. రామేశ్వరమహిమము వి, శ్యామిత్రచరిత్ర సూర్యశతకము గు
గామాహత్యము మొదలగు, శ్రీమశ్శ్రీమత్సములు రచించియు మఱియున్.
- వ. ఏ నొక్కచాటుప్రబంధంబు నిర్మించెద నని నిశ్చయించి శేషపూజాపద్ధం
బునఁ బద్మాసనాసీనుండ నయి చిత్తంబు నియమములై యు గావించి పుగహగ
చరణారవిందధ్యాననుధానంధానంబు చేయుచున్న సమయంబున. ౨౦
- సీ. కలధౌతగిరియును గలధౌతగిరియును, విలుగాఁ గొడ వే నయిలు గాఁగఁ
గమలాహితుండును గమలాహితుండును, శరముగా లలితశేఖరము గాఁగఁ
బద్ధోద్భవుండును బద్ధోద్భవుండును, సాదిగా మెయిఁ దాన్పుబూది గాఁగఁ
బవనప్రియుండును బవనప్రియుండును, సొమ్ముగా ఫాలనేత్రమ్ము గాఁగఁ
- తే. గీ. వరలుపెనువేల్పు ముమ్మొనవాలుదాల్చు,
జగములకు తేఁదా ధనదునిసంగడిఁకు
హరుఁడు పెద్దాడసోమశంకరుఁడు హృదయ,
సరసిజంబున నాకు సాక్షాత్కరించె. ౨౧
- క. ఈతీని గృహ సాక్షా, త్కారుం డగుసాంబశివునిఁ గని మానసపూ
జారచనలఁ గొలిచి నమ, స్కారంబులు సేసితిన్ వికస్వరమతి నై. ౨౨
- క. అతివేలానందసమ,న్విత నన్నఁ గృపాకటాక్షనిబిడజ్యోతస్ని
వుతుఁ జేసి పార్వతీసతి, హితమతి నతిమధురఘణితి నిట్టులు పలికెన్. ౨౩
- తే. గీ. భర్తృహరి యనఁదగినభూభర్త నాదు, భక్తిచే యోగిజనసాగ్వభౌముఁడగుచు
నీతి శృంగార వైరాగ్యోతు లలర, వృత్తశతకత్రయము రచియించె మున్ను. ౨౪
- క. వెలయు సుభాషితరత్నా, వళి యన భర్తృహరియోగివరకృతి వివిధో
జ్వలగుణశోభిత మయి సాం, వలు గుల్కు రసజ కంఠభూషణమగుచున్. ౨౫
- తే. గీ. అమ్మహాకృతి నీవు రమ్యాంధ్రదేశ,భాషచే సరసముగఁ గబ్బము రచించి
మాకు సదుపాయనముగ సమర్పితంబు, నేయుము నితాంతభక్తినిశేషయు క్తి. ౨౬
- తే. గీ. సామసంగీతములకన్న శైలకన్య, భాషితంబులకన్నను శాహులేయు
కథలకన్నను గర్ణసుఖప్రదములు, భక్తు లర్పించు కావ్యగుఱములు మాకు. ౨౭
- వ. అని సర్వజ్ఞుఁ డాజ్ఞాపించి మనోరథసిద్ధియగుతెచుని దీవిచుటఁజేసి యంతరంగం
బునఁ దరంగితం బగుహర్షోత్కర్షంబునఁ గృతి రచియింపఁ దొడంగి మదీయవం
శావతారక్రమం బభివర్ణించెన. ౨౮
- సీ. పరమేష్ఠితుల్యబ్రభావుఁడు హధూలుఁడచుమునిండుఁ డొప్పు ససఘమూర్తి
యమ్మునినాధువంశమ్మున కీరారు,నిధి సుధాకరుఁడు జన్మించినట్లు
ప్రభవించె శ్రీవైడిపాటిసింగనమంత్రి, వంశాగ్రగణ్యుఁ డై వరలునతని
మహితసంతానక్రమంబున జలపాల, సవివుఁ డొప్పె బూరిసచివసముఁడు.

తే. గీ. గజపతిక్షిప్తార్థ రక్షే గజముతోడ,
నగ్రహారం బితండు పరిగ్రహించె,
నెలమి నేనుగువా రన్నయింటి పేరు,
గలిగె నతనికి గజలాభకలనవలన.

తే. గీ. ఈడ్యజగపతిద తనో మేశ్వరాగ్ర,
హారశాసనుఁ డై మహోదాగభాగ్య
మహిమ గల్గినజలపాలమంత్రమణికి,
గరికరాజు జన్మించె విఖ్యాతయశుఁడు.

క. సరనుఁ డగుగరికిమంత్రకిఁ, బురుహూతో పేంద్రసములు పుట్టిరి తనయుల్
గురుమూర్తియు గురురాజును, శరణాగతభరణనిపుణసద్భిరుదాంతుల్.

ఉ. ఆయతభోగవాగ్జితబలారిగురున్ గురురాజు దానరా
ధేయు నజేయు వత్సవయతిమ్మమహేశ్వరురాజ్యభారధా
రేయు నుతింపఁగాఁ దగు వరిష్ఠ గజాశ్వ సుఖాననాదిల
క్షీయుతు దేవవాస సానీవన సత్కృతి ధర్మకర్మకున్.

ఉ. సారదయారసద్రుహిణసారధికిన్ గురురాజమంత్రకిన్
బేరమయందు నందచుఁడు పేర్ని జనించె విలాససంపదన్
మారుఁడు విక్రమంబునఁ గుమారుఁడు లక్ష్మణశౌరి భూరిశో
భారవి సాహితీవిజితభారవి ధీరవిచారవిశ్రుతిన్.

ఉ. దండి మనోజ శబకవితామురిచే నుపమాసమృద్ధిచే
రెండవకాళిదాసు రసనీతిరంగితనూ క్తి సత్కృతి
ద్రుం డని ధీను లెంచఁగఁ గృశుల్ రచియించినధన్యునిన్ మహా
పండితమాచ్యు లెన్నఁ దగుభాజితనూర్యుని లక్ష్మణార్యునిన్.

తే. గీ. కృతులూసఁగి వత్సవయతిమ్మ నృపతిజేతఁ,
దుగగ మణిధూషణాంబరాంధోళికాది
పూజఁ గైకొని పెద్దాడపురరమాను,
శాసనుం డయి లక్ష్మణశౌరి దనరె.

క. ఆ ఘనుఁడు గాంచె దానఘ, నాఘనుల సుభద్రయందు నందనుల గుణ
శ్లాఘార్హుఁ డిమ్మనార్యు ని, రాఘాటసమాఖ్యు గురువరాజసమాఖ్యున్.

శా. తిమ్మామాత్యుఁడు మేరుధూధరమహాధీరుండు రాజాధిరా
త్తిమ్మత్సారమణప్రసాద శుభవరిష్ఠండు నిద్యత్సభా
సమ్మాదావహవాగ్విలాసవిబుధాచార్యురిడు దిక్కామిని
ధమ్మిల్లాభరణద్యశోవిశదముక్త వాముఁ డెన్నం దగున్.

క. ధీరమతి తిమ్మనార్యుఁడు, పేరమ యనఁ దగినసతిని బ్రేమ వరించెన్
శ్రీరమణీయాకృతి యగు, శ్రీరమణీమణిని హరి వరించినకరణిన్.

మ. అనఘస్వాతుండు మాచిరాజు సగసి హగ్గుండు మల్లమ్మయున్
జనకుడున్ ననయితి గాఁగ మిహికా శైలేగ్రుండన్ మేనయున్
జనకుఁ డాన్ ననయితి గాఁగ నగును సేశక్రేయసిబోని తి
మ్మనచుంత్రిశ్వరురాణి యై తనగు పేరాంబన్ నుతింపగ దగున్.

38

చ. అతులితకీర్తి పేరమేను నంచితపుణ్యుండు తిమ్మమంత్రికిన్
నుతులము సంభవించితిమి సుస్థిరశంకగభక్తభావ...
చతురుఁ డనంతధీమణియు సన్నత లక్ష్మణనామధేయవి
శ్రుతుఁ డన నేను శంభువరశోభితభగ్గుండు పీఠభద్రుండున్.

40

క. గౌరీపరిణయకౌవ్యము, సూరీంద్రులు మెచ్చు జెప్పి శుంభత్కవితా
పాఠీణబిరుదు గాంచిన, భూరియశోఘునుఁ డనంతబాధవరుఁ డలగున్.

41

తే. గీ. అయ్యనంతుండు సుగదరియందు సుతులఁ,
గాంచె నిరువర సౌజన్యకలితమతుల
ధరిణినాయకపూజ్యాని గురువఘనుని,
ధీరజనహితగుణధుర్యుఁ డిమ్మనార్యు.

42

అ. నె. మాన్యుడైన గురువచుంత్రికి బట్టిస, వీర భద్రదేవునిపులకరుణ
వలన నుద్భవించె పరిష్కారైన వీ, శివగుండు సుజనహితుండు సుతుండు.

43

క. చతురజనంబులు లక్ష్మీ, పత్ని యన లక్ష్మణుండు డనంగఁ బ్రబలిననామన్
సుతులై పరిలిరి సం, భృతవినయులు తిమ్మనాఁ డిగయఘునుండున్.

44

తే. గీ. తిమ్మనార్యుండు పార్వతీదేవియందు,
బార్వతీశ్వరువరముచే భాగ్యయుతుల
సుతులఁ గాంచె జిరామురున్నతుల వీర,
భద్ర లక్ష్మణమంత్రుల బంధుహితుల.

45

వ. ఎవంవిధ వివిధ విధివసుహనీయ మదీయనాశసంభవులగు వారికెల్ల సకల మనో
రథఫలప్రదపారిజాతం బగు నమ్మ హేశ్వరునకు.

46

షష్ఠ్యంతములు.

క. శ్రీమంతునకుఁ ద్రిలోకీ, సామంతున కిరుణచరణజలజరజోరా
జీమంజాలసిందూర, శ్రీమధురశ్రుతిసమాజనీయతునకున్.

47

క. శివునకు గిరిజాధవునకు, భవునకు నిర్దగ భావభివునకు సద్వై
భివునకు శిక్షితనలినో, ద్భివునకు మునిదత్తపరమపదవిభివునకున్.

48

క. నీహారవారసురతటి, నీహారపటీరతారనిభ దేహునకున్
మాహాధిపవాహున కని, లాహారాంగదలసన్వహ బాహునకున్.

49

- క. స్వామివను దానవాతక, బామన కభయప్రదానపరిపాలితగీ
ర్వాణునకు వేదమయకం, ఖాణునకు నిశాటఘనజగత్ప్రాణునకున్. ౫౦
- త. కరుణాధరితాపాంగున, కరుణాబద్ధాంగభూశతాంగునకు సుధా
హరిణాంకమందచందన, హరిణాంగున కక్షిశిఖహతానంగునకున్. ౫౧
- క. హరునకు బెదాడపురీ, శ్వరునకు నక్షతమసుమసంగతచితురీ
త్కరునకు మందస్థితమగ, దరునకు సోమేచ్ఛరునకు నమదమరునకున్. ౫౨
- వ: భక్తిసమర్పితంబుగా నా గచ్చియింపంబూనిన “సుభాషితరత్నావళి” యనుచాటు
ప్రబంధగ్రంథమున బ్రాహ్మణం బెట్టి కనిన:—

మఱియు 1879-వ సంవత్సరమున ముద్రితమయిన ఈ పుస్తకములో వైరాగ్యశత
కాంతమున నీ పద్యములు కనబడుచున్నవి:—

ఉ. కూడిక చెంది కొన్నతమకూరిమికిర మ దెట్లు పల్కిన
స్వేకుక సేయుచుదమున నీదయఁ గాంచిన నాకవిత్వ మే
జాడ వహించి యున్నఁ గను సమ్మదమే ఘటియిందు నీకుఁ బె
ద్దాడపురీనివాస నిజదాసశివగర సోమశంకరా!

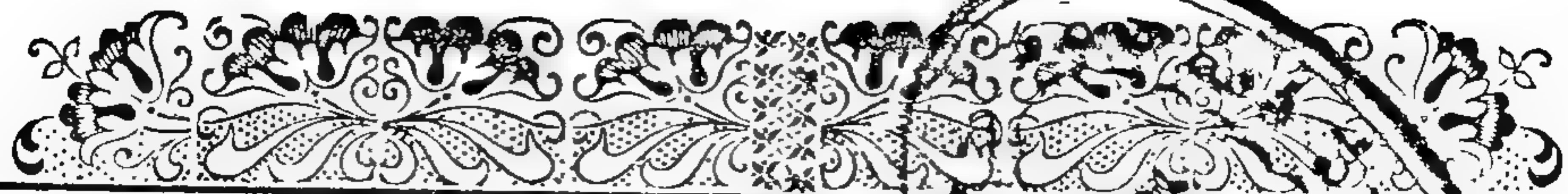
శా. తారామండలమండలీశ్వరసుధాతారామరక్షాజ కాం
తారామర్త్యగజాంబుజప్రభవకాంతారామగౌరప్రభా
దారాలంకృతవామభాగ బుధమందారాగ యోగీంద్రబృం
దారాధ్యాంఘ్రిసరోరుహద్వితయ వేదారామఖేలత్పికా!

మాలిని. ప్రణతమధరకన్యాఫలసాదృశ్యహేతు
ప్రణయభరశిరస్సంప్రాపితాబ్జారి రేఖా
ప్రణవనళినపీతోపాంతసాంతత్యసేవా
చణహరివిధిరామాచామగోద్యజ్యమానా!

క. సంతోషబాష్పవారిని, రుచరదృగ్విభవార్జ్యహరిసంయమిరాట్
శాంతస్వాంతనిశాంతని, తాంతోజ్జ్వలబోధధీప! ధరపరచాపా!

గద్యము. ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వరకరుణాకటాక్ష వీక్షాపాత్రయేనుగు లక్ష్మ
ణకవిరాజపాత్ర తిమ్మనాగ్యపుత్ర వివిధ విద్యజ్ఞనవిధేయ లక్ష్మణకవి నామధేయ
ప్రణీతంబయిన “సుభాషితరత్నావళి” కావ్యంబునందు వైరాగ్యశతకంబున, తృష్ణా
దూషణంబును, విషయపరిత్యాగవిదూరణయు, యాజ్ఞాదైన్యదూషణంబును, భోగాస్మర్య
వర్జనంబును, కాలమహిమానువర్ణనంబును, యతిస్మృతతీసంవాదంబును, మనస్సంబోధనం
బును, నిత్యానిత్యవస్తువిచారంబును, శివార్చనానుభావంబును, అవధూతచర్యయు నను
ప్రకరణంబులుగల తృతీయాశ్వాసము.

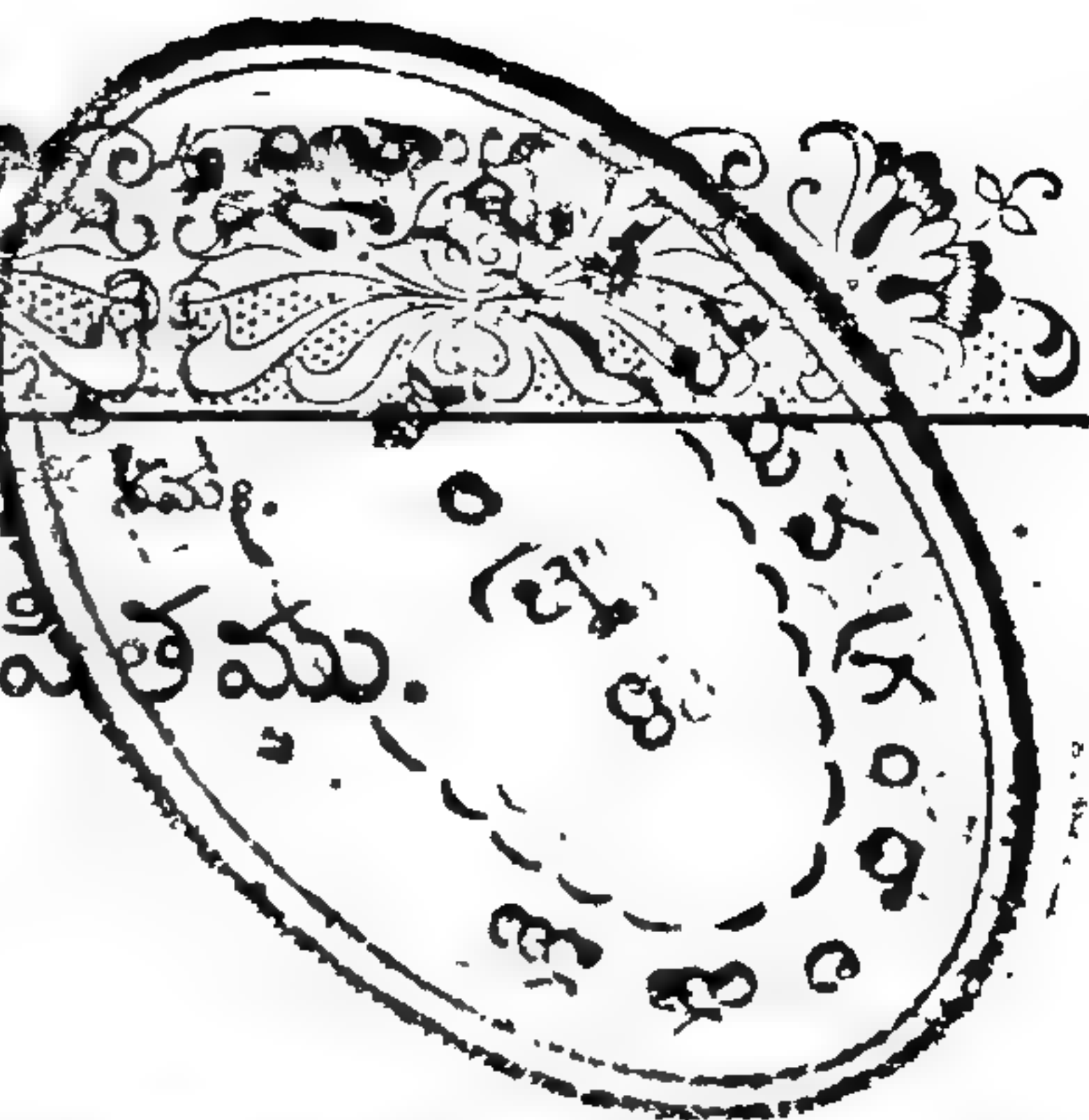
క. ఈ కావ్యము లిఖించినఁ, జేకొని చదివినను విలిన శిష్యుల కెలన్
శ్రీకందుఁ డిచ్చుఁ గరితుర, గాకల్పానల్పసురుచిరాయుష్యంబున్.

శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మ సమ్యక్

భర్తృహరిసుభాషితము.

అవతారిక.

మహాత్ముండును సర్వార్థవిదుండును నగుభర్తృహరి యనుయోగీ శ్వరుండు, లోకుల వ్యవహారంబులం బరిశీలించి బహుచింతాకులుండై పరమకారుణికుండు గాన వారల ననుగ్రహింపంగోరి నీతిశృంగారవై రా గ్యముల స్వరూపంబుల వర్ణించు సుభాషితతిశతి యనునొక ప్రబంధం బును రచియింపఁబూని, యది పరిసమాప్తినొంది వర్ధిల్లునట్లు దానికిం గలుగు విఘ్నములం దొలఁచుటకుఁగాను మొదట మంగళాచరణము సేయవలయువాఁడై, 'ఆశీ ర్నమస్క్రియా వస్తునిర్దేశోవాసి తన్ముఖమ్' అను శిష్టోక్తి ననుసరించి విశిష్టపరంజ్యోతిస్స్వరూప మైన తనయుష్ట దైవమునకు నమస్కరించుట యనుమంగళమును మున్నుగా నాచ రించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ దిక్కాలాద్యనవచ్ఛిన్నానన్త చిన్నాత్రమూర్తయే |
స్వానుభూత్యేకమానాయ నమశ్శాంతాయ తేజసే॥

1

టీక. దిక్కాలా...మూర్తయే-దిక్-కాల-ఆది-అనవచ్ఛిన్న=తూర్పు మొదలగు దిక్కులుప ర్తమానాదికాలములు మొదలైనవానిచేత (అనఁగా దేశకాలవస్తువులుమూఁటి చేతను) కాలఁదిపెట్టరానిదియు-సర్వవ్యాపకమగుటచే నింతప్రదేశ మావరించియుండు నదనికాని నిత్యమగుటచే నింతకాలముండునదనికాని యంతటను దా నేకమైయుండు టచే నిట్టివస్తువుగానుండుననికాని గణింపశక్యముకానిది యనిభావము; (కావుననే) అనంత=పరిమితిలేనిదియు, చిన్నాత్ర=జ్ఞానఘనమైనదియు-జ్ఞానమాత్రస్వరూప మైన దియు అని యర్థము, (అగునట్టి) మూర్తయే=రూపమైనదియు-ఉ క్తలక్షణములు గల రూపమే యది యని భావము; స్వ-అనుభూతి-ఏక-మానాయ=ఆత్మానుభవమే స్వప్రకాశ మునకు ముఖ్యసాధనముగాఁ గలదియు-కన్నులు మొదలగుప్రమాణములచేఁ దెలియు కుండలు మొదలైనవానివలెఁగాక స్వయంప్రకాశ మగుదీపమువలె తా నె తన్నును తక్కిన వానిని రెంటిని దెలుపునట్టిదిగాన త న్ననుభవించుటవలనమాత్రమే తాను తెలియఁదగది గాని వేఱొకసాధనముచేఁ దెలియరానిదనిభావము: శాంతాయ=అవిద్యగాని . తత్కార్య

ముల సంబంధముగాని లేక ప్రసన్నమై యుండునదియు నగు, తేజసే=జ్యోతిస్స్వరూప బ్రహ్మమునకు, సమః=సమస్కారము.

క. అచ్చము దిక్కాలాద్యన, వచ్చిన్నానంతచిద్ధ్రవఘనంబు నిజ

స్వచ్ఛానుభూతిమానము, పచ్చాంతము తేజమేనశజస్రముదలతున్.

తాత్పర్యము. దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదములును పరిమితియు లేక జ్ఞానమాత్ర స్వరూపమై యుండు రూపమై, అనుభవించియే తెలిసికొనదగినదై, ప్రసన్నమైయుండు పరంజ్యోతీరూపబ్రహ్మమునకు సమస్కారము.

అవ. ఈప్రబంధమునకుఁ గలవివిధస్వరూపములు తెలియుట కొఱకు నాయాదానిని ఆయాపద్ధతిగా రచింపఁ గోరి యందు మూర్ఖ విద్యత్పద్ధతులు రెండును నిరూపించుటకుఁ బ్రసక్తింపఁగా నశోకవని కాన్యాయంబున మొదట మూర్ఖపద్ధతిని గైకొని వర్ణించుట కారంభించినవాడై, వినుటకు మంచిమనసు గలరసజ్ఞులు లేమింజేసి తాఁ జెప్పఁ దలచినప్రియవచనమును జెప్పటకే వీలు లేకున్న దని ముందుగాఁ దెలుపుచున్నాఁడు.

నీతిశతకము - మూర్ఖపద్ధతి.

శ్లో॥ బోద్ధారో మత్సరగ్రస్తాః ప్రభవః స్మయమాషితాః ।

అబోధోపహతా శ్చాన్యే జీర్ణ మజ్జే సుభాషితమ్॥

2

టీ. బోధారః = మంచిపరిజ్ఞానము గలవారు-చక్కఁగాఁ దెలిసినవారు; మత్సర గ్రస్తాః=అనూయచేత నాక్రమింపఁబడినవారు-మంచిహృదయము లేనివారని యర్థము-కాబట్టి నాప్రియవచనమును సరియని యొప్పుకొనరని భావము; ప్రభవః = రాజులు, స్మయమాషితాః = గర్వముచేఁజెడినవారు-విషయసంపన్నులుకొరని యర్థము - కాబట్టి నాప్రియవచనమును చెవియిచ్చి వినరని భావము; అన్యే=(విద్వాంసులును ప్రభువులును గాక) తక్కినజనులు, అబోధ-ఉపహతాః=అజ్ఞానముచే నపాత్ములైనవారు-అధికారులు గారని యర్థము-కాబట్టి వారికి వినుపాటియోగ్యత సేతములేదని భావము; (కాబట్టి) సుభాషితం = (నేను జెప్పఁదలచిన) ప్రియవచనము, అజ్జే=అంతరంగమందే, జీర్ణం= మఱుఁగెనది-లోపలనే నిలిచినది కాని యింకను బయటికివచ్చినది కాదని యర్థము. అయిననుగాని యెట్లో దానిని జెప్పెదను అని శేషము గ్రహింపవలయును.

తే. బోద్ధలగువారు మత్సరపూర్ణమతులు

ప్రబలగర్వవిమాషితుల్ శ ప్రభువు లెన్న

నితరమనుజు లబోధోప హతులు గాన

భావమున జీర్ణ మయ్యె సు శ భాషితంబు.

2

తా. నే నొకమంచిమాటను జెప్పుదునేని విద్వాంసు లది మంచి దని యెఱింగినవా రయ్యు - నాయం దనూయచే దానిని సరియని యంగీకరింపరు. ఇంక ప్రభువు లన్ననో గర్వాంధులైయుండుటచే నడకువతో దానిని బాటించి వినరు. మరి యేమియు నెఱుకలేని తక్కినసామాన్యజను లంటిమా వారికి వినునంతయోగ్యతయే లేదు. ఇంక నెవరికిఁ జెప్పుదును? కాబట్టి చెప్పదలచినయీమాట లోపల నె యడఁగినది కాని బయటికి రాకున్నది. అయిన నెట్లో దానిని జెప్పెదను.

అవ. మూర్ఖునిస్వరూపమును దెలుపుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అజ్ఞ సుఖి మారాధ్య సుఖితర మారాధ్య తే విశేషజ్ఞః |

జ్ఞానలవదుర్విదగ్ధం బ్రహ్మాసి నరం న రజ్ఞయతి॥

3

టీ. అజ్ఞః = కొంచెమైనను తెలియనివాఁడు-మూఁఁడు, సుఖిం = అనాయాసముగా, ఆరాధ్యః = సమాధానపెట్టదగినవాఁడు, విశేషజ్ఞః = విశేషించి తెలిసినవాఁడు, సుఖితరం = మఱింతసుఖముగా, ఆరాధ్యతే = సమాధానపెట్టబడుచున్నాఁడు, జ్ఞానలవదుర్విదగ్ధం = (శాస్త్రమువలనఁ గలిగిన) తెలివి యొక్కింతచేతఁ (దన్నఁ) బండితునిగాఁ దలంచుకొనునట్టి, నరం = మనుష్యుని-మూర్ఖుని, బ్రహ్మాసి = (అఘటితఁ ఘటనాసమర్థుఁ డగు) బ్రహ్మదేవుఁడుకూడ, న రజ్ఞయతి = రంజింపఁజేయఁజాలఁడు.

క. తెలియనిమనుజుని సుఖముగఁ

దెలుపం దగు సుఖితరముగఁ గ దెలుపఁగ వచ్చుం

• దెలిసినవానిం దెలిసియుఁ

దెలియనిసరుఁ దెల్ప బ్రహ్మదేవునివశమే.

3

తా. మూఁఁడు తనంతటఁ దా నేమియుఁ దెలిసికొనలేడు గనుక జేనిని గాని యొక గుపజేరించినంతమాత్రముననే సరియని నమ్ముచున్నాఁడు. కావున నట్టివాని నేకష్టములేకయే సమాధానపెట్టవచ్చును. వస్తుతత్త్వములను విశేషించి యెఱింగి నట్టివాడన్ననో, వానిబుద్ధి యెప్పుడును విన్నదానియందలివిశేషములను గ్రహించు వఱకేగాని తక్కిన విపరీతభావములకుఁ బోవదుగనుక, వానిని మూఁఁడునికంటె మఱింత సుఖముగా సమాధానపెట్టవచ్చును. శాస్త్రమూలమున నేదో స్వల్పజ్ఞానము లభించి సంతమాత్రనే తన్ను మహాపండితునిగా నెంచుకొని విఱవీగుమూర్ఖునికో, మూఁఁడునివలె నొకరు చెప్పుదానియందు నమ్మికగ్గాని, విశేషజ్ఞునివలె తనంతటఁ దెలిసికొనుశక్తిగాని, రెండునులేనందున వానిమనస్సును వేలకొలదిమాటలచేతనుగూడ సమాధానపెట్టుట కష్టము. కాబట్టి తలంచినట్లు చేయునుగాని చెఱుపనుగాని మార్పనుగాని చాలినట్టి మహాశక్తి గల యాబ్రహ్మకూడ నట్టిమూర్ఖుని గంజింపఁజేయ శక్తుడుఁ గాఁడు. ఇంక మఱొక్కఁడును శక్తుడుగాఁడని వేఱ చెప్పవలయునా?

అవ. మూర్ఖుని మనస్సును సమాధానపెట్టుట మిక్కిలి కష్టమని మీఁదిరెండుశ్లోకములచే జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ప్రసహ్య మణి ముద్ధరే స్మకరవక్త్రదంష్ట్రాన్తరాత్ ।

సముద్ర మసి సంతరే త్ప్రచలదూర్మిమాలాకులం ।

భుజ్జ మసి కోపితం శిరశి పుష్పవద్ధారయేత్ !

న తు ప్రతినివిష్టమూర్ఖజనచిత్త మారాధయేత్ ॥

4

టీ. మకర వక్త్ర దంష్ట్ర అన్తరాత్ = (శింశుమార మను పెను) మొసలి నోటి యందలి కోటపండ్లనడుమనుండి-అట్టి మిక్కిలిసంకటపగప్రదేశమునుండి యని యర్థము, ప్రసహ్య=బలాత్కారముచే, మణి=రత్నమును, (ఎవడైన నొకఁడు) ఉద్ధరేత్=బయటికిఁ దీయవచ్చునుగాక, ప్రచలత్ ఊర్మిమాలా ఆకులం=మిక్కిలియుఁ జలించుచున్న యలలపరంపరలచేత కలత నొందిన=పెద్దయలలచే మిక్కిలిరేగుచున్న, సముద్రం అపి=సముద్రమునైనను-అపిశబ్దముచే దాటరానిదైనను అనిభావము స్ఫురించుచున్నది, సం+తరేత్=లేస్సగా దాటవచ్చునుగాక, కోపితం=కోపము నొందినట్టి-కోపవశమున బుసలుకొటుచు నాలుకలతో నెలవులు నాటుచున్నట్టి, భుజ్జంఅపి = సర్పమునుగూడ అపిశబ్దముచే ధరింప సాధ్యముకానిదైనను అనిభావము, శిరశి = తలయందు అనగా సిగయందు, పుష్పవత్ = పూవువలె పూదండవలెనని యర్థము, ధారయేత్ = ధరింపవచ్చునుగాక, తు=అయినను, ప్రతినివిష్టమూర్ఖజనునిమనస్సును, న ఆరాధయేత్=సమాధానపెట్టుటకు శక్యముకాదు, మూర్ఖునిమనస్సును సమాధానపెట్టుట, మొసలికోటల నడిమిరత్నమును దీయుట మొదలైనవానితో సమాన మని భావము.

చ. మకరముఖాంతరస్థ మగుశ్రమానికముం బెకలింప వచ్చు బా
యక చలదూర్మికానికర శ మైనమహోదధి దాటవచ్చు మ
స్తకమునఁ బూవుదండవలె శ సర్పము నైన భరింపవచ్చు మ
చ్చిక ఘటియింప మూర్ఖజనశ్చిత్తముఁ దెల్ప నసాధ్య మేరికిన్. 4

తా. శింశుమార మనుషేగు గల పెనుమొసలిసోటియందు మిక్కిలి క్రిక్కిరిసి యున్న వాడికోటపండ్లనడుమనుండి, వెలికిదీయరానిరత్నము నెట్లో మెలఁకువతో బలవంతముగా బయటికిఁ దీయవచ్చునుగాక. అట్లే పెద్దయలలచే మిక్కిలి కలంగి యుప్పొగుచున్న మహాసముద్రము దాటరాని దైనను, ఏదైన నొకదాటుసాధనముచే దానినిగూడ దాటవచ్చునుగాక. మిక్కిలి కోపమున బుసలుకొటుచున్న యొక సర్పమును ధరింపరానిదానినిగూడ మణిచుంత్రాదిసాధనములచే నెట్లో పూదండవలె సిగయందు ధరింపవచ్చునుగాక. అయినను దుర్మగహము పట్టియున్నందున దేనిని పాటింపక యుండు మూర్ఖునిమనస్సునో యేయుపాయమును లేనందున సమాధానపెట్టుటకు సాధ్యము కాదు.

అవ. ఇట్లు సామాన్యముగా దొరకరానివగు వస్తువులుగాని చేయనలవికాని కార్యములుగాని యెట్లో సమర్థించుటకు శక్యములు గావచ్చునుగాని మూర్ఖునిచిత్తము సాధించుటమాత్ర మట్లుకాదనిచెప్పి యిప్పు డెంతమాత్రమును దొరకరానట్టివస్తువునుగూడ సాధింపవచ్చును గాని మూర్ఖునిచిత్తమును సాధింపఁ దరముకానేరదని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ లభేత సికతాసు తైల మపి యత్నతః వీడయన్ |

పి బే చ్చ మృగతృష్ణికాసు సలిలం పపాసార్ధితః |

కదాచి దపి పర్యటన్ శశవిషాణ మాసాదయేత్ |

న తు ప్రతినివిష్టమూర్ఖజనచిత్త మారాధయేత్ ||

5

టీ. యత్నతః = ప్రయత్నముచేత, వీడయన్ = (ఏదైననొక యంత్రముచేత) మర్దించి, సికతాసు అపి = ఇసుకయందుగూడ-ఈఅపిశబ్దమువలన కాలత్రయమునందుఁ గాని లోపలఁ జమురులేనట్టిదని భావము స్ఫురించుచున్నది, తైలం = చమురును, లభే తః=పొందవచ్చును. పిపాసా అర్ధితః = దృష్టిచేతఁ బీడింపబడినవాడై, మృగతృష్ణికా సుచ = ఎండమావులయందుఁగూడ-జలములేనిదై జలభ్రాంతిని మాత్రము కలిగించు వానియందని భావము, సలిలం = జలమును, పిబేత్ = త్రాగవచ్చును. పర్యటన్ = (అందందు వనములలో) తిరుగుచు, కదాచిత్ = ఎప్పుడైన నొకప్పుడు, శశవిషాణం అపి = కుందేటికొమ్మునుగూడ-మాటయందు మాత్రముకలదై వాస్తవముగా లేనిదాని ననిభావము, ఆసాదయేత్ = పొందవచ్చును. తు = అయినను, ప్రతినివిష్ట మూర్ఖజన చిత్తం న ఆరాధయేత్ = దురాగ్రహము పట్టినమూర్ఖజనుని మనసును సమాధాన పెట్టఁ దరముకాదు. మూర్ఖునిచిత్తమును సమాధానపెట్టుట, ఇసుకనుండి తైలము తీయుట మొదలైనవానివలె శక్యము కాని దని భావము.

తే. తివిరి యసుమునఁ దైలంబుఁ శ దీయవచ్చుఁ
దవిలి మృగతృష్ణిలో నీరు శ ద్రావ నచ్చుఁ
దిరిగి కుందేటికొమ్ము సా శ ధింప నచ్చుఁ
జేరి మూర్ఖులమనము రం శ జింపరాదు.

5

తా. ఏకాలమందుఁగాని చమురు లోపలలేకయే యుండునట్టియుచుకనుడికూడ కష్టపడి దాని నేదైననొకయంత్రముచే మర్దించి చమురు తీయవచ్చును. జలములేనివై జల మున్నట్లు భ్రాంతినిమాత్రము కల్పించు నెండమావులయందుఁగూడ మిక్కిలి దప్పి కలిగినప్పుడు నీళ్లు త్రాగవచ్చును. అడవులందు తిరిగి యొకొకప్పుడైనను మాట మాత్రమున కున్నట్టికుందేటికొమ్మునుగూడ సాధింపవచ్చును. అయినను దురాగ్రహము పట్టిన మూర్ఖునిమనస్సున సమాధానపెట్టుట మాత్రము శక్యము కాదు.

అవ. మూర్ఖుని సమాధానపెట్టగోరువాడు మిక్కిలి యవివేకి
యని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ వ్యాళం బాలమృణాళతన్తుభి రసౌ రోద్ధం సముజ్జృమ్భతే ।
భేత్తుం వజ్రమణిం శిరీషసుమప్రాప్తేన సన్నహ్యతి ।
మాధుర్యం మధుబిన్దునా రచయితుం తూరామ్బుధే రీహతే ।
మూర్ఖాన్ యః ప్రతినేతు మిచ్ఛతి బలాత్కూక్తే సుధాస్యన్దిభిః॥6

టీ. యః = ఏవురువాడు, సుధా స్యన్దిభిః = ఆమృతము చిందునటి - అనగా
దానివలె ఆత్యంతమధురములైన, సూక్తేః = ప్రియపచనములచేత, మూర్ఖాన్ = మూర్ఖు
లను, బలాత్ = బలాత్కారమున, ప్రతినేతుం = సమాధానపెట్టుటకు, ఇచ్ఛతి = కోరుచు
న్నాడో, ఆసౌ = ఆ యీవురువాడు, వ్యాళం = దుష్టమగు జమును-సాధారణజంతు
వునుగాదని భావము, బాలమృణాళతన్తుభిః = లేతతామరతూడులలోని దారములచేత,
రోద్ధం = కట్టినిలుపుటకు, సం + ఉజ్జృమ్భతే = మిగుల ప్రయత్నించినవాడగుచున్నాడు.
వజ్రమణిం = వజ్రమణిని-రవను, శిరీషసుమప్రాప్తేన = దిరిసెనపులువ్యయొక్క యంచు
చేత, భేత్తుం = భేదించుటకు-కోయుటకు, సన్నహ్యతి = ఉద్యుత్తుడగుచున్నాడు.
తూరామ్బుధేః = ఉప్పుసముద్రమునకు - స్వల్పమైన జలాశయమునకు గాదనియర్థము,
మధుబిన్దునా = (ఒక) తేనెబొట్టుచేత-తేనెను ఎడతెగక జడిగా గురియుటచేతగాదని
భావము, మాధుర్యం = తియ్యదనమును, రచయితుం = కలిగించుటకు ఈహలే = కోరు
చున్నాడు. మూర్ఖులను సమాధానపఱుప దలంచువాడు, దుష్టగజమును లేదామర
తూండలోని దారములతో గట్టబూనువాడు మొదలగువారివలె మిక్కిలియు నవి.
వేకి యగు నని భావము.

మ. కరిరాజున్ బిసతంతుసంతతులచేఁ గ గట్టన్ విజృంభించు వాఁ
డుగువజ్రంబు శిరీషపుష్పములచే గ నూహించు భేదింపఁ దీ
ప రచింపన్ లవణాబ్ధికిన్ మధుకణ గ ప్రాప్తిం బ్రవర్తించు ని
ద్ధరణిన్ మూర్ఖులఁ దెల్పు నెవ్వఁడు సుధాధారానుకారోక్తులన్ . 6

తా. ఇంచుకంత కట్టినిలుపుటకైన నుపయోగపడని లేతతామరతూండలోని
దారములతో సామాన్యజాతువుగాక మిక్కిలి పెద్దదియగు నొక మదపుటేనుగునుగట్ట
జూచువాడును, రత్నములను మీదబెట్టి తొలుచునట్టిదియుఁ గావున మిక్కిలి కఠిన
మొనదియు నగు వజ్రమణినిబువ్వులలో నెల్ల మిక్కిలి మృదువైన దిరిసెపులువ్యనందు
చేతఁ గోయజూచువాడును, ఒకయల్పమైన నీటిపట్టుగాక మహావిశాలమైనదై మిక్కిలి
యుప్పునైయుండు పెరుసముద్రమునం దొక్క తేనెబొట్టునుమాత్రము విడిచి దానిని
తియ్యగాజేయఁ జూచువాడును, ఎంత మిక్కిలియవివేకులో, యమృతము లాలుకు

తీయ్యిమంచిమాటలచే మూర్ఖుని సమాధానపెట్టనెంచువాఁడు నంత మిక్కిలియు ననివేకి యని తాత్పర్యము. మూర్ఖుని తేర్చుట మిక్కిలి కష్టమని ఫలితార్థము.

అవ. తమయజ్ఞానమును గప్పిపుచ్చుటకు మూర్ఖులకుఁ గలగతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ స్వాంత మేకాంతహితం విధాత్రా

వినిర్మితం ఛాదన మజ్ఞ తాయాః ।

విశేషత స్సర్వవిదాం సమాజే ।

విభూషణం మాన మపణ్ణితానామ్॥

7

టీ. విధాత్రా=బ్రహ్మచేత, ఆయత్తం=తమకు (అనఁగామూర్ఖుఁడు) సద్దీనమై యుండునదియు = ఒక రుపదేశింపుటచేఁ దెలిసికొన నక్కఱలేక తమకే సిద్ధమగుఁ దెలిసియుండునదియు నని యర్థము, ఏకాంతహితం = మిక్కిలిహితమును జేయుటకై యును, విశేషతః = విశేషించి, సర్వవిదాంసమాజే = సర్వజ్ఞులైనవారిసభయందు-అన్ని యుఁ దెలిసినపండితుల కూటమియందు, విభూషణం = (తమకు) భూషణ మైనదియు నగు-అలంకారమునంటిదియు నని యర్థము, మానం = మానము-ఏమియుఁ బలుకక యూరకుండుట, అపణ్ణితానాం = పామరులయొక్క, అజ్ఞతాయాః = మూఢత్వము నకు. ఛాదనంసత్ = మునుఁగు అగునట్లుగా-మూసిపెట్టునదిగా, వినిర్మితం = రచింపఁ బడినది. పామరులు తమమూఢత్వమును గోప్యముగా నుంచుకొనుటకు మానముతోనే ప్రవర్తింపవలయును. మానమే వారికి గతి. ఇట్లునేయనియెడల వారు పరిహాసమునకుఁ బాత్రులగుదు రని భావము.

తే. స్వనశము హితంబు మూఢతాశ్చాదనంబు

గాఁగ నీగతి నిర్మించెఁ శ గమలభవుఁడు

సర్వవిదు లగుసుజనుల శ సభలలోన

మానమె విభూషణము మూఢ శ మానవులకు.

7

తా. బ్రహ్మ మూర్ఖులను జూచి కరుణించి వారు తమమూఢత్వమును మూసి పెట్టుకొనుటకు సాధనముగా నుండునట్లు మానమును సృజించెను. దానిగుణములు మఱియుఁ గొన్ని కలవు. అది యామూర్ఖుల కెప్పుడును స్వాధీనమై యుండునదేకాని యొకరివలననుండి పొందవలసినదికాదు. ఇంతేకాక వారికిఁగల యవగుణములనెలఁ గప్పిపుచ్చునది కాబట్టి యది వారికి మిక్కిలి హితకారియు నగును. విశేషించి పండిత జనులనడుమ నది వారి కొకయలంకారమువలె నుండును.

అవ. పూర్వము మూఢత్వము ననుభవించిన యొకానొకఁ డప్పటి తనయనుభవప్రకారము నితరులకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యదా కింఞ్చిత్సోఽహం గజఇవ మదాన్ధ స్సమభవమ్ ।

తదా సర్వజ్ఞోఽస్మీ త్యభవ దవలిప్తం మమ మనః ।

యదా కింఞ్చ త్కింఞ్చ ద్బుధజనసకాశా దవగతమ్ ।

తదా మూర్ఖోఽస్మీతి జ్వరఇవ మదో మే వ్యపగతః ॥

8

టీ. అహం = నేను, కింఞ్చిత్ సన్ = స్వల్పముగా తెలిసినవాడనై, యదా = ఎప్పుడు, గజఇవ = ఏనుగువలె, మదాన్ధః = గర్వముచే గన్నుగాననివాడను-ఇదిచేయఁ దగును ఇది చేయఁదగదను వివేచనములేనివాడను, అభవం = అయినో, తదా = అప్పుడు, సర్వజ్ఞః అస్మి ఇతి = అన్నియును తెలిసినవాడను అగుదును అని, మమ మనః = నా మనస్సు, అవలిప్తం అభవత్ = గర్వించినది ఆయెను. 'అల్పవిద్యో మహాగర్వీ' అను న్యాయమున అల్పజ్ఞానమే గర్వమునకు హేతు వగుటవలన నట్లు గర్వించినవాడ నైతిని భావము. యదా = ఎప్పుడు, బుధజనసకాశాత్ = విద్యజ్ఞులసన్నిధినుండి, కింఞ్చిత్ కింఞ్చిత్ = (కాస్త్రములు బోధించెడియాచారములు మొదలైనవి) కొంచెము కొంచెము, అవగతం = (నాచే) తెలియబడినదో, తదా = అప్పుడు, మూర్ఖః అస్మి ఇతి = మూఁడును అగుదును అని, మమమదః = నామదము, జ్వరఇవ = జ్వరమువలె-మదము జ్వరమువలె కన్నుమిన్ను తెలియమి మొదలైన వికారములు కలిగించును కాబట్టి దీనికి జ్వరసామ్యము చెప్పబడినదని తెలియఁదగును. వ్యపగతః (అధూత్) = పోయినది (ఆయెను.) 'అచార్యవాక్ వురుషావేద' అను శ్రుతినిబట్టి 'అచార్యులవలన లభించిన విద్యచేతనే వివేకము కలుగు' నని భావము. అల్పజ్ఞః డైనను దన్ను సర్వజ్ఞునిగాఁ దలంచుకొనువాడేమూర్ఖుఁడు, సర్వజ్ఞుడయ్యుఁ దన్ను మూఁడునిగాఁ దలంచుకొను వాడే పండితుఁడు అని వివేచించుకొనవలయు. 'మదము గర్వమునకు హేతువు, గురుశుశ్రూషాదులు వినయమునకు హేతువు' అని పలితార్థము.

చ. తెలివి యొకింత లేనియెడఁ గ దృఢుడ నై కరిభంగి సర్వముం

దెలిసితి నంచు గర్వితమ గ తిన్ విహరించితిఁ దొల్లి యిప్పు డు

జ్వలమతు లైనపండితుల గ నన్నిధి నించుక బోధశాలి నై

తెలియనివాడ నై మెలఁగితిం గత మయ్యె నితాంతగర్వమున్. 8

తా. నేనుస్వల్పజ్ఞానము గలవాడనై యుండుటంబట్టి యేనుగువలె మదించి కన్నుమిన్ను తెలియక యుండినకాలమున సర్వమును తెలిసినవాడనైతిని మనస్సున మిక్కిలి గర్వించియుంటిని. పండితజనులవలన కాస్త్రములు బోధించునాచారములు మొదలైనవి కొంచెము కొంచెము నాకుఁ దెలియఁగా నదివఱకు నన్ను జ్వరమువలెఁ బట్టియుండిన మదము జ్వరము పట్టి విడిచినట్లు నన్ను విడిచిపోయెను.

అవ. మూర్ఖుడు మిక్కిలియు నీచుడని దృష్టాంతమూలమునఁ
దెలుపుచున్నాడు.

శ్లో॥ కృమికులచితం లాలాక్లిన్నం విగన్ధి జుగుప్సితం ।
నిరుపమరసప్రీత్యా ఖాద౯ ఖరాస్థి నిరామిషమ్ ।
సురపతి మపి శ్వా పార్శ్వస్థం విలోక్య న శజ్కతే ।
న హి గణయతి త్సుద్రోజన్తుః పరిగ్రహఫల్గుతామ్॥

9

టీ. శ్వా=కుక్క, కృమికులచితం = పురుగులసమాహముచే వ్యాప్తమైనదియు.
లాలాక్లిన్నం=నోటిజొల్లుచే దడుపబడినదియు, విగన్ధి=కంపుగొట్టునదియు, (కౌపునపే)
జుగుప్సితం=రోతపుట్టించునదియు. (అంతేకాక); నిర్ + అమిషం = (కొంచెమైనను)
కండలేదనియు, నగు, ఖర అస్థి=గాడిదయెముకను, నిరుపమరసప్రీత్యా = అసమానమైన
యొకరుచియెడల నెంతప్రేమపుట్టునో యంతటిప్రేమతో. ఖాద౯=భక్షించుచు-కొలు
కుచు, పార్శ్వస్థం=ప్రక్కనున్న-దగ్గనున్న. సురపతిం అపి = దేవేంద్రుడైనను-తక్కిన
వానిని జెప్పినేల యనిభావము, విలోక్య=చూచి, నశంకతే=లజ్జింపదు, (తథా)హి=
అట్లేయగునుగదా, త్సుద్రః జన్తుః=నీచజన్తువు, పరిగ్రహ ఫల్గుతాం=తాను స్వీకరించిన
వస్తువునందలి తుచ్ఛత్వమును, న గణయతి=సరకు సేయదు, రోతకార్యములను జేయుట
యం దాసక్తిగల మూర్ఖుడుగూడ నిట్లు మిక్కిలి నిందకును భయపడఁ డని భావము.

చ. క్రిమిసముదాయసంకులము శ్ గేవలనింద్యము పూతిగంధహే
యమును నిరామిషంబును ఖరరాంగభవం బగునెచ్చుఁ గుక్క దా
నమలుచుఁ జెంత నున్నసురనాథునిఁ గన్గొని సిగ్గుఁ జెంద ద
ల్ప మని నిజస్వభావము దలంపదు నీచపుట్రబాణి యెయ్యెడన్. 9

తా. ఒకకుక్కకు నొకయెముక దొరకెను. అది దట్టముగాఁ బురుగులచే నిండినదై
కొలుకునపుడు నోటినుండి కౌలు జొల్లుచేఁ దడిసి మిక్కిలి కంపుగొట్టుచుఁ జూచుటకే
వెగటు పుట్టించునదై యుండెను. ఇట్లుండిన నుండెఁగాని దానియందు కండయేమైనఁ
గలదా యన్నచో నది లేకముకూడలేదు. అందును అది యతినిచమగు గాడిదయెముక.
ఇట్టియెముక దొరకియు నాకుక్క మిక్కిలి రుచ్యమైనపదార్థమేదెంతప్రేమ కలుగునో
యంతటిప్రేమతో దానిని తినసాగినది. అప్పుడు ప్రక్క దేవేంద్రుడు వచ్చి నిలిచినను
గూడ నది లజ్జించునదికాదు. వేయేల! నీచజన్తువైనది తానొకవస్తువును స్వీకరించుట
మాత్రము చూచునేగాని యది యెంతతుచ్ఛముగా నుండినను దానిని బాటించుట
లేదనుట తెల్లమేకదా.

అవ. అవివేకమునకుఁ గలుగుననర్థములను జెప్పి తన్మూలమున వివేకమే యావశ్యక మైన దని నూచించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శిర శ్చార్వం స్వర్గా త్పశుపతిశిరస్తః క్షితిధరం ।
మహీధా దుత్తుజ్ఞా దవని మవనే శ్చాపి జలధిమ్ ।
అథో గజ్ఞా సేయం పద ముపగతా స్తోక మథవా ।

వివేక భ్రష్టానాం భవతివినిపాత శ్శతముఖః॥

10

టీ. (యా=ఏది-ఏగంగానది), స్వర్గాత్=స్వర్గలోకమునుండి, శ్చార్వంశిరః=శివుని శిరస్సును, ఉపగతా = పొందినదో, పశుపతిశిరస్తః = శివునిశిరస్సుననుండి, క్షితిధరం= (హిమవత్) పర్వతమును, ఉపగతా=పొందినదో, ఉత్తుంగాత్-మహీధ్రాత్=పాడవైన (యా) కొండనుండి, అవనిం = భూమిని, ఉపగతా = పొందినదో, అవనేః చ అపి= భూమినుండియును, జలనిధిం = సముద్రమును, ఉపగతా = ('నదీనాంసాగరో గతిః' 'గంగాసాగరపూరణా' అనువచనముల ప్రకారమున) పొందినదో, అథో = అనంతరము, (లేక) అధః = క్రిందిప్రదేశమందు-అనగా పాతాళమున, సా ఇయం గంగా = ఆ యీ కనబడుచున్నగంగ, స్తోకంపదం = ఆల్పమగు (మిక్కిలి కొలదియైన) ప్రదేశమును, ఉపగతా=పొందినదయ్యెను. అథవా=అట్లననేల, వివేకభ్రష్టానాం = వివేకశూన్యులైన వారికి (స్థానమునుండి జాతినవారికని యర్థాంతరము). శతముఖః=బహుప్రకారములుగా, వినిపాతః భంగము (క్రిందుక్రిందుగా పడుట అని యర్థాంతరము), భవతి=కలుగుచున్నది. వివేకముతోఁ గూడినవారితో యిది కలుగదనిభావము. సకలలోక ప్రసిద్ధయయ్యు గంగానది భ్రంశమువలన నిట్టియవస్థ పొందెను. తక్కిన వారిని చెప్పనేల? కాబట్టి వివేకము మిక్కిలి యావశ్యకమైనదని యూహ్యము.

శా. ఆకాశంబుననుండి శంభునిశిరంబందుండి శీతాద్రి సు

శ్లోకం బైనహిమాద్రినుండి భువి భూతలోకంబునం దుండి య

స్తోకాంభోధిఁ బయోధినుండి పవనాంధోలోకముం జేరె గం

గా కూలంకష పెక్కుభంగులు వివేకభ్రష్టసంపాతముల్. 10

తా. *గంగానది మొట్టమొదట స్వర్గలోకమునుండి శివునిశిరమీదను, అక్కడ

*పూర్వము సగరునియజ్ఞాశ్వమును దేవేంద్రుఁడు దాచిపెట్టఁగా నతఁడు దానిని జేరఁ దనకొడుకులను బంపుటయు వా రెల్లయెడల వెదకి పాతాళమునకును బోయి యచటతమధౌర్ధ్వముచేకపిలమహాముని నేత్రాగ్నివలన భస్మీభూతులైరి. వారికినూర్ధ్వ లోకప్రాప్తి కలుగఁజేయుటకు తద్వంశస్థుడగుభగీరథుఁ డుగ్రతపము చేసి స్వర్గలోక ముననుండి గంగానదిని పాతాళమునకుఁ దెచ్చి ననువురాణకథ నిట గ్రహింపందగను.

నుండి హిమవత్సర్వతముమీదను, దానినుండి భూమిమీదను భూమినుండి సముద్రము
నందును, సముద్రముననుండి పాతాళమునకును గ్రమముగాఁ బడుచువచ్చెను. ఇట్లు
స్థానమునుండి జాతినవారికి పయింబయి నానావిధములుగ క్రిందుక్రిందుగాఁ బడుట
యెట్లు కలుగుచున్నదో యట్లు వివేకమునుండి భ్రష్టులైనవారికిని నానావిధములుగ
మఱిమఱి తక్కువపాటు కలుగును.

అవ. అగ్ని మొదలైనవానిని నివారించుటకు శాస్త్రోక్తములైన
జలము మొదలైనయుపాయములు కలవు గాని మూర్ఖుని నివారించు
టకు శాస్త్ర మేమైనఁ జెప్పటగాని యుపాయ మేదైన నుండుటగాని
రెండును లేవని విశదీకరించుచున్నాడు.

శ్లో॥ శక్యో వారయితుం జలేన హుతభు క్చార్పేణ సూర్యాతపో ।
నాగేన్ద్రో నిశితాద్భుతేన సమదో దద్దేన గౌర్దారభః ।
వ్యాధి ర్భేషజసం గ్రహైశ్చ వివిధైర్మత్తైః ప్రయోగై ర్విషం ।
సర్వస్యాషధ మస్తి శాస్త్రవిహితం మూర్ఖస్య నాస్త్యాషధమ్ ॥ 11

టీ. హుతభుక్ = అన్న, జలేన = ఉదకముచేత, వారయితుం = నివారించుటకు,
శక్యః = సాధ్యమైనది, సూర్యాతపః = సూర్యునివేడిమి—ఎండ, శూర్పేణ = చేట
చేత, పాతా॥ ఛత్రేణ = గొడుగుచేత, వారయితుంశక్యః = నివారింపఁగూడినది. సమ
దః = మదముతోఁగూడిన, నాగ + ఇన్ద్రో = శ్రేష్ఠమైనగజము, నిశిత ఆగ్రహేన = వాడి
యైన యగ్రహముచేత, వారయితుంశక్యః = వారింపఁగూడినది. గౌః గౌర్దారశ్చ =
ఎద్దును గాడిదయును, దండేన = కట్టచే, వారయితుంశక్యః = నివారింపఁగూడి
నది. వ్యాధిః = వ్యధముమొదలైన రోగము, భేషజసంగ్రహైః చ = ఔషధముల
సంగ్రహించుటచేతను - చక్షురమువలన మహామంత్రజపహోమాదులచేతను నవి
గ్రాహ్యము, వారయితుంశక్యః = నివారింపఁగూడినది. విషం = కాలకూటాదివిషము,
వివిధైః మత్తైః ప్రయోగైః = నానావిధములగు ప్రణవాదిమంత్రములచేతను ప్రయోగ
ములచేతను, నివారయితుంశక్యః = వారింపఁగూడినది. (కాబట్టి) సర్వస్య = (ప్రాణుల
హింసకు మూలమగు) అన్నింటికిని, శాస్త్రవిహితం = శాస్త్రముచే నేర్పడిన, ఔషధం
అస్తి = మందు కలదు. మూర్ఖస్య = మూర్ఖునికి, శాస్త్రవిహితం ఔషధం న అస్తి =
శాస్త్రచోదితమైన మందులేదు.

చ. జలముల నగ్ని శూర్పమునఁ గ జండమయూఁకుని దండతాడనం
బుల నృషగార్దభంబులకు శ బొల్పుగుచు త్తకరీంద్రమున్ నృణిం
జెలఁగెడురోగ మాషధములే విషముం దగు మంత్రయుక్తి ని
మ్ములఁ దగఁ జక్కఁజేయనగు మూర్ఖునిమూర్ఖత మాన్పవచ్చునే. 11

తా. అగ్నిని జలముచేతను, ఎడను జేటచేతను లేక గొడుగుచేతను, మదగజమును వాడేయింతులముచేతను, గృహభగార్థంభములను కట్టచేతను, రోగమును ఔషధమంత్ర జపహోమాదులచేతను, విషమును నానావిధములగు మంత్రతంత్రములచేతను నడంపవచ్చును. ఇంతేల, ప్రాణిహింసాకారణములగు దుష్టజంతువుల కన్నిటికిని నౌషధము శాస్త్రము విధించియున్నదిగాని మూఁగునికిమాత్రము వానిమూర్ఖతను బోగొట్టజూలినట్టి సుభాషితాదిరూపమైన యాషఢ మెందును లేదు,

ఇది నీతిశతకమునందు మూర్ఖపద్ధతివర్ణన మన్నది ప్రథమదశకము,

నీతిశతకము - విద్యత్పద్ధతి.

అవ. ఇప్పుడు మూర్ఖపద్ధతికి వ్యతిరేక్తమైన లక్షణములు గల దానినిగా విద్యత్పద్ధతిని వర్ణించుచున్నాడు,

శ్లో॥ శాస్త్రోపస్కృతశబ్దసుందరగిర శ్శిష్యప్రదేయాగమా ।

విఖ్యాతాః కవయో వసంతి విషయే యన్య ప్రభోర్నిర్ధనాః ।

తజ్జాడ్యం వసుధాధిపన్య సుధియ స్వర్థం వినాసీశ్వరాః ।

కుతస్య స్మయః కుపరీక్షకైర్నమణయో యై రర్హతః పాతితాః । 12

టీ. శాస్త్ర...గిరః-శాస్త్ర ఉపస్కృత = తర్కవ్యాకరణాది శాస్త్రములచే నలంకృతములైనవియు - దోషరహితములైనవని యర్థము, శబ్దసుందర = శబ్దముచే మనోహరములైనవియు-కర్ణసుఖముగా వినంబడునవియు ననియర్థము, (అగు) గిరః = వాక్కులు గలవారును, శిష్యప్రదేయ ఆగమాః = శిష్యులకు (వ్యాఖ్యానరూపముగా) నియదగినశాస్త్రములు గలవారును - పటువైన మంచిశిక్షవలన సకలశాస్త్రసిద్ధాంతములను జక్కగా నెఱింగినవారగుటచే శిష్యుల కుపదేశించుమూలమున సర్వశాస్త్రములను వ్యాఖ్యానము చేసినవారిని యర్థము, లేక-వచనచే వెలిపుచ్చుక గర్భమున-దే జీర్ణించునట్లు చేయబడినవికొక శిష్యులకు వినియోగింపదగినవిగా ముచు కొన్నిశాస్త్రములు గలవారయిం జెప్పదగును, (కౌవుననే) విఖ్యాతాః = అతలు బ్రసిదికెక్కనవారును, (అగు) కవయః = విద్వా సులు, నిర్ధనాః (నన్దః) = ధనహీనులై, యన్యప్రభోః = ఏరాజయొక్క, విషయే = దేశముందు-లేక సన్నిధానమందు, వసంతి = ఉన్నారో, తత్ = అది (అట్లు వారు ధనహీనులై యుండుట యని యర్థము), (తస్య) వసుధ + అధిపన్య = రాజయొక్క, జాడ్యం = మాంద్యము-హీనత్వము-వారుధనములేకుండుట వారికి కొంతకొంత నేరదు; అది యారాజహీనత్వమే యగు

సనిభావము. (ఎట్లనగా) సుధియస్తు = విద్యాంసులన్ననో, అరంవివాహి = ధనము లేకుండిననుగాని, ఈశ్వరాః = సమర్థులు-పూజ్యులనియర్థము-విద్యయే వారికిమహాధనము; తక్కినదిలేకున్నను వారు పూజ్యులే యనిభావము. మణయః = (వెలలేని) రత్నములు, యైః = (రత్నశాస్త్రపరిజ్ఞానములేని) ఎవరిచేత, అగతః పాతితాః = వెలనుండి తగిలించబడినవో, తెఱపరీక్షకైః = అవత్సితపరీక్షయేవాచిత-సరిగా పరీక్షించి వెలచెప్పు నేరనివారిచేత, వత్స్యాః స స్యుః = నిందితములుకావు-వారు వెలతగినవని చెప్పుటచే నవి నింద్యములు కావనిభావము. పండితులు 'సదాశ్రయేణ శోభంతే పణితా వనితా లతా' అనుశ్వాసముచొప్పున ప్రభుల నాశ్రయించియే యుండవలయును. ప్రభువులు వారికోరికల నీడేర్పనియెడల నది యా ప్రభువులవత్సితత్వమే యగును. విద్యాంసులూ, వపరీక్షకులచే వెలతగినవిగాఁ జెప్పబడియు నింద్యములుకాని యమూల్యరత్నములవలెఁ దాము నింద్యులు కారు. కావున శ్రేయమును గోరుప్రభువులు విద్యాంసులకోరికల తీర్చువారే కావలయు నని తెలియనగును.

చ. సకలకలావిభూషితులు శ శబ్దవిదుల్ సయత త్వబోధకుల్
ప్రకటకవీంద్రు లేన్యపతి శ పజ్జను నిర్ధను లై చరింతు రా
వికృతపుజాడ్య మారొరది శ విత్తము లేకయ వారు పూజ్యు లం
ధకజనదూషితంబులు ఘనంబులు గావె యమూల్యరత్నముల్.12

తా. వ్యాకరణసంస్కారముచే దోషహితముగాను శ్రవణానందముగాను మాట లాడువారై, యాశ్రయించిన శిష్యులకు సమస్తశాస్త్రములను సప్యాఖ్యానముగ నుపదేశించువారగుటంజేసి యెలయెడలఁ బ్రసిద్ధిచెందియు నుడు విద్యాంసు లొక ప్రభువు నాశ్రయించి యుండియు ధనహీనులై యుందులేని యాలోపము ప్రభువుచే కాని వారిదికాదు. విద్యాంసులు ద్రవ్యములేనివారైనను బూజ్యులే యగుదురు వెలలేని రత్నములు వెలతక్కువైనవిగాఁ జెప్పబడినను నింద్యములు గావు గాని వానిని సరిగాఁ బరీక్షింపనేరక వెలతగినవని చెప్పినవారే నింద్యు లగుదురు.

అవ. సాధారణధనమునకుఁ గల యల్పలక్షణములకంటె వ్యతి రిక్తములై మిక్కిలి గొప్పలైయున్న విద్యాధనలక్షణములను వర్ణిం చుచు నట్టివిద్యాధనము గలవారి కతిశయమును గూర్చుచు నట్టివారి యెడల శౌరవముతోడి విశ్వాసమును గలిగించుటకొరకు రాజులను గూర్చి చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ హర్తు ర్వాతి నగోచరం కమస్య శం పుష్టాతి య త్సర్వదా ।
వ్యర్థిభ్యః ప్రతిపాద్యమాన మనిశం ప్రాప్నోతి వృద్ధిం పరామ్ ।
కల్పాంతే ధ్వసి న ప్రయాతి నిధనం విద్యాఖ్య ముత్తరణం ।
యేషాం తాన్వ్రతి మాస ముజ్ఘ త సృపాః కస్తైస్సహస్వర్థ తే॥13

టీ. యత్ = ఏది (ఏవిద్యాధనము), హర్తుః = అపహరించువానికి, గోచరం = గోచరత్వమును-అనగా దొరకునదిగానుండుటను, నయాతి = పొందదో - దొరకునట్టిది కాదనుట: (అట్లే) సర్వదా = ఎల్లప్పుడును, కిమపి = అనిర్వాచ్యమైన - ఇంతంతని చెప్పనలవికొని, శం = సుఖమును, పుష్కతి = పెంచుచున్నదో; అనిశం = నిరంతరమును, అర్థిభ్యః = విద్యార్థులకొఱకు (అని విద్యాపరమైనయరము) - యాచకుల కొఱకు (అని ధనపరమైనయరము) - ప్రతిపాద్యమానం అసి = (విద్యాపరముగా) వ్యాఖ్యానము చేయబడుచున్నప్పటికిని - (ధనపరముగా) ఈయబడుచున్నప్పటికిని, పరామ్ = ఉత్కృష్టమైన, వృద్ధి = పెంపును, ప్రాప్నోతి = పొందుచున్నదో; వ్యాఖ్యానముచే చభివృద్ధినిజెందుననుట, (అట్లే) కల్పాన్తేషు అసి = ప్రళయకాలములందుఁ గూడ, నిధనం = నాశమును, నప్రయాతి = పొందదో-కల్పాన్తేషుపి అని బహువచనముచే విద్యాధనమున కంతమాత్రమును నేకాలమందును వినాశములేదని తెలియవలయును; (తత్ = ఆ) విద్యాభ్యం = విద్యయను పేరుగల, అస్తరం = లోపలి ద్రవ్యము-ప్రసిద్ధధనమువలె 'తన్నుదాల్చిన పురుషునికి బయటనుండునట్టిదిగాక వాని లోపలి గుప్తమైయుండునదనుట, యేషాం = ఎవరికి, (అసి = కలదో), తాన్ ప్రతి = (ఆవిద్యాధనముగల) వారినిగుర్చి-వారియెడల ననుట, హేన్యపాః = ఓరాజులారా, మానం = కోపమును-దురాగ్రహముననుట, ఉజ్జత = విడుపుడు - మానుడు తెఱసహ = పారితోడ-ఆవిద్వాంసులతోననుట, కః = ఎవడు, స్పర్ధతే = నిగ్రహించుచు-మచ్చరించుననుట-వారి నెవడును మచ్చరింపజాలడని యర్థము. కొబ్బటి వారెప్పుడును మిక్కిలి గౌరవముతో నెన్నదగినవారని భావము. ఇచట ఉపమానముగు ప్రసిద్ధధనముకంటె నుపమేయ మగు విద్యాధనమునకు అధిక్యమును జెప్పటచే స్మృతి రేకాలంకారము.

ఉ. హర్తృః గాదు గోచర మ శ్చ హర్మిశమున్ సుఖపుష్టిసేయు స
 త్కీర్తి ఘటించు విద్య యను శ్చ దివ్యధనం బఖిలార్థికోటికిం
 బూర్తిగ నిచ్చినం బెరుగు శ్చ బోదు యుగాంతపువేళనైన భూ
 భర్తలు దద్ధనాధికుల శ్చ పట్టున గర్వము మానుటొప్పగున్. 13

తా. (స్వర్ణాదిరూపముగు ప్రసిద్ధధనముకంటె విద్యాధనమే మేలైనది. ఎట్లనఁగా) విద్యాధనము దొంగలు మొదలైనవారి కగపడునట్టిది కాదు గనుక ప్రసిద్ధధనము నపహరింప శక్యమగునట్లు దీని నపహరింప శక్యముకాదు. 'అరానా మారజేనుఃఖిమే' అనునట్లు దానిని సంపాదించుటయును దుఃఖము కలుగుచున్నదికొని యిది యట్లుగాక యెప్పుడును సుఖము నిచ్చుచుండును. అది యనుభవించినఁగాని యొకరి కిచ్చినచుగాని తగ్గి నానాటికి నశించిపోవుచుండును. ఇది యొకరి కెల్లప్పుడు నిచ్చుచుండినచుగాని కొంచెమైనను తగ్గక మతిమతి వృద్ధిబొందుచు ప్రళయకాలము లెన్ని వచ్చినను నాశము నొందవుండును. దానివలె బయటనుండునది

గాక యిది తన్నుఁ దాల్చినవానిలోపలనే మిక్కిలి పదిలమైయుండును. ఇట్టివిద్యా ధనముగలవారియెడ నటినామాస్యధనముగల రాజులు సైతము దురాగ్రహము మాని గౌరవబుద్ధితోఁ బ్రవర్తింపవలయును. ఏలనఁగా నెవ్వరుగాని యట్టివారితో మచ్చ రింపజాలరని తాత్పర్యము.

అవ. 'రాజా ! మీసంపద వారి కేమియుఁ బ్రతిబంధముకలిగిం పజాలదు. కాబట్టి వారిదేన బహుమానము చూపుచునే యుండవల యును' అని దృష్టాంతముతోఁగూడ రాజునకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అధిగతపరమార్థాన్ పణ్డితాన్ మాఽవమంస్థా ।

స్త్రాణమివ లఘు లక్ష్మీశ్చ రైఽవ తాం త్సంరుణద్ధి ।

అభినవమద రేఖాశ్యామగణ్డసలానాం ।

న భవతి బిసతన్తు ర్వారణం వారణానామ్॥

14

టీ. (హేనృప = ఓరాజా) అధిగతపరమార్థాన్ = * తెలిసికొనఁబడినతత్వార్థ ములుగల-తత్వార్థముల నెఱిగిన యనుట, లేక, పొందఁబడిన పురుషార్థములుగల- పురుషార్థములు లభించిన యనుట, పండితాన్ = విద్వాంసులను, మా అవమంస్థాః = అ వమానింపఁకుము. (ఏలనఁగా) తృణంశవ = గడ్డిపరకవలె, లఘు = అల్పమైన-నిస్సార మైనయనుట, లక్ష్మీః = సీసంపద, ('శోభాసమ్మత్తపద్మాసులక్ష్మీః శ్రీరీవగీయతే' అని విశ్వము) తాన్ = వారిని-ఆపండితులను, నవీవ సంరుణద్ధి = కొంచెమైనను అడ్డపెట్టఁ జాలదు-కట్టుపటుపజాలదనుట. (ఇందులకు దృష్టాంతము) అభి...సలానాం-అభిన వ = మిక్కిలికొత్తలైన, మదరేఖా = మదజలధారలచే, శ్యామ = నల్లని, గండ్డసలానాం = చెక్కిళ్ల ప్రదేశములుగల, వారణానాం = ఏనుగులకు, బిసతన్తుః = తామరతూచుల దారము, వారణం = అడ్డగించునట్టిది, నభవతి = కాదు. కావున వారియెడల మిక్కిలి గౌరవముతోనే మెలఁగవలయునని భావము, అలంకారము దృష్టాంతము. దీనికి సం గము-ఉపమ. కావున రెంటికిని సంకరము. ఇచట పండితులపరమార్థ జానమునకు ముందట రాజులసంపద తృణప్రాయ మనునాశయముతో లక్ష్మీకి తృణోపమానము కల్పితమని యెఱుంగునది.

* విద్యాధనమునుగూర్చి యీతిరుననే 'సభోగహార్యా సచబన్ధహార్యా సభ్యా తృహార్యా సచరాజహార్యా' స్వదేశమిత్రం పరదేశబన్ధ ర్విద్యాసుధాం యేపురుషాః సిబన్తి॥ విద్యాధనము అనుభవించుటచేఁ దలుగదు, బంధువులచేతను, అన్నదమ్ములచే తను, రాజులచేతను నపహరింపఁబడదు. స్వదేశమందు మిత్రునివంటిది. పరదేశము నందు బంధువువంటిది. అట్టివిద్య యనునన్పృతము నేపురుషులు త్రాగుదురో వారి కట్టిధనము కలుగును అని చెప్పఁబడియున్నది.

తే. ప్రభులు పండితు లగువారి క నలన గర్వ
కలన మానుడు వారు మీ క కలిమి తృణము
లీలఁ బోలింప లేమి మృత శాశగుణము
భూరిమదవారణములకు క వారణంబె.

14

తా. రాజా ! తత్త్వవేత్తలగు విద్వాంసుల నవమానింపకుమా. గడ్డిపరకవలె సారహీనమైన నీసంపద యట్టిపహాత్కులను గొంచెమైనను గట్టుపఱుపఁజాలదు. త్రొత్త లెన మదజలధారలచే నలుపెక్కిన చెక్కిళ్లుగల మదపుటేనుగులను దామర తూడ్గదారముచే బట్టి కట్టదగముకాదు. అట్ల నీసంపదయు వారిని గట్టుపఱుపఁ జాలదు.

అవ. వేయేల, బ్రహ్మదేవునివంటివాఁడును వారినేర్పు నపహరింపఁజాలఁడని దృష్టాంతమూలముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అమృజనీవనవిహారవిలాసమేవ॥

హంసస్య హన్తి నితరాం కుపితో విధాతా॥

న త్వస్య దుగ్ధజలభేదవిధౌ ప్రసిద్ధాం॥

వైదగ్యకీర్తి మపహర్తు మసౌ సమర్థః॥

15

టీ. విధాతా = బ్రహ్మ, కుద్ధః = (ఒకానొకహేతువుచే) కోపించినవాడై, హంసస్య = (తనవాహనమైన) హంసయొక్క, అమృజ... మేవ-అమృజనీవన = తానుగతీగలతంపరమును, విహార = క్రీడించుటయనెడి, విలాసం ఏవ = విలాసమునుమాత్రమే-మఱివేఱొక్కటిని గాదచుట, నితరాం = మిక్కిలి, విశేషించి, హన్తి = నాశము చేయుచున్నాఁడు. తామరకొలనిని మిక్కిలి యెండించుటచే నందు విహరించుటను చెఱుపుటమత్రమే శక్తుఁడగుచున్నాఁడని యర్థము. (అయినప్పటికిని) అసౌ = ఈ తఁడు-బ్రహ్మ, త్వస్య = దీనియొక్క-హంసయొక్క, దుగ్ధ...విధౌ-దుగ్ధజల = పాలున శృను, భేదవిధౌ = నేలుసేయుటయందు, ప్రసిద్ధాం = ప్రసిద్ధమైన, వైదగ్యకీర్తి = నేర్పుచేఁగలిగిన కీర్తినిగూడ, 'కృత్యవస్తుషుచాతుర్యం వైదగ్యం పరికీర్తతే' అని చేయదగిన వస్తువులందుఁ జాపునేర్పు, వైదగ్యము. అపహర్తుం = పోగొట్టుటను సమర్థః = శక్తుఁడుకాఁడు. హంస పాలు నీరును గలసియుండఁగా నీటినివిడిచి పాలును మాత్రము గ్రహించునని ప్రసిద్ధి. అప్రకృతమగు బ్రహ్మ హంసవృత్తాంతముచే ప్రస్తుత మగురాజవిద్యజ్ఞనవృత్తాంతము తెలియనగుటచే నిట యలంకారము అప్రస్తుత ప్రశంస.

చ. వనజభవుండు గోపమున క వాహన మైనమరాళభర్తకున్

వనజవనీవిహారకలకనంబు దొలంగఁగఁ జేయుఁ గాని గుం

భనమున దుగ్ధజీవన వి శ భాగవిధాననిరూఢనై పుణీ
జనితమహాయశోవిభవ శ సారము హంసకు మాన్వజాలునే. 15

తా. బ్రహ్మ యెట్లో కోపమునొంది తామకొలని నెండించి తా నెక్కి తిరుగు హంసకు దామరవనమునందు విహరించువేళకు లేమందునట్లు చేసెనుగాని పాలను నీటిని జేలుపలుచునట్టి నేర్పువలన దానికి గలిగినట్టి కీర్తిగూడ బోగొట్టుటకు శక్తుడు గాడయ్యెను. ఇట్లే రాజు పండితులపై గోపముకలిగినేని వారు తన దేశమందు వసించుట మొదలైనవానిని మాత్రము జేలుపగలడేకాని సమస్తవిద్యా పరిశీలనమువలన వారికి గలిగినట్టి చాతుర్యమును జేలుపజాలడు.

అవ. పండితులకు విద్యయే భూషణమని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ కేయూరాణి నభూషయన్తి పురుషం హారాన చన్ద్రోజ్జ్వలా॥
న స్నానం న విలేపనం న కసుమం నాలజ్కృతా మూర్ధజాః ।
వాణ్యేకా సమలజ్కరోతి పురుషం యా సంస్కృతా ధార్యతే ।
క్షీయన్తేఽఖిలభూషణాని సతతం వాగ్భూషణం భూషణమ్॥ 16

టీ. పురుషః=పురుషుని, కేయూరాణి=బాహుపురులు, నభూషయన్తి=అలంకరింపవు, చన్ద్రోజ్జ్వలాః=చంద్రునివలె మిక్కిలి తెల్లగా బ్రకాశించునట్టి, హారాః=ముత్యహారములు, నభూషయన్తి=అలంకరింపజాలవు (పురుషుని అని ముందంతటను గూర్చుకొనవలయును). స్నానం=అభిషేకము, నభూషయతి=అలంకరింపజాలదు. విలేపనం=పచ్చకర్పూరము కస్తూరి గంధము మొదలైనవాని మైపూతయు, నభూషయన్తి=అలంకరింపదు, కసుమం (ఇదిజాత్యేకవచనము)=మల్లెలుమొల్లలుసంపెగలు మొదలైన పువ్వులును, నభూషయన్తి=అలంకరింపదు, అలజ్కృతాః=అశ్శృంగము చేయుట, పువ్వులుదులుముట మొదలైనవానిచే చక్కగా నవరింపబడిన, మూర్ధజాః=తలవెండ్రుకలును, నభూషయన్తి=అలంకరింపవు. (కింతు=అయితే) యా=ఏది-ఏవాక్కు, సంస్కృతా=వ్యాకరణాదిశాస్త్రములచే ఎరిశుదమైనదై, ధార్యతే=ధరింపబడుచున్నదో-స్వాధీనము చేసికొనబడుచున్నదో, (సా=అట్టి) ఏకా=కేవలమైన, వాణీ=వాక్కు, పురుషా=పురుషుని, సమలంకరోతి=చక్కగా నలంకరించుచున్నది. కేయూరములు మొదలైనవి భూషణము లగుట ప్రసిద్ధమయ్యుండగా నట్లు కాదని నిషేధించుటచే బ్రత్యక్షముగా నిజమును ఘటించుటయే యగునని యాశంకించిన వాడై యని భూషణములేమైపనుక్షీణిగునట్టి స్వభావము గలవియగుటచే భూషణములు కాదగును గాన నవి భూషణములుకావని చూర్చించి చెప్పుచున్నాడు. అఖిలభూషణాని=బాహుపురులు మొదలైన సమస్తభూషణములును, క్షీయన్తే=కాలక్రమమున నశించుచున్నవి-కాబట్టి యవిభూషణములే కావని యాశంకుము, వాక్ భూషణం=

సంస్కారము నొందినట్టి వాక్కురూపముననుండు భూషణమన్ననో, సతతం భూషణం= నిత్యమైనభూషణము-ఎప్పుడును నశింపదనుట. కాబట్టియే భూషణమగునని భావము. అలం. వ్యతిరేకము.

ఉ. భూషలు గావు మత్స్యలకుఁ శ భూరిమయాంగదతారహారముల్
భూషిత కేశపాశమృదు శ పుష్పసుగంధజలాభిషేకముల్
భూషలు గావు పూరుషుని శ భూషితుఁ జేయుఁ బవిత్రవాణి వా
గ్భూషణ మే సుభూషణముఁ భూషణముల్ నశియించు నన్నియున్.

తా. పురుషుని బాహుపురులు అలంకరించునని గావు, చంద్రునివలెఁ దెల్లగా మెరుయుచుండు మత్స్యలదండలును అలంకరించుననిగావు. స్నానముగాని, చందనము మొదలగు మైపూతలుగాని, మల్లెలు మొల్లులు మొదలగు పువ్వులుగాని, దువ్వుట మొదలైనవానిచేఁ జక్కనై నివ్వటిలునెటిపరులుగాని అలంకరించుననిగావు. వ్యాకరణాది శాస్త్రశుద్ధమైన వాక్కు ఒక్కటియే పురుషుని జక్కఁగా నలంకరించునదగును. బాహు పురులు మొదలైన భూషణములెల్ల క్షీణించునట్టివిగాన నవిభూషణములు కావు. వాక్కనెడి భూషణమే యెప్పుడు నశింపకుండు భూషణము.

శ్లో॥ విద్యానామ నరస్య రూప మధికం ప్రచ్ఛన్నగుప్తం ధనం ।
విద్యా భోగకరీ యశ స్సుఖకరీ విద్యా గురూణాం గురుః !
విద్యా బంధుజనో విదేశగమనే విద్యాపరా దేవతా !
విద్యా రాజసు పూజ్య తే నహి ధనం విద్యావిహీనః పశుః ॥ 17

టీ. విద్యానామ=వేదశాస్త్రాదునియమగు విద్య యనునది, నరస్య = పురుషునికి, అధికం=ఎక్కువయైన-హెచ్చైన, రూపం=(కుండలహారనూపురాంగదము లనుచతుర్విధ భూషణములచే నలంకృతము గాకున్నను అలంకరింపబడినదానివలెనే ప్రకాశించుచుండు నట్టి) యాకారవిశేషము*-అట్టిరూపమువలె లోకమునురంజింపజేయునదని భావము. ప్రచ్ఛన్నం=రహస్యముగా-కనబడకుండునట్లు, గుప్తం=దాపబడినట్టి, ధనం=ద్రవ్యము. (విద్యయేయని కూర్చుకొనదగును). ధనమువలె కాలాంతరమందు నుపయోగించునని భావము. విద్యా=ఆవిద్య, భోగకరీ=భోగములను గలుగఁజేయునది-హారచందనాది భోగ్యవస్తువులను లభించుట కిది మూలమని భావము, యశస్సుఖకరీ.

* 'అనేధ్యారోప్య విక్షేప్య విధిమైరభూషితః' యద్భూషితమివాభాతి తద్రూపమితీతిధ్యతే' తూర్చితాల్పదగిన కుండలాదులు, పైకివేసికొనదగినహారములు, విదుల్చునట్లు తొడుగదగిన నూపురములు, కట్టుకొనదగిన బాహుపురులు అను నాలుగు విధము లగుభూషణములచే నలంకరింపబడుకొన్నను నలంకృత మైనదానివలెఁ బ్రకాశించు నదియే రూప మనబడును-అని కావ్యప్రకాశక.

యశః=కీర్తిని, సుఖః=ఇంద్రియతర్పణమును, కర్ణః=జేయునట్టిది-కీర్తికిని ఇంద్రియతర్పణమునకును హేతువనిభావము. విద్యా=విద్య, గురుజ్ఞాన=(గృణన్తి=ఉపదిశన్తి అనుప్యత్నత్తిచే) హితాహితముల నుపశేషించునట్టియాచార్యులకుఁగూడ, గురుః=ఉపదేశించునట్టిది-గురువులవలె పరమార్థమును బోధించునదనిభావము, విద్యా=విద్య, విదేశగమనే = దేశాంతరమునకుఁబోయినపుడు-ప్రభాసమునందు, బంధుజనః = సుహృద్భవః-సుహృద్భవమునివలె విశేషోపచారములను జేయునట్టిదనిభావము, విద్యా = విద్య, పరాదేవతా=పరమాత్మ-పరమాత్మునివలె మోక్షదాయకమైనదనిభావము, లేక, పరాదేవతా = తనకభిష్టమైనదేవము-ఇష్టదేవమువలె నైహికాముష్మికఫలములనిచ్చునదనిభావము, విద్యా=విద్య, రాజసు=రాజులయందు-రాజులచేతననుట, పూజ్యతే = కొనియాడబడునది-గౌరవసంపన్నమైనదిగనుక రాజ్యపూజ్యమగుచున్నదని భావము. లేక, విద్యాశబ్దమునకు విద్యావంతుడనియు రాజశబ్దమునకు రాజసభలనియు లక్ష్యార్థములుగ్రహించినయెడల, విద్యావంతుడు రాజసభలయందు గౌరవింపబడుననియర్థము. ధనం=ద్రవ్యమన్ననో, సహి=క్రిందఁజెప్పబడినప్రకారము గలది కానేరదు. (కాబట్టి) విద్యావిహీనః = (క్రిందఁజెప్పబడినట్టిదగు) విద్యలేనివాఁడు, పశుః = పశుప్రాయుఁడు-కర్తవ్యాకర్తవ్యవివేకము లేనివాఁడని భావము. పెక్కుప్రకారములు సేయునది కాబట్టి మంచివిద్యయే ముఖ్యముకాని మఱివేఁజెడ్దియును గాదని యాశయము. ఇచట విద్యను, రూపము ధనము మొదలయిన యాకారములచే బలువిధములుగా రూపించుటవలన నిరవయవమాలారూపక మలంకారము.

ఉ. విద్య నిగూఢగుప్త మగుశ్చిత్తము రూపము పూరుషాళికిన్
విద్య యశస్సు భోగకరి శ విద్య గురుండు విదేశబంధుమన్
విద్య విశిష్టదైవతము శ విద్యకు సాటిధనంబు లే దిలన్
విద్య నృపాలపూజితము శ విద్య నెఱుంగనివాఁడు మర్త్యుడే. 17

తా. విద్యయే పురుషునికిఁ గుండలహారాదిభూషణములులేకయే ప్రకాశింపఁ జేయునట్టి రూపమువంటిదై లోకమును రంజింపఁ జేయును. మఱియు నది యెవ్వరికిని దెలియనట్లు మిక్కిలిపదిలముగా దాచిపెట్టబడిన ధనమువంటిదై కాలాంతరములందుపయోగించును. సమస్తభోగములను గీర్తిని సుఖమును బొందుట కదియే హేతువు. విద్య గురువులకు గురువువంటిదై హితాహితముల బోధించుచుండును. దేశాంతరమునకుఁ బోయినపు డది బంధుజనునివలె మిక్కిలియు నుపచరించును. విద్య పరమాత్మవలె మోక్షమునుగాని లేక యిష్టదేవమువలె నైహికాముష్మిక ఫలములనుగాని యిచ్చును. విద్య రాజులచేతను గొనియాడబడును. విద్య గలవారు రాజసభలందుఁ బూజితులగుదురు. విద్యకుఁగల యిట్టిలక్షణములు ధనమునకు లేవు. కాబట్టి యిట్టివిద్యలేనివాఁడు కర్తవ్యాకర్తవ్యవివేకశూన్యుఁ డగుటచే పశుప్రాయుఁడే యగును.

అవ. లోకులకు హితము లైనవానిని సహితము లైనవానిని వర్ణించుచు నాప్రసక్తిమూలమున వారికి విద్యయే మిక్కిలి గొప్ప యైశ్వర్యమని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ త్వాన్తిశ్చే త్కవచేన కిం కి మరిభిః క్రోధోఽస్తిచే దేహినాం ।
జ్ఞాతిశ్చే దనలేన కిం యది సుహృ ద్ద్వివౌషధైః కిం ఫలమ్ ।
కిం సర్వై ర్యది దుర్జనాః కిము ధనై ర్విద్యానవద్యా యది
ప్రీడాచే త్కిము భూషణై స్సుకవితా యద్యస్తి రాజ్యేన కిమ్॥ 18

టీ. దేహినాం=ప్రాణులకు, త్వాన్తిః = ఓర్పు - అవమానాదులు కలుగుచున్న పుడు కోపమును గలుగనిక యడ్డగించునట్టి గుణవిశేషము, అస్తిచేత్ = ఉండినయెడల, కవచేన=కవచముతో, కిం (ఫలమ్)=ఏమిప్రయోజనము? (ఫలమ్ అని యంతటనుగూర్చుకొనవలయును.) కవచ మెట్లు మర్కములందు బాణాదులను గ్రుచ్చుకొనకుండఁ జేయునో యట్లే యోర్పును మర్కముల బాధించువానిని దగులనియకుండును. ఓర్పువలన మర్కబాధ కలుగదని యాశయము, దేహినాం=ప్రాణులకు, క్రోధః=కోపము-మనస్సునకు క్రోధము కలిగించునట్టి గుణము, అస్తిచేత్=ఉన్నయెడల, మరిభిః కిం (ఫలమ్)=శత్రువులతో నేమి ప్రయోజనము - కోపమేలోపలనుండు శత్రువువంటిదై యుపద్రవము కలిగింపఁగా తక్కినబయటిశత్రు లేల యని భావము. జ్ఞాతిః = దాయాది, అస్తిచేత్=ఉన్నయెడల, అనలేన కిం ఫలమ్=అగ్నితో నేమిప్రయోజనము? దాయాది అగ్నివలె సమస్తమును నిర్మూలము చేయుననిభావము. సుహృత్ = మంచిమిత్రుఁడు, అస్తియది=ఉన్నయెడల, దివ్యదౌషధైః=సిద్ధౌషధములతో, కిం ఫలం=ఏమి ప్రయోజనము? మిత్రుఁడు మంచియౌషధమువలె నారోగ్యము నిచ్చుననిభావము. దుర్జనాః = దుష్టులు, యది (సస్తి)=ఉన్నయెడల, సర్వైఃకిం (ఫలమ్)=సర్వములతో నేమిప్రయోజనము? - దుర్జనులు సర్వములవలె ప్రాణములను హరింతు రని భావము. అనవద్యా=నిర్దోషమయిన, విద్యా = వేదవేదాంగాదిమయ మగు చదువు, (అస్తి) యది = ఉన్నయెడల, ధనైః=ద్రవ్యములతో, కిము(ఫలం)=ప్రయోజనమేమి? - విద్య ధనమువలె సకలభోగములను సాధించి యిచ్చునని భావము. ప్రీడా=లజ్జ-చేయఁగనికార్యములందు బ్రవర్తించుటకు మనస్సు సంకోచపడుట, (అస్తి)చేత్=ఉన్నయెడల, భూషణైః కిం = ఆభరణములతో నేమిప్రయోజనము? - లజ్జయే లోకోత్తర మైనభూషణమనిభావము. సుకవితా=మంచిపాండిత్యము - 'సక్ష్యావాన్ పణిశఃకవిః' అని యమరము, లేక, మంచికవిత్వము, యది అస్తి = ఉన్నయెడల, రాజ్యేన కిం = భూమండలాధిపత్యముతో, లేక, ప్రజాపరిపాలనముతో నేమిప్రయోజనము? - మంచిపాండిత్యముగాని కవిత్వముగాని రాజ్యమువలె సకలలోకపశీకర మని భావము.

చ. క్షమ గవచంబు గ్రోధ మది శ శత్రువు జ్ఞాతి హంతాశనుండు మీ
త్రము దగుమందు దుర్జనులు శ దారుణపన్నగముల్ సువిద్య వి
త్త ముచితలజ్జ భూషణ ముదాత్తకవిత్వము రాజ్య మీక్షమా
ప్రముఖపదార్థముల్ గలుగునట్టునఁ దత్కనచాదు లేటికిన్. 18.

తా. ప్రాణులకు నోరువు కలిగియుండెనేని మర్మబాధకములగువానిని దగుల
మఁడఁ జేసికొనుటకు వేటుకవచ మక్కఱలేదు. లోపల శత్రువువలె మనస్సును
గలంచునట్టి పెనుకోప ముండెనేని నుపద్రవపెట్టుటకు వేటుశత్రువు లక్కఱలేదు.
దాయాది యుండెనేని సమస్తమును నిర్మూలము నేయుటకు నిక ని ప్పక్కఱలేదు.
ఆరోగ్యము నిచ్చుటకు మిత్రుఁడుండెనేని మంచిసిద్ధాపథము లక్కఱలేదు. దురిను
లుండినేని ప్రాణములను దీయుటకు సర్పము లక్కఱలేదు. రోగోష్ణపై నవిద్యయుండె
నేని సకలభోగములను సాధించుటకొఱకు వేటుధనము లక్కఱలేదు. లోకోత్తర
భూషణ మగులజ్జ యుండెనేని వేటుభూషణము లక్కఱలేదు. మంచిపాండిత్యముగాని
కవిత్వముగాని యుండెనేని సకలలోకులవశముచేసికొనుటకు రాజ్యమక్కఱలేదు.

అన. విద్వాంసులగుణములను వర్ణించి యట్టిగుణసంతులవలన
నే లోకస్థితి జరుగుచున్న దని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ దాక్షిణ్యం నృజనే దయా పరిజనే శార్యం సదా దుర్జనే |
స్థితి సాధుజనే నయో నృపజనే విద్యజనే చార్జవమ్ |
శౌర్యం శత్రుజనే క్షమా గురుజనే కాంతాజనే ధృష్టతా |
యేచైవం పురుషాః కలాసు కుశలా స్తేష్యేవ లోకస్థితిః || 19

టీ. నృజనే = తనవారియందు-బంధుజనులయెడ ననుట, (ఇట జనశబ్దము
జాత్యేకవచనము ఇట్లే మీదట నెల్లఁ దెలియునది), దాక్షిణ్యం = మోమోటము -
వారియిష్టానుసారముగా వర్తించుట, అట్లు లేనియెడల వారు నిందితురని భావము;
పరిజనే = భృత్యులయందు, దయా = కనికరము - వారి దారిద్ర్యము మొదలైన దుఃఖ
ములను బోగొట్టవలయుననుకోరిక, కనికరము చూపనియెడల వారిని విడిచిపెట్టుదు
రని భావము; దుర్జనే = దుష్టులయందు, సదా = ఎల్లప్పుడును, శార్యం = అప్రియములు
చేయుట, లేనియెడల వారు ధిక్కరింతురని భావము; సాధుజనే = సజనులయందు,
స్థితిః = స్నేహము, స్నేహము చూపనియెడల వా గనుతాపపడుదు రనిభావము; నృప
జనే = రాజులయందు, నయః = నీతి-అనువర్తించుటయం దాసక్తి ఇదిలేనియెడల వారు
దండింతురనిభావము; విద్యజనే-పండితజనులయందు, ఆర్జవమ్ = వక్రతలేమి - సరియైన
నడవడియనుట, ఇది లేనియెడల వారు నిషేధింతురనిభావము; శత్రుజనే = పగవారి
యందు, శౌర్యం = శూరత్వము-ఇదిలేనియెడల వారు పడఁదొమ్మదురినిభావము; గురు
జనే = (తండ్రిమొదలగు) పెద్దలయందు, క్షమా = ఓర్పు-ఇది లేకున్న వారు శపింతు

రని భావము; కౌస్తాజనే = స్త్రీలయందు, భృష్టతా = దిట్టతనము-ఇది లేకున్న వారు తమకు లోపవచ్చేసికొందురనిభావము; ఏవం = ఇట్లు చెప్పబడిన, కలాసు = శిల్పము లందు, 'కళాశిల్పే కాలభేదా చంద్రాశే కలనా కలా' అని వైజయంతి, యేచపురుషాః = ఏపురుషులు, మళలాః = నిపుణులూ, లేషు ఏవ = వారలయందే, లోకసితిః = లోకమర్యాద, (అస్తి = ఉన్నది). అట్టిగుణములు గలవారే లోకముకట్టుపాటును సాపించునట్టివారుగాని తక్కినవారుగారని భావము. అట్టివారే విద్వాంసులు గాని తక్కినవారు గా రని యాశయము.

చ. వరకృప భృత్యులందు నిజ శ వర్గమునం దనుకూలవృత్తి కా పురుషులయందు శాత్యము సు శ బుద్ధులయం దనురక్తి దాల్చి స ద్గురువులయందు గౌరవము శ కోవిదులందు నయంబు రాజులం దరిజనులందు శౌర్యము మృ శ గాక్షులయందుఁ బ్రగల్భభావ మీ వరుసఁ గల్గఁపవీణు లగు శ వారలయందు నసించులోకముల్. 19

తా. బంధుజనులయెడల వారియిష్టానుసారముగా నడచుకొనుట, భృత్యులయెడల దయగలిగి యుండుట, దుర్జనులయెడలఁ గటువుగాఁ బ్రవర్తించుట, సజ్జనుల దెస స్నేహము, రాజులయెడల నీతియు, విద్వాంసులయెడల సరియైననడత, పగవారి దెసఁ బరాక్రమము, పెద్దలయెడల నోర్పు, స్త్రీలయెడ దిట్టతనము, అను నీగుణములయందు శేషులైనవా రెవరో వారిపలననే యీలోకమర్యాద జరుగుచున్నదిగాని తక్కిన వారిచేతఁ గాదు, వారే విద్వాంసులు.

అవ. ఇట్లు విద్యజ్ఞనులను వర్ణించి యిప్పుడు సజ్జనులతోడి సహ వాసము శ్రేయస్సును గలిగించున దని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ జాడ్యం ధియో హరతి సిఞ్చతి వాచి సత్యం |
మానోన్నతిం దిశతి పాప మపాకరోతి |
చేతః ప్రసాదయతి దిక్షుతనోతి కీర్తిం |
సత్సజ్జతిః కథయ కిం న కరోతి పుంసామ్॥

20

టీ. ధియః = బుద్ధియొక్క, జాడ్యం = మందతను, హరతి = పోగొట్టుచున్నది. వాచి = వాక్కునందు, సత్యం = నూనృతభావమును, సిఞ్చతి = చల్లుచున్నది-కలిగించు చున్నదనుట. మాన ఉన్నతిం = గౌరవాతిశయమును - మిక్కిలిగణ్యతను, దిశతి = ఇచ్చుచున్నది. పాపం = పాపమును, అపాకరోతి = నాశముచేయుచున్నది - ధర్మోప దేశాదులచేత నని భావము. చేతః = మనస్సును, ప్రసాదయతి = నిర్మలముచేయు చున్నది-జానోపదేశాదులచేత నని భావము. దిక్షు = దిక్కులయందు, కీర్తిం = యశస్సును, తనోతి = విస్తరింపజేయుచున్నది. (కాబట్టి) సత్సజ్జతిః = సజ్జనులతోడి

కూడిక, పుంసాం = పురుషులకు, కింశ్రేయః = ఏశ్రేయస్సును, నకరోతి = చేయదు. కథయ = చెప్పుము - అని యిచట వేటొకని సంబోధించుట తెలియదగును. సమసములైన శ్రేయస్సులను జేయు నని యరము. కాబట్టి వారితోడనే సహవాసము చేయవలయును గాని దురనులతో గాదని తాత్పర్యము. ఇచటఁ గ్రియలు పెక్కుసముచ్చితములై యుండుటచే సముచ్చయాలంకారము.

తే. సత్యసూక్తి ఘటించు ధీశ జడిమ మాన్చు
గౌరవ మొసంగు జనులకుఁ శ గలుష మడచు
గీర్తిఁ బ్రకటించుఁ జిత్తవిశ స్ఫూర్తిఁ జేయు
సాధుసంగంబు సకలార్థ శ సాధనంబు.

20

తా. సజనులతోడిసహవాసము బుద్ధిమాద్యమును బోగొట్టుచున్నది, సత్యభాషణమును గలిగించుచున్నది, మంచిగౌరవమునిచ్చుచున్నది, ధర్మోపదేశాదులచే బాపములను బోగొట్టుచున్నది, జానోపదేశాదులచే మనస్సును నిగ్గులము చేయుచున్నది, కీర్తిని నలుగడల వ్యాపింపజేయుచున్నది. మనుష్యుల కది చేయని మేలొక్కటియు లేదు.

అవ. పండితు లసాధారణమైనమహిమ గలవారగుటచేవారు లోకమునం దెల్లవారికి నుత్కృష్టులైనవారని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ జయన్తి తే సుకృతినో రససిద్ధాః కవీశ్వరాః ।

నాస్తి తేషాం యశఃకాయే జరామరణజం భయమ్॥

21

టీ. సుకృతినః = ధన్యులును, రససిద్ధాః = సిద్ధించిన శృంగారాది సవసరములు గలవారును-సిద్ధించిన పాదరస్సుటిక గలవారును అని యర్థాంతరము, తే = ప్రసిద్దులును - లేక ముందు వర్ణింపబడినవారును (అగు), కవి ఈశ్వరాః = కవిశ్రేష్ఠులే-లేక పండితోత్తములు, జయన్తి = సర్వోత్కృష్టులై వర్తించుచున్నారు (ఇప్పటికిని అని శేషము.) వేటొకయరమెట్లనగా 'గసోవైసః' అను శ్రుతివలనను 'శృంగారాచా విషే వీర్యే పారదేప్రహ్లావర్చసి' రేతస్యాస్వాదనే హేమ్నినిర్యానేఽమృతశ్చయోః' అనునభిదానమువలనను రస మనగా ప్రహ్లామని యరము. కాబట్టి, రససిద్ధాః = సిద్ధించిన రసము (ప్రహ్లామము) గలవారును, (అట్టి) బ్రహ్మసాక్షాత్కారము గలవారనుట. కవులనగా కౌంతదర్శులు-దివ్యదృష్టి గలవారు, వారికి, ఈశ్వరాః = నాథులు-కాలత్రయాభిజ్ఞులు-ప్రహ్లావిద్యావిశారదులనుట, ఇట్టివారు, జయన్తి = సర్వోత్కృష్టులై వర్తించుచున్నారని యర్థము. సర్వోత్కృష్టులైన వర్తించుట కేమి హేతువనగా, తేషాం = ఆకవీశ్వరులయొక్క. యశఃకాయే = కీర్తి (రూపమైన) శరీరమునందు. జరామరణజం = జరామరణములవలనఁ బుట్టినట్టి, భయం = పగులు, నాస్తి = లేదు. రససిద్ధులైనవారి పంచధూతముయందు శరీరమునకే జరామరణభయము లేకుండగా

ఇక కల్పాంతసాయి యగువారి కీర్తిమయశరమున కాభయము కలుగదని చెప్పవలెనా యి భావము. పాదరసముటికొనిది గలవారికిఁగాని బ్రహ్మసాక్షాత్కారము గలవారికిఁగాని జరామరణభయము లేదనుట ప్రసిద్ధము. ఇచట కవీశ్వరుల 'రససిద్ధాః' అనువిశేషణమునకు న్యాయముగా శృంగారాది నవరససిద్ధి గలవారనియే యర్థమైనను, ఆవిశేషణమునకుఁగల శిష్టశక్తిచే పాదరససిద్ధిగలవారనియు, బ్రహ్మసాక్షాత్కారముగలవారనియు నర్థమును గలుగఁజేసి యట్టివా రగుటచే వారికి జరామరణభయము లేదనుటను సమర్థించినాఁడని సారస్యము గ్రహింపవలయును. ఇచట రససిద్ధపదార్థము విశేషణగతిచే భయాభావపదార్థమునకు హేతు వగుటం జేసి కావ్యలింగమలంకారము.

క. సుకృతాత్ములురససిద్ధులు, సుకవీంద్రులువిజయనిధులు సుముతదీయా
ధికకీర్తిశరీరంబులు, ప్రకటజరామరణజన్మభయరహితంబుల్. 21

తా. ధన్యాత్ములును రససిద్ధి గలవారు నగు కవీశ్వరులు తమ కీర్తిశరీరములకు జరామరణభయము లేమిచే నిప్పటికిని సర్వోత్కృష్టులై వర్తించుచున్నారు.

ఇది నీతిశతకమునందు విద్యత్పద్ధతివర్ణన మన్నది ద్వితీయదశకము.

నీతిశతకము - మానశౌర్యపద్ధతి.

అవ. విద్వాంసులకుఁగూడ మానశౌర్యము లావశ్యకము లగు
టవలన విద్యత్పద్ధతిని నిరూపించినపదప మానశౌర్యపద్ధతిని నిరూపించు
చున్నాఁడు.

శ్లో॥ క్షుతామోఽపి జరాకృశోఽపి శిథిలప్రామోఽపి కష్టాం దశా |
మాపన్నోఽపి విషన్నదీధితిరపి స్రావేషు నశ్యత్స్వ |
మత్తేభేన్ద్రవిభిన్న కుమ్భశితగ్రాసైకబద్ధస్పృహః |
కిం జీర్ణం తృణ మత్తి మానమహతా మ్రగేసరః కేసరీ | 22

టీ. మత్తే...స్పృహః - మత్త ఇభ ఇన్ద్ర = మదించిన గజశ్రేష్ఠముయొక్క,
విభిన్న = చీల్చబడిన, కుమ్భ = కుమ్భస్థలమునందలి, పిసిత = మొదటిమాంసమును,
గ్రాస = మ్రిగుటయందు, ఏక = ముఖ్యముగా, బద్ధ = కట్టబడిన - నెలకొల్పబడిన
దృఢముగానుగపబడినయనుట-స్పృహః = పాంథగలనియు-సింహము ఏనుగు
మొదటిని మాత్రమే ముఖ్యముగాఁ గోరునేగాని తక్కినదానిని గోరదనుట-ఇది శౌర్యాతి
శయమునుజెప్పెనుమాట, మానమహతా = మానముచేగొప్పయగువారిలోపల-మిక్కిలియు
మానముగలవారిలోపల, మ్రగేసరః = మొదటిదైనదియు (అగు), కేసరీ = సింహము

(ఇదికర్త), తుత్ = అచలిచేత, ట్టామః అపి = క్షీణించినది అయినప్పటికిని, జరా = ముసలితనముచేత. కృశః అపి = చిక్కినదైనప్పటికిని, శిథిలప్రాయః అపి = ఇంచుమించుగా అంగసంధులు పదలిన దైనప్పటికిని - అవయవములవిగి సడలుటచే బలహీనమైన దైనప్పటికి ననుట, కష్టాం = మిగుల కష్టమైన, వశాం = అవసర, అపన్నః అపి = పొందిన దైనప్పటికిని, (కౌబట్టియే) విపన్న = నష్టమైన - చెడిన, దీధితిః అపి = కాంతిగల దైనప్పటికిని, ప్రాణేషు = (అయిదు) ప్రాణములు, నశ్యత్సు (నత్సు) అపి = నశించుచున్నప్పటికిని - వెడలిపోవుచున్నప్పటికిని - ప్రాణసంకటము కలిగినప్పటికి ననుట, జీర్ణతృణ = ఎండిన గడ్డిపరకను, అత్తి కిం = తినుచున్నదా యేమి-తినదని భావము. ఇది మానాతిశయమును జెప్పెనుమాట. నీచగర్వతే నీట్లు కావని భావము. ఇటు అపిశబ్దము ఒక్కొక్క విశేషణముతోడను గూడియుండుటవలన, ఆయొక్కొక్క విశేషణమే నీచవృత్తియందు ప్రవర్తింపజేయుటకు జాలినవని తెలుపుచున్నది. అట్టివిశేషములన్నియుఁ గలిగినప్పటికిని ఏనుఁగుమెదటినే తినునట్టి ప్రతిజ్ఞగలసింహము నీచవస్తువులకుఁ బ్రవర్తింపదు అని దాని మానశౌర్యములుచెప్పబడుట తెలియదగును. 'ప్రాణానపి పరిత్యజ్య మానమే వాభిరక్షయేత్ | ప్రాణాస్తజ్జచపలా మాన మాచస్మితారకమ్' అను వచనముప్రకారమున యశస్సును గోరువాఁడు మానశౌర్యసంపన్నుడై యుండవలయు ననిభావము. ఈప్రకరణమునఁ గొన్నియెడల మానమును గొన్నియెడల శౌర్యమును గొన్నియెడల రెండును బ్రధానముగాఁ జెప్పబడియుండుట తెలియదగును. తులక్రమముగా వచ్చిన యుత్తమశీలమును గాపాడుకొనుటయు మాన చుండు స్థానోన్మయమును గోక శత్రువులను సహించునట్టిసామర్థ్యమే శౌర్య చుండు, వివేచించుకొనఁ దగును. ఇందు అలంకార మప్రస్తుతప్రశంస.

ఉ. గ్రాసములేక స్రుక్కిన జ ర రాకృశ మైన విశీర్ణ మైన సా
యాసము నైన నప్టరుచి ర యైనను బ్రాణభయార్తమైన సం
త్రాసమదేభకుంభపిని ర తగ్రహాలాలసశీలసాగ్రహ
గ్రేసరభాసమాన మగు ర కేసరి జీర్ణతృణంబు మేయునే. 22

తా. మదగజముమెదటిని మాత్రమే తినఁగోరునదియు మిక్కిలిమానముగలదియు సైనిసింహము, తా నాకటించే నెంత క్షీణించినప్పటికిని, ముసలితనముచే నెంత కృశించినను, తనయవయవములసంధులు విగిసడలుటచే మిక్కిలి బలహీనమైనను, మిక్కిలికష్టదశను బొందినను, ఆకారణముచే శోభ మిక్కిలిచెడినదైనను, వేయేల, దాని ప్రాణములే పోవుచుండినను, ఎండిపోయిన గడ్డిపరకలను తినదు. ఇట్లే మానశౌర్య సంపన్నుఁడైనవాఁడైట్టికష్టములు వచ్చినను నీచకౌర్యములు చెయ్యబూనఁడు.

అవ. క్షుద్రజంతువునకో యిట్టిగొప్పగుణములు లేవు అనిచెప్పిన
యర్థమునే వేఱురీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ స్వల్పస్నాయువసావసేకమలినం నిర్మాంసమ పృష్ఠి గోః
శ్వాలబ్ధ్యా పరితోష మేతి నచ త త్తస్య యథా శాస్త్రయే |
సింహో జమ్బుక మజ్జ మాంగతమపి త్యక్త్వా నిహన్తి ద్విపం
సర్వః కృచ్ఛ్రగతోఽపి వాఞ్ఞతి జన స్సత్త్వానురూపం ఫలమ్ | 23

టీ. శ్వ=కుక్క, స్వల్ప...మలినం-స్వల్ప=కొంచెమైన, స్నాయు = సన్నపు
నరములయొక్కయు, వసా=మేదస్సు (ఎముకలలోని మేదటి)యొక్కయు-లేక, మేలైన
మాంసపుగ్రొవ్వుయొక్కయు, అవసేక = కూడికొనుటచేత, మలినం = మలదూషితము
జనప్పటికిని, నిర్మాంసం అపి = మాంసముకొంచెమైనను లేనిదెనప్పటికిని, గోః=పశువు
యొక్క, అసి=ఎముకను, లబ్ధ్యా=పొంది, పరితోషం=సంతోషమును, ఏతి = పొందు
చున్నది; తచ్చ = అదియో-ఆయెముకయన్ననో, తస్య=దాని-ఆకుక్కయొక్క, యథా=
ఆకలియొక్క, శాస్త్రయే=నివర్తించుటకు, న = (చాలినది) కాదు. ఆనీచజంతువునకని
భావము. సింహః=సింహమో, అజ్జం = తనసమీపమును పూర్చి, ఆగతం అపి=వచ్చిన
దెనప్పటికిని=దగ్గఱ మెలగుచున్న దెనప్పటికిననుట, జమ్బుకం = నక్కను, త్యక్త్వా =
విడిచి-పాటింపక-లేక, లక్ష్మ్యపెట్టక యనుట, ద్విపం = ఏనుగునే, (అది మారమునం
దున్నప్పటికిని ఆని భావము) సహన్తి = చంపుచున్నది. కృచ్ఛ్రగతః అపి = మిక్కిలి
సంకటమును బొంగినప్పటికిని-సర్వః జనః=సమస్తమైనజనము, సత్త్వానురూపం = తమ
శక్తికిఁ దగినట్టి, ఫలం=లాభమును, వాఞ్ఞతి = కోరుచున్నది. దుర్బలుఁడు గొప్పఫల
ములు గోరఁడు, ప్రబలుఁడు అల్పలాభమును, గోరఁడు; కాబట్టి యీసింహశునక
దృష్టాంతముచేత ఆయుష్షుండు డగువాఁడు మిక్కిలియల్పము కానట్టియు మిక్కిలి
గొప్పది కానట్టియు వస్తువులను బట్టిగ్రహించువాఁడు కావలయు నని భావము.

ఉ. స్నాయువసావసేకమలిన మ్మగునెమ్ము గ్రహించి జాగిలం
బాయతమోద మందుఁ జననదాకలి దానికిఁ జెంత నున్న గో
మాయువు దానిఁ జూచి పరిమార్చక సింగము దంతిఁ గూల్చు నే
చాయల నెల్లవారు నిజ ర సత్త్వ సమానఫలార్థులే కదా. 23

తా. కొంచెము సన్ననరమును గ్రోవ్వను కల్పదై కంపుకొట్టుచు మాంసమే లేని
యొకపశువు నెముక కుక్కకు దొరికెనేని, అది యెంతో సంతోషించుచున్నదిగాని యట్టి
యెముకచే దానియాకలిమాత్రము తీఱును. సింహమో తనకుదగ్గఱ నే నక్కయుండి
నను దానిని లక్ష్మ్యపెట్టక ఎదలి మారమందుండిన ఏనుగు నే పోయి చంపును. కాబట్టి

యొక్కొక్కరును దమ కట్టికష్టమువచ్చినను దమశక్తికిఁ దగినతాతానమునే కోరుదురు గాని చెప్పవ గోరదు.

అన. నీచజంతువు చేయుచేష్టలను జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో. లాఙ్గాలచాలన మథ శ్చరణావఘాతం

భూమా నిపత్య వదనోదరదర్శనశ్చ |

శ్వా పిణ్డనస్య కరు తే గజపుష్పవస్తు

ధీరం విలోకయతి చాటుశతైశ్చ భుజ్జే |

24

టీ. శ్వా=ఘక్క, పిణ్డనస్య = పిండముపెట్టువానియొక్క (ముందట అనిశేషము). లాఙ్గాలచాలనం=తోకయాడించుటయును, అథః = క్రింద-ఘామియందనుట, చరణ అవఘాతం=కాలితోఁ గొట్టుటను, భూమా = ఘామియందు, నిపత్య = (తానే) పడి, వదన ఉదర దర్శనం = నోటిని కడుపును జూపుటయును, మరుణే = చేయుచున్నది. గజపుష్పవస్తు=గజశ్రేష్ఠమన్ననో, ధీరం = గంభీరముగా, విలోకయతి = చూచుచున్నది. అహారము పెట్టువానియెదుట నని భావము. చాటుశతైః = అనేకప్రియవచనములచేత- పెక్కుబుజ్జగింపువాక్యములచేత, భుజ్జే=(బెల్లము బియ్యము మొదలైనవానిని) తినుచున్నది. నీచులకును అనీచులకును ఈరెండే దృష్టాంతము లని భావము.

ఉ. వాలముద్రిప్పు నేలబడి శ వక్త్రముః గుక్కియుః జూపుః క్రిందటం

గాలిడు ద్రవ్యం బిండనుని శ కట్టెదుట శునకంబు భద్రశుం

డాలము శాలితండులగు శ డంబులు చాటువచశ్శతంబుచే

నోలి భుజించు దైర్యగుణశయుక్తిగఁ జూచు మహోన్నతస్థితిన్. 24

తా. ఘక్క యాకలియై తినవుడు తనమిండము పెట్టువానియెదుటఁ దోక నాడించుట కాళ్ళతోనేలనుగొట్టుట తానేక్రిందపడి నోటిని బొట్టును జూపుట మొదలగు నీచచేష్టలను చేయుచున్నది. శ్రేష్ఠమగు గజమో యట్లుగాక యతిగంభీరముగాఁ జూడ్కులు నిగుడ్చుచు నాహారముపెట్టువాడు పెక్కుమంచిమాటలతోఁ దన్ను బుజ్జగించుచుండఁగా బెల్లము బియ్యము మొదలైనవానిని తినును.

అవ. మానశౌర్యములు గలవాఁడై వంశము నభివృద్ధికిఁ దెచ్చు నట్టివానికే జన్మమెత్తుట యొకలాభ మగును. వానికే జన్మము సార్థకము. తక్కినవానికే గా దని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పరివర్తిని సంసారే మృతః కోవా న జాయతే |

సజాతో యేన జాతేన యాతి వంశ స్సమున్నతిన్॥

25

టీ. పరివర్తిని = (పుణ్యపాపవశమున మరలమరలఁ జూటి) చుట్టివచ్చుచున్న, సంసారే = జరామరణరూపముగు సంసారచక్రమునందు, కోవా = ఎవ్వఁడు, మృతః = మరణించినవాఁడు, సజాయతే = కాఁడు-పుట్టినవాఁడును గాఁడని శేషము గ్రహింప వలయును. లేక, కోవా సమృతః కోవా సజాయతే = చావనివాఁ డెవఁడు పుట్టనివాఁ డెవఁడు అనియు సన్దయమును అర్థమును చేయవచ్చును. అందఱును బుట్టుకయును జావును గలవారే యగుదురనుట. *యేనజాతేన = పుట్టనియెవనిచేత-ఏపురుషుఁడు పుట్టుట చేత, వంశః = కులము, సమున్నతిం = మిక్కిలి గొప్పతనమును, యాతి = పొందుచున్నదో, సః = వాఁడు, జాతః = పుట్టినవాఁడు-జన్మించుటవలని లాభమును బొందినవాఁడు-ఎవఁడు వంశోద్ధారకుఁడో వాఁడే జన్మమెత్తినవాఁడు. మానశౌర్యములుగలవాఁడే యిట్టి వాఁడగును గాని తక్కినవాఁడు కాఁడు. కాబట్టి మేకమెడచన్నులవలెబుట్టి మశకము వలె నశించునట్టి తక్కినవారివలనఁ బ్రయోజన మేమి యని భావము.

గీ. ప్రాణిలోకంబు సంసార శ పతిత మగుట

వసుధపై గిట్టి పుట్టని శ వా.డు గలఁడె

వానిజన్మంబు సఫల మె శ వ్యానివలన

నంశ మధికోన్నతి వహించి శ వన్నె కెక్కు..

25

తా. పుణ్యపాపవశమున జరామరణరూపముగాఁ దిరిగి తిరిగి వచ్చుచున్న సంసార చక్రమునందుఁ దగుల్కొని పుట్టనివాఁ డెవఁడు? చావనివాఁ డెవఁడు? అందఱికిని బుట్టుకయును జావును గలవు. ఊరక పుట్టినంతమాత్రమున నొకఁడు పుట్టినట్టివాఁడు కానేరఁడు. ఎవఁడు పుట్టి తనవంశము మిక్కిలియున్నతికిఁ దెచ్చునో యట్టివాఁడే పుట్టినట్టివాఁడు. వానిపుట్టుకయే పుట్టుక.

అవ. ఇట్టిపురుషునికిఁ గలవృత్తిని పూగుత్తితోఁ బోల్చి చెప్పు చున్నాఁడు.

శ్లో॥ కుసుమస్తంబకస్యేవ ద్వయీవృత్తి ర్మనస్వినః ।

మూర్ధ్ని వా సర్వలోకస్య శీర్యతే వనపవ వా॥

26

టీ. కుసుమస్తంబకస్యేవ (ఇది శబ్దముతోడి సమాసము గనుక ఏకపదమని తెలి యఁగగును) = పూగుత్తివలె, మనస్వినః = ధీరునికి-మానశౌర్యములచే నొప్పు పురుషునికి, వృత్తిః = వ్యాపారము, ద్వయీ = రెండువిధములై నది. 'ద్వేగతీహి' అనుపాఠమున రెండే గతులనియ్యఁము. మూడవదిలేదనుట. (ఆవృత్తులు రెండు నెన్నియనఁగా) సర్వలోకస్య =

* 'జాతస్య హి ధ్రువో మృత్యు ర్భవం జన్మ మృతస్యచ' అను భగవద్గీతా వచన మిట ప్రమాణము.

సమస్తజనులయొక్క, మార్పి = శిరస్సునందు (అని పుష్పస్తంభకపరమైన యగము), ఉన్నతసానమందు (అని పురుషపరమైన యర్థము) క్షీణించునని శేషము. వా = లేక, వనవీవ = అరణ్యమునందే, శీగ్యతే = జీర్ణించుచున్నాడు. శౌర్యమువలన నున్నతసానమును బొందుట, అది దొరకనియెడల మానమువలన సరణ్యమందే జీర్ణించుట యని వృత్తివిధములు రెంటిని వివేచించుకొనడగును. ఇట్టివృత్తియే పురుషులకు శ్రేయస్కరమని భావము. అలంకారము ఉపమ.

గీ. కుసుమగుచ్ఛంబునకుఁ బోలె న బొసఁగు శౌర్య
మానవంతున కివి రెండు న మహితగతులు
సకలజనమస్తకప్రదే న శముల నైన
వనమునం దైన జీర్ణ భా న వంబు గనుట.

26

తా. మానశౌర్యములు గలధీరునికిఁ బూవుగుత్తికింబోలె వృత్తి రెండువిధములు, ఎట్లన, వాడు దానివలె సమస్తజనులచేత శిరసావహింపబడి కాలక్రమమున క్షీణింపచున్నాడు. లేదా, యడవియందే జీర్ణించుచున్నాడు.

అవ. ముందు చెప్పబడిన మానశౌర్యము లనునట్టిరెండుగుణములు గలవాడే యుత్కృష్టుఁ డని మరలఁ జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ సస్యస్యేఽసి బృహస్పతిప్రభృతయ సమ్భావితాః పశ్చిమా
స్తాన్ప్రత్యేష విశేషవిక్రమరుచీ రాహు ర్నవైరాయతే
ద్వావేన గ్రసతే దివాకరనిశాప్రాణేశ్వరా భాస్వరా
భ్రాతః పర్వణి పశ్య దానవపతి శ్శీర్షావశేషాకృతిః॥

27

టీ. ఆస్యే = మిఁదఁజెప్పబడు సూర్యచంద్రులు కాక) యితరులైన, బృహస్పతిప్రభృతయః = బృహస్పతి మొదలైనవారు (ప్రభృతిశబ్దముచే బుధుఁడు శుక్రుఁడు మొదలగువారును గ్రహింపబడుచున్నారు), పంచాషాః (పంచషడ్వా) = ఆయిదుగురు-లేక-ఆరుగురు, సంభావితాః = (పట్టుకొనుటకు దగ్గఱనే) కలవారై - లేక - గొప్పగా నెన్నబడినవారై, సన్తి = ఉన్నారు, తాన్ ప్రతి = వారినిగూర్చి - ఆబృహస్పతి మొదలగువారిని లక్ష్యపెట్టియనుట, విశేష...రుచిః-విశేష = విశిష్టులవారియందు - గొప్పతేజస్సుగలవారియెడల ననుట, విక్రమ = పరాక్రమము చూపుటయందు, రుచిః = ప్రీతిగలవాడైన - మిక్కిలి తేజోవంతులతోడనే కలహించుట కాసక్తి గలవాడైనయనుట, ఏష రాహుః = (గ్రహణమునకు కర్తయగుటచేఁ బ్రసిద్ధుడైన) ఈ రాహువు, నవైరాయతే = వెరము పెట్టుకొనడు - లక్ష్యపెట్టమిచే వారిని మ్రొంగఁ జూడఁడనిభావము. (అయితే), భాస్వరా = తేజస్సుగలవారైన, దివాకరనిశాప్రాణేశ్వరా = సూర్యచంద్రులను, ద్వావేన = ఇద్దరిని మాత్రమే, శ్శీర్షా...కృతిః-

శీర్ష = తలమాత్రమే, అవశేష = మిగతగాఁగల, ఆకృతిః = ఆకారము (అనఁగా దేహము) గలవాఁడైన, దానవపతిః = రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడు-రాహువు, పర్వణి = పర్వము నందు-పూర్ణిమామావాస్యలందు, గ్రసతే = మ్రింగుచున్నాఁడు. హేభ్రాతః = ఓయన్న దమ్ముఁడా-ఇది యాదరముచేత మఱియొక్కనిఁ బిలిచిచెప్పట, పశ్య = చూడుము. ఇచట శీర్షావశేషాకృతిః అనువిశేషణముచేత శీర్షమెల్లనులేక తలమాత్రమే మిగిలి యున్నప్పుడు రాహు విట్టికృత్యముచేయఁగా నిక నంగములెల్ల బూర్ణముగా నుండిన యెడల నేమిసేయునో తెలియరాదనుభావము స్ఫురించుచున్నది. ఇట్లే మాన శౌర్య ములుగలవాఁడు తనయఁగ వైకల్యమును బాటింపక గొప్పకౌర్యమునే చేయుంబూను నని తాత్పర్యము.

మ. గురుముఖ్యుల్ గల రేవురార్వురు శుభాం శ గుల్ భేచరుల్ వారితో
వరవిక్రాంతివిహారి రాహు వెపుడున్ శ వైరంబుసేయండు భా
స్వరులన్ భాస్కరయామినీచరులనే శ బాధించుచున్నాఁడు ద
త్పరతన్ మస్తకశేషమూర్తియగు నా శ దైత్యుండు గర్వంబునన్.

తా. సూర్యచంద్రులేకొక బృహస్పతి మొదలైన గొప్పవారైదాటుగురు కూడ నుండినను, రాహువు మిక్కిలి తేజోవంతులైనవారియెడలనే పరాక్రమము చూపఁ గోరువాఁడుగావున నా యైదాటుగురిని లక్ష్యపెట్టకయు వారియెడ వైరము చూప కయు సూర్యచంద్రులు మిక్కిలితేజోవంతులుగావున వారిద్దటితోనే విరోధించి తాను * దేహమేమియులేక తలయొక్కటిమాత్రమే మిగిలియున్నవాఁడైనను, అట్టి యిరువు రిని పర్వములందుఁ గపళించుచున్నాఁడు,

అవ. మహాత్ములమహత్త్వమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వహతి భువనశ్రేణిం శేషః ఫణాఫలకస్థితాం
కమరపతినా మధ్యేప్యవ్వం సదా సచ భార్యతే
తమపి కురుతే క్రోడాధీనం పయోధి రనాదరా
దహహ మహతాం నిస్సీమాన శ్చరిత్రవిభూతయః ॥

28

టీ. శేషః = ఆదిశేషుఁడు, ఫణాఫలక స్థితాం = పలకలవంటి (వేలకొలది) పడగలమీద ఉన్నదానినిగా, భువనశ్రేణిం = (పాతాళము మొదలుగాఁగల పదునా

* దేహమును రాక్షసులును గూడి సముద్రమును జిలికినప్పుడు పుట్టిన యమృత మును విష్ణువు దేవతలకుమాత్రము పంచిపెట్టుచుండఁగా రాక్షసుఁడుగు రాహువు దేవతా వేషమున వారినడుమఁతూర్చుండి యమృతముద్రాగుటఁజూచి విష్ణువు తన చక్రముచే వానిసిరస్సును ఖండింపఁగా నాశిరస్సుమాత్రము ప్రాణముతో నిలిచియుండి నని పురాణకథ.

లుగు) లోకముల పంక్తిని, వహతి = ధరించుచున్నాడు, సచ = ఆశేషుడును కమతపతినా = ఆదికూర్కముచే, మధ్యేపృష్ఠం (పృష్ఠస్య మధ్యే) = వీపునడుమ - వీపుజేష్ఠమీదననుట, సదా = ఎప్పుడును, ధార్యతే = ధరింపబడుచున్నాడు. తం అసి = ఆయాదికూర్కమునుగూడ, పయోధిః = (ప్రళయ) సముద్రము, అనాద రాత్ = పాటింపక-అనాయాసముగాననుట, క్రోడ అధీనం = పదికి (అనగా ఆదివ రాహమునకు) లోనేనదానినిగా, మరుతే = చేయుచున్నది. ప్రళయకాలమునందు బాతాళగతమైన భూమండలమును విష్ణు వాదివరాహమై యవతరించి తనకోటపంటి తోఁ బైకిలేవనెత్తెననుట యిచటఁ దెలియనగును. (కౌబట్టి), మహతాం = (మాన శౌర్యములచేనొప్పు) మహానుభావులయొక్క, చరిత్రవిభూతయః = మహత్త్వవైభవ ములు - ప్రభావసంపదలు, నిస్సీమానః మేరలేనివి - అవాఙ్మానసగోచరము లనుట, అహహ = ఏమియాశ్చర్యము! ఇచట ముందుముందు చెప్పబడినవి వెనుకవెనుకఁ జే ప్పబడినవానికి సుత్కర్షమును గలిగించుటచే మాలాదీపక మలంకారము.

మ. భువనశ్రేణి వహించు శేషుడు ఫణాభోగంబుపై సంతతం
బవలీలన్ భరియించు బృష్టమునఁ గూర్మాధీశ్వరుం డాతనిన్
ధవళక్రోడ వశాత్ముఁ జేయు నతనిన్ శ వారాశి యశ్రాంతిచే
నవురా! ధీరచరిత్రసంపద లసంకల్పాతప్రభావోన్నతుల్. 28

తా. ఆదిశేషుఁ డొకటిపై నొకటి వరుసగా నుండు పదునాలుగులోకములను పలకలవలెనుండు తనపడగలచే ధరించుచున్నాడు. అట్టిశేషునిదనవీపుమీద నాది కూర్కమెప్పుడును వహించుచున్నది. ప్రళయకాలసముద్రజలములచే భూమండలము తోఁగూడఁబాతాళ మంటినయాకూర్కమును ఆదివరాహము ధరించుచున్నది. కౌబట్టి మానశౌర్యసంపన్ను లగుమహాత్ములయొక్క ప్రభావములు మిక్కిలి యాశ్చర్యకరము లుగా నున్నవి.

అవ. మానశౌర్యములు గలవారికే యిట్టిమహత్త్వము గాని యవిలేనివారికిఁ గా దని మైనాపని దృష్టాంతముగాఁ జెప్పుచున్నాడు.

స్తో|| వరంప్రాణోచ్ఛేద స్సమదమఘవన్ముక్తవలిశ

ప్రహరై రుద్గచ్ఛద్బహులదహనోద్ధారగురుభిః |

తుషారాదే స్సూనో రహహ పితరి క్లేశవివశే

న చాసౌ సమ్పాతః పయసి పయసాం పత్యు రుచితః. 29

టీ. తుషారాదేః = మంచుకొండయొక్క - హిమవంతునియొక్క, సూ నోః = పుత్రుడగు మైనాపనికి, ఉద్గచ్ఛత్...గురుభిః - ఉద్గచ్ఛత్ = : జృంభిం చుచున్న-పైకి మిక్కిలిరేగుచున్న, బహుళ = అధికమైన, దహన = (తాతితో నొరి గింపునుటవలనఁబట్టి) నిప్పు, ఉద్ధార = క్రమక్రమవలన, గురుభిః = గౌరవరాని

వైన-నిష్పకలు మిక్కుటముగా రేగుటచే భరింప శక్యముకానివైన యనుట, సమ
ద...ప్రహారైః-సమద = గర్వముతోఁగూడిన, మఘవత్ = ఇంద్రునిచేత, ముక్త =
ప్రయోగింపబడిన, ఘలిశ = వజ్రాయుధముయొక్క, ప్రహారైః = ప్రేటులచేత -
ఇంద్రుఁడు కొండను వజ్రముతో వ్రేట్లువేయఁగా నది యాకొండకాతితో నొరసికొ
నుటచే బుట్టిన పెనునిష్పమంటలతోఁ గూడి యావ్రేట్లు మిక్కిలి సహింపగూడని
విగుచున్న దనుట, ఇట్టివ్రేటులచేత, ప్రాణ ఉచ్ఛేదః=ప్రాణముఁ బాయుట - మర
ణము, పరం = కొంతమంచిది. ఏలనఁగా, అహహ=అకటకటా, పితః = తండ్రియగు
హిమవంతుఁడు, క్లేశవివశే(సతి)-క్లేశ = వజ్రపుదెబ్బలచే (బుట్టిన) దుఃఖముచే, విస
శేసతి=విహ్వలింపబడుచుండఁగా-అనయవముల స్వాధీనత తప్పియుండఁగా ననుట, ప
యసాం సత్యః = (జలముల కధిపతియైన) సముద్రునియొక్క, పయసి = పీడియ
దు-అసా = ఈ-ఇప్పటికిని దెలియుచున్న యనుట, సమాతః = సమట - తనప్రాణ
రక్షణముకొఱపఁ చునిగి పడియుండుట, ఉచితః = తగినది, నభవతి = కాదు, వీరికి
అని శేషము. మానశౌర్యములు గలపురుషుఁడు తనప్రాణములనుమాత్రముకాపాడుకొ
నఁగోరి యెచటసైన మఱుగుపడియుండుటయే మిక్కిలి యపకీర్తికరము. ఇంక తం
డ్రి దుఃఖవివశుడై యుండఁగా నట్లుండెనేని ఏమనవచ్చును. కావున ప్రాణములు
విడిచియైనను మానశౌర్యములనే మిక్కిలి నిలుపుకొనవలయును. లేనియెడలమిగుల
నపవాదము కలుగువని భావము. ఇచట ఉద్ధారశబ్దము గొణమగుటచే గ్రామ్యము
కాకసాందర్యాతిశయమునే కలిగించుచున్నది. ఇమలకుఁ బ్రమాణము నిష్ఠాతో
ద్గీర్ణవాంతాదిగొణ్యుత్తిభ్యపాశ్రయః | అతిసుష్ధర మన్యత్ర గ్రామ్యకక్ష్యాం పృథ్వా
హతే అని దండ్యాచార్యులు.

చ. సమధికభీషణజ్వలనశజాలవినిర్గమమస్సహంబుచే

సమదసురేంద్రముక్తవల్లిశక్షతిచే నుచితంబు ప్రాణఘా

తము హిమవత్కుమాగునకుఁ శ దండ్రు నిశాతశతారపాతఫే

దమున మునుగు చున్నతటిఁ శ దా జలరాశిఁ దొలంగ నర్హమే.

తా. హిమవంతునికొడు కగుమైనాపీకి, నింద్రుఁడు గర్వించి వజ్రాయుధ
ముచే నిష్పలు రేగునట్లు కడుమస్సహముగా వ్రేయువ్రేటులచేత జచ్చుటయే కొంత
మంచిదికాని, యట్లు తనతండ్రి యగుహిమవంతుఁడు, వజ్రప్రహారములచే దుఃఖపడి
తబ్బిబ్బు నొందుచుండఁగాఁ దాను సముద్రజలములోదాగికొని తన్నుమాత్రము కా
పాడుకొనుట తగదు.

అవ. మానవంతులు పరులుచేయు నవమానమును నోర్వజాల
రని దృష్టాంతముతోఁ గూడఁజెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యదచేతనోఽపి పాదైః స్పృష్టః ప్రజ్వలతి సవితు రినకాంతః ।
త త్తేజస్వీ పురుషః పరకృతనికృతిం కథం సహతే॥ 30

టీ. యత్ = ఎందుచేత, అచేతనః అపి = చేతనములేనిదైనను - పాపాణామగుటచే జీవనములేని దైనప్పటికి ననుట, ఇనకాంతః = సూర్యకాంతమణి, సవితుః = సూర్యుని యొక్క, పాదైః = కిరణములచేత. స్పృష్టః = తాఁడబడినదై, ప్రజ్వలతి = మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్నదో - (ఇచట సూర్యకాంతమణి మానముగలదానినిగాను వరించుటచే మణిపరముగాను మౌపరముగాను నరములు; సేయవలయును కాఁబటి సూర్యకాంతమణి సూర్యునియొక్క, పాదైః = కాళ్ళిచేత, స్పృష్టః = కొట్టబడినదై, ప్రజ్వలతి = కోణముచే మండిపడుచున్నదో (అని యర్థాంతరము), తత్ = అందుచేత, తేజస్వీ = తేజముగల-మానశౌర్యములు గల యనుట, పురుషః = పురుషుఁడు - సచేతనుఁడు అని యిచట శేషము, పర...నికృతిం - పర=శత్రువులచేత, కృత=చేయబడిన, నికృతిం = అపకారమును కథం సహతే = ఎట్లు ఓర్చును? ఎట్లును ఓర్వఁ డనుట - మైనాకుఁడో యిట్టిమానవంతుఁడు గాఁ డని భావము.

గీ. అర్కకాంత మచేతనం శ బయ్య సవిత్
పాదములు సోఁకినంతనే శ ప్రజ్వరిల్లు
గాన నభిమానవంతుఁ డెం శ దయిన శత్రు
కృత తిరస్కార మెట్లు స శ హింప నేర్చు!

30

తా. సూర్యకాంతమణి సూర్యునిపాదములు తనకు వగులగానే మిక్కిలి జ్వలించుచున్నది (మండిపడుచున్నది). అచేతనమైన యామణియే పరులు చేయునపకారమును సహింపకుండగా సచేతనుఁడును మానశౌర్యసంపన్నుఁడు నైనపురుషుఁడెట్లు సహింపఁ గలఁడు?

అన. పరాక్రమమునకు వయస్సు గారణముగాదని చెప్పి యీ పద్ధతిని ముగించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సింహ శ్విశురపి నిపతతి మదమలిన కపోలభి త్తిషు గజేషు ।

ప్రకృతి రియం స త్యవతాం నఖిలు వయ స్తేజసాం హేతుః॥ 31

టీ. శిశుః అపి = నిసువైనప్పటికిని - పరాక్రమము చూపుటకు యోగ్యముకాని బాల్యావస్థయందున్నదైనప్పటికి ననుట, సింహః = సింగము - మద...భి త్తిషు - మదమలిన=మదజలములచే బురదయైన, కపోలభి త్తిషు = గోడలవంటిచెక్కిళ్ళుగల, గజేషు= ఏనుగులయందు - మదపుటేనుగులమీఁద ననుట, నిపతతి = (మంథస్థలము చీల్చుట కొఱకు) పడుచున్నది. ఇయః=ఇది-బాల్యావస్థయందైనను ఇట్లు విక్రమము చూపుట,

సత్త్వవతాం = బాధ్యులను, ప్రకృతి = స్వభావము. ఎట్లనగా. వయ = వయస్సు. తేజసాం = ప్రతాపముగలవారికి, (తేజశ్శబ్దమునను కేవలతేజ స్సరియర్థము. దాని నిచట అభేదాధ్యవసాయముచే తేజస్సు గలవారికిఁ బ్రయోగించుట వారత్యంతతేజోవంతులని తెలుపుట కని తెలియనగును.) హేతుః = కారణము, స ఖిలు = కాదుగదా. 'తేజసాంహి స వయః సమీక్ష్యతే' అనున్వాయ మిచట ననుసంధింపఁదగును.

క. విదళింప నుజ్జుపసింగపుఁ

గొదమయు మదమలినగండ ౩ సంజరములపై

నిది బలశాలికి నైజము

గద తేజోనిధికి వయసు ౩ కారణ మగునే !

31

తా. సింహము పరాక్రమము చూప యోగ్యము కానట్టిశుత్వదశయందుండినను మదగలముచే తొంపిగొని గోడలవలె గట్టివై విశాలములై యున్న చెక్కిళ్ళచే నిమ్మచున్న యేనుగుల సంభసలములను జీల్చుటకు వానివీడి కిగిరి పడుచున్నది. ఇట్లు బాల్యమైనప్పటికిని బరాక్రమము చూపుట బలవంతుల స్వభావముగా నున్నది. ఏలనగా, తేజస్సునకు వయస్సు కారణము గాదు.

ఇది నీతిశతకమునందు మానశౌర్యపద్ధతివర్ణనమన్నది తృతీయదశకము.

నీతిశతకము - అర్థపద్ధతి.

అవ. మానశౌర్యముల నిరూపించినపెనుక వానికి మూల మర్థ మగుటచే నర్థపద్ధతిని నిరూపించుచున్నాఁడు. అందు మొదటఁ గేవల మర్థపరాయణులైన వారి మత ప్రకారమున నర్థమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ జాతి ర్యాతు రసాతలం గుణగణ స్తత్రాప్యథో గచ్ఛతాత్

శీలం శైలతహ త్వత త్వభిజన స్సన్దహ్యతాం వహ్నినా ।

శౌర్యే నైరిణి వజ్ర మాశు నిపత త్వర్థోఽస్తు సః కేవలం

యే నై కేన వినా గుణా స్తృణలవప్రాయా స్సమస్తా ఇమే॥

32

టీ. జాతిః = బ్రాహ్మణత్వము మొదలై సజాతులు, రసాతలం = రసాతల మను లోకమును గూర్చి, యాతు = పోవునుగాక - భ్రంశమునొందునుగాక యనుట, గుణగణః = (ధైర్యము శౌదాత్యము శౌర్యము మొదలైన) గుణములసమూహము, తత్రాపి = దాని కంటెను - ఆరసాతలముకంటెను, అథః = క్రిందుగా - అనగా పాతాళలోకమును, గచ్ఛతాం = పొందునుగాక - జాతికంటె మఱింత భ్రంశము నొందుగాక

యనుట, శీలం = మంచిస్వభావము, శైలతటాత్ = కొండచటయవలననుండి, పతతు = పడునుగాక-పటాపంచలై పోవునుగాక యనుట, అభిజనః = వంశము, వహ్నినా = నిప్పుచేత, సందహ్యతాం = కల్పబడునుగాక, వైరిణి = (మనస్సును మిక్కిలి కలఁచుటచే) శత్రువు (వంటిది) అయిన, శౌర్యే = శూరత్వమునగు - శూరత్వము తలమీద నుట, ఆశు = శీఘ్రముగా, మజగి = పిడుగు, నిపతరు = పడునుగాక - పిడుగుపడి యది ధ్వంసమునొందునుగాక యనుట, నః = మాకు, కేవలం ఆర్ఘ్య = ద్రవ్యము మాత్రమే, అస్తు = కలుగునుగాక - ఇదియే మాకు పరమార్థమనిభావము. యేన ఏకేన వినా = ఏదియొకటి లేక, ఇమే = ఈపూర్వోక్తములైన, సమస్తాగుణాః = సమస్తమైన జాతిపరిశోధిమానాదిగుణములు, తృణలవప్రాయాః = గడ్డిపరకలతో సమానములొ-
వానివలె నిస్సారములైనవనుట. కావున గుణమహిమకు ద్రవ్యమే మూలము గనుక దానినే సంపాదింపవలయు నని భావము. * 'దన మార్జయ కామత్స ధనమాల మిదం జగత్ || అన్తరంజాభిజానామి నిర్ధనస్య మృతస్యచ||' అను లక్ష్యుణవాక్యమే ఇట సిద్ధాంతము. † 'అరానా మార్జనే దుఃఖి మారితానాచ నక్షణే|| రక్షితానా వ్యయే దుఃఖిం ధి గర్హం దుఃఖిభాజనమ్||' అను మనుస్మృతి యశక్తులగువారిని గుఱించి నదని తలంపదగును.

ఉ. జాతి దొలంగుఁగాత గుణ శ శక్తి రసాతలసీమకుం జనుం
గాత కులంబు బూది యగుఁ శ గాత నగంబుననుండి శీలముం
బాతముఁ జెందుఁ గాత బహు శ భంగుల వి త్తమే మాకు మేలు వి
ఖ్యాతగుణంబు లెల్లఁ దృణ శ కల్పము లొక్క ధనంబు లేనదిన్. 32

తా. జాతి రసాతలమునకు జాతిపోవునుగాక! శౌర్య ధైర్యాదిగుణములు మఱింత భ్రంశమునొంది పాతాళమునకు పోవుఁగాక! శీలము పటాపంచలగునుగాక! వంశము నిప్పుతగిలి భస్మమగునుగాక: మనస్సునుగలంచునట్టి విరోధియగు శూరత్వము యొక్క తలయందుఁ బిడుగు బడునుగాక. ఈగుణములెల్ల నశించినను మాకేమికొఱత లేదు. మేము కోరినదెల్ల ద్రవ్యమొకటియే. అదియే మాకు పరమార్థము. మేలిమిని గలిగించునట్టివిగా వాసికెక్కిన పూర్వోక్తగుణములెల్ల జేసుటకును సమ్మతించి ద్రవ్య మొక్కటినే కోరెదము. ఏలనఁగా నదియొకటి లేనియెడల నిగుణములన్నియు గడ్డి పరకవలె నిస్సారములే యగును.

అన. గుణములు లేనియెడలఁ గేవలద్రవ్య మేమియును జేయఁ

* కామత్స! ద్రవ్యము నార్జింపుము, ఈజగత్తు ద్రవ్యమూలము. ద్రవ్యము లేనివానికి జచ్చినవానికిని భేదమును. నేను గనిపట్టజాలను.

1 ద్రవ్యము నార్జించునపుడు దుఃఖము కలుగుచున్నది. ఆరించినవానిని రక్షించు నపుడును, అట్లురక్షించినవానిని వేచ్చించునపుడును దుఃఖము కలుగుచున్నది. ఇహీ! ద్రవ్యము దుఃఖమున కాస్పదము.

జాలదే యని శంక రాగా నాద్రవ్యమే యుండేనేని నదియే సమస్త
గుణములనుగూడఁ గలిగించుచున్న దని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ యస్యాస్తి విత్తం సవరః కులీనః సపణ్డిత స్స శ్రుతవాన్ గుణజః ।
సఏవ వక్తాసచ దర్శనీయః, సర్వేగుణాః కాఞ్చన మాశ్రయన్తి॥గిరి

టీ. యస్య = ఎవనికి, విత్తం = ద్రవ్యము, అస్తి = కలిగియున్నదో, సవరః = అపురు
షుఁడు, కులీనః = గొప్పకులమునఁబుట్టినవాఁడు, స (ఏవ) = వాడే, పణ్డితః = విద్వాం
సుఁడు, సః = వాడే, శ్రుతవాన్ = శాస్త్రజ్ఞుఁడు - (లేక) శ్రుతమనఁగా వినుట గనుక
ధర్మశాస్త్రాదులను వినుటయందు నేర్పరియైనవాఁ డనియు నర్థము. సఏవ = వాడే,
గుణజః = గుణములను గ్రహించువాఁడు. సఏవ = వాడే, వక్తా = వాగ్వి - లెస్సగా
మాటలాడువాఁడు. సచ = వాడే, దర్శనీయః = చూడదగినవాఁడు. సుందరుఁడనుట,
కులీనత పాండిత్యము మొదలైన పూర్వోక్తగుణములు లేకుండినను ద్రవ్య మొకటి
యుండేనా యాయన్నిగుణము నుండినట్లే యని భాసము. ఎట్లనఁగా, సర్వేగుణాః =
పూర్వోక్తగుణములెల్ల, కాఞ్చనం = ద్రవ్యమును, ఆశ్రయన్తి = ఆశ్రయించుచున్నవి.
కాబట్టి యది యుండినయెడల దానితోగూడ తక్కినగుణములును నుండునని
గ్రాహ్యము. ఇచట ద్రవ్యమునకు నిట్టిగుణములసంబంధము లేకున్నను సంబంధమును
జెప్పటచే నతిశయోక్తి అలంకారము.

క. ఏనరునకువిత్తముగల, దానరుఁడు కులీనుఁడధికుఁ య డాద్యుఁడతండ్రి
ధీనిధి ధన్యుఁడునేర్పరి, నానాగుణగణముకాంచితసంబుననిలుచున్ .

తా. ఒకనికిఁ గలము, పాండిత్యము, శాస్త్రజ్ఞత, గుణగ్రాహిత్యము, వక్తృ
త్వము, సౌందర్యము మొదలైనగుణములు లేకుండినను విద్యయొకటి యుండేనా వాడ
గుణము లన్నియుఁ గలవాడే యగుచున్నాడు అగుణములులేక ద్రవ్య మొకటి
మాత్ర ముండుటచేత నాగుణములన్నియు నెట్లుకలుగునని శకింపవలదు. అగుణము
లన్నియు ద్రవ్యము నాశ్రయించియే యుండునవిగనుక నదియున్నచో దానితోగూడ
నాగుణములు నుండును.

అవ. ఇది మొదలుకొని రెండుశ్లోకములచే ద్రవ్యమునకు
నాశము గలుగు విధమును జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ దౌర్మన్య్యాన్నప్రపతి ర్విసశ్యతి యతి స్సజ్ఞా త్పుణో లాలనా
ద్విప్రోఽనధ్యయనా త్కులం కుతనయా చ్ఛీలం ఖలోపాసనాత్ ।
హీర్మద్యా దనవేక్షణా దపి కృషిః స్నేహః ప్రవాసాశ్రయా
న్మైత్రీ చాప్రణయాత్సమృద్ధి రనయాత్త్యాగాత్ప్రమాదా ద్ధనమ్॥

టీ. నృపతిః = రాజు, దౌర్మన్య్యాత్ - దుష్టమైనమంత్రము గలవానితనముచే
చెడ్డమంత్రము గలిగియుండుటచేత ననుట, (మంత్రమనఁగా సంధివిగ్రహము మొదలైన

వడ్డుణములను వివేచించి ప్రయోగించుట), వినశ్యతి = నశించుచున్నాఁడు. మంత్రము వికలమైనయెడల శత్రువులకు వీలుకలిగి వానిరాజ్యాదుల నపహరింతురని భావము. లేక, దౌర్బల్యంత్రాత్ = దుష్టులైనమంత్రులఁ గలిగియుండుటచేత, చెడుచున్నాఁడనియుఁ జెప్పవచ్చును. అట్టిమంత్రులు దండింపఁ దగనివాని దండింపుచునుట మొదలైనపాపముల రాజున కుపదేశించుటచే వానికి సంపదమొదలైనవి తొలగిపోవుచున్న వని భావము, * 'సన్మన్త్రిణా వర్ణయతే నృపాణాం లక్ష్మీర్నహీధర్మయశస్సమాహః | దుర్మన్త్రిణా నాశయతే తద్ధేవలక్ష్మీర్నహీధర్మయశస్సమాహః ||' అను పంచన మిచట ననుసంధేయము. యతిః=యోగి, సజ్జాత్=సాంగత్యమువలన, నశ్యతి=చెడుచున్నాఁడు. సంగమునకు గామక్రోధాదులు మూలమగుటచే నవి వుట్టినయెడ వానియోగము నశించుచున్నదనుట. † 'సజ్జాత్స్నేహాయతేకామః కామాత్కోర్ధ్వోఽభిజాయతే | క్రోధాద్భవతి సమ్మోహః సమ్మోహాత్ స్ఫుటివిధ్రమః,' అనుగీతాపంచన మిట బోధ్యము. సుతః = కొడుకు, లాలనాత్ = బుజ్జగించుటచేత, నశ్యతి = (గుణహీనుడై) చెడుచున్నాఁడు. ‡ 'లాలనా ద్బహవో దోషా స్తాడనా ద్బహవో గుణాః || తస్మాత్పుత్రైశ్చ కిష్యగ్గేచ నాడయేన్నతు లాలయేత్ || 'అనున్యాయ మిటఁ దెలియదగును, విప్రః = బ్రాహ్మణుడౌ, అనధ్యయనాత్ = వేదశాస్త్రాదుల జదువక పోవుటచేత, నశ్యతి = నశించుచున్నాఁడు - నశించుచున్నాఁడనుట. ¶ 'వేదవేదాద్ధత్త్వజ్ఞో విప్రః సర్వత్ర పూజ్యతే | అనధీతశ్చితి ర్విప్రః సభామధ్యే నశోభతే' అనుట నిట నెఱుంగవలయును. కులం = వంశము, కుతనయాత్ = దుష్టపుత్తునివలన నశ్యతి = చెడుచున్నది. § 'కోటరాస్తర్భవో వహ్ని స్తరుమేకా దహిష్యతి | కుపుత్త్రస్తు కులేజాతః స్వకులంనాశయే త్పరమ్ ||' అను న్యాయ మిచట ప్రమాణము. శీలం=మంచిస్వభావము, ఖిల ఉపాసనాత్ = దుర్జనులకు సేవించుటవలన, నశ్యతి =

* రాజుల లక్ష్మీయు, రాజ్యమును, ధర్మమును, గీర్తిసమాహమును మంచి మంత్రించేత వర్ధిల్లుచున్నవి. అట్లే చెడ్డమంత్రించే నశించుచున్నవి.

† సంగముమువలన కామమును, కామమువలన క్రోధమును, క్రోధమువలన సమ్మోహమును, సమ్మోహమువలన స్ఫుటి తప్పుటయుఁ గలుగుచున్నవి.

‡ లాలించుటవలన బహుదోషములును, గొట్టుటవలన బహుగుణములును కలుగుచున్నవి. కాబట్టి పుత్రుని శిష్యుని గొట్టవలయునేకాని లాలింపరాదు.

¶ వేదవేదాంగములతత్త్వములఁ దెలిసినబ్రాహ్మణుడౌ అంతటను బూజింపఁ బడుచున్నాఁడు. వేదములఁ జదువనిబ్రాహ్మణుడౌ సభామధ్యమునఁ బ్రకాశింపఁడు.

§ చెట్టుతొండలలోఁ బుట్టిననిప్పు అచెట్టు నొక్కటినే దహించుచున్నది. కులమునందుఁ బుట్టినదుష్టుత్తుఁ డాకులము నెల్ల నాశముసేయును.

(వారు మిక్కిలి యనర్థము కలిగించువా రగుటచే) చెడుచున్నదనిభావము. * 'ఛాద యిత్యాత్మనో భావం చరన్తి శతబుద్ధయః | ప్రహరన్తిచ రన్తేషు సోఽనరః సుమ హాభవేత్' అనువాక్యమిచ్చగటగ్రాహ్యము. హ్రీః=లజ్జ - శోతపుట్టించుపనులుసే యుటవలననుడి తొలగునట్టిగుణ మనుట, మద్యాత్ = కల్లు (త్రాగుట) వలన, నశ్యతి=చెడుచున్నది. † 'అయుక్తం బహుభాషస్తే యత్రపత్రాపి శేరతే | నగ్నా విక్షిప్య గాత్రాణి తే జాల్మా ఇవ మద్యపాః||' అనుట నిట భావ్యము, కృషిః = సస్యము అనవేక్షణాత్ = (నిత్యమును) చూచుకొనకపోవుటచేత, నశ్యతి = చెడుచున్నది. ‡ 'కృషించ పత్నీమనవేక్ష్యయః పుమా నన్యాని కార్యాణి సమాచరేచ్ఛ | తే త్వేవ మేవచ సమావరే శ్వేతశ్చేతి బాధానిచయంచ యాతి' అనుట యూ హ్యము. స్నేహః = ఆలుబిడ్డలయందుఁ బుట్టినమోహము, ప్రవాస ఆశ్రయాత్ = దేశాంతరసంచారమును ఆవలంబించుటవలన, నశ్యతి = చెడుచున్నది. ¶ 'సుతాజనా బన్ధుషు సోదరేషు నృపేషు భృత్యేషుచ జాతమోహః ప్రవాసమాత్రేణహినశ్యతే-ఖ లించిరం ప్రవాసేన హరత్యవేషమ్' అనువచన మిచ్చట నూహ్యము. మైత్రీ = మిత్రభా వము, అప్రణయాత్ = అనురాగములేమివలన, నశ్యతి = చెడుచున్నది. § 'మృద్ధుట ఇవ సుఖిభ్యో దుస్స్థానశ్చ దుర్జ్జనో భవతి | సుజనస్తు కనకఘట ఇవదుర్భేద్య శ్చాచ ససేయః' అనుట నిటఁ దెలియవలయును. సమృద్ధిః = సంపత్తి, అనయాత్ = నీతి లేమివలన నశ్యతి = చెడుచున్నది. 'రక్షాయాం స్వమతి క్షిపత్యధికరం శిక్షాగుణై ర్లభ్యతే | విద్యేష్టిస్వజనం త్యజ త్యజ త్యవనతిం మృద్నాతి మార్గస్థితా | భూతిం శో చ్చశియోజనా త్ప్రతిభయం దుర్వర్తనాగచ్ఛతి | క్రూరాగ్రం వినయాంశుశం నస హతే భూపాలమ త్త్విషా||' అనుట తెలియనగును. భసం = ద్రవ్యము, త్యాగాత్ =

* మత్స్యతబుద్ధు లగువారు, తమ మత్స్యతభావమును గప్పివుచ్చుకొని (బయ టికి మంచివారివలె నగపడుచు సమయమువేచి) తిరుగుచుందురు. సందులు దొరక నా వానిమూలమునఁ గొట్టుదురు. అందుచే మిక్కిలి యనర్థకము కలుగు.

† కల్లుద్రాగువారు ముందు వెనుక యోచింపనిక్రూరులవలెఁ దగనిమాటలు పెక్కు లాడుదురు; దిగంబరులై యవయవము లెగాదిగ వైచుకొని యెచ్చటఁ దలఁచిన నచ్చటఁ బరుండుదురు.

‡ పెరును పెండ్లమును జూచుకొనక యితరకార్యములనే చేయుచుండు వానికా రెండు నట్లు దక్కక చెదరిపోవును. వాడును పెక్కుభాధల పాలగును.

¶ ఆలుబిడ్డలు, చుట్టములు, తోబుట్టువులు, రాజులు; సేవకులు మొదలైన వారియెడలఁ గలిగిన మోహము, దేశాంతరము పోయినంతమాత్రముననే నశించుచున్నది. ఇంక చిరకాలము దేశాంతరమున పసించియున్నయెడల నది బొత్తిగా నశించును.

§ సురనుని మట్టిమండవలె సుఖముగా భేధింపవచ్చునుగాని మరల సంధించుట కష్టము. సజనుని బంగారుమండవలె భేదించుట కష్టముగాని మరల సంధించుట సులభము.

దానమువలననుగాని, ప్రమాదాత్ = పరామవలననుగాని, నశ్యతి = నశించుచున్నది. పరామవలన ధనముపోవుట యనుభవసిద్ధమే. దానమువలన ధనముపోవుట నుతర శ్లోకమే చెప్పుచున్నది. శిష్టానాం గర్హణాన్నాశః సదాచారవివరణాత్, అనుటచే శిష్టులైనవారి నిరసించుటవలనను సదాచారమును వదలుటవలనను ధనము నశించుచున్నదని తెలియనగును.

మ. యతి సంగంబున బాలుఁ డాదరముచే శ జ్యభర్త దుర్మంత్రితే శ్రుతిహానిన్ ద్విజాఁ డన్వయంబు ఖలుచేఁ శ గ్రూరాప్తిచే శీలము ద్ధతిచే మిత్రత చూపులేమిఁ గృషి మ శ ద్యప్రాప్తిచే సిగ్గు దుర్మతిచే సంపదలున్ నశించుఁ జెడునశ్రద్ధంబుల్ ప్రమాదంబునన్. 34

తా. దుర్మంత్రముసేయుటవలన (లేక) దుర్మంత్రులమాట వినుటవలన రాజును, సంగమువలన యోగియు, లాలనమువలనఁ బుత్తుఁడును, వేదశాస్త్రాధ్యయనము లేమివలన బ్రాహ్మణుఁడును, దుష్పత్నునివలనఁ గులమును దురనుల సేవించుటవలన శీలమును, గల్లు ద్రాగుటవలన లజ్జయు, నిత్యము పరామర్శలేకపోవుటవలనఁ బైరును, దేశాంతరము పోవుటవలన నాలుబిడలు మొదలైనవారియందలి మోహమును, అనురాగము లేమివలన మైత్రియు, నీతిలేమివలన సంపదయు, దానమువలనఁ గాని హెచ్చరిక లేకుండుటవలనఁగాని ధనమును నాశమగును.

అవ. ధనము ఉత్తమమధ్యమాధమము లని మూఁడువిధములుగా నుండుటను జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లోః దానం భోగో నాశ, స్తిస్తో గతయో భవన్తి విత్తస్య |

యో న దదాతి న భుజ్జే, తస్య తృతీయా గతి ర్భవతి || 35

టీ. దానం = సత్పాత్రమునకు దానముసేయుట, భోగః = హారచందనాదుల సనుభవించుట, నాశః = (దానధర్మములు సేయకున్నయెడల దొంగలు మొదలైనవారిచే) నాశమగుట, (అని) విత్తస్య = ధనమునకు, తిస్తో = మూఁడు, *గతయః = పోకడలు - వ్యయమై పోయెడి యుపాయము లగుట, భవన్తి = కలవు. ఈమూఁడుగతులును వరుసగా ఉత్తమ మధ్యమాధమములని యెఱుఁగునది. యః = ఎవఁడు, నదదాతి = యాచకులకునీయఁడో (ధనమును అనిశేషము), నభుజ్జే = లానును అనుభవింపఁడో, తస్య = వానియొక్క - దానభోగములచే ధనము వ్యయము చేయని పురుషునియొక్క యనుట, (విత్తస్య = ధనమునకు అని శేషము) తృతీయాగతిః = మూడవగతి - అనగా

* 'చత్వారో ధనదాయాదా ధర్మాగ్నిసృపతస్కరాః | తేషాం జ్యేష్ఠావమానేన త్రయః కుప్యన్తి సోదరాః 'ధర్మము, అగ్ని, 'రాజు, దొంగయని ధనమునకు దాయాదులు నలుగురు. అందు పెద్దదియగు మొదటిదానిని (ధర్మమును) అవమానించుటచే తక్కినదాని ముగ్గురు తోఁబుట్టువులు కోపము నొందుదురు; అనుశ్లోక మిచట అనుసంధింపఁదగును.

నాశము, భవతి = కలుగుచున్నది. ఆ నాశావస్థయే మిక్కిలికష్టప్రదమైనదని భావము. ధనమునకు దానముచే వ్యయమగుట యుత్తమము, తానుభోగించుటచే వ్యయమగుట మధ్యమము, దొంగలు మొదలైనవా రెత్తికొని పోవుటచే నాశమగుట యధమమని తెలియునది. కావున ధనాధ్యులైనవారు దానశత్రులై యుండవలయునని భావము.

క. దానము భోగము నాశము

పూనికతో మూడుగతులు ౩ భువి ధనమునకున్.

దానము భోగము నెఱుంగని

దీనునిధనమునకు గతి దృ ౩ తీయమె పొనఁగున్.

35

తా సత్పాత్రమున కిచ్చుట, తాననుభవించుట, దొంగలు మొదలైనవా రెత్తి కొనిపోవుటచే నశించుట, అని ధనము పోవుటకు మూడుగతులుగలవు. ఈమూటిలో నేదైన నొకగతి దానికిఁ దప్పక కలుగవలయును. ఎవఁడు ధనము నొకరికిఁ బెట్టక తాను సనుభవింపకయుండునో వానిధనమునకు మొదటిరెండుగతులును లేనందున దొంగలు మొదలగువా రపహరించుట యనెడిమూడవగతియే తప్పక కలుగును.

అవ. దానశీలునికి దానముచే ధనమెల్ల వ్యయమైపోవుటనలనఁ గలుగుకృశత్వముకూడ వానికిశోభనేకలుగఁజేయునని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో. మణి శ్యాణోల్లిఙ్గః సమరవిజయీ హేతిదళితో

మదక్షీణో నాగః శరది సరి దాశ్యానపులినా

కలాశేష శ్చంద్రిః సుగతమృదితా బాలవనితా

తనిమ్నా శోభన్తే గళితవిభవా శ్చార్ధిషు నరాః॥

36

టీ. శాణ ఉల్లిఙ్గః = సానతాతిచే ఒరపెట్టబడిన - సానపెట్టబడిన యనుట, మణిః = రత్నమును, హేతిదళితః = ఆయుధముచే గాయపఱుపబడిన, సమరవిజయీ = యుద్ధమునందు జయముగలవాఁడును - రణశూరుఁడు ననుట, మదక్షీణః = మదజలము (మిక్కిలికాటుట)చేత కృశించినట్టి, నాగః = గజమును, శరది = శరత్కాలమునందు, దాశ్యానపులినా = కొంచెముగా నెండియున్నయిసుకతిన్నెలుగల, సరిత్ = నదియును, కలాశేషః = పదునాటివపాలుమాత్రము - అనఁగా పదునాటుకళలలో నొక్కకళ మాత్రము మిగిలియున్నట్టి, చంద్రిః = చంద్రుఁడును, 'కలాతు సోదశోభాగః' అని యమరము. తక్కిన పదునైదుకళలను పరుసగా నగ్ని. మొదలైనదేవతలు త్రాగుచున్నారనుట యతిహాసప్రసిద్ధము. సుగతమృదితా = మస్కధయుద్ధముచే (రతిక్రిడచేననుట) మర్దింపబడిన-అనఁగావిహ్వలించునదిగాఁ జేయబడిన, బాలవనితా = మృగస్త్రీయును, ఆర్ధిషు = యాచకులవిషయమందు, గళితవిభవాః = పోయినద్రవ్యసంపత్తి గలవారైన -

యాచకుల కవ్వారిగాఁ దమసంపత్తి నెల్ల దానముచేసి పేదపడినవారైన యనుట, నరాశ్చ=మనుష్యులును-దాతలనుట, తలిమా=కృశత్వముచేత, శోభన్తే = ప్రకాశించు చున్నారు - ఇట్టి కృశత్వమే వారికి శోభాకర మని భావము.

ఇనట ప్రస్తుతములైన మణ్యాదులకును నదులకును ఏకధర్మాన్వయముచే జౌప మ్యము గమ్యమగుచుండుటబట్టి దీపకాలంకారము.

ఉ. శాణవిఘ్నోష్టరత్నమును శ శస్త్రహతుం డగుశూరుఁడు మద క్షీణగజంబు సైకతవి శ శిష్టశరన్నదియున్ నవక్షపా ప్రాణవిభుండు చండసుర శ తాలసబాలికయున్ ధన్వైక వి శ్రాణనసూరులుం గడుఁ గృశశత్వమునం బ్రభఁ గాంతు రిద్ధరన్. 36

తా. సానపెట్టుబడిన రత్నమును, ఆయుధపువేటు దగిలియున్న రణశూరుఁడును, మిక్కిలి మదజలము స్రవించుటచే జిక్కిన యేనుఁగును, శరత్కాలమందుఁ గొంచె మెండినట్టియుసుకతన్నెలు గలనదియును, నొక్కశమాత్రమేకల చంద్రుఁడును, రతి క్రీడయందు నలిగి పరివళమైయున్న ముగ్ధకాంతయును, తమద్రవ్యమును యాచకుల వాసంగి బీదలైనదాతలును, ఎంత కృశించినప్పటికిని ఆకృశత్వమే వారికి మఱింత శోభఁ గలిగించుచున్నది.

అవ. పురుషులకు ధనము కలిగినప్పుడు నది లేనప్పుడును గలుగు దశను (స్థితిని) జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో. పరిక్షీణః కశ్చిత్ స్పృహయతి యవానాం ప్రసృతయే స పశ్చాత్సమూర్ధః కలయతి ధర్మత్రీం తృణసమామ్ !
అతశ్చానేకాంతా గురులఘుతయాధిరేషు ధనినా మవస్థా వస్తూని ప్రథయతి చ సజ్జోచయతి చ॥ 37

టీ. కశ్చిత్ = (ధనవంతుఁడగు) ఒకానొకపురుషుఁడు, పరిక్షీణః - దైవికముగా దరిద్రుడై, యవానాం = యవధాన్యములయొక్క, ప్రసృతయే = పుడి నెఁడుకొఁలు, స్పృహయతి = కోరుచున్నాఁడు-యవలొకపుడి నెఁడుమాత్రమే మిక్కిలి గొప్పగా కోరుచున్నాఁడునుట. సః = నాఁడు-అదరిద్రుడైయున్నవాఁడునుట, పశ్చాత్ = పిదప, కాంతరమునందనుట, సంపూర్ణః = (దైవవశమున) ధనసంపన్నుడై, ధర్మత్రీ = భూమిని, తృణసమామ్ = గడ్డిపోచతో సమానమైనదానినిగాఁ-దానివలె చులుకనైనదిగా ననుట, కలయతి = తలచుచున్నాఁడు-ధనమదముచేత దాని నటు చూచుచున్నాఁడునుట. అతశ్చ = కాబట్టియే, అరేషు = (యవలు, భూమి మొదలైన) వస్తువుల విషయమున, గురులఘు తయా = గురుత్వలఘుత్వములచేత - గొప్పది అల్పమైనది యనుభావముచేత ననుట

అనేకాంతా = ఒక్కతరుగానేయుండును - ఒకటే నియతలేని - గొప్పది గొప్పదిగానే అల్పము నల్పమైనదిగానే ఎప్పుడును గ్రహించునియమము లేనిదైన యనుట, ధనినాం అవస్థా = ధనవంతులదశ (వ్యాపారము) వస్త్రాని = యవలు, భూమి మొదలైన గొప్పవియు నల్పములునైన, వస్తువులను, ప్రథమతః = (ధనములేనపు డల్పమైనవానిని) గొప్పవిగాను జేయుచున్నది. అట్లే, సజ్జోచ యతిచ = (ధనముగలయప్పుడు, గొప్పవస్తువునుగూడ) తక్కువగాఁ జేయుచున్నది - చులకనగాఁ దలచుచున్నదనుట, మనుష్య లోకవస్తువునే ధన మున్నపు డొకటిగాను లేనపుడు మఱియొకటిగాను జూచుట ప్రత్యక్షసిద్ధముగా నున్నది. కావున వివేకము గలవాఁడెట్లు తానుమాటను బుద్ధి కలిగియుండరాదని భావము.

ఉ. చేరి యొకండు నెవ్వఁబడి శ చిక్కుచుఁ జేరెడుశాలిధాన్యమే
కోరు నతండు పిమ్మట న శ కుంతధనోన్నతుడై వసుంధరం
బూరికి సాటిగాఁ దలచు శ భూధనాధ్యులచొప్పనేకమై
గౌరవము లఘుత్వమును శ గైకొనువస్తువులందు నెల్లెడన్. 37

తా. ధనవంతుఁ డొకానొకఁడు దైవవశమున దాడిద్రవ్యము కలుగఁగా నపుడొక పుడిసెఁటియవలనుమిగులగొప్పగాదలచి కోరుచున్నాఁడు. సదపఁ గాలాంతరమున వానికి సంపదలు కలిగినప్పుడు ధనమదముచే భూమినిసైతము గడ్డిపోచవలె దలచుచున్నాఁడు. కాబట్టి ధనవంతు లొకవస్తువునే యొకప్పుడు గొప్పదిగాను మఱొకప్పు డల్పముగాను భావించుటచే వస్తువులయెడల వారివ్యాపారము (స్థితి) ఎప్పుడు నొక్కతరుగలది (అనఁగా గొప్పదాని నెప్పుడును గొప్పదిగాను నల్పమునెప్పుడు నల్పముగాను భావించునట్టి నియమము గలది)గా లేదు. అది తన కనురూపముగా వారికి వస్తువులను జిన్నవానినిగాను పెద్దవానినిగాను పెద్దవానిని చిన్నవానిని గాను దోషించును.

అవ. రాజును సంబోధించి వానికి ద్రవ్యము సంపాదించు నుపాయమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ రాజన్ దుధుక్షసి యది క్షీతిధేను మేనాం
తే నాద్య వత్స మివ లోక మముం పుషాణ ।
త స్త్రింశ్చ సమ్య గనిశం పరిపుష్యమాణే
నానాఫలం ఫలతి కల్పలతేవ భూమిః ॥

38

టీ. రాజన్ = రాజా, (నీవుఅనిశేషము) మేనాం = ఈవిహ స్తగతమైనయనుట, ఇచట అన్యదేశములేమిచే ఏనాదేశము చింత్యము, క్షీతిధేనుం = ఆవువంటి భూమిని, దుధుక్షసియది = పిడుకఁగోరితినని, (అర్థమును అనిశేషము,) తేన = దానిచేత - పిడుకఁగోరిక కారణముచేత ననుట, అద్య = ఇప్పుడు, అముం = ఈ, లోకం = జనమును, వత్సం =

నూడలై, ఫలము = పోషింపుము. నూడ నశించిన నెడల పాపము కలుగదో యట్ల జనము నశించిన నెడల ద్రవ్యమును గలుగదని భావము. అట్లు పోషించుటచే గలుగు ఫలమును జెప్పుచున్నాడు. తస్మిన్ శ్చ = అలోకము, అనిశం = ఎల్లప్పుడును, కమ్యక్ = చక్కగా, పరిపుష్కమాణే సతి = పరిపాలింపబడుచుండగా, భూమిః = భూమి, కల్పలతావత = కల్పవృక్షపుగొమ్మవలె ('సమేశాఖాలనే' అని యమము) లేక, యభీచ్ఛితములను గల్పించునదిగాన తల్ప, అనియే లతయు. అని విగ్రహము సేయవచ్చును, అప్పుడు 'కల్పాప పుంషద్భావము కలుగగా కల్పలతా యగునని పుష్కత్తిచ్చేసినచో, కల్పసత్త్వియన కోరినకోర్కుల నిచ్చునట్టితీగయని యర్థము. దానివలె, నానాఫలం = (ధన ధాన్యములు మొదలైన) పెక్కురూపములగు ఫలమును, ఫలతి = ఫలించుచున్నది. లోకమును బరిపాలించుట తప్ప దక్కిన నిధమున నీకు ధనము కలుగ నేరదు. ఏలనగా లోకపరిపాలనమూలమునమాత్రమే భూమి సకలఫలము లను విడువనుగాని తక్కిననిధమునవిడుకదు. 'కొబ్బటిసమస్తలాభములను గొందు టకై లోకమును బోషించుట యావశ్యకము. ఇచ్చట పూర్వవాక్యమందలి యుపమచే నుత్తర వాక్యమందలియుపమ నిర్వహింపబడుటవలన చెరికి నంగానిభావముచే సంకరము.

తే. ధరణి ధేనువు బిదుకంగఁగ దలచితేని

జనుల బోషింపు మధిప వత్సములమాడ్కి

జనులు పోషింపబడుచుండ గ జగతి కల్ప

లతతెఱంగున సకలఫ గ లంబు నొనఁగు.

38

తా. రాజా! ఆవువంటి యీభూమివలననుండి ధనమును బిదుకఁగోరితివేని, ఈజనమును దానినూడవలె దలచి పోషింపుము. నూడను బోషించిననే కదా యావుపాలు పిదుకఁగూడును. ఇట్లు యీజనము నెల్లప్పుడును జక్కగాఁ బరిపాలించితి వేని భూమి కల్పలతవలె ధనధాన్యాదిరూపము లగునానావిధములను నిడుగలిగించును.

అవ. రాజును సంబోధించినట్టి ప్రసక్తిచేత వానినీతియు నెట్టి దని యాశంక కలుగఁగా నది బహువిధములైనదని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ సత్యాన్యతాచ పరుషా ప్రియభాషిణీచ

హింసా దయాళు రసి చార్థపరా వదాన్యా|

నిత్యవ్యయా ప్రచురనిత్యధనాగమాచ

వారాజ్ఞనేవ నృపనీతి రనేకరూపా||

39

టీ. సత్య = (కొన్నివిషయములందు) సత్యముగాఁ బలుకునది, అన్యతాచ (కొన్నిట) అసత్యముగా చెప్పునదియును- "కొన్నివిషయములందు" అని అంతటను గూర్చుకొనవలయును, పరుషా = కఠినముగా మాటలాడునది, ప్రియవాదిణీచ =

తియ్యగా మాటలాడునదియును, హింసా = చంపునట్టిది, దయాశురపి = కనికరము
గలదియును, అర్పరా = ధనలోభముకలది, వదాన్యాచ = దానముచేయునట్టిదియును,
నిత్యవ్యయా = నిత్యమును ధనవ్యయము గలది - ధనమును వెచ్చించునట్టి దనుట,
ప్రచుర... ఆగమాచ-ప్రచుర = మిక్కిలి, నిత్య = నిత్యమును, ధన ఆగమా = ధనముయొక్క
రాకగలది - నిత్యమును మిక్కిలి ధనమును వెచ్చించుటయు సంపాదించుటయుఁ గలది
యనుట. కాబట్టి, వారాజ్ఞనాశవ = వేశ్యవలె, సృపశితిః = రాజువృత్తి అనేక
రూపా = బహుప్రకారములుగలది. ఒక్కతరుననే యుండునది కొదనుట, నీతికిఁగల
విశేషణములెల్ల వారస్త్రీకిని సమానము లని తెలియనగును. ఇచట సత్యా అన్యతా
ఇత్యాదిపదములను వివిధతోడనే విరోధముస్ఫురించుచున్నది. దానిని స్వాభావ్యమున
నాభాసముగాఁ జేయుటచే నిది విరోధాభాసాలంకారమగుచున్నది. అని 'వారాజ్ఞనేపః
అనుచోఁ గలయుపమతో సంగాంగిభావముచే సంకీర్ణమగుచున్నది.

తే. సత్య మన్యతంబు పరుషోక్తి శ సరసభాష
ప్రాణిహింసయు దయయు లో శ భంబు నీఁగి
కనక సంగ్రహవ్యయములు శ గలుగు వార
రమణీకై వడి బహురీతి శ రాజనీతి.

39

తా. రాజనీతి వేశ్యవలెఁ గొన్నియెడల నిజము పలుకుచు, గొన్నియెడల నబద్ధము
లాడుచు, గొన్నిచోట్లఁ జంపుచు, మఱికొన్నిచోట్లఁ గనికరముచూపుచు, గొన్నివిషయము
లందు ధనలోభము చూపుచు, మఱికొన్నిట మిక్కిలి దానము చేయుచు, నిత్యమును
మిక్కిలిధనము వెచ్చించుచు నిత్యమును మిక్కిలిధనము సంపాదించుచు, నానాప్రకార
ములుగా నుండును.

అవ. గుణసంపన్నుఁ డైనరాజునే యాశ్రయింపఁదగును గాని
గుణహీనుని గా దని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆజ్ఞా కీర్తిః పాలనం బ్రాహ్మణానాం
దానం భోగో మిత్రసంరక్షణంచ ।
యేషా మే తే షడ్గుణా న ప్రవృత్తాః
కోఽర్థస్తేషాం పార్థివోపాశ్రయేణ॥

40

టీ. పార్థివ = రాజు, ఆజ్ఞా = మర్యాదను బరిపాలించునట్టిశాసనము. కీర్తిః = దాన
క్షాత్రములచేఁబుట్టిన మంచిపొగడ్త, బ్రాహ్మణానాం పాలనం = బ్రాహ్మణులను బాలిం
చుట-నిరుపద్రవముగా బ్రాహ్మణసంతర్పణము సేయుట. దానం = సత్పాత్రమున
కిచ్చుట, భోగః = హారచందనాదులవలనిసుఖము ననుభవించుట, మిత్రసంరక్షణంచ =
చెలికాండ్ర నుద్ధరించుటయును (అను), షేషడ్గుణాః = ఈయాలుగుణములు,

యేషా = ఎవరికి-ఏరాజులకనుక, సప్రవృత్తాః = ప్రసర్తింపవో - కలుగవో యనుట, తేషాం = వారియొక్క, ఉపాశ్రయేణ = ఆశ్రయించుటచేత, కః ఆర్థః = ఏమిలాభము - లాభమేమియు లేకనుట. కాబట్టి పూర్వోక్తములైన గుణములు గలరాజునే యాశ్రయింపవలయును గాని పక్షింభరి యైనవానిని గాదని భావము.

తే. ఆజ్ఞయును కీర్తియును భూసురరావనంబు
దానమును భోగమిత్రసంరక్షాణములు
షడ్గుణంబులు గలుగ వేరజనులయందు
వారిఁ గొల్చిన ఫల మేమి ర వసుమతీశ.

40

తా. ఏరాజులకుఁ గట్టుపాటులను జెడపగనుచు గావాలిట్టి శాసనమైన యాజ్ఞ, కీర్తి, నిరుపద్రవ మగుబ్రాహ్మణసంతర్పణము, సత్వాత్రదానము, హరిచందనాది సుఖానుభవరూపమైనభోగము, చెలికొండ నదరించుట, యనెడి యాయాగుణములు లేవో యట్టిరాజులను గొలుచుటవలన లాభ మేమియు లేదు.

అవ. లాభాలాభములు దైవాయత్తముగాఁ గలుగునవి గాన వానిని గుఱించి దైన్యము నొందకు మని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యద్ధాతా నిజఫాలపట్టలిఖితం స్తోకం మహద్వా ధనం
త త్ప్రాప్నోతి మరుస్థలేఽసి నితరాం మేరౌచ నాతోఽధికమ్ |
త ద్ధీరో భవ విత్తవత్సు కృపణాం వృత్తిం వృథా మాకృథాః
కూపే పశ్య పయోనిధా వసి ఘటో గృహ్లాతి తుల్యం జలమ్ || 41

టీ. ధాతా = బ్రహ్మచేత, స్తోకం = అల్పముగాఁగాని, మహద్వా = మిక్కిలిగాఁగాని, యత్ ధనం = ఏధనము, నిజఫాలపట్టలిఖితం = తననొస లనెడుపట్టికయందు వ్రాయబడినదో, తత్ = అది-బ్రహ్మ లిఖించినయాధన మనుట, మరుస్థలేఽసి = ఊషరప్రదేశమందుఁగూడ - ఇంక తక్కినచోట్ల దొరకుట చెప్పనేల యని భావము, నితరాం = మిక్కిలి, ప్రాప్నోతి = పొందుచున్నాఁడు (తక్కువపడినట్లు నని శేషము). మేరౌచ = బంగారుకొండయందును, ఆతః = (బ్రహ్మ లిఖించిన) దానికంటెను, అధికం = ఎక్కువను, నప్రాప్నోతి = పొందఁడు, తత్ = కాబట్టి, ధీరః = స్థిరచిత్తుడవు, భవ = కమ్ము, విత్తవత్సు = ధనాధ్యులైవవారియెడల, కృపణాం వృత్తిం = దీనవ్యాపారమును, వృథా = వ్యర్థముగా, మాకృథాః = చేయకుమా-అట్లు దీనత్వము చూపుటవలన నిందమాత్రమే గలుగునుగాని ధనమధికముగాఁ గలుగదనిభావము. ఇందులకు దృష్టాంతము చెప్పుచున్నాఁడు. ఘటః = శుండ, కూపే = (అల్పజలము గల) బాసియందును, పయోనిధౌ = సముద్రమునందునుగూడ, తుల్యం = తనకు పరిమితమైననంత, జలం = జలమును, గృహ్లాతి = గ్రహించుచున్నది, పశ్య = చూచుము, ఇట్లు కృపణుని సంబోధిం

చుట తెలియజగును. మండ కూపమునందుఁ గొంచెముగాను సముద్రమునందు నధికముగాను జలమును గ్రహింపదుగదా. కాబట్టి కలిగినంతమట్టునకు తృప్తికొంది ధైర్యముతో మండవలయునుగాని దీనత్వముతో వ్యాపకపడుట తగదని భావము.

చ. ననజభవుండు నెన్నోసట శ వ్రాసినసొమ్ము ఘనంబొ కొంచెమో విను మరుభూమి కేగిన లభించును మేరువుఁ జేరఁ బోయినన్ ధన మధికంబు రాదు కడుశ్చదైన్యము మాను ధన్యాభ్యులందు న వ్వననిధిసూతఁ దుల్యముగ శ వారి గ్రహించుఘటంబు సూడుమా.

తా. బ్రహ్మ నొసటియం దెంతధనము కలుగునట్లు వ్రాసియున్నాఁడో యంత మాత్రమే కొంచెమైనను తక్కువపనికి మరుభూమియం దైనను దప్పక దొరకును. బంగారుమయ మగుమేరుపర్వతమునకుఁ బోయినను దానికంటె నెక్కువ దొరకనేరదు. కాబట్టి మనస్సున ధైర్యము కలిగియుండుము. ధనసంతులయెడుట దీనత్వము చూపకుము. దీనిచే నీకు నింద గలుగునేగాని ధన మెక్కువగాదు. మండ బావియందుముంచి నను సముద్రమున ముంచినను దన కంతమితమో యంతజలము మాత్రమే గ్రహించుటఁ జూడుము. ఈదృష్టాంతముచే నెచటికిఁబోయిననుగాని ప్రాప్తమెంతో యంతే లభించునని తలంచి వ్యాపకపడకుండుము.

ఇది నీతిశతకమునందు అర్థపద్ధతివర్ణన మన్నది చతుర్థదశకము.

నీతిశతకము - దుర్జనపద్ధతి.

అన. అర్థము మొదలై నవి గలవాఁ డైనప్పటికిని దుర్జనుని గైకొనరాదని చెప్పనభిప్రాయముతో నర్థపద్ధతి నిరూపించినపిదప దుర్జనపద్ధతిని నిరూపించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అకరుణత్వ మకారణవిగ్రహః, పరధనే పరయోషితి చ స్పృహః | సుజనబంధుజనే ష్వసహిష్ణుతా, ప్రకృతిసిద్ధ మిదంహి దురాత్మనామ్॥

టీ. అకరుణత్వం = (పరదుఃఖములను బోగొట్టుకోరిక కరుణ కావున నట్టి) కరుణలేమి-దయాహీనత్వమును, అకారణవిగ్రహః = కారణములేని కలహమును, పరధనే = ఇతరుల ద్రవ్యమునందును, పరయోషితి = పరుని స్త్రీయందును, స్పృహః = ఆశ - పరధన మపహరించుటకును పరభార్యలతో సంభోగించుటకును గోరిక యనుట, సుజన = సజనులయందును, బంధుజనేషు = చుట్టములయందును, అసహిష్ణుతా = సహింపలేని

తపమును (అను), ఇదం = ఇదియెల్లను, దురాత్మనాం = దుర్జనులకు, ప్రకృతిసిద్ధంహి = స్వభావసిద్ధమైనదిగదా. కావున నట్టివారిని గైకొనరాదని భావము.

తే. కారణము లేనికలహంబు శ గరుణలేమి
పరవధూపరధనవాంఛ శ బంధుసాధు
జనములం దసహిష్ణుత్వ శ మనఁగ జగతిఁ.
బ్రకృతిసిద్ధంబు లివి దుష్ట శ నికరమునకు.

42

తా. కరుణలేమి, కారణములేనికలహము, పరధనముల నపహరించుకోరిక, పరస్త్రిలతో సంభోగింపఁదలఁచుట, సజనులయెడలను బంధుజనులయెడల నోరుపుచూపఁకుండుట, ననునివియెల్ల దుర్జనులకుసహజగుణములు కావుననట్టివారు గైకొనఁదగనివారు.

అవ. కేవలదుర్జనుఁడు త్యజింపఁదగినవాఁడనుట యటుండఁగా వాఁడు తనయవగుణముల నన్నింటిని బోగొట్టఁ జాలిన గొప్పలక్షణములోఁ గూడియున్నప్పటికినిగూడఁ ద్యజింపఁదగినవాఁడే యని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ దుర్జనః పరిహర్తవ్యో, విద్యయాలంకృతోఽపి సన్ |
మణీనా భూషిత స్సర్పః, కి మసౌ న భయంకరః॥

43

టీ. దుర్జనః = దుష్టుడైనవాఁడు, విద్యయా = వేదవేదాంగాదిమయమైన విద్య చేత, అలంకృతః సన్ అపి = అలంకరింపఁబడినవాఁడైనప్పటికిని, పరిహర్తవ్యః = త్యజింపఁదగినవాఁడు, ఏలనఁగా, సర్పః = సర్పము, మణీనా = పడగయందలి మాణిక్యముచేత, భూషితః సన్ అపి = అలంకరింపఁబడినదైనప్పటికిని, అసౌ = ఇది - ఈసర్పమనుట, నభయంకరః కిం = భయము కలుగఁజేయునట్టిది కాదా యేమి - భయంకరమైనదే యగుననుట. ఇచట బింబప్రతిబింబన్యాయముచే ధర్మమును శర్మియు రెండు వాక్యములందు నేలువేట నిర్దేశింపఁబడుటచే దృష్టాంతాలంకారము.

తే. విద్యచే భూషితుం డయి శ వెలయుచున్నఁ
దొడరి వర్జింప నగుఁ జామీ శ దుర్జనుండు
చారుమాణిక్యభూషిత శ శస్త్రమస్త
కం బయినపన్నగము భయం శ కరము గాదె.

43

తా. సర్పము పడగయందు శర్మము గలదైనప్పటికినిగూడ నది భయంకరమగుటచే దూరముననే త్యజింపఁదగినది యెట్లుగో యట్లు దుర్జనుఁడు విద్య గలవాఁడైనప్పటికిని వానిని దుష్టత్వమునుబట్టి దూరముననే త్యజింపవలయును.

అవ. దుర్జనుఁడు సర్వదూషకుఁడని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ జాడ్యం హ్రీమతి గణ్యతే వ్రతశుచౌ దమ్భః శుచౌ కైతవం
 శూరే నిర్ఘ్నుణతా మునే ర్విమతితా దైన్యం ప్రియాలాపిని !
 తేజస్వి న్యవలిప్తతా ముఖరతా నక్తవ్యశక్తిసిరే
 తత్కోనామ గుణోభవేత్స గుణినాం యోదుర్జనై ర్నాజ్కీతః॥

టీ. (దుర్జనైః = దుర్జనులచేత), హ్రీమతి = లజ్జగలవానియందు, జాడ్యం = మాం
 ద్యము-చురుపదనము లేమి యనుట, గణ్యతే = గణించబడుచున్నది - భావింపబడు
 చున్నదనుట. వానిలజ్జను, రోతవుట్టించుపనులను జేయుటకు వెనుదీయునట్టి యొక
 గుణవిశేషముగా నెన్నక మౌనత్వముగా దుష్టులెన్నదు రనుట. వ్రతశుచౌ - వ్రత =
 తపము చాంద్రాయణము మొదలైన నియమములచేత, శుచౌ = శుద్ధుడైనవానియందు,
 దమ్భః = డంబము, గణ్యతే గణించబడుచున్నది-వాని వ్రతములను అనుష్ఠాపములను గాఁ
 దలంపక డంబముగాఁ దలంతురనుట. శుచౌ = (స్వభావముచేత నే బాహ్యంతరముల
 యందు). నిర్ఘ్నుణఁ డైనవానియందు, కైతవం = కపటము (గణించబడుచున్నది) -
 సహజమైన వానిబాహ్యభ్యంతరశుద్ధిని పారమార్థికమైనదానినిగా నెన్నక వేషముగా
 నెన్నదు రనుట. శూరే = శూరునియందు, నిర్ఘ్నుణతా దయలేనితనము (గణించబడు
 చున్నది) - వానిశూరత్వమును బరాక్రమముగా నెన్నక దయలేమిగా నెఱు రనుట.
 ముఖరతా = *మననశీలునియందు - అత్కిస్వరూపానుసంధానరూపమైన మననము గలవాని
 యం దనుట, విమతితా = మతిలేనితనము - బుద్ధిహీనత (గణించబడుచున్నది) -
 వాని మననమును ఆత్మానుసంధానముగాఁ దలంపక బుద్ధిహీనతగాఁ దలంతురనుట.
 ప్రియ అంశిని = ఇంపుగా మాటలాడువానియందు, దైన్యం = దీనత్వము (గణించబడు
 చున్నది.) - వానిమాటలు శ్రాణానందకరము లగుటను, గణించక ధీరోత్థులనుగా
 గణింతురనుట. తేజస్విని = తేజస్సు (ప్రభ లేక ధీగత్వము) గలవానియందు, అవలిప్త
 తా = గర్వము (గణించబడుచున్నది.) - తేజస్సును వానికి స్వభావముగాఁ దలంపక
 గర్వముగాఁ దలంతురనుట. నక్త...స్థిరే-వక్తవ్య = మాటలాడదగిన విషయములందు,
 శక్తి = ప్రతిభారూపమైన సామర్థ్యముచేత, స్థిరే = నిలుకడమైనవానియందు-చలింపని
 బుద్ధిసామర్థ్యముతోఁ దగిన విషయముల నెత్తి చక్కిగా సంభాషించువానియం
 దనుట, ముఖరతా = అసంబద్ధప్రకాశము లాడుట - పదరుబోతుతనము (గణించబడు
 చున్నది.) - వానిని సంకముగా మాటాడనేర్చినవానిగాఁ దలంపక పదరుబో
 తుగా గణింతురనుట. తత్ = కాబట్టి, యః = ఏది - ఏగుణము, దుర్జనైః = దుర్జనుల
 చేత, న అజ్కీతః = శప్సపెట్టబడనిదో - దూషింపబడనిదో, సఃగుణః = అట్టిగుణము,

* మనము అద్వైతపక్షమున అత్కిస్వరూపానుసంధానముగాను, విశిష్టాద్వైత పక్ష
 మున అత్కిస్వరూపానుసంధానముగాను దెలియవలయును.

‘గుణనాఁగుణవంతులకు’ కోనామభవేత్ = ఏది కలదు? దుర్జనులు తప్పుపెట్టనిగుణ మొక్కటియును సజనులకు లేదు. అనఁగా సజనులగుణము లన్నింటిని దుర్జనులు దూషించుచునే యుందు రనుట.

శా. హీరమ్యం జనుఁగాఁగ సువ్రతుని మాయుంగా శుచిం దంభిఁగా శూరున్ నిర్దయుఁగా మునిన్ విమతిఁగా శ్ర శ్రోత్రసియాలాపు ని స్సారుంగా బలవంతు గర్వితునిగా శ సద్వక్త వాచాలుఁగాఁ గ్రూరుం డెన్ని సుధీగుణంబు దురితాశ్రూఢంబుఁ జేయుంగదా.44

తా. దుర్జనులు సిగ్గుగలవానిని జడునిగాను, తపశ్శాన్ద్రాయణాది వ్రతానుష్ఠాన ములచే బరిశుద్ధుఁ డైనవానిని డాంబికునిగాను, ఏవ్రతములేక సహజముగానే లోపలను వెలుపలను నిర్మలుఁడై యున్నవానిని వేషధారిగాను, శూరుని దయలేనివానినిగాను, ఆత్మస్వరూపమును మననము సేయువానిని బుద్ధిహీనునిగాను, చెవుల కింపుగా మాట లాడువానిని దీనునిగాను, తేజస్సు గలవానిని, గర్విఁగాను మంచిసామర్థ్యముతో యుక్తి యుక్తముగా మాటాడువానిని వదరుబోతుగాను గణింతురు. ఇట్లు గుణవంతు లగువారి గుణములలో నేదిగాని దుర్జనుఁడు దూషింపనిది లేదు.

అవ. గుణములను అవగుణములను వరుసగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ లోభ శ్చే దగుణేన కిం పిశునతా య ద్యస్తి కిం పాతకైః :
సత్యం చే త్తపసాచ కిం శుచి మనో య ద్యస్తి తీర్థేన కిమ్ |
సౌజన్యం యది కిం బలేన మహిమా య ద్యస్తి కిం మణ్డనైః :
సద్విద్యా యది కిం ధనై రపయశో య ద్యస్తి కిం మృత్యునా॥45

టీ. లోభః=(ద్రవ్యాదులయందలి) పేరాస, (అస్తి)చేత్=ఉండెనేని, అగుణేన=దుర్గుణముతో, కిం=(పని) ఏమి - ఏమియును లేదనుట - మిక్కిలినింద కలిగించుటకు లోభ మొకటిచాలును మఱియొకదుర్గుణ మక్కటలేదనిభావము, పిశునతా = కొండెము చెప్పుట-మఱుఁగున పరులపైతప్పులెత్తిచూపుట. అస్తియది=ఉండెనేని, పాతకైః కిం=బ్రహ్మహత్యాదిపాతకములతో పనియేమి-నరకములోఁ ద్రోయుటకు కొంచెము చెప్పుట యొకటియెచాలును మఱియొకపాతక మక్కటలేదనుట. సత్యం=నిజము పలుకుట, లేక, సమదర్శిత్యము, అస్తిచేత్=ఉండెనేని, తపసాచ కిం=చాన్ద్రాయణాది తపములతో పనియేమి - పరిశుద్ధి కలిగించుటకు సత్యభాషణమే చాలును మఱియొక నియమ మక్కటలేదనుట. శుచే=(ద్రోహచింతనము మొదలైనవి లేక) శుద మైన, మనః=మనస్సు, అస్తియది=ఉండెనేని, తీర్థేన=ప్రయాగ మొదలైన తీరములతో, కిం = పనియేమి - మోక్షమును గలిగించుటకు నిర్మలమైన మన సొకటియే చాలును మఱియొక పుణ్యాతీర్థ మక్కట లేదనుట. సౌజన్యం=సుజనభావము-మంచితనము, అస్తియది=ఉండె

నేని, బలేన=బలంగముతో-పరిజనముతో, కిం=పని యేమి? సర్వకార్యములు నిర్వహించుటకు మంచితన మొకటియే చాలును పరిజను లక్కలేదనుట. మహిమా = మాహా త్యము - గొప్పతనము, యది అస్తి=ఉండేనేని, మణినైః=మండలహారాదులైన యలంకారములతో, కిం=పనియేమి - అలంకారము సేయుటకు గొప్పతనమే చాలును వేటొకభూషణముకకలేదనుట. సద్విద్యా = మంచివిద్య, యది అస్తి = ఉండేనేని, ధనైః కిం=ద్రవ్యముతో పనియేమి? కార్యములను సాధించుటకు మంచివిద్య యొక్కటి చాలును ద్రవ్యముకకలేదనుట. అపయశః=అపకీర్తి, అస్తి యది=ఉండేనేని, మృత్యునాకిం=మరణముతో పనియేమి- * అపకీర్తి కలుగుటయే చచ్చుటతో సమానము, నిజముగా చావ నక్కలేదనుట. ఇట్లు విచారించినవాడై పురుషుడు సద్గుణములనే యాదింప వలయును. లేనియెడల దుర్జనత్వ మతిసులభముగాఁ బట్టువడునని యిచట వాక్యశేషముగా నూహించుకొనఁదగు.

చ. వగ గొనులోభముం బిశునభావము సత్యము చిత్తశుద్ధియుం
దగుసుజనత్వమును నుమహి శ తత్వము విద్యయు లోకనిందయుం
దగిలిన మర్దుణంబు దురి శ తంబు దపంబును దీర్ఘసేవ భృ
త్యగణము సొమ్ములుం ధనచ శ యంబును జావును వేఱయున్నదే.

తా. లోభముకంటె మిక్కిలి నిందావహమైన దుర్గుణము లేదు. కొండెము చెప్పటకంటె మిక్కిలి సరకములోఁ గూల్చునట్టిపాతకము లేదు. సత్యము చెప్పటకంటె బవిత్రమైన నియమము లేదు. నిర్గుణమగు మనస్సుకంటె మోక్షదాయకమైన పుణ్య తీర్థము లేదు. మంచితనముకంటె నన్ని పనులు నిర్వహించునట్టి పరిజనము లేదు. గొప్పతనము కంటె మించినయలంకారము లేదు. మంచివిద్యకంటె మించినధనములేదు. అపకీర్తికంటె భూరమైనమరణము లేదు.

అవ. కవి యొకానొకయనుభవశాలి పడినకష్టములను దనతోఁ జెప్పునట్లు అభినయించి చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శశీ దివసధూసరో గళితయావనా కామినీ
సరో విగతవారిజం ముఖ మనక్షరం స్వాకృతే।
ప్రభు ర్ధి నపరాయణః సతతదుర్గతి స్సజ్జనో
నృపాజ్ఞానగతః ఖలో మనసి సప్తశల్యాని మే॥

46

టీ. దివసధూరః-దివసపగటియందు, ధూసరః=కాంతిమాసిన, శశీ=చంద్రుడును, గళిత యావనా = జాటిపోయిన యావనముగల - ఎలప్రాయగడచినట్టి, కామినీ =

* 'సమ్భావిత సృచాకీర్తిర్నజాదతిరిచ్యతే' అనుభగవద్గీతా వాక్యమిచట ననుసంధేయము. 'యస్యాస్మత్కీర్త్యం భజతే వివిష్క్రియః స సర్వని త్సర్వగతోఽమృతో భవేత్' అనుట యిచట ననుసంధేయము.

స్త్రీయును, విగతవారిజం = పోయినతామరపువ్వులు గల-తామరపువ్వులులేని, సరః = కొలనును, సు ఆకృతే = మంచియాకారము గలవానియొక్క సుందరపురుషుని యొక్క, అనక్షరం = అక్షరములేని- శాస్త్రములు చదివినట్టిదికాని, ముఖం = ముఖమును, ధనపరాయణః = ధనమందు పేరాగల- స్రభుః = రాజును, సతతమగతిః = నిరంతరమును దారిద్ర్యము గలిగియున్న, సజ్జనః = సత్పురుషుడును, నృప ఆర్జణ గతః = రాజగృహమును బొందిన - రాజగృహమునందు వర్తించునట్టి, ఖిలః = దుర్జనుడును (వీడు రాజుచెంతనుండి యితరులకు విఘాతము సేయువాఁ డగుటచే నిట్లు చెప్పఁబడెను.) అని యిట్లు, సప్త = ఏడును, మే = నాయొక్క, మనసి = మనస్సునందు, శిల్పాని = శూలములు-శూలములవలె సహింపరాని దుఃఖమును బుట్టించునవి యనుట. శిల్పములనుటయే ముక్కిలి కష్టమును దెలుపునట్టిమాటయని దెలియవలయును. ఇనట ఆసక్యతయై నది వసఘాసగచంద్రాదులకును ప్రకృతమైన ఖిలునికిని సమానముగ దుఃఖిహేతుత్వమువలనఁ గలిగిన సామ్యముచే ఉపమాభావము గమ్యమగుచున్నదిగాన దీపకాలంకారము.

చ. దినమలినాంగుఁ డైనహిమశ్రదీ ప్రియుఁ బ్రాయము దప్పనాతియున్
వనరుహశూన్యమౌ కొలను శ వన్నితరూపునిరక్షరాస్యమున్
ధనపరుఁ డైనరాజు సత శ తంబును లేమిని గుందు సాధువు
జనపతిచెంత దుర్జనుఁడు శ శిల్పము లే డివి నామనంబునన్. 46

తా. పగటియందుఁ దేజస్సు మాపినచంద్రుడును, యశవనము గడచిపోయిన స్త్రీయును, తామరలు లేనికొలనును, చదువులేనిసాగసుకాఁడును, మిక్కిలి ద్రవ్యాశ గలరాజును, నిరంతరమును దరిద్రుఁ డైనసజ్జనుడును, రాజుచెంత నుండి యితరుల కార్యములకు విఘాతము సేయుచుండు దుర్జనుడును అను నీయేడుగురు మనస్సున నాటినశూలములవలె దుస్సహమైన దుఃఖమును గలిగింతురు.

అవ. దుష్టరాజలక్షణమును దృష్టాంతముతోఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ న కశ్చి చ్చణ్డకోపానా, మాత్మీయో నామ భూభుజామ్ |

హోతార మసి జుహ్వీనం, స్పృష్టో దహతి పావకః ||

47

టీ. చణ్డకోపానాం = తీక్షణమైనకోపము గలవారగు - ఉగ్రులైనట్టి, భూభుజాం = రాజులకు, కశ్చిత్ = ఎవఁడుగాని, ఆత్మీయః = తమవాఁడు-తమ ప్రేమకుఁ బాత్రుఁడై యుండునట్టివాఁడనుట, ననామ = కాఁడుగదా-వారికిఁ దమవాఁడుగాఁ బ్రసిద్ధినిొందినవాఁ డొక్కఁడును లేఁడనుట-ఎట్లోయొకట్లు వారికిఁ హితముచేయుచుండు వాఁడు వారివాడే యగునుగదా యనఁగాఁ గానేరఁడని దృష్టాంతము చూపు చున్నాఁడు. జుహ్వీనం అపి = వేల్పుచున్నవాఁ డైనను-నెయ్యి పురోడాశము మొదల యినవి యొసంగి యుపచరించుచున్నవాఁడైనప్పటికిని, హోతారం = యజించుచున్న

వానిని-యజ్ఞము సేయుచున్న వానిని, పావకః=అగ్ని, స్పృష్టఃసన్ = తాకబడిన వాడై, దహతి = దహించుచున్నాడు. అలంకారము దృష్టాంతము.

క. మనుజులలో నెవ్వఁడు దగఁ

దనవాఁ డనువాఁడు దుష్ట శ ధరణీశునకుం

దనకయి వ్రేలిమి వ్రేల్చెడు

జనునితనువుఁ గాల్చు వాయు శ సఖుఁ డదయుం డై.

47

తా. మండుచుండునగ్నికి యజించునట్టివాఁడు నెయ్యి మొదలైనవి యర్పించి యుపచరించుచున్నప్పటికిని గూడ నది తన్నుఁ దాకినయెడల వానిని దహింపక విడువదు. అట్లేకోపముచే మండుచుండురాజులకు నెంతహితము సేయువాఁడుగాని వారికిఁ బ్రేమపాత్రుడై వారివాఁడని చెప్పదగినవాఁ డొక్కఁడును లేడు. కాబట్టి వారి నాశ్రయింపదగదు.

అవ. వారిని గొలుచుట మిక్కిలి కష్ట మగుటవలన వారినాశ్రయింపఁ దగదని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ మానా న్మాకః ప్రవచనపటు ర్వాచకో జాల్పకో వా

భృష్టః పార్శ్వే భవతి వచసన్ దూరతోఽప్యప్రగల్భః॥

క్షాన్త్యా భీరు ర్యది న సహతే ప్రాయశో నాభిజాతః|

సేవాధర్మః పరమగహనో యోగినా మ ప్యగమ్యః॥

48

టీ. మానాత్ = మానమువలన-ఏమియుఁబలుకకుండుటవలన, మాకః=మాఁగః భవతి=అగుచున్నాడు-సేవకుఁడు అని శేషము మీఁదనెల్లఁగూర్చుకొనునది. సేవకుఁడు భయభక్తులచేమాటుపలుకక మిన్నకుండినయెడల వానినిమాఁగవాఁడని నిందింతురనుట- ఇట్లే యంతటను భావము గ్రహించునది. ప్రవచనపటుః = చక్కఁగా మాటలాడుట యందు సామర్థ్యము గలవాఁడు. వాచకః = మిక్కిలి మాటలాడువాఁడుగాఁ గాని, జాల్పకఃవా = అసంబద్ధముగా మాటలాడువాఁడుగాఁగాని, (భవతి = అగుచున్నాడు), పార్శ్వే=సమీపమునందు, వచసన్=వసించువాఁడు, భృష్టః = భయభక్తులులేనివాఁడు, (అగుచున్నాడు), దూరతః = దూరముగా, వసన్=ఉండువాడైనను. అప్రగల్భః = ప్రాణి లేనివాఁడు-దిట్ట గానివాఁడు (అగుచున్నాడు), క్షాన్త్యా = (అవమానాదులు గలుగు చున్నను క్రోధము నడ్డగించునట్టి గుణవిశేషమైన) ఓర్పుచేత (కూడినవాఁ డైనయెడల), భీరుః = భయశీలుఁడు (అగుచున్నాడు), సహతే యది = (అవమానాదులులను) ఓర్చుకొనినయెడల, ప్రాయశః = తఱచుగా-మిక్కిలి, అభిజాతః = మంచిమలమునఁ బుట్టినవాఁడు, న = కాఁడు, కాబట్టి,

పరమగహనః - పరమ = మిక్కిలియు, గహనః = దురపగాహమైన-గ్రహింపసాధ్యము కాని, సేవాధర్మః=పరిచర్యసేయుటయనుకర్మము, యోగినాం ఆసీ=యోగులకుఁగూడ - కాలత్రయాభిజ్ఞులకుఁగూడ - ఇంద్రియములకు గోచరముగాని వస్తువుల నెఱుఁగునట్టి వారికిఁగూడననుట, అగమ్యః=తెలిసికొనుటకు సాధ్యముకానిది-అవాఙ్మనసగోచరమైన పరబ్రహ్మమునుగూడ ధ్యానాదులచే గనుఁగొననేర్చినట్టి యోగులకు సేతము దీనినిగనుఁ గొనుట సాధ్యముకాదనిభావము. రాజులను సేవించునప్పుడు మౌనాదులను జూపినయెడల నొక్కొక్కటికి నొక్కతప్పు వారు పెట్టెదరు. కావున నవి లేనట్టిసేవ ననుష్ఠింప వనియును. అయిన నట్టిసేవాధర్మము గగనారవిందమువలె కలుగనేకలుగదు. అది బ్రహ్మకునుదెలియదు. కాబట్టి యట్టిధర్మము అనుష్ఠించుట దుష్కరమనియాశయము. ఇచట సేవాధర్మము యోగులకు గమ్యమైయుండినను దానికి నగమ్యత్వము సెప్పట వలన సంబంధ ముండఁగా నసంబధమును జెప్పెడియతిశయోక్తి యలంకారము.

ఉ. మానముచేత మూఁగయు స ర మంచితవక్త ప్రలాపి చెంగటం
బూని వసింప దిట్ట దమ ర ముందట దవ్యగ నుండేనేని శా
లీనుఁడు దాల్చి భీరుఁ డవ ర లిప్పుఁడు దాలిమి లేనిబంటు భూ
జానుల సేవ దుష్కర మ ర సాధ్యము యోగులకైన నిద్ధరన్. 48

తా. రాజులుతమసేవకుఁ డేమియుఁబలుకకుండిన, వాఁడు మూఁగవాడనియు, జక్కఁగా మాటాడఁజాలినయెడల మితిమీరిగాని (లేక) తాఱుమాఱుగాఁ గాని మాటాడువాడనియు, దగ్గఱ నిలుచున్నయెడల భయభక్తులులేనివాఁ డనియు, దూర మునందు నిలుచుకొన్నను గట్టివాఁడు కాడనియు, నవమానాదుల నోర్చుకొనువాఁ డైనయెడలఁ బిటికి యనియు, నోర్చుకొననియెడల మిక్కిలి మంచికులమునఁ బుట్టిన వాఁడు కాడనియుఁ జెప్పుదురు. కావున వారలను సేవించువిధ మిట్టిదట్టిదని గ్రహిం చుట మిక్కిలి యశక్యముగా నున్నది. వేయేల, ఇంద్రియగోచరములుగాని వస్తువుల నెఱుఁగునట్టియోగులకుఁగూడ దానిని దెలిసికొనుట సాధ్యము కాదు.

అవ. ఫేయేల, దుర్జనులగు ప్రభువులయెదుట నిలుచుటకుఁగూడ నెవ్వనికి శక్యము గా దని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఉద్భాసితాఖిలఖిలస్య విశృంజలస్య
ప్రోద్ధాఢవిస్తృతనిజాధమకర్తవృత్తేః ।
దైవా దవాప్తవిభవస్య గుణద్విషోఽస్య
నీచస్య గోచరగతైః సుఖ మాస్యతే కైః॥

49

టీ. ఉద్భాసిత = ప్రకాశింపఁ జేయఁబడిన, అఖిల ఖిలస్య = సమస్త దుర్జనులు గలవాఁడును - అధికారములనొసంగి దుర్జనులనెల్ల ముందటికిఁ దెచ్చినవాఁ డనుట-సజ్జ

నులను ద్వేషించుటవలన ననిభావము, విశృంఖలస్య = విధినిషేధములనుబాటింపక విచ్ఛల
విడిగాఁ బ్రవర్తించువాఁడును, ప్రోద్బాధ...వృత్తిః - ప్రోద్బాధ = మిక్కిలి, విస్తృత =
మఱవబడిన, నిజతనదైన, అధమకర్మవృత్తిః = (పూర్వపు) నీచకృత్యములచేతనైన జీవిక
గలవాఁడును - తాను బూర్వము జరపుచుండిన నీచపుబ్రతును నిపుడు బొత్తిగా మఱ
చినవాఁడునుట - మిక్కిలి లజ్జాహీనుఁడనిభావము, దైవాత్ = దైవికముగా-అదృష్టవశ
మున, అవాప్తనిభవస్య = అప్పుడు కలిగినయైశ్వర్యసంపత్తి గలవాఁడును, గుణద్విషః =
సుగుణముల నిందించునట్టివాఁడును అగు, అస్య నీచస్య = ఈనీచునియొక్క - నీచుఁ
డైన యీపూర్వోక్త ప్రభువుయొక్క, గోచరగతైః = దేశమందు వసించునట్టి - ఎఱుక
కొందినట్టి - లేక, పాలంబడినట్టి యనియుఁ జెప్పవచ్చును, కైః = ఎవ్వరిచేత, సుఖిం = సుఖి
ముగా. ఆస్యతే = ఉండబడుచున్నది - ఎవరును దుఃఖములేక యుండరనుట. కాబట్టి
నీచుల నాశ్రయింపదగదనిభావము. ఇచట 'ఉద్భాసిత' ఇత్యాదిపదార్థము విశేషణ
గతిచే సుఖిస్థిత్యభావపదార్థమునకు హేతు వగుటవలన పదార్థహేతుక కావ్యలింగ
మలంకారము.

చ. ఖలు లగువారలం దురధి శ కారసమర్థులఁజేసి తా నిర
ర్థగతియై నికృష్టనిజ శ కర్మము విస్మృతిపా లొనర్చి ని
శ్చలగుణవైరియై విధివ శ శంబున సంపద గాంచి త్రుళ్ళుచున్
మెలఁగునృపాలు దేశమున శ మేలు లభించునె యెట్టివారికిన్. 49

తా. సజ్జనులనొలక దుర్జనుల కధికారములిచ్చి వాసికివన్నెనుఁ దెచ్చినట్టివాఁ
డును, ఇదితగును ఇది తగదని విచారింపక విచ్ఛలవిడిగాఁ బ్రవర్తించువాఁడును లజ్జా
హీనుఁడగుటవలనఁ దాను బూర్వము నీచకృత్యములచే గడపినబ్రతునుమఱచి యదృష్ట
వశముగా నప్పుడు కలిగిన యైశ్వర్యములచే మదించి మదించిగుణము నొలక యుండు
వాఁడును, గావున నీచుఁడు నైనట్టి ప్రభువుయొక్క దేశమందు వసించునట్టివాఁడెవ్వఁ
డును సుఖముగా నుండఁడు.

అవ. దుర్జనులయొక్కయు సుజనులయొక్కయు స్నేహముల
రీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆరమ్భగుర్వీక్షయిణీ క్రమేణ, లఘ్వేపురావృద్ధి ముపైతి పశ్యాత్ ॥
దినస్యపూర్వార్థపరార్థభిన్నా, ఛాయేవ మైత్రీ ఖిలసజ్జనానామ్ ॥ 50

టీ. ఖిలసజ్జనానాం = దుర్జనులయొక్కయు సుజనులయొక్కయు, మైత్రీ =
చెలిమి, దినస్య = పగటియొక్క, పూర్వార్థ...భిన్నా - పూర్వార్థ = ముందటిసగముచేతను,
పరార్థ = వెనుకటి సగముచేతను, భిన్నా = వేరువేటైన, ఛాయాఇవ = నీడవలె -
పగటియందు మొదటిభాగమున నొకవిధముగాను వెనుకటిభాగమున వేరువిధము
గాను నిట్లు రెండుభాగములచే రెండువిధములుగా వేరుపడియున్న నీడవలె ననుట,

అరమ్మ గుర్వీ-అరమ్మ = అరంభించునమయమున, గుర్వీ = గొప్పది-పెరుగునట్టిదనుట,
క్రమేణ = కాలక్రమమున-ప్రొద్దెమ్మకొలదిని, క్షయితీ = తగ్గునట్టిది - దినపూర్వభా
గపునీడ యిట్లునుట, పురా=మొదట, లక్ష్మీ=చిన్నది, పశ్చాత్=వెనుక, వృద్ధిం = పెరు
గుటను, ఉపైతి = పొందుచున్నది-ఇట్టిది వెనుకటిభాగపునీడ యనుట. ఇచట యథా
సంఖ్యము ఉపమ అను సలంకారములు రెంటికి సంకరము.

తే. మొదలఁ జూచిన గడుగొప్ప ర సిదపఁ గుఱుచ
యాదిఁ గొంచెము తర్వాత ర నధిక మగుచుఁ
దనరు దినపూర్వపరభాగరజనిత మయిన
చాయపోలికఁ గుజనసర్జనులమైతి.

50

తా. దుర్జనులమైతి ప్రొద్దుటిపూటనీడవలె మొదటఁ బెద్దదిగా నుండి క్రమ
క్రమముగా క్షీణించిపోవును. సజ్జనులమైతియో మాపటిపూటనీడవలె మొదటఁ
జిన్నదైసిదపఁ పెరుగుచు వచ్చును. ఈరెంటిలో నేది యుక్తమో దానిని గుశలుఁ
డైవఁడు గైకొనవలయును.

అవ. 'అకరుణత్వ మకారణవిగ్రహః' అనుచో దుర్జనుఁడు
నిష్కారణముగా వైరము చూపు నని చెప్పినవిషయమునే మరల విశ
దముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మృగమీనసజ్జనానాం, తృణజలసంతోషవిహితవృత్తీనామ్ ।

లుబ్ధకధీవరపిశునా, నిష్కారణ మేవ వైరిణో జగతి॥

51

టీ. తృణ...వృత్తీనాం-తృణ=గడ్డిపొలకలచేతను, జల = నీటిచేతను, సంతోష =
(దైవవశమున లభించినదానిచేతనే మనస్సునబొందు) సంతోషిచేతను, విహిత =
కల్పింపబడిన, వృత్తీనాం = జీవనముగల-ఒరులను బీడించి పొట్టపోసికొనక దొర
కనదానితో నెమ్మదిగాఁ గాలము గడపునట్టి యనుట, మృగమీనసజ్జనానాం - మృగ =
మృగములకును, మీన = చేపలకును, సజ్జనానాం = సాధువులకును, లుబ్ధ...పిశునాః-
లుబ్ధక=బోయవాండ్రును, ధీవర = చేపలనుబట్టు జాలరివాండ్రును, పిశునాః = కొండె
గాండ్రును, జగతి=భూమియందు, నిష్కారణమేవ = కారణము లేకయే, వైరిణః =
శత్రువులు-ఘాతుకు లనుట. ఇచట తృణవిహితవృత్తు లగుమృగములకు లుబ్ధకులు
నిష్కారణముగా వైరులు అని యీతీరున నొక్కొక్కటికి యథాక్రమముగా నెస్వ
యము కలుగుటచే క్రమ మను నామాంతరముగల యథాసంఖ్య మలంకారము.

తే. కనవుచే నీటిచే మోదకలనచేత

బ్రతుకు మృగమీనసజ్జనసప్రకరమునకు

శబరకైవర్తనూచకశ్రజనులు జగతిఁ

గారణము లేనిపగవారు శ గారె తలఁప.

51

తా. ఇతరుల నొక్కరినిగాని వీడించి పాటపోసికొనక గడిపరకలచేత జింక మొదలైన మృగములును, నీళ్ళచేతఁ జేపలును, దొరకినదానితోఁ దృప్తిపొంది సజ్జనులును, దమతమకాలములను గడపుదురు. ఇట్లుండినను మృగములకు బోయవాండును, జేపలకు జాలరివాండును, సజ్జనులకుఁ గొండెగాండును గారణములేకయే విరోధులైయున్నారు.

ఇది సీతిశతకమునందు దుర్జనపద్ధతివర్ణనమన్నది పంచమదశకము.

సీతిశతకము - సుజనపద్ధతి

అవ. దుర్జనపద్ధతికి వ్యతిరీక్త మైనలక్షణములతో సుజనపద్ధతిని నిరూపించువాడై మొదట నాదరాతిశయమువలన సుజనులకు నమస్కరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వాఞ్ఞా సజ్జనసజ్జతో పరగుణే ప్రీతి ర్గురౌ నమ్రతా
విద్యాయాం వ్యసనం స్వయోషితి రతి ర్లోకాపవాదా ద్భయమ్ |
భక్తి శ్శూలిని శక్తి రాత్మదమనే సంసర్గముక్తిః ఫలై
రేతే యేషు వసంతి నిర్మలగుణాస్తేభ్యో నమః కుర్మహే॥ 52

టీ. సజ్జనసజ్జతో = సాధువులతోడి సాంగత్యమున, వాఞ్ఞా = అభిలాష-దుర్జనులకుంబోలె వెగటుకొదనుట. ఇట్లే దుష్టులవిరుద్ధలక్షణము లెల్లఁ జెప్పబడియుండుట యూహ్యము. సజ్జనసాంగత్యము మోక్షసాధకమగుటచే దానియం దభిలాష యనిభావము. అది మోక్షసాధకమగుట జ్ఞానవాసిష్టమునందు * 'మోక్షద్వారే ద్వారపాలా శ్చత్వారః పరికీర్తితా | శమోవిచారః సంతోష శ్చతుర్థః సాధుసజ్జమః॥' అనియును, శ్రీమద్భాగవతమున † 'మహాత్మేవాం ద్వార మాహు ర్విముక్తిః' అనియు నిందు ‡ 'చేతః ప్రసాదయతి నిక్షు తనోతి కీర్తిం సత్సజ్జతిః కథయ కిం నకరోతి పుంసామ్' అనియును జెప్పబడియున్నవి. పరగుణే = ఇతరులగుణమునందు, ప్రీతిః = సంతోషము-దుష్టులవలె తప్పు కెట్టుట కొదనుట. దీనిని గురించి యిందె 'పరగుణ

* మోక్షద్వారమున, శమము విచారము సంతోషము నాలుగవది సాధు సంగమము అని నలుగురు ద్వారపాలకులుండునట్లు చెప్పబడియున్నారు.

† మహాత్ములను సేవించుటను మోక్షమునకుఁ బోవుద్వారమునుగాఁ జెప్పుదురు.

‡ చూడు 23 పుట, 20 శ్లోకము.

‘పరమాణూఁ పర్వతీకృత్య నిత్యో నిజహృది వికసంతః సంతిసంతః కియంతః’ అని మీద జెప్పబడుచున్నది. గురౌ=విద్య నుపదేశించువానియందు, సమ్రతా=(భక్తిశ్రద్ధాభరముచే) అణగియుండుట-గర్వోద్రేకము లేకుండుట, దీనిని గుఱించి ‘యస్య దేవేపరాభక్తి ర్యథాదేవే తథాగురౌ | తస్యైతే నిఖిలహ్యార్థాః ప్రకాశస్తే మహాత్మనః||’ అనియు, † ‘గురుర్బ్రహ్మ గురుర్విష్ణు గురుర్దేవో మహేశ్వరః | గురుస్సాక్షాత్పరంబ్రహ్మ తస్మై శ్రీగురవే నమః||’ అనియు శ్రుతిస్మృతులు చెప్పుచున్నవి. విద్యాయాం = వేదాంతాది విద్యల నభ్యసించుటయందు, వ్యసనం=ఆసక్తి-విద్య మోక్షసాధనమును బ్రహ్మజ్ఞానము నొసంగునదియు నగుటచే దానియం దాసక్తియని భావము - జూదముమొదలైన వాని యందు కాదనుట, స్వయోషితి = తనభార్యయందు, రతిః=సంభోగము - పరభార్యల యందు కాదనుట; ¶ ‘రమ్యం కులస్త్రీరతమ్’ అను వచనమునుబట్టి స్వభార్యతో మాత్రమే సుజనులు సుఖింతురని భావము. లోక అపవాదాత్ = లోకనిందవలన, భయం=భయము-సిగ్గుమాలియుండుట కాదనుట, § ‘లోకాపవాదో బలవానితి సత్యవతీ శ్రుతిః’ ఇత్యాదివచనమునుబట్టి లోకాపవాదము బలిష్ఠమైన దగుటచే దానికి సుజనులు భయపడుదురనిభావము. శూలిని=పరదైవమగు శివునియందు, (పారాం) చక్రిణి=విష్ణువు నందు, భక్తిః=ఆనురాగము - క్షుద్రదేవతలయందుఁ గాదనుట, ♦ ‘శివేభక్తిః శివేభక్తిః’ ఇత్యాది వచనములందు శివభక్తికి శ్రుతులు ప్రాశస్త్యము చెప్పుటవలన శివునియందు భక్తి కలిగియుండు రని భావము. అత్తదమనే (సతిః = తన కవమానము కలుగుచుండఁగా, శక్తిః=సామర్థ్యము-పరాక్రమించుట-ఉపశాంతితో (అనఁగా ఓర్పుతో) మిన్నకుండుట కానుట);|| ‘అన్యదా భూషణం పుంసాం శమో లజ్జేవ యోషితాం | పరాక్రమః పరిభవే వై యాత్యం సురత్వేషివ’ అను వచనమునుబట్టి పరిభవము కలిగినేని పరాక్రమము చూపుదు రని భావము. ఖిలైః (సహ) = దుర్జనులతోడ, సంసర్గము క్తిః=సాంగ

† ఎవనికి దేవునియందును, దేవునియం దెట్లో యట్లే గురువునందును, ఉత్కృష్టమైన భక్తి గలదో యామహాత్మునికే యీసమస్త విషయములు స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నవి.

‡ గురువే బ్రహ్మ. గురువే విష్ణువు. గురువే పరమేశ్వరుఁడు. గురువే సాక్షాత్పరబ్రహ్మము, అట్టి శ్రీగురువునకు నమస్కారము.

¶ కులస్త్రీసంభోగ మింపైనది.

♦ లోకనింద బలీయమైన దని చెప్పశ్రుతి సత్యమైనది,

♦ శివునియందుభక్తి శివునియందుభక్తి.

|| సురతము తప్పఁ దక్కినకాలమునందు స్త్రీలకు లజ్జవలె, పరిభవములేని కాలమునందుఁ బురుషులకు శమము భూషణ మగును. స్త్రీలకు సురత (కాల) ములందు దిట్టతనము (లజ్జలేమి)వలె, పురుషులకు పరిభవమునందు పరాక్రమము భూషణము.

నారెంటికిని బర్యాయ మగు హృత్ శబ్దమును బ్రయోగించినాఁ డని తెలియవలయును. శ్రవణయోః = రెండుచేవులయందు, అధిగతం = పొందబడిన - వినబడిన యనుట, శ్రుతం = శాస్త్రము (భూషణము) - వుండలములు కావనుట-ఇందే 'శ్రోత్రం శ్రుతే నైవ స వుణ్ణలేన' అనిమీదఁ జెప్పబడును. ఇదం = ఇది ఈచెప్పబడిన దానాదు లన్నియు ననుట, విశ్వర్యణపినా = ధనరత్నసంపత్తి లేకపోయినను, ప్రకృతిమహ తాం = స్వభావముచేత మహాత్ము లైనవారికి-నుజనత్వము గలవారి కనుట, మణానం = భూషణము, హరకంకణాది ప్రసిద్ధభూషణములకంటె దానాదిరూపములైన భూషణములే లోకోత్తరమైన రామణీయకత్వమును గలిగించు నని భావము. భూషణమునకు గారణమైన యైశ్వర్యము లేకపోయినను విశ్వర్యమునకు ఫలమైన భూషణము వ్యక్తమగుటచే నిచట నలంకారము విభావన.

చ. కరమున నిత్యదానము ముఖంబున సూన్యతవాణి యకాదలం
గురుచరణాభివాదన మృకుంతితవీర్యము దోర్మగంబునన్
వరహృదయంబునన్ విశదశవర్తన మంచితవిద్య వీనులన్
సురుచిరభూషణంబు లివి శ శూరులకున్ సిరి లేనియప్పుడున్. 54

తా. స్వాభావికముగా నుజనులై యుండుమహాత్ము లైశ్వర్యమున లేమిచే హర కంకణాద్యాభరణము లేనివారై నను వారి నాభరణహీనులనుగాఁ డలంపరాదు. వారి యవయవములకుఁ బ్రసిద్ధములైన కంకణాద్యాభరణములకంటె మిక్కిలియు రమణీయములైన యాభరణములు వేఱు గలవు. ఎట్లన, వారిహస్తములకుఁ బ్రశస్తమైన దానమును, శిరస్సునకు గురుచరణప్రణామమును, ముఖమునకు సత్యభూషణమును, భుజములకు జయమునిచ్చునట్టి యసమానబలమును, హృదయమునకు నిర్మలవృత్తియు, జేవులకు శాస్త్రశ్రవణమును అనెడియివియే యాభరణములు, తక్కినయాభరణములిట్లు లోకోత్తరమణీయము లైనవిగావు.

అవ. సుగుణములు కలిగియుండుటవలన లాభ మేమని యడుగఁగా నవి మిక్కిలి శ్రేయస్కరము లని తెలుపుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ప్రాణాఘాతా నివృత్తిః పరధనహరణే సంయమః సత్యవాక్యం
కాలే శక్త్యా ప్రదానం యువతిజనకథామూకభావః పరేషామ్ |
తృష్ణాప్రోతోవిభజ్ఞో గురుషుచ వినయః సర్వభూతానుకమ్పా
సామాన్యం సర్వశాస్త్రే ప్షునుపహతవిధిః శ్రేయసా మేష పథాః॥

టీ. ప్రాణ ఆఘాతాత్ = ప్రాణహింసనుండి-ప్రాణులను హింసించుటవలననుండియనుట, నివృత్తిః = నివర్తించుట-తొలంగుట, పరధనహరణే = ఇతరులద్రవ్యము నపహరించుటయందు, సంయమః = మనోనిగ్రహమును, కాలే = సమయమందు - సత్యముచెప్ప

వలసినట్టిసందర్భమునం దనుట, సత్యవాక్యం = యధార్థమును జెప్పటయు, 'ఇచట బ్రాహ్మణాచారేగవామశే' ఇత్యాదులందు గోబ్రాహ్మణాదులరక్షణకుఁగాను అసత్యమును బలుకవచ్చునని శ్రుతిచెప్పటచే నెప్పుడును సత్యమే చెప్పవలయుననుట విహితముకాదు. కాబట్టి సత్యమును జెప్పదగినకాలమందే చెప్పవలయు నని తెలుపుటకే 'కాలే' అని ప్రయుక్తమైనది. శక్త్యా = శక్తిచేత - శక్తికొలదిని - ద్రవ్యమునకుదగినట్లుగా, ప్రదానం = దానమును, పరేషాఁ = ఇతరులయొక్క, యువతి...భావః-యువతి జనకథా = స్త్రీలవృత్తాంతమును జెప్పటయందు, మాకభావః = మాగతనము - ఏమియుఁజెప్పక మిన్నకుండుట - పరస్త్రీలనుగుఱించి మాటలాడుకొనుటయే కూడదనఁగా ఇక వారిని గోరఁదగదనుట చెప్పవలయునా యనిభావము, శృష్టా...విభజ్ఞః = తృష్టాప్రోతః = ధనమును పొందవలయు ననెడి) యాశాప్రవాహముయొక్క, విభజ్ఞః = నిరోధమును - అడ్డగించుటయుఁ, బ్రవాహమువలె బైపైసాగు తనయాశను సాగనికయంతటితో నిలుపుట, గురుషు = గురువులయందు, వినయంచ=నమ్రత్వమును సర్వ...కమ్పా-సర్వభూత=సమస్తప్రాణులందును, అనుకమ్పా=దయయు, (అనబడు, ఏషః = ఈ, శ్రేయసాం = అఖండైశ్వర్యము మొదలైన) శ్రేయస్సులను, లేక, ప్రశస్యలైనవారియొక్క, పద్మాః=మార్గము శ్రేయస్సులను బొందునట్టిమార్గమునుట - ప్రాణాఘాత నివృత్తి మొదలైననానిరూపముననున్న యీ శ్రేయోమార్గమనిభావము, సర్వశాస్త్రేషు = సకలశాస్త్రములందును, సామాన్యః = సమానముగా నుండునది - శాస్త్రములలియునీమార్గమును బ్రతిపాదించుచున్నవనుట. మఱియు, అనుపవహతవిధి. = కొట్టువడని (అడ్డగింపబడని) యనుష్ఠానముగలది-దీని ననుష్ఠింపఁగా నేయాతంకమునులేక ఫలము కలుగదనుట, లేక, కొట్టువడనిశాస్త్రవిధులు గలది - అనఁగా శాస్త్రవిధుల నతిక్రమింపనిది. ఇట్టిసుగుణసంపత్తి సుజనులకే గనుక వారు శ్లాఘ్యులని యాశయము.

మ. పరహింసాపరకీయవిత్తహరణా శ భావంబు సత్యవ్రతా
దరముం దానపరత్వ మన్యవనితో శ దంతోక్తిమూకత్వముం
బరతృష్ణార్పురభంజనంబు గురున శ మ్రత్వంబునుం బ్రాణభృ
త్కరుణాశాస్త్రసమత్వసద్విధులు భద్రద్రప్రాప్తికిన్ మార్గముల్. 55

తా. * ('మాహింసా త్సర్వభూతాని' 'అహింసా పరమధర్మ స్త్వధర్మః ప్రాణినాం పథః' ఇత్యాదిప్రమాణములచే నగ్నిహోమియయజ్ఞ మందుఁ జేయుపశుపథము తప్పఁ దక్కినహింస నిషిద్ధమని శ్రుతిచెప్పటచే) ప్రాణహింసచేయుటను మాను

* సమస్తభూతములను హింసింపరాదు. హింసచేయమియే పరమధర్మము. ప్రాణులను వధించుటే యధర్మము.

టయు; * 'పరద్రవ్యాణి లోష్ణవత్' అను న్యాయమునుబట్టి పరధనాపహరణమందు మనస్సును బోనిక యడంచుటయు; ('బ్రాహ్మణార్థే గవామశ్చ' అనునట్లు గోబ్రాహ్మణాదులను రక్షించుటకు సత్యము చెప్పినను నిషిద్ధము కాదు. అట్టిసమయములందు వానికి బాధకమగు సత్యమైనను నిషిద్ధము కావున సత్యమైనంతమాత్రమున సమయ మొంగక చెప్పరాదుగాన) సమయమేటిగి సత్యము పలుకుటయు; ('విత్తశాస్త్రం నకారయేత్' అనునట్లు,) శక్తికొలది దానముచేయుటయు; † ('స్వప్నే ప్యన్యపథా కథామ్' అనునట్లు,) పరస్త్రిలపృత్తాంతముల మూగవలె నెంతమాత్రమును బలుకక యూరకుండుటయు; ప్రవాహమువలె మీదుమిక్కిలి సాగునట్టి యాశను నిలుపు టయు; (గురౌ నమత్రా' అనునట్లు) గురువులయెడ నడచువయు; సమస్తప్రాణుల యెడ దయయు ననునిదియే యఖిండితైశ్వర్యము మొదలైన శ్రేయస్సులను బొందు మార్గము. మఱియు నిది సర్వశాస్త్రములందును బ్రతిపాదితమై విధ్యుక్తమై, కోరిన కోర్కుల తప్పక నొడగూర్చునదియై యుప్పును.

అవ. ఆపదలందును సంపదలందును సజ్జనులమనస్సు ఉండెడి రీతిని జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ సమృత్సు మహతాం చిత్తం, భవే దుత్పలకోమలమ్ |

‡ ఆపత్సు చ మహాశైల, శిలాసజ్జాతకర్మశమ్ |

56

టీ. సమృత్సు = సంపదలందు - ధనధాన్య వస్తువాహనాది సమృద్ధులయందు, మహతాం = మహాత్ములయొక్క-సజ్జనులయొక్క యనుట, చిత్తం = మనస్సు, ఉత్పల కోమలం = కలువలవలె మెత్తనిదిగా, భవేత్ = అగును-కఠినమైనదికాదనుట, ఆపత్సు = ఆపదలందు-దారిద్యము మొదలైన యనర్థసంకటములందు, మహా...కర్మశం - మహా శైల = పెద్ద కొండలయొక్క, శిలాసజ్జాత = తొలసమాహమువలె, కర్మశంచ = కఠోర మైనదియు, (భవేత్ = అగును) - అధైర్యముచే వికవికలు గాదనుట, వారిమనస్సు ఇచట జెప్పబడినట్లుండునే గాని వేలువిధమున నుండదు. అట్లుండినయెడల వారు మహాత్ములు కానేరరని భావము. వివేకముగాని అవివేకులుగాని యిట్టిపదతినే (అనఁ

* పరులద్రవ్యములను మట్టిపెళ్లవలె జూడవలెను.

† స్వప్నమందును పరస్త్రిలను గుటించిన విషయములను స్మరింపరాదు.

‡ ఇదియే 'సౌజన్యామృతసిన్ధవః పరహితప్రార్థవీరవ్రతాః | వాచాలాః పరవరనే నిజగుణాలాపేచ మానవ్రతాః | ఆపత్స్య ప్యవిలుప్తధైర్యనిలయాః సంపత్స్వనుత్సేకిన్' | మాధూవన్ధవక్త్ర నిర్గతవిషమనానాః సజ్జనాః' అని మఱియొక చోటను జెప్పబడినది.

ఇట్టిమనోవృత్తులనే యాదరింపదగు నని తాత్పర్యము). 'మహాశైల' అనుచో శైలము నకు 'మహత్' అను విశేషణము పెట్టుట అట్టిదాని శిలాసమూహము భేదింపరానిదని తెలుపుటకొక కని యెఱుంగునది. ఇందు అలంకారము ఉపమ.

తే. సంపదలు గల్గుతటి మహా శ జనులహృదయ
మభినవోత్పలకోమలం శ బగుచు వెలయు
నాపదలు వొందునపుడు మ శ హామహీధ
రాశ్మసంఘాతకర్క శం శ బై తనర్పు.

56

తా. మహాత్ములగు సజ్జనులయొక్క మనస్సు ధనధాన్యాదిసంపదలు కలిగిన పుడు గర్వముచే గతినముగాక కలువపూవువలె గోమలమైనదిగానే యుండును. దారిద్ర్యము మొదలైనయాపదలు కలిగినపుడు దిగులుపడి విలవిలబోక పెదకొండయొక్క గండశిలవలె భేదింపరానిదై కఠోరముగా నుండును.

అవ. ఇట్టిసజ్జనవృత్తి సాధారణ మైనదికాదు. ఇదిమిక్కిలియరు దని యింక రెండుశ్లోకములచే జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ ప్రియా న్యాయ్యా వృత్తిర్మలిన మనుభజ్జేష్యసుకరం
త్వసంతో నాభ్యర్థ్యాః సుహృదపి న యాచ్యః కృశధనః
విప ద్యుచ్చైర్ధైర్యం పద మనువిధేయంచ మహతాం

సతాం కేనోద్దిష్టం విషమ మసిధారావ్రత మిదమ్॥

57

టీ. న్యాయ్యా=న్యాయముతో, గూడినట్టి-నితియు క్తమైన, వృత్తిః = వర్తనము, ప్రియా = ఇష్టమైనది-(ఇట్టివర్తనమే శ్రేయస్కరియుగాన నిగియే యిష్టమైనదిగాని వేరొక్కటికాదని భావము.) అనుభజ్జే అసి = ప్రాణప్రయాణమందును-ప్రాణమునకు కష్టము కలిగినప్పుడూకూడ-ఇంక వేరొకప్పుడు చెప్పనేల యని భావము, మభినం = హాసకర్కము, అనుకరం = చేయదగినది కాగు-ఇట్లు చేయకుండుటయే యేహికామష్టికి ఫలప్రదము గాన 'అపత్కా తే నాస్తిమర్యాదా' = అపత్కాలమందా మర్యాద యక్కఱలేదు' అను న్యాయము ననుసరించి తగని కార్యము చేయరాదని భావము. అసంతో = దుష్టులు, స అభ్యర్థ్యాః = ఏ విషయమునందును వేడదగినవారు కారు- దుష్టులు వేక్షింపదగినవారే యగుచునుగాన సజ్జనులనే యేవిషయముందుగాని వేడుకొనదగు నని భావము. 'స పదాచా ఖిన్నావయః, పదాదినీ ఖిలు మొదలైనవి రాగూడదు' అని వామనుడు చెప్పియుండుటవలన నిచట 'త్వసంతో = తు + అసంతో' అని పదాదినీ తు శబ్దము ప్రయోగించుట దోషమైనను కవి ప్రాథిచే నట్లు ప్రయుక్తమైనదని తెలియవలయును. సుహృదపి = మిత్రుడైనను- ప్రాణప్రియ బంధు వైన ననుట - ఇంక తక్కినవారిని జెప్పుకేల యని భావము. కృశధనః =

కృశించినధనము గలవాడు-ధనములేనివాడు, సయాచ్యః = (ధనాదులను) యాచింపఁ దగినవాడు కాదు. ధనాధ్యనే ధనాదులకు యాచింపదగును గాని ధనహీనుని యాచించుట మిక్కిలి యనుచితముగాన వాఁడెంత ప్రాణమిత్రుడుగా నుండినను వానిని యాచింపరాదనుట. విపది = ఆపదయందును, ఉచ్చైః ధైర్యం = అధికమైన ధీరత్వము, 'ఆపత్స్వప్యవిలు ప్రధైర్యనిలయాః' 'విపదిధైర్య మథాభ్యుదయేక్షమా' అనునట్లు ఆపదలందు ధైర్యము గలిగియుండవలయునేకాని భయముచే విలవిలఁ బోరాదని భావము, మహతాం = మహాత్ములకు, అనువిధేయం = అనుకూలమైన, పదం = వ్యవసాయము-పూనిక (అనెడి), ఇదం = ఈ, విషమం = (అసాధారణమైన దగుటచే) దుష్కరమైన, * అసిధారావ్రతం = కత్తివాడరవంటి వ్రతము, సతాం = సత్పురుషులకు, కేన = ఎవనిచేత, ఉద్దిష్టం = ఉపదేశింపబడినది - అది వారికి స్వత స్స్విధమైనదేకాని యెవరిచేతను ఉపదేశింపబడినది కాదని భావము - అసిధారా వ్రత మనఁగా, కత్తివాడరవలె వాడియైనదనికాని లేక కత్తివాడరను ద్రిప్పుసాధనవలె మిగుల మెలపుతోను హెచ్చరికతోను జేయదగిన వ్రతమని కాని లేక కత్తివాడరతో వ్యవహరించునారియొక్క (అనఁగా వీరులయొక్క) వ్రత మనికాని యర్థము గ్రహింప వలయును.

మ. అసమానప్రియనీతివర్తనము ప్రాణాంతంబునందున్ మలీ

మన మగ్రాహ్య మదుష్టయాచన మసంప్రత్యార్థనాభావమున్
వ్యసనావాప్తిని ధైర్యముం బుధజనాత్వంతానుకూలత్వ మీ
యసిధారావ్రతచర్య యెవ్వడు మహార్యశ్రేణికిం దెల్పెనో. 57

తా. న్యాయమైన వర్తనమునే యిష్టపడుట, ప్రాణసంకటము కలిగినపుడుకూడ దుష్కార్యములు చేయకుండుట, ఎట్టి విషయమునందుఁ గాని దుష్టులను బోయి యాచింపకుండుట, ఆసక్తాలమందు మిక్కిలి ధైర్యము కలిగి యుండుట, మహాత్ముల కనుకూలము లయిన ప్రయత్నములనే చేయుట, అనెడి యీదుష్కరమైన అసిధారా వ్రతము సజ్జనులకు స్వభావముచేతనే కలుగునుగాని యొకరియుపదేశము వలన వచ్చునదికాదు.

* 'అసిధారావ్రతమ్-అసిధారాయాం ఇతిరివ దుష్కరం వ్రతమ్' కత్తివాడ రమీద నిలుచుకొనుటవలె దుష్కరమైన వ్రతము అని కొందఱిమతము. 'యత్రైక శయన సాపి ప్రమదా నోపభుజ్యతే || అసిధారావ్రతం నామ పదన్తి మునిపుష్కవాః||' అనునట్లు కాంత తనతోడఁగూడ నేకశయ్యను పరుండుచున్నదెనను దానితో భాగింపకుండినట్టి నియమము అసిధారావ్రతము. లేక, 'శయనే మద్యే ఖడ్గం నిధాయ స్త్రీపుంసౌ యత్రబ్రహ్మచర్యేణ స్వపతస్తత్' పదుకనడుమఁ గత్తినుంచి యందు స్త్రీ పురుషులిరువురు పరుండి బ్రహ్మచర్యముతో నిదురపోవునట్టి నియమము. లేక, 'యువా యువత్యా సార్థం యన్ముగ్ధ భర్తవదాచరేత్ | అంతర్నివృత్తసంగ

శ్లో॥ ప్రదానం ప్రచ్ఛన్నం గృహ ముపగతే సంభ్రమవిధిః
ప్రియం కృత్వా మానం సదసి కథనం చాప్యపకృతేః !
అనుత్సేకో లక్ష్యాం నిరభిభవసారాః పరకథాః
సతాం కేనోద్దిష్టం విషమ మసిధారావ్రత మిదమ్॥

58

టీ. ప్రచ్ఛన్నం = రహస్యమైన, ప్రదానం = దానమును-రహస్యదానమునకే
మహాఫలము కలుగుననుటవలన దానమును ప్రకాశముగాఁ జేయరాదనిభావము. గృహం
ప్రతి = తనయింటిని గూర్చి, ఉపగతే సతి = యాపకుఁడు రాగా, సంభ్రమవిధిః = (ఎదురు
కొనుట వందనము చేయుట మొదలైన) సంభ్రమముతోఁగూడిన వ్యాపారములు
చేయుటయు-అలక్ష్యముగా నూరకుండక లేచి యెదుర్కొనుట మొదలైనయాదరణలు
త్వరపడి చేయుటయు - ఇట్లు చేయుటయే శాస్త్రోక్తమైన యాచారము గనుక
విముఖముగా నుండరాదనిభావము. ప్రియం = (ఆయతిధికి) ఇష్టమైనదానిని, కృత్వా =
చేసి, మానం = ఊరకుండుటయు-చేసినదానిని చెప్పకొన వుండుటయు ననుట. 'కృత
స్యాపరికీర్తనమ్' 'సదత్వాపరికీర్తయేత్' అను మనుస్మృతినిబట్టి చేసినమేలును ప్రక
టించుకొనవుండుటయు నని భావము, సదసి = (రాజులు పండితులు నుండు) సభ
యందు, ఉపకృతేః = ఒకరు తమకుఁ జేసిన యుపకారముయొక్క, కథనం = చెప్ప
టయు - చెప్పక మిన్నకుండుట గాదనుట, అట్లు చెప్పనియెడల కృతఘ్నత కలుగును
గనుక చెప్పకొనఁదగుననిభావము. లక్ష్యాం = సంపదయందు, అనుత్సేకః = గర్వము
లేమియు - మహాంధత్వము కాదనుట 'సమృత్స్వమత్సేకినః' అని చెప్పి యున్నట్లు
గర్వములేకుండుట యనిభావము. నిరభిభవసారాః = నిందింపమియే సారముగాఁ గలిగిన
నిందిండుటయే లేకట్టి, పరకథాః = ఇతరపుగుఱులను గూర్చిన ప్రస్తావములును - ఇత
రులను గూర్చి ముచ్చటించునపుడు వారిని గొంచెమైనను నిందింపవుండుటయు ననుట.
'ఆత్మప్రకాశా పరస్మై రాంచ మయేత్' అను స్మృతి ప్రకారమున ఒకరిని నిందింప
వుండుట యని భావము. (ఆనెడి) ఇదమ్ = ఈ నిషణ్ణం = గుహ్యమైన, అసిధా
రావ్రతం = అసిధారావ్రతము, సతాం = సజనులకు, కేన = ఎవనిచేత, ఉద్దిష్టం = ఉపదేశ
శింపబడినది-స్వతస్సిద్ధమైనదే కాని ఒకరిచే నుపదేశింపబడినది కాదనుట. సముచ్చ
యాలంకారము.

మ. పౌనఃగం దానము గుప్త మర్థి భవనం శ్రీ బుం జేరుచో సంభ్రమో
ల్లనదుత్థానవిధానముం బ్రియవిధుల్ శ్రీ గావించి మానంబు రా

స్మృతి దసిధారావ్రతం స్మృతమ్' ఒక యావనవంతుఁడు తనయువతితోఁ గలిసి
యుండియు మనస్సున సంగమును వదలినవాడై మిక్కిలి జేలయగు భర్తవలె నేవికా
రమును బొందక దానియెడల నడచుకొనునట్టి నియమము ; అనియూ కొందఱిమతము.

జనభన్ మిత్రకృతప్రకాశనము గురత్సాకర్మ నైముఖ్య మీ
యసిధారావ్రతచర్య యెవ్వఁడు మహార్యశ్రేణికిం దెల్పెనో. 58

తా. రహస్యముగా దానముచేయుటయు, యాచకుఁ డింటికివచ్చినపుడు మొగము త్రిప్పుకొని మిన్నకుండక మొదుక్కొని వందనాదులు వంద్రమముతో జేయుటయు, వాని కిష్టమైనదానిని బెసి చెప్పుకొనకుండుటయు, రాజులు పండితులు నుండు సభలందు తమ కొకరు చేసిన యుపకారమును జెప్పుటయు, సంపద గలిగినపుడు గర్వములేకుండుటయు, పరులవిషయములను నిందాహితముగా ముచ్చటించుటయు, ననెడి యిదుష్కర్మమైన యసిధారావ్రతము సజ్జనులకు స్వభావసిద్ధమైనదే కాని ఎవరి యుపదేశముచేతను వచ్చినది కాదు.

అవ. అధములు, మధ్యములు, ఉత్తములు అను నీ మువ్వురి యొక్క వృత్తులను దెలియఁ జేయుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సస్తప్తాయసి సంస్థితస్య పయసో నామాపి న శ్రూయతే

ముక్తాకారతయా తదేవ నలినీపత్రిస్థితం దృశ్యతే |

అస్తస్సాగరశుక్తిమధ్యపతితం తస్మాక్తికం జాయతే

ప్రాయేణాధమమధ్యమోత్తమజుషా మేవంవిధా వృత్తయః॥ 59

టీ. సస్తప్తాయసి = చక్కఁగాకొలినయిరుమునందు, సంస్థితస్య = ఉన్నట్టి-ఉంప బడినట్టి యిరుముట, పయసః = జలముయొక్క, నామాపి = పేరుమాత్రముకూడ, నశ్రూయతే = వినబడదు - మొదలంట నశించుచున్నదనుట - దానిపేరే లేనపుడు దాని స్వరూపమును జూచుట యెక్కిడిదని భావము, తదేవ = అదియే-అజలమే, నలినీపత్రి స్థితం = తానుగపానునగున్నదై, ముక్తాకారతయా = ముత్యముయొక్క యాకారముతో-ముత్యమువలెననుట, దృశ్యతే = చూడబడుగున్నది-ముత్యమువలెనే యుండును గాని ముత్యమే కాదనుట, తత్ = అజలమే, అస్త...పతితం సత్ - అస్తస్సాగర = సముద్రములోపలగల, శుక్తి = ముత్యపుజిప్పయొక్క, మధ్య = నడుమ - కడుపు నందనుట, పతితం సత్ = పడినదై, తస్మాక్తికం = ముత్యముగా, జాయతే = పుట్టుచున్నది. మంచిముత్యముగా పరిణమించు చున్నదనుట. ప్రాయేణ = తలుచుగా, అధమ మధ్యమ ఉత్తమ జుషాం = నీచమైనవియు, నడితరమైనవియు హెచ్చైనవియు నగు ఆశ్రయములను బొందినవారికి, ఏవం విధాః = ఇటుపంటి, వృత్తయః = వ్యాపారములు (కలుగుచున్నవి) ఇందు యధాక్రిమముగా ఆన్వయముండుటవలన యధాసంఖ్యాలంకారము. మన మాశ్రయించిన దెట్టిదియో అట్టిసితియే మనకు గలుగుచున్నది గాన 'నీచాశ్రయో నకిర్తవ్యః కర్తవ్యో మహదాశ్రయః' అన్నట్లు గొప్పదానినే యాశ్రయింప వలయునని యాశయము.

ఉ. నీరము తప్తలోహమున ర నిల్చి యనామక మై చశించు నా
నీరమే ముత్యమట్లు నళి ర నీదళసంస్థిత మై తనర్చు నా
నీరమే శుక్తిలోఁ బడిను ర ణీత్యము గాంచు సమంచితప్రభం
బారుషవృత్తులిట్లధమురమధ్యము నుత్తముఁ గొల్చువారికిన్. 59

తా. మిక్కిలికాలియున్న యనుమునందు జలమును బోసివేయడం నది వేర
కూడ తెలియనట్లు మొదలగుట నశించుచున్నది. అజలమే తామరావమీదఁ బడి తళ
తళలాడుచు నిజమైన ముత్యము కాకపోయినను ముత్యమువలెనే కానబడుచున్నది.
అదియే సముద్రమధ్యముననున్న ముత్తెఘజిప్పలోపలఁబడి నిజమైనముత్యమే యగుచు
న్నది. కావున అధములు మధ్యములు ఉత్తములు నైసవానిని ఆశ్రయించిన
వారికి తలుచుగా నీతినే అధములు మధ్యములు ఉత్తములు నైస వ్యాపా
రములు పరుసగాఁ గలుగుచున్నవి.

అవ. పుణ్యము లాచరించువారికే మంచి పుత్రమిత్ర కళత్ర
ములు కలుగునని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ప్రీణాతి యస్సుచరితైః పితరం స పుత్రో
యద్భర్తు రేవ హిత మిచ్ఛతి తత్కళత్రమ్ |
తన్మిత్ర మాపది సుఖేచ సమక్రియం య
దేతత్క్రియం జగతి పుణ్యకృతో లభన్తే॥

60

టీ. యః = ఎవ్వఁడు, సుచరితైః = (చెప్పినటుచేయుట మొదలైన) మంచి
నడవడులచేత, పితరం = తండ్రిని, ప్రీణాతి = సంతోషింపజేయునో, సః పుత్రః =
వాడే పుత్రుఁడు - పున్నామనగకమునుండి కాపాడువాఁడు అను వ్యుత్పత్తి ప్రకార
ముగా*పుత్రశబ్దమునకుఁ దగినవాఁ డనుట, యత్ = ఏది, భర్తుః = పెనిమిటికి, హితం =
హితమైనదానిని, ఇచ్ఛతి = (చేయఁ) గోరుచున్నదో, తదేవ = అదియే, కళత్రం = భార్య -
తనయిచ్చచొప్పున నడచుకొనునట్టిది కాదనుట యత్ = ఏది - ఎవఁడనుట, ఆపది =
ఆపత్కాలమందును, సుఖేచ = సంపత్కాలమందును, సమక్రియం = సమానమైన
వృత్తి గలదో - ఒక్కవిధముననే నడచుకొనునో, తదేవ = అదియే - వాడే యనుట,
మిత్రం = మిత్రము-న్నేహితుఁడు - ఆపదవచ్చినపుడు విడుచుటయు సంపదవచ్చినప్పుడు

* జీవనో ర్వాక్యకరణాత్ ప్రత్యబ్ధం భూరిభోజనాత్ | గయాయాం పిణ
దానేన త్రిభిః పుత్రస్య పుత్రతాం తలిదండ్రులు జీవించియుండగా వారు చెప్పినట్లు
నడచుకొనుట, వారు గతించిన వెనుక ప్రతిసంవత్సరము శ్రాద్ధమున మిక్కిలి భోజనము
పెట్టుట, గయయగు వారికి పిండములు పెట్టుట, అను నీమూఁటిచే పుత్రునికి పుత్ర
త్వము కలుగుచున్నది; అని స్మృతి.

అనువర్తించుటయుఁ గలవాఁడు మిత్రుఁడు కాఁడనుట. వితత్త్రయం = ఈమాటిని ముగ్గురిననుట, జగతి=పుడమియందు, పుణ్యకృతః=ధన్యులు, లభిస్తే=పొందుచున్నారు - పుణ్యహీనులు పొందరనుట. ఇట్టి పుత్రమిత్ర కళత్రములు మహాపుణ్యమువలననే కలుగుదురుగాన పుణ్యముచేయువాఁడే వారిని బొందుదురనిభావము.

చ. జనకుని బూజలం గడుఁ బ్రత సన్నుని జేయునత్తందు పుత్రుఁ డే
వనితమెలంగు భర్తృవశ త నర్తినియై యది సత్కళత్ర నే
జనుఁడు విపత్తిసౌఖ్యసదృశ శక్రియుఁ డాతఁడు మిత్రుఁడీత్రయం
బును జగతిన్ లభించుఁ గడుఁ శ బుణ్యముఁ జేసినయట్టివారికిన్. 60

తా. మంచిపడవడిచేఁ గన్నతండ్రిని సంతోషపెట్టువాఁడే పుత్రుడు. ఇనిమిటికి హితము గోరునదియె పెండ్లము. ఆపదయందుఁగాని సంపదయందుఁగాని సమముగా చెలిమికలిగి యుండువాఁడే చెలికాడు. లోకమున నిట్టి ముగ్గురును పుణ్యాత్ములకే కలుగును.

అవ. సజ్జనులు మిక్కిలియు గొప్పతనముగలవా రగుటచే నందఱికిని బూజ్యులనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నమ్రత్వేనోన్నమస్తః పరగుణకథనైః స్వానుజాన్భ్యాపయస్తః
స్వార్థాన్సమ్పాదయన్తో వితతపృథుతరారమ్భయత్నాః పరాధే
క్షాన్త్యై వాక్షేపరూక్షాక్షరముఖరముఖా న్దుర్జనా న్దుఃఖయస్తః
సస్త స్సాశ్చర్యచర్యా జగతి బహుమతాః కస్య నాభ్యర్చనీయాః॥

టీ. నమ్రత్వేన=అణచువచేత, ఉన్నమస్తః=ఉన్నతీని పొందుచున్నట్టివారును - అణచువయే యున్నతికి హేతువు గాన దానిచే నున్నతీని బొందుచున్నవారనుట, పరగుణకథనైః = ఇతరులయొక్క నుగుణములను వర్ణించుటచే - తమగుణములను వర్ణించుకొనుట చేతఁగాదనుట, స్వాన్ గుణాన్ = (సౌజన్యము మొదలైన) తమయొక్క గుణములను, భ్యాపయస్తః = ప్రకటించుచున్నవారును - ఒకరిగుణములను వర్ణించుటయే తమనుగుణములు ప్రకటితమగుటకు హేతువుగాన అట్లు వారిని వర్ణించుటచే తమనుగుణములే ప్రకటింపఁబడుచున్నవి భావము. పరాధే = పరులయొక్క ప్రయోజనమందు, వితత...యత్నాః=వితత = విస్తరించినదైన, పృథుతర = మిక్కిలి గొప్పవియగు, ఆరమ్భ = కార్యమలయందు, యత్నాః సస్తః=పూనికగలవారై, స్వార్థాన్=తమప్రయోజనములను, సంపాదనయస్తః = సంపాదించుకొనుచున్న వారును - ఒడఁగూర్చుకొనుచున్నవారనుట - వారు పరులకొఱకు గొప్పకార్యములను జేయఁబూనఁగా వారికార్యములను పరులుతామే సాధించి యిచ్చుచున్నాఁడునుట - తమ కార్యములనుమాత్రమే చూచుకొన్నవారు కాదనుట, 'వితత' శబ్దము 'యత్న'మునకు

విశేషణము, త్వాన్త్యావేవ = ఓర్పుచేతనే-ఉగ్రతచేత కాదనుట, ఆక్షే...ముఖాన్-ఆక్షే
ప=నింగచేత, రూక్ష=పరుషములైన, అక్షర = వాక్యములచేత, ముఖిగ=శబ్దించుచున్న-
కఠినవాక్యములను పదరుచున్నయనుట, ముఖాన్ = ముఖములుగల, దురనాజ్ = దుష్టు
లను, దుఃఖియస్తః = సంతాపము నొందునట్లు చేయువారును - తమయోగ్యే దుష్టులకు
హృదయశల్యమువలె బాధించును గాన నాయోర్పుచేతనే వానిని దుఃఖింపజేయుచు
న్నారని భావము. షిట్లు కావుననే, సాశ్చర్యచర్యాః = మిక్కిలియాశ్చర్యకరమైన
చరిత్రముగలవారైన, సస్తః=సత్పురుషులు, జగతి = లోకమునందు, బహుమతాఃసస్తః=
గొప్పగానెంచబడినవారై, కస్య = ఎవ్వనికి, న అభ్యర్చనీయాః = పూజింపదగినవారు
కారు-అందఱికిని బూజింపదగినవారేయగుదురని భావము. విరోధాభాసాలంకారము.

చ. నతు లగుచున్ మహోన్నతిఁ దగనర్చుచు నన్యగుణోక్తిచే గుణో
న్నతిఁ బ్రకటించుచుం బరజనప్రియకార్యసమర్థతన్ సమం
చితనిజకార్యసంగ్రహముఁ గ జేయుచు నిష్ఠురవాదులన్ క్షమా
ధృతి నిరసించుచుం బరగురధీరులు పుణ్యులు గారె యేరికిన్. 61

తా. సజను లణకువచేతనే యాన్నత్యమును బొందుదురు. పరులగుణముల
వర్ణననేయుటచేత తమసౌజన్యాదిగుణములను ప్రకటింతురు. పరులకొఱకు గొప్పకార్య
ములను జేయుటయందు మిక్కిలి పూనిక గైకొని పాటుపడుటవలన తమకార్యముల
నొడఁగూర్చుకొందురు. తమ్ముఁ బరుషముగా మాటలాడుచుష్టులను తమయోర్పుచేతనే
సంతాపము నొందునట్లు చేయుదురు. కావున వారిచరిత్రలు మిక్కిలి యాశ్చర్యకర
ములై లోకమునందంతట వారికి మిక్కిలి మెప్పుకలిగిచుచున్నవి. కాన నట్టివా
రందఱికిని బూజనీయులే యగుదురు.

ఇది నీతిశతకమునందు సుజనపద్ధతివర్ణన మన్నది షష్ఠదశకము.

నీతిశతకము - పరోపకారపద్ధతి.

అవ. సౌజన్యమునకు పరోపకారమే ఫలముగావున సుజనపద్ధతి
నిరూపించినవెనుక పరోపకారపద్ధతిని వర్ణించుచున్నాడు

శ్లో॥ భవన్తి నమ్రాస్తరవః ఫలోద్గమై

ర్నవామ్బుభి ర్భూరివిలమ్బినో ఘనాః|

అనుద్ధతా స్సత్పురుషా స్సమృద్ధిభిః

స్వభావ ఏ వైష పరోపకారిణామ్॥

టీ. తరవః=(పనస మామిడి మొదలైన) వృక్షములు, ఫలఉద్గమైః = పండ్లభారములచేత, సప్రమాః=వంగినవి, భవంతి=అగుచున్నవి. ఘనాః = మేఘములు, సవామ్బుభిః (ఉపలక్ష్మితాః సంతః) = క్రొత్తశిశువుల (గూడినవై), భూరి విలమ్బినః = మిక్కిలి వ్రేలాడునవి-జలభారముచే క్రిందుగా మిక్కిలితగ్గి సంచరించునవి యనుట, (భవంతి=అగుచున్నవి) సత్పురుషాః = సజ్జనులు, సమృద్ధిభిః (ఉపలక్ష్మితాఃఅపి) = సంపదలతోఁ (గూడియున్నవారై నప్పటికిని), అనుద్ధతాః = ఉద్ధతిలేనివారు - ఉగ్రులుకానివారనుట, (భవంతి = అగుచున్నారు). 'అనర్థితాః' అను పాతమునందు యాచింపబడనివారని యర్థము. పరులు తన్ను యాచించుట నక్కఱలేకయే వారికి తాము హితములు సేయుదు రని భావము. ఏషః=ఇది-ఈనమ్రత్వము మొదలైనవి యనుట, పరోపకారిణాః=పరులకు హితముసేయుటయం దాసక్తి లెనటివారికి, స్వభావ సేవ = స్వభావమే-స్వతస్సిద్ధమైనదేకాని తెచ్చిపెట్టుకొన్నది గాదనుట. *మహాత్ములకు బరోపకారముసేయుట స్వాభావికమగుటవలన వారు దానిచే గలుగుకేశమును కేశముగా గణింప రనుట. అలంకారము అర్ధాంతరన్యాసము.

తే. తరువు లతిరసఫలభారగురుత గాంచు

నింగి వ్రేలుచు నమృత మొనసంగు మేఘుఁ

దుద్ధతులు గారు బుధులు సరమృద్ధిచేత

జగతి నుపకర్తలకు నిది శ సహజగుణము.

62

తా. పనసరసాలాదివృక్షములు ఫలభారములచే నప్రమములై (వంగి)యున్నవి. మేఘములు నూతనజలభారముచే క్రిందుగాదగ్గి యంతరిక్షమున సంచరించుచున్నవి. సుజనులు సకలసంపదలతోఁ గూడియున్నవారై నను 'గర్వముచే మిట్టిపడువారు కారు. (లేక యాచింపబడకయే దానముసేయుదురు). ఈ నమ్రత్వము మొదలైనవి పరోపకారులకు సహజగుణములేకాని వేఱుకావు.

అవ. పరోపకారులకు ముఖ్యము లైన యలంకారములను జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శ్రోత్రం శ్రుతేనైవ న క్షణ్డలేన, దానేనపాణి ర్నతు కజ్జణేన|

విభాతి కాయః కరుణాపరాణాం, పరోపకారేణ న చందనేన॥ 63

* పరోపకారాయ ఫలన్తి వృక్షాః పరోపకారాయ వహన్తి నద్యః | పరోపకారాయ చరన్తి గావః పరోపకారమిదం శరీరమ్॥ వృక్షములు ఫలించుటయు నదులు ప్రవహించుటయు గోవులు చరించుటయుఁ బరోపకారముకొఱకే. ఈ శరీరమును పరోపకారముకొఱకే; అనువచనము నిట తెలియునది.

టీ. కరుణాపరాణాఁ = దయాశువులైన వారికి-పరోపకారులకనుట, శ్రోత్రం = చెవి, శ్రుతేనవీవ = (ధర్మశాస్త్రములను) వినుటచేతనే, విభాతి = ప్రకాశించుచున్నది, మండలేన = (నువర్ణ మణిమయమైన) కర్ణభరణముచేత, న (విభాతి) = ప్రకాశింపదు. పాణిః = చేయి, దానేన = (సత్పాత్రమునకుఁజేయు) దానముచేత, విభాతి = ప్రకాశించుచున్నది), కఙ్కణేన తు = కంకణముచేతనో, న(విభాతి) = ప్రకాశింపదు. కాయః = శరీరము, పరోపకారేణ = పరులకు హితముచేయుటచేత, (విభాతి = ప్రకాశించుచున్నది), చంద్రనేన = చందనముచేత-న(విభాతి) = ప్రకాశింపదు. మహాత్ములకు నశించునట్టి మండలాదులు ఆభరణములు కావు. శాస్త్రశ్రవణము మొదలైనవియే వారికి సహజములైన యాభరణము లని భావము. ఆలం. పరిసంఖ్యా.

తే. అమరుఁ జెవి శాస్త్రమునఁ గుండ శ లమునఁ గాదు

వలయుమున నొప్ప దీవిచే శ వెలయుఁ బాణి

యురుదయాధ్యుల మేను ప శ రోపకార

కలన రాణించు గంధంబు శ వలనఁ గాదు.

63

తా. దయాశువులైన పరోపకారశీలురయొక్క కర్ణములను శాస్త్రశ్రవణమే యలంకారముకాని మండలములుకాదు. వారిహస్తములను సత్పాత్రదానమే యలంకారముగాని కడియములుకాదు. వారిదేహమునకు పరోపకారమే యలంకారముగాని కస్తురి పచ్చకర్పూరము మొదలైనవానితో మెదిసిన చందనపుబూత కాదు.

అవ. 'అనర్థి తాః సత్పురుషాః' సత్పురుషులు యాచింపబడకయే దానముచేయుదురు, అనిచెప్పినదానిచేమరలవి స్తరించిచెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పద్మాకరం దినకరో వికచం కరోతి

చంద్రో వికాసయతి కైరవచక్రవాలమ్ |

నాభ్యర్థితో జలధరోఽపి జలం దదాతి

సంతః స్వయం పరహితే విహితాభియోగాః ||

64

టీ. దినకరః = సూర్యుఁడు, న అభ్యర్థితః అపి = యాచింపబడనివాఁడైనను, పద్మాకరం = తామరతంపరను; వికచం = వికసించుచున్నదిగా, కరోతి = చేయుచున్నాఁడు. చంద్రః = చంద్రుఁడు, (అట్ల యాచింపబడనివాఁడైనను) కైరవచక్రవాలం - కైరవ = తెల్లగలువలయొక్క, చక్రవాలం = సమూహమును, వికాసయతి = వికసింపజేయుచున్నాఁడు. జలధరః = మేఘుఁడు, (యాచింపబడనివాఁడైనను,) జలం = జలమును, దదాతి = ఇచ్చుచున్నాఁడు-వర్షించుచున్నాఁడునుట, సంతః = సత్పురుషులు, స్వయం = తమతటనే - ఒకరిచే యాచింపబడకయే యనుట, పరహితే = పరులకు హితము

చేయుటయందు, విహిత అభియోగాః=చేయబడిన అభినివేశముగలవారు - పరోపకార మందు తమతటనే యభినివేశముగలవారుగాని యొకరుచెప్పుటచేత కాదనుట. ఇట్టి వారికి పరోపకారముచేయుట యుక్తమేయని భావము. అలం. ఆర్థాంతరన్యాసము.

తే. ద్యుమణి పద్మాకరము వికృత చముగఁ జేయుఁ
గుముదహర్షంబు గావించు శ్రీ నమృతసూతి
యర్ధితుఁడు గాక జలమిచ్చు శ్రీ నంబుధరుఁడు
సజ్జనులు దారె పరహితా శ్రీ చరణమతులు.

64

తా. నూర్యుడు యాచింపబడకయే తామరలను వికసింపజేయుచున్నాఁడు. చంద్రుఁడును యాచింపబడకయే కలువలను వికసింపజేయుచున్నాఁడు. మేఘుఁడును యాచింపబడకయే జలమును గురియుచున్నాఁడు. కావున సత్పురుషులు ఒకరు కోరుట వలనఁగాక తమంతటనే బరులకు హితము సేయజొత్తురు.

అవ. పురుషులు తమ తమ వ్యాపారములం గలతారతమ్యము వలననుత్తమమధ్యమాదిభేదములనుబొందుచున్నారనిచెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఏతే సత్పురుషాః పరార్థఘటకాః స్వార్థాః పరిత్యజ్య యే
సామాన్యాస్తు పరార్థ ముద్యమభృతః స్వార్థావిరోధేన యే ।
తేఽమీ మానుషరాక్షసాః పరహితం స్వార్థాయ నిఘ్నంతి యే
యేతు ఘ్నంతి నిరర్థకం పరహితం తే కే న జానీమహే ॥ 65

టీ. యే=ఏపురుషులు, స్వార్థాః = తమసొంతప్రయోజనములను, పరిత్యజ్య = విడిచి, పరార్థఘటకాః=పర=ఇతరులయొక్క, అర్థ = ప్రయోజనములను, ఘటకాః=ఘటింపజేయువాళ్ళు-ఒడఁగూర్చునట్టికీలముగలవాళ్ళు, ఏతే=(ఆ) వీరు, సత్పురుషాః=మంచిపురుషులు - పురుషులలో నుత్తము లనుట. యేతు = ఎవరైతే. స్వార్థావిరోధేన-స్వార్థ=తమ ప్రయోజనములను, అవిరోధేన = ఏరోధములేమిచె-భింగిము కలుగకుండు నట్లు-తమప్రయోజనముల నిర్వహించుకొనుచునేయునుట, పరార్థం = ఇతరుల కొరకు-ఇతరులప్రయోజనముల నిర్వహించుకొనుట, ఉద్యమభృతః = పూనికగలవాళ్ళు, (తే=వారు), సామాన్యాః = సాధారణపురుషులైనవారు-మధ్యమపురుషులనుట, యే=ఎవరైతే, స్వార్థాయ=తమప్రయోజనముకొరకు, పరహితం=ఇతరులకు హితమైన దానిని, నిఘ్నంతి=నాశముసేయుచురో, తే అమీ = ఆవీరు, మానుషరాక్షసాః = మనుష్యులని చెప్పబడు రాక్షసులు-మనుష్యులని పేరుకలిగినను క్రూరాచారములనుబట్టి రాక్షసులే యగుదు రనుట - పురుషులలో అధములనిభావము. యేతు = ఎవరైతే, నిరర్థకం = నిష్ఫలముగా-ప్రయోజనముగాని కలుగకపోయినచు అనుట, పరహితం = ఇతరులకు హితమైనదానిని, ఘ్నంతి=చెడఁగొట్టుచున్నారో, తే = వారు, కే = ఎవరో-ఎట్టివారో,

న భారీమహే = ఎఱుగము-ఈ చెప్పబడిన ఉత్తములు మొదలైన మాఁకువిధముల
పురుషులకంటెను వీరు మిక్కిలి వేఱువిధముగా నుండుటవలన వీరిటివారని తెలియఁ
జాలమనుట. కావుననే వీరు పరమనీచులని తెలియునది. ఇట్లు చెప్పబడిన యుత్తమాని
సక్షములలో నేది మేల్తనవో దానిని ఆయుష్కర్ముడైనవాఁ డాశ్రయింపవలయు నని
భావము.

మ. తమకార్యంబుఁ బరిత్యజించియుఁ బరా శర్థప్రాపక్షిల్ సజ్జనుల్
దమకార్యంబుఘటించుచుఁ బరహితార్థవ్యాప్తుల్ మధ్యముల్
దమకై యన్యహితార్థఘాతుకజనుల్ శదైత్యుల్ నృథాన్వార్థభం
గము గావించెడువార లెవ్వరొ యెఱుంగగన్ శక్యమే యేగికిన్.

తా. తమకార్యములను విడిచి పరులప్రయోజనముల నొడఁగూర్చునట్టి వారు త
ములు. తమకార్యములను భంగము లేకుండ నెఱవేర్చుకొనుచు నే యితరుల కార్యములను
సైతము నిర్వహించుటకుఁ బూనునట్టివారు మధ్యములు. తమకార్యముల నెఱవేర్చుకొనుట
కొఱకై పరులకార్యములను జేడఁగొట్టువారు మనుష్యు లనబడు రాక్షసులేగాన
సధములు. తమ కేప్రయోజనముగాని కలుగకయే పరులకార్యములను జేఱుచునట్టి
వారిని ఎఱివారని చెప్పవచ్చునో తెలియఁపన్నది.

అవ. నిజమైన మిత్రునియొక్క లక్షణములను జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పాపాన్నివారయతి యోజయతే హితాయ

• గుహ్యం నికూహతి గుణాన్ ప్రకటికరోతి ।

ఆపదతం చ న జహతి దదాతి కాలే

సన్మిత్రలక్షణ మిదం ప్రవదన్తి సన్తః॥

66

టీ. పాపాత్ = పాపముచేయుటవలననుండి, నివారయతి = నివర్తింపజేయు
చున్నాఁడు-ధర్మోపదేశముచేత గుహ్యములందు ప్రవర్తించుటను విడుచునట్లుచేయు
చున్నాఁడనుట, హితాయ=సత్కర్మములనుజేయుటకొఱకు, యోజయతే = ప్రవర్తింపఁ
జేయుచున్నాఁడు, లేక, హితాయ = మేలు (ఓనగూర్చుకొనుట) కొఱకు, యోజ
యతే = పురికొలుపుచున్నాఁడు అనియు నరము చేయవచ్చును, గుహ్యం = గోప్యమైన
దానిని-రహస్యమును, నికూహతి=దాచుచున్నాఁడు-దానిని ఎక్కడను వెలిపుచ్చడనుట,
గుణాన్=సౌశీల్యము మొదలైన సమంచిగుణములను, ప్రకటికరోతి=ప్రకటనము చేయు
చున్నాఁడు-అందఱికిఁ దెలుపునేగాని దాచఁడనుట, ఆపదతంచ=మిక్కిలి సంకటమును
పొందియున్నవానిని గూడ-ఆపద వచ్చినప్పుడునుగూడ ననుట. నజహతి=విడిచిపెట్టఁడు,
కాలే = (వ్యసనాదులుకలుగు) సమయమునందు, దదాతి = (కోరిన దానిని) ఇచ్చు

కున్నాడు. ఇదం = ఇది-ఈపాపమునూడి - నివర్తింపజేయుట మొదలైనవియునుట,
సన్నిత్రలక్షణం-సన్నిత్ర=నిజమైనన్నేహితునియొక్క, లక్షణం-స్వరూపముగా, సస్తా=
సత్పురుషులు, ప్రవదన్తి=చెప్పుచున్నారు.

తే. అఘమువలన మఱియు హి య తార్థకలితుఁ

జేయు గోప్యంబు దాచుఁ బో య మించు గుణము

విడువఁ డాపన్ను లేవడి య వేళ నిచ్చు

మిత్రుఁ డీలక్షణంబుల య మెలఁగుచుండు.

66

తా. పాపకృత్యములనుండి మఱియు, మంచికర్మము లాచరించునట్లుగాను మే
లొనగూర్చుకొనునట్లుగాని పుణ్యములు, రహస్యమును దాచుట, మంచిగుణములనే
వెల్లడిసేయుట, అపదకలిగినప్పుడుగూడ నిడిచిపోవండుట, వ్యసనాదులు కలిగినప్పుడు
వలయుదాని నిచ్చుట, మొదలైనవి నిజమైనమిత్రునియొక్క లక్షణములని సత్పురుషులు
చెప్పుదురు.

అవ. మరల నాసన్నిత్రలక్షణమునే క్షీరసీరదృష్టాంతపూర్వక
ముగా వర్ణించుచున్నాడు.

శ్లో॥ క్షీరేణాత్మగతోదకాయ హి గుణా దత్తాః పురా తేఽఖిలాః

క్షీరోత్తాప మవేక్ష్య తేన పయసా స్వాత్మా కృశానౌ హుతః ।

గన్తుం పావక మున్నన స్తదభవ దృష్ట్యాతు మిత్రతాపదం

యుక్తం తేన జలేన శామ్యతి సతాం మైత్రీ పున స్తీదృశీ ॥ 67

టీ. క్షీరేణ = పాలుచేత, ఆత్మ...కాయ-ఆత్మ = తన్ను. గత=పోదిన, ఉద
కాయ=జలముకొలుపు-తనతోగలుపబడినజలమున కనుట, పురా = ముందుగా, తే=
ప్రసిద్ధములైన, అఖిలాః=సమస్తములైన, గుణాః=(తీయదనము, తెల్లదనము మొదలైన
తన) గుణములు, దత్తాహి = ఇయ్యబడినవిగదా. ఇట్లు తనగుణముల నిచ్చుట వలన
పాలునకు జలముతో మైత్రికలిగిననుట. క్షీరోత్తాపం = (కొంగుటకై నిప్పునందుంపఁ
బడిన) పాలుయొక్క సంతాపమును - పాలుకొంగుటనని భావము, అవేక్ష్య=చూచి,
తేనపయసా = క్షీరముతో గలిసియున్న జలముచేత. స్వాత్మా = తన శరీరము,
కృశానౌ = అగ్నియందు, హుతః = వేల్చబడినది - హోమము చేయబడినది-
మిత్రయగు పాలయొక్కసంతాపమును జూచి తాళలేక నిప్పులోబడి నశించెననుట -
ఇగిరిపోయెనని భావము. తత్తు = ఆపాలును, మిత్రతాపదం = మిత్రమగు జలము
యొక్క (యిగిరిపోవుటయనెడి) విపత్తిని, దృష్ట్యా=చూచి, పావకం = అగ్నినిగూర్చి,
గన్తుం = పోవుటకు, ఉన్ననః = ఉద్యుక్తమైనది, అభవత్ = అయెను. నిరు ఇగిరి
పోగా పాలు పొంగి పెకివచ్చుచున్నదని భావము. తేన = ఆ, జలేన = జలముతోడ,

ముక్తంసత్ = కూడినదై, శామ్యతి = ఉపశమించుచున్నది-పొంగు తీసిపోవు నని భావము.
సతాం = సజనులయొక్క, మైత్రీ = స్నేహము, ఈదృశీపునః = ఇటువంటిదిగదా-ఒండొ మొరుల
వ్యసనములకుఁ దాళనట్టిస్వభావము గలది యనుట.

ఉ. క్షీరము మున్ను నీటి కొనఁగెన్ స్వగుణంబులు దన్నుఁజేరుటన్
క్షీరము దప్త మౌట గని ర చిచ్చుఱికెన్ వెతచే జలంబు దు
ర్వారసుహృద్విపత్తిఁ గని ర వహ్నిఁ జొరం జనె దుగ్ధ గుంతలో
నీరముఁగూడి శాంతమగు ర నిల్చు మహాత్ములమైతి యీగతిన్. 67

తా. పాలు తనతోఁగలసినజలమునకు తీయనము తెల్లదనము మొదలైన
తనగుణము లన్నిటిని ముం దిచ్చి దానితో మైత్రీచేసికొనెను. పిదప నాపా లగ్ని
యందు మిక్కిలి తపించుటఁజూచి దానిమిత్రమగు జలము తాళలేక తనశరీరము
నన్నియందు హోమము చేసికొనెను. జలమున కిట్టియాపద వచ్చెనే యి పాలు
దుఃఖించి తాను నన్నియందుఁబడుటకుఁ దమకించుచుండఁగా నింతలో జలమువచ్చి
దానితోఁ గలియుటవలన నాపా లూఱడిల్లెను. సత్పురుషుల స్నేహముకూడ నిటు
వంటిదే యగును. [పాలుతో మొట్టమొదట జలము కలుపఁబడును. పిదప పాలు
ప్రాయ్యమిడ కాఁచబడును. అది కాఁగునపుడు జలమంతయు నిగిరిపోవును. అది
యిగిరిపోఁగా పాలుపొగి పైకివచ్చును. అప్పుడు జలమును జల్లఁగా పాలుపొంగక
యణగిపోవును. ఈ వ్యవహారము క్షీరనీరములకు స్వభావసిద్ధ మైనది. ఆరెంటికిని
స్వాభావికమైన యీ వ్యవహారమును నొండొరులతాపమునకు తాళలేని హేతువుచే
గలిగిన స్నేహవ్యాపారముగాఁ గవి యుత్పేక్షించి వర్ణించినాఁడు. కావున నిందు
క్రియానిమిత్తక్రియాస్వరూపోత్పేక్ష. ఈ యుత్పేక్ష 'సతాం మైత్రీ పునస్తీదృశీ'
అనుచోఁగల ఆరాంతరన్యాసముచే నిర్వహింపఁబడుటవలన రెంటికిని విజాతీయసంకర
మని తెలియునది.]

అవ. పరోపకారులమాహాత్మ్యమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఇతః స్వపితి కేశవః కుల మిత స్తదీయద్విషాం

మిత శ్చ శరణార్థినాం శిఖరిణాం గణాః శేరతే ।

ఇతోఽపి బడబానలః సహ సమస్తసంవర్తకై

రహా వితత మూర్జితం భరసహంచ సిన్ధో ర్వపుః॥

68

టీ. ఇతః = ఈదిక్కున-ఈప్రదేశమందనుట, కేశవః = విష్ణువు-సకలభువనములను
గుక్షియందుఁ గలయట్టివాడని భావము. స్వపితి = యోగానుసంఘానముతో నుండుచు
చున్నాఁడు - యోగనిద్రపోవుచున్నాఁడనుట, ఇతః = ఈప్రక్కను - మఱియొకచోట
ననుట, తదీయద్విషాం - తదీయ = ఆవిష్ణువుయొక్క, ద్విషాం = (కాలకేయాది)

శత్రువులయొక్క, కలం = సమాహము, (ఉన్నది యని శేషము గ్రహింపవలెను) ఇతః = ఈప్రక్కను-మఱియొక చోటనుగూడ ననుట, శరణ అరి నాం = శరణము గోరి నట్టి, శిఖరిణాం = మైనాకొదిపర్వతములయొక్క, గణాశ్చ = సమాహములును, శేరతే = నిద్రించుచున్నవి. ఇతః = ఈప్రక్క - ఈ యొకొకచోట, సమస్తంస రక్షాసహ - సమస్త = సకలమైన, సంపర్కస్సహ = (ప్రళయకాలమందు జగత్తును దహించునట్టి) యగ్నులతోడగూడ, బడబాగ్నియును, (పసిచుచున్నదని శేషము) సిన్ధోః = సముద్రముయొక్క, పుత్రః = శరణము, పితృ = (విష్ణువునంతటి పెనుమూర్తియు) కడునట్టిసల మగుటచే) విరివియైనదియు, ఊర్జితం = (బడబాగ్నియు నీరున తయు త్రాగు నుండియుఁ దగ్గుండుటవలన) మిక్కిలి పరిలుస్వభావముగలదియు, భరసహంచ = (మహాపర్వతములను నైతము భరించుటచే) బరువును వహింపజాలినదియు, అహో = ఆశ్చర్యము-కొలదిలేనిప్రభావము గలిగియుండుటచే మిక్కిలి యార్చర్యమైన దనుట. అలం. అప్రస్తుతప్రశంస.

చ. ఒకయెడఁ బవ్వళించు హరిత్రయొక్కయెడన్ వసియించు రాక్షస ప్రకరము లొక్కచోనడఁగుఁ త బర్వతసంఘము లొక్కెడన్ బలా హకములతోడ నుండు బడబాగ్నియు విస్తృత మూర్జితంబునుం బ్రకటభరక్షమం బగుచు త భాసిలు నొర సముద్ర మెంతయున్.

తా. సముద్రమునం దొకప్రక్క పదునాలుగుజగములు కడుపునంగల విష్ణువు యోగనిద్ర పోవుచున్నాడు. వేటొకప్రక్క నావిష్ణునిశత్రువు లగు కాలకేయుఁడు మొదలైనవారి సమాహము ఉన్నది. ఇంకొకప్రక్క నిద్రాదులకు వెఱచి శరణు గోరివచ్చి దాగియున్న మైనాకొదిపర్వతసమాహములు పడియున్నవి. మఱి యొకప్రక్క ప్రళయకాలమందు జగత్తును దహించి నశింపజేయునట్టి యగ్నులతోఁ గూడ బడబాగ్ని పసిచుచున్నది. ఈవిషయములనుబట్టిచూడఁగా సముద్రముయొక్క జేహము అత్యంతనిస్తార మైనదియు మఱిమఱి పెరుగునట్టిదియు మిక్కిలి భారమును వహింపజాలినదియునై యున్నది. ఏమాశ్చర్యము. (ఇందు లక్షయోజనములకొలది గల సముద్రమును కొలదిలేనికేశవాసివాసప్రదేశముగాఁ జెప్పబడనది గాన ఆధారముకంటె ఆధేయము పెద్దది యగుటచే అధికాలంకారమును.)

అవ. నిరతిశయ మైనపరోపకారశీలము గలవా రిద్దఱే గనుక నాయుద్దఱజన్మ మేసభలమైనదికానితక్కినవారిది కాదనిచెప్పచున్నాడు.

శ్లో॥ జాతః కూర్మః సపకః పృథుభువనభరా యార్పితం యేన పృష్ఠం శ్లాఘ్యం జన్మ ధ్రువస్యభ్రమతి నియమితం యత్ర తేజస్విచక్రమ్ | సజ్జాతవ్యర్థపక్షాః పరహితకరణే నోపరిష్టా న్నచాధో బ్రహ్మాణ్డోదామ్బరాంత ర్మృశకవ దపరే జన్తవో జాతనష్టాః॥ 69

టీ. యేన = దేనిచేత - ఏకూర్కముచేత ననుట, పృథు...రాయ-పృథు=అధిక
మైన, భువనభరాయ = పదునాలుగులోకముల భారముకొఱవ-అంతటిభారమును వహిం
చుటకొఱవ, పృష్ఠ = పీఠ - తనపీఠుఁజిప్ప యనుట, (ఇచట 'పృథు' శబ్దమును
వేలుగా విడదీసి దానిని 'పృష్ఠ' మనకు విశేషణముగా గ్రహించిన 'పృథు పృష్ఠం
విశాలమైనపీఠు అని యర్థము.) అర్పితం = ఇయ్యబడినదో, సః ఏకః కూర్కః = ఆ
ఒక్కకూర్కమే-అయినవరాహావతార మొకటిమాత్రమే యనుట, జాతః = పుట్టినది -
సార్థకమైనజన్మము గల దనుట - పదునాలుగులోకములను పీఠుపై భరించియుండు
టచే నని భావము-నిరంతరమును లోకములకన్నిటికిని క్రిందిప్రదేశమునం దుండుటవలన
భరింపరాని యాభువనములభారముచే గలిగిన క్లేశమును సహించినట్టిదనుట, యత్ర =
ఎవనియందు - ఏఁగువునియందు, తేజస్విచక్రం - తేజస్వి = జ్యోతిషులగు గ్రహనక్ష
త్రాదులయొక్క, చక్రం = శింశుమారచక్రము, లేక, మండలము, నియమితంసత్ =
నియోగింపబడినదై - ఏర్పఱుపబడినదై, భ్రమతి = తిరుగుచున్నదో, ధ్రువస్య =
ఆధ్రువునియొక్క, జన్మ=జన్మమును, శ్లాఘ్యం = (సకలలోకములందును) బొగడ్తకెక్కి
నది-గ్రహనక్షత్రమునంతయు మెలయుచుండుటచే నని భావము - సకలలోకములను
బొడవైన మేరువుయొక్క శిఖరమునకు శిఖామణి యగు ధ్రువుఁడు జ్యోతిశ్చక్రము
నంతయు తన కధీనము చేసికొని నడపుచుండుట శ్రీవిష్ణువురాణ భాగవతాదులందుఁ
బ్రసిద్ధము. ఆపరే = ఇతరులైన-ధ్రువకూర్కములు తప్ప తక్కిన, జన్తవః = ప్రాణులు,
పరహితకరణే = పరోపకారముచేయు విషయమందు, సజ్జాత...పక్షాః-సజ్జాత=కలిగిన,
వ్యర్థ=నిరర్థకమైన-ప్రయోజనము లేని, పక్షాః = పక్షముగలవారు-పరహితముఁ జేయ
నేరనిపక్షమందున్నవారు కాఁబట్టి, ఉపరిష్టాత్ న = మీఁదను లేదు - ధ్రువునివలె
ఉపరిభాగమందు వర్తించువారును గారు. (మఱి యెట్టివా రిగురురనిన), బ్రహ్మ...
సత్-బ్రహ్మ=బ్రహ్మాండ మనెడు, ఉదుమ్పర = అత్తిపండుయొక్క, అన్తః=లోపలి,
మశకవత్ = పురుగులవలె, జాతనస్త్వాః = పుట్టినవారును నశించినవారును అగుదురు అని
శేషము. తక్కినవారికి జంతువులు అనుశబ్దము ప్రయోగించుట వారి నీచత్వముతోఁ
పించుటకొఱ కని తెలియునది, తక్కినవారు సాధించినదేదియు లేమిచే అత్తిపండు
లోని పురుగులవలె నిరర్థకముగా పుట్టి చచ్చునట్టివారితో సాటియగుదురు గాన వారితోఁ
బనియేమియని భావము.

చ. వితతజగద్భరంబు దన ర వీపునఁ దాల్చినకూర్మనాథుఁడున్
సతతము చంద్రభాస్కరుల ర చక్రముఁ ద్రిప్పఁధ్రువుండు సజ్జనుల్
ప్రతిభ నజాండజంతుఫల ర రంధ్రవసన్మౌళికంబులట్ల నిం
దితవిఘ్నార్థసంగతి జ ర నించి నశించుఁ దదన్యజంతువుల్. 69

తా. అవతారములందు సైతము ఆదికూర్గావతార మొకటియే సకలలోకములను వీచుపై భరించియుండుటంజేసి సార్థకమైనజన్మము కలది. ఇక దక్కినవాని జన్మములమాట చెప్పనేల? ఇంతే కాక ధ్రువుడు మేరుపర్వతశిఖరముననుండి జ్యోతిశ్చక్రమునంతయుఁ ద్రిప్పుచుండును గాన నట్టివానిజన్మమును శ్లాఘ్యమైనది. ఈ యిరువురు తప్ప పరహితమునేయుటయందు సమరులు కాని తిక్కినప్రాణులు ధ్రువుచివలె మీఁదను లేక, యాదికూర్గమువలె గ్రిందను లేక, బ్రహ్మాండమునడుమ నత్తిపండులోని పురుగులవలె బుట్టి నశించువారే యగుదురు. కావున వారిజన్మములెల్ల నిరర్థకములే యగును. 'బ్రహ్మణోదుమ్బరాంతర్గళక' అనుచో రూపకము 'మశకవత్ జాతనష్టాః' అనుచో ఉపము ఈరెంటికిని సంకరము.

అవ. విధేయులగువారిని బిలిచి వారికి సదాచారమును గలపుచున్నాడు.

శ్లో॥ తృష్ణాంఛిన్ధి భజ క్షమాం జహి మదం పాపే రతిం మా కృధాః
సత్యం బ్రూహ్యనుయాహి సాధుపదవీంసేవస్య విద్యజ్జనమ్ |
మాన్యా న్మానయ విద్విషోఽప్యనునయ ప్రఖ్యాపయ ప్రశ్రయం
కీర్తిం పాలయ దుఃఖితే కురుదయా మేతత్సతాం చేష్టితమ్ || 70

టీ. ఓయిజనుడా! అని అధ్యాహరించుకొనవలయును. తృష్ణాం=ఆశను, చిన్ధి= (వైరాగ్యశాస్త్రముచేత) ఛేదించుము - లేనియెడల ననేకములైన యాశాపాశములచే కట్టుపడి కేశమును బొందుదునని భావము. తృష్ణయనఁగా లభింపరాని పరధనములు లభింపవలయు ననెడియభిలాష. క్షమాం=ఓర్పును, భజ = సేవింపుము-పొందుమనుట-లేనియెడల నుగ్రభావము కలిగి కార్యములను జేయుచునని భావము. క్షమయనఁగా అవమానాదులు సంభవించునపుడు కలుగుకోపము నడంచుట. మదం = (విద్య వలనఁబుట్టిన) క్రొవ్వును, జహి = (విజ్ఞానముచేత) నాశముచేయుము - లేనియెడల వివేకముమాలి తగనికార్యములందు ప్రవర్తించి యనర్థములను దెచ్చుకొందునని భావము. పాపే = పాపమునందు - పాపకృత్యములను జేయుటయందనుట, రతిం = ప్రీతిని, మాకృధాః = అజ్ఞానముచేత) చేయకుము. అయితే 'ధర్మంచర' ఇత్యాదుపదేశ వచనములచొప్పున సత్కర్మములను జేయుటయందే మనస్సునుంపుము - లేనియెడల నరకమునం బడుదునని భావము. సత్యం = నిజమును, బ్రూహి = చెప్పుము 'సత్యవద' అనువచనముచొప్పున యథార్థమునేచెప్పుము - లేనియెడల 'నాన్యతాత్పాతకంపరమ్ - అన్యతముకంటె మించినపాతకము లేదు' అను న్యాయమువలన అవివేకిత్వము కలుగు ననిభావము. సాధుపదవీం = సన్సార్గమును, అనుయాహి = ధర్మశాస్త్రానుసారముగా) అనుసరింపుము. - లేనియెడల దుష్కర్మమునఁ బ్రవర్తించుటవలన దోషము సంభవించు నని భావము. విద్యజ్జనం = (మంచియుపదేశములచేత కృతార్థత్వమున కలిగించు

సట్టి) పండితమండలమున, సేవస్య=(బుద్ధిప్రసన్నతకౌటకు) శుశూషచేయుము - లేని యెడల బుద్ధి విశదముకామి పెద్దలశిక్షలేమి * మొదలైన దోషములు సంభవించు నని భావము. మాన్యాః=పూజ్యులను, మానయ=తగినట్లు పూజింపుము-లేనియెడల ♦ కీర్తి ధగ్గుము ధనము అను నీమూడును వదలిపోవుచు భావము. విద్విషఃఆపి = శత్రువుల నైనను-ఇంక తక్కినవారిని జెప్పనేల యనుట, ఆనునయ=ఉపలాలింపుము- ప్రసన్నుల నుగా. జేయుమనుట, 'సమశ్చత్రాచ మిత్రేచ' అను వచనముచొప్పున శత్రువులను నీయెడల కలకలేనివారినిగాఁ జేసికొనుమనుట-లేనియెడల వారు నీలోపములను గని పెట్టి తన్నులమున కూలద్రోయుదు రనిభావము. ప్రశ్రయం = (గురువు లాచార్యులు మొదలైనవారియెడల) సమత్వమును-అడఁకుపను, ప్రఖ్యాసయ = ప్రకటింపుము - 'గురౌసమతా' అనునట్లు వినయమును జూపుమనుట-లేనియెడల దుర్వినితుడనెడి యప వాదము కలుగుననిభావము. 'ప్రచ్ఛాదయ స్వానుజాః' అనుపాఠమున, సాంతగుణము లను మాసిపెట్టుము (అనగా చెప్పుకొనకుము) అని యర్థము. కీర్తిపాలయ = (జన్మ సాఫల్యము కలుగుటకై) కీర్తిని నిర్వహించుటకుఁ బ్రయత్నముచేయుము - లేనియెడల భూమియందు 'కింజన్మకీర్తింవినా-కీర్తిలేనిజన్మమేల' అనునట్లు జీవన్మృతుడను పేరు కలుగునని భావము. దుఃఖితే = దుఃఖముగలచార్యులందు - ఇచట జాత్యేకవచనము, దయాంకురు = కరుణసేయుము - దయ యనగా చిత్తుల దుఃఖములను బోగొట్టవలయు ననెడియిచ్చ. 'దుఃఖిషుకరుణా' అను శాస్త్రము చొప్పున కరుణచూపని యెడల చిత్త శుద్ధి కలుగదనిభావము. ఏతత్ = ఇది - తృప్తిను చేదిగచుట మొదలైనవి, సతాం=సజ్జ నులయొక్క, చేష్టితం=వ్యాపారము-కౌపున నీవు సుజనుడను కీర్తి పొందఁ గోరితివేని నిట్లు ప్రవర్తింపుము-లేనియెడల పురుషార్థములు నీకు లభింప వని యాశయము. 'సతాం లక్షణమ్' అని పాఠాంతరము.

శా. ఆశాసంహరణంబు నోర్మియు మదతత్యాగంబు దుర్దోషవాం
ఛాశూన్యత్వము సత్యమున్ బుధమతాశచారంబు సత్సేవయున్
వైశద్యంబును శత్రులాలనము మాతన్య ప్రీతియుం బ్రశ్రయ
శ్రీశాలిత్వము దీనులందుఁ గృగయున్ శశిష్టాలికిన్ ధర్మముల్. 70

* 'యస్తు పర్యటతే దేశాన్యస్తు సేవేత పణ్డితాన్ | తస్య విస్తారితా బుద్ధిసేల
బిన్దు రివాచ్ఛసి' ఎవఁడు దేశాటనము చేయునో, ఎవఁడు పండితులను సేవించునో, వాని
బుద్ధి నీటియందు నూనెబొట్టువలె విస్తరించును ; అనుట యూహ్యము.

♦ 'అపూజ్యా యత్ర పూజ్యన్తే పూజ్యా శ్చైవాపమానితాః | ఆయశో మహా
దాహ్నితి ధనా ర్థిర్నాచ్చ హీయతే' ఎవనిచే పూజ్యాలు కానివారు పూజింపబడు
దురో పూజ్యులైనవా రపమానింపబడుదురొ వాఁడు మిక్కిలి యపకీర్తిని బొందును.
ధనమును ధర్మమును క్షీణించినవా డగును ; అనుట యిట గ్రాహ్యము.

తా. పేరాసను ద్రుంచుట, ఓర్పుగలిగియుండుట, విద్యవలనిమదము నడంచుట, పాపకృత్యములందు ప్రీతిలేకుండుట, సత్కముపలుకుట, సన్మార్గము ననుసరించుట, పండితజనులను గొలుచుట, పూజ్యులను బూజించుట, పగవారిసైన్యము లాలించి కలకదేర్చుట, పెద్దలయెడల నడచువజ్రాపుట, కీర్తిని రక్షించుకొనుట, దుఃఖితుల యెడ దయనూపుట యనునివి యెల్ల సజ్జనులవ్యాపారములే యగును.

అవ. ఇటువంటివారు మిక్కిలి కొందఱే యని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ మనసి వచసి కాయే పుణ్యసీయాషపూర్ణా
స్త్రిభువన ముపకార శ్రేణిభిః ప్రీణయంతః ।
పరగుణపరమాణూన్ పర్వతీకృత్య నిత్యం
నిజహృది వికసంతః సంతి సంతః కియంతః ॥

71

టీ. మనసివచసికాయే = మనోవాక్కాయములందు - త్రికరణములందును, పుణ్య...పూర్ణాః-పుణ్య=పుణ్యమనెడి, సీయాష = అమృతముచేత, పూర్ణాః = నిండిన వారు-త్రికరణములచేతను సత్కర్మములనే యాచరించుటయం దాసక్తిగలవారనుట, స్త్రిభువనం=మూడులోకములను-మూడులోకములం దున్నట్టి జనులననుట, ఉపకార శ్రేణిభిః = ఉపకారపరంపరచేత, ప్రీణయంతః = సంతోషింపఁ జేయుచున్నవారును, పర...అణూన్ - పర = ఇతరులయొక్క, గుణపరమాణూన్ = మిక్కిలిస్వల్పములయిన గుణములను, పర్వతీకృత్య = కొండంతచేసి - గోరంతదానిని కొండంతచేసి యనుట, నిత్యం = ఎప్పుడును, నిజహృది = తమయంతఃకరణమునందు, వికసంతః = సంతోషించుచున్నవారును (అగు), సంతః = సత్పురుషులు, కియంతః=కొందఱే, సంతి=కలరు-ఇటు వంటిగుణసంపత్తి మిక్కిలి యగు దగుటచే దీనిని గలవారు ఎక్కడనో ఒక్కరిద్దఱుగా నుండుచే కాని తఱుచుగా నుండరని భావము.

చ. హృదయవచశ్శరీరముల శ నెంతయుః బుణ్యసుధాప్రపూర్ణులై
ముదము బహూపకారముల శ మూడుజగంబులకున్ ఘటించుచున్
వదలక సాధుసద్గుణల శ వంబులు గొండలు సేసి మెచ్చుచున్
మదిని వికాసయుక్తులగుశ్రమాన్యులు గొండలు వొల్తురిద్దరన్. 71

తా. పుణ్యమనెడియమృతముచే నిండిన త్రికరణములు గలవారును, ముపకారములు పెక్కులాచరించి ముల్లోకముల నుల్లసిల్లఁజేయువారును, బరులగుణముల గోరంతలను గొండంతలుగాఁ జేసి వర్ణించి మదినానందించువారును నగుసత్పురుషులు కొందఱే కలరు కాని పెక్కుండ్రు గలుగరు.

ఇదిసీతీశతకమునందు పరోపకారపద్ధతివర్ణన మన్నది సప్తమదశకము.

నీతిశతకము - ద్వై ర్యపద్ధతి.

శ్లో॥ రత్నైర్మహాభే స్తుతుషు ర్న దేవా, న భేజిరే భీమవిషేణ భీతిమ్ ।
సుధాంవినా సప్రయయు ర్విరామం, న నిశ్చితార్థాద్విరమన్తిధీరాః॥

టీ. దేవాః=దేవతలు, మహాభేః = మహాసముద్రముయొక్క - పాలసముద్రమును సంబంధించినట్టి యగుట, రత్నైః = కాస్తుభము మొదలయిన మణులచేత-లేక 'జాతౌ జాతౌ యదుత్కృష్టం చత్రద్వమితి కథ్యతే' 'ఒక్కొక్కజాతియగును ఎది మిక్కిలి మేలైనదో అది రత్న మని చెప్పఁడుచున్నది' అను వచనముచొప్పున విరావతము, ఉచ్చైశ్శృవము, కల్పవృక్షము, కామధేనువు మొదలైన జాతిశ్రేష్ఠము లగువస్తువులచేత, న తుతుషుః = సంతুষింపఁదినవారుకారు - సముద్రమును చిలువనప్పుడని శేషము. భీమ విషేణ=భయంకరమైన కాలకూట విషముచేత, భీతిః=భయమును. నభేజిరే=పొందినవారు కారు-ఇది ధైర్యాతిశయమును సూచించుమాట. సుధాంవినా = అమృతములేక-అమృతమును లభింపక యనుట, విరామం=పడుగుటను-చిలువటమానుటను, సప్రయయుః=పొందినవారు కారు-అమృతము పుట్టువఱకు చిలువటను వదలినవారు కారు-ఇది శీలసంపత్తిని సూచించుమాట. ధీరాః=ధీరులు-దిట్టలైనవారు, నిశ్చితార్థాత్ = ప్రతిజ్ఞ చేసికొన్నకార్యమునుండి, న విరమన్తి=నిరమింపరు. ధైర్యశీల సంపన్నులైన వారు పట్టినకార్యమును విడువక ఫలముగలుగువఱకు ప్రయత్నముచేయుచునే యుందురనుట. దేవతలును ధైర్యశీలసంపన్నులు గనుక వారును పట్టినకార్యము విడువకుండుట (అనగా అమృతము పుట్టువఱకు చిలువట వలకుండుట) యుక్తమే యగునని భావము.

తే. తనిసిరే వేల్పు లుదధిర శ త్నములచేత
వెఱచిరే ఘోరకాకోల శ విషముచేత
విడిచిరే యత్న మమృతంబు శ వొడముదనుక
నిశ్చితార్థంబు వదలరు శ నిపుణమతులు.

72

తా. పాలసముద్రమును జిలువనప్పుడు దేవత లుదధిరత్నములకు సంతోషింపక, యందుఁ బుట్టిన హాలాహల మసుభయకర విషమునకు భయపడక, అమృతము పుట్టువఱకు చిలువటను జాలించినవారుకారు. ధీరులైనవారు తాముచేయ నిశ్చయించుకొన్న కార్యమును ఫలముగలుగువఱకును జేయకవిడువరు. అలం. ఆరాంతఃస్యాసము.

అవ. నీచులు మొదలైనవారివృత్తులను జెప్పఁచు తన్మూలమున

ఈదశకమందుఁ గొన్నియెడల ధైర్యము ప్రధానముగాను గొన్నియెడల భయము ప్రధానముగాను నిర్దేశింపబడుచున్న దని యెఱుంగునది.

‘ధీరులు పూనిక కార్యమును విడువరు’ అని ముందు చెప్పినవిషయమునే గట్టిపఱచుచున్నాడు.

శ్లో॥ ప్రారభ్యతే న ఖలు విఘ్నభయేన నీచైః
ప్రారభ్య విఘ్నవిహతా విరమంతి మధ్యాః ।
విఘ్నైర్ముహూర్ముహూ రపి ప్రతిహన్యమానాః
ప్రార్థ ముత్తమగుణా న పరిత్యజంతి॥

73

టీ. నీచైః=అధములచేత, విఘ్నభయేన=విఘ్నములవలనభయముచేత, ప్రారభ్యతే ఖలు=ఆరంభింపబడదు. కార్యము అనిశేషము. మధ్యాః = మధ్యములు, ప్రారభ్య= (కార్యమును) ఆరంభించి, విఘ్నవిహతాఃసన్తః=విఘ్నములచే నడువఱుపబడిన వారై, విరమంతి=ఉడుగుచున్నారు-కార్యము చాలించుచున్నారనుట. ఉత్తమగుణాః=ఉత్కృష్టములైన ధైర్యము శీలము మొదలైనగుణములు గలవారు పురుషశ్రేష్ఠులనుట, విఘ్నైః=విఘ్నములచేత, ముహూర్ముహూః = మాటిమాటికి, ప్రతిహన్యమానాఃఅపి = కొట్టబడినవారైనప్పటికిని, ప్రార్థ=ఆరంభించినదానిని, న పరిత్యజంతి=విడిచి పెట్టరు. దేవతలును ధైర్యము శీలము మొదలైన యుత్తమగుణములుగలనారేకాన కాలకూటము బడబాసలము మొదలైన విఘ్నములచే కొట్టువడినను అమృతము లభించు వ.ప నారంభించిన మథనమును పరిత్యజింపకుండుట యుక్తమే యని యీచెప్పబడిన రెండు శ్లోకములచే నేర్పడిన యాశయము.

శా. ఆరంభింకరు నీచమానవులు విశ్ఘ్నాయాససంత్రస్తు లై
యారంభించి పరిత్యజింతు రురువి శ ఘ్నాయత్తు లై మధ్యముల్
ధీరుల్ విఘ్ననిహన్యమాసు లగుచుక శ ధృత్యున్నతోత్సాహులై
ప్రార్థార్థము లుజ్జగింకరు సుమీ శ ప్రజ్ఞానిధుల్ గావునన్. 73

తా. అధములు విఘ్నములు కలుగు ననుభవముచేతఁ గార్యమునే యారంభింపరు. మధ్యములు కార్యమును ప్రారంభింతురుగాని నడుమ విఘ్నములు కలిగెనేని దానిని విడిచిపెట్టుదురు. ధైర్యశీలాదిగుణములు గలయుత్తములు ప్రారంభించిన కార్యమును విఘ్నములు మాటిమాటికిఁ గలిగినను విడిచిపెట్టరు.

అవ. ధైర్యశీలసంపన్నుఁ డైనవాఁ డొక కార్యమునకుఁ బూని నపుడు సుఖదుఃఖములుకలిగిన సరకు సేయఁడు. అట్లు సరకు సేయకుండుట

+ ‘మనసో నిర్వికారత్వం ధైర్యం సత్స్వపిహేతుషు’ మనస్సునకు వికారము కలిగించుహేతువులు కలిగియున్నను అది వికారము నొందకుండుటయే ధైర్యము, కులొచితమైన మంచిప్రభావమే శీలము అని చెంటికిని భేదము నెఱుఁగు. గు.వి.

వేలన నాకార్యమును సాధించుకొను నని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ క్వచి త్వప్రీత్యయశయ్యః క్వచి దశిచ పర్యజ్ఞశయనః
 క్వచి చ్ఛాకాహారః క్వచి దశిచ శాల్వోదనరుచిః
 క్వచి త్కన్ధాధారీ క్వచి దశిచ దివ్యామృతధరో
 మనస్వీ కార్యార్థీ న గణయతి దుఃఖం న చ సుఖమ్॥

74

టీ. క్వచిత్ = ఒకానొకచోట, లేక, ఒకానొకప్పుడు, పృథ్వీశయ్యః = భూమియే
 శయ్యగాగలవాఁడును - కఠినమగు నేలపై పరుండువాఁడు ననుట, క్వచిత్ చ = ఒకా
 నొకచో, లేక, ఒకానొకప్పుడు; (ఇట్లు క్వచిచ్ఛబ్దమునకు మీదనెల్ల సర్థము తెలి
 యునది) పర్యజ్ఞశయనః అపి = (హంసతూలికా) తల్పమున నిదురించుటగలవాఁడును-
 మిగుల మెత్తనిపగువున పరుండువాఁడుననుట, క్వచిత్, శాక ఆహారః = కాయగూరలే
 యాహారముగాఁ గలవాఁడును-నీరసమైనయాహారము గలవాఁడు ననుట, క్వచిత్ =
 శాల్వోదనరుచిరపి-శాల్వోదన = శాల్వన్నమునాదు, రుచిః అపి = రుచిగలవాఁడును-
 వక్ష్రసోపేతమృష్ణాన్న భోజనముచే సత్తుష్టుడైనవాఁడుననుట, క్వచిత్, కన్ధాధారీ =
 చింపిగుడ్డలనుగూర్చి వట్టినబొంతను ధరించినవాఁడును, క్వచిత్, దివ్యామృతధరో
 2సి = ప్రకాశించుచున్న బంగారువీతాంబరమును ధరించినవాఁడును (అగు), కార్యార్థీ =
 కార్యసిద్ధినిగోరునట్టి, మనస్వీ = ధీరుఁడు, దుఃఖించ - (భూశక్యూదులవలనఁగలుగు)
 దుఃఖమును, నగణయతి = సరకుసేయఁడు, సుఖించ = (పర్యంకశయనాదులవలనఁ
 గలుగు) సుఖమును, నగణయతి = సరకుసేయఁడు-సుఖిదుఃఖములను సమముగాఁజూచి
 లక్ష్యపెట్టక కార్యమును సాధించుటయందే కనుగలిగి యుండు ననుట.

మ. ఒకచో నేలను బవ్వళించు నొకచో శ నొప్పారుఁ బూసెజ్జపై
 నొకచో శాకము లారగించు నొకచో శ మత్కృష్టశాల్వోదనం
 బొకచో బొంత ధరించు నొక్కొకతటిన్ శ యోగ్యాంబరశ్రేణి లె
 క్కొకరానీయఁడు కార్యసాధకుఁడు దుఃఖంబున్ సుఖంబున్ మదిన్.

తా. కార్యమును సాధింపగోరుధీగుఁడు కష్టసుఖములను లక్ష్యపెట్టక యాయా
 సందర్భములకుఁ దగినట్లు కట్టువైస నేలమీదఁ గాని మృదువైన పరువునందుఁగాని
 పరుండి నిదురించును. చవిలేని కూరగాయలనుగాని రసవంతమైన శాల్వన్నమునుగాని
 భుజించును. చింపిగుడ్డలబొంతనుగాని తళతళఁడు బంగారువీతాంబరమునుగాని ధరిం
 చును. ఇట్లు కష్టములైనవానివలనఁ గలుగుదుఃఖమునుగాని కష్టములుకొనివానివలనఁ
 గలుగు సుఖమునుగాని సరకుసేయఁడు. [ఇట్లు సుఖదుఃఖములను లక్ష్యపెట్టకుండుట
 వలన వానిచేఁ గార్యము చెడక సిద్ధిచుచున్నదని యాశయము.]

అవ. ధీరులైనవారు లోకాలు నిందించినను గాని స్తుతించినను
గాని న్యాయమార్గముననుండి చలింప రనుచున్నాడు.

శ్లో॥ నిసన్తు నీతినిపుణా యది వాస్తువన్తు
లక్ష్మీః సమావిశతు గచ్ఛతువా యథేష్టమ్ |
అద్యైవవా మరణ మస్తు యుగాంతరేవా
న్యాయ్యా త్పథః ప్రవిచలన్తి పదం న ధీరాః॥

75

టీ. నీతినిపుణాః = నీతిశాస్త్రమునందు శేర్పరులైనవారు - నీతిని జక్కఁగా
నెఱింగినవారనుట, నిసన్తువా = నిందింతురుగాక, యది = కాదేని, స్తువన్తువా = స్తోత్రము
సేయుదురుగాక, లక్ష్మీః = సంపద, సమావిశతువా = కలుగునుగాక, (అథవా) యథే
ష్టం = ఇచ్చవచ్చినట్లు-అడ్డపాటులేక, గచ్ఛతువా = పోవునుగాక, మరణం = మృతి,
అద్యైవవా = ఇప్పుడేకాని, (అథవా) యుగాంతరేవా = కల్పాంతరమందుఁగాని, అస్తు =
కలుగుఁగాక, ధీరాః = బుద్ధిశాలులు, న్యాయ్యాత్ = న్యాయముతోఁగూడిన, పథః =
మార్గమునుండి, పదం = ఆడుగు-ఒక్కయడుగుపెట్టునంతమాత్రముగూడననుట, నప్రవి
చలన్తి = చలింపరు - న్యాయమార్గమును విడువమందుటయే వారికి పరమార్థముగాని
నిందాస్తోత్రములు కావని భావము.

శా. నీతిప్రౌఢవిహారు లైననిపుణుల్ శ నిందింపనీ మెచ్చనీ
ఖ్యాతిం జెందినసంపదల్ నిలువనీ శ గాఢంబుగా సాగనీ
ఘాతం బప్పుడ పొందనీ నియతినై శ కానీ యుగాంతంబునన్
నీతిశ్లాఘ్యపదంబు దప్పరుగదా శ నిత్యంబు ధీరోత్తముల్. 75

తా. నీతివేత్తలు దూషించినను లేక భూషించినను, సంపదకలిగినను లేక
తొలగినను, మరణ మిప్పుడే కలిగినను లేక కల్పాంతరమునఁ గలిగినను, ధీరులైన
వారు న్యాయమార్గముననుండి యొక్కయడుగుకూడఁ జలింపరు.

అవ. ధీరుఁ డనఁగా నెవఁడు? వాఁ డేమి సాధించుననఁగా
దానికిఁ జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ కాంతాకటాక్షవిశిఖా న ఖనన్తి యస్య
చిత్తం న నిర్దహతి కోపకృశానుతాపః |
కర్షన్తి భూరివిషయాశ్చ న లోభపాశై
ర్లోకత్రయం జయతి కృత్స్న మిదం న ధీరః॥

76

టీ. యస్య = ఎవనియొక్క, చిత్తం = మనస్సును, కాంతా * కటాక్షవిశిఖాః -

* 'యద్గతాగతవిశ్రాంతివైచిత్ర్యేణ వివర్తనమ్ | తారకాయాః కలాభిజ్ఞస్యం

కొన్నా = స్త్రీలయొక్క, కటాక్ష = కడగంటిచూపులనెడి, విశిఖాః = బాణములు
 సఖినన్తి = ప్రచ్ఛవో-మోహింపజేయువోయనుట, కోప...తాపః-కోప=క్రోధమనెడి,
 కృశాను=అగ్నియొక్క, తాపః=తాపము-వేడిమి, సనిర్దహతి = దహింపదో - వ్యాపల
 పెట్టదో యనుట, భూరివిషయాః చ = బలవత్తరములైన శబ్దము రసము మొదలైన
 యింద్రియార్థములును, లోభపాశైః = లోభములనెడి త్రాళ్లచేత - (లోభ మనగా
 పరధనాపహరణమందు ప్రయత్నము - అది బంధనహేతువగుటచే పాశముగారూపింపఁ
 బడినది). సకర్షన్తి = ఆకర్షింపవో - (తర్షన్తి అనుపాశమున తృష్ణ గలదిగాజేయవో
 యని యర్థము.) సః ధీరః = ఆధీరుడు, కృత్స్నం = సమస్తమైన, లోకత్రయం =
 స్వర్గము మొదలైన మూడులోకములను, జయతి = జయించుచున్నాడు - స్వాధీనము
 లుగాఁ జేసికొనుచున్నాడనుట. వాని కేదియు ససాధ్యము కాదనిభావము.

ఉ. మానవతీకటాక్షశిత శ మార్గణముల్ విదలింపఁ జాల వె
 వ్యానిమనంబు కోపమయ శ నహ్ని దహింపదు లోభపాశసం
 తానము మాల్యచందనవి శ తానములున్ వెత సేయ నోప కె
 వ్యానివశంబునన్ మెలఁగుశవాడు జయించు జగంబు లన్నియున్.

తా. ఎవనిమనస్సు, పూవుబోడుల వాడిచూపుల నెడితూపులచే గాడకయుఁ
 గోపాగ్నిచే గ్రాగకయు, శబ్దాదివిషయములం గగిలి లోభపాశములచే కట్టుపడి
 పేరాసపాలు కాకయు నుండవో, వాడే ధీరుడు. వానికి మూడులోకములును
 వశమై యుండును.

అవ. ధైర్యగుణమును దిరస్కరించుట యెట్లును యుక్తము
 కాదనుచున్నాడు.

శ్లో॥ కదర్థితస్యాపిహైర్యవృత్తే, ర్షశక్యతే ధైర్యగుణః ప్రమార్జయన్ |
 అధోముఖస్యాపి కృతస్యవహ్నే || రాధః శిఖాయాతి కదాచిదేవ ||

తా. కదర్థితస్యాపి = తక్కువపలుపబడినవాడయ్యును - అతి దుఃఖితుడైనను
 ధైర్యవృత్తేః = ధైర్యముతో వర్తించునట్టివానియొక్క - ధీరునియొక్క ధైర్యగుణః =
 ధైర్య మనెడిగుణము, ప్రమార్జయన్ = తుడిచివైచుటవ - తక్కువపలుచుటకనుట, సశక్య
 తేహి = శక్యముగానేరదు. దీనికి దృష్టాంతమేమన, అధోముఖస్య = దిగుముఖముకల
 దిగా, కృతస్యాపి = చేయబడినదైనను, వహ్నేః = అగ్నియొక్క, శిఖా = జ్వాల,
 కటాక్షం ప్రచక్షతే సల్లగుడు ఇటు నటు పోవుచును మరల వచ్చుచును నిలుచుచును
 ఇటు విచిత్రముగా విలాసముతోఁ దిరిగివచ్చుటయే కటాక్షము: అని భావప్రకాశమునఁ
 జెప్పబడినది.

కదాచిదేవ = ఒకప్పుడును, అభః = క్రొడుగా, నమాశి = పోసు-మీద సేప్రసరించుచును.

ఇట్లే ధీరునిధైర్యగుణమును నూడు నని తెలియునది. అలంకారము - వృష్టాంతము.

తే. నియతిచేతఁ గదర్ధితుం శ డయిన ధైర్య
పరునిధైర్యగుణంబు మా శ న్పంగఁ దరమె
క్రిందుసేయంగఁ బడినట్టి శ కృష్ణపథుని
కీల లెందైన మీఁడుగాఁ శ గెరలుఁగాదె.

77

తా. అగ్నిని దలక్రిందుగాఁ బట్టినను దానిజ్వాల క్రిందుగా ప్రసరింపనియట్లు
ధీరుని నెంతతక్కువపఱచినను వానిధైర్యగుణము తక్కువకాదు.

అన. శీలము నశించుటకంటె మరణము నొందయత్నించుటయే
మేలనుచున్నాడు.

శ్లో॥ వరం తుష్టాచ్చృష్టా ద్గురుశిఖరిణః క్వాపి విషమే
పతిత్వామం కామః కఠినదృషదన్తే విదలితః |
వరం న్యస్తో హస్తః ఫణిపతిముఖే తీక్షణదశనే
వరం వహ్న్నా పాత స్తదపి న కృతః శీలవిలయః

78

టీ. అయం = ఈ, కామః = దేహము, గురుశిఖరిణః = మిక్కిలి పొడవైన పర్వ
తముయొక్క, తుష్టాత్ శృష్టాత్ = పొడవైన శిఖరమునుండి, క్వాపి = ఒకానొక,
విషమే = వికటమైన - ఒడుదొడుకైన, కఠిన దృషత్ అన్తే = కఠినమైన తాతి నడుమ,
పతిత్వా = పడి; విదలితః = తునుకలై నది (అయ్యేనేని), వరం = కొంతమేలు, హస్తః =
చేయి, తీక్షణ దశనే = విహగ్నిచే నుగ్రమైన కోటలుగల, ఫణిపతిముఖే = సర్పరాజు
యొక్క నోటియందు, న్యస్తః = పెట్టబడినది (అయ్యేనేని) వరం = కొంతమేలు,
హస్తః = చేయి, తీక్షణ దశనే = విహగ్నిచే నుగ్రమైన కోటలుగల, ఫణిపతిముఖే =
సర్పరాజుయొక్క నోటియందు, న్యస్తః = పెట్టబడినది (అయ్యేనేని), వరం = కొంత
మేలు వహ్న్నా = అగ్నియందు, పాతః = పడుట-అగ్నిప్రవేశ మనుట, వరం = కొంత
మేలు, తదపి = అయినను, శీలవిలయః = మంచిస్వభావముయొక్క నాశము - మంచి
స్వభావమును విడిచిపెట్టుట, కృతః = చేయబడినది (అయ్యేనేని), న వరం = కొంచె
మైనను మంచిది కాదు-ప్రాణసంకటము కలిగినను శీలమును విడువరాదని భావము.

ఉ. ఉరుతరపర్వతాగ్రమున శ నుండి దృఢం బగుతాతిమీఁద న
త్వరముగఁ ద్రెళ్ళి కాయము హ శతంబుగఁ జేయుటమేలు గాలి మే
పరిదొరవారఁ గే లిపుట శ బాగు హుతాశనమధ్యపాతమున్
వర మగుఁ జారుశీలగుణ శ వర్జన మర్హము గాదు చూడఁగన్. 78

తా. పొడవైన యొకపర్వతపుగొననుండి యొకానొక కఠినశీలనడుమబడి యొడలు
తునకలుగాఁ జేసికొనుటయుఁ గొంత మే లనవచ్చును, బెడిదంపుగోటలుగల

యానిశేషుని ముఖమునందు జేమి జొనుపువయుఁ గొంత మేలనవచ్చును. అగ్నిఁ జొచ్చుటయు మేలనవచ్చును. కాని, శీలమును విడుచుటమాత్రము కొంచెమైనను మంచిదికాదు.

అన. శీల మత్యంతావశ్యక మైనదని చెప్పబడినదిగదా. అది యుడుటవలనఁ గలుగులాభ మేమి ? అని యడుగఁగా దానికిఁ జెప్ప చున్నాడు.

శ్లో॥ వహ్నిస్తస్య జలాయతే జలనిధిః కల్యాణాయతే తతః
నేరుః స్వల్పశిలాయతే మృగపతిః సద్యః కరజ్ఞాయతే ।
వ్యాలో మాల్యగుణాయతే విషరసః పీయూషవరాయతే
యస్యాజ్ఞైఃఖిలలోకవల్లభతమం శీలం సమున్మీలతి॥

79

టీ. యశ్య=సమయొక్క, అజ్ఞే = అవయవమునందు - శరీరమునం దనుట, అఖి...తమః-అఖిలలోక = సమస్తజనులకును, వల్లభతమం=మిక్కిలియు మనోహరమైన, శీలం=సత్స్వభావము, సమున్మీలతి=మిక్కిలి యుల్లసిల్లుచున్నదో, తస్య=వానికి-వారియెడ, వహ్నిః = అగ్ని (దహించునట్టిదైనను), జలాయతే = జలమువలె నాచరించుచున్నది-జలమువలె చల్లనగుచున్నదనుట. జలనిధిః = సముద్రము (దాటరానిదైనను), తస్య = వానికి- (ఇట్ల విూడ నొక్కొక్కదారికిని గూర్చుకొనవలయును), కల్యాణాయతే = కౌలునవలె నాచరించుచున్నది తతః తాత్=అక్షణముననే-అలస్యమునఁ గాదనుట, నేరుః=నేరుపర్వతము, స్వల్పశిలాయతే = చిన్నతాయివలె నగుచున్నది, మృగపతిః = సింహము (మిక్కిలి హింసించు స్వభావము గలదైనను), సద్యః = అప్పుడే-తోడనే, కరజ్ఞాయతే = జింకవలె నగుచున్నది. వ్యాలో = సర్పము (విషము చేతను రోషముచేతను భయంకరమైనదయ్యును), మాల్యగుణాయతే = పూదాడవలెనగుచున్నది. విషరసః = విషద్రవము (ప్రాణములను హరించునట్టిదైనను, పీయూషవరాయతే=అమృతవర్షమువలె నాచరించుచున్నది - సుఖమునుగలిగించునవియెల్ల శీల సంపన్నునికి సుఖమునుగలిగించుచున్నవి. ఇదియే శీలమువలనఁ గలుగుపరమలాభమని భావము.

చ. అతనికి వార్ధి కల్య యగు శ నగ్ని జలం బగు మేరుశైల మం
చితశిలలీల నుండు మదరసింహము జింక తెఱంగుఁ దాల్చుఁ గో
పితఘణ పూలదండ యగు శ భీష్మవిషంబు సుధారసం బగున్
క్షీతి జనసమ్మతం బగును శ శీల మ దేవ్యనియందు శోభిలున్. 79

తా. సకలజనులకు సత్కృతమనోహరమైన శీలము కలిమిచే నెవ్వరిమూర్తి యుల్లసిల్లుచుండునో యట్టిపురుషునికి దహించునట్టియగ్ని జలమువలె జల్లగను, దాటరానిసముద్రము చిన్నకౌలువఁ టిది గాను, గోడవైన మేరుపర్వతము చిన్నతాతివంటిది.

గాను, హింసించునట్టి సింహము బెదరి పాటునట్టి జింకవంటిదిగాను, విషరోషములచే బెడిదమైన సర్పము సొంపైన పుష్పసరమువంటిదిగాను, విషద్రవ మమృతవర్షము వంటిదిగాను నిట్లు దుఃఖిహేతువులైనవన్నియు సుఖప్రదములుగా నగును. ఇచట కృష్ణార్థము వలన ఔపమ్యప్రతీతి కలుగుటచే నుపమాలంకారము.

అవ. శీలసంపన్నులగువారికి నెప్పుడును సరితాపము గలుగదని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ చిన్నోఽపి రోహతి తరుః, క్షీణో ప్యుపచీయతే పున శ్చన్ద్రః |
ఇతి విమృశంత స్సన్తః, సన్తప్యంతే న విప్లుతా లోకే || 80

టీ. తరుః=వృక్షము, చిన్నస్సన్నపి = ఛేదింపబడినదైనను, పునః=మరల, రోహతి=పైకిపోవుచున్నది- పెరుగుచున్నదనుట. చన్ద్రః=చంద్రుడు, క్షీణస్సన్నపి = కృష్ణపక్షమునందు నానాటికిం గృహించినవాడైనను, పునః = మరల, ఉపచీయతే = పెరుగుచున్నాడు, ఇతి = అయియు, విమృశంతః = మనస్సునఁ దలపోయుచున్నవారైన, సన్తః = సత్పురుషులు-శీలసంపన్నులనుట, లోకే = ఈలోకమునందు, విప్లుతా సన్తః=సంకటము నొందినవారగుచు, సన్తప్యంతే=సంతాపమునొందరు. అయితే తరు వృక్షములవలె తాము అభివృద్ధికి మఱియొకరిప్పుడు రాగూడునని తలంతురనుట.

గీ. ఖండితం బయ్యు భూజంబు శ వెండి మొలచు

క్షీణుఁ డయ్యును నభివృద్ధి శ జెందు సోముఁ

డెడఁద దీని విచారించి శ యొడలుదెగిన

జనములకుఁ దాప మొందగు శ సాధుజనులు.

80

తా. చెట్లు ఛేదింపబడినను మరల పైకి పెరుగుట, చంద్రుడు కృష్ణపక్షమునఁ గృహించినను మరల పృథ్వి నొందుట, యను నీ రెండు దృష్టాంతములను మనస్సునఁ దలపోసినవారై శీలసంపన్నులు తమమ దుఃఖము కలిగెనేని తాపమునొందక తా మా తరుచంద్రులవలె ముందభివృద్ధికి రాగూడునని తలచుచుందురు. [ఇప్పుడు క్షీణదశ నొందినను పిదప పృథ్వి నొందుదు మను విమర్శవలన వారికి సంతాపమే కలుగదని యాశయము.]

అవ. శీలమే నను స్తభూషణము లని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ విశ్వర్యస్య విభూషణం సుజనతా శౌర్యస్య వాక్సంయమో

జాన స్యోపశమః శ్రుతస్య వినయో విత్తస్య పాత్రే వ్యయః ||

అక్రొధ స్తపనః క్షమా ప్రభవితు ర్ధర్మస్య నిర్వాజతా

సర్వేషా మపి సర్వకారణ మిదం శీలం పరం భూషణమ్ ||

81

టీ. ఐశ్వర్యస్య=స్వామ్యమునకు - పతిత్వమునకు, సుజనతా = సుజనత్వము - మంచితనము, విభూషణం=అలంకారము-దుర్జనత్వ మలంకారము కాదనుట, శౌర్యస్య= శూరత్వమునకు, వాక్స్పయముః = వాక్కుయొక్క నియమము - మితభాషిత్య మనుట భూషణము - అసంబద్ధప్రలాపములాడుట కావనుట, జ్ఞానస్య=తెలిపికి-ఇది చేయఁదగును తగదు అను వివేకమునకు, లేక, ఆత్మవిషయజ్ఞానమునకు, ఉపశమః=శిబ్దాది విషయము లందు ఆశలేమి, విభూషణము-విషయబోలుపత్వము కాదనుట, శ్రుతస్య=శాస్త్రమునకు, వినయః=అహంస, భూషణము-గర్వోద్రేకముకాదనుట. విత్తస్య=ధనమునకు, పాత్రే= సత్పాత్రమునందు, వ్యయః=వ్యయము, భూషణము-నటవిటాదులందుఁ జేయు వ్యయము కాదనుట, తపసః=చాంద్రాయణాదిరూపమైన తపమునకు, అక్రోధః = కోపములేమి, భూషణము-కోపశీలత్వము కాదనుట, ప్రభవితః=సమర్థుఁ డైనవానికి-సామర్థ్యమునకు, క్షమా=ఓర్పు, విభూషణము-ఉగ్రత కాదనుట, ధర్మస్య=సత్పాత్రదానమునకు, నిర్వాఙ్ జతా=వ్యాజములేమి, భూషణము-ఒక నెపమునకై చేయుట కాదనుట. సర్వకారణం= ఐశ్వర్యము మొదలైన సమస్తమునకు మూలమగు, ఇదం=ఈ పూర్వోక్తమైన, శీలం= శీలము, సర్వేషామపి=సకలపురుషులకును, పఠం=(సౌజన్యాదులకంటె) మత్కృష్టమైన, భూషణం=అలంకారము. కావున సర్వవిధముల శీలమునే యాశ్రయింప వలయు నని భావము.

ఉ. జానుగ భూతికిం దొడవు శ సజ్జనభావము శౌర్యలక్ష్మికి
మానము నీతి విద్యకు శ శ మంబు సుబుద్ధికి విత్తవృద్ధికి
దానము దాల్చి శ క్తికిని శ ధర్మనిరూఢి కదంభవృత్తియుం
బూనికతోడ సర్వగుణ శ భూషణ మెన్నఁగ శీలమే సుమీ. 81

తా. స్వామిత్వమునకు సుజనత్వమును, శౌర్యమునకు మితభాషిత్యమును, జ్ఞానమునకు శిబ్దాదివిషయములగు గత్తిలేమియు, శాస్త్రజ్ఞతకు వినయమును, ధనమునకు సత్పాత్రవినియోగమును, తపమునకుఁ గోపములేమియు, సామర్థ్యమునకు సహన శీలత్వ మును, ధర్మమునకు వ్యాజములేమిండుటయు నలంకారములు. శీలమునది ఐశ్వర్యము మొదలైనవాని కన్నిటికిని మూలము గనుక సకలపురుషులకు నిదియే సౌజన్యాదుల కంటెను మేలైన భూషణము-(ఐశ్వర్యము మొదలైనవి గల యాయా పురుషులకు వరుసగా సౌజన్యము మొదలైన యాయాగుణములు భూషణములు. ఐశ్వర్యాదులకెల్ల శీలమే మూలము, గనుక నాయైశ్వర్యాదులు గలవారికి ఆసౌజన్యాదులకంటె నిదియే మేలైనభూషణ మని తాత్పర్యము.)

ఇది నీతిశతకమునందు ధైర్యపద్ధతివర్ణన మన్నది అష్టమదశకము.

అవ. దైర్యశీలములు రెండునుగూడ దైవాయత్తము లగుటం జేసి వానిని నిరూపించిన పదప దైవపద్ధతిని నిరూపించుచున్నాడు.

శ్లో॥ నేతా యస్య బృహస్పతిః ప్రహరణం వజ్రం సురాః సై నికాః
స్వర్గో దుర్గ మనుగ్రహః ఖలు హరే రై రావణో వారణః ।
ఇ త్యాశ్చర్యబలాన్వితోఽపి బలభి ద్భగ్నః పరైః సజ్గరే
త ద్వ్యక్తం నను దైవమేవ శరణం ధిక్ ధిక్ నృథా పౌరుషమ్॥

టీ. యస్య=ఎవనికి, నేతా=నడపువాడు-హితాహితము లుపదేశించి తగిన దారిని ప్రవర్తింపజేయువాడనుట, బృహస్పతిః =బృహస్పతియో-ఎవడో యొకడుకాదనుట, ప్రహరణం=ఆయుధము-పగతురను గొట్టుసాధనము, వజ్రం =వజ్రాయుధమో-కొండల తుక్కలు గొట్టినను మొక్కవోనట్టి వజ్రాయుధమే కాని యేదో యొకయనుపసాధనము కాదనుట, సై నికాః = సైనికులు, సురాః = దేవతలొ-బలహీను లగు నీలొకపు మనుష్యులు కాదునుట, దుర్గం = గుప్తసానము, స్వర్గః = స్వర్గలోకమో - మన్నుతాలు మొదలై ననానితోఁ గట్టబడినది కాదనుట, అనుగ్రహః=రక్షించు నాసక్తి, హరేఃఖిలు=హరివలననుండియో తుద్రదేవతవలననుండి కాదనుట-హరి యింద్రుని రక్షింపఁగోరుట సకలలొకాధీశ్వరుఁ డగుటవలన నేకాని వానికిఁ దమ్ముడుగాఁ బుట్టుటవలనఁ గాదని హరిశబ్దప్రయోగము తెలుపుచున్నది, వారణః=ఏనుఁగు, విరావణః = విరావతమో-ఏదో యొక ఏనుఁగుగున్న కాదనుటఁ బలభిత్=అట్టియింద్రుఁడు, ఇతి=ఇట్లు, ఆశ్చర్య బలాన్వితోఽపి=(ఇతరులకు సాధారణము కాని దగుటవలన) ఆశ్చర్యమును గలిగించునట్టి శక్తితోఁ గూడినవాఁడైనను, సజ్గరే=యుద్ధమునందు, పరైః=ఇతరులచేత-రాక్షసులచేత ననుట, భగ్నః=భంజింపబడెను. తత్=కాబట్టి, వ్యక్తం = స్పష్టముగా, దైవమేవ=దైవమే, శరణంనను=రక్షకముకదా-పౌరుషము రక్షకము కాదనుట. పౌరుషం=పురుష కారమును-పురుష ప్రయత్నమును, ధిక్ ధిక్=చీ-చీ(అనఁగను.) నృథా=అది న్యర్థము-అప్రయోజకమైన దగుటచే పౌరుష మేమియుఁ జేయనేదని భావము.

చ. గురుఁడు గురుండు వాలు శత శ కోటి సుపర్వులు వాహినీపతుల్
సురభవనంబు గోట మధు శ సూదనుఁడున్ సయిదోడు దంతి ది
క్కరిపతిగాఁగ నొప్పుబల శ ఘాతియు దాయల కోడె నాజిల్
శరణము దైవమే పురుష శ శక్తి నిరర్థక మెన్నిభంగులన్. 82

తా. ఇంద్రుని కాలంచన చెప్పుమంత్రి బృహస్పతి. ఆయుధము కొండల తుక్కలఁ గొట్టినను మొక్కవోనివజ్రము. సైనికులు దేవతలు. దుర్గము స్వర్గము.

అనుగ్రహించినవాడు సకలలోకాధినాథుడగు విష్ణువు. గజమువిరావతము. ఇట్లాశ్చర్య గరమైన శక్తితోఁ గూడినవాడైనను ఇంద్రుడు యుద్ధమునందు రాక్షసులచే భంగ పడెను. కాబట్టి * దైవమే గత్తుక మహట స్పృష్టముగాఁ దెలియుచుండుట వలన వినీ! పౌరుష మొత్తయు వ్యగ్రము. (ఇందుసాయభిప్రాయ విశేషములవలన పరకరాలంకారము.)

అన. బంధమోక్షములకును హానివృద్ధులకును సైతము దైవమే కారణ మని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో. భగ్నాశస్య కరణసిద్ధితతో ర్హానేన్ద్రియస్య క్షుధా

కృత్యాః ర్వివరం స్యయం నిపతితో న క్తం ముఖే భోగినః!

తృప్త స్తత్పిశి తేన సత్వర మసౌ తేనైవ యాతః పథా

స్వస్థా స్తిషతదై వమేన హి పరం వృద్ధౌ క్షయే కారణమ్॥ 83

టీ. ఆఖుః=ఎలుక, సక్త=రాత్రియందు, నివరం = బలమును, కృత్వా=చేసి-పెట్టెననిభావము, కరణసిద్ధితతోః = పెట్టెయందు యుద్ధగాఁ గూర్చబడిన దేహము గలదియు-తిరుగుటకును మేనుచాచుటకును లేక కష్టవశయగున్నట్టియునుట, కావుననే, భగ్న ఆశస్య=(తప్పించుకొనిపోవ వీలులేమిచే) చెడినమనోరథము గలదియు, క్షుధా=ఆకటిచేత, మాన ఇన్ద్రియస్య=వాడిన ఇన్ద్రియములు గలదియు - ఇన్ద్రియములపాటవము చెడినదియు ననుట, (అగు) భోగినః = సర్పముయొక్క, ముఖే=నోటి యందు; స్వయమేవ = తనంతనే దైవవశముక, నిపతితః = పడినదాయెను. ఆసౌ=ఈ సర్పము, తత్ పిశితేన = దాని (ఎలుకయొక్క) మాంసముచేత, తృప్తస్సన్ = తృప్తి నొందినదై, తేనైవపథా = ఆదారిచే-అబిలముదారినేయునుట, సత్వరం = శీఘ్రముగా, యాతః=(బయటవచ్చిపాటి) పోయెను. (కాబట్టి హేజనాః=జనులారా! అనిశేషము), స్వస్థాఃస్వస్థః = సిరచితులై-నెమ్మదితోననుట, తిషత = ఉండుడు, (ఏలనఁగా) వృద్ధౌ=వృద్ధియందును, క్షయే=క్షీణతయందును, దైవమేవ = దైవమే, పరంహి = ఉత్కృష్టమైనదిగదా - ఉత్కృష్టమైన కారణముగదా యనుట - వేటొకటి కారణము గాదనిభావము, ఈమూషకభోగివృష్టాంతమును దలచుకొని వృధా పౌరుషములకు సరికటపడక, స్వస్థితులై యుండుడని యాశయము.

ఉ. రాతిరి మూషకంబు వినశ్రరంబొనరించి కరండబద్ధ మై

. భీతిలి చిక్కి యాస చెడి యెద్దయు డస్సినపామువాత సం

* 'ఉద్యోగినం పురుషస్థిహ ముపైతి లక్ష్మీ రైవం ప్రధాన మితికాపురుష'

పద ని. దైవం నిహత్యమరు పౌరుష మాత్మశక్త్యా యత్నే కృతే యది న సిద్ధ్యతి లోకత్రదోషః' అని పౌరుషమే యధిక ప్రధాన మైనదిగాఁ జెప్పుటను పెళ్ళొకము ఖండించుట తెలియనగును.

పాతముఁ జెందె దానిఁ దిని శ పాము దొలంగె బిలంబుత్రోవనే
యేతటి హానివృద్ధులకు శ నెక్కటి దైవమ కారణం బగున్. 83

తా. ఒకనాటిరాత్రి యొకయెలుక యాహారము సంపాదించుకొనుట నొక పెట్టెను రంధ్రముచేసి దానిలోనికిఁ దూతెను. అప్పు డంతటమునుపే యొక పామా పెట్టెలో తగులుపడి యాశచెడి యిటుకటమువలన జేహమునంతయు ముద్దగాఁగూర్చు కొన్నదై యాంటివలన నింద్రియముల పాటవమును దప్పి కృశించుచుండెను. అంత నది యాయెలుక ప్రవేశింపఁగానే పట్టుకొని దానిమాంసమును దిని తృప్తినిొందినదై యాయెలుక చేసిన రంధ్రముగుండనే బయటికి తప్పించుకొని పాటిపోయెను. ఇట్లేలుక యాహారము వెదకవచ్చి చిక్కుకొని చచ్చుటయు, చిక్కుకొని చావనున్న సర్పమా హారమును దిని తప్పించుకొని బ్రదుకుటయు, నెలుకచేసిన బొందయే యది చిక్కు కొనుటను నుపాయమును బాము తప్పించుకొనుటను హేతు వగుటయుఁ జూడఁగా దైవమే ముఖ్యకారణమే నిలిచి వృద్ధిక్షయములుకలిగించుచున్నదిగాని పురుష ప్రయత్నము వలన సేమియు లేదని తెలిసెడిది. కావున లోపలారా ! యీసర్పమూషక దృష్టాంతమును దలచుకొని కష్టములు కలిగినయెడల వానికి దైవమే మూలమని తలచి దుఃఖింపక స్వస్థులై యుండుడు.

అవ. దైవభక్తి గలవానికిని లేనివానికిని గలుగు నవస్థలను జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ యథా కన్దుకపాతే నో, త్వత త్యార్యః పతన్నపి ।

తథా త్వనార్యః పతతి, మృత్పిణ్డపతనం యథా॥ 84

టీ. ఆర్యః=పూజ్యుడు-దైవభక్తి గలవాడు, పతన్నపి = (ఏదేనొకకారణము చేత) పడుచున్నవాడైనను - తక్కువదశకు వచ్చుచున్నను అనుట. కన్దుక పాతేన = బంతిపాటుచేత - బంతి పడి పెకిలేచులాగున అనుట, యథా ఉత్పతతి = ఎట్లు పెకి వచ్చునో - ఉన్నతికివచ్చునో యనుట. తథా = అట్లే అనార్యః=పూజ్యుడుకానివాడు-దైవభక్తి లేనివాడనుట, మృత్పిణ్డపతనం యథా = మట్టిముద్దయొక్క పాటువలె, పతతి = పడుచున్నాడు- తక్కువస్థితికి వచ్చుచున్నాడనుట.

క. కందుకమువోలె సుజనుడు

గ్రిందం బడి మగుడ మీదికి న్నగయు సుమీ

మందుడు మృత్పిండమువలె

గ్రిందం బడి యడఁగియుండు శ గృహణత్వమునన్. 84

తా. బంతి క్రిందఁబడినను మగల పెకిలేచునట్లు దైవభక్తి గల పూజ్యుడు క్రిందు పడినను తిరిగి యున్నతికి వచ్చును. మట్టిముద్ద క్రిందఁబడి యట్లే యుండినట్లు దైవభక్తి లేనివాడు క్రిందుపడియే యుండును.

అవ. దైవకృప లేనివానికి నెక్కడఁగాని సుఖము కలుగ దనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఖల్వాటో దివసేశ్వరశ్య కిరణైః సంతాపితో మస్తకే
వాఞ్చన్దేశ మనాతపం విధివశా త్తాలస్య మూలం గతః |
తత్ర తాప్యస్య మహాఫలేన పతతా భగ్నం సశబ్దం శిరః
ప్రాయోగచ్ఛతి యత్ర దైవహతక స్తత్రైవ యాన్త్యాపదః॥ 85

టీ. ఖల్వాటః = బట్టతలవాఁడు, మస్తకే = తనతలయందు, దివసేశ్వరశ్యకిరణైః = సూర్యునియొక్క కిరణములచేత, సంతాపితస్సన్ = మిక్కిలి తపింపజేయబడినవాఁడగుచు, అనాతపం = ఎండలేనట్టి-నీడగలయనుట, దేశం = ప్రదేశమును, వాఞ్చన్ = కోరుచు, విధివశాత్ = దైవయోగమున, తాళస్య = తాటిచెట్టుయొక్క, మూలం (ప్రతి) = మొదటిని (గూర్చి), గతః = పోవుచు - తాటిచెట్టుక్రిందికిఁ బోయి యుండెననుట, తత్రాసి = అచ్చటనుగూడ, పతతా = కాడ తునిగి పడుచున్న, మహాఫలేన = పెద్ద (తాటి) పండుచేత, తాప్య = వీనియొక్క, శిరః = తల, సశబ్దం = పటపట యనుశబ్దముతోఁ గూడునట్లుగా, భగ్నం = పగుల్పబడినది-పగిలెననుట. (దీనికి హేతువేమనఁగా), దైవహతకః = దైవము ప్రతికూలముగా నుండువాఁడు, యత్ర = ఏచోటికి, గచ్ఛతి = పోవుచున్నాఁడో, తత్రైవ = ఆచోటికే, ఆపదః = ఉపద్రవములుకూడ, ప్రాయః = బహుతరముగా, యాన్తి = పోవుచున్నవి - దోమలప వెఱచి యూరువిడిచి యడవికిఁ బోయినవానిని పులి పట్టుకొన్నట్లనుట.

మ. ధర ఖల్వాటుఁ డొకండు సూర్యకరసంతత ప్రపథానాంగుడై త్వరతోడన్. బరువెత్తి చేరి నిలిచెన్ శ దాళద్రుమచ్ఛాయఁ దచ్చిరముం దత్ఫలపాతవేగమున శ విచ్చెన్ శబ్దయోగంబుగాఁ బారి దైవోపహతుండు వోవుకడకుంబోవుంగదా యాపదల్. 85

తా. బట్టతలవాఁడొకఁడు తనతల మెండచే గాలుటకు దాళలేక నీడగల చోటిని గోరి యొకతాటిచెట్టుక్రిందఁజేరెను. దైవికముగా, అచ్చటికిఁ బోయియుండినను పెద్దతాటిపొడొకటి మీదఁబడి వానితల పటపటమని బ్రద్దలయ్యెను. కావున దైవము ప్రతికూలముగానుండువాఁ డెక్కడికిఁబోయిన నక్కడికి వారియాపదకూడ వచ్చునేగాని వానిని విడిచిపెట్టవు. (తలను ఎండసోతుననుండి తప్పింపజూడ, గా పండువేసి దానిని బగుల్చుట ప్రతికూలముగు దైవముయొక్క చేష్టితమని యూహించునది.)

అవ. ఇట్లుండుటవలన దైవమే బలీయ మని నాయభిప్రాయ మని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో 85

శ్లో॥ గజభుజ్జవిహజ్జమబన్ధనం, శశిదివాకరయో ర్గ్రహవీడనమ్ ।

మతిమతాంచ విలోక్యదర్శితాం, విధిరహోబలవానితి మేమతిః॥

టీ. గజభుజ్జ విహజ్జమ బన్ధనం = ఏనుగులుస్పములు పక్షులు వీనియొక్క కట్టువడుటయు, శశిదివాకరయోః = సూర్యచంద్రులయొక్క, గ్రహవీడనం = రాహుగ్రహముచే వీడింపబడుటయు, మతిమతాం = ప్రాజ్ఞులైనవారయొక్క, దర్శితాంచ = పేదటికమును, విలోక్య = చూచి, అహో = ఔరా, విధిః = దైవము, బలవాన్ ఇతి = బలీయమైనది అని, మేమతిః = నాయభిప్రాయము - దైవమే యన్నిటికిని మూల మనిభావము.

తే. ఫణులు గజములుఁ బక్షులుఁ గ బట్టువడుట

రవిసుధాకరులకు నైన న రాహుబాధ

బుద్ధిమంతుల లేమియుఁ గ బొనఁగఁ జూచి

విధి బలాధ్యుఁ డటంచు భా గ వింతు మదిని

86

తా. పట్టుకొనసాధ్యముకాని యేనుగులు స్పములును పక్షులును గట్టువడుటయు, జగమునంతయు వెలిగించునంతటి మహిమగల సూర్యచంద్రులను రాహువు వీడించుటయు, మిక్కిలి బుద్ధిశాలులైనవారికిఁ జేదటికముకలుగుటయును జూడఁగా, ఔరా! అందటికంటెను దైవమే బలీయమైనది, కానిచో నింతటిగజాగు లిట్టిపాటకు లోనగునాయని నేను దలంచుచున్నాను. అలం. అర్థాంతరన్యాసము, కావ్యలింగము.

అన. దైవ మిట్లు చేయునేని నదిగూడ తెలివో లేనిదియే యగునని తలఁచి చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సృజతి తావదశేషగుణాకరం, పురుషరత్న మలజ్క రణంభువః ।

తదసి తత్త ణభజ్గి కరోతి చే, దహహ కష్ట మపణ్ణితతావిధేః॥ 87

టీ. (విధిః = దైవము), అశేషగుణ ఆకరం = సకల సద్గుణములను గనియును (అనఁగా ఆశ్రయమును), భువః = భూమికి, అలజ్కరణం = అలంకారమును, (అగు) పురుషరత్నం = పురుషుఁ డనురత్నమును - పురుషశ్రేష్ఠుని అనిభావము, సృజతితావత్ = నిర్మించుచున్నాఁడుగాదా. తదసి = అయినను-అట్లు సృజించినప్పటికిని, తత్ = ఆపురుషరత్నమును, త్తణభజ్గి = త్తణమాత్రమున భంగము నొందుదానినిగా, కరోతిచేత్ = చేయుచున్నయెడల, విధేః = దైవముయొక్క, అపణ్ణితతా = పాడిత్యములేమి-మూఢత్వమునుట, అహహ = అక్కటా, కష్టం = కష్టము. 'అహహ' మిక్కిలివిషాదమును దెలుపుటకొఱుని తెలియునది. ఇచట 'అశేషగుణాకరం' 'అలజ్కరణంభువః' అను నీరెండు విశేషణములును 'పురుషరత్నం' అను రూపకసమాసమునఁ గల పురుషునికిని రత్నమునకును సమానములు.

క. గుణమణిఖని యగుపూరుష

మణి ధరణికి రవణముగ న గ మర్చిన విధి యా.

గుణవంతుని వెను దునిమిన

గుణహీనునిగాఁగ నెన్నుకొనరే ధాతన్.

87

తా. దైవము సకలగుణసంపన్నుఁడును జగమున కలంకారభూతుఁడు నగు పురుషశ్రేష్ఠుని నిర్మించినప్పటికిని వాని నతిత్వరతో నశించునట్లు చేయునేని, కట కటా! దానికిని దెలివి లేదు. ఏమి చేయవచ్చును? అలం. రూపకము.

అవ. దైవయోగము నెట్లుగాని యతిక్రమించుట కష్ట మనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అయ మమృతనిధానం నాయకోఽప్రోషధీనాం
శతభిషగనుయాతః శమ్భుమూర్ధ్నోఽవతంసః ।
విరహాయతి న చైనం రాజయత్క్మా శశాఙ్కం
హతవిధిపరిపాకః కేన వా లజ్ఘనీయః॥

88

టీ. అయం = వీఁడు ఈ కనబడుచున్న చంద్రుఁ డనుట, అమృతనిధానం = అమృతమునకు సానమును, ఓషధీనాం = సంజీవిని మొదలైన మూలికలకు, నాయకఃఅపి = ఏలికయును, శతభిషక్ అనుయాతః = నూర్గురు నైద్యులచేత అనుసరింపబడినవాఁడును-(చంద్రునికి నూలువైద్యులు లేమిచే నట్లు చెప్పుటవలన దోషముకలుగఁగా శతభిషకక్షత్రముచే ననుసరింపబడినవాఁడు అని యర్థాంతరమువలన దోషమునకు పరిహారము గ్రహింపవలయును), శమ్భుమూర్ధ్నః = శివునియొక్కశిరస్సునకు, అవతంసః = శిరోధూషణయును, ఏనంశశాఙ్కం = పూర్వోక్తలక్షణములతోఁ గూడియున్న యీచంద్రుని, రాజయత్క్మా = క్షయరోగము, నచ విరహాయతి = విడువలేదుగదా. (కావున) హత...పాకః-హతః పాకః = పక్షదైవముయొక్క-చచ్చినదైవముయొక్క, పరిపాకః = నియోగము, కేనవా = ఎవ్వనిచేత, లజ్ఘనీయః = అతిక్రమింపదగినది-ఎవ్వనికిని అతిక్రమింపరాదనుట. 'హతవిధి' అనుచో హతశస్త్రము నిశ్చేదపడుటను దెలుపుచున్నది. అనఁగా హేయముగాఁ దలచి చెప్పినమాట యని తెలియనగును.

చ. శతభిషగాఽఘ్యుడున్ సతతశశంభువతంసము నయ్యు నోషధీ
తతులన్ నాథుఁ డయ్యును సురధారససేవధి యయ్యుఁ దారకా
హతి దనరాజయత్కృభవ్రబాధలఁ బాపఁగ నోపఁ డక్కటా
హతవిధికృత్య మెవ్వనికి ర నైన జగంబున దాటువచ్చునే. 88

తా. ఈ కనబడుచున్న చంద్రుఁడు అమృత ముండెడుస్థానము; సంజీవిని మొదలైన మూలికలకల్లరాజు. వైద్యులొకనూర్గురు కూడ నేయుందురు. సకలలోకక్షేమ

కరుడగు శివునికి శోభాషణమైనవాడను, ఇట్టియాచంద్రుని క్షయరోగము పట్టి విడువకున్నది. కాబట్టి పాడుదైవముయొక్క నియోగమును దప్పింప నెవరికిని దరముకాదు.

అవ. మనస్సును మెలపునదికూడ దైవమే యని చెలికానిని చూచి చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ ప్రియసఖి విప ద్దణ్డవాతప్రపాతపరమ్ప రా
పరిచయచలే చింతాచక్రే నిధాయ విధిః ఖిలః ।
మృద మివ బలా త్పిణ్డీకృత్య ప్రగల్భకులాలవ
ద్భ్రమయతి మనో నో జానీమః కి మత్ర విధాన్యతి॥ 89

టీ. ప్రియసఖి=ప్రియస్నేహితుడా ! ఖిలః=దుష్టుడైన, విధిః=దైవము, ప్రగల్భకులాలవత్ = ప్రౌఢుడైన (అనగా ఆతీతేతన) కుమ్మరవానివలె, మనః = నామనస్సును, మృదం ఇవ = మట్టినివలె, బలాత్ = సామర్థ్యముతో, పిణ్డీకృత్య = ముద్దచేసి, విపత్...చలే-విపత్ = ఆపదలనెడి, దండ=కొయ్యలయొక్క, వాత = సమూహముయొక్క, ప్రపాత=పాటులయొక్క, పరమ్పర=పరంపరయొక్క, పరిచయ=మచ్చికచేతకూడికచేతననుట-విపత్తులనెడికొయ్య లొకటివెనుక నొకటిగా పెక్కులు తనపై బడుచుండుటచేతనని భావము, చలే = తిరుగునట్టిదైన-దైవమనెడి కుమ్మరి విపత్తులనెడి కొయ్యలను వరుసగా మీదనైచికొట్టుటచే దిరుగుచున్నట్టి యనుట, చింతాచక్రే = చింత యనెడిచక్రమునందు, నిధాయ=ఉంచి, భ్రమయతి=త్రిప్పుచున్నది, అత్ర = ఇందు-ఈత్రిప్పుటయందు, కిం విధాన్యతి = ఏమి చేయబోవుచున్నాడో - ఏమి చేయుటకిట్లు త్రిప్పుచున్నాడో, నో జానీమః=ఎఱుగము.

చ. కలితవిప త్తిదండపదశ్రుట్టన సేయుచు మన్నుకై వడిన్
ఖిలుడు విధాత పిండితముగ నొనరించి నితాంతచింత యన్
బలితపుసారెపై నిలిపి శ పాయక డెందము ద్రిప్పుచున్ననాఁ
డలమి కలూరురీతిఁ దెలియం గలవారమె యేమి సేయునో. 89

తా. దుష్టమగుదైవ మొకయాతీతేతనకుమ్మరివలె నామనస్సును బలిమితోఁబట్టి మట్టివలెముద్దచేసి, యాపద లనినెడి కొయ్యగుదియలచే నెడితెగక కొట్టువడుట వలనఁ దిరుగుచున్న చింతయనెడు చక్రమునందుంచి త్రిప్పుచున్నది. ఏమి చేయుట కిట్లు త్రిప్పుచున్నదో తెలియరాదు. [కుమ్మరిత్రిప్పుట ఘండచేయుట కని తెలియును. ఇది త్రిప్పుట యెందులకో తెలియరాదనుట, దైవప్రాతికూల్యమువలన ఆపదలు సంభవించుటయు, అవి చింతను గలిగించుటయు, ఆచింత మనస్సును ద్రిప్పుటయు ననెడి వ్యవహారమును మట్టిని ముద్దచేసి చక్రమునఁజెట్టి త్రిప్పుట యనెడు కుమ్మరివ్యాపారముగాఁ గవి రూపించినాఁ డని యెఱుంగునది.]

శ్లో॥ విరమ విరసాయాసా దస్మా ద్దురధ్యవసాయతో
విపది మహతాం ధైర్యధ్వంసం యదీక్షితు మీహసే ।
అపి జడ విధే కల్పాపాయే వ్యపేతనిజక్రమాః
కులశిఖరిణః క్షుద్రా నై తే న వా జలరాశయః ॥

90 .

టీ. జడ=ఓయి మందుడా ! విధే = దైవమా, విపది = నీవు కలిగించిన యాప
దయందు, మహత్కనాం = మహత్కులైనవారికి, ధైర్యధ్వంసం = ధైర్యము చెడుటను,
ఈక్షితుం=కనుగొనుటను, ఈహసే=కోరెదవు, (అనుట) యత్=ఏనియో, విరసాయా
సాత్ = నిష్క్రియోజనమైన ఆయాసము గల - మహత్కుల ధైర్య మెట్టియాపదనేని
మాలనేరదుగాన దానిని మాలించుటకైన యాయాసము వ్యర్థమే యగును కాబట్టి
యట్టియాయాసముగల, అస్మాత్ = యీ - మహత్కుల కాపద వుట్టించి వారి ధైర్య
మును మాలింపజూచుట యనునట్టి యనుట, దురధ్యవసాయతః = చెడ్డపూనికినుండి,
విరమ = ఉడుగుము, వారిధైర్యమును మాలించుట యసాభావిత మని దృష్టాంతముచే
దృఢపఱచుచున్నాడు. కల్ప అపాయే = కల్పాంతమునందు - కల్పాంతము వంటి
మిక్కిలి సంకటమునందు - ఇక్కతక్కినపుడు చెప్పనేల యని భావము, వ్యపే...
క్రమాః - వ్యపేత = మిక్కిలివీడిన-చెడినయనుట, నిజక్రమాః అపి=తమమర్యాదలుగల
వయ్యు - తమతమమేరలు తప్పినట్టివయ్యు - భూమిని దాల్చియుండుట చెలియలికట్ట
దాటిరావండుట యను కట్టుపాటులను వదలినవయ్యు, ఏతే=ఈ, కులశిఖరిణః =
మహేంద్రాది సప్తపలపర్వతములుగాని. జలరాశి యో వా = సప్తసముద్రములు గాని
క్షుద్రాః = నీచములు' న (ఖిలు) = కావుగదా - అపుడు మేరలు తప్పినవయ్యు పిదప
మిగుల తమతమ మర్యాదలయందే వర్తించుచున్నవి చూడుమనుట. * లేక, 'అపి'
అనునది సంబోధవాచకముగాఁగొని తక్కినవానికి 'కల్పాపాయే వ్యపేత నిజక్రమాః
క్షుద్రాః కులశిఖరిణః = కల్పాంతమునందు క్రమము తప్పినవియు కావుననే నీచము

* గాంధీర్యస్థైర్యాదులందు మహత్కులకును సముద్రకుల పర్వతములకును సామ్య
ముఁ జెప్పట కివలందు సామాన్యముగాఁ జూపటచున్నది. కిరాతారునియమున
'స్థిత్యతిక్రాంతభీరూణి స్వచ్ఛా వ్యాకులితాన్యపి । తోయానితో యరాశీనాం మనాం
నీచ మనస్వినామ్' అనియు, మహావీరచరితమున 'నకమ్మస్తే ఝంఝామరుతి కిల
వాతి ప్రతిదిశమ్ । సమున్నూర్చాస్తారాః కులశిఖరిణః కిచ్చిదపితే ॥ న మర్యాదాస్తేఽపి
ప్రతిజహతి గాంధీర్యగరిమస్ఫురద్వార్జ్యహ్నిణః కలితమహిమనోఽమ్బునిధయః' అనియు
సామ్యము వర్ణితము. కాన నీ సామ్యమును బ్రతిపాదించు మొదటి యరము
సరసముగానున్నది. అయినను 'తతస్సముద్ర ఉచ్చేల స్సర్వతః ప్లావయన్మ హీమ్'
భాగవత-8-24, అనునట్లు సముద్రాదులు ప్రళయకాలమున మేరలు దప్పటచే నీచము

లైనవియునగు మలపర్వతములు, ఏలే = ఈ మహాత్ములు, న = కారు. జలరాశయోవా = (అట్లు అప్పుడు క్రమము తప్పటచే నచములైన) సముద్రములుగాని, న = కారు - మహాత్ములు ఎప్పుడైనను సముద్రమలపర్వతములవలె నీచులై మేరతప్పువారు కారనుట - అనియు నరాంతము. ఈ సృష్టాంతమునుబట్టి ధీరధైర్యధ్వంసము అతిమక్కురమగుటచే దానికై పూనుటవలన పట్టిప్రయాసతప్ప వేటొక్కఫలము గలుగదనుట. రెండవయర్థమున, అలం. వ్యతిరేకము.

చ. దొనఃగులు వచ్చువేళ గుణ శ ధుర్యుల ధైర్యగుణంబు సర్వముం
బస చెడు సంచుఁ జూచెదవు శ పాపపుదైవము యీదురాగ్రహ
వ్యసనము మాను మాను ప్రళ శ యంబున వీతనిజక్రమంబు లై
ససి సెడ వించు కంతయునుశసాగరముల్ గులపర్వతంబులున్. 90

తా. మందబుద్ధి నైన యో దైవమా! మహాత్ములకు నీ వాపదలు కలిగించి వారి ధైర్యమును మాలింపఁ గోరెదవు. నీ యీశానిక పట్టిప్రయాసమే యగును గాని సలిప నేరదుగాన దీని నుడుగుము, నిలన, కల్పాంతమున సప్తమల పర్వతములును సప్తసముద్ర ములును దమతమమేరలు తప్పినను మగల నవి తమతమ మేరలయందే యెంతయు నెల కొని వర్తించుచుండుటఁ జూడుము.

అన. అయినను దైవమే శరణ మనుచున్నాడు.

శ్లో॥ దైవేన ప్రభుణా స్వయం జగత్య ద్యస్య ప్రమాణీకృతం
తత్త స్యోపనమే న్మనాగసి మహా నైవాశ్రయః కారణమ్ |
సర్వాశాపరిపూరకే జలధరే వర్షత్యసి ప్రత్యహం
సూక్ష్మా ఏవ పతన్తి చాతకముఖే ద్విత్రాః పయోబిర్దవః || 91

టీ. ప్రభుణా = సమర్థుడైన, దైవేన = దైవముచేత, జగతి = లోకమునందు, యస్య = ఎవనికి, యత్ = ఏది - ఎవస్తువు, ప్రమాణీకృతం = నిర్రేశింపబడినదో-ఏర్ప టుపబడినదో, తత్ = అవస్తువు, తస్య = నానికి. స్వయం = తనతట, ఉపనమేత్ = కలసివచ్చును - తనంత దొరకును. మహాన్ = గొప్పదైన, ఆశ్రయః = పట్టు-గొప్పవారి నాశ్రయించుట యనుట, మనాక్ అపి = కొంచెమైనను, కారణం సాధనము - గొప్ప

లగుననియు నట్టివీచులు మహాత్ములు కౌరనియు - అనగా సముద్రాదుల కంట నతిశయించినవా రనియు, ప్రతిపాదించు రెండవయర్థము మఱింత సమంజస ముగా నున్నది. మహాత్ములకుఁ గల యీయతిశయమే 'గిరయో గుర వస్తేభ్యోఽవ్యుద్భవ గుర్వీ తతోఽసి జగదటమ్ | తస్మాద పృథిగురవః ప్రళయే పృథివీ మహాత్మానః' అనుటం దెలియనగు. 'మహేంద్రో మలయః సహ్యాః సానుమా స్మృత్ పర్వతః || విద్యశ్చ పారియాత్రశ్చ సప్తేతే మలపర్వతాః ||' అని మలపర్వతము లేడును, 'లవణేషు సురాసర్పి ర్ధిక్షీరజలార్ణవాః' అని సముద్రము లేడును గలవు.

వారి నాశ్రయించుట గొప్పఫలప్రాప్తికి సాధనము. దైవ = దేవతాదు. ఇందులకు దృష్టాంతము. సర్వా...రకే-సర్వ = సర్వలోకముయొక్క, ఆశా = మనోరథములను, పరిపూరకే = ఒడఁగూర్చునట్టి, లేక, సర్వాశాపరిపూరకే = సకలదిగంతములందును వ్యాపించినట్టి ఫలముగల అనియతారము, జలక = మేఘము, ప్రత్యహం = ప్రతినమి, వర్షతి సత్యపి = వర్షించుచున్నను, చాతకస్య = చాతకపక్షియొక్క, ముఖే = నోట-చంచూపుటమునందు, నూక్ష్మః = అణువులైన, (అగును), ద్వితాః = రెండో మూడో (మైన), పయోబిన్దవః = జలకణములు-నీటిబొట్లు, పతన్తి = పడుచున్నవి. అన్నిటికి దైవము నియామకమైయుండుటచే మన మాశ్రయించినట్టి తక్కినవి యంత పెద్దవి యయ్యు ఫలము నంత పెద్దవిగా నుండు నని తలంపరాదు. కావున దైవమే శాశ్వతమని యాశమును

తే. ఎవ్వనికి నిజగంబున శ నెంతఫలము

దైవకృత మగు నది వొందు శ దప్ప కతని.

గారణము గాదు పెనుబ్రావు శ ఘనుని జేరు

చాతకమువారల బడు నల్ప శ జలకణములు.

91

తా. అన్నిటికిని శక్తిగలదైవము లోకమునం దెవనికి నేది గలుగునట్లు లేర్పఱుచు చున్నదో యదియే వారికి దనంత దొరకును. కావున గొప్పవారి నాశ్రయించుటచే గొప్పఫలము కొంచెమేనియుఁ గలుగు ననరాదు. ఎట్లన, నలుగడల వ్యాపించి యెలవారి కోరికలు నీడేరునట్లు మేఘము ప్రతినమియును వర్షించు చూడియుఁ జాతకపక్షి నోట రవ్వంతేసి నీటిబొట్లు రెండో మూడో పడుచున్నవేకాని యంత కష్టమ పడవు గదా.

ఇది నీతిశతకమునందు దైవపద్ధతివర్ణన మన్నది నవమదశకము.

నీతిశతకము - కర్మపద్ధతి.

అవ. 'దైవేన ప్రభుణా ఇత్యాదిసందర్భములచే దైవమే మిక్కిలి యావశ్యకమైనదని తెలుపఁబడినది. ఆదైవము కర్మముచే నియమింపఁ బడున దైయుండుటచే దానికి స్వాతంత్ర్యము లేదను నభిప్రాయముతో దైవపద్ధతిని నిరూపించినవెనుక కర్మపద్ధతిని నిరూపింపఁ గోరినవాడై యందును, సర్వదేవతలను నియమించునది విధి యనియు నట్టి విధిని నియమించునది కర్మమనియుఁ గర్మము యొక్క ప్రాబల్యమును దెలుపుటకై దేవాది కర్మపర్యంతమైన పరంపరను అను విధించు చున్నాఁడు.

శ్లో॥ నమస్యామో దేవా న్నను హతవిధే స్తేఽపి వశగా
విధి ర్వన్ద్యః సోఽపి ప్రతినియతకర్తృకఫలదః ।
ఫలం కర్మాయత్తం కి మమరగణైః కించ విధినా
నమ స్త త్కర్తృభ్యో విధి రపి న యేభ్యః ప్రభవతి ॥

92

టీ. దేవాన్ = ఇంద్రాదిదేవతలను, నమస్యామః = నమస్కరించుచున్నారము-
అయినను దేవతలనుమాత్రమే తుదముట్ట నమస్కరింపదగదు, వారినిసైతము నియమించు
నట్టిదైన దైవ మనునది యొకటి యుండుటచే దానికిఁగూడ నమస్కరింపవలయు నను
చున్నాఁడు. తే అపి=వారును, హతవిధేః=పాడుదైవమునకు, వశగానను=లోనైనవారు
గదా, కాబట్టి, విధిః = దైవము (గూడ). వన్ద్యః=వందనము చేయదగినది, సోఽపి=
అదిగూడ-అదైవముగూడ, ప్రతి...లదః=ప్రతినియత = ఏర్పఱుపబడిన-ఈ కర్మమున
కీఫలమని ముందుగానే వేఱువేఱు నియమింపబడియున్నదైన (ఇది ఫలముతో నన్వ
యించును), కర్మ=కర్మముయొక్క, ఫల=ఫలమును, దః=ఇచ్చునది. ఆయాకర్మమునకు
ప్రతినియతమైయున్న యాయాఫలమును మాత్రము నియ్యఁజాలునేకాని తాను స్వతంత్ర
ముగా నేదియు నియ్యఁజాల దనుట. ఫలం = ఫలమో, కర్మాయత్తం = కర్మమునకు
లోనైనది-కర్మములనే ఫల మొనగూడును గాని మఱొకటిచే గాదనుట, కావున,
అమరగణైఃకిం=దేవతాసమూహములతోఁ బనేమి. 'ఫలం కర్మాయత్తం యది కి మమరైః'
అనుపాఠమున 'ఫలము కర్మమునకు లోలైనయెడల దేవతలతోఁబనేమి'యని యర్థము.
విధినాచకిం = విధితోడనుబనేమి-దేవతలను దైవమును ఫలమును దమంతట నిచ్చు
నధికారము లేనివారుగాన ఫలమునకై వానిని బ్రార్థించి యభివందనము చేయవలసినపని
లేదనుట. తత్ = కాబట్టి; యేభ్యః =ఎ వనివలన - ఏక కర్మముల యెడననుట, విధిరపి=
దైవముగూడ, నప్రభవతి = చాలదో-సమర్థమైనదికాదో-ఫలము తనంతనే యిచ్చుటకు
నేరదుగావున తనంతనే యిఁజాలిన కర్మమునకంటె శక్తికలదిగాదోయనుట, కర్తృభ్యః=
(అట్టిజ్యోతిష్మతపోదానాది రూపమైన) కర్మములకొఱకు, నమః = నమస్కారము-
విధికంటె సమర్థమైనది గాన నమస్కరింపఁ దగినదనిభావము-ఇచ్చటఁ బూర్వపూర్వము
లేనవి యుత్తరోత్తరములకు నుత్కర్షము కలిగించుటచే నలంకారము మాలాదీపము-
ఇదియే 'ఉత్తరోత్తర ముత్కర్షో భవేత్సారః పరావధిః' అని సారాలంకారముగాఁ
గావ్యప్రకాశమునఁ జెప్పఁబడినది.

చ. శిథిలత లేనిభక్తి నతి శ సేతుము వేల్పుల కాసుపర్వులున్
విధివశవద్దు లావిధియు శ విశ్రుతకర్మఫలప్రదాత య
య్యధికఫలంబు కర్మవశ శ మట్లగుటం బనియేమి వారిచే
విధి కధికంబు గర్మ మని శ వేమఱు మ్రొక్కి భజింతుఁ గర్మమున్.

తా. సకలఫలముల నొసగువారు దేవతలుగాన వారికి మ్రొక్కుదము. అయినను దేవతలు సైతము పాడుదైవమునకు లోనైనవారుగాన దైవమునకును మ్రొక్కిడదగును. ఈ దైవమోకర్మమునకుఁబూర్వమే యేర్పడియుండునట్టిఫలము నిచ్చునదికాని వేఱు కాదు. అఫలమును గర్మమునకు లోనైనది. కాబట్టి యొకఫలముకొఱకు మనమస్వతంత్రులు కాని దేవతలతోఁగాని దైవముతోఁగాని పనేమి? కాబట్టి దైవముకూడ దేనిని మీఱఁజాలదో యట్టికర్మములే మ్రొక్కుదగినవి గాన వారికే మ్రొక్కుదము.

అవ. విధికూడ కర్మములను మీఱఁ జాల దన్నవిషయమునే విస్తరించి చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ బ్రహ్మ యేన కలాలన నియమితో బ్రహ్మణ్డభాణ్డోదరే
విష్ణు ర్యేన దశావతారగహనే క్షిప్రో మహాసజ్జుటే
రుద్రో యేన కపాలపాణిపుటకే భిక్షాటనం కారితః
సూర్యో భ్రామ్యతి నిత్యమేన గగనే తస్మై నమః కర్మణే॥ 93

టీ. యేన=దేనిచేత-ఏకర్మముచేతననుట, బ్రహ్మ = బ్రహ్మ, బ్రహ్మ...దరే = బ్రహ్మణ్డ భాణ్డ = బ్రహ్మండమనెడఁ. ఘండయొక్క. ఉదరే = నడుమ, కలాలవత్ = కుమ్మరివలె, నియమితః = (వివిధవస్తువులను నిర్మించువాఁడుగా) నియోగింపబడెనో) బ్రహ్మ బ్రహ్మండమనెడు ఘండలోపల కుమ్మరివలె వియుక్తుఁ డైనాఁ డనుట యాభాసము. కుమ్మరి ఘండలోపల నియుక్తుఁ డగుట లేదుగదా. 'బ్రహ్మణ్డభాణ్డోదరే = మేలైన బ్రహ్మండమనెడు ఘండయందు-అనఁగా బ్రహ్మండము లనెడిఘండలనునిర్మించుటయందు' అను పాత ముచిత మని తోచెడి) యేన = దేనిచేత, విష్ణుః = విష్ణువు-కుక్షియందు నఖిలజగములు గలయట్టివాఁడయ్యు ననుట, దశా...హనే-దశ ఆవతార = పదియవతారములచేత, గహనే = చొరరాని-బహుప్రయాసకరము లైన పదియవతారములు గలిగియుండుటచే ననుభవింప శక్యము కాని యనుట, మహాసజ్జుటే = గొప్పకష్టమునందు - పదియవతారము లెత్తుట యను పడరాని పెనుగష్టమునందనుట, క్షిప్రః = త్రోయబడెనో, 'మహాసజ్జుటే దశావతారగహనే' అనునన్వయమున 'మిక్కిలికష్టమైన దశావతారములనెడి యడవియందు' అని యర్థము. దీనికంటె పూర్వోక్తమైన యన్వయార్థములు సరసములు. యేన = దేనిచేత, రుద్రః = శివుఁడు-మృత్యువును జయించినవాఁడయ్యుననుట, కపాలపాణిపుటకే=పునుకయనెడి, అనఁగా బ్రహ్మశిరస్సు అనెడి) చేతిపాత్రయందు - పునుకనే బిచ్చ మొత్తుట కేనచేతిపాత్రగాఁ గలిగి యనుట, భిక్ష ఆటనం = భిక్షమునకై తిరుగుట, కారితః = చెయింపబడెనో, 'పుటకః భిక్షాటనం' 'పాత్రయందు బిచ్చమునకై తిరుగుట' అనుట యసంగతము. 'పుటకః భిక్షాటనం' పాత్రగలవాఁడై బిచ్చమునకైతిరుగుట అనియే పాతముందునని తోచెడి, లేక, 'పుటకే భిక్షాదనంసేవతే = పాత్రయందు భిక్షాన్నమును గుడుచు

చున్నాడు' అనుపాఠాంతరమును నుచితమే. అయినను, 'క్షిప్తః' 'నియమితః' అని మొదట కర్కారకములు ప్రయోగించి యిచట 'సేవతే' అని కర్కారకము నుంచుట ప్రక్రమభంగముగాన 'కారితః' అనునదియే సరసము. (యైన = ఎవనిచేత), సూర్యః = సూర్యుడు - సకలలోక ప్రకాశకుడయ్యును, (నియమితస్సన్ = నియోగింపబడిన వాడగుచు), గగనే = ఆకాశమునందు, నిత్యమేవ = ఎప్పుడును - ఒకనిమిషమైనను విశ్రాంతిలేక యనుట, భ్రామ్యతి = తిరుగునో, తస్మై = ఆ-సకలమును నియమించున ట్టియనుట, కర్మణే = కర్మమునకు, నమః = నమస్కారము. సర్వనియంత యైనదానికే నమస్కారము సేయదగును గాన అట్టిదైనకర్మమునకు నమస్కరించెద నని భావము.

చ. నలువ కులాలుభంగి నలినప్రభవాండమునందు దేనిచే
నిలిచె దశావతారవనశనిష్ఠితుఁ డయ్యె మురారి దేనిచే
బెలుచు గపాలహస్తుఁడయి శ భిక్షుఁ డయ్యె బురారి దేనిచే
నల రవి దేనిచే దిరుగు శ నాఘనకర్మము వంద్యమే కదా. 93

తా. దేనిచేత బ్రహ్మ ఁడవలెనుండు ప్రహ్లాదమునడుమ నుండి కుమ్మరివలె నానావిధవస్తువులు నిర్మించుటకు నియోగింపబడెనో, దేనిచేత విష్ణువు పదియవతారములెత్తు పెనుగొప్పమున కగమమ్యెనో, దేనిచేత శివుడు వునుకను బాత్రగాచేతఁ గొని బిచ్చమెత్తుటకుఁ దిరిగెనో, దేనిచేత సూర్యుడు నియుక్తుడై యొక్క నిమిషముసేపేని నిలువక యెప్పుడు నాకాశమునఁ దిరుగాడుచుండునో, యట్టిసర్వనియమన శక్తి గల కర్మమునకు నమస్కారము.

అవ. ఇట్లు రెండుశ్లోకములఁ గర్మము సకలనియంత యగుటచే నది యభివాదనము సేయఁదగిన దని నిరూపించి, తానును దాని కభి వందనము సేసి, యిప్పు డది బహుశ్రేయస్సులకు హేతువై నదగుటచే నుపాదేయము నైన దని చెప్పుచున్నాడు. [ద్వేషిణః

శ్లో॥ యా సాధూం శ్చ ఖిలాన్ కరోతి విదుషో మూర్ఖాన్ హితాన్
ప్రత్యక్షం కరుతే పరోక్ష మమృతం హాలాహలం తతః శాత్ |
తా మారాధయ సత్క్రియాం భగవతీం భోక్తం ఫలం వాఞ్ఛితం
హేసాధో వ్యసనై ర్గుణేషు విపులే ష్వాస్థాం వృథా మాకృథాః॥

టీ. యా=ఏది-ఏసత్క్రియయనుట, ఖిలాంశ్చ=దుర్జనులనుగూడ, సాధూన్ = సజనులనుగాను, మూర్ఖాన్=అజానులను, విదుషః = పండితులనుగాను, ద్వేషిణః=ద్వేషించువారిని, హితాన్=హితులనుగాను-మేలుకోరువారినిగా ననుట, పరోక్షఁ=మఱుఁ గైన దానిని-ఇంద్రియములకు గోచరింపనిదాని ననుట, ప్రత్యక్షం = ఇంద్రియము

లకు గోచరించుదానినిగాని, హాలాహలమును, తత్తాత్ = తోడనే - అప్పుడే
 యనుట, అమృతం = అమృతమునుగాను, కరోతి = చేయుచున్నదో, తాం = ఆ, భగవ
 తం = భగవతియగు సత్కియాయాం = సత్కర్మమును, 'వక్రికామ్' అనుపాతమున 'మంచి
 వానిని జెడవారినిగాఁ జేయుట మొదలైనవక్రములు చేయఁజాలిన దెసటిది' యను
 సర్వము గ్రాహ్యము. పేసాధో = ఒనుజనుఁడా, లేక, నేర్పరియైనవాఁడా యనియుఁ
 జెప్పవచ్చును. 'సాధుస్సమర్థోనిపుణోవా' అని కాశిక; వాఙ్మితం = కోరినట్టి,
 ఫలం = ఫలమును, భోక్తం = ఆనుభవించుటకు-కోరినఫల మనుభవింపఁ దలఁచితివేని
 ననుట, ఆరాధయ = ఆరాధింపుము-అది సర్వఫలప్రదాయని యగుటచే ననుట, (అయితే)
 వ్యసనైః = ఆపదలచేత, విపులేషు = మిక్కిలియైన - మిక్కిలి యాపదలతోఁగూడిన
 వైన, లేక, 'వ్యసనైః' అనుటను క్రియావిశేషణపర్యాయముగా గ్రహించినచో
 'మిక్కిలి యక్కఱలతో - చాల అక్కఱయెత్తుకొని, విపులేషు = అనేకములైన'
 అనియు సర మాహ్యము. గుణేషు = రజస్సు తమస్సు మొదలైన గుణములందు,
 వృథా = వ్యర్థముగా, అస్థాం = ఆసక్తిచి-ప్రయత్నము ననుట, మాకృధాః = చేయకుమా-
 గుణములు క్షేత్రకరములైనఫలముల నిచ్చునవిగాన వానికై పూసకు మని భావము.
 ఇచట ఖిలాదులను సాధువులు మున్నగువారినిగాఁ జేయుట అను అశక్యవస్తుకరణ
 ముండుటచే తద్రూపమైన విశేషాలంకార మాహ్యము.

మ. ఖిలునిన్ సజ్జనుఁగాఁగ మూర్ఖజను సం శ ఖ్యావంతునిం గాఁగఁ దా
 యల సన్నితులగా నగోచరముఁ బ్ర శ త్యక్షంబుగాఁ బ్రాణహృ
 త్కలనంబైన మహావిషం బమృతముంశగాఁ జేయు సత్కర్మ ము
 జ్వలనిష్ఠానిధి వై భజింపుము వయశస్యా నాంఛితార్థాప్తికేన్. 94

తా. ఓయీ! నిపుణుఁడా! నీవు గోరినకోరికఁ బడయఁదలంచితీవేని నేని సుజ
 నులను దుర్జనులనుగాను, మూర్ఖులను బుడితులనుగాను, బుడుతులను హితులనుగాను,
 ఇంద్రియములకు గోచరింపనిదానిని గోచరించుదానినిగాను, హాలాహలమును నమృత
 ముగాను తోడనే చేయఁజాలినదో యట్టి భగవతిని సత్కియను (మంచికర్మమును)
 నారాధింపుము. అట్లు గాక యనేకములైన రజస్తమోగుణాదులను బట్టితివేని నవి
 క్షేత్రకరములైన ఫలములనే యొసంగునుగాన వానికొకై మిక్కిలి యక్కఱతో వ్యర్థ
 ముగాఁ బాటుపడకుము.

అవ. వృద్ధియు హానియు దీనివలననే కలుగు ననుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శుభం సద్మ సవిభవమా యువతయః శ్వేతాతపత్రోజ్వలా
 లక్ష్మీ రిత్యనభూయతే చిర మనుస్యాయతే శుభే కర్మణే ।

విచ్చిన్నే నితరా మనజ్జకలహక్రీడాత్తుటత్తుకం
ముక్తాజాల మివ ప్రయాతి ఝడితి భశ్యద్దిశోదృశ్యతామ్॥ 95

టీ. శుభేకర్కణి = మంచికర్కము - మగశమైన పురాకృతవిశేష మనుట,
చిరం = చిరకాలమునుండి, అనున్యతేసతి = కూడ గ్రుచ్చబడినదై యుండగా-అను
సరించి వచ్చుచుండగా ననుట, శుభ్రంసద్గ = నిర్మలమైనయిల్లును-తెలిగచ్చు మున్నగు
వానిచే నిగనిగలాడు మేడలు మొదలైనవి యనుట, సవిభ్రమాః = విలాసముతోఁ
గూడిన, యువతయః = జవరాండ్రును, శ్వేతా...జ్వలా - శ్వేత ఆతపత్ర = తెల్లని
గొడుగుచేత, ఉజ్వలా=ప్రకాశించునట్టి - తెల్లనియొకగొడుగు చక్రవర్తులే ధరింతురుగాన
ఏకచ్చత్రాధిపత్యముచే శోభిల్లునట్టి యనుట, లక్ష్మీః=లక్ష్మీయు-రాజ్యలక్ష్మీయుననుట,
ఇతి=అనునట్టి యీచెప్పబడినవి యెల్ల, అనుభూయతే = అనుభవింపబడు చున్నది-
జన్మాంతరకృతఫలము ఎడతెగక వచ్చుచుండగాఁ నివియెల్ల ననుభవింపబడు ననుట.
విచ్చిన్నే = (ఆశుభకర్కము) తెగిపోగా-నశింపగా ననుట, నితరాం = మిక్కిలియు,
అనన్ద...త్తుకమ్ - అనన్దకలహ = మస్తధయుద్ధము - మరుపోరు - మిక్కుటమైనరతి,
(యనెడు) క్రీడా=కేళిచేత-బెట్టిదముగా మరుకేళి సలుపుటచేతననుట, త్రుటత్ = తెగు,
కన్తుకం=దారముగల, 'అనన్దక్రీడా' అనుటయే చాలియుండగా 'కలహ' శబ్దమును
కూడ ప్రయోగించుట దారము తెగునంతటి యాత్మకృత్యమును నూచించుట కొఱకని
తెలియునది, ముక్తాజాలమివ=ముత్తెవుసరివలె, సద్గము మొదలైనవి. ఝడితి=తోడనే,
దిశః=దిశలనుగూర్చి, భశ్యత్ =జాటిపోయినదై-దారము తెగుటచే జాటిపడి నలుగడలఁ
జెదరిపోయినదై, అదృశ్యతాం=కానరాకుండుటను, ప్రయాతి = పొందుచున్నది-కానఁ
బడకపోవు ననుట. లేక 'దిశోదృశ్యతాం = దిష్కులయందుఁ గనబడుటను-అనగా
చూపునకుఁ దెలియక మూలలలో మాటుగాఁ బడియుండుటను, ప్రయాతి = పొందు
చున్నది.' యని కాని, లేక; 'దిశః ప్రయాతి దృశ్యతామ్ = దిష్కులనుగూర్చి పోవు
చున్నది చూడుడు' అని కాని యర్థాంతరము లావ్యాములు. చూడుడు అనుచో
వృద్ధిహానులకు నిదియే 'కారణ మగుట చూడుడని భావము. ఇందు ముత్తెవుసరి
నుపమానముగాఁ దచ్చుటచే దానికిని బొనగునట్లు ఉపమేయమునకు-అనున్యతః-
విచ్చిన్నః' అను విశేషణము లుపబడినవని సారస్యముగ్రహించునది. అలం. ఉపమ.

చ. లలిత సకేతనప్రియవి శ్ లాసవతీధవళాతపత్రస

ద్విలసితవై భవం బనుభ శ్ వింపబడున్ సుకృతానువృత్తిచేఁ

జెలువగుపుణ్యకర్మము న శ్ శించిన నంగజసంగరత్తుట

త్కలితగుణోరుమాక్తికనిశ్కాయములట్లు దొలంగు సంపదల్. 95

తా. పురాకృతమైన శుభకర్మవిశేషము ఎడతెగక యనువర్తించుచుండఁగాఁ దెలి
గచ్చుచే మెచ్చులుగులును మిదైలు మేడలును, నొయ్యారంబు గులుకులేజరరాండ్రును,
ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యముచే శోభిల్లునట్టి రాజ్యలక్ష్మీయు మొదలైనవి యనుభవింపఁబడును.
అకర్మవిశేషము తీటి ప్తాయనేనిఁ దోడనే యామిదైలు మొదలైనవి ముక్కుటమైన
మరుకేలియందు దారము తెగి నలుగడల చెదరి కౌనరాకపోవు ముత్తైపు సరివలెనే
మటుమాయ మగును.

అన. ఇంక నీకర్మముల నాచరింపఁ దగుప్రకారమును జెప్ప
చున్నాఁడు.

శ్లో॥ గుణవ దగుణవ ద్వా కర్వతా కార్య మాదౌ
పరిణతి రవధార్యా యత్నతః పణ్డితేన ।
అతిరభసకృతానాం కర్మణా మావిపత్తే
ర్భవతి హృదయదాహీ శల్యతుల్యో విపాకః ॥

96

టీ. గుణవత్ = గుణము కలిగినట్టికాని. అగుణవత్ వా = గుణము లేనట్టికాని,
కార్యం = కార్యమును. కర్వతా = అనుష్ఠించునట్టి, పణ్డితేన = పండితునిచేత. ఎఱుకగల
వానిచేత ననుట, పరిణతిః = పరిపాకము-ఆకార్యముయొక్క పర్యవసాన మనుట,
ఆదౌ = మొదట, యత్నతః = అతిప్రయత్నముచేత-హెచ్చరికతో ననుట, అవధార్యా =
అలోచింపఁదగినది - ఒకకార్యమును మొదటనే దానిపర్యవసానమును అలోచించు
కొని పిదప మిక్కిలి యత్నముతో నారంభింపవలయు ననుట. అట్లుగాక, అతిరభస
కృతానాం = మిక్కిలిత్వరతోఁ జేయుఁబడినట్టి, కర్మణాం = కర్మములకు-అని గుణవ
తములైననుగాని యని శేష మాహ్యము, ఆవిపత్తేః = మరణపర్యంతము - లేక, 'ఆవిప
త్తేః = నిష్పత్తిపర్యంతము - 'అవి యొనగూడువఱకునుట' అనియు నరాంతరము సరసము
కొదు, శల్యతుల్యః = శల్యముతో సమానమై, హృదయదాహీ = మనస్సునకు సంతా
పము కలిగించునట్టి, విపాకః = పరిపాకదశ - అతిత్వరగాఁ జేసినయెడల కార్యములకు
మనస్సునకు బాధకర మైనట్టి పరిణామము, భవతి = కలుగును. కౌన మొదట పర్యవ
సాన మిట్టి దగునని యాలోచించియే యొకకార్యము నారంభింపవలయు ననియు
నట్లు చేసిననే యది మనస్సునకు సమాధానకరముగా నుండు ననియు భావము.
అలం. ఉపమ.

తే. సగుణనిర్గుణ కార్యముల్ శ నలుపు సుమతి
చేతఁ బరిణతి గడుఁ బ్రతీ శ క్షింపఁ దగును
బరుషకర్మ విపాకంబు శ ఫలముదనుక
హృదయము దహించు శల్యంబు శ రీతి జగతి.

96

తా. ఎఱుకగలవాఁడు మంచిదో చెడుదో యొకకార్యమును జేయఁబూనినపుడు మొదట దాని కట్టిపర్యవసానము గలుగునో యని మిక్కిలి ప్రయత్నముతో నాలోచించుకొనవలయును. అట్లుగాక యేకార్యమునుగాని ముందువెనుక చూడక యతి త్వరతోఁ జేసినయెడల నది మరణపర్యంతము శల్యమువలె మనస్సును దహించు నట్లుగాఁ బరిణమించును.

అవ. కాబట్టి సత్కర్మము ననుష్ఠింపని వానికి బుద్ధి లే దనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ స్థాల్యాం వైదూర్యమయ్యాం పచతి తిలఖిలీ మిన్ధనైశ్చన్దనాద్యైః
సౌవర్ణైర్లాజ్గలాగ్రైర్విలిఖతి నసుధా మర్కమూలస్య హేతోః |
ఛిత్వాకర్పూరఖణ్డాన్ వృతి మిహాకరుతే కోద్రవాణాం సమంతాత్
ప్రాప్యేమాం కర్మభూమింనభజతి మనుజోయస్తతోమన్దభాగ్యః ||

టీ. ఇమాం కర్మభూమిం = కర్మమాచరించుటకు దగినభూమిని, ప్రాప్య = పొంది, మః = వి, మన్దభాగ్యః = నిర్భాగ్యుడైన, మనుజః = మనుష్యుఁడు, తపః = చాంద్రాయణాదికర్మరూపమైన తపమును, సభజతి = సేవింపఁడో - అచరింపఁడో యనుట, సః = అట్టివాఁడు వైదూర్యమయ్యాం = వైదూర్యమణులతోఁ జేయఁబడిన, స్థాల్యాం = వంటకుండలలో, చన్దనాద్యైః = చందనము మొదలైన, ఇన్ధనైః = గంటకట్టియలతో, 'చాన్దనైర్విన్దనాఘైః' అనుపాఠమున చందనసంబంధి యైన కట్టల సమాహములచే నని యర్థము, తిలఖిలీం = తెలికపిండి, పచతి = వండుచున్నాఁడు - వండునట్టి వానితో సమానుడనుట, సౌవర్ణైః = బంగారుమయములైన, లాజ్గలాగ్రైః = నాగేశ్వమొనలతో. అర్కమూలస్య హేతోః = జిల్లేడువేరుయొక్క కారణమునుబట్టి - జిల్లేడువేరుకొఱ కనుట, 'అర్కమూలస్య' అనుపాఠమున జిల్లేడుమాదికొఱ కని యర్థము ; ఈపాఠము సరసముకొడు. వసుధాం = భూమిని, విలిఖతి = దున్నుచున్నాఁడు - బంగారునాగేశ్వతో జిల్లేడువేరుకొఱకు నేలచున్నవానితో సమానుడగుననుట. కర్పూరఖణ్డాన్ = కర్పూరవృక్షములసమాహమును, లేక, కప్పరపుటరటిబోదెలను, ఛిత్వా = చేదించి, కోద్రవాణాం = ఆల్లప, ఇహ = ఇచటఁ సమంతాత్ = చుట్టును, వృతి = వెలుగును, మరుతే = చేయుచున్నాఁడు - చేయునట్టివానితో సమానుడగు ననుట. ఈకర్మభూమియందు తపం బనుష్ఠింపకుండుట వైదూర్యపుగుండలలో తెలికపిండి వండుట మున్నగువానితో సాటియని భావము. కాబట్టి శ్రేయస్సుగోరువాఁడు సర్వవిధముల సత్కర్మము ననుష్ఠింపవలయు నని తాత్పర్యము. ఇదిట ఆలం. మాలానిదర్శనము

మ. చెలువౌరత్నఘటంబునం దతఁడు సుశ్రీఘండఘండంబులం

దిలసిణ్యాకము వండె నాగరుల కర్ధిన్ సస్తపర్ణావృతుల్

నిలిపెన్ జిల్లెడుమాదికై పుడమి దుగ్గెన్ బైడినాశేళ్య ని

మ్ములఁ గర్మక్షీతిఁ బుట్టియెవ్వఁడు దపంబుల్ సేయఁ డప్రాజ్ఞతన్.

తా. కర్మ మాచరించుటకు యోగ్యమైనయాభూమిని బ్రాసించియు నేభాగ్య హీనుఁడు చాఁద్రాయణాదిరూపమైన తపంబు నాచరింపఁజో, యట్టివాఁడు నైమా ర్యమణిమయమైన పంటపండయందుఁ దెలికపిడిని పండువారితోను, పరికిమాలిన జిల్లేడువేరుకొఱు బంగరునాశేళ్యతో నేలను దున్నించువారితోను, గప్పుఁపుట రఁటుల నఱికి వారితో నాళ్లకు వెలుగు వేయువారితోను సమానుఁ డగును.

అవ. పుణ్యావిశేషమే ఫలముగాని మఱియొకటి ఫలముగానేర దనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నైవాకృతిః ఫలతి నైవ కులం న శీలం

విద్యాసి నైవ నచ యత్నకృతాసి సేవా!

భాగ్యాని పూర్వతపసా ఖిలు సఞ్చితాని

కాలే ఫలన్తి పురుషస్య యదైన వృక్షాః॥

98

టీ. ఆకృతిః = ఆకాగసంపత్తి-శరీరముయొక్క చక్కదనము, నైవఫలతి =

- ఫలింపనేఫలింపదు-ఫలమునకు హేతువుకానేకాదనుట, కులం = మంచివంశమును, నైవ (ఫలతి)=ఫలింపనేఫలింపదు, శీలం న=మంచిస్వభావమును ఫలింపదు, విద్యాసి = వేదవేదాంగాత్మకమైన విద్యయు, నైవ (ఫలతి) = ఫలింపనేఫలింపదు, యత్న కృతా = ప్రయత్నముతోఁ జేయఁబడినట్టి-మిక్కిలి పాటుపడిచేసినట్టి యనుట, సేవా అపిచ = (రాజులకుఁ జేయు) పరిచర్యయును, స=ఫలింపనేఫలింపదు. అయితే, పూర్వతపసా = పురాకృతమైన తపస్సుచేత-అనఁగా ముక్యతముచేత, సఞ్చితాని = కూర్పఁబడిన-సంపాదించఁబడిన యనుట, పురుషస్య = పురుషసంబంధమైన, భాగ్యాని = భాగ్యములు, యథా వృక్షాః = వృక్షములవలెనే, కాలేవ = పరిపాకసమయమునందే, ఫలన్తి ఖిలు = ఫలించుచున్నవిగదా - తపస్సుచే గలుగుభాగ్యవిశేషముతప్ప తక్కిన దేదియు ఫలమొసంగున దొక్కటియు లేదనిభావము. అలం. దీపకము, ఉపమయు,

తే. రమ్యరూపంబు విద్యయున్ రాజసేవ

కులము శీలంబుఁ జాలవున్ ఫల మొసంగఁ

బూర్వపుణ్యసంచితభాగ్యములు ఫలించు
గాలమునఁ బనసాదివృక్షములకరణి.

98

తా. పురుషునకు మేనిచక్కదనముగాని, మంచిఫలముగాని, మేలైన స్వభావముగాని, వేదాదిరూపమైన విద్యగాని, పాటుపడి రాజాదులకుఁ జేసినపరిచర్యగాని ఫలము నొసంగునవికావు. పూర్వకృతమైన తపస్సుచేఁ గలిగినట్టిభాగ్యమే వృక్షములవలె పరిపాకకాలమున ఫలము నొసంగును.

అవ. 'కానిది కానేరదు' అనుట సర్వవిధముల కర్మవశముననే యగు ననుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మజ్జ త్వమ్భసి యాతు మేరుశిఖరం శత్రూన్ జయ త్వాహవే
వాణిజ్యం కృషి సేవనాది సకలావిద్యాః కలాః శిక్షతామ్ ।
ఆకాశం విపులం ప్రయాతు ఖగవ త్కృత్వా ప్రయత్నం పరం
నాభావ్యం భవ తీహ భాగ్యవశతో భావ్యస్య నాశః కుతః॥ 99

టీ. (పురుషుఁడు అనుకర్త ఆధ్యాహార్యము), అమ్భసి = నీటియందు, మజ్జతు = (జలస్తంభాదులచే) మునుగునుగాక, మేరుశిఖరం = మేరుపర్వతపుకొననుగూర్చి, యాతు = (యోగానుసంధానాదులచే) పోవుఁగాక, ఆహవే = యుద్ధమునందు, శత్రూన్ = పగతురను, జయతు = జయించునుగాక, వాణిజ్యం = (క్రయవిక్రయాదిరూప) వర్తకము, కృషి సేవనాది = దున్నిబ్రదుకుట కొలువుగొలుచుట మొదలైనవియు, లేక, 'కృషి సేవనేచ' అనుపాఠమున-దున్ని బ్రదుకుటయు కొలువు గొలుచుటయు నని యర్థము, సకలాః = సమస్తములైన, *విద్యాః = పదునాలుగువిద్యలను, కలాః = ఇతిహాసాగమాదులైన యఱువదినాలుగుకళలను, శిక్షతామ్ = అభ్యసించునుగాక, పరం = ఉత్కృష్టమైన, ప్రయత్నం = (పాదుకాసిద్ధి మొదలైనట్టి) ప్రయత్నమును, కృత్వా = చేసి, ఖగవత్ = పట్టవలె, విపులం = విరివియైన, ఆకాశం = ఆకాశమునందు, ప్రయాతు = పోవునుగాక, (ఏమి చేసినను), భాగ్యవశతః = భాగ్యవశమున- 'కర్మవశతః' అనుపాఠమున ధర్మాధర్మాత్మకమైన కర్మవశమున అనియర్థము, ఇహ = ఈలోకమునందు, అభావ్యం = కలుగనిది-భాగ్యము కలిగింపఁబూనని యేవస్తువుగాని ఫలముగాని యనుట, నభవతి = కలుగదు. భావ్యస్య = భాగ్య మవశ్యమును గలిగింపఁ జూచుటచేఁ గలుగ నున్నదానికి-కానున్నదాని కనుట, నాశః = నాశము, కుతః = ఎక్కడిది? కానున్నది బ్రహ్మయడ్డగించినను కాకమానదనుట! 'నాభావ్యం భవతీహ'

* 'అజ్ఞాని వేదాశ్చత్వారో మీమాంసాన్యాయవిస్తరః । పురాణం ధర్మశాస్త్రం చ విద్యాప్యేతా శ్చతుర్దశ' అని విద్యలు పదునాలుగు.

అనుటకు 'భావ్యస్యనాశః కుతః' అనుట హేతువు. 'కానిగి కానేకాదు' అని కాను
న్నదెనయెడల కాక యెందుకు నశించును, అనియాశము. ఇట్లుగాక మొదటివాక్య
ముచే 'కానిదికాదు' అనియు, రెండవదానిచే 'కానున్నది కాకపోదు, అనియు వేఱు
వేఱు రెండ్రములు ముఖ్యములుగాఁ బ్రతిపాదించబడినవని గ్రహించుట యసమంజసము.
మొదటియర్థమే ముఖ్యప్రతిపాద్యమై దానికి రెండవది అంగమాత్ర మగునని తెలియఁ
దగును. 'యద్భావి తద్భవత్యేవ యదభావినతద్భవేత్' అనున్యాయ మిచట నను సఁధే
యము. ఇందు ఆంభోమజ్జనాదులు చతుష్షష్టికశలలో నెఁతర్హితములు.

చ. సలిలముఁ జొచ్చినం గనక శ శైలముఁ జేరిన వైరివీరులం
గెలిచిన రాజసేవఁ దిల శ కించిన వేదము లభ్యసించినం
గళలతెఱుం గెఱింగిన ఖ శ గత్వము దాల్చినఁ గర్మనిఘ్నతా
కలన సభావ్య మైనపని శ గాదు వినాశము లేదు భావికిన్. 99

తా. ఒకఁడు నీళ్ళయందు మునిగినను, మేరువుకొనకుఁ బ్రాకినను, గయ్యాయనఁ
బగతుర గెలిచినను, పర్తకమునేసినను, దున్నుకొని బ్రతికినను, గొలుపుచేసినను,
మఱి సకలవిద్యలను సమస్తకళలను గఱచినను, మిక్కిలియు బాటుపడి పిటవలె నాకస
మునఁ బాటినను, మఱి యింకేమి చేసిననుగాని, భాగ్యమేమి వానికిఁగలిగిపఱునదో
యది కలుగ నేకలుగదు. అది కలుగనున్నయెడల గలుగక నశించుటయు? (అది కలుగ
నున్నది కాదు గాఁబట్టియే నీళ్ళలో మునుగుట మొదలైన వాట్లు పడినను గలుగఁజాల
దని యాశయము.)

అవ. ఒకఁడు పూర్వకృతపుణ్యము గలవాఁ డెట్టిసంకటమునం
దుండినను జెఱుపు నొందఁడనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వనే రణే శత్రుజలాగ్నిమధ్యే, మహార్ణవే పర్వతమస్తకేవా|
సుప్తం ప్రమత్తం విషమస్థితంవా, రక్షన్తి పుణ్యాని పురాకృతాని॥

టీ. వనే = అడవియందుఁగాని, రణే = యుద్ధమందుఁగాని, శత్రు జల అగ్ని
మధ్యే = పగతురు నీళ్లు నిప్పు అనెడి వీనినడుమఁగాని, మహార్ణవే = పెనుసముద్రమునఁ
గాని, పర్వతమస్తకేవా = కొండపైనిగాని, సుప్తం = నిదురించిన వానినేని - నిద్ర
పోయియున్ననుగాని యనుట, ప్రమత్తం = పరాకుపడియున్నవానినేని - పరాకునొంది
యున్నను గాని యనుట, విషమస్థితంవా = ఒడుదొడుకైనచో నున్నవానినేని - ఒడు
దొడుకుచోటనున్ననుగాని యనుట, పురాకృతాని = పూర్వకృతములైన, పుణ్యాని =
సుకృతములు, రక్షన్తి = రక్షించుచున్నవి.

క. కాననమున రణమున సలి, లానలరిపుమధ్యమున మహాబ్ధి నగాగ్ర
స్థానమునమత్తునిదితుఁ, బూనికతోఁబూర్వపుణ్యములురక్షించున్.

తా. ఒకఁడు పూర్వమునందు పుణ్యము నాచరించి యున్నవాఁడేని, అట్టి వాఁడు అడవియగుచున్నను, యుద్ధము నేయుచున్నను, శత్రువులు నీళ్ళు నిప్పు మొదలయినవానినడుముఁ జిక్కుకొని యున్నను, మహాసముద్రమునందుఁగాని పెనుగొండ పైభాగమునఁగాని యున్నను, నిదురనొందియున్నను, పరాకుపడియున్నను, ఒక దొడ్డుకైనచో నున్నను, వానిని నాపుణ్యములు చాటువు కలుగనీయక కాచును.

అవ. వేయేల, పుణ్యాత్ముని కన్నియు ననుకూలముగానే యుండునని చెప్పి నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భీమం వనం భవతి తస్య పురం ప్రధానం
సర్వేజనః సుజనతా ముపయాతి తస్య |
కృతాన్నిచ భూర్భవతి సన్నిధిరత్నపూర్ణా
యస్యాస్తి పూర్వసుకృతం విపులం నరస్య॥

101

టీ. యస్యనరస్య=ఎమనుష్యునకు, విపులం=విస్తారమైన, పూర్వసుకృతం=పురా కృత సత్కర్మములచే గలిగినట్టి పుణ్యము, అస్తి = ఉన్నదో, తస్య = అట్టివానికి, భీమం=(ఘాతుకములైన సింహములచే) భయంకరమైన, వనం = అరణ్యము, ప్రధానం పురం = ముఖ్యపట్టణము, భవతి = అగుచున్నది - ఒకప్రధానపట్టణమువలె సకలభోగ సాధన మగు ననుట, తస్య = వానికి, సర్వేజనః=జనులందఱును, సుజనతాం = మంచి వారై యుండుటను, 'స్వజనతాం' అనుపాతమున కింకరులై యుండుట ననియరము. ఉపయాతి = పొందుచు - పొందుచుగలుగుట. జనులందఱు అట్టివానికి మంచివారగుదురనుట. (తస్య = వానికి), కృతాన్ని = సమస్తమైన-నాలుగు సముద్రములనడుమ నుగడునట్టి, భూశ్చ = భూమియు, సన్నిధి...పూర్ణా-సన్నిధి = శ్రేష్ఠములైనవిధులతోను-పాతములతోను, రత్నః = రత్నములతోను. పూర్ణా=నిండినది, భవతి = అగుచున్నది-సమస్తఫలములను ఈను నని భావము. కాబట్టి శ్రేయస్కాముడైనవాఁడు సత్కర్మాచరణ పరాయణుడై యుండఁడగు నని సందర్భాభిప్రాయము.

తే. భువనమునఁ బూర్వసంభృత శ పుణ్యరాశి
యగుచు నుదయలబు గాంచిన శ సుగుణనిధికి
వనము పుర మగుఁ బరు లాత్మ శ జనము లగుదు
రవని నిధిరత్నపరిపూర్ణ శ యయి ఫలించు.

101

తా. ఎవ్వఁడు మిక్కిలియుఁ బూర్వకృతపుణ్యము గలవాఁడో అట్టివానికి సింహశార్దూలములచే భీకరమైనయరణ్యము నొకరాజధానివలె సకలభోగసాధనమై

యును. అట్టివానికి జనులందఱు మంచివారై చెలిమి చూపుచుందురు. మఱియు
నట్టివానికి నాలుగుపెజుగులలోని నేలయతయు వెలలేని పాతఱలతోను దళతళలాడు
గతనములతోను నిండియుండునదై కోరినకోరిక లీనుచుండును.

మ. యమునానీల సరోజ సౌరభ రస శ్ర వ్యాసంగి భృంగీ కులో
పమకంఠద్యుతి లిప్త శేష భుజగ శ్ర ప్రాలంబ జాంబూనదా
ద్రుమహాకార్ముక రూఢగూఢ పదమా శ్ర ర్వీసంప్రయుక్తత్రివి
క్రమ శాతాంబక పాతితాంబర చర శ్ర క్రవ్యాత్పురాట్టాలకా.

మాలిని. ప్రమథగణ పరీతా శ్ర పాపజీమూత వాతా
కమల భువనసూతా శ్ర గణ్యలీలా కిరాతా
శమిత దనుజనేతా శ్ర చారువక్త్రాంబుజాతా
సమరజయసమేతా శ్ర సామవేదాంతగీతా.

క. సుమనోనాయకసంభృత, సుమనోర్చిత పదబిసప్ర శ్ర సూన భవానీ
సమనోహర సురనిర్మల, సుమనో దామార్హజాట శ్ర జూటోద్దేశా.

గద్యము. ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వరకరుణాకటాక్షవీక్షాపాత్రయేనుగు
లక్ష్మణకవిరాజపాత్ర తిమ్మనార్యపుత్ర వివిధ విద్వజ్జన విధేయ
లక్ష్మణకవి నామధేయప్రణీతం బయినసుభాషితరత్నావళికావ్యంబు
నందు నీతిశతకంబున మూర్ఖ పద్ధతియు విద్వత్పద్ధతియు మానశౌర్య
పద్ధతియు నర్థపద్ధతియు దుర్జనపద్ధతియు సుజనపద్ధతియుఁ బరోపకార
పద్ధతియు ధైర్యపద్ధతియు దైవపద్ధతియుఁ గర్మపద్ధతియు నను
ప్రకరణంబులు గల ప్రథమాశ్వాసము.

ఇది నీతిశతకమునందు కర్మపద్ధతివర్ణన మన్నది దశమదశకము.

సుభాషితత్రిశతియందు నీతిశతకము సంపూర్ణము.

శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణీనమః.

భర్తృహరిసుభాషితము - శృంగారశతకము.

అ వ తా రి క .

రాజర్షి ప్రవరుం డగుభర్తృహరి లోకంబునకు వైరాగ్యంబు బోధింపఁబూనినవాడై, శృంగారరసంబు తొలుత విషయంబుల చవి చూసి పిదప వానివైరస్యంబు వెలిపుచ్చి కడపట వైరాగ్యంబును దిరముగాఁ గలుగునట్లు సేయునదిగావునను, శృంగారస్వరూపంబు తెలిసిననే తద్విరుద్ధ మైనవైరాగ్యస్వరూపంబు తెలియుట సుకర మగుం గావునను, మొదట శృంగారంబును వర్ణింపఁదలంచియు, నీతిని మున్నిడుకొనియేకాని నీతిని మాని యాశృంగారంబును సేవింపరాదు గాన నన్నిటికిని మొదట నీతిశతకమును రచించినవాఁ డయ్యె. ఇఁక నీతిపూర్వకముగా సేవింపఁదగినదియు, నంతమున వైరాగ్యమును గలిగించునదియు నైనశృంగారముయొక్క స్వరూపము నిరూపింపఁ బూని యది నిర్విఘ్నముగాఁ దుదముట్టుటకై యేదేని మంగళమును మునుముట్ట నాచరింపఁదగును గాన శృంగారరసమున కధిదేవత యైన మన్మథునికి నమస్కరించుట . యను నమస్కారరూపమంగళమును మొట్టమొదట నాచరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శమ్భుస్వయమ్భుహరయో హరిణేక్షణానాం
యే నాక్రియంత సతతం గృహకుమ్భదాసాః ।
వాచామగోచర చరిత్రవిచిత్రితాయ
తస్మై నమో భగవతే కుసుమాయుధాయ॥

1

టీ. శమ్భు స్వయమ్భు హరయః = శివబ్రహ్మవిష్ణువులు - సంహారసృష్టినితులు సేయుపా రగుటచే సకలలోకములకు నధిపతులైన వారయ్యు ననుట-దేనినిగాని చేయు టకును జెఱుపుటకును మఱొకటిని మార్చుటకును శక్తిగలవారై యుండియునని భావము, యేన = ఎవ్వనిచేత-ఏమన్నఘనిచేతననుట, హరిణ ఈక్షణానాం = (లేడి కన్నులవలె సాగసైనకన్నులు గల తమ) కాంతలకు - అనగా పార్వతీ సరస్వతీ

లక్ష్మీదేవులకు, గృహ...దాసాః-గృహః-ఇంటియందు, కుమ్భ=నీటికడవలకు-నీటికడ
వలను మోసి తెచ్చినట్టి యనుట, దాసాః = సేవకులుగా, ('గృహకర్మదాసాః' అను
పాఠమున నింటిపనులు సేయుపరిచారకులుగా నని యర్థము.), అక్రియస్త = చేయఁ
బడిరో-మిక్కిలి విధేయులు గావింపబడిరో యనుట-సర్వశక్తియు క్షయమైన త్రిమూర్తుల
వంటివారినిగూడ సరస్వతి మొదలైన వారివారిపడఁతులయందు మోహమును గలిగించి
యాలలనలకు మిక్కిలియు లోనై యుండునట్టివారినిగాఁ జేసినాఁ డనుట; ఇంక
తక్కినవారిని జేయుట చెప్పనేల యని భావము-బ్రహ్మ సరస్వతిని దన వాక్కుననే
యుంచుకొనుటచేతను, శివుఁడు పార్వతికిఁ దనయర్థ దేహ మిచ్చుట చేతను, విష్ణువు తన
తొమ్మననే లక్ష్మిని దాల్చియుండుటచేతను నిట్లు గృహసంభదాను లనబడిరని
తెలియునది. ఇచట 'హరిశ్చక్షణా'శబ్దము దాను లగుటకు హేతువును దెలిపెడివి-
బెళుకుంగన్నుఁగవసాగనునకుఁ జొక్కి మిక్కిలి లోనైరని యాశయము, కావుననే,
వాచా...చిత్రితాయ-వాచాం-వాక్కులకు, అగోచర = తెలియని-పలుకులకందరాని-
వర్ణింపఁదరముకాని యనుట, చరిత్ర=చర్యలచేత, విచిత్రితాయ=విచిత్ర మైనవాఁడుగాఁ
జేయబడిన-వర్ణింపరాని తనయద్భుతచర్యలచే లోకముతోపాటివాఁడు గాక వారికంటె
విలక్షణుఁడుగా నుండునట్లు చేయబడిన యనుట, కావుననే, *భగవతే=విశ్వరూపంతుఁ
డైన-సర్వలోక నియమనశక్తిగల, తస్మై = ఆ-అనఁగా జగత్ప్రసిద్ధుఁడైనట్టి, కుసు
మాయుధాయ=(పువ్వులే యాయుధముగాఁగల) మన్మథునికి, 'మకరద్వజాయ'యను
పాఠమున మొసలిని పడగయందుఁగల మన్మథునికి నని యర్థము, నమః=నమస్కారము.

ఉ. శంకరపద్మగర్భము ర శ శాసనులన్ భువనేశులన్ నిరా

తంకధృతిన్ మృగాక్షులకు శ దాసులఁ జేసినమేటికిం గురం

గాంక వసంతమిత్రునకు శ నంజలిఁ జేసెద వాగతీతని

శృంకచరిత్రచిత్రునకు శ పద్మణహారికి శంబరారికిన్.

1

తా. సృష్టిస్థితిసంహారికర్తలగు బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరులనుగూడ †శృంగార
రసంబునకు లోబఱచి తమతమపూజోద్దేశ మిక్కిలి విధేయులుగా నుండు

* భగవంతుఁ డగు వాసుదేవునకు, వాసుదేవ సంకర్షణ ప్రద్యుమ్నలింగములను
నాలుగు వ్యూహములలో ప్రద్యుమ్నవ్యూహముగా నుండుటంబట్టికాని, విష్ణువునకుఁ
బుత్రుఁడగుటంజేసికాని, భగవచ్ఛబ్దము మన్మథునకుఁ బ్రయుక్తము కావచ్చునని
తెలియునది.

† ఒకరినుఖిమఃఖాదులను జూచునపుడు వాసనారూపముగా మనముచన్మలకును
నొకనికొకము పుట్టును. ఇట్టిమనోనికా మే భావ మనబడును. ఇట్టిభావము నట్లు

నట్లునేయునున్నాఁడుగాన వరింప నలవికాని యిట్టి యతివిచిత్రచర్యలచే మిక్కిలి యాశ్చర్యమును గలిగించునట్టి యాభగపఁతుడగు మన్నఘనికి నమస్కామ.

సజాతీయభావములచేఁగాని విజాతీయభావములచేఁగాని డిందుపడకరసముగాఁబడినామిగు వఱకు చిత్తమున సిగ్గుముగానుండు నేని నది స్థాయి యనబడును. అనఁగానొకనాయకునకు నొకనాయికయందు రతి (అనఁగా వలపు) అనెడి భావము గలిగినయెడల నది మఱియొక నాయికయందలి రతియనెడి సజాతీయభావముచేఁగాని హాస్యబీభత్సాదులనెడి విజాతీయ భావములచేఁగాని కొట్టువడక చిత్తమున సిగ్గుముగా నెలకొని తనకనుకూలముగా సంబంధించియుండు హానిచే వర్జిత రసముగాఁ బడినామిందునేని నది సాయీభావ మనఁ బడును. లవణసముద్రము తనయందుఁగలయు సమలతీయచిజలముల నుప్పునఁగా జేయు నట్లు సాయీభావము తన్నుఁ గలయు నితరభావములనెల్ల తనయందు మగ్నములు గావించునతపటువై యుండును. ఇట్టిసాయీభావము పైసయి వర్జిత మిక్కిలి యానంద రూపముగాఁ బడినామిందునేని నదియే రస మనబడును. రతి యనఁగా సంభోగవిష యముగాఁ గలుగు నొక యిచ్ఛావిశేషము. ఈ భావమే సాయిత్వమును బొంది పూర్వోక్తరీతిగాఁ బుష్టి జేయునేని శృంగార మనెడఁగలముగాఁ బడినామిందును. ఈ రతితోఁగూడ, హాసము, శోకము, క్రోధము, ఉత్సాహము, భయము, జుగుప్స, విస్మయము, శమము అని సాయీభావములు తొమ్మిది గలవు. ఇవియె వృద్ధి నొంది పరుసగా శృంగారము, హాస్యము, కరుణము, రోద్రము, కీర్ణము, భయానకము, బీభత్సము, అద్భుతము, శాంతము, అని నవరసము లగును. ఈ స్థాయిని బుష్టి నొందించి రసముగాఁ బరిపక్వము నేయుసామగ్రియుఁ గలదు. అది విభావములు, అనుభావములు, సాత్త్వికములు, వ్యభిచారులు అని నాలుగువిధముల నుండును. వ్యంజనాదులు అన్నము నెట్లు భోగ్యముగాఁ జేయునో యట్లు విభావాదులును స్థాయిని స్వాద్యముగాఁ జేసి రసముఁ గావించును. 'ఇదియే విభావైరనుభావైశ్చసాత్త్వికై ర్వ్యభిచారిభిః| ఆనీయ మాన స్స్వాదుత్వం సాయీభావోరసః స్మృతః' అనిచెప్పబడినది. స్థాయిని గలిగించు టకు మొదటిసామగ్రియైనది విభావము. ఇది ఆలంబనము, ఉద్దీపనము అని ద్వివిధము. నాయికానాయకు లాలంబన విభావము. ఈ యాలంబనముయొక్క (1) గుణములు (2) చేష్టలును (3) ఆలంకారమును (4) మఱి తక్కినతటసములును అని ఉద్దీపనవి భావము నాలుగువిధములు గలది. గుణములు రూపరసావనాదులు. చేష్టలు యావ నమువలనఁ బుట్టు హావభావాదులు. ఆలంకారము నూపురాంగదహారాదులు. తటసములు మలయానిల చంద్రశుకపికాదులు. ఈనాయికా నాయక తద్గుణ చేష్టాదిరూపమైన యాలంబనోద్దీపన విభావములచే రత్యాదిభావములకు స్థాయిత్వము గలుగును. అనఁగా నాసాయీభావములకు నవియే కారణము లగును. రెండవసామగ్రియైన అను భావ ములు శరీరజాతితము లైన కటాక్షము (కడఁగఁటిచూపులు ప్రూనిక్షేపము కను

అవ. ఆలంబనవిభావభూతు లైనస్త్రీపురుషులలో స్త్రీలే ప్రశ
సనైన యాలంబనము గాన నింకఁ బందొమ్మిదిశ్లోకములచే మొదట
నాస్త్రీలను బ్రశంసింపఁ బూని మున్నగా వారు పురుషుల బంధన
హేతువు లగుటను జెప్పుచున్నాఁడు

గోమలు తిప్పట) మొదలగునవి. ఇవి హృదయ మునందలిరత్యాదిభావములను వెలి
పుచ్చును. ఇవి సాయివలనఁ గలుగునట్టి నైనయెడల సాయిని గలిగించుసామగ్రి
యెట్లగు ననరాదు. ఏలన, ఒకరిచిత్తమునందుఁ గల రత్యాదులచే భూనిక్షేపాదులు
పుట్టున వయ్యు నాభూనిక్షేపాదులు వారచిత్తమునందలి రత్యాదిభావములను
మఱొకరికిఁ దెలిపి ఆ యితరులకుఁ గూడ నారత్యాదులు కలిగించుచున్నవి. ఇట్లు
మొదటివారి రత్యాదుల కవి కార్యము లయ్యును, రెండవవారి రత్యాదులకుఁ గాని
ణము లగుటచే సామగ్రిగాఁ జెప్పబడె నని తెలియునది. మూడవసామగ్రియైన
సాత్త్వికభావములు సత్త్వమువలనఁ బుట్టినవి. సత్త్వ మనఁగా ఒకరిసుఖదుఃఖా
దులను భావించుటకు మనసు మిక్కిలి యనుకూలముగా నుండుట. ఇట్టిమనఃస్థితి
యగుసత్త్వమువలనఁ బుట్టునవిగాన నివి సాత్త్వికము లనబడియె. ఇవి స్తంభము,
ప్రళయము, రోమాంచము మొదలైనవి యెఱుమిది గలవు. నాలుగవసామగ్రి యైన
వ్యభిచారిభావములు సాయికి సహకారములు. ఇవి లిచ్ఛేదము, గాలి, శంక మొద
లైనవి ముప్పదిమూఁడు గలవు. ఇట్లు సాయీభావ విచతుర్విధ సామగ్రిచే సము
ల్లాసితమై రస మగును. రసము వస్త్రమువంటిది. దానికి సాయి తంతువులవంటిది.
విభావాది సామగ్రులు నాలుగును సాలెవాఁడు మున్నగువానివంటివి. వస్త్రమునకు
తంతువు లెట్లు సన్నిహితములో - అనఁగా వస్త్రమునకు మిక్కిలి సమీప మైన
పూర్వావస్థ తంతువు లెట్లగునో, యట్లే రసమునకు మిక్కిలిదాపైన పూర్వావస్థ
స్థాయియే యగును. అనఁగా తంతువులే వస్త్రమగునట్లు స్థాయియే రసమగును.
సాలెవాఁడు మున్నగునవి తమంతఁగాక తంతువుల మూలముననే వస్త్రము కలి
గించునట్లు, విభావాదులు తమంతటఁగాక సాయిమూలముననే రసమును గలిగించును
కాన భావములలో స్థాయి రసమునకు సన్నిహితమైనదనియు విభావాదులు వ్యవ
హితము లైనవనియు గ్రాహ్యము.

శృంగారరసమున సాత్త్వికవ్యభిచారభావము లన్నియు వర్తించును. తక్కిన
రసములందు అవి అన్నియుం గాక కొన్నియే వర్తించును.

ఇచటఁ బ్రకృతరసము శృంగారము. దీనికి సాయి రతి. తక్కినరసములకు
బోలె దీనికిని నాయికానాయకులు ఆలంబనమును తద్గుణచేష్టాదులు ఉదీపనమును
అగును గదా. శృంగారరసమునకుఁ గల యుదీపనముయొక్క చేష్టలు భావము,
హావము, హేల, మాధుర్యము, ధైర్యము, లీల, వివాసము, విచ్ఛిత్తి, విభ్రమము,
కిలికించితము, మోట్టాయితము, మట్టమితము, బిబ్బోకము, లలితము, మతాహలము,
చకితము, విహృతము, హాసము అని పదునెనిమిది గలవు.

శ్లో॥ స్మితేన భావేన చ లజ్జయా భియా
పరాజ్ఞుభౌ రర్థకటాక్షవీక్షణైః |
వచోభి రీర్ష్యాకలహేన లీలయా
సమస్తభావైః ఖలు బన్ధనం స్త్రియః॥

2

టీ. స్మితేన = (యావనము మొదలైన మదవికారములవలనఁ దనంతనె కలుగు చిఱునవ్వుచేతను, భావేన = (బాల్యము వీడి యావనము వచ్చుటకు నడుమ మనస్సునకు శృంగారవిషయముగా మొట్టమొదటఁ గలుగువికారముభావము. అట్టి) మనోవికారముచేతను, లజ్జయా = (చన్నుఁగవయు చంకలును మాసికొనుట, మోము వంచుట, కన్నులరమోడ్చుట మొదలైనవి కలిగించునట్టి) మనస్సు కొంకుపాటుచేతను, భియా = (తటాలున భయపడుటచే బుట్టునట్టి) బెడరుచేతను-అట్టి భయముచే మనస్సునకుఁ గలుగు కలఁకపాటుచేత ననుట, 'గుణైః' అనుపాఠమున ఆలంబనభూతము లైన యా స్త్రీలరూపయావనాదిగుణములచేత నని యర్థము. పరాజ్ఞుభౌః = లజ్జచేత మాఱు గతిపడిన-అనఁగా తాము చూచువురుషునిదెస సిగ్గుచేత సగముమాత్రము స్పృష్టము గాకుండునట్లు నిగుడ్చుచును తక్కిన సగము మఱొక దెస స్పృష్టముగా సగము నిగుడ్చుచును ఉన్నట్టి యనుట, * అర్థకటాక్షవీక్షణైః = సగమైన (అనఁగా సమగ్రముగా నిగుడింపక కొంచెముగా నిగుడించు) కడఁగంటి చూపులచేతను, వచోభిః = చిలుకల కోయిలలపలుకులవలె ఇంపు గులుకు తీయనిపలుకులచేతను, ఈర్ష్యాకలహేన-ఈర్ష్య= ఒకరిమేలిమికి నోర్వకుండుట (అనఁగా చూపోపమి) చేతనైన

ఇందు మొదటఁ జెప్పబడినభావము సామాన్యవాచి యగుభావశబ్దము గాదు. ఇది శృంగారచేష్టావిశేష మైనది. వికారము కలిగించుకారణ ముండఁగా చిత్తము నకుఁ గలుగు వికృతియె సత్త్వము అనబడును. ఇది చిత్తవికారములకు బీజమువంటిది. ఇవియె పరులనుఖిదుఃఖాదులను భావించుటకు యోగ్యమైన చిత్తస్థితి యనబడియె. బీజముయొక్క మొట్టమొదటివికారమువలె నిట్టిసత్త్వముయొక్క కొంచె మెక్కువయైన వికారము భావ మనబడును. ఇది శృంగారముయొక్క ప్రథమచేష్ట. బాల్యము వీడి యావనము రానున్నపుడు శృంగారవిషయముగాఁ మనస్సునకు మొట్టమొదటఁ గలుగు వికారమే యిది యగును. ఇది స్పృష్టముగాఁ గానిపింపదు. దీనికంటెఁ గొంచె మెక్కువ స్పృష్టముగాఁ దోచుశృంగారచేష్టయే హావము. దానికంటె నెక్కువస్పృష్టమై (అనఁగా నువ్వృక్తముగాఁ) గలుగునది హేల. ఇట్లు తక్కినశృంగారచేష్టలును నాయాసందర్భములయందు మీఁద వివరింపబడును.

* 'యదతాగతవిక్రాంతి వైచిత్ర్యేణ వివర్తనమ్ | తారకాయాః కలాభిజ్ఞా స్తత్కటాక్షం ప్రచక్షతే అన్నట్లు కనుగ్రుడ్డు పోవుచును వచ్చుచును నిలుచుచును నిట్లు పలువగల సోగనుగా చుట్టి తిరుగుటయే కటాక్ష మనబడును.

కలహముచేతను - ప్రణయకలహముచేత ననుట, †లీలయా = వాక్కు మొదలైన వానిచే ప్రీయుని ననుకరించునట్టి విలాసవిశేషముచేతను - ప్రీయుఁ డెటు నడచు కొనునో యట్లే తానును వాగాదులచే ననుకరించి నడచుట యను విలాసముచేత ననుట, వేయేల, సమస్తభావైః = స్తోభము రోమాంచము మొదలైనసాత్త్వికభావములు హర్షము ఔత్సుక్యము మొదలైన వ్యభిచారిభావములు అన్నిటి జేతను, స్త్రీయః = స్త్రీలు, బన్ధసం ఖిలు = పురుషులకు బంధనము అగుదురు కదా - పురుషులకు సంసారబంధము కలిగించువా రగుదు రనుట. ఇందు స్థితము కటాక్షములు ఆలాపము లనుమాడును అనుభావములు; లజ్జ భయము ఈర్ష్య అను మాఁడును వ్యభిచారిభావములు, భావము లీల అనురెండును శృంగారముయొక్క చేష్టావిశేషములు అని తెలియునది. ఇట్టి హావభావాదిసాధనసంపత్తి స్త్రీల వుండఁగా వారు పురుషులకు బంధనహేతువు లగుదు రని చెప్పనేల యని భావము. మఱియు నిందుఁ జెప్పబడినశృంగారనాయకలలో భావలజ్జాభయములు గలవారు హధ్యమ లనియు ఈర్ష్యాకలహలీలలు గలవారు ప్రాధ లనియు వివేకించుకొనవలయును.

చ. చెలువపుఁదేటలేనగవురచేతను భావముచేత సిగ్గుచే
నలు వగులీలచేత సుగురణంబులచేఁ గడఁగంటిచూపుచేఁ
గలహముచేత విందు లగురకందువమాటలచే నసూయచేఁ
బెలుచన నెంతవారి వలరసింతురు కాంతలు పెక్కుభంగులన్. 2

తా. మవ్వంపుఁజేటునవ్వు మొలకచేతను, మనంబునఁ దొలితొలి తోచు మోహంపువికారముయొక్క మురుపుచేతను, నునుసిగ్గుచేతను, నారజంపుబెదరుపాటు చేతను, నొఱపు మీఱ నోరగా మలంచి చూచుకడంగంటిపిసాళియరమోడ్చుచూడ్కులచేతను చిలుకలకోయిలలపలుకులవలె ముదులుగులుకు పలుకులచేతను, నెయ్యంపు జగడముచేతను, నవకంపులీలచేతను, ఇది యది యననేల, సమస్తభావముల చేతను, స్త్రీలు పురుషులను పశపఱుచుకొని సంసారబంధమునకుఁ గట్టుపఱుతురు.

అవ. చెప్పినయర్థమునే మఱొకరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భూచాతుర్యా త్కుఞ్చితాక్షాః కటాక్షాః
స్నిగ్ధా వాచోలజ్జితాంతాశ్చ హాసాః |
లీలామన్దం ప్రస్థితం చ స్థితం చ
స్త్రీణా మేత మ్భాషణం చాయుధం చ॥

3

† 'లీల' యనఁగా శృంగారముయొక్క యష్టాదశచేష్టలలో నొకటి. 'లీలా' ప్రీయానుకరణం వాగ్భి ర్గత్యాధచేష్టయా-మాటలచేతను, నడకచేతను, చేష్టచేతను ప్రీయుని ననుకరించుట లీల' అని లక్షణము.

టీ. భూచాతుర్యాత్ - భూ = కనుబొమ్మలయొక్క, చాతుర్యాత్ = నేర్పువలన-కనుబొమ్మల నీటుగా త్రిప్పుటయందలి నేర్పువలన ననుట. తుఱ్ఱితాత్మః-తుఱ్ఱితః=కొంచెము వంకరగాఁ జేయఁబడినట్టి, అత్మః=కన్నులు గల, కటాత్మః=కడగంటి చూపులును-బొమ్మల నొయ్యారముగా నటు త్రిప్పుగా నొకింత వంకరలైన కన్నుంగవకొలువలచేఁ జూచు వాలుజూడ్కు లనుట-ఇందు *రేచితము భూమిటి యను భూలతావ్యాపారములు రెండును జెప్పఁబడియె, స్నిగ్ధాః = నెయ్యముతోఁగూడిన, వాచః=పలుకులును-నెయ్యంపుఁదియ్యనిపలుకు లనుట, లజ్జిత అన్తః=లజ్జ కడపలగాఁగల-సిగునందు ముగియునట్టి యనుట, హాసాశ్చ=చిలునవ్వులును-నునుసిగుగాఁ బరిణమించు చిలునవ్వే మోహకరముగాని నవ్వియు సిగుమాలియుండుట మదనోద్దీపకము గాదు; అది హాస్యజనకమే యగును; గాన నవ్వునకు సిగునందుఁ బర్యవసానము చెప్పఁబడినది. †లీలామన్ద-లీలా=విలాసముచేత - మురువుచే ననుట; మన్ద=మెల్లనైన, ప్రస్థితః=నడకయు, స్థితః=నిలుచుటయు - అలసలన నొయ్యారముగా నడచుటయు నిలుచుటయు ననుట, ఏతత్=ఇది (యంతయు), స్త్రీణాం=స్త్రీలకు, గూఢణః=(మిక్కిలి నీటును గలుగఁజేయునదిగాన) అలంకారము; ఆయుధం చి=(వచునుకొండ్రు గెలుచుటకు సాధనము లగుటచే) కైదువును: అగుననుట. ఇందు భ్రుమిటి మొదలైనవానిని భూషణములుగాను ఆయుధములుగాను రూపించుటచే రూపకాలంకారము. ఇందు కటాత్మదులు సాయకిఁ బోషకములై దానిని రసముగాఁ బరిణమింపఁజేయునట్టి యనుభావము లని పూర్వమే చెప్పఁబడినవి. ఇందుఁ జెప్పఁబడినలీల శృంగారచేష్ట యగును. భ్రుమిటి మున్నగుతక్కినవి అనుభావము లని తెలియనగును.

తే. భూలతాక్షేపకుంచితశస్పరణః దాల్పు

కలికిచూపులు నెయ్యంపుఁబలుకుతీపు

సిగునగవులు చె న్నగుశచిన్ననడలు

సొమ్ము లాయుధములు ముద్దుగుమ్మలకును.

ని

తా. బొమ్మలు నీటుగాఁ ద్రిప్పి వంకరలైన యోరగన్నులతోఁ జూచుచూడ్కులును, నెయ్యంబుఁ గులుకు తియ్యనిపలుకులును, నునుసిగున గిటిగొను చిన్నారి

* 'స్వాద్యుష్కోర్లలితాక్షేప ఏకస్యా ఏకరేచితమ్ | ద్వయో య్యులసమక్షేప కాటిల్యాగ్భుమిటిం విదుః' ఒకబొమ్మ లలితముగాఁ ద్రిప్పుట రేచితము. రెంటినిద్రిప్పి మూలల ముడివడిచి వంకరగావించుట భ్రుమిటి.

†ఇందు గమనమును లీలామందమైనదిగాఁ జెప్పఁబడినది. ఇట్టిమందయానము పద్మినీజాతి స్త్రీలకే నియతము కాన వారికిఁ గల అజ్ఞాతశయమును నిందు నూచితమగుచున్నది, పద్మినీజాతి 'ప్రజతి మృదుసలీలం రాజహంసీవ తస్య త్రివళిలలితమధ్యాం హంసవాణీ సువేషామృదుశుచి లఘు భుక్త్యేమానినీ గాఢలజ్జా ధవళకుసుమ వాసో వల్లభా పద్మినీస్యాత్'.

లేనగవులును, హేయలుమీఱ నలల నడచు నడకయు, ఎలదేరెవలెఁ జాలసి నిలుచు నిలువును, అనిని స్త్రీలకు సొమ్ములు నాయుధములు నగును.

అన. ఇక శృంగారమునకు అనుభావములైన దృగ్విలాసములను నపరికిరముగా వర్ణించుచున్నాడు.

శ్లో॥ క్వచి త్సభూభజైః క్వచిదపిచ లజ్జాపరిగతైః

క్వచి ద్భూరిత్రస్తైః క్వచిదపిచ లీలావిలసితైః |

కుమారీణా మేతై ర్మదనసుభగై-రేత్రవలితైః

స్ఫురన్నీలాబ్జానాం ప్రకరపరికిర్ణా ఇన దిశః ||

4

టీ. క్వచిత్ = ఒకానొకచోట, సభూభజైః = బామముడిపాటుతోఁ గూడినవియు-

ప్రభుటచేచితముల నెడి భూవ్యాపారములతోఁ గూడినవనుట, క్వచిదపిచ = ఒక్కయెడను, లజ్జాపరిగతైః = సిగ్గుచేఁ జుట్టబడినవియును-నునుసిగు గిటిగొన్నట్టియు ననుట-(‘నప్రీడా లోక నేనైవ స్వానుకూల్యప్రకాశనమ్’ అన్నట్లు సిగ్గుతోడి చూడ్కులే స్త్రీలయానుకూల్యమును దెలుపును గాన) నిజానుకూల్యమును దెలుపునట్టియు నని భావము, క్వచిత్ = మఱియొక్కెడ, భూరిత్రస్తైః = మిక్కిలి భయముచే తత్తఱపడినవియు - మిక్కిలి చెదరినవియుననుట, క్వచిదపిచ = మఱియొకచోట, లీలా విలసితైః-లీలా=రాకపోకల విలాస విశేషములచేత-నీటుగులుపచు నటుపోవుట మౌలి యిటువచ్చుట యనువ్యాపారములచేత ననుట, విలసితైః = ఇంపైనవియు-లేక చక చకని మెఱుగు లడరించునవియు, మదనసుభగైః-మదన=మస్మధునిచేత, సుభగైః=మనోహరమైనవియు, మరులు గొలుపునంత సొగసైనవియునుట-(‘యద్భూతా ద్వికృత్తసి తుభ్యతే నత్సమస్సధమ్’ దేనిని జూచుటచే విరక్తుఁడును గలతనొందునో యది సమస్సధ మనబడును గాన) విరక్తుని మనస్సు నేనిఁ గలంచునట్టినియు ననుట, ఏతైః=ఈ-ఇట్లు చెప్పబడినటువంటివైన యనుట, కుమారీణాం = కొమరాండ్రయొక్క - కలువకేటలవంటికన్నులు గలజవరాండ్రయొక్క యనుట, నేత్రవలితైః = నయన విలాసములచేత- = బెళుకులీను కన్నంగవల పలుకుం దిగుగుడులచేత-వానిని నీటుగాఁ ద్రిప్పుటలచేత ననుట. దిశః = దిక్కులు, స్ఫురత్ నీల అబ్జానాం=నికసిలుచున్న నల్లగులువలయొక్క, ప్రకరపరికిర్ణా ఇన = సమూహములచేత వెదచల్లబడినవో యనునట్లు; కనబడుచున్న పని శేషము. జవరాండ్రమావులు కలువ పూగువులవలె నిగుడుటచే నలుగడలు కలువలు చల్లబడినవో యనునట్లు గానిపించిన పని యుత్పేక్ష.

[ఇచట నయనవిలాసములు ప్రేయజనులు మొదలైనవారిఁ గనుగొనుట యందలి చాపలముచేతఁ గలుగుననిగాన ‘మతూహలం రమ్యవృష్ట్యా చాపలం పరికీర్తితమ్’ రమ్యములైనవానిని జూచుటయందలి చాపలమే మతూహల మనబడు ననుటచే, మతూహల యనెడి శృంగారచేష్ట సూచిత మైనది. మఱియు నిందు నయనముయొక్క వలన వగు

క్రియచేత దిశలు వికీర్ణము లయ్యె ననెడిక్రియ యుత్పేక్షింపబడుటచే క్రియానిమిత్త క్రియాస్వరూపాత్పేక్ష యూహ్యము. 'నయనవలితములచే దిక్కులు నల్లగలువలచే వెదచల్లబడెనో యన్నట్లుండె' ననెడియీయుత్పేక్షచే నయనములు నల్లగలువలతో సమానమగుట గమ్యమగుచున్నది. గమ్యమైనయీసామ్యముచే ఉపమ వ్యంజిత మగుచున్నదిగాన నిచట అలంకారముచే నలంకారధ్వని యని యెఱుఁగునది..

ఉ. భూలతికావిభంగయుత శ ముల్ సభయంబులు సత్రపంబు లు
ద్వేల విలాసముల్ మదన శ దీపనముల్ రుచిరంబు లైనకాం
తాలసమాననేత్రవలి శ తంబులచే దిశ లెల్ల విస్ఫుర
న్నీలసరోజపత్రములు శ నిండె ననం గనుపట్టె నెంతయున్. 4

తా. *ఎలప్రాయంపుబువుబోండ్లు ఒక్కడ బొమలుముడివెట్టియు, నొక్కచో నునుసిగ్గున నూలుకొల్పియు, నొకచుక్కి మిక్కిలి బెదరున బిత్తరంపు తత్తటపాటు నొందియు, నొక్కవలన నునుమెఱుఁగు లడరించునట్లు నిటునటుఁ బఱపియును, నిట్లు మరుఁడు కొ యని యార్చి చూపఱం బైకొనునంతసాగనుగా, దమ నిడువాలుఁ గన్నుఁ గవ గిఱపి దెసలఁ గీలుకొలిపిరేని నల్లనికలువపూఁజాయల నిగనిగలాడు వాని నునుఁ జూడ్కులచే దిక్కులనల్లగలువలు వెదచల్లబడెనో యన్నట్లు గానిపించెడిని.

* ప్రాయంబుననే స్త్రీలకుఁ గన్నులు నల్లగలువలతో సాటి యగును గాన నిచట నీలాబసికిరణమునకు అనుగుణముగా యశావననూచక మగుఁటమాత్రము ప్రయుక్త మైనది. స్త్రీలకు యశావతప్రాయుర్భావమున నయకములు నీలాత్పల సమానము లగుట

శ్లో॥ నీరా తీర ముపాగతా శ్రవణయోస్సీమ్ని స్ఫురన్నేత్రయో
శ్శ్యామం లగ్న మిదం కి ముత్యలమితి జ్ఞాతుం కరం న్యస్యతి !
శైవాలాఙ్కురశఙ్కయా శశిముఖి రోమావళిం ప్రోజ్యతి
క్రాంతా స్తీతి ముహూర్తస్సఖి మవిదితశ్రోణీభరా పృచ్ఛతి॥

తా. లీలక బాల తటాకముక నెడలి హా ♦ లిం గేలఁ గర్ణస్ఫుగ
ల్లోలాపాంగము లంటుఁ గేళిల సదు ♦ ల్లోలాత్పలం బంచు శై
వాలభ్రాంతిని నారుఁ జిమ్ము నఖిర ♦ వ్యాపారలీలం జెలీ
స్రోతా మే నని పల్కుఁగా యవిదిత ♦ శ్రోణీభరాయాస యై.

అని ఆజ్ఞాతయావినవిషయమై గణమంజరియందును,

అవ. ఉద్దీపనవిభావము ఆలంబనముయొక్కగుణము, చేష్ట, అలంకారము, తటస్థము అని నాలుగువిధములుగా నుండును గదా. ఆ నాలుగింటిలో మొదటఁ జెప్పబడిన గుణములను పిదపఁ జెప్పుకోరి కతో నిప్పుడు మానినవాఁడై 'స్మితేన' ఇత్యాదు లగు మూడుశ్లోకములచే రెండవది యగుశృంగారచేష్టలను గొన్నిటి వానితోఁగూడ కొన్ని యనుభావములను వ్యభిచారులను వర్ణించినాఁడు. ఇప్పుడు మూడవది యైన యలంకారమును జెప్పఁబూనినవాఁడై అవి నైసర్గికము, ఆహార్యకము అని ద్వివిధ మగుటచే ఆహార్యకము వెంబడినే తెలియఁగల దని లోఁ దలచి ఇప్పుడు నైసర్గికాలంకారమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వక్త్రం చంద్రవికాసి పద్మజపరీహాసక్షమే లోచనే
వర్ణః స్వర్ణ మపాకరిష్ణు రలిసీజిష్ణుః కచానాం చయః ।
వక్షోజా విభవమ్భవిభ్రమహరా గుర్వీ నితమ్భస్థలీ
వాచాం హారిచ మార్దవం యువతిషు స్వాభావికం మన్దానమ్॥ 5

టీ. చంద్రవికాసి=చంద్రునిపలే వికసించునట్టి-అనఁగా సుందరమైన, వక్త్రం=ముఖమును; ప...క్షమే-పంకజ = తామరలను, పరీహాస = పరీహాసించుటయందు, క్షమే = సమరములెనట్టి-తామరలను నిగసి-పఁజాలినట్టి-తామరలను బోలినట్టి యనుట, లోచనే=కన్నఁగవయు; స్వర్ణమపాకరిష్ణుః = బంగారుమసరమసేయని స్వభావముగల-బంగరుచాయం బోలిన యనుట, వర్ణః = దేహకాంతియు-దీనిచే పద్మినిజాతి సూచితము '(కాఽపి చామేయగౌరీ - సంగమేగఘ్రావంతిపసువువన్నె గలది' అని పద్మిని లక్షణము.) అలిసీజిష్ణుః = ఆడుతుమెదలను జయించునట్టిశీలము గల-ఆడుతుమ్మె

'అపక్రానే బాల్యే తరుణిమని చాగనుమనసి
ప్రయాతే ముగత్వే చతురిమణి చాన్తేషాసికే।
న కేనాపి స్పృష్టం య ఏహ ఏయసా మర్క పరమమ్
త దేత త్పశ్చేషో ర్జయతి వపు ర్నివరదృశః॥'

అని ప్రసన్న రాఘవనాటకమునను,

శ్లో॥ ఆకృష్టే పసనాఞ్చలే కువలయశ్యామా త్రపాథఃకృతా
దృష్టి స్సంవలితా రుచా కుచయుగే స్వర్ణప్రభే శ్రీమతి ।
బాలః కశ్చన చాతపలవ ఇతి ప్రాప్తస్త్రితాస్యశ్రియం
శ్లో॥ స్తా మథ గుక్మిణీ సతముఖేః కృష్ణ స్స పుష్పాతు నః ॥
అని కృష్ణకర్ణామృతమునను వర్ణితము.

దలవలెనలనైన యనుట, కచానాచయః = వెక్రకలసమాహాయము; ఇన్...హరౌ - ఇభవమ్భ=వినుగుహాభములయొక్క, క్రిమ=విలాసమును, హరౌ = తీసివేయునట్టి - వానికెనయైనయనుట, పక్షజౌ = చిన్నదోయియు; గుర్వ = పెద్దదియైన-బటువైన, నితమ్మసతీ = పితాచుపట్టును; హరి = నునోహగమైన, వాచా = పలుకులయొక్క - మార్దవంచ = మృదుత్వమును - ఇంపారుమెత్తనికులుకుపలుకులు ననుట; (ఇని యెల్ల), యువతిషు = యౌవనవతులయందు, స్వాభావికా = స్వభావసిద్ధమైన - తేచ్చికొచ్చని గాక తనంతటనేకలిగినట్టి యనుట, మ్లాసం = అలంకారము-ఇని యెల్ల జేహమునందే పుట్టినసామ్మ లనుట. ఇం దలంకారము *ఉపమ.

ఉ. తమ్ముల నేలుకన్నులు సురభానిధి బోలుమొగంబు మత్తభృం
గమ్ముల గెల్చుకొప్పు కనకద్యుతి మీఱుమొలుంగు సంభికుం
భమ్ముల నవ్వగుబ్బచనురబంతులు గొప్పపిఱుందు తేనియ
ల్చిమ్మొడు ముద్దుబల్కులునురజేయనిసామ్మలు సుందరాంగికిన్. 5

తా. † నిండుచందురునివలె ముద్దులు గులుకు నెమ్మొగంబును, దామరశేషలంబురుడించు నిడువాలుకన్నంగనయు, బాళువాపసిండిచాయను జేయను మేలికాంతియు, తుమ్మెదగఱులవలె నల్లనై నిగనిగలాడు నెటిమకులును, గజమంభములంబోలు

* 'స్వరతే జయతి ద్వేష్టి హస తీర్ష్య త్యనూయతి త దన్వే త్యచుబధ్నాతి త చ్చీలతి నిషేధతి శచ్చైవానుకరోతీతి శబ్దా సాదృశ్యవాచకాః॥' అను ఆచార్యదండివచనముంబట్టి 'నికాసి' 'పక్షహాసక్షమే' ఇత్యాదులు ఇట సాదృశ్యమునే తెలుపునవిగాన అలంకార ముపమయే యగును.

† చంద్రవికాసి యగు వక్త్రము మున్నగునవి యౌవనలక్షణములు గనుక యువతీశబ్దము సాభిప్రాయము. ఇందులకు

మ. వరవ క్కేగిదు విలాసకృ న్నవవయో-వరావసానంబునం
దరుణ్ణేశెవసింధు లి-కునెనఁ గ - త్తశ్కలలక్ష్యంబు నొ
సాసాంతస్పితగండ కెలము లనఁ - జందోయి యంతాతకుం
బరగుం దత్కమహోషరేఖ లనఁ గ-న్నట్టున్ వళిపుంజముల్.

సరసభూపాలీయము.

చ. కలికిముఖేందుకాంతికర-కాంతవయోజలదాంతవేళ ప
రులకుచగండ కెలములు - దోచ వళిత్రయహోషరేఖ లిం
పలగఁగ మధ్యసీమ బయ-లై కటిసెకత మొప్పు బాల్య మ
స్థలునది యింకుగో మొలున - సాభి గభీరజలాశయం బనన్.

వసుచరిత్ర.

గబ్బిచనుగుబ్బలును, బటువులై మిటారించు వలుచునందులును, మెత్తనై యింపారు మలుపునలుపులును, అను విమె జనరాండ్రును పెట్టక తమతటనే మేనగు బుట్టియెమ్మెసాములు.

అన. ఇక ఆలంబనముయొక్క గుణనైన యశావనమును వర్ణించు చున్నాడు.

శ్లో॥ స్మితం కించి న్మృగం సరళతరళో దృష్టివిభవః

పరిస్పర్శో వాచా మభినవవిలాసోక్తిసరసః |

గతానా మారమ్భః కిసలయితలీలాపరికరః

స్పృశన్త్యా స్తారుణ్యం కిమివ నహి రమ్యం మృగదృశః ||

6

టీ. స్మితం=మృగహాసము-చిలునవ్వు, కించిత్ మృగం=కొంచెము మనోహరమైనది-కొంచెముమాత్రమే ముదుగొలుపునది, (అగును అని శేషము. ఇట్లే మీద నెల్ల యథాయోగముగా సభ్యాహరించుకొనునది). ఇచట తగుణి, బాల్యమునకును యశావనమునకును నడుమ నున్నదిగాన యింకను ప్రాగల్భ్యము కలుగమింజేసి చిలునగ వొక్కిత సుందరమైనదిగాఁ జెప్పబడెనని తెలియునది; 'కించిద్వక్త్రే' అను పాతమున మొగమున చిలునవ్వు కొంచెము కలిగియున్నదని యర్థము. ఈ పాతమును సరసమే. దృష్టివిభవః=విలోకనసంపద-చూడ్కులసాగపు, సరళతరళః-సరళ=అపకలముగా-ఏనుటును లేక యచట, తరళః=చలించునది-చూడ్కు లేవంకరయు లేక ధారాళముగా బెళుమలు దళుకొత్తుచుండు ననుట, వాచా=వాక్కులయొక్క, పరిస్పర్శః=రచన-పన్నికయనుట-వాగ్ద్యోపాగ మని భావము, అభి...సరసః-అభినవ=త్రొత్తవైన, విలాస=మురుపులుగల-నింతపాలుపైనమలుపులతోఁ గూడిన యనుట, ఉక్తి=పలుకులచేత, సరసః=రసవంతమైనది-చూటాడునప్పుడు పలుకులు మునుపటి వలెగాక మఱియొకత్రొత్తిచెలువతోఁ గూడి తులకించుచుండుననుట; గతానా=నడలయొక్క, ఆరమ్భః=మొదలుపెట్టుట-నడచుటను బూనఁగా ననుట, కిస...కరః-కిసలయిత=చిగిర్చిన-త్రొత్తగా నంపరించిన యనుట, లీలాపరికరః=విలాసన మృద్ధి గలది-నడలయం దిప్పుడిప్పుడే త్రొత్తగా నెఱువీటుపెయలు గులుకుచుండు

నీ. దేవకీసుతుకోర్కి-తీగలు వీడంగ, వెలదికి మైదీగ - వీడదొడఁగె

కమలనాభునిచిత్త-కమలము వికసింప, గాలి నిలికి ముఖి-కమలమొప్పె

మధువిరోధికిలోన-మదనాగ్నిపొడనూప, గొలఁతికిఁజనువోయి-పొడవునూపె

శౌరికి ధైర్యంబు - సన్నమై డాయంగ, జలజాక్షిమధ్యంబు - సన్నమయ్యె

హరికిఁ బ్రేమబంధ-మధికంబు గాఁ గేశ, బంధ మధికమగుచు-బాలకలరె

బద్ధనయచువలనఁ-బ్రమదంబునిండాగ, నెలఁచుకావనంబు-నిండియుండె.

భాగవతము.

ననుట, లేక, పరికర మనగా ఆరంభము నగునుగాన ఒయ్యారము కొంతకొంత నూ
పుచున్న దని యర్థాంతరము; (కొబ్బటి) తారుణ్యం = యౌవనమును-లేబ్రాయము
ననుట, స్పృశన్త్యాః=తాకుచున్న-ఎలపరువ మప్పుడే కొంచెము వచ్చియున్నట్టి య
నుట, మృగదృశః=(లేడికన్నులవంటికన్నులు గల) స్త్రీయొక్క-అనగా ఎలపరువ
ము తలనూపుచున్నపడఁతిని సంబంధించినట్టి దైన యనుట, కిమివ=ఏది, రమ్యం=
మనోహరము, నహి (భవతి)=కాదు-పసమించు నెలప్రాయముగల పువుబోడియొ
క్క యొక్కొంతముద్దు లేనగవు మున్నగునవి యొక్కొక్కటియు మనోహరమే య
గు నని భావము. [ఇందు నాయికకు యౌవనము పొడనూపు చున్నది గాన యిది
*ముగయగును. ఈరెండుశ్లోకములను శ్లాఘ్యములైన విశేషణము లుండుటచే ఉదాత్త

* నాయికలు ముగ్ధ, మధ్య, ప్రౌఢ అని మూడువిధములు. ఇందులకు లక్షణము.

‘ఉదయద్యౌవనా ముగ్ధా లజ్జా విజితమస్మధా
లజ్జా మస్మధమధ్యస్థా మధ్యమోదితయావనా
స్మరమందీగృతప్రీడా ప్రౌఢా సంపూర్ణయావనా॥’

ఉదయించుచున్న యౌవనము గలదియు, లజ్జచే జయింపబడిన మస్మధుడు గల
దియు (అనగా సిగ్గుచే కామము నడంచినదియు) ముగ్ధ. యౌవన ముదయించినది
యు సిగ్గును కామమును నమముగాఁ గలదియు మధ్య. యౌవనము నిండారినదియు
కామముచే సిగ్గుఁ దగుపఱచినదియు ప్రౌఢ. అందు ముగ్ధ యెట్లన,

ఉ. నేరని నేర్పు కాఁగిటికి - నిండనిచన్నులు సిగ్గుపాటునం
జేరక చేరుదేహమును - జిన్నిమిటారపుగల్గి నేతలున్
బీరము లేనిపాండికలుఁ- బ్రీతివిలాసపుముద్దుమాటలుం
గోరక కోరుచుంబనముఁ - గొంచెపుజూపులు ముగభామకున్.
మధ్య యెట్లన,

చ. నెటి గలగుబ్బచన్నులును - నేర్పులు గుల్కెడివాలుజూపులుం
దటికొను మారుకేలియును - దట్టపుగర్వము భూషణంబులున్
వెటవక చేయునేతలును - వీడనికాఁగిలి మోహకోపముం
దుఱగలియొప్పు లేజెమట - తోరపుమాటలు యౌవనాంగికిన్.

ప్రౌఢ యెట్లన,

చ. కులుకు మెఱుంగుజూపులును-గొంచెపుజేతలుఁ దియ్యమాటలున్
జిలిబిలిపాటలుం గలికి-చిత్తము మస్మధబంధభేదముం
దలకొనుచుంబనంబులును - దాటవ పేటవభూషణవ్రజం
బలుకలుఁ గలి పెకొనుచు-నాసలఁ జేల్తురు ప్రౌఢభామినుల్.

మనుగుణము చెప్పబడినది. 'శ్లాఘ్యైర్విశేషతైర్భాగో యస్యాశ్చ స్యాదుదాత్తతా' అని ఉదాత్తగుణలక్షణము.]

ఉ. ఇంచుకముద్దులేనగవు శ లిం పగునవ్యవిలాససూక్తు ల
భ్యంచితలోలదృష్టియు న శ వారుణపల్లవమండలంబు ని
ర్మించు సలీలయానములు శ మేలుగ యావనలక్ష్మితోడ వ
ర్తించు మృగాక్షిచందము ల శ తిప్రమదంబు ఘటింపఁ జాలవే

తా. ఎలప్రాయము తలనూపుచున్న చిగురాకుబోడియందు మొలక నగ నొకింత ముద్దుగుల్కు చున్నది. వాలారుజూడ్కు లేయశుకును లేక బెళుకులు దళు కొత్తుచున్నవి. మాటాడుతీరు వింతచెలుపుతోఁ గూడినపలుకులచే నొప్పలాలుకు చున్నది. నెన్నడలయందు నొయ్యారంపుగులుకు గులకింప మొదలుపెట్టుచున్నది. పూని జవరాలిపాలు వేది మనోహరము గాదు?

అవ. ఇప్పుడు కన్ను మొదలైన యాటింద్రియములలో నొక్కొక్కటికిని లోకోత్తరములైన విషయము లిందే నియతమైయున్నవని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ద్రష్టవ్యేషు కి ముత్తమం మృగదృశః ప్రేమప్రసన్నం ముఖం
ఘాతవ్యేష్వు కిం తదాస్యపవనః శ్రావ్యేషు కిం తద్వచః |
కిం స్వాద్యేషు తదోష్ఠపల్లవరసః స్పృశ్యేషు కిం తద్వపు
ర్ధ్యేయం కిం నవయావనం సహృదయైః సర్వత్ర తద్విభ్రమాః. 7

టీ. ఇందు ప్రశ్నోత్తరరూపంబుగా అన్వయము గ్రహించుకొనునది) ద్రష్టవ్యేషు = చూడదగినవానిలో-చూడనింపైనవస్తువులలో ననుట, ఉత్తమం = శ్రేష్ఠమైనది, కిం=ఏది-ఇది ప్రశ్నము. ప్రేమప్రసన్నం=అనురాగముచే వికసిల్లినట్టిదైన - 'ద్రవీ భూతం మనో యత్ర దర్శనే ప్రేమదాయని - దేనిని జూడఁగా మనస్సు ద్రవమువలె కరఁగునో యది ప్రేమదాయని' అనునట్లు ప్రేమదాయి యైనట్టి, మృగదృశః = తరుణి యొక్క, ముఖం = ముఖము-ఇది ఉత్తరము. ఇట్ల ప్రశ్నోత్తరములు విూడనెల్లఁదెలియునది. కన్నులకు మిక్కిలియింపుగూర్చున దగుటచే నిదియే శ్రేష్ఠమనుట. ఘాతవ్యేషు=మూచూడదగినవానిలో-కిం=ఏదిశ్రేష్ఠము. తత్ అస్యపవనః=దాని (ఆతరుణి యొక్క) మొగముయొక్కగాలి-దాని కమ్మనిముద్దుమొగముపైఁ బొలసి వచ్చునట్టి గాలి యనుట; ఇదియే మిక్కిలి ప్రాణతర్పణమైనదిగాన శ్రేష్ఠమనుట. మూర్క్కనఁ దగినది గంధమేకాని గాలికాదు గావున స్త్రీముఖపవనమును మూర్క్కనఁజెప్పట మెట్లు? అన్నచో ఇచట తరుణి పద్మినిజాతిగాన పద్మవాసన దానిపైఁ బొలయు

గాలికిని తగులునకుచున్నది. 'పుష్పము లాఘ్రాశీంపఁడును' అన్నచో పుష్పము లనఁగా కేవలపుష్పములుకాక గంధముతోఁగూడిన పుష్పములను (అనఁగా పుష్పముల యొక్క గంధమును) ఆఘ్రాశీంచుట యర్హమైనట్లు ఇచట ముఖపవనము నాఘ్రాశీంచుటయనఁగా పద్మవాసనగల ముఖపవనమును (అనఁగా ముఖపవనముయొక్క పద్మ గంధమును) ఆఘ్రాశీంచుట యగుచుగాన వోషములేదు. శ్లావ్యేషు = నిసదగిన వానిలో, కిం = (శ్రేష్ఠమైనది) ఏది? తత్ వచః = దానియొక్క (ఆతరుణియొక్క) పలుకు-మృదుమధురభాషణ మనుట; ఇదియే మిక్కిలి శ్రవణానందకరమైనదిగాన శ్రేష్ఠ మనిభావము. స్వాద్యేషు = అనుభవింపఁదగినవానిలో, కిం = (శ్రేష్ఠమైనది) ఏది? తనో...రసః-తత్ = ఆతరుణియొక్క. ఓష్ఠసల్లవ = విగురాపవంటి మోనియొక్క, రసః = రసము - అధరామృతమనుట; ఇదియే మిక్కిలి చవిగొలుపునదిగాన శ్రేష్ఠమని భావము. స్పృశ్యేషు = శృంగింపఁదగినవానిలో, కిం = (శ్రేష్ఠమైనది) ఏది? తత్ వపుః = ఆతరుణి యొక్క శరీరము - పువ్వువలె సతసుఖమామయముండు దానిమే ననుట; ఇదియే మిక్కిలి యింద్రియసౌఖ్యావహమైనది గాన శ్రేష్ఠమైనదనిభావము. ధ్యేయం = ధ్యానిం పఁదగినది, కిం = ఏది? ధ్యానింపఁదగినవానిలో శ్రేష్ఠమైనది ఏది యనుట, నవయా వనం = (తరుణియొక్క) ఎలప్రాయము. ఇదియే మిక్కిలి మనస్సును రజించునదిగాన శ్రేష్ఠమనుట. అన్నివిధముల ముఖ్యముగా ధ్యేయమెదియో చెప్పుచున్నాఁడు. సహృ దయః = హృదయముగలవారిచే - రసికజనులచే ననుట, సర్వత్ర = అన్నియెడలను, లేక, అన్నికాలములను, తత్ విధ్రమాః = ఆతరుణియొక్క విలాసములు - ఒయ్యారపుఁగులు పలుకు, ధ్యానింపఁదగిన వని శ్రేష్ఠము.

[ఇచట నాయాదానికిఁ బ్రసిద్ధములై యుండువిషయములెల్ల ఏయొకచోటనే యొక్కటిగా యొనగూడియుండుటను జెప్పటచే దీనికి (తరుణికి) శృంగారగగము ను బరిపోషించునట్టియతిశయము మిక్కిలియుం గలిగియుండుట చెప్పఁబడియె. దీని వలన దీనికి లోకోత్తరమైన యాభిరూప్యము నూచిత మగుచున్నది. ఇట్ల మిక్కిలి యుత్తమవిషయములను గోరువారికి నిట్టిఓశిష్టతరుణీసంభోగమే కర్తవ్య మనియు సర్థము ఫలించుచున్నది. ఇందు చాతుర్య మతిశయించుటకొఱకు ప్రశ్నోత్తరములను పలుమాఱు నిబంధించుటచే నలంకారము ఉత్తరము.]

నీ. చూడంగఁ దగిననరస్తువులందు ఘన మెద్ది
తుల లేక తగువెలంఠదులమొగంబు
వలపు గైకొనఁదగునవానిలో నెయ్యది
మగువలవదనాబ్జరమారుతంబు
వీనుల కిం పైననవానియం దెయ్యది
కోమలాంగులముద్దురగులుకు పలుకు

తనువు సోకిన సుఖం శ బొనరించు నెయ్యది
మెలతలసొబ్బగై స శ మేనుదీవ.

తే. యతిమధుర మెద్ది కాంతాధ శ రామృతంబు
సరసజనులకుఁ జింతింపఁ శ జాలు నెద్ది
పువ్వుఁబో డులవెల లేని శ జవ్వనంబు
వెలయు నెల్లెడఁ బడఁతుల శ విభ్రమములు.

7

తా. రసికు లైనవానికి జవరాతియొక్క ప్రేమలూలును తెలిమదు మొగము కంట మిక్కిలియుఁ జూడఁదగినది గాని; తమ్మివాసనలు గొలుపు దానినెమ్మొగము పై బొలసిపచ్చ కమ్మనితెమ్మెకంట మిక్కిలియు మార్కొనఁదగినదిగాని; లేని యలొల్కు దాని తీయనిపల్కులకంట మిక్కిలియు వినఁదగినదిగాని; చిగురాకువంటి దానికెఱ్ఱాని పానకముకంట మిక్కిలియుఁ గ్రోలఁదగినదిగాని; మవ్వంపు నునుఁ బువ్వు వంటి దాని మెయిదిఁగెకంట మిక్కిలియు స్పృశింపఁదగినదిగాని; దానియెల ప్రాయము కంటను, దానికన్న ముఖ్యముగా నన్నియెడల దాని యొయ్యాకృతుఁ గులుపలకంటను, మిక్కిలి ధ్యానింపఁదగినది గాని మఱి వేఱెన్నియు నెందును లేవు.

అన. ఇప్పుడు వీరల ముఖాద్యలంకారములను వర్ణించుమూలముగా సకలలోకములను మిక్కిలి యూహింపఁ జేయునట్టివా రగుదురని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఏతా శ్చలద్వలయసంహతిమేఖిలోత్థ
ర్ముజ్జ్వర నూపురపరాజితరాజహంస్యః ।
క్షర్వంతి కస్య న మనో వివశం తరుణ్యో
• విత్రస్తముగ్ధహరిణీనదృశైః కటాక్షైః॥

టీ. చలత్...=హంస్యః=చలత్=గతివై చిత్ర్యమువలన - అనఁగా నదికత్తిరు పలన) కిరీలుచున్న, వలయ సంహతి=కడియముల సమూహమునూడియు, మేఖిలా = మొలనూలినుడియు-మొలనూలి చిటు గజ్జలనూడియు, ఉత్థ = లేచిన-పుట్టిన యనుట, ర్ముజ్జ్వర = ర్ముణర్ముణత్కారముచేతను, నూపుర = అందెలచేతను - అందియల రవళిచేతను అనుట, పరాజిత=ఓడిపడెడిన-నూపుర=వాహృత అనుపాదమున 'అది యల రవళిచే గలువబడిన' అని యరము, రాజహంస్యః = రాయంచపెట్టుగలవారు- కడియములయొక్కయు మొలనూలి గజ్జలయొక్కయు ర్ముణర్ముణధ్వనిచేతను గిలుప టందియల రవళిచేతను ఆఁకురాయుఁచల గలిచినవారనుట - రాయంచల యెలుగుల కంట వారిలకొకణ కాంచీనూపురధ్వనులు మఱి త శ్రావ్యము లనియుఁ గాఁబటి కలరవంబులు నేయుచు సుందరమందగమనముతో బోవురాజహంసాంగనలవలె కర

కంకణాదిధ్వను లతిశ్రావ్యముగాఁ జెలంగ హేయలుగులుకుదు - నడచువారనియు' నాశ
యము. ఏతాః=ఈ-అనఁగా పూర్వోక్తలైన, *తరుణ్యాః = జవరాండ్రు-ఇరువదియేండ్ల
కొక్కింతతక్కువవయస్సు గలస్త్రీలు, విత్రస్త...దృశ్యైః-విత్రస్త - చకితమైనట్టియు,
ముగ్ధ = సుందరమైనట్టియు, హరిణీ = జింకతో - జింజయొక్క కన్నులతోననుట,
సదృశైః = సమానములైనవియగు, కటాక్షైః = కడగంటిచూపులచేత (ఈచకితహరిణ
కటాక్షములచేత వీరు 'చకితమృగదృగాభే ప్రాస్తరక్తేచ సేత్రే' అన్నట్లు పద్మిని
జాతివారని నూచిత మగుచున్నది) కన్య = ఎవనియొక్క, మనః = మనస్సును, వివశః =
మోహమునొందినదిగా, నశుర్వన్తి = చేయరు. - చేయనేచేయుదురనుట. ఇందుచెప్పబ
డిన నాయికలు మధ్యమలు. ఇచట రాజహంసియొక్క పరాజయము, దండివచనాను
సారముగా సాదృశమునందే పర్యవసించునుగాన ఉపమ, 'హరిణీసదృశైః' అనుచో
మఱొక యుపమ. ఈరెండును ఒకటొకటిని అంగములై యాశ్రయింపక పరస్పరనిర
పేక్షములుగా నుండుటచే సజాతీయసంస్పృష్టి అలంకారము.

మ. కరచంచన్తణికంకణక్వణరణ శ త్కాంచీగుణస్వర్ణనూ
పురనాదాహృతరాజహంసరమణుల్ శ పూర్ణేందుబింబాననల్
ధర నెవ్వానిమనంబు సేకొనరు ము శ గ్ధత్రస్తనల్లన్పుగీ
తరళాలోకనతుల్యవిభ్రమదృగం శ తస్తోమపాతంబులన్. 8

తా. కలరివములు సేయుచు హేయలుగాఁ బోవునాఁడు రాయంచలవలె కరంబుల
నల్లలాడు కడియూబులుచు మొలచూచిచిటుగజేలుచు ఝణంఝణధ్వనులు సేయ,
గిలుపుటందియులు గల్లుగల్లు మని మెరము మురిపెవుగులుకునడలతోఁ బోవు జన

* తరుణీలక్షణము రతిరహస్యమున

బాలా స్యా త్తోషశాబ్దా తదుపరి తరుణీ వింశతే ర్యావమార్ధ్వం |
ప్రౌఢా స్యా త్పృష్ఠాపఞ్చో శదవధి పరతో వృద్ధతా మేతి నాదీ ||

క. 'పదియాలు బాలమను ము, పదియేడులు-జవ్వనికిని * ప్రౌఢకు నెదుం,
దియేడులు నటపూదట, తుదియేడులు లోలక య్యోదోద్దోవరునన్' అనియు,

ఆయావయస్సులయొక్క లక్షణములు,

'విదాకశరదో బాలా పథ్యా విషయినో భవేత్ |
హేమనేతరుణీ యోగ్యా ప్రౌఢా వర్షావసంతయోః |
సతతం సేవ్యమానాపి బాలా ప్రథయతే బలమ్ ||

క. హేమంతంబున యౌవన, కామినివర్షావసంత-కాలములందుం,
గామించుఁ బ్రౌఢ బాలకు, నేమాసాబైన బలము - నిచ్చుచు వరునన్.

అనియుఁ జెప్పబడినవి.

రాంధ్రా దెదరినబిత్తరిజింకవంటి బెనుమంగడగంటిమాడ్కులచే నెట్టివానిమనసను మగులుకొలుపుదురు.

శ్లో॥ కుజ్జుమపజ్జుకళజ్జితదేహా, గౌరవయోధరకమ్పితహారా |

నూపురహంసరణత్పదపద్మా, కం న వశీ కరుతే భువి రామా | 9

టీ. కుజ్జు...దేహా...కుజ్జుమపజ్జు = కుంకుమ రొంపిచేత - రొంపివలె జక్కగా మెదిచినమంతుమచేత ననుట, ('అథ కుజ్జుమమ్ | కాశ్మీర జన్మాగ్నిశిఖమ్' 'పక్షోక్తిస్త్రీ శాదకర్ణమా' అని యమరుడు; లేక, 'కుజ్జుమం ఘృచ్చణమ్' అను అభిధానరత్నమాలచొప్పున మంతుమ మనగా మంతుమపువ్వు గాన 'మంతుమపువ్వు మెదిచిన చందనపుజిక్కనిపూతచేత, ననుట; లేక, సింహారం నాగసమ్భవమ్ | నీన పిష్టంచ గానారం పజ్జం శృంగారభూషణమ్' అను నమరుని చొప్పున పజ్జ మనగా సిందూర మనునామాంతముగల శృంగారభూషణ మనియెడి యొకద్రవరూపమైన ద్రవ్యవిశేషమును అగును గాన 'మంతుమచేతను అట్టి సిందూర మనెడి పంకము చేతను' అని యర్థాంతరము.) కళజ్జిత=చిహ్నితమైన-గుఱుతుగలదిగాఁ జేయఁబడిన-అలఁదబడన యనుట, దేహా=దేహము గలదియు—మంతుమసిందూరాని రంజకద్రవ్యములచే శృంగారితమైనయాకౌరముగలదియు ననుట. కాబట్టియే, గౌర...హారా-గౌర=ఎఱుపువన్నె గల-లేక, పద్మినీజాతి యగుటచే 'స్తనయుగళ మనిన్యశ్రీఫలశ్రీ విడమ్మి' అన్నట్లు మారేగుపండువన్నెగల, పయోధర=గుబ్బ పాలిండ్లయందు, కమ్పిత = చలితమైన-అల్ల లాడుచున్న యనుట, హారా = ముక్తావళులు-అనగా ముత్తైపుసగులు, గలదియు; నూపు...పద్మా-నూపురహంగ=అందియ లనెడిహంసలచేత-లేక, హంసలవంటియందియల చేత, రణత్=మ్రోగుచున్న, పదపద్మా=అడుగులనెడి తామరలుగలదియు-లేక, తామరల వంటియడుగులు గలదియు అగునట్టి, రామా=నుందరి, భువి=పుడమియందు, కం=ఎవనిని, న వశీకరుతే=వశముచేసికొనదు ఎట్టివాని నైనను వశముసేసికొనుననుట, ఇచట రూప కమును ఉపమయు రెండు నగుటకు సాధకబాధ కములు లేమింజేసి సందేహాసంకరము.

[ఇచట హంగములు అల్లలాడుచున్నవనుటచే చన్నుగపలు మిక్కిలిబిగువులగుట సూచిత మగుచున్నది. మిక్కిలి బిగి లేనియెడ దానిపై ముత్తైపుసగులు వ్రాలియుండునే కాని తాకితాకి మెగయుచు నిట్లు అల్లలాడుచుండు ననుట పొసగదు. చన్నుగప నిబ్బరంపుబిగిచే మిక్కిలి మిక్కుటమైన పరువంపుసాంపు సూచిత మయ్యెడిది. పాలిండ్లను గౌరము లనుటచే రూపసమృద్ధియు వ్యక్తమగుచున్నది. ఇందువలన ఆ అలంబనగుణము లభించుట తెలియనగును. ఇట్లే 'కుజ్జుమపజ్జు' అనుటచే తటస్థమైన యుదీపన విభావము చెప్పఁబడినది. అట్లే హారనూపురము లనెడి అలంబనాలంకరణము తెలుపఁబడియె. 'రణత్పదపద్మా' అనుటచే లీలాగతి విశేషరూపమైన అనుభావమును దెలియనయ్యెడి. ఇట్లు 'అభిరూప్యమకాశ్య నుక్తానాం చాతిమార్దవమ్ | ఏవమాదిగుణానసా ప్రథమే

యావనే భవేత్, అన్నట్లు యావనమునఁ బొడనూపు ఆలంబనగుణాను భావాదిసామగ్రిచే
సముల్లసితమైనట్టియు, 'కృతాథరాజ్యసంస్కారా సఖీ కేశీషు లాలసా' అను చేష్టావిశేష
ములతోఁ గూడిన యావనముచే నిగదార యున్నట్టియు, 'గమయతీశి రామా' అను
వ్యుత్పత్తివలన రమింపజేయునట్టిదిగాన భావోత్తర లావణ్యసంపన్న మైనదియు నగు
ఆలంబనవిభావముచేత (అనఁగా నాయితా రూపవిభావముచేతఁ బొడమైన శృంగార
రసంపు సముద్రమున నెవ్వఁడు మునుఁగఁపఁడునని భావము. ఇచట శ్లాఘ్యములైన విశేష
ణములతోఁ గూడి యుండుటవలన ఉదాత్తత యనుకృత్యగుణము తెలియునది. మరియు
నత్యంతసుకుమార మైనయర్థ సంకర్షణము కలిమిచే నిచట వృత్తి కైశికి యగును.)

చ. గౌన బగుమేన సంకుమద శ కుంకుమపంక మెసంగ సిబ్బెపుం
జనుఁగవ రత్నహారములు శ సారె పెనంగఁ బదాంబుజంబులక
మొనసినగిల్కుటందియల శ మ్రోత చెలంగ ననంగవై భవం
బెనయఁగఁ గుల్కుకల్కిసాబ శ గెవ్వనిఁ దా వలసింప దిమ్మహిన్.

తా. కుంకుమపూవుతోఁ జక్కగా మెదిచినచందనంబు మెయిలిండ్ నలందుకొని,
పసిమివన్నెగబ్బిగుబ్బలపై ముత్తియంపుసరులు అల్లలాడుచుండఁగా, నాచూదలవలె
నిపుగులుకు గిలుకుటందియలరవఁ యడుగుదమ్ముల నెమ్మెలునూప, నలరారు మిటారికి
నిష్పడమియం దెవ్వరు వశులు గారు ?

అవ. వీరలప్రాబల్యమును వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నూనం హి తే కవివరా విపరీతవాచో

యే నిత్య మాహు రబలా ఇతి కామినీ స్తాః ।

యాభి ర్విలోలతరతారకదృష్టిపాతైః

శక్రాదయోఽసి విజితా స్త్వబలాః కథం తాః॥

10

టీ. యే=ఎవరు-ఏకవివరు లనుట, తాః=ఆ-ప్రసిద్ధులైనట్టి, కామినీః=స్త్రీలను,
అబలాః=అబలలు అని-అనఁగా బలహీనురాండ్రు, నిత్యం=ఎప్పుడును, ఆహుః=
చెప్పుదురో-వర్ణింతురో యనుట, తే=ఆ, కవివరాః=కవిశ్రేష్ఠులు, విపరీతవాచాః=
వ్యత్యస్తమైన వచనములు గలవారు - ఒకవిషయమును •దానికి విరుద్ధమైన మరొక
విషయముగాఁ జెప్పువాగనుట, నూనంహి=సత్యమేగదా. అబలాశబ్దమునకు రూఢ్యర్థము
స్త్రీయైనను గాని నిచట యోగార్థమున (అనఁగా బలహీనురాలు అనునర్థమున)

గ్రహించి యిట్టియర్థమునకు విరుద్ధముగా శ్రీ లు-దాటచే కనీశ్వరు లిట్టియర్థమునో వారిని వ్యవహరించుట విపరీతముగాదా యనియా శంకించి విపరీతమేయని సాపించుటకు నాశ్రీలు ప్రబలురాండ్రని సాధించుచున్నాఁడు యాభిః = నిశ్చలచేత, విలోల...పాతైః - విలోలతర = మిక్కిలియుఁ జలించుచున్నట్టి, తారక = నల్ల గ్రుడ్డులుగల, దృష్టిపాతైః = లోచనప్రసారములచేత-చూపుల నిగుడ్పుటలచేత ననుట- ఇటునటు నల్లగుడ్డును సలీలముగాఁ ద్రిప్పి నిగుడ్చునట్టిచూడ్కులచేత ననిభావము, శక్రకౌదయః ఆపి = ఇంద్రుఁడు మొదలైనవారు గూడ - తక్కినవారిని జెప్పనేల యనుట, విజితాః=జయింపబడిరో - తమకు లోమపగాఁ జేసికొనబడిరో, తాస్తు = వాలో-అట్టికామినులో, అబలాఃదుర్బలలు, కథం = ఎట్లు, దుర్బలలు గారు ప్రబలలే యని భావము. వీక్షణమాత్రముచేతనే యింద్రాదులను సైతము గెలువజాలినట్టి వారిబలము నేమని చెప్పవచ్చును. అట్టి యాశ్రీలకు దౌర్బల్యమును ప్రతిపాదించు కవులపలుకులే దుర్బలములుగాని వారు గాదు అని భావము. ఇందు ఉత్తరవాక్యార్థము పూర్వావాక్యార్థమును సమర్థించుచున్నదిగాన తద్వాక్యార్థహేతుకమైన కావ్య లింగము అలంకారము.

చ. అతివలఁ జూచి వీ రబల శ లంచు వచించుమహాకవీంద్రు లు
ద్ధతవిపరీతవాదు లిది శ దబ్బట గాదు విలాసినీసమం
చితతరళాక్షిపాతముల శ చే గెలువంబడి రింద్రముఖ్యులున్
ధృతి నటువంటివా రబల శ లేగతి నైరి తలంచి చూడఁగన్. 10

తా. కనీశ్వరు లెప్పుడును కామినులను అబల లనుచుదురు. ఆకామినులో నల్లగుడ్డును నొయ్యారముగా నటు నిటుఁ ద్రిప్పి నిగిడ్చును నువాలుఁజూడ్కుల చేతనే యింద్రాదులనుగూడ తమకు లోమపగావించుకొనునట్టి ప్రబలురాండ్రు. అట్టి వారి నబల లని చెప్పుకవులు విపరీతములు మాటలాడువాళ్లే యగుదురు గదా.

అవ. కామదేవుఁడును కామినులకుఁ గింకరుడే యగుట నుత్తేక్షించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నూన మాజ్ఞాకర స్తస్యాః, సుభ్రువో మకరధ్వజః |
యత స్తన్నేత్రసఞ్చార, సూచితేషు ప్రవర్తతే ||

11

టీ. మకరధ్వజః = కామదేవుఁడు-మన్మథుఁ డనుట, యతః=ఎదుచేత, తన్నేత్ర...తేషు-తత్-ఆకామినియొక్క, నేత్రసఞ్చార = దృష్టిప్రసారముచేత - ఆకాంత నిగిడ్చినచూడ్కిచేత ననుట, సూచితేషు = సూచింపబడినవానియందు - గుర్తింపబడిన పురుషులయందు, ప్రవర్తతే = ప్రవర్తించుచున్నాడో - కామినులుతమవాలుఁజూపులఁ గీలుకొలిపినంతనే మన్మథావేశము పురుషులకుఁ గలుగు ననుట, (అతః = అందువలన),

తస్యాః=అ-ప్రసిద్ధమైన-లేక, పూర్వోక్త యైనట్టి, సుభ్రువః = (చక్కని కనుబొమలు గల) స్త్రీయొక్క-ఇట జాత్యేకవచనము గనుక స్త్రీలయొక్క అనిభావము. ఆజ్ఞా కరః-ఆజ్ఞనుజేయువాడు-కింకరుడనుట-ఏమిచెప్పిన నది సేయువాడనుట, నూనం = నిజము - ఇది యుత్పేక్షావాచకము. లోకమునందు స్వామి కన్నుఁజూసినచోట సేవ తాడు వర్తించునట్లు స్త్రీలు తమచూడ్కులు నిగిడ్చినవానియందు. మన్మథుడు ప్రవర్తించుచున్నాడు-అనఁగా వానికి మరులుకొలుపుచున్నాడు గాన వాడు వారికి కింకరుడే యని భావము.

[కామినీకటాక్షముచేతనే జనులకు మన్మథావేశము కలుగుటవలన నీయుత్పేక్ష కలిగినది. ఇదియు 'నూనమ్' అను వ్యంజకశబ్దముండుటవలన వాచ్యమగుచున్నది. 'మన్యేశజ్జే ధ్రువం నూనం ప్రాయ ఇత్యేవమాదిభిః|ఉత్పేక్షా వ్యజ్యతే శబ్దే రివశబ్దోఽపితాదృశః' అనుటంబట్టి 'నూనమ్' అనుశబ్దముచే నిచట నుత్పేక్ష యుత్పాదితమైనది. దీనిచే స్త్రీలు జగత్తునెల్ల వశీకరించుకొనుటయందు నెదుగులేని సామర్థ్యము గలవారని వ్యక్తమగుచున్నది. బొమలతీరుతోఁ గూడిన కన్నుంగవచూడ్కులు మఱింత మదనోద్దీపకములు గాన 'సుభ్రువః' అనుపద మిట సాధి ప్రాయము.]

క. నారీజనముల కాజ్ఞా

కారి యగుభటుండు మరుడు శ గాఁబోలు జమీ

వారికటాక్షము సోకిన

వారియెడన వాడిఁ జూపి శ వర్తించుఁ గదా.

11

తా. మన్మథుడు చక్కనికనుబొమలతీరు గలయెలనాగలు తమచూడ్కులందు నిగుడింతుతో యండే ప్రవర్తించుచున్నాడు గాన వాడు వా రాసతిచ్చు పని సేయుకింకరుడగుట నిజము.

అవ. కామినులయందు రాగముగల యొకఁడు ఒకానొక కామినిం జూచి శ్లేషవైచిత్ర్యముచే దానిని బ్రశంసించుట యగునట్లుగాఁ జెప్పినవచనమును రెండుశ్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ కేశాః సంయమినః శ్రుతే రపి పరం పారం గతే లోచనే

అన్తర్వక్త మపి స్వభావశుచిభిః కీర్ణం ద్విజానాం గణైః|

ముక్తానాం సతతాధివాసరుచిరా వక్షోజశుమ్భా విమా

విత్థం తన్వి వపుః ప్రశాన్త మపి తే రాగం కరో త్యేవ నః॥ 12

టీ. కేశాః=కురులు, సంయమినః=కట్టబడినవి - ఇది సామాన్యమైన యరము; మంచనియమముతోఁ గూడిన విని ప్రళంసాపగమైన విశేషార్థము. ఇట్లు శ్లేష

వెళ్ళిరిచే మీద నెల్ల విశేషణములకు రెండేసియర్థములు గలుగుట తెలియునది. లోచనే అసి = కన్నులు గూడ, శ్రుతేపరం పారం = చెవులయొక్క యవ్వలిదరిని - అనగా కర్ణాంతము ననుట; వేదములయొక్క యవ్వలిదరిని - అనగా వేదాంతముల ననుట, గతే = పొదినవి-కర్ణాంతవిశ్రాంతము లైనవనియు, వేదాంతపరిశీలన తత్పరము లనియు నర్థద్యయము. అత్యక్తి = ముఖముయొక్క లోపలిభాగము, స్వభావశుచిభిః = స్వభావముచేత తెల్లనైనట్టి; స్వభావముచేత పవిత్రమైనట్టి ద్విజానాం గణైః = దంతముల సమాహముచేత; బ్రాహ్మణులసమాహముచేత, 'దస్త విప్రాణజాద్విజాః' అని . యమరుడు, కీర్ణం = వ్యాప్తమైనది - స్వాభావికముగాఁ దెల్లనైయుండు పండ్లవరుసచేత నెఱసిన దని యర్థము; స్వాభావికముగాఁ బవిత్రమైన బ్రాహ్మణగణములు గలిగియున్న దని యర్థాంతరము. ఇమా = ఈ - ఈయని చేతితోఁ జూపుటగాఁ తెలియునది. వక్షోజః = వచకుంభములు గుబ్బిపాలిండ్ల, ముక్తానాం = ముత్తెవునరులయొక్క; జీవన్ముక్తులయొక్క, సత...రుచిరా-సతత = నిరంతరమైన, అధివాస = ఉనికిచేత; కాచురముచేత, రుచిరా = మనోహరములైనవి. 'ముక్తాతు మాక్తికే ముక్తః' 'ప్రాప్తముక్తాతు మోచితః' అని పిశ్యము. గబ్బిగుబ్బలు ముత్తెవునరుల కవుడు నాటబట్ట యుండు నని యర్థము; జీవన్ముక్తులకు నెవునా

వాససాసమై యుండు నని యర్థాంతరము. కాబట్టి, హేతన్వి = ఓతీగబోడి, ఇత్థం = ఈ చెప్పబడిన ప్రకారమున, తే = నీయొక్క, వపుః = శరీరము, ప్రశాంత మపి = ప్రసన్నమైనను - తిన్నదెసముగలదైన ననుట; మిక్కిలిశాంతి గలదెసను - అనగా వైరాగ్యమునకు వలయు సంయమాదిసాధనసంపత్తిగల దయ్యను అని యర్థాంతరము, నః=మాకు, రాగం=అమరక్తిని-సంభోగాభిలాషనేయనుట, (క్షోభం = కలతను, అని పాఠాంతరము.) కరోతి = వుట్టించుచున్నది - వైరాగ్యసాధనములైన సంయములు, వేదాంతపాఠీణత, పవిత్రబ్రాహ్మణగణములు, జీవన్ముక్తులు అనేడు నివి గలిగియుండుటచే వైరాగ్యమునే కలిగింపవలసినదై యుండగా దానికి విరుద్ధముగా రాగమును గలిగించుచున్నదని విరోధము స్ఫురించుచున్నది. ఈవిరోధము ఆభాసిత మగుటచే నిచట అలంకారము విరోధాభాసము. ఇదియును 'సంయమిసః' ఇత్యాదు లందలి శ్లేషయొక్క శక్తిచే నుత్థాసిత మైనదిగాన రెంటికిని అంగాంగిభావముచే సంకరము.

ఉ. వావిరిగన్నుదోయి శ్రుతిరపారగ మెంతయు సంయముల్ కుదుల్
భావశుచిద్విజ్రపకరభాజన మెన్న ముఖాంతరంబు ము
క్తావళిరమ్యముల్ కుచములక్కట యిట్లు ప్రశాంత మయ్యు రా
జీవదళాక్షి మేను విరళచించుచు నున్నది మాకు రాగమున్. 12

తా. ఓ తీగబోడి! నీ నెఱికురులు సంయములు (ముడువబడిన వనుట). నీలోచనములు శ్రుతియొక్క పారమును జెందినవి (కర్ణాంతవిశ్రాంతము లనుట). నీ ముఖములోపల సహజముగా శుచిగల ద్విజగణములు నిండియున్నవి (తెలిపండ్లవరుస

గలిగియున్నవనుట). నీగుబ్బపాలిడ్లొ ముక్తావలికి నిరంతరవాసమై యొప్పుచున్నది (ముత్తైపుసరు లెవుడు వ్రేలుచుండుననుట). ఇట్లు నీశరీరము వైరాగ్యసాధనభూతులగు సాయములు, బ్రాహ్మణులు, జీవన్ముక్తులు మున్నగువారిం గలిగి ప్రశాంతమైయుండియు (తిన్నదనము కలిగియుండియు ననుట) మాకు రాగమునే కలిగించుచున్నది కాని వైరాగ్యమును గలిగింపదు.

శ్లో॥ ముగ్ధే ధానుష్కతా కేయ, మపూర్వా త్వయి దృశ్య తే॥

యయా విధ్యసి చేతాంసి, గుణై రేవ న సాయకైః॥ 13

టీ. హేముగ్ధ=ఓసుందరీ-లేక, యావనము పొటమరించుచున్నదానా, త్వయి= నీయందు, అపూర్వా = ఇతరవజ్రజూవి యెఱుంగనట్టి - అసాధారణమైన యనుట, ధానుష్కతా=విలుకొనితనము-విలువిద్యయనుట, దృశ్యతే = కనబడుచున్నది. ఇయా-కా=ఇది యేది-ఇది యెట్టిదో తెలియరాకున్న దనుట. విలసంగా, యయా = దేనిచేత- ఏవిలువిద్యను గొని యనుట, చేతాంసి = (వయసుకొండ్రు) మనస్సులను-దుర్లక్ష్యము లైనవాని ననుట, గుణైః ఏవ = అల్లెత్రాడులచేతనే యని యర్థము; రూపయావనాది గుణములచేతనే యని యర్థాంతరము, విధ్యసి = గ్రుచ్చుచున్నావో, ఆయావిలువిద్య యెట్టిదో తెలియరాకున్నదని పూర్వముతో నన్వయము. సాయకైః = బాణములచేతనో న (విధ్యసి)=గ్రుచ్చువు. లోకమునఁ బ్రాధు లైన విలుకొండ్రు గుటిపెట్టఁగూడిన లక్ష్య ములనే బాణములతో నాటుచున్నారు; నీవో ముగ్ధవయ్య గుటిపెట్టరాని లక్ష్యములను (యువజనమనంబులను) అల్లెత్రాడులచేతనే నాటుచున్నావు; ఈవిలువిద్య మిక్కిలి వింతగా నుండుటచే ఎట్టిదో తెలియరాకున్నదని భావము. ఇచట గుణమనగా అలంబనగుణము లైన రూపయావనాదులు నగును గాన నీరూప యావనాదిగుణముల చేత వయసుకొండ్రుమనస్సులను మరుతూపులపాలు సేయుచున్నావని భావము. స్త్రీలకుఁ దమరూపయావనాదిగుణసంపత్తియే పరులను బ్రహరించుటకు సాధన మగు నని ఫలితార్థము. ఇచట ఉత్తరవాక్యము పూర్వవాక్యమును హేతువై సమర్థించుటచే, వాక్యార్థహేతుక మగుకావ్యలింగము అలంకారము. అదియు 'గుణైః' అను శేష యొక్క భిత్తికాభేద మగు అధ్యవసాయముమూలమునఁ గలిగిన అలిశయోక్తిచే నిర్వహింపఁబడినది. కాన రెంటికీని అంగాంగిభావముచే సంకరము. దానిచేఁ బ్రసిద్ధిప మాన మగుధానుష్కనికంఠ ఉపమేయభూత యగుముగ్ధు ఆధిక్యము ప్రతీత మగు టచే వ్యతిరేకాలంకారము. వ్యక్త మగుచున్నది గాన అలంకారముచే అలంకారధ్వని యని యెఱుంగునది.

క. శరములచే భేదింపక

నిరతముఁ జేసెదవు హృదయగ్నిచ్చేదము భా

సురగుణములచే నద్భుత

కరచాప్రప్రథి నీకె శ కలదు లతాంగీ.

13

తా. సుధరాణా! గుటిపెట్టరాని యువజనమనంబులను గుణములచేతనే (రూపయావనాదిగుణములచేతనే యనుట) గ్రుచ్చుచున్నావు కాని తక్కిన విలుకొండ్ర వలె బాణములచే గాదు. నీ యీవిలువిద్య మిక్కిలి వింతగా నుండుటచే నెట్టిదో తెలియరావన్నది.

అవ. ఇక నీమొదటివింతి ముగియునటను కామినులయందత్యంతానురాగము గలవా రా కామినులం గుఱించి చెప్పు ప్రశంసా వచనములం జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ సతి ప్రదీపే స త్యగ్నా, సత్సు తారారవీన్ద్రుషు|

వినా మే మృగశాబాఙ్మ్యా తమోభూత మిదం జగత్ ||

14

టీ. ప్రదీపే = (విషయములను బ్రకాశింపజేయునట్టి వెలుగుగల) దీపము, సతి=ఉండగా-ఉండిన సనుట, అగ్నా = (అటువంటిదే యైన) అగ్ని, సతి=ఉండగాను, 'అగ్నే' అనుపాతమున త్రిలోకప్రకాశకుడైనసూర్యుండుండగా నని యర్థము. తారా రవి ఇన్ద్రుషు = (చీకటిని బోగొట్టునవిగాఁ బ్రసిద్ధములై యున్న) చుక్కలు సూర్యుడును చంద్రుడును ('తారామణీన్ద్రుషు' అను పాతమున మణి యనగా కౌపులు మొదలైన మాణిక్యములు అని యర్థము.) సత్సు=ఉండగాను-వీరందఱు నుండినచుగాని యనుట, మృగశాబాఙ్మ్యావినా = లేడిపిల్ల కన్నులవంటి కన్నులు గలదానిని (అనగాఁ బూర్వము నే ననుభవించిన యా ప్రియురాలిని) విడిచి. అట్టి ప్రియురాలు లేకుండుటవలన సనుట, ఇదం జగత్ = ఈజగము, మే = నాకు తమోభూతం = అంధకారమైనది-చీకటివలె గనబడుచున్నదని శేషము. అదియె నాకన్నుగవటు. వెలుతురువంటిది గాన నది లేచిచో జగమెల్ల నాకుఁ జీకటిగానే కనుపట్టుచున్న దని భావము. చీకటిని నిరసించునవిగాఁ జేరొందిన ప్రదీపాదికారణములుండియు వానివలన చీకటిని నిరసించుకార్యము పుట్టనందున నలంకారము విశేషోక్తి. మఱియు ప్రదీపాదు లున్నను చీకటియయ్యె సనుటచే విరోధమును వ్యంజిత మగుచున్నది. దీనిచే నీయచరాగికి గలమోహాధర్వము అనెనెవస్తువు గిమ్య మగుచున్నది గాన ఆలంకారమున వస్తుధ్వని యని తెలియునది.

ఆ. పెక్కదివియ లున్న శ జక్కవచెలి యున్న

రిక్కరాయఁ డున్న శ జుక్క లున్న

జిన్ని శేడిచూపు శ చేడిగు నెడ బాయు

సప్పు డంధకార శ మయ్యె జగము.

14

తా. విషయములను దనవెలుంగుచే బ్రకాశింపజేయుదీప ముండినను, అట్టిదే
యగునగ్ని యుండినను, జీకటిని బోగొట్టునవిగా వన్నెకెక్కిన చుక్కలును సూర్యుఁ
డును జందురుఁడు నుండినను, కొదమలేడివంటి బెళుకుంగన్నుగవ గల నావగలాడి
లేనిచో యీలాకం బంతయుఁ జీకటి గాటుకొన్నట్లే తోచుచున్నది.

శ్లో॥ ఉద్వృత్తః స్తనభార ఏష తరలే నేత్రే చలే భ్రూలతే
రాగాధిష్ఠిత మోష్ఠపల్లవ మిదం కుర్వన్తు నామ వ్యధామ్!
సౌభాగ్యాక్షరపక్షి కేన లిఖితా పుష్పాయుధేన స్వయం
మధ్యస్థాపి కరోతి తాప మధికం రోమావలిః కేన సా॥

15

టీ. ఉద్వృత్తః=మిక్కిలి వట్టువలెన-ఉత్పథము గలదైన: అనగా కాని
త్రోవను వర్తించునదైన అని యర్థాంతరము, ఏష=ఈ-ఈయని చేతజూపిచెప్పుట,
స్తనభారః=చన్నులబరువును, బలువులైనచన్ను లనుట, తరలే=సలీలముగా చలిం
చునట్టి-నిటుగా నిటు నటు తిరుగునట్టి యనుట: చపలము లైన యని యర్థాంతరము
నేత్రే = కన్నుదోయి, చలే = రేచితము మొదలైన విశిష్టములకుఁ గదలునట్టి:
నిలుకడలేనట్టి యని యర్థాంతరము, భ్రూలతే = తీగలవంటికనుబొమలును, రాగ అధి
ష్ఠితం = ఎటువునెలకొన్నట్టిది: మత్స్యగము నెలకొన్నట్టిదని యర్థాంతరము. 'రాగ
శ్చ రక్తే మాత్స్యర్యే కేశాదౌహితేషుచ 'అని విశ్వము' ఇదం=ఈ, ఓష్ఠపల్లవంబు=
మోవిచిగురును, చిగురాపమోవి యనుట, అనువివి, వ్యధాం = మనస్సునకుఁ బీడను
కుర్వన్తునామ = కలిగించినఁ గలిగింపని - ఇచట ఉద్వృత్తాదివిశేషణములందు శ్లేష
వలన సర్థాంతరములుగా ఉత్పథవృత్తి, చపలత్వము, నిలుకడలేమి, మాత్స్యగ్ర
స్తత మొదలైన దుష్టలక్షణములు ప్రతిపాదించఁబడుటచే నట్టి దుష్టములైన స్తనభా
రాదులు వ్యధ కలిగించుట యొకయాశ్చర్యము కాదనుట - దుష్టులకు పరులను వీడిం
చుట స్వాభావికము గాన నవి వీడించిన వీడించుఁగాక యని భావము. ఆయితే,
పుష్పాయుధేన = (పువ్వు లాయుధముగాఁ గలయట్టి) మన్నునుచేత, స్వయం =
తనంత-తనచేతితోనే యనుట, లిఖితా=వ్రాయబడిన దైన, సౌ...పంక్తికేవ -
సౌభాగ్యం=సౌభాగ్యమును నెలుపునట్టి, అక్షరపంక్తికా ఇవ=పుణ్యవర్ణముల బంతి
వలె-అట్టివరముల బంతియో యన్నట్లు ఉన్నట్టి యని యుత్పేక్ష, సా=ఆ, రోమా
వలిః= ఆరు, మధ్యస్థా అసి=నడుమునందున్నదైనను: తటస్థమైనదిగా నున్నప్పటికిని
ఆని యర్థాంతరము, కేన = ఎందుచేత, అధికం = మిక్కుట మైన, తాపం=తుండుడు
కును, కరోతి = చేయుచున్నది తటస్థులైనవార ల్లాకరికి సంతాపము చేయరుగాన
విశేషించి తటస్థమైన యీ యారేల మనస్సును తపింపజేయుచున్న దినుట - ఇచట
స్తనభారాదులకును రోమావలికిని శ్లేషచే నర్థాంతరములు కల్పించి యాయర్థములచే
స్తనాదుల నెల్లగుఱులనుగాను రోమావలినిమాత్రము మధ్యవర్తియైనదిగాను అలవరించి

దుష్టములైన స్తనాదులకు మనస్సును బీడించుట తగునుగాని మధ్యవర్తియైన యారున కట్లు చేయఁదగదు. ఆయినను ఆరే యన్నిటికంటె సధికతాపము చేయుచున్నదని యాశయము నిబంధించినాఁడు.

[ఇచట బూర్వార్థమున శ్లేషభంగిని ఉద్బుత్తాది పదార్థములు విశేషణగతిచేత, వీడించుట యనుపదార్థమునకు హేతువు లగుటచే పదార్థహేతుక కావ్యలింగ మలంకారము. ఉత్తరార్థమున మధ్యస్థపదార్థము శ్లేషభంగిచేతనే 'కేససా తాపనుధికం కరోతి' అను అక్షేపమునెడి పదార్థమునకు హేతువుగనుటచే పదార్థహేతుక కావ్యలింగము మఱి యొకటియుఁ జూపట్టుచున్నది. ఈ రెండవది 'సౌభాగ్యాక్షరపంక్తికేవ' అను ఉత్పేక్షచే నపేక్షిత మగుటచే రెంటికని సంకరము. మొదటి కావ్యలింగమునకివి యపేక్షితములు గామిచే సజాతీయసంస్పృష్టి యలంకారము. దీనిచే స్తనభారాదులు లోకోత్తర లావణ్య సంపత్తి గలవనియు సత్యతామోహనకరము లైనవనియు నూచితమగుచున్నది. ఆరును సౌభాగ్యాక్షరపంక్తికగా నుత్పేక్షించుటచే నది నల్లనియక్షరముల బంతివలె నిడుదగా సాగియుండుట సౌభాగ్య నూచకమగుటయు దానినే 'స్వయంలిఖితా' అనుటచే అత్యంతమనోదీపక మగుటయు నూహ్యము.

చ. గరునపుఁజన్నులుం బెళుకుఁ శ గన్నులు నిల్కడలేని కన్నామల్
మురియుచు నెట్టఁబాటుజిగిశమోవియుఁ దాపముఁ జేయఁగాఁదగున్
స్మరలిఖితోరుభాగ్యలిపి శ జాల మనం దగి మధ్యవర్తి యై
పరఁగినరోమ రాజియుచు శ బాయక తాపముఁ జేయ నేరమే. 15

తా. చనుగుబ్బలు (మిక్కిలిపట్రువ లైనవి) త్రోవవప్పి నడచునవి. కన్నుగవ (నీటుగా నిటునిటుచలించునది) చపలమైనది. కనుబొమ (విలాసపుఁ ద్రిప్పులు గలది) నిలుకడలేనిది. చిగురుంగెమ్మోవియో (ఎటువుగిటిగొన్నది) మత్సరము మిక్కిలియుఁగలది. ఇట్టివియెల్ల దుష్టము లగుటచే మనస్సును బీడించినఁ బీడించుఁగాక. మన్నధుఁడు తన కేతులార న్రాసినపుణ్యాక్షరముల బంతివలె నల్లనై నిడుదగాఁ జూగి సొంపు నింపుచున్న యారు తాను (నడుచునందున్నదైనను) మధ్యవర్తిగానున్న దైనను దుష్టులైన యాస్తనాదులకంటె సధికతాపము చేయుచున్నది. ఇది యెట్లో తెలియరాదు.

శ్లో॥ ముఖేన చన్ద్రకాన్తేన మహానీలైః శిరోరుహైః ।

కరాభ్యాం పద్మరాగాభ్యాం రేజే రత్నమయీవ సా॥ 16

టీ. చన్ద్రకాన్తేన = చంద్రునివలె మనోహరమైనః చంద్రకాంతి రూపమైన యని యరాంతరము, ముఖేన = ముఖముచేతను, మహానీలైః = మిక్కిలినీలనైనః సింహళ ద్వీపమునఁబుట్టు చంద్రునిములైన యని యరాంతరము, శిరోరుహైః = తుడులచేతను,

(‘సింహాలస్యాకరోద్భూతా మహానీలాస్తుతేస్సృతాః’ అని యగస్త్యులు.) పద్మరాగా భ్యాః=తామరలవలె నెఱునైన, పద్మరాగములు రూపమైన యి యరాంతరము, కరా భ్యాః=చేదోయిచేతను, సా=అనుందరి, రత్నమయీఇవ = రత్నరూప మైనదానివలె- రత్నములచేతనే చేయబడినదానివలె, రేజే=విలసిల్లెను. ఇచట చంద్రకాంతాది శబ్దము లంకుగల యరాంతరములచేత చంద్రకాంతమణ్యాదుల నలవరించి యానుందరి మణుల చేతనే రచిత మైన దని యుత్పేక్షించినాడు. ఇచట శ్లేషానుప్రాణితమైన యుత్పేక్ష యలంకారము.

తే. మిగుల శశికాంత మైననె శ మ్మొగముచేత
నెఱి మహానీలరుచు లైన శ నెఱులచేత
జలజరాగము లయిన హ శ స్తములచేత
రత్నమయ మనఁ గామినీ శ రత్న మమరె.

16

తా. అముదుగుమ్మనెమ్మొగము చంద్రకాంతము (చంద్రునివలె మనోహరమైన దనుట). దానికురులు మహానీలములు (మిక్కిలి నల్లనైనవనుట). దానికరములు పద్మ రాగములు (తామరలవలె నెఱునైనవనుట). కాబట్టి యది రత్నములచేతనే చేయబడి నదో యన్నట్లు ప్రకాశించుచున్నది.

శ్లో॥ గురుణాస్తనభారేణ ముఖచన్ద్రేణ భాస్వతా ।

శనైశ్చరాభ్యాం పాదాభ్యాం రేజే గ్రహమయీవ సా॥ 17

టీ. గురుణా=గొప్పదియైన: బృహస్పతిరూపమైన అని యరాంతరము-(‘గురుస్తు గీష్వతా శ్రేష్ఠే గురౌ పితరి దుభ్యతే’ అని శబ్దార్థము) స్తనభారేణ=చన్నుల బరువుచేత- నిబ్బరంపుగుబ్బచన్నులచేత ననుట, భాస్వతా = ప్రకాశముగల: సూర్యుని చేతను (‘భాస్వాత్ భాస్కసూర్యయోః’ అని విశ్వము.) ముఖచన్ద్రేణ = ముఖమనెడి చంద్రునిచేత-ఇచట ‘భాస్వతా’ అనుశబ్దముయొక్క మొదటియర్థము ముఖచంద్రునికి విశేషము; రెండవయర్థము విశేషణముగాక తనంత నెఱై నవగ్రహములలో సూర్యుని నిర్దేశించుచున్నదని తెలియునది. శనైశ్చరాభ్యాం = మందగమునము గల : శనైశ్చరుఁ డను గ్రహముచేతను, పాదాభ్యాం = అడుగులచేతను - ఇందును శనైశ్చరశబ్దము మొదటియర్థము పాదములకు విశేషణ మనియు, రెండవ యర్థము వేఱై శనిని నిర్దేశించుచున్న దనియుఁ దెలియునది, సా = అనుందరి, గ్రహమయీ ఇవ = గ్రహరూపమువలె - గ్రహము లనెడి సామగ్రిచేతనే రచింపబడినదో యన్నట్లు, అని యుత్పేక్ష, రేజే = విలసిల్లెను - ఇందును శ్లేషమహిమచే గురువు మొదలైన గ్రహములను అలవటిచి యా స్త్రీని గ్రహమయిగా నుత్పేక్షించినాడు. కాన శ్లేషసంకీర్ణమైన యుత్పేక్షయే యిట నలంకారము. ఇట్లు రెండుశ్లోకములను

రత్నమయిగాను గ్రహమయిగాను నుత్పేక్షించుటవలన యోకోత్తమమైన యాకాగ
యాప యావణ్య సౌందర్య కాంతి విశేష భాగ్య సౌభాగ్యాదు లగు సకలకల్యాణగుణ
ములచే మనోహరమై యుండుట సూచిత మగుచున్నది.

క. గురువగు కుచభారంబును

నరసకళాభాస్వదాస్యశచంద్రుండు శనై

శ్చరము లగుచరణములుఁ గల

కరిగమన దనరెచ్చ నౌర శ గ్రహరూప మనన్.

17

తా. గుబ్బచనుంగవ గురువు (గొప్పది). మొగంబు చంద్రుండను భాస్వర
తుండును (ప్రకాశముగలదియు), పాదములు శనైశ్చరములు (మందగమనముగలవి),
కాబట్టి యాసుకరి గ్రహములచేతనే చేరుబడ్డదో యనునట్లున్నది.

శ్లో॥ తస్యాః స్తనౌ యది ఘనౌ జఘనం చ హరి

వక్త్రం చ చారు తవ చిత్త కి మాకులత్వమ్|

పుణ్యం కురుష్వ యది తేషు త వాస్తి వాఞ్చ

పుణ్యైర్వి నా నహి భవన్తి సమీహితార్థాః॥

18

టీ. తస్యాః=ఆతరుణియొక్క, స్తనౌ=చన్నులవ, ఘనౌ = గొప్పపైనని-
క్రిక్కిరిసినవనుట, యద్యపి=అయినను, జఘనంచ = కటిపురోభాగమును, హరి=మన
స్సును హరించునట్టిది, (యద్యపి=అయినను), వక్త్రంచ=మొగమును, చారు = సాగ
సై నది (అయినను), హేచిత్త=ఓమనస్సా, తవ=నీకు, ఆకులత్వం = ఆకులపాటు-
కలత, కి=ఎందుకు-ఇట్లు స్తనములఘనత్వము మున్నగువానిబట్టి యాకులపాటు
వలన నాయాకులపాటు మాత్రమే కలుగును గాని మతేమియుఁ గలుగదు గాన నది
వలదని భావము. అయితే చేయవలసినదేమియన్నచో, తేషు = వానియందు - ఆస్త
నాదులయం దనుట, తవ=నీకు, వాఞ్చయది=కోరిక గలదేని, పుణ్యం = సత్కర్మ
మును, కురుష్వ=ఆచరింపుము: ఏలనఁగా, పుణ్యైః వినా=పుణ్యములులేక, సమీ
హిత ఆర్థాః=కోరినయర్థములు, నభవన్తి హి=కలుగవుకదా. జ్యోతిషోమాది సత్క
ర్మము లాచరించుటవలన రంభాసంభోగము కలుగునట్లు ఏదేని నొక పుణ్యవిశేషము
చేత నీకును ఆతరుణితోడిసంభోగము కలుగఁగలదు గాన పుణ్య మాచరింపు మని
భావము. అలం - అర్థాంతగన్యాసము.

చ. సుదతిపయోధరంబు లతిశుందరముల్ జఘనంబు రమ్య మా

వదనము హృద్య మరిచుఁ జలరవర్తన మేటికి నీకుఁ జిత్తమా

కదలక వానిపైఁ దలపు శ గల్గినఁ బున్నెము లాచరింపు మిం

పొదవ లభించునే సుకృతశయోగము లేక సమీహితార్థముల్.18

తా. ఆలలనజిగిబిగిగుబ్బపాలిండ్లం జూచియు, మరులుగొలుపు దానికటిం జూచియు, ముద్దుగులుతుదానినెమ్మొగంబుఁ జూచియు, ఓమనసా! నీపూరక యాతుల పడుటవలనఁ బస యేమి? వానియందు నీకు సంభోగవాంఛకలదేని పుణ్యకర్మము లాచరింపుము. పుణ్యములు సేయనిచో వాంఛితార్థములు కలుగనేరవుగదా.

అవ. ఇక విలాసవర్ణనమును నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఇమే తారుణ్యశ్రీనవపరిమళాః ప్రౌఢసురత

ప్రతాపప్రపారమ్భాః స్మరవిజయదానప్రతిభువః |

చిరం చేతశ్చోరా అభినవవికా రైకగురవో

విలాసవ్యాపారాః కిమపి విజయస్తే మృగదృశామ్ ||

19

టీ. తారుణ్య...మళాః-తారుణ్యశ్రీ = యౌవనపుసంపదయొక్క, నవ=త్రొత్తయైన, పరిమళాః=వాసనయైనవి వాసనలవంటివి యనుట వాసన లేటు తాము కలిగియున్నపస్తువులను బయలుపఱచుచో యట్లు యనియు జవ్వనంపుసంపును వెలిపుచ్చునవి యనుట-లేక, తారుణ్యశ్రీయొక్క, నవ=అపూర్వమైన, పరిమళాః=సౌభాగ్యవిశేషము గలవి యనియు సర్గము-యౌవనముయొక్క అపూర్వసౌభాగ్యవిశేషమును నూచించునవి యని భావము, ప్రౌఢ...ప్రపారమ్భాః - ప్రౌఢసురత = మిక్కుటమైనరతికేళియందలి, ప్రతాప = సామర్థ్యముయొక్క, ప్రపారమ్భాః = ఉపక్రమములైనవియు-మరుకేళి నురవడిగాఁ జేయు నేర్పు త్రొత్తత్రొత్తగా నలవడుచున్నదనుటకు నూచకములైనవని భావము. స్మర...భువః=స్మర-(జగత్తులనెల్ల జయింపఁజూచు) మన్మథునికి, విజయ=గెలుపును, దానే=ఇచ్చుటయందు, ప్రతిభువః=లగ్నకములు-పూటకౌపులైనవియు ననుట-ఒకరు చేయుపనిని తాను జేసియిచ్చునట్లు పూనుకొనువాఁడు పూటకౌపు. మన్మథుఁడు సేయవలయు త్రిలోకజయమును దాము చేసియిచ్చుటచే నివి పూటకౌపు లనబడెను. అప్పులకౌపు లీయవలసినధనము తీసి యప్పిచ్చినవారలకు నిచ్చుపూటకౌపువలె మన్మథునికిఁ గలుకవలసిన దిగ్విజయమును దామే కలిగించి యిచ్చు నని యాశయము, చిరం=చిరకాలమునుండి, చేతః=చోరాః=మనస్సును దొంగిలునట్టివియు మనస్సును చిరకాలము హరించి యుండునట్టివియు ననుట, అభినవ...గురవః-అభినవ వికార=త్రొత్తలైన యౌవనవికారములచేత-అకస్మికముగా బెదరుట, కంపించుట, స్రియునిగుణచేష్టాదు లనుకరించుట మొదలైన యెలపరువంపువికారములచేత ననుట, ఏకగురవః మిక్కిలిగొప్పలైనవి-అట్టివికారము లెంతయు నిండారియుండునని యనుట-లేక, ఏకగురవః=ముఖ్యశిక్షకులైనవియు-అనగా పైపయఁ గ్రొత్తగ్రొత్త లగు శృంగారవికారములను ముఖ్యముగాఁగలపునట్టివియు నని యర్థాంతరము, అగు, మృగదృశాం=(లేడికన్నులవంటికమ్మలు గల) జవరాండ్రయొక్క, ఇమే=ఈ-ఈ మునువర్ణింపబడినట్టి యనుట, విలాస

వ్యాపారాః=శృంగారచేష్టానిశేషములు, కిమపి = అనిర్వాచ్యముగా - ఇంతింతనరాని యట్లు, విజయస్తే=చర్యోత్కృష్టములై వర్తించుచున్నవి.

చ. కనఁదగు నిండుజన్వనపుత్రగల్మికః దావులు ప్రోఢసంగమం
బునకు నుపక్రమక్రియలు శుభుష్పథనుర్జయదానదక్షవా
జ్ఞునసిజచిత్తహారులు విశకారనిదానము లైనకామినీ
జనులవిలాసకృత్యములు శ సంతతరమ్యతరంబు లెన్నఁగన్. 19

తా. లేడికన్నులపంటికన్నులు గలకులుకులాండ్రశృంగారంపు కలికిచెయ్యులు,
వారి యెలపరువంపుసాంపును తొలుదొలుత వెలువరించునవియు, మరుకేళి నురవడిగాఁ
జేయు ప్రోడతనము వారి కల్లల నలవడుచుండుటకు నూచకములగు, ఘానిలుకానికి
మల్లోకంబుల గెలుపు నొడఁగూర్చి యిచ్చుటకుఁ బూటకపులుస్తే, మనఁబడి
తద్దయుఁ గాలము చూచుకొని, సయిబయి నవయాపనపునికారములు మిక్కిలియు
నిరదార, గండరించి యెల్లయెడల నింతింతనరాని యెఱుపు మీటి వఱులుచున్నవి.

శ్లో॥ *ప్రణయమధురాః ప్రేమోద్ధారా రసాశ్రయతాం గతాః
ఫణితిమధురా ముగ్ధప్రాయాః ప్రకాశితసంమదాః ।
ప్రకృతిసుభగా విస్రమ్భార్ద్రాః స్మరోదయదాయినో
రహసి కిమపి స్వైరాలాపా హరన్తి మృగీదృశామ్॥ 20

టీ. ప్రణయమధురాః-ప్రణయ = స్నేహముచేత, మధురాః = తాపమును హరిం
చునవియు, ('శీతలీక్రియతే తాపోయేన తస్యధురం స్పృతమ్' అనుటచే తాపము
చల్లార్చునవి మధుర మనఁబడును), ప్రేమ ఉద్ధారాః = అనురాగము గ్రమ్మనవియు,
రసా...గతాః రస = శృంగారరసమునకు, ఆశ్రయతాం = ఆస్పదమై యుండుటను,
గతాః = పొందినవియును-శృంగారరస మొలుకఁ గులుకు చూపునట్టివియు ననుట,
ఫణితి మధురాః-ఫణితి = ఫక్కిచేత-మాటల కూర్పుపొందికచేత - సందర్భనిశేషముచే
ననుట, మధురాః = మాధుర్యగుణముతోఁ గూడినవియు-అమృతప్రాయములైన వనుట,
ముగ్ధప్రాయాః=సౌమమార్యముతో నెఱుసినవియు - చెవుల కింపైన వనుట, ప్రకాశిత
సంమదాః = వెలిపఱుపఁబడిన సంభోగంపు తమి గలవియు-సంభోగంబునందలి తమిని
వెలిపుచ్చున వనుట, ప్రకృతి సుభగాః=స్వభావముచేతనే యింపారునవియు, విస్రమ్భ
అర్ద్రాః=విశ్వాసముచేఁ దడిసినవియు-సమ్మికతోఁ గూడుటచే సరసములుగా నుండు

* ప్రణయ మనఁగా. 'విస్రమ్భో పరమాకృష్టా మారూఢో యశావనాదిభిః ।
యేనా స్తరజం ద్రవతి సన్నేహ ఇతి కథ్యతే' యశావనాదులచే-మిక్కిలియు నెక్కు
డుగా పరిలినదై యంతరంగమును గరగింపజాలునట్టి విస్రంభము (విశ్వాసము)
స్నేహ మనఁబడును' అను స్నేహమే యగును.

నవియు ననుట, కావుననే, స్మగ్... వాయిని-స్మగ ఉదయ=మన్మథుని పుట్టుటను-
 మారవికారము ననుట, దాయిని = ఇచ్చనట్టి వియు-జితేంద్రియున కైనను మరులు
 కొలుపునట్టివియు ననుట, అగు, మృగీదృశాం=స్త్రీలయొక్క, రహసి=రహస్యమునందు,
 స్వైర ఆలాపాః = చతువుతోడి మాటలు-మంతనమునఁ జనవుమెఱసి యిచ్చమెయి
 నాడుమాట లనుట-నర్తోష్ట లని భావము, కిమపి = అనిర్వాచ్యముగా, ఇట్లు అని
 చెప్పరానట్లు, హరన్తి = మనస్సును హరించునవి-మనోహరములైనవి.

[ఇచట రెండు శ్లోకములందును శృంగారము చదువుచుండఁగానే ఆస్వా
 దింపబడుచుండుటచే లోపలను వెలుపలను స్ఫురించునదగుం గావున నిందు ద్రాక్షా
 పాక మని తెలియం దగును.]

మ. ప్రణయశ్రీమధురంబు లుజ్జ్వలరసప్రపాచుర్యముల్ ప్రేమ భూ
 షణముల్ దర్శితహర్షముల్ రుచిరవిశ్వాసార్ద్రముల్ ముగ్ధముల్
 ఫణిత్రిశావ్యము లంగజప్రథవముల్ శ్రాప్రాణేశ్వరీనర్మభా
 షణముల్ నామదిగొల్లలాడెడి రహస్యక్రీడలం దెప్పుడున్. 20

తా. బెళుకుంగన్నలపూవుబోండ్లు మంతనమునఁ జనవు మెఱసి యిచ్చ
 మెయి నాడునునుబలుకులు, నెయ్యిబుచే తియ్యిబులై, వలపుసాంపుచే నింపుగులు
 కుచు శృంగారరసంబు నొలుకుచు, కూర్చుపాదికచే నమృతముచిందుచు, మెత్తగదన
 మునఁ దళుకొత్తుచు, మరుకేళితమిఁ గొమరుజూపుచు, తమగతటఁ జెలువబులై,
 నమ్మికచే మఱిమఱియిమ్ములై, మరులు మొలపించుచు, నింతింతని చెప్ప నలవికొని
 మనోహరము లగును.

ఇది శృంగారశతకమునందు స్త్రీప్రశంస మన్నది ప్రథమవింశతి.

శృంగారశతకము: - సంభోగవర్ణనము.

అవ. * సంభోగము విప్రలంభము అను శృంగారవిధముల
 లో సంభోగశృంగారమును సవిస్తరముగా మీఁద వర్ణించువాఁడై
 మొదట నొకశ్లోకముచే విప్రలంభశృంగారమును జెప్పుచున్నాఁడు.

* శృంగారము-సంభోగము విప్రలంభము అని ద్వివిధము. ఒండొరులఁ గలసి
 యున్న స్త్రీపురుషులకుఁ గలుగునది సంభోగము. ఒండొరుల నెడఁబాసియున్న స్త్రీ
 పురుషులకుఁ గలుగునది విప్రలంభము. కావున 'సంయుక్తయోస్తు సంభోగో విప్ర
 లంభో వియుక్తయోః' అనఁబడినది. అందు సంభోగము ఒండొరులఁజూచుట, మాటా

శ్లో॥ విశ్రమ్య విశ్రమ్య వనే ద్రుమాణాం
ఛాయాసు తస్య విచచార కాచిత్ |
స్తనో త్తరీయేణ కరోద్ధృతేన
నివారయన్తి శశినో మయాఖాన్ ||

టీ. కాచిత్ = ఒకానొక, తస్య = (కృశించినయంగముగల) స్త్రీ, వనే = వనము నందు, కరోద్ధృతేన = చేతితోఁ బెత్తెత్తబడిన, స్తన ఉత్తరీయేణ = గుబ్బలవీడి వలువచేత - పయ్యెదచేతననుట, శశినః = చంద్రునియొక్క, మయాఖాన్ = కిరణములను-అనఁగా వెన్నెలలననుట, నివారయన్తి = అడగించుచున్నదె - పైటచెఱుగుచెక్కి నెత్తి అడ్డముగాఁ బట్టుకొని వెన్నెల తనకుసోకకుండునట్లు వారించుకొనుచున్నదె యనుట, ద్రుమాణాం = చెట్లయొక్క, ఛాయాసు = నీలయందు - వెన్నెలలులేని చెట్లకిందిప్రదేశములందనుట, విశ్రమ్య విశ్రమ్య = విశ్రమించి విశ్రమించి-సారెసారెప నలపుడీర్చుకొనుచుననుట, విచచార = సంచరించెను - వనములయందు విహరించుట విహిజనుల కొకనినోదోషాయ మగుటచే నందు సంచరించెననుట - వీవనచే వేసవి తాపమును వారించునట్లు పయటచెఱుగుచే వెన్నెలతాపమును వారించుకొనుచున్నదనుట, వెన్నెల నిరహిణులకు సంతాపకర మగుటచే దాని నివారించుకొనుట చెప్పబడినది. †దశావసలు చెప్పుపక్షము ననుసరించినయెడల నిందు ఆటవదియైన మస్మ ధావసయు నాలుగవది యగు జాగరావసయుఁ జెప్పబడినవి. పైటచెఱుగుతోఁ

కుట, కాగిలించుకొనుట, ముద్దిడుట మొదలైన వ్యాపారము లనంతముగాఁ గలిగి యుండుటచే నది వేర్వేలుగ విభాగించుటకు శక్యముగాక యంతయు నొక్కవిధము గానే గ్రహింపబడెడిది. విప్రలంభము - అభిలాష, ఈర్ష్య, విరహము, ప్రవాసము అనెడినాలుగు సేతువులచే నాలుగువిధములుగా గ్రహింపబడుచున్నది. అభిలాష మనఁగా సంభోగమునకు మునుపు గలుగునచురాగము. ఈర్ష్యయనఁగా నాయకుఁడు ముఖ్యక స్త్రీయంగు అసత్తుడై యుండుటచే గలుగు చిత్తవికారము. విరహమనఁగా మున్న కలిసిన నాయుకొనాయకులకు మఱల నొకకారణముచే కూడిక కలుగని చుని యెడఁబాటు. ప్రవాస మనఁగా దేశాంతరమునకు గూడుట. ఈనాలుగింటిచే విప్ర లంభము నాలుగువిధము లగును.

† ఈ శృంగారమునకు అమరీతత్వ (మొలకెత్తుట), పల్లవితత్వ (చిగుర్పుట), పుసుమితత్వ (పూచుట), ఫలితత్వము (పండుట) లను గలిగించు నగసలు కొందఱు పండ్రెండనియు చుటికొందఱు పదియనియుఁ జెప్పుదురు. 'చక్షుఃప్రేత ర్గనస్సంగ స్యంకల్పోభ ప్రలాపితా | జాగరః కార్యమరతి ర్జజ్ఞాత్యాగోఽభస జ్వరః | ఉన్నాదో మూర్ఛనంచైవ మరణం చగమంబిదుః ||' కంటికిఁ బ్రీతిగలుగుట, మనస్సు తగులు పడుట, తిలంచుచుండుట, ప్రూపించుట, నిదురతప్పుట, మేను చిచ్చుట, అతి సిగువిడుచుట, కాకిపుట్టుట, మతి బ్రమయుట, సొమ్మసిలుట, మరణము అని కా

జంద్రకిరణములు నివారింపరా దనువివేకము లేమిచే చిత్తభ్రమము తెలియుచున్నది. గాన కామశాస్త్రప్రోక్తద్వాదశావస్థలయందు పదియవదియైన ఉస్మదావస్థ నూచి తమగుచున్నది. తస్మి అనుటచే కార్యావస్థయుఁ జెప్పబడినది. *ఇందు నాయిక విరహోత్కంఠిత.

చ. విరహాకృశాంగి యైనఘన శ వేణి యొక్కర్తు వసరబులోపలం
దరువులనీడలందు నుచి శ తంబుగ మాటికి విశ్రమించి బం
ధురగతి సంచరించెఁ జను శ దోయిని బయ్యెదకొంగుఁ గేలఁ దా
వెరవుగఁ బూని యగ్గలపు శ వెన్నెలకాక దొలంగఁజేయుచున్. 21

మశాస్త్రప్రోక్తము లైన ద్వాదశావస్థలు. 'దృఙ్మనస్సంగసంకల్పా జాగరః కృశ తారతిః | హీత్యాగోన్మాదమూర్ఛాంతా ఇత్యనన్దశా దశ' అని, ప్రలాపము అరతి అనురంధవస్థలను విడిచి తక్కినదశావస్థలు చెప్పబడినవి.

* శృంగారరసాలంబనభూతు లగునాయకులు-అనుకూలుఁడు, దక్షిణుఁడు, భృష్టుఁడు, శత్రుఁడు అని నాలుగువిధముల నుందురు. ఒక్కతరుణియందే మిక్కిలి యనురక్తుఁడైనవాఁడు అనుకూలుఁడు. అనేక నాయికలందు భేదములేక సమానమైన యనురక్తిగలిగి యుండువాఁడు దక్షిణుఁడు. తాను జేసిన సేవయు నాయికకుఁ దెలుపుచు భయములేకుండువాఁడు భృష్టుఁడు. నాయికకు మాత్రము తెలియుగూఢవి ప్రియమును జేసినవాఁడు శత్రుఁడు. ఇదియే 'ఏకాయత్తోఽనుకూలః స్యాత్తుల్యోఽనేకత్ర దక్షిణ వ్యక్తౌగా గతభీర్ధృష్టౌ గూఢనిప్రియకృచ్ఛరః' అని చెప్పబడినది. నాయికలు-స్వాధీనపతిక, వాసకసజ్జక, విరహోత్కంఠిత, విప్రలబ్ధ, ఖణ్డిత, కలహాన్తరిత, ప్రోషిత భర్తృక, అభిసారిక అని యెనిమిదివిధములు. ప్రియునిచే నెప్పుడు నుపలాలింబడు నది స్వాధీనపతిక. ప్రియుఁడు వచ్చువేళయందు కేళిగృహమును దన్నును మాటిమాటికి నలంకరించునది వాసకసజ్జక. ప్రియుఁడురాక తడవుసేసెనేని మననున నారట పడునది విరహోత్కంఠిత. పురుషుఁడొకసంకేతపుజ్జోలు చెప్పి రాక వంచనసేయఁగా మిగుల మదనార్తిం గుందునది విప్రలబ్ధ. ప్రియుఁడు మఱొకతరుణికడకు రాత్రి పోయియుండి దానితోడి సంభోగపుచిహ్నములతో వేరువ తనకడకు రాఁగా కోపించు నది ఖండిత. కోపముచే ముందు ప్రియుని పరుషములాడి పశ్చాత్తాపపడునది కలహాన్తరిత. ప్రియుఁడు దేశాంతరమునం దుండుటచే దుఃఖించునది ప్రోషితభర్తృక. మదనార్తిచే తాను గోరిన చెలువునికడకుఁ దానై వేషాదులుదాల్చి పోవునది అభిసారిక. నాయికలకు పద్మిని, చిత్తిని, హస్తినీ- మొదలైన జాతులు కామశాస్త్ర ప్రోక్తములు, సంక్షేపమున నాయికలు, ముగ్ధ, మధ్య, ప్రౌఢ యని ముత్తైరుంగులు మున్ను వివరింపబడియె.

తా. ఒకవనములో నొకానొకతీగబోడి విరహతాపముచే గృశించిన మేనితో వేడుకగా నుబునుపోకకై విహరింపవచ్చి యందు నిచ్చలు గాయు పండునెన్నెల వేడిమికే దాళంబాలక పైటచెఱంగు నెత్తి యది తనకు పోక మందువట్లు అడ్డముగాఁ బట్టుకొనుచు వెన్నెలలు లేనిచెట్లయడుగు నీడలయందు మాటికిమాటికి నలపుదీర్చుకొనుచు నందుఁ దిరుగుచుండెను.

అవ. ఇక సంభోగశృంగారము. అది *బాహ్యము ఆభ్యంతరము అని రెండువిధములు. అందు ఆలింగనాదిరూపమైన మొదటి విధమును సపరికరముగా రెండు శ్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆదర్శనే దర్శనమాత్రకామా

దృష్ట్యా పరిష్వజ్గుసుఖై కలోలాః ।

ఆలిజ్జితాయాం పునరాయతాత్మ్యా

మాశాస్మహే విగ్రహయో రభేదమ్॥

22

టీ. పురుషులు అనుకర్త యిచట అధ్యాహార్యము. ఆదర్శనే=దర్శనములేనపుడు- ఒకకాంతను చూచుట కలుగనపు డనుట, దర్శ...కామా, దర్శనమాత్ర - చూచుట యందుమాత్రము, కామాః=కోరిక గలవాగు-ఒకచెలువ కంటికిఁ గనబడకుండఁగా దానిం జూచునంతమాత్రమేని కలిగిన జాలునని కోరుచుండువా రనుట, అగుదుము అని శేషము, పిదప, దృష్ట్యా=చూచి-దైవికముగా దానిని చూడఁగలిగెనా యనుట, పరి... లోలా-పరిష్వజ్గు = కాఁగిలిచుటయొక్క-కాఁగిలిండుటచేఁ గలుగునట్టి, సుఖి=సుఖము నందు-(‘రస’ అనుపాతమున కాఁగిలింతయాదలి ప్రేమయందని యర్థము), ఏక=సుఖ్యముగా-మిక్కిలియనుట, లోలాః = తమకముగలవారము, అగుదుము, పునః=ఆయితే, ఆయత+అత్మ్యా=(నిశువాలుకన్నులు గలయా) చెలువ, ఆలిజ్జితాయాం (సత్యా)= కాఁగిలింపబడినది అగుచుండఁగా, మేము, విగ్రహయోః = దేహములయొక్క-దాని యొక్కయు మాయొక్కయు నేహములు గెలిచియొక్క, అభేదం=వేరుపాటు లేకుండుటను, వేరువేరుకాక ఒక్కటియేయై యుండుటను, ఆశాస్మహే = కోరుచున్నారము-దైవికముగా ఆలింగనము శైతము కలిగెనేని అని మరల కలుగక పోవునేమో యనుభీతిచే నిరువురదేహములు రెండును ఎప్పుడు నొక్కటియై యుండునా యని యువ్విశ్వాసుడు మనుట.

[‘ప్రియయాస్త్రియాం సంపరిష్వక్తో నబాహ్యాం కిచ్చనవేదనాస్తరమేవాయం

* వాత్స్యాయనుడు వీనికి మఱియొకటిని రెండుభేదములు ‘బాహ్యమాభ్యంతరం చేతి సురతం ద్వివిధం స్మృతమ్ । తత్రాద్యం చమ్మనాశ్లేష సఖిదస్తక్షతాదికమ్ । ద్వితీయం సురతం సాక్షాన్నానాకరణకల్పితమ్’ అని చెప్పియున్నాఁడు.

పురుషః' ప్రియురాలగు చెలువచేఁ గొఁగిలింపబడిన యాపురుషుఁడు వెలుపలివస్తువు దేనినిగాని లోపలివస్తువునుగాని యెఱుఁగఁడు' ఇత్యాదిశ్రుతులవలన, ప్రియతముల బిగికొఁగిలింతలవలన మఱి వేఁడెదియుఁ దెలియకుండునట్లు చొక్కించు బ్రహ్మానంద ముతో సాటియైన మహాసుఖవిశేషము కలుగుటచే నట్టి గాఢాలింగనముం గోరుట యుక్తమే యని భావము. ఇదియే రతిరహస్యమున 'తత్సౌఖ్యిరీ పరతత్త్వవేదన మహా నన్దోపమం మూఢధీః | కోవా నిస్కతి సూక్ష్మమన్మథకా వైచిత్ర్యమూఘో జనః' పరి తత్త్వమును దెలియుటచేఁ గలుగు మహానందముతో సాటియైనయాసౌఖ్యమును సూక్ష్మము లగు మన్మథవిద్యయందలి విన్నాఢ్యములను దెలియని మూఢమతి యెవఁడు నిఁదించునో' అని చెప్పబడియున్నది. ఇందే యిఁకొకచోట 'ప్రాధాలిజ్ఞనచుమ్మనా మితసుఖి ప్రచ్ఛన్నవేద్యాన్తరమ్' అని కాన నగు.]

ఉ. బాలిక నన్నుఁ గన్గొనని శ పట్టున దర్శనమాత్ర మబ్బినం
జాలు నటంచుఁ గోరె మఱి శ చక్కఁగఁ గన్నుల నన్నుఁజూచిప్రో
యాలు కవుంగిలింపవలె శ నంచుఁ దలంచెఁ దమిం గవుంగిటన్
మేలుగఁ జేర్చుకొన్న నిరు శ మేనులు నొక్కటి సేయఁగోరితిన్. 22

తా. ఒకవగలాడిని జూడకుండునంతవఱకు దానిం జూడనైనగలుగునా యని కోరుచుండుము. దైవికముగా దానిని జూడనోచితమా దానిని బిగియారఁ గవుంగిలించి చొక్కఁ గలుగునా యని యువ్విళ్లూరుచుండుము. అదృష్టవశమున నా వాలుగంటిని బిగియఁ గవుంగిలించుకొనుటయుఁ గలిగెనా యిఁక నిటిమహాసుఖము మరలం గలుగునో కలుగదో యను విరహభీతిచే మాయద్వందేహములును వేలువేలుగాక యొక్కటియే యె యెప్పుడు నుండునా యని కోరుదుము. పగ్గొడతోడి సుఖము మితిలేది గాన యెంత యనుభవించినను దృష్టి కలుగగు.

అవ. ఇట్లు సరమానందసంధాయక మగుటచే స్త్రీలయాలింగ నము అపవర్గమే యగునని చెప్పి యిప్పు డదియే స్వర్గమనుచున్నాడు.

శ్లో॥ మాలతీ శిరసి జృమ్భణోన్ముఖీ, చందనం వపుషి కుంజుమావిలమ్॥
వక్షసి ప్రియతమా మనోహరా, స్వర్గ ఏష పరిశిష్ట ఆగతః॥ 23

టీ. శిరసి = తలయందు, జృమ్భణ + ఉన్ముఖీ-వికసించుటయందు ఆసక్తిగల-
వికసింప నారంభించినట్టి యనుట, మాలతీ=(జాజి-పూదండయు ననుట, 'జృమ్భణం ముఖే' అనుపాతము ల యావనంపుమదముచే మోమునంగలుగు ఆవులింత యనిగాని సంభోగంపుడమిని జూపు రాగవిలాసస్ఫూర్తి యనిగాని యర్థము. ఇది మిక్కిలి విర సము), వపుషి = కేహమునందు, కుంజుమ + ఆవిలం = కుంజుమపూవుతో మెదిచిన,

చంద్రాంగకమును-దానిపూతయు, వత్ససి=చొప్పున, మరోహారా = చక్కచెడిన, ('మదాలసా' అనుపాతమువ యావనంపు పదముచే మందవ్యాపారములు గల - అనగా జన్మనపుమెపుచే మత్తిలి లీనమై నల్లల మెలగునట్టి యని యర్థము), 'ప్రియ తమా = చెలువయు - అమ్మన బిగియఁ గొఁగిలింపబడియున్న చెలువ పుతరుణియు ననుట, ఏష = అనెడి యిది - మాలతి మొదలైన యీమాటయొక్క సముదాయ మనుట, పరిశిష్టః = పుణ్యావశిష్టమై-పుణ్యముచే అనుభవింపఁగా మిగిలినదై, ఆగతః = ఈధూలోకమునకు వచ్చినట్టి, స్వర్గః = స్వర్గము, పుణ్యవిశేషముచే జాలవలరకు స్వర్గమును అనుభవింపఁగా అందుఁ గొంత మిగిలి యీధూలోకమునకు దనుభవింపబడుటకు వచ్చిన (స్వర్గ) భాగమే యీమాలత్యాదులని యాశయము. ['పరిశిష్ట ఆగతః'] అనుపాతమున యీమాలత్యాదులు మాఁడే స్వర్గ మగును. ఇవితప్ప వేరైనదానిని స్వర్గముగాఁ జెప్పు ఆగమ (శాస్త్ర) ము ఆముఖ్యమైనది - అనగా స్వర్గమునకు ముఖ్యార్థమైన యీమాలత్యాదులను జెప్పక మఱి యేయర్థమునో చెప్పిన దని యర్థము. ఈపాతము అంతగా సగసముకాదు.) తలను జాజీదండ దాల్చుట మున్నగు నవి స్వర్గసమాననుభవము లని యాశయము.

చ. తలపయి మాలతీకుసుమరదామము నెమ్మొయిఁ గుంకమంబుతోఁ

గలసినకమ్మతావి విరిగందపుఁబూత వెడందఱొమ్మునం

దలికులనీలకుంతలమరదాలసనీలసరోరుహాక్షియుం

గలుగుట నింద్రభోగ మనఁగఁ దగదే మఱి వేతెయున్నదే. 23

తా. సిగయం దప్పుడువికసిగుచున్న జాజీపూదండయు, మేనియందు పుండుమ పూవైచి మెదిచినచందనంపుఁబూతయు, నమ్మన బిగికొఁగిలియందు నెలకొన్న జక్కవగుబ్బలాఁడియు ననెడి యీమాడును, మిగతపడి రాగా నిం దనుభవింపబడు స్వర్గమే కాని వేఱుకావు.

అవ. ఇంక ఆభ్యంతరసంభోగమును వర్ణింప నుపక్రమించు చున్నాఁడు.

శ్లో॥ ప్రాజ్ఞామేతి మనా గనాగతరసం జాతాభిలాషం తతః

సప్రీడం తదను శ్లథీకృతతను ప్రత్యస్తధైర్యం పునః ॥

ప్రేమార్ద్రం స్పృహణీయనిర్భరరహఃక్రీడాప్రగల్భంతతా

నిశ్శృంగార్జవికర్షణాధికసుఖం రమ్యం కలస్తీరతమ్॥

24

టీ. ప్రాక్ = మొదట, మనాక్ = కొంచెముగా, మామా ఇతి = వద్దువద్దు అని- అడ్డగింపుబలుకులచేత ననుట, అనాగతగసం = రానట్టి (అనగా పుట్టని) అను

రాగవిశేషము గలదియు-బేలతనముచే నింకను అనురాగము పుటనందున వలదువలదను నడ్డగింపుబలుకులతోఁ గూడియుండున దనుటఁ ('అమానితగుణమ్' అనుపాఠమున కొంచెము నెన్నుబడనిగుణములుగలదియు గుణములులేస్సగా నెఱుంగబడనిదియనుట, ఈపాఠము సరసము కాదు); తతః = పిమ్మట - అడ్డగింపుమాటలకుఁ బిదప ననుట, జాత + అభిలాషం = అంతురించినకోరిక గలదియు - మొదట నడ్డగింపుబలుకు లాడి తీసినవెనుక రతియందు కొంతకోరిక మొలకెత్తు ననుట, తదను = దానివెంట-అకోరిక గలిగినపిమ్మటి, సప్రీడం (యథా తథా) = సిగ్గుతోఁ గూడునట్లుగా, శ్లథీకృతతను = ప్రిదులఁజేయబడిన మేనుగలదియు - అపయవములు ముడుచుకొనియుండి రతియందుఁ గోరిక యుదయింపఁగా మేనిని రతి కనుగుణముగాఁ బ్రిదులఁజేయు ననియు నట్లు సేయునప్పుడు లజ్జ తలనూపు ననియు భావము. ('సప్రీడం తదను శ్లథోద్యమ మథా' అనుపాఠమున, తదను = పిమ్మట - కోరిక యుదయించిన పిదప, సప్రీడం = సిగ్గుతోఁ గూడినదియు - చెలువకుఁ గోరిక యుదయింపఁగా బురుషుడాకి లెఱింగి పోకముడి పదల్పుట మొదలైనవ్యాపారములు సేయునపుడు దానికి నునుసిగు మీలు ననుట, అథ = సిగ్గు గలిగిలపిమ్మట, శ్లథ + ఉద్యమం = ప్రదిలినపూనిక గలదియు-పురుషుని నడ్డగించుపూనిక బిగి వీడినది యనుట - సిగ్గు గలిగియుండఁగా నడ్డగించుపూనిక బిగి యెచ్చునే కాని తగ్గునా యన్నచో పిగ్గుకంటెఁ గోరిక యెక్కుడుగా నుదయించి యుండుటచే నాసిగ్గు విఘ్నకారి గాదయ్యె నని తెలియునది - ఈపాఠ మంతగా సరసముగాదు.) పునః = పిదప, ప్రత్యస్తధైర్యం = సశించినధైర్యము గలదియు-అడ్డ గించుదిట్టతనము మానినది యనుట, 'ప్రత్యస్తధైర్యమ్' అనుటకును ఇదియే యర్థము, ప్రేమ + ఆర్ద్రమ్ = ప్రణయరసముచేఁ దడిసినదియు - నెఱ్ఱముచే సరస మైనదియు ననుట; స్పృహ...గల్భం - స్పృహనీయ = ఒండొరులు కొరదగినదియు, నిర్భర = మిక్కుట మైనదియు అగు రహః క్రీడా = ఏకాంతకేళికలయందు - ఏకాంతమున సిగ్గు విడిచి కోరికలు ప్రబ్బి నిబ్బరముగా నలుపు విహారాదివ్యాపారములయం దనుట - ప్రగల్భం=ప్రాధ మైనదియు - ఆటేలేసినదియు ననుట, తతః=దానికి బిదప, నిశ్శబ్ద...సుఖం—నిశ్శబ్ద = జంతులేని, లబ్ధ = కుచాద్యవయములయొక్క, విక ర్షణ = మర్దనముచేత - ఒండొంటితోడి యొరపిడిచేత ననుట, అధికం = మిక్కిలియైన, సుఖం = పరమానందము గలదియు - ఏకతమున నిచ్చలు గలసి మెలసి విహారాదుల సేయుటయందు నేర్పు ముదిరినపిదప జంతువిడిచి యొండొరులతో నణగి షేనగి చేయుకూటువలయందు కుచాద్యవయముల యొరపిడివలన మిక్కిలియుం బుట్టుమహా నుఖము గలదియును, అగు, కులస్త్రీరతమ్ = కులకాంతలతోడి - (అనగా స్వస్త్రీల తోడి) సంభోగము-తమతమ పర్నులతోడి రతి యనుట, రమ్యం = మిక్కిలియు మనోహర మైనది, ఇచట 'మామా' అను నిషేధవచనము లాడుట మొదలుకొని 'నిశ్శ బ్దవికర్షణ' మను గాఢకేళియందుఁ జొక్కుటవలకుఁ గల నుతరవ్యాపా

గములు వర్ణింపబడిన క్రమముబట్టి యిది ప్రథమసహాగమపర మైన దని తెలియునది, కావున నిట్టివ్యాపారక్రమము కలుగదు. ఇందలి నాయిక ముగ్ధ, నాయకుడు ఉత్తముఁడును గామతంత్రనిపుణుఁడును అగు అనుకూలుఁడు. అట్టివాఁడు గావున్న, నీచెప్పబడినక్రమమున చతురముగా నాలలనను గరఁగించి చొక్కించుట కలుగదు. సంభోగము రతిరహస్యమున 'అనుకూలం నీషేనేతే యత్రాన్యోన్యం విలాసినా | దర్శనస్పర్శనాదీని సంభోగ ఉదాహృతః' 'విలాసు లిరువురు అనుకూలురై యొడొరులను దర్శనస్పర్శనాదులచే మిక్కిలి నేవిండుటయే సంభోగము' అని చెప్పబడినది. మఱియు నిందు 'మామా' అను పలుకులచే సూచితములైన యనుభావములచేతను, 'జాతాభిలాషమ్' అని చెప్పబడిన రతి యనెడి స్వాభావముచేతను. 'సప్రీడం' అనుటచే నుపలక్షితము లగు వ్యభిచారిభావములచేతను, తక్కువగల విశేషములచే నాహ్వాములైన యాయా యనుభావాదులచేతను, 'కులస్త్రీ' అని చెప్పబడిన యాలం చనిభావముచేతను, ప్రతీయమానమైన రసలలాప మగుశృంగారము 'నిశ్చజ్ఞాజ్ఞానకర్షణాధికనుభిష్మను పరిపోషాతిశయము పొందుటను తెలియునది.

ఉ. ఆది మితాదరంబు తదనంతర మంచితరాగ మంత ల

జ్ఞోదయరమ్య మంత శిథిలోద్యమ మంత నితాంతధైర్యవి

చ్ఛేదము ప్రేమపూరము విశేషవివిక్తవిహార మంత నా

హ్లాదకరాంగసంగము కుశలప్రమదారత మల్పసౌఖ్యమే.

24

తా. ఇల్లాలితో మొట్టమొదట మరుకేళిం గూడునపుడు తొలుత రసం బుప్పు తిలకుండుటచే వలదు వల దని యడగింపుబలుకు లాడును. పిదప గవగూడుటకు గోరికగలది యగును. అట్టిగోరిక కలిగినపిదప మున్న బిగియ ముడుచుకొన్న యవ యవములను అగ్గలంపుసిగు మీఱ మరుకేళి కనుగుణముగా నడల్పును. పిదప రసము పెళొనఁగా తాలిమి యనుమంతయు లేక తూలును. ఇట్లు తాలిమి దూలఁగా ప్రేమ రసం బెసలార నొలుకును. పిమ్మట మంతనమున నిచ్చలు గలసి మెలసి లీలావిహారాదిక్రీడలుసలుపు నెఱజాణయై రాణించును. అనంతరము అవంతయు జగకును గొంకును లేక బిగిగుబ్బలు మున్నగువాని నదిమి గదిమి యింతింతనరాని యానందమున నోల లార్చును. కాన యిట్టికులకాంతతోడి మరుకేళియే యెంతయు మనోహరము.

అవ. వాత్స్యాయనుఁడు 'ద్వితీయం సురతం సాక్షాన్నానాకరణ కల్పితమ్' అని ఆభ్యంతరసురతమును నానాకరణకల్పితముగా (అనఁగా నానాబంధవిరచితముగా) జెప్పినాఁడు. ధేనుకము మొదలైన యా బంధవిశేషములలో నొకబంధమును (అనఁగా పురుషాయితమును)

జెప్పఁబూని దాని కనుకూలమైన యుపరిసురతమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఉరసి నిపతితానాం స్రస్తధమ్నిల్లకానాం

ముకుళితనయనానాం కిఞ్చిదున్మీలితానామ్ |

ఉపరిసురతభేదస్విన్నగణస్థలానా

మధరమధు వధూనాం భాగ్యవస్తాః పిబన్తి ||

25

టీ. ఉరసి = తొమ్మునఁడు, నిపతితానాం = వ్రాలినవారును-పురుషాయితబంధ
వశమున ప్రియునితొమ్మున వ్రాలియున్నవారు ననుట, కావుననే, స్రస్తధమ్నిల్ల
కానాం = జాతినకీలుగంటు గలవారును = మరుకేళినేయు నురవడివలన ముడివీడినకీలం
టుగలవారనుట, ముకుళితనయనానాం = మోడ్పబడికన్నులు గలవారును - సుఖపార
వశ్యమువలనఁగాని లజ్జానుభావము ననుకొనుచుటవలనఁగాని కన్నుగవ మోడ్చియు
న్నవారనుట, అట్లు మోడ్చినప్పటికిని, కిఞ్చిత్ ఉన్మీలితానాం = కొంచెము కన్నులు
తెరిచియున్నవారును-కన్నుంగవ యరమోడ్చికవారనుట, కన్నులు పూర్ణముగా మొగు
డుట పురుషాయితమునకు అనుచితముగాన యరమోడ్చు చెప్పబడినది, కాబట్టియే,
ఉపరి...స్థలానాం-ఉపరి నురత = పైపయిం జేయు రతియందలి, భేద = శ్రమచేత,
స్విన్న = చెమర్చిన, గణస్థలానాం = చెక్కిళ్ళప్రదేశములు గలవారును, ('శ్రమాభేదోహి
రత్యాజే ర్జాతః స్వేదాదిధూమికృత్' అని భేదలక్షణము) అగు, వధూనాం = చెలువల
యొక్క, అధరమధు = అధరామృతము - మోవిపానకమును, భాగ్యవస్తాః = భాగ్యము
గలవారు, పిబన్తి = త్రోలుదురు, *పురుషాయితమున స్త్రీముఖము తమముఖమున
కెదురై యుండుటంజేసి యనాయాసముగాఁ గెమ్మోవి నొప్పుదురని యర్థము. ఇట్టి
సుఖము పుణ్యాత్ములకేకాని తక్కినవారికిఁ గలుగదు గాన 'భాగ్యవస్తాః' అనబడియె.
ఇచట చుంబనము బాహ్యరతవిశేషమయ్యును నది అభ్యంతరమునకు అంగముగాఁ
జెప్పబడిన దని తెలియునది. ఇచట నాయికలు ప్రాధలు; నాయకులు కామతంత్ర
కుళలు లైన యనుకూలురు. అలం. స్వభావోక్తి.

ఉ. అక్కన వ్రాలి కొప్పు విడి ర యల్లల నాడఁగఁ గన్నుదామరల్

చక్కఁగ మోడ్చి చొక్కి పురుషాయితసంజనితశ్రమంబునం

జెక్కల ఘర్మబిందువులు ర చిందఁగ విం దొనరించుబొంట్లమే

లొక్కపుమోవి తేనె చవిఁజూతురు భాగ్యముఁ గల్గునేర్పరుల్.

*'స్వేచ్ఛయా శ్రమిణి వల్లభే తథాయోషి దాచగతిపురుషాయితమ్' ప్రియుఁడు
అలసినసాలసియుండఁగా స్త్రీ తనయిచ్చగా మైకొని యతనివలె రతి నాచరించు
పురుషాయితము; అని రతిరహస్యము.

తా. ప్రియునితోమ్మన బిగిగుప్పలు గ్రుమ్మచు వ్రాలి, మరుకేలియురవడిని మిటారించు కీలుగంటు బిగివీడ, నక్కజంపుజొమ్మన వాలుగన్నగవ లరమొగుడ, నుపరిసురతఱున నలసి సాలసి చిద్దెవుడెమ్మలు చెమర్చు, గొమరారునట్టి ముద్దుగుమ్మలకమ్మోవితేనియలం గ్రోలుట పుణ్యాత్ములకే కలుగునుగాని తక్కితరులకుఁ గలుగదు.

అవ. జ్ఞానపూర్వకముగాఁ జేయు సురతానుభవమే సార్థకముగాని తక్కినది కాదనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆమీలితనయనానాం, యః సురతర సోఽను సంవిదం భాతి|

మిధునైర్మిథోఽవధారిత, మవితథమిదమేవ కామనిర్వహణమ్॥ 26

టీ. ఆమీలితనయనానాం = (చొక్కి) ఒక్కొక్కతమోడ్చినకన్నులు గలవారి యొక్క, యః=ఎ, సురతరసః=సురతముయొక్క ఆస్వాదము-రతికేళియొక్క చవి, సంవిదం అను = జ్ఞానమును అనుసరించి-తెలివియు దింపె నెలకొని యనుట, భాతి=ప్రకాశించునో-ఇది యిట్టిది యని తెలివితో ననుభవింపఁబడునో, ('భవతి' అనుచో కలుగునో యని యర్థము) ఇదమేవ-ఇదియే-ఇట్టిసురతానుభవవిలగనమే, అవితథం=వ్యర్థముకాని-సార్థకమైనట్టి యనుట, కామనిర్వహణమ్-కామ = మనస్సునియొక్క-లేక, కామపురుషార్థముయొక్క, నిర్వహణం = ప్రతిష్ఠాపనము-ఉజ్జీవనమునుట-ఇట్టిది కానట్టి తక్కినసురతము కామోజ్జీవనము కాదనుట, అని, మిధునైః=స్త్రీపురుషులిరువురచేత, మిథః=అన్యోన్యముగా, అవధారితం=నిశ్చయింపఁబడినది. అనుభవము గలవారికే విషయము ఇట్టి దని నిర్ణయింపఁ గలుగును గాన అట్టిసురతరస మనుభవించు స్త్రీపురుషులకే యది యిట్టిదని నిర్ణయింపఁగలుగుననిభావము. రతిపారవశ్యమునఁ గన్ను లరమోడ్చి తెలివితో మనఁబున సురతఱుచవి ననుభవించుటయే కామపురుషార్థము సిద్ధించుట యని భావము. ఇట్టి సురతరసము ననుభవింపనియెడల కామపురుషార్థ మొడఁగూడినది కానేర దని యాశయము.

తే. కన్ను లరమోడ్చి విహరించుచున్న వారి

సురతభోగంబు తెలివితోఁ గ బరఁగెనేని

రమ్య మగునిది కామనిర్వహణ మనుచు

నాయికానాయకులకు నిర్ణయము గాదె.

26

తా. మరుకేళిపారవశ్యమునఁ జొక్కి కన్నులరమోడ్చి యువయువతీగను లే సురతఱుచును తెలివితో తమమనఁబుల ననుభవింతునో అదియే కామపురుషార్థముయొక్క సిద్ధి యని తద్రసజ్ఞులైన స్త్రీపురుషులచే పరస్పరము నిశ్చయింపఁబడి యున్నది.

అవ. సురతకాలావధిని జెప్పుచు నిగమించుచున్నాడు.

శ్లో॥ ఇద మనుచిత మక్రమ శ్చ పుంసాం

యదిహ జరాస్వపి మాన్మథా వికారాః।

యదపి చ న కృతం సితమ్భినీనాం

స్తనపతనావధి జీవితం రతం వా ॥

27

టీ. ఇహ=ఇందు-ఈలోకమం దనుట, పుంసాం=పురుషులకు, జరాసు అపి=వారకదశలయందును-మసలితనమునం దనుట, మాన్మథాః=మన్మథునిసంబంధించిన-మన్మథకృతము లైన, వికారాః=వికారములు-సురతవ్యాసంగము లనుట (కృతాః=చేయబడినవి అని శేషము), (ఇతి) యత్=అని యేదియో, నితమ్భినీనాం=స్త్రీలకును, స్తన...వధి-స్తన=గుబ్బలయొక్క, పతన=పడుట-సోలుట, అవధి=మేరగా-కడపలగా గల-చన్నుగవ బిగివీడునంతవఱకుమాత్ర ముండునట్టి యనుట, జీవితంవా=బ్రతుకుగాని, రతంవా=సురతముగాని, నకృతం=చేయబడదు, (ఇతి) యదపి=అనునది యేదియో, ఇదం=ఇది-అనగా మగవారలకు ముదిమి గలిగినప్పుడు సైతము వలపుచిన్నెలు కలిగించుటయు, నాడువారిని గుబ్బలబిగి వీడకుండునంత వఱకే బ్రతికియుండునట్లు గాని రతి సలుపువట్లుగాని చేయకపోవుటయు ననెడి యీరెండును, అనుచితం = తగనిది, అక్రమశ్చ = క్రమమునుగానిది-మర్యాదమీటిన దనుట. మగవారికి యావనమునఁ గామవికారములు కలుగుటయే సార్థకముగాన ముదిమియందుఁ గలుగుట నిరరకమే యగుటంజేసి యవి అనుచితములు అక్రమము లును అగును. స్త్రీలకుఁ జన్నుగవ బిగి గలిగి మరలుకొలుపుచుండు వయసువఱకే బ్రతికియుండుటయు రతిసలుపుటయు సార్థకము గాని * గుబ్బలు సోలి యెప్పేర్చి దొఱఁగిన ముదిమిని బ్రతికియుండుటగాని రతి సలుపుటగాని అనుచితములును అక్రమములును అగునని భావము. స్త్రీపురుషులకు యావనమందునేయు సురతమే రమణీయ మని భావము.

* 'పశ్చిపశ్చిదశదవధిసూక్తో వృద్ధతా పేతి నాత్' అని కామశాస్త్రవచనము చొప్పున వృద్ధులు సంభోగమునకు అస్థు లగుటచేతను, 'త్యజే దన్త్యవలూద్భూతం వృద్ధస్త్రీం కన్యకాం త్యజేత్' అని వృద్ధస్త్రీని నిషేధించుటచేతను, 'అలింగనం బిమ్బపయోధరాణాం స్త్రీణాంచ దుఃఖం త్రయమేవ భూమా' అని చన్నులు సోలిన స్త్రీతోడిసంభోగము దుఃఖిరూప మగుటచేతను, స్త్రీలకు స్తనపతనపర్యంత మైనజీవితమును రతమునే యుచితమును క్రమము. నని యెఱుంగునది. మాఘుఁడును 'అయ మతిజరతాః ప్రకామ గుర్వీ రలఘువిలమ్బివయోధకోపరుద్ధాః సతత మను మతా మగమ్యరూపాః పరిణతవిక్కరికాస్తటీర్భిభర్తి' అని చెప్పబడుట యనుగుంధించుకొనునది.

చ. ఇది యుచితంబుగానివని శ యిమ్మహిలో మగవారి కెంతయున్
మదనసుఖాభిలాషములు శ మానకయున్ని జరాభరంబునం
గొదమమిటారిముద్దుచనుశగుబ్బలు జాతిన వెన్క బోంట్లకున్
మదనసుఖంబు జీవితము శ మాన్పడు తామరచూలి జాణయే. 27.

తా. మగవారికి ముదిసినపిదప సైతము కామవికారములు కలిగించుటయు,
స్త్రీలకు గుబ్బపాలిండ్లబిగి వీడినపిదప గూడ బ్రతికియుండునట్లును రతిసలుపునట్లును
గావించుటయు నను సరెండును సృష్టికర్తకు మిక్కిలి యనుచితములును అక్రమములు
నగును.

అవ. సురతంపుసాంపు గోరినయెడల యశావన మత్యంతావశ్య
కమని మూడుశ్లోకములచే వర్ణించుచున్నాడు. అందును మొదట
రాజసేవాపరత్వమునఁ జిరకాల మిల్లాలిని బాసి దేశాంతరమునగుదున్న
కోడెగాండ్రపలుకులఁ జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ రాజంస్తృష్టామ్బురాశే ర్నహి జగతి గతః కశ్చిదేవావసానం
కోవార్థోఽర్థైః ప్రభూతైః స్వనపుషి గళితే యశావనే సానురాగే

గచ్ఛామః సద్మ యావద్వికసితనయనేన్ద్రియరాలోకిసీనా

మాక్రమ్యాక్రమ్యరూపంఝటితినజరయాలుప్యతేప్రేయసీనామ్.

టీ. రాజన్=రాజా, జగతి=ఈలోకమునందు, కశ్చిత్ ఏవ = ఎవ్వఁడును, తృష్ణ
అమ్బురాశేః = పేరాస యనెడు సముద్రముయొక్క-తృష్ణ గొలఁదియిడరాని దగుటచే
అంబురాశిగా నిరూపితమైనది, పారం = గట్టును, నగతోహి = పొందఁడుగదా -
తృష్ణాసముద్రమున మునింగినవాడేకాని దానిదరి చేరినవాడుఁ లేనే లేడనుట, స్వన
పుషి = తనశరీరమునందు, స + అనురాగే = అనురాగముతోఁగూడిన-వలపుఁ బుట్టించు
నట్టి యనుట, యశావనే = ప్రాయము, గళితేసతి = జాతినదగుచుండఁగా, ప్రభూ
తైః = మిక్కిలియైన, అర్థైః = ద్రవ్యములచేత, అర్ఘః = ప్రయోజనము, కోవా = ఏమి
ఆశయో మితిలేనిది. దానిని యశావనమగుదు తృప్తిపఱుచుటయే మిగులసుకరము. యశావ
నముతీసినపిదప దానిని తృప్తిపఱుచుటకు శక్తియుండనేరదు. ఆశయో ఎంతవయస్సు
చెల్లినను విడువదు. కావున శక్తియుక్త మైన యశావనమునే దానిని తృప్తిపఱుపఁ
దగునుగాని యశావనముతీసినవెనుక ఎంతద్రవ్య ముండినను అట్లు తృప్తిపఱుప
శక్యమగునా యని యర్థము. రాజా ! నీ వెంతద్రవ్యము లవ్వారిగానిచ్చినను, యశా
వన ముండునపుడే వానినిగొని స్త్రీ సంభోగాదిరూపమైన తృష్ణను దృష్టిపఱుపఁ

గూడునుగాని అది లేనిపిదప నన్నియు వ్యర్థమేయగు ననిభాషము. కాబట్టి, విక... కినినాం-వికసిత=వికసించిన, నయన + ఇన్ద్రవగ = నల్లగలువలవంటి కన్నులచేత, ఆలోకినినాం = చూచునట్టి-కన్నులు నల్లగలువల వేదచల్లగా నీటుగులుక చూడ్కులు నిగుడ్చునట్టి యనుట ('వికసితమముదేన్ద్రవరాలోకినినాం' అనుపాఠమున వికసించిన తెల్లగలువల నల్లగలువలవంటికన్నులు గలవారైన యని యర్థము.) ప్రేయసీనాం = ప్రియురాండ్రయొక్క, రూపం = పరువంపుఁ జక్కదనము, జరియా = ముదిముచే, ఆక్రమ్య ఆక్రమ్య = మిక్కిలి యాక్రమింపబడి, ఘటితి = తటాలున-అతిత్వరలో ననుట, నలుప్యతే యావత్ = ఎంతవఱకు మాపబడదో, (తావత్ = అంతలోఁగా), సద్ధ = మాయింటికి, గచ్ఛామః = పోయెదము-మాస్రియురాండ్ర పరువంపుఁజెలుపు మాసి ముసలితనము రామునుపే మేము పోయి వారితో నిష్ఠసుఖము లనుభవింపఁ దగును. లేనియెడ మామ ముదిమివచ్చి యశక్తులమై యాశాత్పత్తికి ఆసక్తులమగుదుము. వారును, ముదిమివచ్చుటచేతను వృద్ధస్త్రీ సుభోగము నిషిద్ధము గావునను, నిరర్థకతే యగుదురు. ఇచట 'సయసేన్ద్రవరాలోకినినాం' అనుటచే చూడ్కులకు నల్లగలువల సాటియు దానిచే యావనమును ప్రియురాండ్రయందు గమ్యమాలు.

శా. ఆశాసాగరపార మేరికిని శ్రక్యం బానె చేరంగ భో

గాశాయుక్తము జవ్వనంబు గళితంబైనన్ ధనం బేల ధా

త్రీశా యింటికిఁ బోదుమే ప్రియవధూశృంగారద్యోల్లసప్రమాపరే

భాశోభాతిశయంబు దుర్భరజరాక్రకాంతంబు గా కుండఁగన్. 28

తా. రాజా! ఆశ సముద్రమువలె మేరలేనిది. కాన నట్టిదానిని దరించినవారఁ జెవ్వఁడును లేడనుట తెలిసినవిషయమేగదా. అట్టిదానిని వలపు గొలుపునట్టి యశావనమునందే చేసెనంతవఱకు తృప్తిపఱుపదగును. జేహమున యశావనము జాటి వలపుడిగిన పిదప నెంతద్రవ్య ముండినసేమి? దానిని తృప్తిచేయఁగూడునా? కావున నల్లగలువచాయలవేదచల్లనట్టి నిడువాలుజూడ్కులు నిగుడ్చు ప్రియురాండ్రయెల జవ్వనంపుసాంపు ముదిమిచే మాయకిమునుపే మామాయిండ్లకుఁ బోయి వారితో నిష్ఠసుఖము లనుభవించెదము.

అవ. ఇక యశావనము అనర్థమునకు మూలమనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ రాగస్యాగార మేకం నరకశతమహాదుఃఖినంప్రాప్తి హేతు ।

రోహ స్యోత్పత్తిబీజం జలధరపటలం జ్ఞానతారాధిపస్య ।

కన్దర్బ ఘైకమిత్రం ప్రకటితవివిధస్పష్టదోషప్రబంధం ।

లోకేఽస్మి న్నహ్యనర్థవజకులభవనం యశావనా దన్య దస్తి॥ 29

టీ. రాగస్య=అనురాగమునకు, ఏకం=ముఖ్యమైన, అగారం = గృహము, నరక... హేతుః=నరకశత = నరకపరంపరలయందలి, మహాదుఃఖి - (తీవ్రయాతనాని రూప

మైన) చూచుముఖములయొక్క, సంప్రాప్తి=పొందుటకు, హేతు=సాధనమైనది-సంభో
గింపదగిన వాటితో సంభోగించుట మొదలైన దుష్కర్మములగుట బ్రవర్తింపజేయుటచే
నగకదుఃఖావహ మైనదనుట. మోహస్య=(మతొక స్త్రీయందలి) ఆసక్తియొక్క, ఉత్పత్తి
బీజ=పుట్టుకకుఁగోతు-జన్మకారణమైనదనుట, జ్ఞానతారాధిపస్య-జ్ఞాన = ప్రబోధమనెడి-
తత్త్వజ్ఞానమనెడి, తారాధిపస్య = చంద్రునికి, జ్ఞానపటలం = మేఘసమూహము -
మబ్బులెట్లు గ్రమ్మి చంద్రునిప్రకాశమును మలుగుచునున్నట్లు యిదియు జ్ఞానమును
బ్రహ్మకాశంపనట్లు చేయుననుట, కన్దర్పస్య = మన్మథునికి, ఏకమిత్రం = ముఖ్యుడైన
చెలికొండు-మన్మథుని ఉద్రేకింపజేయునదనుట, ప్రక...బన్దం-ప్రకటిక = ప్రకటింపబడిన
నిగిళ=నా నానిధములు గలదియు, స్పృశ=ప్రకాశమైనదియునగు, దోషప్రబన్దం=పాతక
సంబంధము గలదియు, 'యశావన మగును గావున' అని శేషము, అస్మిన్=ఈ, లోకే=
లోకమునందు, అనర...ధననం. అనర = అనరములయొక్క, ప్రజ = సమూహమునకు,
కులధనం = పుట్టినిలు అగునని ('సమమ సన' అనుపాదమున భూదోట-యనగా
అనరములెల్ల మిక్కిలి తలనూపునట్టి సావము అని గుర్తము), 'యశావనాత్'=యశావనము
కంటే, అన్యత్=మతొకటి, నాస్తిహి=లేదుగదా, యశావనమే అత్యంతానరమూలమని
భావము. ఇదియే 'యశావనం ధనసచ్చుత్తిః ప్రభుత్వ మవివేకతా | ఏకైకమ స్యనరాయ
కిము యత్రచతుష్టయమ్' అని చెప్పబడినది.

చ. రతిపతిచేతివాలు ఘన శ రాగనివాసము నీతినైరి దు

రతిశతదుఃఖమోహజని శ కారణ ముజ్జ్వలబోధతారకా

పతినిబిడాభ్రబృందము శు శ భ ప్రతిబంధము దోషసంఘనం

గత మగుసేగి జవ్వనము శ కన్న జగంబున వేతె యున్నదే. 29

తా. యశావనము అనురాగము కలిగించును. నగకపగంపరలగు నొగలిచి పెను
దుఃఖములకుఁ బాలుపలుచును. పగకాంతలయం దాసక్తి పుట్టించును. మబ్బు చంద్రుని
గప్పునట్లు జ్ఞానమును గప్పి దానిని ప్రకాశింపనట్లు చేయును. మదన వికారము లేచును.
పలువగల పాతకములఁ బ్రకటముగాఁ జేయించును. ఇట్లు అనరములను గలిగించునది
యశావనముకంటే మతొకటి యీలోకమునందు కలుగనే కలుగదు.

అవ. ఇట్టి యశావనము కలిగినప్పుడు వికారము నొందనివాఁ
డెవ్వఁడో యొకఁ డని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శృంగారద్రుమవీరదే ప్రసృమలక్రీడారసప్రోతసి |

ప్రద్యుమ్నప్రియబోధవే చతురవాఙ్ముక్తాఫలోదన్వతి |

తన్వినేత్రచకోరపార్వణవిధౌ సాభాగ్యలక్ష్మీనిధౌ |

ధన్యఃకోఽపి న విక్రియాం కలయతే ప్రాప్తే నవే యశావనే॥ 30

టీ. శృంగార...నరదే - శృంగార = శృంగారరసమనెడి, ద్రుమ = చెట్టునకు, నరదే = మేఘమైనదియు - మేఘము వృక్షమున కెట్లో యట్లే యిదియు శృంగారమునకు, పొటమరించుట, మొలకెత్తుట, చిగుర్పుట, పూచుట యను నవస్థలఁ గలిగించి పోషించున దనుట, ప్రస్ఫుమర...ప్రోతసి-ప్రస్ఫుమర = వ్యాపించుగుణముగల, క్రీడారస = మన్మథకేశీ రసమునకు, ప్రోతసి = ప్రవాహమైనది - జలములను ప్రవాహం స్థానములగు నదులు మొదలై నవి యెట్లు ఎడతెగక విచ్చలవిడిగాఁ బ్రవహింపజేయునో యట్లు యిదియు మన్మథక్రీడారసమును ఎడతెగక ప్రవహింపజేయునాన మగునని యర్థము - దానిని ఎడతెగక ప్రవర్తింపఁ జేయున దని భావము. ప్రద్యు...ధవే-ప్రద్యుమ్న = మన్మథునికి, ప్రియబాంధవే = ఆ వైబంధునైనదియు - మన్మథోద్రేకము కలిగించునది యనుట, చతుర... దస్వతి-చతుర = నిపుణములైన, వాక్ = మాటలనెడి, ముక్తాఫల = ముత్తెములకు, ఉదస్వతి = సముద్రమైనదియు - సరసస్థలాపములను బుట్టించునది యనుట, తన్వీ...విధౌ- తన్వీ-విలాసినులయొక్క, నేత్ర = కన్నులనెడి, చకోర = వెన్నెలపులుగులకు, పార్వణ విధౌ = పున్నమచంద్రుఁ డైనదియు - చకోరములను బూర్ణచంద్రుఁ డెట్లు ఉల్లసిల్లఁ జేయునో యట్లు యిదియు విలాసినుల కన్నుఁగవల నుల్లసిల్లఁజేయు నని భావము, సౌభాగ్య...నిధౌ-సౌభాగ్యలక్ష్మీ = సౌందర్యసంపదకు, నిధౌ = నిధానమైనదియు - మంచి చక్కందనమును గూర్చునది యనుట, అగు, నవే యావనే = నూతనమైన వయస్సు- ఎలప్రాయమనుట, ప్రాప్తేసతి = కలిగినదగుచుండఁగా, కోఽసి ధన్యః = ఎవఁడో యొక ధన్యుఁడు, విక్రియాం = మన్మథ వికారమును, కలయతే = పొందఁడు. ఇట్టివాఁడు మిక్కిలి యరుదని భావము. ఈ రెండుశ్లోకములను ఆలం. నిరవయవరూపకము.

ఉ. మారుని కూర్మిచుట్టము స శ్ర మంచిత కేళిరసహృదంబు శృం
గారమహీజనీరదము శ్ర కంజముఖజనదృక్చకోర రా
కారజనీశమండలము శ్ర కాంతవచోమణివార్ధి యావనం
బారయఁ జెందుచో వికృతి శ్ర నందనివాఁడె కృతార్థుఁడెమ్మహిన్. 30

తా. ఒక చెట్టునకు మబ్బువలె శృంగారరసమును అంతురించి, చిగిర్చి, పుష్పించు నట్లు పోషించునదియు, జలమునకుఁ బ్రవాహమువలె మన్మథకేశీరసము నెడతెగక విచ్చలవిడిఁ బ్రవర్తింపఁ జేయునదియు, అనుంగుచుట్టమువలె మన్మథునికిఁ దోడై యుద్రేకింపఁ జేయునదియు, *సముద్రము ముత్తియముల నీనునట్లు విన్నాణంపు

* 'కరీక్షు జీమాత వరాహశబ్దమత్యాహి శుక్త్యర్థ పవేణుజాని | ముక్తాఫలాని ప్రధితాని లోకే తేషాంతు శుక్త్యర్థవమేవ భూట' ఏనుఁగు, చెఱుకు, మబ్బు, పంది, సంతువు, చేప, పాము, ముత్తెపుణిప్ప, సముద్రము, వెదురు అను వీనిలోఁ బుట్టిన ముత్తెములు లోకమునఁ బ్రసిద్ధము లైనవి. వానిలో ముత్తెపుణిప్పను బుట్టు నదియే మొండ.

నెఱజూణమాటల నీటుగలుకఁ గలిగించునదియు, పున్నమచందురుఁడు చకోరముల నుల్లసిలఁ జేయునట్లు చెలువలకన్నఁగవల పుల్లాసము గలిగించునదియు, నక్కజంఘఁ జక్కందనపుసిరిని గిటిగొనఁజేయునదియు, నై నమెలజవ్వనము దలసూపఁగా ధన్యుఁ డెవఁడో యొక్కఁడు మన్మథవికారము నొందక యుండునుగాని యందఱు నట్లుం డుట యరిది.

అప. యశావనము అనర్థమూలము గాన కామినులను వదలిన యెడల నది యనర్థములకు మూలమగుటయు మిక్కిలి దొలఁగిపోవును గదా యని యాశంకించి యాకామినులను విడుచుటయుఁ గష్ట మని మూఁడుశ్లోకములచే వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ *సంసారేఽస్మి న్నసారే క నృపతిభవనద్వారసేవాకళః॥

వ్యాసజ్వస్త్వధైర్యంకథ మమలథియో మానసం సంవిదధ్యుః॥

యద్యేతాః ప్రోద్యద్విన్దుద్యుతిశిచయభృతోన స్యురమ్భాజనేత్రా ప్రేక్షత్కాఞ్చీకలాపాః స్తనభరవినమన్మథ్యభాజస్తరుణ్యః॥ 31

టీ. అమలథియః=నిర్మలమతులు-మహాత్ములనుట, ప్రోద్య...భృతః-ప్రోద్యత్ =ఉదయించుచున్న, ఇన్దు = చంద్రునియొక్క, ద్యుతి=కాంతి పంటికాంతి గల, శిచయ=శీరలను, భృతః=ధరించువారును - ఉదయించుచున్న చంద్రునికాంతితోఁ బోల్చుటచే నిట నీరు మాంజిష్టవర్ణము (అనఁగా ఎఱుపుమించిన పసుపువన్నెగల విగాఁ దెలియునది-అట్టినీరలను దాల్చినవారు ననుట, అమ్భాజనేత్రా=తామరలపంటికన్నులు గలవారును-తామరరేకులవలె నిడుదలై నకన్నులు గలవారనుట, ప్రేక్షత్ ...కలాపాః-ప్రేక్షత్ = కదలుచున్న-ప్రమోగు, కాఞ్చీ=ఒంటిపేట మొలనూలుచు, కలాపాః=ఇరుపదియెదు పేటలయొడ్డాణమును గలవారును-లేక అట్టి మొలనూలుచు దక్కినహారాదిధూషణములును గలవారనుట, స్తన...భాజః-స్తనభగ=గుబ్బలబరువు చేత, వినమత్=పంగుచున్న, మధ్యః=నడుములచు, భాజ=పొందినవారును ('మధ్య

* ఈ శ్లోకమునకు.

సంరేఽస్మిన్...మనృపతిభవనద్వారసేవావలమ్బు|

వ్యాసజ్వస్త్వధైర్యం...మానసం సంవిదధ్యుః॥

అనుపాఠమున, మనృప...ధైర్యం=మహారాజుల మోసలకడ కొలువును గైకొనుట యందలి యాస్థకిచే మిక్కిలి నశించినధైర్యము గల, మానసం=మనస్సును, కథం= ఎట్లు, సంవిదధ్యుః=సమాహితముగావించుకొందురు-అనఁగా తేర్చుకొందురని యర్థము తక్కినవానికరమునము. ఇట్టిజవరాండ్రు లేనిచో నట్టికొలుపు వలన దిటవుమాలిన మనస్సును దేర్చుకొనలేరని భావము-అట్టికొలుపు మనస్సు తెంపును దూలించియు నిట్టి జవరాండ్రు ఉండుటంబట్టి వారిమనస్సునకు దిటవు కలుగునని యాశయము.

భాగాః' అనుపాకమున నడుచునెడి - భాగము గలవా గని యగ్రము), బలితంపు గుబ్బు చన్నులును సన్ననినడుమును గలవారుననుట-ఇది సౌందర్యాతిశయసూచకము, అగు, ఏతాః=ఈ-ప్రసిద్ధులైనయనుట, తరుణ్యాః=జవరాండ్రు, నన్యుః యది=లేకపోయిరేని, అమలధియః=నిర్మలమతులగువారు-మహాత్ములనుట, అసారే=సారములేని, అస్మిక్=ఈ, సంసారే=(దారపుత్రాది పోషణవ్యాసంగరూపమైన) సంసారమునందు, కుశ్యపతి=దుష్టరాజులయొక్క, భవః=ద్యా=యింటిమోసలయొక్క, సేవా=కొలుచుట యనెడి, కళింక=అపవాదమున-ను-చెల్లనుచందనుట, వ్యాసజ్ఞ=మిక్కిలి యాసక్తి చేత, వ్యస్త=చెడిన, ధైర్య=ధీ-త్వము గలదానినిగా, మానస=మనస్సును, కథం=ఎట్లు, సంవిదః=చేయుదురు - ఎట్లును చేయనేరనుట-మహాత్ము లీసంగస్థానము నిస్సారమని తెలిసియు నిందలిజవరాండ్రు మలుపుబెగురులకు లోనై, ధైర్యముగూలి, తమ నిర్మలమనస్సులను కుచ్ఛితంపుగాచనగ సుల మోసలకడ కొలువు గొలుప నియ్య కొనునట్టి కళింకము గలవానినిగాఁ జేసికొని గనియు నిజవరాండ్రు లేవండిశని ఈ నిస్సారమగు సంసారమునకై యింతటి కుచ్ఛితంపు బ్రతుకునకుఁ బాలువడరనియు భావము. ఇట్టి శిష్టతరుణు లుండుటవలననే మహాత్ములుసైత మిట్టివారైరియు కాన తరుణుల పరిహరించుట కష్టమనియు నాశయము. ఉత్తరవాక్యోరము పూర్వ వాక్యోరమును సమర్థించుపేతు వగుటచే కావ్యలింగ మలంకారము.

చ. జలజవిలోచనంబులును శ సన్న పుంజందుర కావించీరలుం

గులును మెఱుంగుఁజన్నులును శ గొంచెపుఁగన్నులు రత్నకింకిణీ

కలరశనాగుణంబులును శ గల్గినకాంతలు గల్గరేని గా

సిలి మతిమంతు లేటికి నశింతురు రాజగృహంగణంబులన్. 31

తా. అప్పుడుదయించుచున్న శంకురునికొంతివంటివన్నె గల వలువ నెలు వుగాఁ గట్టి, తామఁజేతులవలె వాలుకన్నుంగవచ్చెచ్చుచూప, మొలనూలిగజెలు గలు గల్గని మొరయ, బలితంపుగుబ్బులక్రేగుఁ లేఁగొడిఁగె యల్లాడ, బెడఁగారు లే జవరాండ్రు లేనిచో, నిర్మలాత్ములైనవారు నిస్సాగమైన యీవట్టి సంసారమునకై దుష్టరాజుల మొగసాలకడఁ గొలువుకొలుచునట్టి కుచ్ఛితంపుబ్రదుకుచే మనస్సు తేం పుమాలినవారు గావండుదురు.

శ్లో॥ సిద్ధాధ్యాసితకన్దరే హరవృషస్కున్ధావరుగ్జదుమే|

గజ్గాధౌతశిలాతలే హిమవతః స్థానేస్థితే శ్రేయసి|

కః కుర్వీత శిరఃప్రణామమలినం మానం మనస్వీ జనో|

యద్విత్రస్తపరజ్జశాబనయచా న స్యుః స్మరాస్త్రం ప్రీయః॥ 32

టీ. విత్రస్త...నయనాః-విత్రస్త = మిక్కిలి బెదరిన, పరజ్జశాబ=లేడిపిల్లవం టి, నయనా=కన్నులుగలవారును-దీనిచే 'చకితమృగదృగాభే' అను పద్ధివిజాతి నూ

చితము, కావుననే, స్మరాస్త్రం = మన్మథుని బాణమును - మహాపీరుడైన మన్మథునికి
జగములనెల్ల గెల్చుసాధన మైనబాణమగుచు రనుట, అగు, స్త్రీయః = స్త్రీలు,
యత్ సన్మ్యః = లేకపోయిపో, సిద్ధా... కన్దే-సిద్ధ = యోగులచేత, అధ్యాసిత = అధిష్టిం
పబడిన - యోగులుండునట్టి యనుట, కన్దరే = గుహలుగలదియు, దీనిచే తపస్సిది గలి
గించున దని సూచితము, హర... ద్రుమే-హర = శివునియొక్క - హిమవత్పర్వత శిఖర
మగు కైలాసమున శివుడు గావుండునుగాన నచటనే యెవడు సన్నిహితుడై యుండు
నట్టి శివునియొక్క యనుట, వృష = (వాహనమైన) యెద్దుయొక్క - నందియొక్క
యనుట, స్కన్ద = మూపురముచే, అవర్ణ = చిలువబడిన, ద్రుమః = చెట్లుగలదియు -
నంది వర్ణించుటను జెప్పుటచే దాని నెత్తు శివుడును దగ్గఱనే యుండుట సూచిత
మగుచున్నదిగాన నట్టి శివసన్నిధానముచే నఖిలశ్రేయః ప్రదమైన దని భావము,
గజా... తలే-గజా = గంగచేత, ధౌత = కడుగబడిన, శిలాతల = తాతిపటులుగలదియు -
దీనిచే నతిపవిత్రమైనదని సూచితము, కాబట్టియే శ్రేయసి - శ్రేష్ఠమైనదియు - లేక,
శ్రేయస్కర మైనదియునగు, హిమవతః = మంచుకొండయొక్క, సానే = ప్రదేశము,
స్థితే (సతి) ఉండగా, కః మనస్వీ = ఏబుద్ధిమంతుడు, మానః = తనమానము, శిర...
మలినం - శిరః ప్రణామ = తలవంచి నమస్కరించుటచే, మలినా = చెడినదిగా - దుష్ట
రాజులపాదములకుఁ దలవంచి నమస్కారము నేయుటచే కళంకిత మైనదిగా (శిరః
ప్రణామమలినం మానం' అనుపాదమున, శిరః = తనతలచు, ప్రణామ మలినం = నమస్కా
రముచే కళంకితమైనదిగా - అనగా దుష్టరాజులపాదములకు వందనమునేయుటచే
దూషితమై, కావుననే, మానః = వాడినదిగా-ఉత్కర్ష లేనిదిగా) క్వీత = చేయుచు -
ఎవడును జేయఁడనియరము. కామునితూపులవలె మరులుకొలుపు జవరాండ్రు లేనిచో
మతిమంతులు పుణ్యవంతమైన హిమవతమున వసించి తపంబునేసి కడలేటిన
వారగుదురుగాని, రాజులకుఁ దలవంచికొని కొలిచి బ్రతుమనంత మానయును జెలుపు
కొనువారు గారని భావము. అమోఘ మన్మథాస్త్రములవలె నున్న స్త్రీలను బహి
రించుట కష్టము గాన వారినిబట్టియే మనస్సు లగువారికిని ఇట్టిప్రణామాదిదురవస్థా
ప్రాప్తి యని యాశయము.

శా. గంగాధౌతశిలాతలంబు హరగోక్షస్కంధప్రదేశాహతో

త్తుంగక్షాజము సిద్ధనేవితగుహాస్థానోమంబు శీతాచలో

త్తుంగం బుండంగ నెవ్వఁ డోపు నృపపాదంబుల్ దలందాల్పు సా

రంగీశాపవిలోచనల్ మనసిజాత్ర స్త్రంబుల్ సతుల్ లేనిచోన్. 32

తా. జెడరిన కొదమలేడివట్టి జెలికుఁగన్నులఁ జెన్నారుడుఁ గామునితూపుల
వలె మరులుకొలుపు చెలువలఁ బట్టియు బుద్ధిమంతు లగువాఁగుఁడయు రాజులకుఁ
దలవంచి కొలుపునేసి దమమానముఁ దూలపుచ్చుకొను చున్నారగుగాని యట్టికామి

నులు లేనిచో (సిద్ధులచేఁ దద్దయు నొప్పుగుఱాల కలిమిని) దపస్సిద్ధి కలిగించునదై,
(నంది తనలోని మామల నందంద లీలమై విలుచుటవలనఁ దెలియఁదగు శివసన్నిధిచే)
నతిశ్రేయస్కరంబై, (గంగాజలములఁ దడిసిన శీతలంబులవలన) అతిపవిత్రమై
యొప్పుమంచు కొండ నొకయెడనుండి కడలేఱఁ జూతురు గాని యట్లు తలవంచి
కొలిచి మానము చెలువుకొనరు.

శ్లో॥ *సంసార తవ పర్యస్తపదవీ న దవీయసీ|

అస్తరా దుస్తరా నన్య ర్యది తే మదిరేక్షణాః॥ ౩౩

టీ. సంసార = ఓసంసారమా, తే=నీయొక్క, అస్తరా=నడుమ - సముద్రము
వంటి నీచడుమ ననుట, దుస్తరాః=తరింపశక్యముకానివారై - మహానదులవలె సతిక్ర
మించి పోవఁదరము కానివారై, మదిరేక్షణాః=స్త్రీలు, నన్యః=యది = లేకపోయిరేని,
తవ=నీయొక్క, పర్యస్తపదవీ=పాలిమేర, దవీయసీ=మఱితదూరమైనది, న = కాదు -
అనఁగా స్త్రీలునడుమనుండుటచేఁ గలిగినమారముకంటె మరిత తక్కువదూరముననే
నీ చివరయెల్ల యుండుననుట. సంసారము దరిచేరుటకు స్త్రీలు అడ్డుపాటు అగుదురు-
కాన వారిని పరిత్యజించుటచేతనే శ్రేయము కలుగుననిభావము. అలంకావ్యలింగము.

తే. అమితసంసార నీదుప శ ర్యంతపదవి

గతి దలంప దవీయసి శ గాదుసూవె

యర్థి కీలోన గడవంగ శ నలవిగాని

ఖంజరీటాయతాక్షులు శ గలుగరేని.

౩౩

తా. ఓసంసారమా! నీపాలిమేరను జేరవలయునన్న నడుమ జవరాండ్రు
దాటుఁగూడరాని వారై యున్నారు. వారు లేనియెడల నీయెల్ల యిప్పుడు తోచునంత
దవ్వుగా నుండదు. మఱిత దావుగానే యుండి యుండును.

* ఈశ్లోకమునకు.

‘సంసారోదధినిస్తారపదవీ న దవీయసీ|

అస్తరా దుస్తరా నన్య ర్యది తే మదిరేక్షణాః॥

అనిపాఠాంతరము. తే = ఓరీ-ఓజనుఁడా యనుట, ‘అస్తరా దుస్తరా మదిరేక్షణా
నన్య ర్యది = నడుమ (అనఁగా సంసారసముద్రమునడుమ) గడవరాని వారగు స్త్రీలు
లేకుండిరేని ‘సంసార + ఉదధి నిస్తారపదవీ = సంసారమనెడిసముద్రమును దాటు
మార్గము, దవీయసీ న=మఱితదూరముకాదు - సమీపమునందే యుండుననుట. స్త్రీలం
బట్టియే సంసారము తరింపరాని దైనదని చెందుపాఠములయందును భావముసమానము.

అన. ఇట్లు స్త్రీలయందు ననురక్తిక సంభోగమును వర్ణించి యిపుడు బుద్ధినుంతులకేని స్త్రీలను పరిహరించుట కష్టమగుటచే నందఱు వారెయిం దానక్షలే యగుదురు. అట్టి సంసారులకు శ్రేయస్సుకలుగుట యెట్లు? అని యాశంకించి యాస్త్రీలను అనురక్తిచేగలసి యున్నవారికి నిహలోకఫలమును, విరక్తిచే వదలినవారికిఁ బరలోకఫలమును గలుగునని దలచి బానిని నిరూపించుటకై యనురక్తి విరక్తి యనురెండుపక్షములను నీవింశతి ముగియునటకు వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ * దిశ వనహరిణేభ్యో వంశకాణ్డచ్ఛవీగాం

కబళ ముపలకోటిచ్చిన్నమూలం శుశానామ్ ।

శుకయువతిక పోలాపాణ్డతామ్బూలవల్లీ

దళ మరుణచఖాగై పాటితం వా వధూభ్యః॥

34

గీ. (హీజన=ఓయీ! అని అధ్యాహ్వానము), వనహరిణేభ్యః = పుణ్యారణ్య మందలి యాడవి కలకు-చిచ్చుట దపస్సుచేయుటవలన వెలుపులేక లేళ్లు దావునకు రాగా వానికని భావము, వంశకాణ్డచ్ఛవీనాం=వెదురుమోనులయొక్క కొంతి గలవి యగు, శుశానాం = దబ్బలయొక్క, ఉపల ..మూలం-ఉపలకోటి = తాతిమొస చేత, చిన్న=త్రవ్వబడిన, మూలం=మొదలులుగల-పుణ్యారణ్యములందు కొడవలి మొదలగు సాధనములు గలుగవు గాన కలుకుకొనలు గలతాలు సాధనముగాఁ జెప్పబడినవని తెలియునది, కబళం = గ్రాసమునైనను-కలుకుతాల కొనలచేఁ ద్రుంపబడినవై వెదురు మొలకలవలె నొప్పు దర్బలయొక్క గ్రాసమునుగాని యనుట, వా = లేక, వధూభ్యః = స్త్రీలకు, అరుణచఖ అగ్రైః = ఎఱునిగోళ్ళ కొనలచేత, పాటితం = నీల్పబడిన శుక...దళం-శుకయువతి = చిలుక పెంటియొక్క, కపోల = చెక్కిలినలె, ఆపాణ్డ = కొంచెము తెలుపుమించిన సపిమివన్నెగల, తామ్బూలవల్లీదళం = తములపాకునుగాని, (శకయువతి' అనుపాఠమున, శకయువతికపోల = శకదేశపుతరుణులయొక్క చెక్కుల వలె, ఆపాణ్డ = అతటఁ నెల్లగానున్న, తామ్బూలవల్లీదళం = తములపాకును గాని, అని అర్థము), దిశ = ఇమ్ము-ఇచట, నడవులందు లేళ్లకు గతికపోవలు ద్రుంచి యిమ్మునుటచే తపస్సు నాచరించుటయు, జవరాండ్రును బాగా లిమ్మునుటచే సంసా

* 34-వ శ్లోకముతోలుత 'ఇతి సంభోగవరనమ్. అథపక్షద్వయనిరూపణమ్' అని యవతారిక దాక్షిణాత్యకోశములందుఁ గానిపించెడిది. 33-వ శ్లోకముతో సంభోగ వరనము ముగియఁగా 34-వది మొదలుకొని 40-యవది వఱకుఁ గల యేడు శ్లోకము లచే పక్షద్వయమును (అనగా అనురక్తి విరక్తి యనుపక్షముల రెంటిని) నిరూపించు నట్లు ప్రతిజచూపట్టుచున్నది.

రము సలుపుటయు నూచితములు. విరక్తితో తపంబైనఁ జలుపుము. అనురక్తితో సంసారమునైనఁ జేయు మనుట. విరక్తియందు తపస్సును ననురక్తియందు సంసారమును అనురెండే పరమసౌఖ్యప్రదములు కాని తక్కినవి కావని భావము. ఇట్లే మీదనెల్ల నూహించుకొనునది. గోళ్లు ఎఱ్ఱవిగా నుండుట మహాభాగ్యలక్షణమగుటచే నుఖిత్వమును దెలుపుటకై యది యిట 'అరుణసఖాగ్రైః' అనిచెప్పబడియె. ఇందులకు 'పాణీ పాదతలే రక్తే సేత్రాస్తశ్చ నఖిస్తథా | తాలుజిహ్వధరోష్ఠంచ సప్తరక్తః సుఖీభవేత్' అను సాముద్రికశ్లోకము ప్రమాణము.

చ. శిలమొన మూలముల్ చిదిమి ర్చ చెన్నుగ వేణుకరీరకాంతిచే

లలితము లైనదర్భకబ్రశంబులు లేళ్లకు నిమ్ము కానలోఁ

గలితశకాంగనావిపులగండసుపాండురనాగవల్లికా

దళముల గోళ్లఁ ద్రుంచి వనితాతత్తికైన నొసంగు మిమ్ములన్. 34

తా. ఓయీ! పుణ్యార్ణ్యములందు బెదరు లేచిదై దావునకు వచ్చెడి యాడు జింకలకు వెరురుమోనులవలెమిసిమిగల గణికపోచఁచలను గఱుకుతాళ్ళకొసలచేఁ గోసి మేతపెట్టుము - (విరక్తి కలవాడవేని నడవికిఁ బోయి తపంబుసేయుమనుట). లేదా, జవరాండ్రకు, ఆడుచిలుకలచెక్కిళ్లవలె నించుక తెలుపుమీసిన పసిమివన్నె గల తములపాకులను నెఱుగోటిమొసలచేఁ జీల్చి యిమ్ము - (అనురక్తి గలవాడవేని నిండ్ల యందు చెలువలతో సంసారము సలుపు మనుట.)

శ్లో॥ *అసారాఃసన్వేతే విరతివిరసా వాథ విషయా

జగుప్స్యంతాం యద్వా నను సకలదోషాస్పద మితి |

* పక్షద్వయనిరూపకమైన శ్లోకసప్తకములోని యీ 'అసారాఃసన్వేతే' అను శ్లోకమునకు 'అసారాః సన్వేతే విరతి విరసాః పాపవిషయా | జగుప్స్యంతాం యద్వా నను సకలదోషాస్పద మితి' అను పాఠాంతరము గ్రహించి యీ పూర్వార్థమునకు 'పాపములైన విషయములెల్ల ససారములనికొని, విరతివిరసములనికొని, సకలదో షాస్పదమనికొని యేవగింపబడునుగాక' అని 'జగుప్స్యంతామ్' అనునొకక్రియను బట్టి విముక్తిపరముగా నర్థముసేసి యుత్తరార్థమునకు అనురక్తిపరముగా నర్థము చెప్పి యిది పక్షద్వయనిరూపకముగా సమర్థింపఁపడినది. అయినను ఉత్తరార్థము నందు మూడవ పాదమున 'పుడమిలో పరహితముకంటె నెక్కుడుపుణ్యము లేదు' అనియు, నాలవపాదమున 'సంసారములో స్త్రీకి మించిన రమ్యవస్తువు లేదు' అని యు నున్నవి. ఇందు మొదటిది యేపక్షములోను జేరిని సామాన్యవిషయము. రెండవది మాత్ర మనురక్తితోఁ జేరినది. ఈరెండును పరస్పరసంబద్ధములుకొక వేణువేణు నిబద్ధములైనవి. కాన యీరెంటిని గలిపి యనురక్తముగాఁ జేయుట కల్పనా గౌరవమేకొని కవిహృదయము కానేరదు. పూర్వార్థమెల్ల విరక్తిపరమైనట్లు ఉ త

తథాప్యేత ద్భూమా నహి పరహితా త్పుణ్య మధికం
న చాస్మిన్ సంసారే కువలయదృశో రమ్య మపరమ్॥

35

టీ. ఏతే=ఈ-ప్రసిద్ధములైన, విషయాః=శబ్దాదివిషయములు-లేక, హారచంద్ర
నాదులు, అసారాః = అస్థిరములుగా-లేక, నిస్సారములుగాఁగాని, అథవా=లేక,
విరతివిరసాః = పరిహామసమయమున అనర్థములుగాఁగాని, సంతు = ఉండుఁగాక,
యద్వా = లేక, సకల...స్పదమితి = రాగద్వేషమోహాదిసకలదోషములకుఁ బట్టున
దనిగాని, జాగుప్స్యంతాం = ఏవగింపబడునుగాక-వెగటుతోవిడువబడునుగాక యను
ట. అట్లు విడుచుటచే, 'స్వయం త్వక్తో హ్యేతే శమసుఖ మనన్తం విదధతే' అన్నట్లు
పరమసుఖము లభించును. తథాపి=అయినను-విషయములు నిస్సారములు గాను విరతివిర
సములుగాను నుండినను దోషాస్పదములుగా ఏవగింపదగినవై నను అచుట, రెండువిషయ
ములుమాత్ర మట్టివి గావనుచున్నాఁడు. అవి యేవన, ఏతత్=ఈ, భూమా = భూమి
యందు, పరహితాత్=ఇతరులకుఁ జేయుహితముకంటె, అధికం=ఎక్కుడైన, పుణ్యం=
సుకృతము, నహి=లేదుగదా- 'హోకానేన ప్రవక్ష్యామి యదుక్తగ్రన్థకోటిభిః॥ | పరోప
కారః పుణ్యాయ పాపాయ పరవీడనమ్' అనుటచే పరహితమే అత్యంతపుణ్యమైనదనుట,
అస్మిన్ సంసారే=ఈసంసారమునందును, కువలయ దృశః=కలువకంటికంటె, అపరం=
వేరైన, రమ్యం = మనోహరమైనవస్తువు, న=లేదు-ఇదియే మిక్కిలిమనోహర మనుట,
కాబట్టి విషయములన్నిటిని దోషాదులుగాఁ గనుఁగొనినను భూమియందు పరహితము
సంసారమునందు స్త్రీ అను రెండువిషయములను మాత్ర మట్లు గనుఁగొనరా దని భావము.

చ. దురితనిదానముల్ సకల శ దోషగృహంబులు సారహీనముల్

పరిణతిఘోరముల్ విషయ శ పద్ధతు లెంతయుఁ గుత్సితంబు లి

ద్ధరను బరోపకారసుక్ష్మ శ తంబును బోలవు పుణ్యముల్ మనో

హరతరవస్తువుల్ కువల శ యాక్షులకన్నను గల్గ వెవ్వియున్. 36

తా. ఈశబ్దాదివిషయములను నిస్సారములని కొని, కడపట ననర్థము గలిగించున
వనికొని, సకలదోషములకుఁ బట్టున వనికొని యేవగించి విడిచినను ఏనిలో పరో
పకారమును పూవుబోడియు ననురంజనమాత్రమట్టివిగావు. ఏలన నిష్పడమిని పర
హితమునకంటె మించినపుణ్యము లేదు. ఈసంసారమున కలువకంటికంటె నింపైనది
మఱొకటిలేదు. కావున పరహిత మాచరించుచుఁ గాంతలఁ గూడి సంసారమును
నడపవలయును.

రార్థమెల్ల అచుర క్తిపరము • గావలసి యుండఁగా నందు తృతీయపాదవిషయము
అప్రసక్తమైనదిగాను ఏకదేశమైనచతుర్థపాదముమాత్రము ప్రకృతపరముగాను నుండ
నేల? పూర్వార్థముయొక్క పారాంతరమును అంతగాయుక్తిముగాఁ దోచదు. కొన
నిశ్చోకము పక్షద్వయనిరూపకము గాదు.

శ్లో॥ మాత్స్య ముత్సార్య విచార్య కార్య
 మార్యాః సమర్యాద మిదం వదన్తు ।
 సేవ్యా నితమ్బాః కిము భూధరాణా
 ముత స్మరస్మేరవిలాసిసీనామ్॥

36

టీ. ఆర్యాః = పండితులు-లేక పండితులారా అని సందోధనపతముగాను గ్రహింపవచ్చును, మాత్స్యం = అనూయను, ఉత్సార్య = నిరాకరించి-విడిచి యనుట-మాత్స్యము యథార్థమును జెప్పనీయదుగాన దానినివిడిచియనిభావము, కార్యం = కర్జమును-చేయఁ దగినదాని ననుట, విచార్య = చక్కఁగా నాలోచించి, సమర్యాదం = మర్యాదతోఁ గూడునట్లుగా-అనఁగా సన్మార్గ మనుమేరను అతిక్రమింపక యనుట, ఇదం = దీనిని, వదన్తు = చెప్పుదురుగాక. అది యేదనఁగా, సేవ్యాః = ఆశ్రయంపడగినవి, భూధరాణాం = పర్వతములయొక్క, నితమ్బాః కిము = కటకప్రదేశములా, ఉత = లేక, స్మర...విలాసిసీనాం-స్మర=మన్మథునిచే, స్మేర = ఉల్లసిల్లునట్టి-అనఁగా మన్మథమదము మిక్కిలి గల, లేక, స్మర = మన్మథావేశముచే, స్మేర=అందక త్తియ లైన - అనఁగా సంభోగంపుతమిని జూపుచిటునప్పుచే ముద్దుగులుప నెమ్మొగము గలవారైన యనుట, - లేక, ఏవిషయమందను గుణిగా నెలకొనక నిచ్చలవిడి నందంద యల్ల నీటుగా వెలసి పాలయు కడగఁగిచూపులు *స్మేర మనబడునుగాన, స్మేరస్మేర = మన్మథుఁడు ముఖ్యముగాఁ గలిగి (అనఁగామన్మథునిచే ముఖ్యముగాఁబరికొలుపబడి) యందంద నిచ్చలవిడి నీటుగా నొల ముకడగఁగిచూపులుగల యనియు నరా-తగము, విలాసిసీనాం=నగఁగడయొక్క, నితమ్బాః=మొలం-కొండనకుముం పలుమూల డ్రపిటుఁడులా యాశ్రయంపడగిన నేది చెప్పుదురుగాక. యనిభావము. వైరాగ్యము న్నచో గరితగబములును, అని లేనిచో విలాసినితంబములును, సేవ్యము అని యాశ యము. ఇచట వృత్తనుప్రసాస మను శబ్దాలంకారము. పర్వతకటకములను స్త్రీ కటీభాగములను 'నితమ్బాః' అను శ్లేషమైన యికపదముచేతనే చెప్పినాఁడు గాన శ్లేష యనునరాలంకారము. మరియు గిరికటక నాఁ కటీభాగములు రెండును ప్రకృతములగుటచేత నీశ్లేష కేవలప్రకృతమైనది. ఒక కావయదు రెండుపాడవలె నొకశబ్దమునందే రెండొములు స్ఫురించుటచే నీది యరశ్లేషయు నగు. మొదటఁ జెప్పిన వృత్త్యనుప్రసాసమును దానికి విజాతీయమైన యీశ్లేషయు తిలతండులములవలె పరస్పర నిరపేక్షములుగా నుండుటచే సాస్పష్టి.

* అపరిచ్ఛిన్నవిషయం మదమనరమివితమ్ - స్ఫుగద్యుపక్షతాయు కంతత్ స్మేరమితి కథ్యతే; విషయ మిది యనిలేక, మత్తుచే మందటిలి మగమోడ్చినదై కగలుదన్న కమమములును నొంగిలికొప్పులును గలిగినచూపు స్మేర మనబడును

ఉ. ఆరయ మత్సరంబు విడతనాడి సమంచితకార్యనిశ్చయో
దారవిచారు లై సరసతన్ వచియింతురు గాక సజ్జనుల్
ధారుణి సేవ్యముల్ గిరినితంబములో మఱి కాక మన్మథ
స్మేరవిలాసిన్ శివనితంబములో తలంపఁగన్.

36

తా. ఉండఁదగినవి కొండలకటకములా? లేక, మన్మథమదముచే నల్లల నిటు
నటు వాలారుఁ గడఁగఁటిచూట్కులు నిగుచ్చు పలుకులాండ్ర కటిదేశములా? ఈను
విడిచి చక్కగా విచారించి పండితులైనవారు మేరతప్పనియట్లు చెప్పుదురు గాక.

శ్లో॥ సంసారే స్వప్నసారే పరిణతితరలే ద్వేగతీ పణ్ణితానాం
తత్త్వజ్ఞానామృతామ్భుఃప్లవలలితధియాం యాతుకాలః కథఞ్చిత్ |
నోచేన్ముగ్ధాజ్ఞానానాం స్తనజఘనఘనాభోగసమ్భాగినీనాం
స్థూలోపస్తస్థలీషు స్థగితకరతలస్పర్శలీలోద్యమానామ్॥

37

టీ. స్వప్నసారే=స్వప్నముయొక్క సారముపంటిసారము గలదియు - అనఁగా
స్వప్నమువలె మిథ్యాభూతమైన దనుట, పరిణతి తరలే - పరిణతి = పరిణామమునందు,
తరలే = అస్థిమైనదియు - సిరమైన పరిణామము లేదనుట-శాశ్వతముకానిదని భావ
ము, సంసారే = సంసారమునందు, ('సంసారేస్థిన్నసారే' అనుపాఠమున సారహీన
మైన యీసంసారమునందని యర్థము), పణ్ణితానాం = పండితులైనవారికి - ఎఱుక గల
వారి కనుట, ద్వే=రెండు, గతీ = అవస్థలు - లేకమార్గములు, కలవు అని శేషము, ఆగ
తులు రెండేనిమో చెప్పుచున్నాఁడు, తత్త్వ...ధియాం - తత్త్వజ్ఞాన = తత్త్వజ్ఞాన
పొనెడి, అమృతామ్భుః = అమృతమువంటి జలమునందు, ప్లవ = తెప్పవలె, లలిత=మనో
హరమైన-లేక, ప్లవ = తెప్పలఁజేలుటయందు, లలిత = ఉల్లాసముగలదియగు ('పరి
లులిత' అనుపాఠమున అంతట వర్తించునట్లుచేయఁబడినట్టి అనఁగా ఆజలముననంతట
నోలొచ్చిఁబడినట్టి యనుట), ధియాం = బుదిగలవారలకు - తత్త్వజ్ఞానామృతరసమున
నెవరిమనస్సు నోలలాడునో యుటిపండితుల కనుట, కాలః = కాలము, కథఞ్చిత్ =
ఎట్లోయొకనిధమున, యాతు=కడచి పోవుచుగాక-తత్త్వజ్ఞానముచే నులసిలుచు కాలము
పుత్తురుగాక యనుట - ఇది యొకగతి. నోచేత్ = (ఇట్లు) కాదేని, స్తన...సమ్భా
గినీనాం-స్తన=చన్నులయొక్కయు, జఘన = మొలలయొక్కయు, ఘన=గొప్పనియైన,
అభోగ = పరిపూర్ణతయొక్క - విస్తారముయొక్క, సమ్భాగినీనాం = అనుభవము-లేక
ఉపయోగము గలవారైన - విటించన్నులును వలుడపిఱుదులును గలవారైన యనుట
('స్తనఘనజఘనాభోగసమ్భాగినీనాం' అనుపాఠమున, స్తన...భోగ = చన్నులయు
గొప్పమొలలయు విస్తారమునందు - అనఁగా విరివియైన చన్నులయందును బలితంపు
పిఱుదులయందును, సమ్భాగినీనాం = సభోగిండు నిచ్చగలవారైన, లేక, స్తన

ములందును ఘనజఘనములందును, ఆభోగసమ్భాగినీనాం = విస్తరించిన సంభోగేచ్ఛ
 గలవారైన - అనగా తుచమర్దనము అనేడి బాహ్యసంభోగమును రతి యనేడి అభ్యంతరసంభోగమును అభిలషించువారైన యనుట - దీనిచే స్త్రీకిని సమానురాగము వ్యక్తమగుచున్నది. ఇది లేనిచో *నాభాసము ప్రసక్తించునుగాన నిట్లు స్త్రీపురుషులకు సమానురాగత్వము చెప్పబడినదని తెలియునది - 'స్తనఘన...సంసర్గినీనాం' అనుచో. 'చన్నులయు గొప్పమొలలయు సంసర్గము గలవారైన' యని యర్థము.) ముగ్ధాజ్ఞానాం = ముద్దరాండ్రయొక్క - నవయావనము తలనూపుచున్న చెలువలయొక్క, సూతావస సలీషు-నూల = బలుపుగల-బటువై నిండారిన యనుట, ఉపససలీషు = మన్మథగృహస్థానములందు, సగిత...ద్యమానాంసగిత = సిరమైన-గట్టిగా నెలకొలుపబడిన యనుట - లేక, కప్పబడిన - తెలియునట్లు ఉంపబడిన, కరతల = అటచేతులయొక్క, స్వర్గ = తామడు అనేడి, లీలా=లీలయందు, ఉద్యమానాం = పూనికిగల వారికి - ముగుదల మగ్ధస్థానముల విలాసముగాఁ గేల స్పృశించి సుఖమునుభవించు పండితులకనుట, (కాలాయాతు = కాలము జరిగి పోవునుగాక)-ఇది రెండవగతి. జ్ఞాననిష్ఠ చేఁగాని కామినీగోషిచేఁ గాని పండితులు కాలము పుచ్చవలయు ననియును ఈరెండు గతులే యుత్తమములు గాన ఈరెండుతప్ప మఱియొక్క గతిని కాలము పుచ్చరాదనియును భావము. సూతావస అనుటచే నిచట స్త్రీలకు చిత్రిణీకాతి సూచితమగుచున్నది.

శా. సారం బెక్కడ లేక మిథ్య యగుసంసారంబునన్ మార్గముల్
 బాటం జూచిన రెండు పండితులకున్ శ బ్రహ్మనుసంధానయో
 గారోఢత్వము రూపవద్యువతిర శ మృస్థులమీనధ్వజా
 గారస్యస్తకరారవిందకృతయో శ గ్యస్పర్శలీలాప్తియున్. 37

తా. సంసారము కలవలె కల్లయైనది, నిలుకడయులేనిది. కాన యెఱుకగలవారి కిందు నడచుకొనవలసినమార్గములు రెండుగలవు. అవి యేవనఁగా, వారు తమ మనస్సులను తత్త్వజ్ఞాన మనేడి యమృతరసమున నోలలార్చుచు సుఖముగాఁ గాలము పుచ్చవలయును. ఇట్లు కాదేని పలుదచన్నులును బలితపుబ్బలుదులును గల యెల పరువంపు ముద్దరాండ్రతోడ విలాసముగాఁ గ్రీడించుచు నైనను కాలము జరుపవలయును.

శ్లో॥ †ఆవాసః క్రియతాం గాఙ్గే పాపహారిణి వారిణి ।

* 'ఏకత్రైవానురాగశ్చ త్రివ్యజ్ఞేచ్ఛగతోఽపివా । యోషితో బహుస్త్రిచ్ఛేద్రసాభాస స్త్రిధామతః' అని ఆభాసము త్రివిధము.

† 'గాఙ్గవారి మనోహారి మురారిచరణద్యుతమ్ | త్రిపురారిశిరశ్చారి పాపహారి పునాతు మామ్ ||' 'పాపాపహారి దుర్గితారి తర్కధారి, దూరప్రసారి గిరిరాజ

స్తనద్వయే తరుణ్యా వా మనోహరిణి హరిణి||

38

టీ. పాపహరిణి=పాపములను హరించునట్టి, గాజ్జే=గంగానదిని సంబంధించి నట్టి, వారిణి=జలమునందు, అవాసః=నివాసము, స్నానపానాదులు సేయుచు నా గంగానదియొడుగున వసించుట యనుట. క్రియతాం=చేయబడునుగాక; స్నానపానాదు లచే బాహ్యభ్యంతరశుద్ధి గలిగి స్వరాపవర్గములు లభించుచుగాన నట్లు చేయదగు నని భావము. (అథ) నా=లేక, హరిణి=ముత్తైవుసరులుగలదియు, కౌవుననే, మనో హరిణి=మనస్సును మిక్కిలి హరించునదియు, అగు తరుణ్యా=జవ్వనియొక్క, స్తన ద్వయే=చన్నదోయియందు, అవాసఃక్రియతాం = నివాసము చేయబడును గాక- అంటే రమింపదగుననుట, తరుణీ స్తనముల నాశ్రయించుటయే నిరతిశయమఖిము కలి గించునది గాన నట్లు చేయదగునని భావము. ఇట తరుణీశబ్దము గ్రహించుట చన్నుఁ గవ సోలక బలితంపుబిగి కలిగియున్నదని తెలుపుటకొరకని తెలియునది. గతనాల కడిమములు బంగరుకడియములు రెండు నెట్లోయట్లే చన్నుఁగవయు ముత్తైవుసరులు ను నొండొంటికి రామణీయకము కలిగించును గాన చందోయికి 'హరిణి' అని విశేషణము గూర్పబడెను. తరుణీశబ్దముచే బిగి తెలుపబడెను. ముత్తైవు సరులచే నల రారు బిగువుగుబ్బలే మిక్కిలి గమించుటకుఁ దగిన వని భావము. ఇందుపూర్వార్థ మున వృత్త్యనుప్రవాసము. ఉత్తరార్థమున భిన్నార్థకము లైన యొక తీరుపదము లే 'హరిణి హరిణి' అని వచ్చుటంబట్టి యమకము. ఈ తరుణీశబ్దాలంకారములును బర స్పరనిరపేక్షములుగాన వీనికి సంస్పృష్టియని తెలియునది.

తే. అఖిలపాతకభయహారి శ యైనగాంగ
వారియం దైన యువమనోహారి యగుచు
హరి యగుకల్కికుల్కు-మిత్రటారిచన్ను
దోయియం దైన వాసంబున సేయవలయు.

38

తా. సకలపాపములను దూలించు గంగాజలంబుల స్నానపానంబుల సేయుచు దాని తీరమున వసించి బాహ్యభ్యంతరశుద్ధి నొంది స్వరాపవర్గముల లభయింపదగును. గుహావిహారి యుజ్కారకారి హరిపాదరజోవిహారి, గాజ్జం పునాదు శుభకారి వారి||' అని గంగాజలములు సకలపాపక్షయకరములగుట వర్ణింపబడినది. మణియు నది స్వరాపవర్గ ప్రదమని 'సితాసితేసరితే యత్ర సజ్జతే తత్రావుతాసోదివ ముత్పతన్తి| యేవైతన్వాం విస్ఫుజన్తి ధీరాస్తేజనాసో అమృతత్వం భజన్తే; తెల్లని నల్లని నదులు రెండెచట సంగమించుచున్నవో యందు మునిగినవారు దేవలోకమునకుఁ బోవుదురు. అచట నెవరు దేహమును విడుతురో నాధీరులు అపవర్గమును బొందుచున్నార' అని శ్రుతియు 'గజ్జాతుజ్జ్వరజ్జిణీ భవభయక్షేశాపహా సర్వదా, మర్త్యానా మవ గాహనాత్సకృదపి స్వర్గైఽపి సంస్థాసిసి' అని స్మృతియు ప్రతిపాదించెడివి.

లేదా, *ముత్తైపుసరులచే నలరారు జవరాలి బిగిబిగుబ్బలయందు రమిందును నిహ
లోకసుఖము నైనది నడచుచుండగును.

అవ. ఇంక రెండుశ్లోకములచే నిగమించుచున్నాడు.

శ్లో॥ కి మిహ బహుభి రుక్తై ర్యుక్తిశూన్యైః ప్రలాపైః.

ద్వయ మిహ పురుషాణాం సర్వదా సేవనీయమ్|

అభినవమదలీలాలసం సుస్థరీణాం

స్తన భరపరిఖిన్నం యశావనం వా వనం వా॥

39.

టీ. ఇహ=ఈవిషయమునందు, బహుభిః=అనేకములును, యుక్తిశూన్యైః=ఒప్పి
దము లేనివియు సారహీనములు ననుట, ఉక్తైః=చెప్పబడినవియునగు, ప్రలాపైః=
ప్రేలుటలచేత-అనర్థకవచనములచేత ననుట, కేం=ఏమి, ఫల మని శేషము-సారము
లేని వట్టి ప్రేలరిమాటలు పెక్కు చెప్పుటవలన మొట్టపెట్టుకొనుటే కాని మఱియొ
క్క ఫలము గలుగ దనుట, ఆయితే, ఇహ=ఈలోకమునందు, పురుషాణాం=పురుషు
లకు, ద్వయం=రెండు, సర్వదా=ఎల్లప్పుడును, ('సర్వదా' అనుపాఠమున అన్నివి
ధములచేత నని యర్థము), సేవనీయమ్=సేవింపదగినది. ఆరెండెవ్వియనగాఁ జెప్పు
చున్నాడు, అభినవ...లాలసం-అభినవ=క్రొత్తయైన, మద=మస్కథావేశపుమత్తు
యొక్కదానిచేఁ గలిగిన యనుట. లీలా=విలాసములందు, లాలసం=ఆసక్తిమైన
టియు-వలపుసాలపునఁ జేయుచిన్నెలు వన్నెలు గలదియు ననుట, స్తన...భిన్నం-
స్తనభర=గుబ్బలబరువుచేత, పరిఖిన్నం=మిగుల బడలినట్టియు, సుస్థరీణాం=అందకత్తి
యలయొక్క, యశావనం వా=ఎలప్రాయము-గానిఇనట అచేతనమైన యశావనమున
కు చేతనధర్మములైన లాలసత్వపరిఖిన్నత్వములు కలవు గాని యశావనవతియొక్క
యాధర్మము లాయశావనమునందు ఉపచరించినవని తెలియునది-మరుఁడు పెరరేవువల
పుపాలుపునఁ గ్రొత్తలుగాఁ బొటమరించు కలికిమలుకులు గలదియు, గబ్బిగుబ్బల
ప్రేగుఁడ నల్లల పచరించు చేష్టితములు గలదియు నైనయెలజవ్వనముగాని యనుట,
వనంవా=పుణ్యార్థ్యముగాని, సేవింపదగినది యని సంబంధము. ఈరెండు పరమ
సుఖప్రదము లని భావము.

చ. కనుఁగొన యుక్తియుక్తములుగగానివి మాటలు వేయు నేటికిన్

గొనబుగ రెండు మానవులకు భజనార్హము లైనవస్తువుల్

వినుతనవీనచారుమదశ్విభమలాలససుందరీజన

స్తనభరఖిన్న మై యమరుశయశావనమున్ వనమున్ వసుంధరన్.

* చనుగుబ్బలే ముత్తైపుసరులకు వన్నె గూర్చుట 'తరుణీ స్తవ ఏవ దీప్యతే
మణిహారావలిరామణీయకమ్' అని శ్రీహర్షుఁడు చెప్పియున్నాడు.

తా. సారములేనిపలుమాట లూగక ప్రేలుటవలనఁ బస యేమి? మరువికారంపుసాంపు దశుకొత్త మత్తలి యొయ్య నొయ్యఁ బొడసూపు నొయ్యారంపుఁగులును మీలుచును, గ్రీక్కిటియుచున్నఁగవవేగున నల్లల సోలి క్రొలుచునున్న యందకత్తి యల యెలప్రాయం బనుభవించి యిహానుభింబునేని, లేదా వృణ్యారణ్యంబుల నిలిచి తపంబు నేసి యాముష్మికనుభింబునేని పురుషు లెప్పుడును బొందవలయునుగాని యీ రెండుదప్ప వేటెద్దియును దగదు.

అవ. ఇప్పుడు సారముగాఁ దేలినవిషయమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సత్యం జనా వచ్చి నపక్షపాతా, ల్లోకేషు సప్తస్వసి తథ్యమేతత్ |
నాన్య న్మనోహరి నితమ్భినీభ్యో, దుఃఖైక హేతుర్నచకశ్చి దన్యః॥

టీ. హేజనాః = ఓజనులారా, సత్యం = నిజమును, వచ్చి = చెప్పుచున్నాను; పక్షపాతాత్ = పక్షపాతమువలన, స (వచ్చి) = చెప్పను-నిష్పక్షపాతముగానే చెప్పుచున్నాననుట, సప్తస్వ లోకేషు అసి = ఏమలోకములందును, ఎతత్ = ఇదియే, తథ్యం = సత్యమైనది - అది యేనియో చెప్పుచున్నాఁడు. నితమ్భినీభ్యః = యువతులకంటెను, మనోహరి = మనోహరమైన (వస్తువు), అన్యత్ = మఱియొక్కటి, స (అస్తి) = లేదు. అట్ల వారికంటె, దుఃఖి ఏక హేతుః = దుఃఖములకు ముఖ్యకారణమైనది, అన్యః = మఱియొక్కటి, స (అస్తి) = కలుగదు, కోభోగో రమణీవినా ఇత్యాదులచే రమణియే భోగైకసాధనముగాను, 'బద్ధమూలస్య మూలం హి మహద్వై రతరోః స్త్రీయః' అన్నట్లు ఇదియే అసర్థకమూలముగాను నుండుటచే నిత్యంబినులే పరమసుఖమునకుఁగాని పరమదుఃఖమునకుఁగాని ఏదానమైనవా రని భావము. ఇచట స్త్రీకాటె వేటెన రమ్యవస్తువును అసర్థ హేతువును శాండియు లేవనఁబడెను. ఇట్లారెంటియొక్క సుబంధ ముండియు లేదని యసంబంధము చెప్పుటచే అశిశయోక్త.

తే. తథ్యమ వచింతుఁ బక్షపాతమునఁ గాదు

నిఖిలజగములయం దిది శ నిక్కవంబు

తొయ్యలులకన్న రమ్యవస్తువులు లేవు

వార లే కష్టముల కెల్లఁ శ గారణములు.

40

తా. జనులారా! నేను సత్యమొకటి చెప్పెద. అది చెప్పుట పక్షపాతముచేఁ గాదునుండీ. వలుడవీటందులుగల జవరాండ్రకంటె మనోహరమైనవస్తువును లేదు. వారికంటె దుఃఖికారణ మగువస్తువును గలుగదు. ఇది యిందే కాదు. ఈసప్తలోక ములందును నిజము.

ఈ యెదుళ్లోకములందు పక్షద్వయము ఏదూపించుటకు భావ మేమనఁగా, అఖిండానందప్రాప్తిలక్షణమైన మోక్షము ముఖ్యపురుషార్థ మనుట సర్వసిద్ధాంతసమ్మతము. సకలప్రాణులును స్త్రీపురుషయోగాత్మక మైనకామముచేతనే జనించుటచే

తను మహాత్ములును పితృణానిము కీకై దానిని పరిగ్రహించుటచేతను కామమును
పురుషార్థ మని నందికేశ్వర శ్వేతకేతు పాంచాల వాత్సయనాదుల సిద్ధాంతము.
అందు ముఖ్యపురుషార్థమైన మోక్షమునకై తత్సాధనములందు ప్రవర్తింపవలయు.
లేదా, 'పూర్వాలాభేపరఃపరః' అనున్యాయముచొప్పున కామపురుషార్థమునకు సాధ
నము లైనవానియందైన నవశ్యము ప్రవర్తింపవలయునని రెండుపక్షములును జెప్పఁ
బడినవిగాఁ దెలియునది.

ఇది నీతిశతక మునందు సంభోగవర్ణన మన్నది ద్వితీయవింశతి.

భర్తృహరిసుభాషితము-కామినీగర్హణము.

అవ. 'దుఃఖైక హేతు ర్నచ కశ్చి దన్యః' అని చెప్పినదానినే
విస్తరించి నిరూపించుట కిప్పుడు కామినీగర్హణమును అనఁగాస్త్రీనింద
నిరువదిశ్లోకములచేఁ జేయుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కాన్తే త్యుత్పలలోచనేతి విపులశ్రోణీభరే త్యున్నమ
త్పీనోత్తృజ్జపయోధరేతి సుముఖామ్యాజేతి సుభూరితి |
దృష్ట్వా ముహ్యతి మోదతేభిరమతే ప్రస్తాతి విద్వానపి
ప్రత్యక్షాశుచిభస్త్రికాంస్త్రియమహోమోహస్య దుశ్చేష్టితమ్॥

టీ. విద్వాన్ అపి = ఎఱుకగలవాడైనను-సారాసారములను విచారించు నేర్పు
గలజ్ఞానవంతుడైనను, ఇంకొకరిని జెప్పనేల యనుట, ప్రత్య...స్త్రికాం - ప్రత్యక్ష=
ప్రత్యక్షముగా, అశుచిభస్త్రికాం = అపవిత్రమైన తిత్తియైన - మిక్కిలియేవగింపఁ
దగినస్వరూపము గలదైన యనుట, ('ప్రత్యక్షామసిపుత్రీకాం' అనుపాఠమున, ప్రత్య
క్షముగాఁ గనబడుచున్న యాగతి యొనటి-అనఁగా మారుగి తివలె వేధించునట్టి
దైనయనుట), స్త్రియం = స్త్రీ, దృష్ట్వా = చూచి, కాన్తా ఇతి = మనోహర మైనది
యనియు - చెలువయనియు ననుట, ఉత్పలలోచనా ఇతి = నల్లకలువలవంటి కన్నులు
గలదనియు, విపులశ్రోణీభరా ఇతి = వలుదపిఱుదులబరువు గలది - అనఁగా బలితం
పువలుదపిఱుదులుగలది యనియు, ఉన్న...ధరేతి-ఉన్నమతే = ఎగయునదియు-పుట
మెగయునట్లున్నట్టిదియనుట, పీన = బలుపుగలదియు, ఉత్తృజ్జ = పొడవైనదియు నగు,
పయోధరాఇతి = చన్నులుగలదియనియు-చన్నులు పీనోత్తృంగము లగుటచే పెక్కి నెగ
యునో యన్నట్లు గానిపించునవనుట, ('ఉత్సుకః పీనోత్తృజ్జపయోధరేతి' అనుపాఠ
మున, ఉత్సుకః = తమి గలవాడై అని విద్వాంసునికి విశేషణమగుచు), సుముఖ +
ఆమోహాఇతి-చిక్కిని మోముదామరి గలది యనియు-తామరివలె చక్కనైన నెమ్మో

మగలదియనుట, సుభూః ఇతి=తీరై నకనుమలు గలదియనియు, ముహ్యతి=మోహ పడుచున్నాఁడు - మతిమాలిసాగియుచున్నాఁడనుట ('మాద్యతి, అనుపాతమున మత్తుఁ డగుచున్నాఁడు - చొక్కి మత్తిలుచున్నాఁడనుట), మోదతే = సంతసిలుచున్నాఁడు, అభిరమతే = క్రీడించుచున్నాఁడు, ప్రస్తాతి = (ముందుచెప్పినట్లుగాని మఱొక్కటిగాని) పొగడుచున్నాఁడు. కాబట్టి, మోహస్య = మోహముయొక్క, దుశ్చేష్టితం = దుర్విలసితము - చెడుసయాటము, అహో=అహ! ఆశ్చర్యము-విద్వాంసునిగూడ నిట్టి వానినిగాఁ జేయుచున్నదే యేమాశ్చర్యమనుట. ఇచట పెక్కుక్రియలు సముచ్చితము లగుటచే సముచ్చయాలంకారము.

మ. మలభూమివృషదోలుబొమ్మ యగుకొమ్మంజూచి విద్వాంసుఁడుం బులినశ్రోణి మనోహర స్తని నవాంశభోజాస్య నీలోత్పలా క్షి లతాతన్వి యటంచు మత్తుడగు హార్షించున్ రమించున్ బలీ బళియంచున్ వీనుతించు మోహవికృతుల్ శభావింపఁగాఁజిత్రముల్.

తా. ప్రత్యక్షముగా కనుమాలపు తిత్తియై చూపట్టుచున్న స్త్రీని జూచినంతనే సారాసారములు తెలిసినపండితుఁడు సైతము మిక్కిలి యసహ్యపడఁదగిన దాని స్వరూపమును మఱచి చెలువ యనియు, కలువకంటి యనియు, పలుదపిఱుఁదులాఁడి యనియు, నుదుటుగబ్బిగుబ్బలాఁడి యనియు, తామరవంటి నెమ్మోము గలదనియు, కామునివిలువలెఁ దీరచినట్లులున్న కనుబొమలు గలదియనియు, మతి దూలి, చొక్కి, యుబ్బి, దానితోఁ గ్రీడించుచు బొగడుచుచున్నాఁడు. * అహ! మోహముయొక్క సయాట మేమనవచ్చును?

అవ. మూఁగు శ్లోకములచే దానిస్వరూపమును గూషించు చున్నాఁడు.

శ్లో॥ స్మృతా భవతి తాపాయ దృష్టా చోన్మాదకారిణీ ।

స్మృష్టా భవతి మోహాయ సా నామ దయితా కథమ్!

42

ఆమేధ్యపూర్ణః కృమిజన్తుఃసజ్కులః స్వభావగురన మశౌచి చుద్రువమ్ । కశేబరే మాత్రపుష్పభాజనే రమేత మూఢో న రమేత పణ్ణితే ఆమేధ్యముచే నిండి నదియు, పురుగులచే నెఱసినదియు, సహజముగా చెడకంపుగొట్టునదియు, శుచికాని దియు, నిత్యముకానిదియు, మాత్రపుష్పములకు పట్టు అయినదియు నగు గొండి యందు మూఢుడే రమించునుగాని పండితుఁడు రమింపఁడు; అన్నట్లు, పండితునికి నేవగింపఁదగిన యిటికామినియొక్క కశేబరమునందు రమించుటయే కలుగదు. అయి నను మోహము మిక్కిలి ప్రబలమైనదిగాన నట్టివానినిగూడ దానియందు రమింపఁ జేయుచున్నదని భావము.

టీ. (యా = ఏది), స్పృతాసతీ = తలంచుకొనబడినదగుచు - పురుషునిచే దేశాంతరమున నొకప్పుడు స్వరింపబడినదగుచు, తాపాయ = తాపముకొలుపు, భవతి = అగుచున్నదో - తాపముకలిగింపజాలిన దగునో యనుట, పిదప, దృష్టాసతీ = చూడబడినదగుచు, ఉన్నాదకారిణీ = చిత్తవిభ్రమము కలిగించునదో - మదికి దత్తపాటు కలిగించునది యగునో, స్పృష్టాసతీ = తాకబడినదగుచు - కొఱిలింపబడినదగుచు ననుట, మోహాయ = మైమఱివెడును, భవతి = అగుచున్నదో - పారవశ్యమున బయటి ప్రపంచమును మఱచునట్లు నేయుచున్నదోయనుట, సా = అది - ఆకొంత, కథంనామ = ఎట్లు, దయితా = ప్రియతమ - మనస్సునకింపైనదనుట - ఎట్లును ప్రియతమకాదు; ఉక్తకారణములంబట్టి యప్రియతమయె యగు ననిభావము. ఇచట 'స్పృతా భవతి తాపాయ' ఇత్యాదిపదార్థములు 'సా దయితా కథం' అను పదార్థమునకు విశేషణగతిని హేతువులగుటచే నలంకారము కావ్యలింగము.

క. తనుఁ దలఁచినఁ బరితాపము

గనుఁగొనఁ జిత్తభ్రమంబుఁ శ గడువేడుక ము

ట్టిన మోహంబు నొసంగెడు

వనిత దయిత యచుచుఁ బలుక శ వచ్చునె జగతిన్. 42

తా. దేశాంతరమునందుండి యొకానొకప్పుడు మనకామినిని దలంచుకొను మేని నది తోడనే మదనతాపము వుట్టించును. దానిని గన్నులారఁ జూచితిమా మతిని దత్తపఱచి కలఁచును. వచ్చి కొఱిలించితిమా యంతయు మఱచి పారవశ్యము నొందునట్లు చేయును. ఇట్టిది ప్రియరాలని యెట్లు చెప్పవచ్చును?

శ్లో॥ తావదే వామృతమయీ యావల్లోచనగోచరా|

చక్షుష్పథా దతీతాతు విషాద వ్యతిరిచ్యతే॥ 43

టీ. యావత్ = ఎంతవఱకు, లోచనగోచరా = కంటికి కనబడునది యగునో, తావదేవ = అంతవఱకే, అమృతమయీ = అమృతమైనదిగా నుండును - అమృతమువలె మిక్కిలి మధురముగా నుండుననుట, చక్షుష్పథాత్ = కంటియొక్క త్రోవనుండి - చూపు మేరనుండి యనుట, అతీతాతు = కడచిపోయినదేదో, విషాదపి = విషమునకంటె - కాలకూట విషమునకంటెను, అతిరిచ్యతే = అతీతయించిన దగును - దానివలె ప్రాణము నలంచుననుట. ఇచట వధువు అమృతమయీగాను విషాతిరిక్తగాను నుండు సంబంధము లేకున్నను సంబంధ మున్నట్లు చెప్పుటచే నలంకార మతీతయోక్తి.

తే. ఎంతలో నింతి కన్నుల శ యెదుట నిలుచు

నంతలో నింపు వాటించు శ నమృతమట్లు

కాక లోచనమార్గంబు గడచెనేని

గరళమునకన్నఁ బ్రాణసంక్రటముఁ జేయు.

43

తా. కాంత కంటికి నగపడుచుండునంతవఱకు యమృతమువలె నింపునొంపు గూర్చుచుండును. కంటికి మఱుగఁజ్యోనా కాలకూటమునకు మించి ప్రాణముల నలంచును.

అవ. చెప్పినయర్థమునే మఱొకరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నామృతం న విషం కిఞ్చి దేకాం ముక్త్యా నితమ్భిసీమ్ |

పైవామృతలతా యుక్తా వియుక్తా విషవల్లరీ ||

44

టీ. నితమ్భిసీమ్ = చక్కనిపిఱుదులు గలదానిని - కాంతను, ముక్త్యా = విడిచి, ఆమృతం = అమృతమనునది, కిఞ్చిత్ = ఏదిగాని, న = లేదు, విషం = విషమనునది, కిఞ్చిత్ = ఏదిగాని. న = లేదు - స్త్రీతప్ప అమృతముగాని విషముగాని వేఱొకటి లేదు - ఇదియే అమృతమును విషమును అగుననుట - అమృతమువంటిదియు విషమువంటిదియు నగునని భావము. అగుట మెట్లునఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు యుక్తా (చేత్) = కూడఁబడియుండినది (అగునేని), సావీవ = అదియే - అంత వినియే, ఆమృతలతా = అమృతపు తీగ - సంజీవిని - యగుననుట, వియుక్తా (చేత్) = ఎడఁబాయఁడినది (యగునేని), విషవల్లరీ = విషపుతీగ, అగున = ప్రాణాపహరణి యగుననుట. ('యుక్తా' అనుటకు 'రక్తా' యనియు 'వియుక్తా' అనుటకు 'విరక్తా' యనియు పాఠాంతములు. అప్పుడు, రక్తా = అనురాగము గలదియనియు, విరక్తా = అనురాగములేనిది యనియు నర్థము.) అమృతలతవలె బ్రతికించునదియు విషవల్లరీవలెఁ జంపునదియు నగు ననుట. నితంబినియేకాక వేఱైనయమృతమును విషమును లోకమునఁ గలిగియున్నవి. ఇట్లు వేఱైన అమృతవిషములకుఁ గలిగి యుండునట్టి సంబంధ ముండియు 'నామృతం నవిషం' అని అవిలేవనెడియసంబంధమును జెప్పుటచే నిచట నలంకార మతిశయోక్తి. ఉత్తరారమునందు, నితంబినిని అమృతలతగాను విషవల్లరీగాను రూపించుటచే నలంకారము రూపకము. 'యుక్తా' 'వియుక్తా' అను పదార్థములే హేతువులై అమృతలతాత్వవిషవల్లత్వములను సమర్థించుటచే నలంకారము కావ్యలింగమును దెలియునది. 'యుక్తావియుక్తా' అని హేతువులు ప్రతిపాదించు నీ కావ్యలింగముచేతనే 'అమృతలతా' 'విషవల్లరీ' అని రూపణములుసేయు రూపకాలంకారము ఉత్తాపితమైనది. నితంబినినే అమృతలతగాను విషవల్లరీగాను రూపకము రూపించుటచే, 'నామృతం నవిషం కిఞ్చిత్' 'మఱొకయమృతమును లేదు విషమును లేదు' అను అతిశయోక్తి యుత్తాపితమైనది గాన నిది రూపకాను వ్రాణిత మగును. ఇట్లు అలంకారములు పరస్పరాపేక్షితములై యుండుటంజేసి సంకర మనియుఁ దెలియునది.

ఆ. పడఁతి యొక్కదాని శ విడిచి యంచుక యమృ
తంబు లేదు భువి వి శ పంబు లేదు
అమృతలత లతాంగి శ యనురాగనతి యైనఁ
గాక మెలఁగె నేని శ గరళవల్లి.

44

తా. బలితావుపిఱుదులు గలయెమ్మోడి కూడియుండునప్పు డమృతలతవలె ప్రాణముల నెలకొలుపుచున్నది. ఎడఁబాసినయెడల విషవల్లరివలె ప్రాణముల నలంచుచున్నది. కాబట్టి యదితప్ప నమృతముగాని విషముగాని వేటొకటి లేదు.

అవ. స్త్రీ యనెనుగుంత్రమును సృజించినవానిని మాపించుచున్నాడు.

శ్లో॥ ఆవర్తః సంశయానా మవినయభవనం పట్టణం సాహసానాం
దోషాణాంసన్నిధానం కపటశతమయం క్షేత్ర మప్రత్యయానామ్
స్వర్గద్వారస్య విఘ్నో నరకపురముఖం సర్వమాయాకరణం
స్త్రీయన్త్రం కేన సృష్టం విషమమృతమయంప్రాణిలోకస్యపాశః॥

టీ. సంశయానాం = సందేహములయొక్క, ఆవర్తః = సుడియు-సుడి త్రిప్పునట్లు ఎడతెగని సందేహములచే మనస్సును త్రిప్పుచదియు, అవినయభవనం = అవినయములకు నిలు అయినదియు-వినయము లేక వర్తించున దనుట. సాహసానాం = తెగుదారితనము లకు, పట్టణం = పట్టణ మైనదియు, దోషాణాం = రాగ ద్వేషాదిదోషములకు, సన్నిధానం = అక్షయమైనది యైనదియు - తఱుంగనిపాతము యైనదనుట - దీనియందలి దోషము లెన్నటికిఁ దఱుంగవనుట-లెక్కింపరాని దోషములకు పట్టు అయినదని భావము, కపట శతమయం = పెక్కులైన కపటములచే మిక్కిలి యైనదియు - నిలువెల్ల కపటములే కాన పలువిధములైన కపటముల నిందే చూడఁగలుగు నని భావము, అప్రత్యయానాం = అవిశ్వాసములకు క్షేత్రం = పుట్టుచోటు-అవిశ్వాసములను పెక్కు పుట్టించునది యనుట, స్వర్గద్వారస్య = స్వర్గలోకప్రాప్తికి సాధనమైనదానికి, విఘ్నః = అడ్డపాటు అయినదియు, నరకపురముఖం = యమలోకమునకు ద్వారమైనదియు - నరకము గలిగించునది యనుట, సర్వమాయాకరణం = సమస్తములైన యింద్రజాలాది మాయలకు పెట్టియ యైనదియు- పెట్టియవలె నన్నివిధములైన మాయలను సంగ్రహించి యున్నది యనుట, అమృత మయం = అమృతరసముగా నున్నట్టి, విషం = విషమైనదియు - బయటికి నమృతమువలెఁ దోచుచు లోపల విచారింపఁగా విషప్రాయమైనది యనుట, ప్రాణిలోకస్య = జనసము దాయమునకు, పాశః = పాశమైనదియు బంధించు సాధన మనుట, అగు, స్త్రీయన్త్రం = స్త్రీయనెడి జన్త్రము, కేన = ఎవ్వనిచేత, సృష్టం = నిర్మింపబడినది-ఇట్టి యనురావహమైన యన్త్రము నిర్మించుట కుత్సితమే యగునుగాన అట్టికృత్తుఁ డెవ్వఁ డని ప్రశ్నము,

లేక, బ్రహ్మయే యిట్టిదుష్టయంత్రమును నిర్మించివాడేని యాతని నామము నుచ్చరించుటయుఁ దగదుగాన 'కేన' అని అనికీషముగాఁ జెప్పబడినదనియు గ్రహింపవచ్చును. ఇచ్చట స్త్రీయంత్రమున పట్టణాదిరూపణము లుండటచే నిగవయవరూపకాలంకారము.

మ. నరకద్వారము సాహసాకరము పు ర ణ్యస్వర్గవిఘ్నంబు ను
స్తరమాయాశతపేటి దంభనిధి దో ర షస్థాన మప్రత్యయో
త్కరసుక్షేత్రము కాలకూటమమృతాశకారంబు స్త్రీయంత్రమున్
... ధర నెవ్వఁడు సృజించెఁ బూరుషగళోద్బంధక్రియాపాశమున్.

తా. ఎడతెగనిసందేహములను బుట్టించి మనస్సును సుశ్శబ్దెట్టునదియు, అవినయములను నునికీపట్టునదియు, సాహసములను వీడెనదియు, పలుపగల కపటములు నిలువెల్లఁ గలదియు, అనిశ్వాసములను బుట్టించునదియు, స్వర్గప్రాప్తికి సాధనములైనవాని నెల్లఁ జెలుపునదియు, నరకమును గలిగించుసాధన మైనదియు, సకలమాయలను నేకరచి పెట్టియున్న పెట్టియవంటిదియు, బయటి కన్యతమునలె నుండియు లోపల విషప్రాయమైయుండునదియు, - జనసముదాయమునకెల్ల బంధనమైనదియు నగు స్త్రీయనెడియంత్రమును గుత్తితుఁ డెవఁడు నిర్మించెనో తెలియరాదు.

అవ. ఇట్లు కపటమునకే పాలుపడి యున్న స్త్రీయంత్రమును మఱియొక్కవిధ మైనదిగా పొగడుకవుల విస్తారవర్ణనములచే మోసపోయి మూఁడు అనువర్తించుచున్నాడని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ నో సత్యేన మృగాజ్కం ఏష వదనీభూతో స చేన్ద్రవర
ద్వద్వం లోచనతాం గతం న కనకైర ప్యజ్జయష్టిః కృతా
కిన్ద్రేవం కవిభిః ప్రతారితమనా సత్త్వం విజానన్నపి
త్వజ్ఞాంసాస్థిమయం నపు ర్మృగనృశాం మన్దోజనః సేవ తే॥ 46

టీ. ఏష = ఈకనబడుచున్న యనుట, మృగాజ్కః=చంద్రుఁడు, సత్యేన=యథార్థముగా, వదనీభూతః=ముఖముదా నైకవాఁడు - ముఖముగా పరణమిచిన వాఁడనుట, నో=కాదు, ఇన్ద్రవరద్వద్వం=రెండునల్లగలువలు, లోచనతాం=లోచనభావము-కన్నగుటను, గతంనచ=పోయినద్యుంఁగాదు-రెండుకలువలు కందోయిగాఁ బరిణమింపలేదనుట, కనకైః=బంగారు తేమలచేత-లేక, సుపేగపూవులచేత, 'అథ చా మ్పేయశ్చుక్తో హేమపుష్పకః' అని యుచుండు, అజయష్టిః=దేహము, కృతాన=చేయబడినది కాదు. 'కాపిచా మ్పేయగౌరీ' అని సుపేగవచ్చె గలిగియుండుట పద్మినిలక్షణము, కిన్ద్ర=అయితే, ఏవ=ఇట్లు-మొగము చంద్రుఁడు, కన్నులు నల్లగ

లువలు, మేను బంగారు అని యీ ప్రకారమున, కవిభిః=(మాటనేర్పుగల) కవుల
 చేత, ప్రతాపిమనాః = వంచింపబడినమనస్సు గలవాడై - వారివర్ణనములు మది
 నమ్మి మోహమునొందినవాడై యనుట. మన్దః=మూఢుడగు, జనః = జనుడు,
 తత్త్వం=కలరూపుడు, విజానన్ అపి=తెలియువాడైనను - ఈమొగముచంద్రుడు
 గాదు పోలికచేత నట్లు చెప్పబడినది యని ముఖాదుల కలరూపును నెఱుంగుచున్న
 వాడయ్యుననుట, త్వ...మయః-త్వక్ = తోలు, మాంస = కండ, అస్థి=ఎముకలు,
 మయం = వీనిచే నెసటి- మిక్కిలి యేవగింపదగినదెనను అనుట, మృగదృశాం=స్త్రీల
 యొక్క, వపుః=కళేబరమును-బొందిని, సేవతే = సేవిండుచున్నాడు-సంభోగించుట
 కైచేకొనుచున్నాడు. ఎటుక గలవాడో యటు దానింగైకొనఁ డనుట. ఇచట
 'ప్రతాపిమనాః' అనుపదార్థము విశేషణగతిచే త్వజ్ఞాంసాస్థిమయవపుః సేవసము
 అను పదార్థమునకు హేతువుగుటచే నలంకారము కావ్యలింగము.

చ. అలనెల కామినీవదన శ్ర మై జనియింపఁగ లేదు కల్వలున్
 నెలతకుఁ గన్నులైయునికి శ్ర నిక్కము గాదు కడానిచే నొడల్
 వలనుగఁ జేయలేదు కవి శ్ర వంచితమానసుఁడై వివేకియున్
 మలమలినాంగనాతనుసశ్రమాశ్రయఁడై విహరించు మందతన్.

తా. నిజము విచారింపఁగా చంద్రుడు స్త్రీయొక్క మొగమైనవాడుగాఁడు.
 దానికన్నులు నల్లగలువలు కావు. దాని మెయితిఁగయు మిసిమిబంగారుతోఁ జేయఁ
 బడినదిగాదు. అయితే కవులు వానిని అటు వర్ణింపఁగా మూఢుడు విని మతిమాలి
 స్త్రీశరీరము తోలు, కండ, ఎముకలతో నైనదని తెలిసినవాడయ్యు దానినే సేవిం
 చుచున్నాడ.

అవ. పురుషులు స్త్రీని జూచి భ్రమించుటను కృష్టాంతపూర్వ
 కముగాఁ జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ లీలావతీనాం సహజా విలాసాస్త ఏవ మూఢస్య హృదిస్ఫురన్తి |
 రాగో నలిన్యాహి నిసర్గసిద్ధస్తత్ర భ్రమత్యేవ ముధా షడక్ష్యైః॥

టీ. లీలావతీనాం=నిలాసినులయొక్క, విలాసాః = విభ్రవములు - ఒయ్యారంపు
 ఎగులనుట, ('స్వభావాః' అనుపాతమున కటాక్షభూనిక్షేపాదిగర్భములని యర్థము),
 సహజాః = కూడబుట్టినవి - వారికి స్వభావసిద్ధము లైనవేకాని తెచ్చిపెట్టుకొన్నవి
 కావనుట, తేనీవ=అనియే-ఆ సహజములైనట్టి విలాసములే మూఢస్య = తెలివితేనివాని
 యొక్క, హృది = మనస్సునందు, స్ఫురన్తి ప్రకాశించుచున్నవి . అని తన్నుఁగూర్చి
 చేయబడినవిగా వానిమనస్సునందు ప్రకాశించుననుట, ఇట్లు స్ఫురించుట వ్యర్థమే
 యగు నెట్లనఁగా, నలిన్యాః=తామరతీగయొక్క, రాగః=అనురాగము . ఎటువు అని
 యాశయము, నిసర్గసిద్ధః = స్వభావముచేతనే కలిగినదిగదా, షడక్ష్యైః = తుమ్మెగ,

ముధావీవ=వ్యర్థముగానే, తత్ర = ఆతామరతీగయందు. భ్రమతి = తిరుగాడుచున్నది, తన్ను గుఱించియే యాతామరత రాగము గలిగినదని భ్రమించి దానిఁ జాటి తిరుగుననుట. నిజముగా తామరతీగెఱు తుమ్మెదయెడ రాగము లేదుగాన నది భ్రమించుట వ్యర్థమే యని భావము. ఇటు రాగమనఁగా ఎఱుపనియు నది తామరతీగెఱు స్వభావసిద్ధమైనదనియు భావము.

ఇచ్చట రౌడుపాక్యములందు బింబప్రతిబింబభావముచే సామ్యమును నిర్దేశించుట వలన దృష్టాంత మలంకారము. ఎఱు పనెడిరాగమునకు అనురక్తియనెడు రాగమునకు భేరముండియు శ్లేషచేసెన యభేదాధ్యవసాయమువలన సతిశయోక్తి. దానిచే 'భ్రమలేవ' అని భ్రాంతిమదలంకారము నిర్వహింపబడియె. ఈ భ్రాంతిమంతముచే, ప్రస్తుతములైన నశీషిషట్పదములవలన అప్రస్తుతములైన కామినీ విటులను దోషించు నమాసోక్తి ఉజ్జీవితమైనది. ఇది పూర్వోక్తదృష్టాంతమునకు అంగ మగుటచే సంకరము నూహ్యము.

తే. లలిత మైనట్టిలీల లీల లావతులకు

సహజ మది మూఢునకు మది ల సందడించుఁ

బద్మినికి రాగగరిమ స్వా ల భావికంబు

తేటి పనిలేక దానిలో ల దిరుగుచుండు.

47

తా. తామరతీగెఱు రాగము సహజమైనదిగానున్నను అదితన్ను గుఱించినదిగాఁ దలఁచి తుమ్మెద దానియందు భ్రమించునట్లు లావతులకు నొయ్యారంపువ గలు కూడఁ బుట్టినవే యెను మూఢున వి యట్టివిగాఁ దెలియక తన్నుగుఱించి పచరింపబడినవిగా మనస్సునఁ దోచుచుండును.

అవ. పైకి సాగసైనదిగాఁ దోచుచెలువల మొగంబును జూచి మోహపడరా దనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ య దేత త్పూర్ణేనుద్యుతిహర ముదారాకృతి పరం

ముఖాబ్జం తస్వజ్యోతి కిల నసతి యతాధరమధు !

ఇదం త త్కింపాకద్రుమఫల మిదానీ మతిరసం

వ్యతీతేఽస్మి న్కాలే విషమిన భవిష్య త్యనుభవమ్॥

48

టీ. యశోవీరత్ = ఏ యీ, తస్వజ్యోతిః = స్త్రీయొక్క, ముఖాబ్జం = మోముఁ దామర-తామరవంటినెమ్మొగ ముట, పూర్ణ...హరం-పూర్ణేను = నిండుచందురుని యొక్క, ద్యుతి=కొంతిని, హరం = దొంగిలునదియు - నిండుచందురునికి సాటిమైనది యనుట, తామర నిండుచందురునికొంతి హరించుట విరుదమని ధ్వని, పరం=మిక్కిలియు, ఉచారకృతి=మ్యమైన ఆకారముగలదియు, యతీ = ఎందు-వి ముఖాబ్జము

నం దనుట, అథర్థమధు=మోవిత్తేనియ, వసతి కిల = ఉన్నదియందురో-ఉన్నది యని లోప లనుటేకాని యెప్పుడు ననుభవింపబడినది కాదు; ప్రసిద్ధమైన తామరయందు పూదేనె యున్నది ; ఈముఖితామరసమందో అది వార్తామాత్రమే కాని వాస్తవము కాదనుట, తత్ ఇదం=అయిది - అయిముఖాబ మనుట. కింపాక...ఫలం - కింపాక ద్రుమ=ముసిడిచెట్టుయొక్క, ఫలం = ఫలమైనది ('కింపాకః స్యా న్మహాకౌళః' అని హాలాయుధుడు. 'విషముషే నిర్ధ కేచ' అని శబ్దత్వకోశము. ముసిడిపండుగుట యెట్లనగాఁ జెప్పుచున్నాడు.), ఇదానం=ఇప్పుడు - భక్షించుకాలమున అని ముసిడి పరముగాను-అనుభవింపదగిన యీ యశావనకాలమునం దని ముఖాబపరముగాను గ్రాహ్యము, అతిరసం=మిక్కిలియు మాధుర్యాధిగుణము గలది-మిక్కిలియు సనుక్తి గొలుపున దనుట, అయితే, అస్మిన్ కాలే = ఈ యనుభవింపబడు కాలము-యశావన సమయ మనుట, అతీతేనతి=కడచిన దగుచుండగా, విషమివ=విషమువలె, అనుభవం= దుఃఖమునిచ్చునది, భవిష్యతి=అగుచు, ముసిడిపండువలె భుజించునపు డతిసుఖముగా నుండి పరిణామమున విషతుల్య మైనట్లు తరుణీ ముఖాబమును అనుభవయోగ్యమైన యశావనసమయమందు సతీప్రేమావహమై యది జాతినపిదప విషమువలె దుఃఖావహమగు నని భావము.

శా. రాకాకైరవమిత్రకాంతిహర మై శ రమ్యాధరోష్ఠామృతా
స్తోకం బై విలసిల్లు చున్నరమణి శ శుంభన్ముఖాబ్జంబు కిం
పాకక్షాజఫలం బగు రుచిర మై శ ప్రారంభకాలంబునం
గాకోలంబు తెఱంగునన్ నరులకుం శ గష్టం బొసంగుం దుదిన్. 48

తా. నిండుచందురునిం బోలునదియు, నింపారురూపు గలదనియు, మోవియందుఁ దేనియ గలదియనియుఁ జెప్పబడు తీగబోడియొక్క యీమోముఁదామర, ముసిడి పండువలె అనుభవింపబడు (యశావన) కాలమున మిక్కిలి రసవంతముగా నుండి యీ (యశావన) కాలము కడచిపోవఁగా విషమువలె దుఃఖప్రద మగును.

అవ. ఇప్పుడు దీనిని అనర్థమును గలిగించు నొకనదిగా నిరూపించి తన్ములమున పరిత్యజింపదగినదిగాఁ జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ ఉన్మీల త్రిదళితరజవలయా ప్రోత్తుజ్జహీన స్తన
ద్వన్వే నోద్యతచక్రవాకయుగళా వక్త్రామ్బుజోద్భాసినీ ।
కాంతాకారధరా న దీయ మభితః క్రూరాశయా నేష్యతే
సంసారార్థవమజ్జనం యది తదా దూరేణ సన్త్యజ్యతామ్॥ 49

టీ. ఉన్మీలత్ ...వలయా-ఉన్మీలత్ = పొడనూపుచున్న, త్రిదళీ=మూడువళు లనెడి, తరజ్జ=అలలయొక్క, వలయా = పంక్తులుగలదియు, ప్రోత్తు...ద్వేన-ప్రోత్తు ద్జ=మిక్కిలిపొడవైనదియు, హీన = బలిసినదియునగు, స్తనద్వన్వేన = చనుఁగవచేత-

ఇట్టిచప్పుగవ యనెడినెపముచేత ననుట, ఉద్య...గళా-ఉద్యత = పైకినిక్కిన, చక్ర
 వాక=చక్రవాకపలులయొక్క, యుగ... = జతగలదియు-మిక్కిలి పొడవుగా నిష్క
 చున్న గబ్బిగుబ్బిదోయి యనెడి పైకి నెగయు జక్కవకవ గలది యని భావము,
 సుద్యుద్యము ప్రోత్తుగ ముటువనగా చక్రవాకముల నుద్యములని చెప్పినాడు,
 వక్ర...సి-వక్ర అమ్బుజ = మొగ మనెడి తామరచేత, ఉద్భాసిని = ప్రకాశించు
 చున్నదియు, అభితః = అంతటను, క్రూర ఆశయా = (నదీపక్షమున) ఘాతుకజంతు
 వులకు (మొసళ్లు మొదలైనవానికి) స్థానమైనదియు - (స్త్రీపక్షమున) కఠినమైన
 హృదయముగలదియు ('నృశంసోఘాతుకఃక్రూర' అనియు 'కర్కశం కఠినంక్రూరం
 కఠోరమ్' అనియు నచరుడు) 'క్రూరాత్రనాపేక్ష్యతే' అనుపాఠమున 'క్రూరా'
 అనుటకు పూర్వోక్తములైనయర్థములే గ్రాహ్యములు. అత్ర = ఈలోకమునం దని
 యర్థము), కాంతాకాఠరా = కఠింతపాపమును దాల్చినదియు నగు, ఇయం = ఈ-
 ఈయగపక్షుచున్నయనుట, సదీ = ఏలు-వలెననెడియలలును నిష్కచచ్చుగవ యనెడి
 నెగయు జక్కవగవయు మొగ మనెడి తామరయుఁ గల స్త్రీయనెడి యీ నది
 యనుట, సంసారార్థమజ్జనం - సంసారార్థం = సంసారమనెడి సముద్రమునందు,
 మజ్జనం=మునుగుట, యది న ఇవ్యతే=కోరబడలేని, తదా = అప్పుడు-అట్లు సంసార
 సముద్రమున మునుగ నజేక్షింపనిపక్షమునం దనుట, మారేణ = దూరముగా, సస్య
 జ్యతాం = మిక్కిలి విడువబడునుగాక. నదులు సముద్రమునకుఁ బోవునట్లు ఈ స్త్రీ
 యనెడినది సంసార మనెడి సముద్రమునకుఁ బోవును. ఈ స్త్రీనిది నాశ్రయించిన
 యెడల నిది సంసారమునఁ గొనిపోయి ముంచునుగాన నాసముద్రమున మునుగ
 నిచ్చగింపనివాఁ డీనదిని మిక్కిలిదూరముననే విడిచిపెట్టఁ దగు నని భావము. స్త్రీయే
 సంసారమూలముగాన సంసారము గోరనివారు స్త్రీని మిక్కిలి పరిత్యజింపవలయు నని
 భావము. ఇచట స్త్రీని నదిగాను 'దానివలెలు మొదలైనవానిని నదియొక్కయలలు
 మొదలైనవానినిగాను, అది కొంపోవు సంసారమును ప్రవహించు సముద్రముగాను
 నిరూపించుటచే సావయవరూపక మలంకారము.

ఉ. చన్నులు చక్రవాకములు శ చక్కనిమోముఁ గరంబు లబ్జముల్
 గన్నులు మీలు నాభి సుడి శ గాఢనితంబము పైకతంబుగా
 నెన్నికఁ గన్నబోటి యనుననేటికి దవ్వుల నున్ని చాల మే
 లెన్న భవాబ్ధిమజ్జన మనదేమియుఁ గోరనివారి కిమ్మహిన్. 49

తా. వలెననెడియలలును నిష్కవలుఁ దన్నుగవ యనునెగయుచున్న జక్క
 వదోయియును, మొగ మనెడి తామరయుఁ గలిగి యంతటఁ గ్రూరజంతువులకు నాశ
 యమై (కఠినహృదయము గలదై) యుగడు కామిని యనెడి యీనది సంసారమనెడి
 సముద్రమునకుఁ గొనిపోవునది కాబట్టి యాసముద్రమున మునుంగఁ గోరని వాఁడనిదిని
 మిక్కిలి దూరముగానే విడిచిపెట్టఁదగును.

అవ. స్త్రీలు నమ్మదగినవారు గా రనుటకు మఱియు హేతువులు రెండుశ్లోకములచే జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ జల్పన్తి సార్థమన్యేన పశ్యన్త్యన్యం సవిభ్రమాః ।

హృద్గతం చిన్తయన్త్యన్యం ప్రియః కోనామ యోషితామ్॥ 50

టీ. (స్త్రీలు), అన్యేనసార్థం = ఒకపురుషునితోడ, జల్పన్తి = మాటలాడుదురు, సవిభ్రమాః = విలాసముతోఁ గూడినవారై - కులుకుబెళుకులు చూపుచుననుట, అన్యం = మఱొకనిని, పశ్యన్తి = చూతురు, హృద్గతం = మనస్సునందుండెడి, అన్యం = ఇంకొకనిని, చిన్తయన్తి = తలచుకొనుచుందురు. కాబట్టి, యోషితాం = స్త్రీలను, ప్రియః = ప్రయుఁడైనవాఁడు - నిలుకడగా మిక్కిలి ప్రయుఁడై యుండునట్టివాఁడనుట, కోనామ = ఎవఁడు-ఎవఁడును లేడనుట.

తే. ఒకనితోఁ గూడి భాషింతు శ రొక్కనరుని

జూతురు విలాససంపద శ సొంపుగులుక

మఱియు నొక్కనిఁ దలఁతురు శ మనసులోనఁ

గూర్చుప్రియుఁ డెవ్వఁడో ముద్దుశగుమ్మలకును.

50

తా. కాంత లొకనితో నెయ్యముమీఱ మాటలాడుదురు. మఱొకని నొయ్యారముగాఁ జూతురు. ఇంకొకని మనస్సునఁ దలఁచుచుందురు. కాబట్టి వానికి నియతముగాఁ బ్రియుఁ డైనవాఁడెవ్వఁడును లేడు.

అవ. స్త్రీని సర్పముగా నిరూపించి చెలికానికి వెఱపు గలిగించుచు దానికి దూరముగాఁ దొలఁగి పొమ్మని యుపదేశించుచున్నాడు.

శ్లో॥ అపసర సఖే దూరా దస్మా త్కటాక్షవిషానలా

ప్రకృతివిషమా ద్యోషితస్సర్పా ద్విలాసఫణాభృతః

ఇతరఫణినా దుష్టః శక్యశ్చికిత్సితు మాషధై

శ్చతురవనితాభోగిగ్రస్తం త్యజన్తి హి మన్త్రిణః॥

51

టీ. హేసఖే = ఓచెలికాడా, కటాక్షవిష అనలాత్ = కడగంటిచూపు లనెడి విషాన్ని గలదియు, ('కటాక్ష శిఖానలాత్' అనుపాఠమున కడగంటిచూపు లనెడి జ్వాలలయన్ని గలది యని యర్థము), ప్రకృతి విషమాత్ = స్వభావముచేతనే కుటిలమైనదియు-పుట్టుకచేతనే వంకరగామండున దని సర్పపరమైన యర్థము, విలాస... భృతః-విలాస = విభ్రమములనెడి, ఫణా = పడగలను, భృతః = తొల్చినదియు నెన; అస్మాత్ = యీ, యోషిత్ సర్పాత్ = స్త్రీయనెడి సర్పమువలననుండి, దూరాత్ = దూరముగా, అపసర = తొలఁగిపోమ్ము, హి = ఏలనగా, ఇతరఫణినా = తక్కిన (

సర్పముచేత - పుట్టుకచేతనే సర్పమైన జంతువుచేత, దక్షః=కటవబడినవాడు,
జౌషధైః = మందులచేత-మూలికా మణిమంత్రాదులచేత, చికిత్సితం = వుదుర్చు
టవ-విషమును దింపి బ్రతికించుటవ, శక్యః = అలవియైనవాడు - వానివిషమును
గుదుర్చు సాధ్యమగు ననుట, చతుర...గ్రస్తం-చతుర=నేర్పుక తెయైన, పరితా=
స్త్రీయనెడి, భోగి=సర్పముచేత, గ్రస్తం = పట్టుకొనబడినవానిని - కటవబడినవాని
ననుట-స్త్రీకి పశమైనవాని ననియాశయము, మన్త్రిణః॥ మాంత్రికులు-విషవైద్యు
లనుట - ఆలోచపరులు - అనగా బుద్ధిమంతులని యర్థము, త్యజన్తి=వదలు
దురు-ఆస్త్రీసర్పము గ్రసింపగాఁ గలుగు నున్నాదము దీర్పరాని దగుటచే వదలు
కొందురనుట. ప్రసిద్ధమైన సర్పముయొక్క కాటువలెగాక స్త్రీయనెడి యీసర్పము
యొక్కకాటు వదర్పరాని దగుటచే దీనితోడిసంగతి మగచూసక దవ్వుగాఁ
దొలగిపొమ్మని యర్థము. ఇచటను సావయవరూపక మల కాము. దీనిచే, ఉప
మానమైన ప్రసిద్ధిసర్పముకింటి నుపమేయమైన పరితాసర్పమున కౌధిక్యము తెలియు
చున్నది గాన వ్యతిరేకము వ్యంజిత మగుటంబట్టి యలంకారము నలంకారధ్వని
యని యెఱుఁగునది.

ఉ. చూపు విషంబు విభ్రమమునసొంపు ఫణాఫలకంబు గా వధూ
రూపము దాల్చుభోగికిని శ రూఢిగ మారముగాఁ దొలంగుమీ
దాపుగ సర్పదష్టునకుఁ శ దప్పు విషంబు మహాపథంబులం
బాపవధూభుజంగవిషశభగ్నునిచెంతకుఁ బోరు మాంత్రికుల్. 51

తా. చెలికాడా! వాలారుంగడగంటిచూపు లనెడి విసంపునిప్పుకలు గు
ప్పించుచు, స్వభావముచేతనే వుటిలమై (పగకరయై), యొయ్యారము లనెడిపడగలు
దాలిచియున్న యీచెలువయనెడి చిలువనుండి దవ్వుగాఁ దొలగిపొమ్ము. ఎలనగా,
ప్రసిద్ధిమైన దక్కిన సర్పము గలచినవానిని మగదు లిచ్చి వుదుర్చువచ్చును. కాని
నీటుకత్తియయైన బిత్తరియనెడిపాము గ్రసించినవానిని గుదుర్చుట యశక్య మని
యెట్టిమంత్రము గలవారును వదలుకొందురు.

అవ. మరల మఱియొకరీతిని వెఱపించుచున్నాడు.

శ్లో॥ విస్తారితం మకర కేతనధీవరేణ

స్త్రీసంజ్ఞితం బడిశ మత్ర భవామ్బురాశౌ

తే నాచిరా త్తదధరామిషలోలమర్జ్య

మత్స్య నికృప్త్య స పచ త్యనురాగవహ్నా॥

52

టీ. మకరకేతన ధీవరేణ=మన్మథుఁ డనెడిజాలరిచేత, అత్ర=యీ, భవ+అ
మ్బురాశౌ=సంసారమనెడి సముద్రమునందు, స్త్రీసంజ్ఞితం=స్త్రీయనెడి సంజ్ఞ (నే
రు) గల-స్త్రీరూపమైన యనుట, బడిశం=గాలము, విస్తారితం = పచరింపబడినది-
విసరి వైపబడి యున్నదనుట. తేన=దానిచేత-అట్లువెచియున్న గాలముచేత, అచి

రాత్ = త్వరలో, తద... మత్స్యక్ తత్ = వాణియొక్క, ఆ స్త్రీలయొక్క, అధర = మోవియనెడి, ఆమిష = ఎరయందు, లోల = ఆసక్తిగల, మర్త్య = మనుష్యులనెడి, మత్స్యక్ = చేపలను, వికృష్య = లాగి, అనురాగవహ్నా = వలపు అనెడి నిష్ఠనందు, సః = వాడు-ఆమన్మథుడు, పచతి = పక్వముచేయును-మిక్కిలి సంతాపము కలిగించును - మన్మథుఁ డీమూలమున పురుషులను బీడించుననుట. ఇచటను సావయవరూపక మలంకారము.

ఉ. చేరి మనోజధీనరునిరచేత భవాంబుధిలోన నంగనా
కారముఁ బూనియున్న పెనుగలము చిమ్మఁగ నయ్యె దానిచే
భీరుజనాధరామిషముఁ శ బేర్చి భుజించునరాండజంబులన్
వారక సారెఁగ దిగిచి శ వంపు మరుం డనురాగవహ్నిలోన్. 52

తా. మరుఁ డనుజాలరి సంతాపమునెడి సముద్రమునం దున్న మనుజు లనెడిచేపలను బట్టుటకై పులుకుఁగొడి యను గాలమును నిసరి వెచియున్నాడు. ఆ గాలమాదు కెక్కిరియను నెర యున్నది. దానికి నాసించి చిక్కువడెడు మనుజు లనుచేపల నాగాలముచేతఁ ద్వరలో లాగి వలపనెడినిష్ఠనందు వాడు పక్వముచేయును.

అవ. ఇప్పుడు మనస్సును వెలిపించుచున్నాడు.

శ్లో॥ కామినీ కాయకాంతారే, కుచపర్వతదుర్గమే |
మా సంచర మనఃపాన్ధ, త త్రాస్తే స్మరతస్కరః॥ 53

టీ. హేమనఃపాన = ఓచునస్సు నెడిబాటసారీ, కుచపర్వత దుర్గమే-కుచపర్వత = చమ్మలనెడి కొండలచేత - దుర్గమే = పోవరానిదైన, కామినీ... తారే-కామినీకాయ = స్త్రీయొక్క దేహమనెడి, కాస్తారే = అడవియందు, మాసంచర = సంచరింపమమా, ఏలనఁగా, తత్ర = అందు-అయడవియందు, స్మర తస్కరః = మన్మథుఁ డనెడిదొంగ, ఆస్తే = ఉన్నాడు-వాడు నీమానధనమునెల్ల దొంగిలు నని భావము. సావయవరూపక మలంకారము.

క. స్తనపర్వతదుర్గమ మై
ఘన మగు కాంతాశరీరశ కాంతారమునం
జనబోకు మనఃపాంథుడ

కనలుచు మరుఁ డనెడిదొంగ శ గలఁ డచ్చోటన్. 53

తా. మనస్సునెడి మోతెరువరీ! బలితంపుజనుగొండలచే జొర శక్యముకాని కామినీమేననెడియడవియందు మరుడనెడిదొంగ దాగియున్నాడుగాన నందు నీవు నడవము. నడతువేని నీమానమెల్ల వాడు కొల్లగొనును.

అవ. ఒకానొకనియరుభవమును మూఁడుశ్లోకములచే జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ వ్యాదీర్ఘేణ చలేన వక్రగతినా తేజస్వినా భోగినా
 నీలాబ్జద్యుతీ నాహినా వర మహం దష్టో న తచ్ఛ్రుమా
 దష్టే సన్తి చికిత్సకా దిశిదిశి ప్రాయేణ ధర్మార్థినో
 ముగ్ధాక్షీక్షణవీక్షితస్య నహి మే వైద్యో న వా ప్యౌషధమ్॥ 54

టీ. ఇచట సర్పమునకును నేత్రమునకును రెంటికిని బొసగునట్లు విశేషణములు నిబాధించినాడు. ఎట్లన, వ్యాదీర్ఘేణ = (పరస్పరముగా) మిక్కిలి నిడుదయైనదియు - (నేత్రపరముగా) చెవివలకు నిడుదగాఁ జాఁగియున్నదియు, చలేన = చలించు ఘండుఁడియు - రెంటికినిసమము, వక్రగతినా = (స్వభావముచేతనే) ఖటిలమైన సూచారముగలదియు రెంటికిసమము, తేజస్వినా = బలముగలదియు-(నేత్రపరముగా) కాంతిగలదియు, భోగినా = పడగ గలదియు - (నేత్రముగా 'ఆభోగినా' అని ఛేదముచేయఁగా) విటివిగలదియు, నీలా...ద్యుతీనా - నీలాబ్జ = నల్లగలువయొక్క, ద్యుతీనా = కాంతి గలిగినదియు - నల్లగలువవంటి వన్నెగలదియని సర్పపరముగాను నల్లగలువతో సాటియైనదని నేత్రపరముగాను అరము గ్రాహ్యము, అహినా = సగ్పముచేత, దష్టః = కఱవబడినవాఁ డగుట, వరం = కొంతమేలు, తచ్ఛ్రుమా = దాని నేత్రముచేత-ఆచెలువకంటిచేసనుట, (దష్టః)న = కఱవబడుట కొంచెమేనియుమేలుగాదు. వ్యాదీర్ఘమును, వక్రగతియు, తేజస్వియు, భోగియు, నీలాబ్జద్యుతియునైన యహి చేతఁ గఱవబడుట గొంతమేలుగాని వ్యాదీర్ఘమును, వక్రగతియు, తేజస్వియు, ఆభోగియు, నీలాబ్జద్యుతియునైన యాచెలికన్నుచేఁ గఱవబడుట కొంచెమైనను మేలు గాదనుట, (ఒక్కొక్కవిశేషణమునకు సగ్పనేత్రముల కనుగుణముగా సర్పద్వయము పూర్వోక్తీతిని దెలియునది.) ఏలనఁగా, దష్టే (సతి) - ఆసగ్పముచేతఁ గఱవబడినయెడల, దిశిదిశి = ప్రతి దిక్కునాదును, ప్రాయేణ = తఱచుచుగా, ధర్మార్థినః = పరోపకార మనెడి ధర్మమే ప్రయోజనముగాఁ గలవారైన, చికిత్సకాః = విషవేద్యులు, సన్తి = కలగు, అయితే, ముగ్ధా...వీక్షితస్య - ముగ్ధాక్షీ = సొగసైన కన్నులు గల చెలువయొక్క, ఈక్షణ = కంటిచేత, వీక్షితస్య = చూడబడినట్టి - లేక, ముగ్ధాక్షీ చేత, క్షణవీక్షితస్య = క్షణమాత్రము చూడబడినట్టియనియు సరాంతరము - ముదరాలి వారూరుజూడ్కిచే గ్రసింపబడినట్టి యనుట, మే = నాకో, వైద్యః = చికిత్సకుఁడు, అహి = లేదగుదా, ఔషధః వా = విషమును హరించుచుండుగాని, స = లేదు, ప్రసిద్ధమైన సర్పముకొటునకు మందుమంత్రములు గలవుగాని యాకామినియొక్క వాడొచ్చొచ్చి కొటుతగిలెనా దానిచేఁగలుగు నున్నాదముచు దీన్ని నేమాదుచు మాత్రముచు లేదు, కాన నట్టికంటిమాపు తగులుటకంటె పాముకాటే కొంతమేలని భావము. ఇచటఁ ప్రసిద్ధమైన సర్పముతోఁ బోల్చిచూడఁగా చక్షువనెడి సుహియే యధికముగాఁ దెలియుటచే వ్యతిరేక మలంకారము.

చ. ఉరగము ముట్టెనా నరుల శ కుర్విని వెజ్జలు ధర్మశీలు రై
గరళము నెక్కు డింతు రథ శ కంబుగ నాయతమేచకోత్పల
స్ఫురణ నహించి వక్రగతిః శ బూనినమానినిచూపు సోకినం
బురుషున కెందు మందులునుబాందవు పొందరు వెజ్జలెవ్వరున్. 54

తా. మిక్కిలి నిశాదయు, చలించుచున్నదియు, వంకరగా బోవునదియు, బలిమిగలదియు, బడగచే బెడిదమైనదియు, నల్లగలువవన్నెవంటి వన్నెగలదియు నైన పాముచే గఱవబడినను గొంత మేలనవచ్చునుగాని, చెవివఱకు నిడుదగాఁ జాఁగి, బెళుకులీనుచు, కుటిలముగాఁ బోలయుచు, కాంతిదళుకొత్తుచు, విటివియ్యె, నల్లగలువతోఁ బురుడించు నాకలువకంటి కంటిచే గఱవబడుట కొంచెమైనను మేలుకాదు. ఏలనఁగా, ఆపాముచే గఱవబడినయెడల దానికొటునకుఁ బరోపకారశీలు రగు విషవైద్యులెందఱో యేదిష్కువందు నున్నారు. సాగసుగన్నులుగల చిన్నారికంటిచూపు తగిలెనా నాకు దానివలని యున్నాదము దీటుట నే వైద్యుఁడు గాని యేమందుఁ గాని కలుగనేకలుగదు.

శ్లో॥ ఇహ హి మధురగీతం నృత్త మేత ద్రసోఽయం
స్ఫురతి పరిమ లోఽసౌ స్పర్శపష స్తనానామ్ ।
ఇతి హతపరమార్థై రిద్రియై ర్భ్రామ్యమాణః
స్వహితకరణధూర్తైః పశ్చభి ర్వశ్చతోఽస్మి॥

55

టీ. ఇహహి = ఇందే-ఈతఃఃఃఃఃః యనుట, మధురం = తాపహరమైన-
చెవులకింపైన యనుట - 'శీతలీక్రియతే తాపోయేనతన్మధురం స్ఫుతమ్' అనుటచే మధు-
రమనఁగా తాపహరిని తెలియునది, గీతం = (వారి) గానము, స్ఫురతి = ఒప్పు-
చున్నది, ఏతత్ = ఈ - కంటికింపైనయనుట, నృత్తం = నాట్యము, ఒప్పుచున్నది,
అయం = ఈ-నాలుక కింపైన, రసః = రసము - అధరామృతమనుట, ఒప్పుచున్నది.
అసౌ = ఈ-మూచూచుట కింపైన, పరిమళః = వాసన - పద్మినీజాతి యగుటచే
గలిగినమేలి కమ్మనితావియనుట - లేక, పచ్చకపుగము గందము మొదలైనవాని
పయిపూతలచే గలుగు వాసనావిశేషము, ఒప్పుచున్నది, పష = ఈ - స్పృశించుట
కింపైన, స్తనానామ్ = చన్నులయొక్క, స్పర్శః = తాకుడు, ఒప్పుచున్నది, ఇతి = అని-
ఈవిధముగా, హతపరమార్థైః-హత = నశించిన - చెడినయనుట, పరమార్థైః = తత్త్వార్థము
గలవియు - విషయములయొక్క కలయాపు తెలియక వారికి లోనైనవి యనుట,
కాబట్టియే, స్వ...ధూర్తైః-స్వహిత = తనయొక్కమేలును, కరణ = చేయుటయందు,
ధూర్తైః = మోసగాండ్రును - తనకు హితముచేయక పోయినను చేయువానివలె నున్నట్టి
యనుట, పశ్చభిః = ఐదు, ఇద్రియైః = ఇంద్రియములచేత - చెవులు మొదలైనవానిచేత,
భ్రామ్యమాణఃసన్ = త్రిప్పఁబడుచున్నవాడ నగుచు - ఆయావిషయములందుఁ దగులు

కొలుపబడినవాఁ డగుచు, వచ్చితః = మోసపుచ్చబడినవాడను, అస్థి = అగుచు న్నాను. ఈమోసమును మనుపే తెలియనైతి నని భావము.

ఉ. ఈమృదుగాన మీనటన శ్ర మిగుచమర్దన మీసుధారసం
బీమహనీయసౌరభము శ్ర నింతులయందుఁ దనర్చు నంచు న
న్నేమఱఁజేసి యాత్మహిత శ్ర మిచ్చినభంగి మెలంగి యింద్రియ
గ్రామము మోసపుచ్చె హితశ్రకార్యవిహీనుడనైతి నక్కటా! 55

తా. ఈ జవరాండ్రయందే యిదె యింపైనపాట విసబడుచున్నదని నాచె
వియు, నిందే యీ సొంపైనయాట గనబడుచున్నదని నాకన్నును, ఇందే యీ మోవి
తేనియ యనెడిరసము చవి గులుకుచున్నదని నానాలుకయు, నిందే యీ కమ్మతావి
గుబులుకొనుచున్నదని నాముక్కును, నిందే చనుగుబ్బల నంటిన నుఖముగా నుండునని
నాయొడలును, నిట్లు నా యైదింద్రియములును నా కేమోహితము చేయువానివలె నటించి
విషయములకలరూపును దెలియనక చెలిసి యాయావిషయములందు నన్నుదగులుకొలిపి
యేమటించినవి. ఇది యప్పుడే తెలియక మోసపోయినవాడ నైతి.

అవ. మిక్కిలి మోహమును బుట్టించుమన్మథుని దూషించు
చున్నాఁడు,

శ్లో॥ న గమ్యా మన్తాణాం న చ భవతి బైషజ్యవిషయో
న చాపి ప్రధ్వంసం వ్రజతి వివిధైః శాన్తికశతైః |
భ్రమావేశా ద్దృగ్ కమపి విదధ ద్భజ మసకృత్
*స్మరాపస్మారోఽయం భ్రమయతి దృశం ఘూర్ణయతి చ॥ 56

టీ. ఆయం=ఈ, స్మర అపస్మారః=మస్మనుడనెడి యపస్మారరోగము - మస్మ
నుడు గలిగించు స్త్రీవ్యామోహమనెడి యపస్మారరోగ మనుట, మన్తాణాం = మంత్ర

* 'ప్రదృఢ రాతుభి రాహతేచ మనసి ప్రాణీ తమః సంవిశన్ దంతాన్ ఖాదతి
ఘోసముద్వమతి దోషాదౌ పిప న్నూడధీః | పశ్యన్రూప మసత్ క్షతౌ నిపతతి ప్రాయః
కరోతిక్రియా బీభత్సాః స్వయమేవ శామ్యతి తథావేగేత్వపస్మారరుక్' అపస్మ
రరోగి ధాతువులు ప్రకోపించి మనస్సునుగొట్టఁగా చీకటి గ్రమ్మినట్టివాడై పండ్లు
కొలుకును, నులుపుగ్రమ్మును, మతిమాలి కొలుసేతులు జాడించును, భూమిమీద
లేచిరూపమును గాంచి దానికైపడును, రోతపనులు పెక్కు సేయును, దనకుఁవాసే
యుపశమిల్లును' అనియున్నది. ఇట్టియవస్థలు మన్మథార్తులకును గలుగును గాన
వ్యామోహమును అపస్మారరోగముగా పేర్కొనినాడని తెలియునది.

ములకు, నగమ్యః=నిషయమైనదికొడు = సాభ్యమైనదికొడుట, భైషజ్యవిశయశ్చ =
 ఔషధమునకునిషయమైనదియు - ముందుచే తుదుర్బుడగిందియు, స భవతి = కొడు,
 వినిధైః = సలువగలెన, శాన్తికశతైః ఆపి = నూలులకొలది శాంతికర్మములచేతను,
 ప్రథ్వంసం=నాశమును, సప్రజతి = పొందదు, 'పూర్వజన్మకృతంపాపం వ్యాధిరూపేణ
 బాధతే తచ్ఛాన్తి రాషధై ర్గానై ర్జపహోమార్చనాదిభిః' అన్నట్లు ప్రసిద్ధమైన
 రోగము జపాదులచేత శాంతించును, ఇదిమో యట్లుగాదనుట. భ్రమ + ఆవేశాత్ =
 మోహమును బుట్టించుటవలన, అజ్ఞః=శరమునందు, కమసి=ఇట్టి దట్టదనరాని, భజ్ఞం =
 జాడ్యమును - లేక, భ్రమావేశాత్ = మతిభ్రంశము గలిగించుటవలన, అజ్ఞే = అంగము
 నందు - కరచరణాద్యవయవములందు, కమసి = ఇట్టికట్టదనరాని, భజ్ఞం = విదుల్చుట
 మొదలైన వికారమును, అసక్యత్ = మాటికి, విదధత్ = చేయుచు, దృశం=నాచూ
 పును, భ్రమయతి = తప్పిబుప్పలుచుచున్నది, ఘోరయతిచ = గిరగిరఁ ద్రిప్పుచున్నది.
 ఏమిచేయుదు వీని నెట్లు తుదర్పనగునని భావము. ఇచట నలంకారము వ్యతిరేకము.

ఉ. ఆరయ మంత్రగమ్యముచు శ నౌషధసాధ్యముఁ గాదు శాంతికా
 చారశతంబులం జెడదు శ చండతరభ్రమకల్పనోద్ధతిన్
 భూరివికార మంగములఁ శ బూన్పుచు మస్మధజన్య మీయప
 స్మారము లోచనద్వయము సారెకుఁ ద్రిప్పెనుఁ జక్రముంబలెన్.

తా. లోకములో నపస్మారమనెడిరోగము మందునకు మంత్రాదులకు లోనై
 తుదురును. ముందు కొమినులయెడఁ గలిగించు మోహమనెడి యపస్మారరోగమో
 మంత్రములకును లోనుగాదు, ముందుచేతను గుదురదు. నూలులకొలదిశాంతికర్మములఁ
 జేసినను నాశమునొందదు, మాటి మనస్సును భ్రమగలిగించి యవయవములను తాటు
 చూలుగా విదుల్చుట మొదలైనవికారములఁ బుట్టించి చూపులను తత్తటపటిచి గిరగిరఁ
 ద్రిప్పుచున్నది. ఏమి చేయుదును? దీని నెట్లు మాన్పుకొందును?

అన. మూఁడుశ్లోకములచే వెలయాండ్రను నిందించుచు నిగ
 మించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ జాత్యన్ధాయచ దుర్ముఖాయచ జరాజీర్ణాఖిల్లాజ్ఞాయచ
 గ్రామీణాయచ దుష్కులాయచ గళత్కుష్టాభిభూతాయచ |
 యచ్ఛ్రీషు మనోహరం నిజవపు ర్లక్ష్మీలవశ్రద్ధయా
 పణ్యస్త్రీషు వివేకల్పలతికాశస్త్రీషు రజ్యేత కః॥ 57

టీ. జాత్యన్యాయ = పుట్టుగ్రుడ్డికొఱకును, దుర్ముఖాయచ = వదరుబోతు కొఱకును-లేక మర్గంధముగలముఖము గలవానికొఱకును, జరా...జ్ఞాయచ-జరా=ముదిమిచేత, జీర్ణ=జీర్ణించిన-చిక్కి సందులబిగి పీడిన యనుట, అఖిల = సమస్తమైన, ఆజ్ఞాయచ = అవయవములు గలవానికొఱకును, గ్రానిజాయ = పల్లెటూరివానికొఱకును-లేక, మటియొక్క గ్రామమునుండి వచ్చి పులగోత్రములు దెలియకుండునట్టివానికొఱకును, దుష్కులాయచ = చెడుకులముగలవానికొఱకును, వేయేల, గళ...భూతాయచ-గళత్ = కాలుచున్న, కుష్టు = కుష్టుచేత-కుష్టుచేనైన చీమునెత్తురు మొదలైనవానిచేననుట, అభిభూతాయ = నిందితుడైనవానికొఱకును - రోయదగినవానికొఱకుననుట, లక్ష్మీ...శ్రద్ధయా-లక్ష్మీ=సంపదయొక్క, లవ = లేశమునందలి, శ్రద్ధయా = అక్కఱచేత-ఇందుకంతధనమున కాసపడి యనుట, మనోహరి = మనస్సును హరించునట్టి - మిక్కిలియింపైన, నిజవపుః = తనదేహమును. యచ్ఛస్త్రిషు = ఆర్పించుచున్నట్టి వారును-ముద్దిడుట కాగిలింపుట పంట నొప్పుట గోరజీరుట మొదలైన సంభోగ వ్యాపారములకై తమదేహమును అట్టివారి కధీనము చేయుచున్నట్టివారు ననుట, వివేక—శ స్త్రీషు - వివేక = వివేకమునెడి-ఇది తెగును ఇది తగదనెడి విచార మనునట్టి, కల్పలతికా = కల్పపుడీగెను, శ స్త్రీషు = చూరగతు లైనవారును-తీగెలను ద్రెంచు చూరగతులవలె వివేకమునుఛేదించునట్టివారును, (వివేకము సతము సకలార్థముల నొడఁ గూర్చునది గాన కల్పలతగా నిరూపింపబడినదని తెలియునది), అగు, పణ్య స్త్రీషు = వేశ్యాంగనలయందు, కః = ఎవఁడు, రజ్యేత = అనురక్తి పొందుచు-ఎంతవివేకహీనుఁడు ను అట్టివేశ్యలయందు రక్తినిొందఁ డని యర్థము. అలం. రూపకము.

చ. విడువక పుట్టుగ్రుడ్డునకు శ వృద్ధశరీరికి గుష్ఠరోగికిన్
జడునకు జాతిహీనునకుఁ శ జారునిజాంగము లొక్కరూకకై
కడువడి నిచ్చువారి గుణకల్పలతల్ విదళించుకత్తులం
బడుపుబడంతులం దనదుశభావముఁ జేర్చునే యెవ్వఁడేనియున్.

తా. వారకాంత లొకింతద్రవ్యమున కాసపడి మిక్కిలి సొగసైన తమమైదీగలను పుట్టుగ్రుడ్డివానికైనను, వదరుబోతునకైనను, ముదిసి యంగములపటిమ తప్పినవానికైనను, ఊరుచు బేరును తెలియనియొకపల్లెటూరివాని కైనను, చెడుకులమునఁ బుట్టినవానికైనను, వేయేల ! కుష్టుచే జీము నెత్తురుఁ గాలుచున్నంతయసహ్యముగా నుండువానికైనను, సంభోగార్థము ఆప్పగింతురు. సకలార్థముల నొడఁగూర్చుకల్పలతవంటి వివేకమును బటాపంచలు నేయుచు నిట్టియేవపుకార్యముల కొడిగట్టు వాగ స్త్రీలయెడ నెంతవివేకకూన్యుని కైనను రక్తి పుట్టనేరదు.

శ్లో॥ వే శ్యాసా మదనజ్వాలా రూపేంద్రనసమేధితా

కామిభి ర్యత్ర హూయన్తే యావనాని ధనాని చ॥

58

టీ. ఆసా=ఈ, వేశ్యా=వేశ్య-వెలయాలు, రూపే...ధితా-రూపా = సౌందర్య మనెడి, ఇంద్రన = వంటకట్టియలచేత, సమేధితా = మిక్కిలి పెంపబడినదియైన, మదన జ్వాలా = మనధాగ్నిశిఖి, యత్ర = ఎందు-అందు అనుట - వేశ్యయనెడి మనధాగ్ని జ్వాలయందు-కామిభిః = కాముకులచేత, యావనాని=ప్రాయములును, ధనానిచ=ధనములును, హూయన్తే = హోమముచేయబడుచున్నవి. స్వరాదిఫలములను గోరువారు ఆహవనయాగ్నిజ్వాలయందు హవిస్సులను వేల్చునట్లు వేశ్యాసంభోగఫలముగోరువారు వేశ్యలనెడి మనధాగ్నిజ్వాలయందు యావనము ధనము అనెడిద్రవ్యములను వేల్చుచున్నారనుట. అగ్నియందు వేల్వబడు ద్రవ్యము లెట్లు రూపుమాయునో యట్లు వెలయాండ్రకై యుపయోగింపబడిన వయస్సును ధనమును మాయునని భావము. ఇచట యావనధనములను హోమము సేయుట ప్రకృతము. ఈ ప్రకృతమైన హోమ కార్యమున మపయాగించుటకు నగ్ని యావశ్యకముగాన వేశ్యయందు మదనజ్వాలా త్వము ఆరోపితమగుటవలన పరణామ మలంకారము. అది రూపేంద్రన మనెడి రూప కమతో సంకీర్ణమగుచున్నది గాన సంకరమును దెలియునది.

క. రూపేంద్రనవర్ధిత వే

శ్యాపంచశరాగ్నికీలకాయం దంగజపూ

జాపరతంత్రులు వేల్చురు

దాపుగఁ దమజవ్వనములు శ ధనములుఁ గడఁకన్.

58

తా. ఈవెలయాలు ఒకమనధాగ్నిజ్వాల. ఇది చక్కందన మనెడిసమిధలచే మీఁదుమిక్కిలి పెంపబడినది. ఈజ్వాలయందు కాముకులు తమయావనములను ధనములను హవిస్సులుగా నర్పించి వేల్చురు.

శ్లో॥ క శ్చుమ్భతి కులపురుషో వేశ్యాధరపల్లవం మనోజ్ఞ మపి!

చారభటచోరచేటకనటవిటనిష్ఠీవనశరావమ్॥

59

టీ. మనోజ్ఞమపి = మనోహరమైనది యయ్యును, చార...శరావమ్-చార = వేగులవారు, భట=భటులు, చోర=దొంగలు, చేటక = కుంటెనగాండ్రు, నట = నట్టువులు, విట = జారులు-అనెడి వీరలయొక్క, నిష్ఠీవన = ఎంగిలికి - ఎంగిలి నుమియు, శరావమ్ = మాఁకు డైనట్టి - ఇటువంటితక్కువపాటిమనుజు లెల్ల ముద్దిడి యెంగిలి సేయుటచే మిక్కిలి యపవిత్ర మైనట్టి యనుట, వేశ్యాధరపల్లవం - వేశ్య = వెలయాలయొక్క, అధరపల్లవం = చిగురువంటి మోవిని, కులపురుషః = సత్కులమునందుఁ

బుట్టిన మనుష్యుడు, కః=ఎవడు, చువ్బతి = ముద్దిడును-మంచిటలమునఁ బుట్టినవాఁ డెవడును ముద్దునెట్టఁ డనుట, 'రతికారే ముఖిన్ స్త్రీణాం శుద్ధ మాఖేటకే శునాన్' అన్నట్లు రతినమయమున స్త్రీముఖము పవిత్రమే యైనను ముందు చెప్పబడిన కనుమాల పుమనుజుల సంవర్కమువలన హేయమై చుంబనమున కనర్హ మగుటచే దానిని చుంబింప రాదని తాత్పర్యము.. ఇచట 'అధరపల్లవం' అనుచో 'చిగురువంటిమోవి' యనియే ఉప మితసమాసముగా నర్థము నేయఁదగును గాని 'మోవి యనెడి చిరుగు' అని రూపక సమాసముగా నర్థము దగదు. ఏలన, రూపకమున ఉత్తరపదమే ప్రధానముగనుక 'మోవిచిగురును ఎవడు ముద్దాడు' ననుచో మోవికాక యుత్తరపదమైన చిగురునే ముద్దాడుట యని ఆసంగతి కలుగుచున్నది. కాన ఉపమిత సమాసముగా నర్థము గ్రాహ్యము. కాబట్టి, 'అధరపల్లవం' అనుచో ఉపమ. అధరపల్లవమును స్త్రీపననశరా వముగా రూపిండుటచే రూపకము. ఉత్తరారమునందు అనుప్రాస మనెడి శబ్దాలం కారము. ఈమూఁడును పరస్పర నిరపేక్షములై యేకవాక్యమున నిబద్ధము లగుటచే సంస్పృష్టి యనియుఁ దెలియునది.

క. బారభటచోర చేటక

చారనటప్రభృతి నీచ శ జననిష్ఠీ వా
ధారశరావము వార

స్త్రీరమ్యాధరము సంస్పృశ శింతురె కలజుల్.

59

తా. వెలయాలియొక్క చిగురువంటికెఱ్ఱెమోవి యెంత యింపెనదిగా నుండినను అది బారచోరాదులైన కనుమాలపు మనుజులు ముద్దుకొనుటచే వారందఱు వెంగిలి నుమియుమూఁడుడు పాత్రవలె మిక్కిలియు నపవిత్రమైనది కాబట్టి సత్కులమునందుఁ బుట్టినవాఁ డెవడుగాని దానిని జాంచింపఁడు.

అవ. స్త్రీలు మీఁద తీయఁదనమును లోపల విషమును గలిగి యుందురు. కావున వారు సర్వవిధములఁ ద్యజింపఁ దగినవారే కాని కైకొనఁ నగినవారు కా రనునభిప్రాయముతోఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో. మధు తిష్ఠతి వాచి యోషితాం హృది హాలాహలమేవ కేవలమ్ |

అత ఏవ నిపీయతేఽధరో హృదయం ముష్టిభి రేవ తాడ్యతే || 60

టీ. యోషితాం=స్త్రీలకు, వాచి=నోటియందు, మధు=తేనె, తిష్ఠతి=ఉండును, హృది=హృదయమునందు, కేవలం=ముఖ్యముగా, హాలాహలమేవ=కొలకూట విషమే, ఉన్నది. అత ఏవ=కాబట్టియే, అధరః=క్రిందిపెదవి, నిపీయతే=క్రొలఁ బడుచున్నది. అందు తేనియ యున్నదని తలఁచి సకలజనులును మిక్కిలి యాదరముతో జూచుదురనుట.

హృదయం = ఎద-టొమ్మనుట, ముష్టిభేద = పిడికిలచేతనే, తాద్యతే = కొట్టబడుచున్నది. అందు విషయము వర్తించుచున్నదని తలచి యందఱును గొట్టుచున్నారనుట - స్త్రీలు మాటలందు తేనె లాలుకుచున్నారనియు మనస్సునందు విషయవంటి తలంపులు గలసారనియుఁ బూర్వార్థమునఁ బ్రదర్శింపబడినవి గాను, ఉత్తరార్థమున మొదటి పాదమునందలి తేనె గొనుటయు, రెండవపాదము నందలి హాలాహాలస్థానమైన హృదయమును గొట్టుటయుఁ బ్రదర్శింపబడినవిగాను సభిప్రాయము. ఇచట 'మధు తిష్ఠతి వాచి' అనుచో వామ్మనకు మధుసంబంధము లేకుండియుఁ జెప్పబడుటచే నతిశయోక్తి 'హృది హాలాహాల మేవ' అనుచో ఏవకారము చేనిచట సభ్యవసాయము సాధ్యమగుటచేఁ జిత్రేక్ష. పూర్వార్థముచే ఉత్తరార్థము సమర్థము గాన కావ్యలింగము. ఇట్లు పైకి తీయగను లోపల విషయగను నుండు ననుటచే స్త్రీలు త్యజింపదగినవా రనియు ధ్వని స్ఫురించెడిని. ఈ సాలుగింటికి సంస్కృష్టి.

చ. కలదుగదా సుధారసము శ కంజదళాక్షులముద్దుఁ బల్కులకో
వెలయుఁగదా హాలాహాలము శ వీరలచిత్తమునందుఁ గావునం
బలుమఱుఁ బల్లవాధరము శ బాన మొనర్తురు నిందువేడుక
బలితపుటొమ్ము ముష్టితల శ పాతములం బ్రహరింతు రెంతయున్.

తా. చెలువలకు నోటియందు తేలియ యెలుకుచున్నది. హృదయమందో హాలాహాలమే యున్నది. కాబట్టియే పురుషులు వారి కష్టావి నాదరముతోఁ గ్రోలుదురు; హృదయమునో పిడికిలతో కొట్టుదురు.

ఇది శృంగారశతకమున కామినీగర్హణ మన్నది తృతీయవింశతి.

భర్తృహరిసుభాషితము - సువిరక్త దుర్విరక్త పద్ధతి.

ఇంతవఱకుఁ గామినీగర్హణము సేయబడినది. విరక్తులు గలరా లేరా యని యాశంకించి కల రనియే మది నుంచుకొని వారియందును సువిరక్తులు దుర్విరక్తులు అని రెండువిధములుగా నుండుట ప్రతి పాదించువాఁడై మొదటసువిరక్తపద్ధతిని దొమ్మిదిశ్లోకములచే వర్ణించుచున్నాడు.

శ్లో. ధన్యాస్త ఏవ ధవళాయతలోచనానాం
తారుణ్యదర్పఘనకీనపయోధరాణామ్ |

తామోదరోపరి లసత్త్రినళీలతానాం

దృష్ట్యాకృతిం. వికృతి మేతి మనో న యేషామ్॥

61

టీ. ధవళా...లోచనానాం - ధవళ = తెల్లనైనదియు - తెల్లదామరతేకుల
వంటివి యనుట, ఆయత=విశాలములైనవియు నగు, లోచనానాం=కన్నులుగలవా
గును, తారుణ్య...ధోరాణాం-తారుణ్య = యౌవనముయొక్క, దర్ప = మదముచేత,
ఘన=గొప్పలును-క్రిక్కిరిసినవియు, వీన=బలుపుగలవియు నగు, స్తనానాం=చన్న
లు గలవారును, తామో...పరి-తామ=మిక్కిలి కృశించిన, ఉదర=కడుపుయొక్క-
నడుముయొక్క యనుట, ఉపరి=మీద, లసత్...లతానాం లసత్ = ప్రకాశించు
చున్న, త్రివళీలతానాం = తీగలవలె నున్న మూడు ముడుతలు గలవారును,
'త్రివళీలతపథ్యా హంసవాణీ సువేషా' అన్నట్లు మూడువళులు కలిగియుండుటచే
పద్మినీబాణి సూచితమగుచున్నది. ఇట్టి రూపసంపత్తి గలవారగుకామినులయొక్క,
ఆకృతిం=ఆకారవిశేషమును దృష్ట్యా = చూచి, యేషాం = ఎవ్వరియొక్క-ఏపురుషుల
యొక్క యనుట, మనః=మనస్సు, వికృతిం=వికారమును- కామినులకు పరతంత్రమై
యుండుటను, న ఏతి=పొందదో, తే ఏన=అట్టివాడే, ధన్యాః = ధన్యులు-సుకృతాత్ము
లనుట-ఇట్టి నిర్వికారమైన చిత్తము గలిగియుండుట శమసంపన్నులకే గాన ధన్యు
లనగా శమవంతులైన సువిరక్త లని భావము.

చ. కలికిమెఱుంగువాలుఁదెలిగన్నలు సన్నపుఁగొనుదీఁగెఱై

నలరెడుసద్వళీలతలు శ నంచితయావనదర్పలక్ష్మిచేఁ

గులికెడుసిబ్బెపున్వలుఁదగగుబ్బలునుంగల మించుఁబోండ్లరూ

పులఁ గని నిర్వికారు లగు శ పూరుషులే కృతకృత్యు లిద్దరన్. 61

తా. తెల్ల దామరతేకులం బురుషులు తెలిగన్నఁగవ గలిగి, పరువంపుసాంపునఁ
గ్రిక్కిరిసిన బలితంపు గబ్బిగుబ్బలు నొప్పి, నకనకలాడు నెన్నడుముమీద నునుదీ
వియలవలె నున్నమూడువళులు మురుపుఁ జూప, నిం పారుచెలువలరూపుం జూచి
వికారము నొందనిమనస్సు గలనాకేసుకృతాత్ములు.

అవ. ముందు తా ననుభవించి యున్నయొకకామిని నిపుడుసం
బోధించుటచే తనసువిరక్తిని బ్రకటించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ బాలే లీలాముకుళిత మమీ మన్ధరా దృష్టిపాతాః

కిం క్షిప్యన్తే విరమ విరమ వ్యర్థ ఏష శ్రమన్తే ।

సన్పుత్యన్త్యే వయ ముపరతం బాల్య మాన్ధా వనాన్తే

క్షీణో మోహ స్తృణమివ జగజ్జాల మాలోకయామః॥

62

టీ. ప్లేబాతే=ఓముద్దరాలా! లీలామువళితం - లీలా = విలాసంపువగచేతి,
మువళితం యథాతథా=మొగుడునట్లుగా - అరమోడ్పబడినట్లుగా-అరమోడ్చి అర తెఱ
చినకంటనుండి నిగుడునట్లుగా ననుట, మనరాః=మందసంచారములైన-అల్లల రీతుగాఁ
బొలయుకట్టి యనుట, అమి=ఈ, దృష్టిపాతాః=విలోకనప్రసారములు- చూడ్కుల
పచరింపులు, కిం=ఎందుకు, క్షీప్యస్తే=చిమ్మబడుచున్నవి- వానిని జిమ్మి దగదనుట-
విలాసముచే నరమోడ్చిన కన్నుదమ్ములనుండి యల్లల దిన్నగా నొలయు వాడిచూ
డ్కుల నేల నాపై జాటువగా నిగిడించెద పనుట. విరమవిరమ = ఉడుగుము ఉడు
గుము ఉడుగుము-చూపులఁ జిమ్ముట మిక్కిలియు మాను మనుట, ఏలనఁగా, ఏషః
=ఈ, తే = నీయొక్క, శ్రమః=ఆయాసము-కడగంటిచూడ్కుల నిగుడ్చుటచే గతి
గినయలతె, వ్యర్థః = నిరర్థకము-పసలేని దనుట-దానివలనఁ గోరినఫలము ఒనగూడ
నేరదుగాన నిష్ఫలమే యనుట. ఇంతవఱకును వలపుమత్తునను లోనైయున్న మన
స్సులు గలమిబోంట్లయందు చూపులు నిగుడ్చుటవలన ఫల మేల కలుగ దనఁగా,
జెప్పుచున్నారు, సమ్ప్రతి = ఇప్పుడు, వయం=మేము, అన్యే = వేరైనవారము-మునుప
టివలె నీవిలాసములకు లోనై మోహము నందునట్టివార మిపుడు గా మనుట, ఏ
లనఁగా, బాల్యం = పసితనము-తేక బేలతనము అనఁగా అనివేకము, ఉపరతం =
ఉడిగినది, అయితే వనాస్తే = అరణ్యమునడుమ, అసా=అదఁము - మిక్కిలియాశ.
కలిగియున్న దని శేషము-నీయందు రక్తిని మాని విరక్తితో వనవాసమునేయఁ గో
రుచున్నార మనుట, ఇది యెట్లు గలిగె ననగా, మోహః=అజ్ఞానము, క్షీణః =
నశించినది-నీయం దాసక్తిని గలిగించు కారణమైన మోహము నిర్మూల మైనద
నుట, కాబట్టి, జగత్ బాలం = లోకములసమూహమును-సకలప్రపంచము ననుట,
తృణమివ = పోచవలె - నిస్సాగమైనదిగాననుట, ఆలోకయామః = చూచుచున్నా
రము. 'నిః స్పృహస్య తృణం జగత్' అన్నట్లు జగమునెల్ల గడ్డిపరకవలె నెన్ను
చున్నామనుట - ఇప్పుడు జ్ఞాన ముదయించుటవలన మనస్సుభిముతప్ప తక్కిన వెల్ల
తుచ్చముగా ననుసంధించుచున్నా మనియు భావము కావున నీవు మాపయిఁ జూపులు
చిమ్మవల దని యాశయము,

ఉ. మానిని యేల చిమ్మెదవు శ మాపయి మంధరదృష్టిపాతము
ల్యానుము నీశ్రమంబు విఫ శ లం బిది వింతల మైతి మిత్తటిన్
మానుగ జవ్వనం బడఁగె శ మానసవృత్తి వనంబుఁ గోరె న
జ్ఞానము సప్త మయ్యె యవ శ సంబుగఁ జూచెద మెల్లలోకమున్.

తా. ఓ ముద్దియా! విలాసంపువగచే నర మోడ్చినకన్నుగవనుండి యల్లలఁ
బొలయు ననుజూడ్కులు మాపయిఁ జిమ్మకు జిమ్మకుమా. అట్లు చిమ్ముటవలన
వట్టిచూచునటు కలుగుదు గాని శేషుపద లేకు. ఏలనఁగా మేము మునుపటివలె

నీకులుకు బెళుకులకు బేలుబోవుచుండునవాగ మివుడుగాము. మాబేలతనము తీసిపోయినది. ఇప్పుడు విగ్రహాత్మక వచనాసముదాయం గోరిక కలిగియున్నది. విలస, నీయందుఁ దగులుకలిగి చుమూల మైనమోహము నిరూల మైనదిగాన ప్రపంచమంతయు మాకు గడ్డిపోచవలె నిస్సారమైయున్నది. అట్టిమాయందు నీచూడ్కులు నిష్ఫలముగాఁ జమ్ముఁ దగదు.

అవ. చెప్పినదానినే మఱాకకీనిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఇయం బాలా మాం ప్ర త్యనవరత మివీవరదళ
ప్రభాచోరం చక్షుః క్షిపతి కి మభిప్రేత మనయా ।
గతో మోహోఽస్మాకం స్మరకుసుమబాణవ్యతికర
జ్వరజ్వాలా శాంతా తదపి న వరాకీ విరమతి॥

63

టీ. ఇయం=ఈ, బాలా = ముద్దయ, మాంప్రతి = నన్నుఁగూర్చి, అనవరత = ఎడతెగక, ఇన్ది...చోరం-ఇన్దివరదళ = నల్లగలువతేకులయొక్క, ప్రభా = కాంతి, చోరం = దొంగిలునట్టి-నల్లగలువతేకులతో సాటియైన యనుట, చక్షుః = కంటిని, క్షిపతి = ప్రసరింపఁజేయుచున్నది-నిగుడ్చుచున్నదనుట, అనయా = దీనిచేత-ఈముద్దయ చేత ననుట, కిం=ఏమి, అభిప్రేతం = అపేక్షితమైనది-ఈబాలయెమి యపేక్షించి తన కిచ్చుఁగవ నాపయి నిగిడ్చినదో యది నాకుఁ దెలియకున్న దనుట. అది నీపొందునే యపేక్షించినది, దాని నీవు తెలియపండుటయెట్లు అని యడుగఁగా జెప్పుచున్నాఁడు, అస్మాకం = మాకు, మోహః = అజ్ఞానము, గతః = పోయినది-ఇప్పు డుడిగిన దనుట, స్మర...జ్వాలా-స్మర = మన్మథునియొక్క, కుసుమ బాణ = పూవు టమ్ములయొక్క, వ్యతికర = సంపర్కముచేత ('స్మర శబరబాణ వ్యతికర' అనుచో మన్మథుఁ డనెడి బోయవానియమ్ములసంపర్కముచేత నని యర్థము) కలిగిన, జ్వర = సంతాపముయొక్క, జ్వాలా=సెగ, శాంతా = నిమ్మలించినది-ఉడిగినదనుట, తదపి = అయినప్పటికి, వరాకీ= ఈదౌర్భాగ్యురాలు - లేక యతిసీచురాలు, న విరమతి = ఉడుగకున్నది - చూపులను జిమ్ముట నుడుగకున్న దనుట; పూర్వము ప్రాణప్రియురాలై గొప్పదిగా నెన్నఁబడిన బాల నిష్పడు వరాకీ యని వేర్కొనుటచే దానియెడ నత్యంతవైరాగ్యము కలిగి నూచితమయ్యెడిని. మాకు మోహదులెల నశించి మహావైరాగ్యము కలిగియుండఁగా నది మమ్ముఁ దనవాఁడిచూడ్కులతో గ్రుచ్చుట నిష్ఫలమే కాని దానిచే మాకు వలపు కలుగదు. ఇది తెలిసియు నింకను మాపై చూపులు చిమ్ముచున్నదే యిది యెఱుఁగెనురాలని యాశయము.

ఉ. నీలసరోజవత్రకమశ్రియవిభాహరణప్రవీణద్య

గ్జాలము లీలతాంగి వెదకచల్లెడు నాపయి నేమి గోరెనో

తూలె సమస్తమోహవికృతుల్ రతివల్లభభిల్లభల్లనూ
జ్వాల లడంగె మాసుఁ దన్మనై ఖరి మానదు నోటి నేటికిన్. 63

తా. ఈమధ్య, నిద్దంపునల్లగులువ తోటల నునుజాయలను జీయనునట్టి తన కన్నుంగవ నాపయి నెడతెగి నిగుచ్చుచున్నది. ఏమి తలచి యిట్లు నిగుచ్చుచున్నదో తెలియరాదు నేనుఁ దన్నవలతునని తలచియా? మాకీవుడు మోహమెల్ల నుడిగినది. మరుచి పూవుటయులతాటచే వెమ్మునట్టిపెరుగాఁక సెగలును ఉడిగినవి. ఇట్లు కేవలవిరక్తిచే మాకు వలపులన్నియు నుడిగియుండఁగా ఈనీచురాలుమాత్ర ముడుగక వలపించుటకు వ్యర్థముగా మాపయి వాడిచూగుకలు చిమ్ముచునేయున్నది.

అవ. ఇప్పుడు మరునియొక్కయు వాని పరివారముయొక్కయు నేపును గర్వమును నిరాకరించుపలుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ రే కన్దర్ప కరం కదర్థయసి కిం కోదణ్డటజ్కారితైః

రే రే కోకిల కోమలైః కలరవైః కిం వా నృథా జల్పసి |

ముగే స్నిగ్ధవిదగ్ధముగ్ధమధురై ర్లోలైః కటాక్షై రలం

చేత శ్చుమ్బితచన్ద్రచూడచరణధ్యానామృతం వర్తతే॥ 64

టీ. రేకన్దర్ప=ఓరిమస్సథా, 'రే' యనుట నీచసంబోధనము, కోదణ్డటజ్కారి తైః = వింటియొక్కటంకృతులచే-అల్లెత్రాటిని లాగి చేయుటంకారములచేత ననుట, కరం=చేతిని, కిం = ఎందుకు, కదర్థయసి = పీడించుచున్నావు? ('శరం కదర్థయసి కిం కోదణ్డటజ్కారితం' అనుపాశమున కోదణ్డటజ్కారితం = వింటిటంకారముగలదిగాఁ జేయఁబడిన-ముండు అల్లెత్రాటిని మొరయించుటతోఁ గూడినదైన యనుట, శరం = బాణమును, కిం=ఎందుకు, కదర్థయసి = చెలుపుచున్నావు? నారి మొరయించి తూపు నేయుటవలనఁ బసయేమి యని యర్థము), రేరేకోకిల = ఓకోరికోయిలా, కోమలైః= మెత్తనివైన, కలరవైః = ఆవ్యక్తమధురధ్వనులచేత - పులకులమను తియ్యనియెలుఁ గులచేత ననుట, నృథా = వ్యర్థముగా, కింవా జల్పసి = ఎల వదరుచున్నావు? ('కోమలం కలరవం.....జల్పసి' అనుపాశమున మృదువైన యవ్యక్తమధురధ్వని యెందులకుఁ గూయుచున్నావనుట), వదరుటవలన ఫలము లేదు గాన నది వ్యర్థమే యని భావము. ముగే = సుందరీ, స్నిగ్ధ...మధురైః-స్నిగ్ధ = దటములును 'స్నిగ్ధస్త మస్యనే సానే' అని యమరుఁడు-లేక 'విస్రమ్భే పరమాంకృష్టా మాయాధే దగ్ధ నాదిభిః | యేనాన్తరజ్ఞం ద్రవతి స స్నేహ ఇతి కథ్యతే' అనునట్టిస్నేహముతోఁ గూడినవియు ననుట, విదగ్ధ = పలువగలవిఁసములను మెఱయించుటయందు నిపుణము లును-అనఁగా 'యదర్థనే విరక్తోఽపి క్షుభ్యతే తత్సమస్తథమ్' అన్నట్లు విగ్రహి తైన వలపించుటయందు చతుఃములును, ముగ్ధ = సొగసైనవియు - 'అపరిచ్ఛిన్నవిష

యం మదమనకమీలితం | స్ఫురమాభ్యుపక్షతాయుక్తం తత్స్నేరమితి కథ్యతే' అన్నట్లు ఏదో నొకవిషయమాత్రమున నెలకొనుట లేక నల్లల పాలయుచు మదమంధగత్వాదిగుణములు గలిగియుండునట్టి స్నేరములును, మధురైః=ప్రియములును - లేక, 'శీతశీక్రియతే తాపో యేన తస్మధురం స్పృతమ్' అన్నట్లు సంతాపహాగములును, అయినవియు, లోలైః=స్వభావముచే చంచలములైనవియు - లేక తృష్ణగలవియు 'కటాక్షై ర్హాసగర్భైస్తు సమ్భాగౌత్సుక్యభావనా' అని సుభోగంపుడమిని నెఱుపునట్టివి యనుట, అగు, కటాక్షైః = కడగంటిచూపులచేత - 'యద్గతాగతవిశ్రాంతి నైచిత్ర్యేణ వివర్తనమ్' అని పూర్వోక్తలక్షణములు గలచూపులచేత ననుట, అలం= చాలును-ఇటువంటి చూడ్కులు నిగిడింప నక్కఱలేదనుట, ఏలనగా, చేతః = నా మనస్సు, చుమ్మిత.....మృతం=చుమ్మిత=ఆస్వాదింపబడిన, చన్ద్రమాద = (చందురునిశిరస్సునందుఁ గల) శివునియొక్క, చరణ = అడుగులయొక్క, ధ్యాన = ధ్యానమనెడి, అమృతం = అమృతము గలది యగుచు - శివచరణధ్యాన మనెడియమృతము నాస్వాదించుచు ననుట, వర్తతే = వర్తించుచున్నది. మన్మథుని గెలిచినపరమశివునిచరణముల ధ్యానముచే మాచిత్తము వైరాగ్యము లభించినది. మన్మథుని జయించినవానిని దలఁచుటచే మన్మథజయరూపమైన వైరాగ్యము కలుగువే కదా. అట్టివిరక్తచిత్తుల మైనమమ్ము త్కుద్రులైనయామన్మథాదులు ఏమి చేయుదు రని యొకభావము. 'ధ్యానామృతం' అనుటచే అమృతము గ్రోలి తృప్తిచెందినవానికి పులియఁబెట్టిన కడు గేల యని యొకభావము. బ్రహ్మానందముచే నిండినవానికి నిషయములవలనఁ గలుగు త్కుద్రమైన యానందముతోఁ బనియేమియని యొకభావము. నేనిపుడు పూర్వమువలె మీకుఁ గింకరుడనుగాను శంకరకింకరుడ నని భావాంతరము. ఇట్టిశివచరణ ధ్యానాసక్తుని నన్న వశముచేసికొనుట యసాధ్యముగాన నిట్టి యలవికాని పనిని సాధింపఁబూనుటకు మీ కేమివెట్టి యనియు భావము. అన్నివిధముల మాకు కామినుల యెడ నపేక్షయే లేదు అని పరిమభావము.

ఉ. ఓరిమనోజనూన శర శ మూరక చిమ్మన మిన్న కే వహుం
కారము లేల చేసెదు సి శ కధ్వజ యో మృగశాబకాక్షి నీ
చారువిలోకనంబు లిక ' జాలును నాహృదయంబు శంకరో
దారపదాబ్జచింతన సు శ ధారసతత్పర మయ్యె నియ్యెడన్. 64

తా. ఓరిమన్నభా ! నింటినారి మొరయించుచు నీచేయి నేల గాసివెట్టుకొని యెదవు ? ఓకోయిలా ! కులకులమని యింపారు మెత్తనియెలుగుల నూరక యేల వదరెదవు ? ఓచెలువా ! నెయ్యంబుచే తియ్యంబులై, నెఱుసీటు మిటారించుచు, సాగనులు కులుకుచు, నింపు సాంపారుచుఁ దళుమంటెకును లీను నీకడగంటివాడి చూడ్కులు

నిగుడ్చుట చాలుజాలు. నాచిత్తము, పరమశివచరణారవిందమకరందమును గ్రోలియితర విషయములందు విరక్తి నొందియున్నది.

అవ. మనస్సుయొక్క స్థితినిబట్టియే సంగమము గానివిరహము గాని కలుగు నని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ విరహోఽపి సజ్జమః ఖిలు పరస్పరం సజ్జతం మనో యేషామ్ ।

హృదయ మపి విఘటితం చే త్సజ్జో విరహం విశేషయతి ॥ 65

టీ. యేషాం = ఎవ్వరికి-నీ స్త్రీ పురుషుల కనుట, మనః=మనస్సు, పరస్పరం = ఆన్యోన్యముగా, సజ్జతం = కలిసి యుండునదో-పరస్పరానురాగము కలిగియుండునో యనుట, (తేషాం = వారికి), విరహోఽపి = వియోగావస్థయందును-ఒండొరుల నెఱఁ బాసియుండునప్పుడును, సజ్జమః ఖిలు = సమాగమమే యగునని శేషము-ఒండొరులను బాసియున్నను గలిసియున్నట్టివాచే యగుదు రనుట, ('విరహోఽపి సజ్జమః ఖిలు' అను పాఠమున విరహోఽపి = ఎడఁబాటుకూడ, సజ్జమః ఖిలు = సంగమమే యగును- వారియెడఁబాటు సంగమముతో సాటియగు నని యర్థము) 'హృదయసజ్జమవీవ, మనస్సజ్జమా న తనుసజ్జమవీవ మసజ్జమః, మనస్సులయొక్క కలయికయే మంచికలయిక గాని దేహములకలయిక మంచికలయిక గాదు' అనువచనముంబట్టియు, శరీరమున కంటె సంతరంగమే బలీయమైన దనున్వాయంబునను, అంతరంగములు కలిసియున్న యెడల శరీరములుకలిసియుండుటతో సమానమగుననిభావము. మనస్సుకూడికలేనిచో సంగమముండినను విరహమే కలిగించు ననుచున్నాడు-హృదయం = మనస్సు, విఘ టితంచేత్ = వేటుపటుపబడినదేని-కలిసియుండదేని యనుట, సజ్జః ఆపి=కూడికయు, విరహం=ఎడఁబాటును, విశేషయతి = వృద్ధి నేయుచున్నది. ('హృదయం విఘటితం చేత్' అనుపాఠమున, హృదయము, విఘటితంచేత్ = చక్కగా కొట్టువడినదేని - రెస్సగా నిగ్రహింపబడినదేని యనుట-నిగ్రహించి విరక్తికి లోబటుపబడిన దైన యెడల నని భావము, సజ్జః = సమాగమము, విరహం = ఎడఁబాటును, విశేషయతి = విశేషించినదానినిగాఁ జేయుచున్నది-తనకంటె మేలైనదానినిగాఁ గావించుచున్న దనుట, స్త్రీ పురుషుల మనస్సును ఒండొరులయెడ నిగిడింపక నిగ్రహించిన యెడల నది వారికి సంగమము కలిగియుండినను విరహమునే దానికంటె మేలైనదిగాఁదోపించి దానినే కోరునట్లుచేయుననిభావము - ఈపాఠమునకు కనుగుణముగా పూర్వార్థమునకు ఉత్తరార్థమునకు అర్థాన్వయ మెట్లనగా స్త్రీపురుషులు తమతమ మనస్సులను నిగ్ర హింపక యొండొరులయెడ విచ్చలవిడిగా నిగిడించిన వారు ఒండొరులనుబాసి విరక్తిని బొందఁ జూచినను మనస్సులు కలసియుండుటవలనను రక్తితో నొండొరులఁ గూడి యున్నట్టివాచే యగుదురు. ఇట్లుగాక వారు మనస్సులను బరస్పరము నిగిడింపక నిగ్ర హించినవారు రక్తిగలవానివలెఁ గలసియున్నను విరక్తితో వీడియున్నట్టివాచే యగుదురు అని యర్థము. కాబట్టి మనస్సును నిగ్రహించుట యావశ్యక మనియు,

అది నిగ్రహింపబడఁగా నింద్రియములును విషయములనుండి నివర్తింపబడుననియు. నింద్రియములు నివర్తింపఁగా దానివిషయములైదింటను విరక్తి తనంతనే సిద్ధించుననియు, నిట్లు పంచవిషయములందు విరక్తి సిద్ధించుప్రకార మిరెండవ యర్థమున నిరూపిత మైనదని తెలియునది).

క. విరహమునం దైనఁ పర

స్వర మనురాగులకుఁ బొందు శ భాసిలు మన సె

వ్వరి కెనయదు వారలకును

విరహము హెచ్చుగ నొనర్చు శ వెన సంగతియున్

65

తా. స్త్రీపురుషులచుసంబులు ఒండొంటితోఁ గలిసియుండెనేని వాడబాసి యున్నను గూడియున్నట్టివారే యగుదురు. మనస్సులు వేరుపడియుండెనా వారు కూడి యుండినను ఎడఁబాసినట్టివారే మిక్కిలి యగుదురు. [రెండవయర్థమునకుఁ దాత్పర్యము తద్వివరణమందే నిబంధింపబడినది.]

అవ. దేశాంతరమునందున్న యొకానొకవిరక్తునింగల వైరాగ్యమును వాడు సేయువిచారముంబట్టి ప్రకటించుచుఁజెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ కిం గతేన యది సా న జీవతి, ప్రాణితి ప్రియతమా తథాపి కిమ్ |
ఇత్యుదీత్య ననమేఘమాలికాం, న ప్రయాతి పథికః స్వమన్దిరన్ ||

టీ. సా=ఆ, ప్రియతమా = ప్రేయసి - మిక్కిలి ప్రియురాలైన యానాచెలువ యనుట, యది న.జీవతి=బ్రతికియుండదేని-విరహవేదనఁ దాళమిచ్చే బ్రతికియుండమండిన యెడల ననుట, గతేన=పోవుటచే - నేనింటికిఁ బోవుటచే, కిం=ప్రయోజనమేమి-లేక 'గతేన మయాకిం' అని 'మాయా'శబ్దము నధ్యాహరించుకొన్నయెడల 'పోయినట్టి నాచేనేమి' అని యర్థము. ప్రియురాలు బ్రతికియుండదేని నేనింటికిఁ బోవుటవలనఁ బ్రయోజనమేమియు లేదని భావము. లేక, (యది) ప్రాణితి = బ్రతికియుండునేని - నాప్రియతమ యేదేని వినోదోపాయములచే నెట్లో ప్రాణములు విడువక యుబును వుచ్చుచు బ్రతికియుండునేని యనుట, తథాపి = అట్లయినను-అది యట్లు బ్రతికియుండి నప్పటికిని, (గతేన) కిం=(నేను పోవుటచే) ప్రయోజనమేమి - అది బ్రతికియున్నను విరక్తుడైన నాకు దానివలనఁ బ్రయోజనములేదు గాన నేను పోవుట వ్యర్థమే యని భావము. ఇతి=ఇట్లని - ఇట్లు విచారముసేసి యనుట, పథికః = (ఒకానొక) తెరువరి, నవ...మాలికాం-నవ=క్రొత్తయైన, మేఘమాలికాం = మబ్బులవరుసను - విరహిజనులను మిక్కిలి వీడించునట్టిదాని ననుట, ఉదీత్య = తలమెత్తించుచి, స్వమన్దిరం ప్రతి= తనయింటినిగూర్చి, నప్రయాతి = పయనము కాదు. * వైరాగ్యమునలన చిత్తము

* 'య ద్భావి తద్భవత్యేవ య దభావి నతద్భవత్ | ఇతి నిశ్చితబుద్ధీనాం నచి

గట్టిగా చలింపమాడుటచే తనచెలుగుగూర్చి యింటికి బోడయ్యె ననుట.

క. చన నేటికి బ్రేయసి జే

వనవతి యగునేని ప్రాణవతి గానితటిం

బని యే మని యొక తెరువరి

చనఁ డింటికి నవ్యజలద్రసమయమునందున్.

66

తా. ఒకానొకపాంఘుడు అప్పుడు క్రొత్తగా లేచుచున్న * మబ్బులవరుసను జూచినవాడై యది పరహిజనులకు మిక్కిలి మదనతాపము కలిగించి ప్రాణసంకటము చేయునట్టిదిగాన యిటునున్న తన నెయ్యంపుటిల్లాలు విరహాగ్నిచే నేమగునో యని తలచి యింటికి బోవజూచియు నిరవ్వడంగాన తనలో నిట్లు విచారించుచున్నాడు: 'ఒకవేళ నాప్రియురాలు విరహతాపముచే గుంది ప్రాణములు విడిచియుండునని నేనింటికి బోవుటవలనఁ బనియేమి? లేక, యది యెట్లో యుబుసుపుచ్చుచు బ్రతికియే యుండునను నేను విరవ్వుడను గానఁ బోయియుఁ బ్రయోజన మేమి?' ఇట్లు విచారించినవాడై వాడు తనయింటికి బయనమై పోయినవాడు గాఁడు.

అన. పండితు లైనవారికి దానియందు వైరాగ్యము నుపదేశించుచున్నాడు.

శ్లో॥ విరమత బుధా యోషితృజ్ఞా త్సుఖా త్క్షణభజ్జురా
త్కురుత కరుణామైత్రీ ప్రజ్ఞావధూజనసజ్జమమ్ |
న ఖలు నరకే హారాక్రాంతం ఘనస్తనమణ్డలం
శరణ మథవా శ్రోణీబిమ్బం రణన్మణిమేఘలమ్ ||

67

టీ. హేబుధాః=విద్యాంసులారా, క్షణభజ్జురాత్ = క్షణకాలములో నశించునట్టి, యోషిత్ సజ్ఞాత్ = స్త్రీలతోడిసమాగమ మనెడి - చెలువతోడికూడిక యనెడి,

స్తా బాధతేక్వచిత్ - కలుగనున్నది కలిగి యేతీటును, కలుగరానిది కలుగనే కలుగదు అని బుద్ధిని నిశ్చయించి యున్నవారిని చింత యెచ్చటను బాధింపదు' అనుట విరక్త చిత్తులక్షణము.

* మేఘోదయము మిక్కిలి మదనోద్దీపము. ఇదియే మేఘసందేశమున 'మేఘా లోకే భవతి నుఖినోఽప్యస్యధావృత్తి చేతః | కణ్ఠాశ్లేష్మప్రణయిని జనే కింపున దూరసంస్థే' 'నుఖముగలవారికి - అనగా కాంతలం గూడియున్న పురుషులకుఁగూడ - మేఘమునుజూడఁగా మనస్సు మఱియొకవృత్తి-అనగా వికారముగలది యగుచున్నది. కాంతను బాసి దూరమందున్నవాడై దానిపట్టుక విగి యార కాగిలించుకొన నువ్వి హ్నూరునట్టివానినిగుఱించి చెప్పవేల' యని కాలిదాసు చెప్పియున్నాడు.

సుఖాత్ = సుఖమువలన, విరహాత్ = విరహించుట-క్షణకాలమే సుఖము నిచ్చునట్టి స్త్రీ, సంగమము నుడుగుడచట-దానివలనిసుఖము క్షణికముగాన తుచ్ఛమనియు కావున శ్యామలమనియు నాశయము, ఆయితే, కరుణా... సజ్జమమ్-కరుణా=దయ-(సర్వభూత ములందుఁగాని దుఃఖమునొందినవారిమెడఁగాని కలికరము, మైత్రి=పుణ్యవంతులతోడి) చెలిమి, ప్రజ్ఞా=బుద్ధి-ఆత్మవిషయ మైనజ్ఞానము, వీర లనెడి, వధూజన=స్త్రీ, సమూహము యొక్క, సజ్జమం=మాటువను, కరుణ మైత్రి ప్రజలనెడి స్త్రీలతోడికూడిక ననుట, మగుత=చేయుడు, కరుణాదులే అంతఃకరణముయొక్క మాలిన్యమును బోగొటి శుద్ధపలుచనట్టివి గాన చిత్తపరికర్మములని సాంఖ్యసిద్ధాంతము-ఈ స్త్రీలవలన నూరిత మైనసుఖము గలుగఁగా క్షణికసుఖము నిచ్చునా స్త్రీని జేపటనేల యని భావము. ఎలనఁగా నరకే=నరకమునందు, హార ఆక్రొంతం=ముత్తైపుసరులచే నాక్రమింపబడినది యైన-ముత్తైపుసరులచే శోభిల్లునట్టియనుట, ఘన...మణిలంఘన=గొప్పదైన, స్తనమణి లంఘనమండలము-విటివియైన వట్టువగుబ్బలును, అధవా=లేక, రణ...ఖిలమ్-రణత్ = మ్రోగుచున్న, మణిమేఖిలమ్=మణులు పొదిగిన మొలనూలు గల|| శ్రోణీబిమ్బం= నితంబమండలము-గుండ్రని వలుడపిఱుదులు ననుట, బిగి గబ్బిగుబ్బలులు బలితంపువలుఁ దపిఱుదులును గలమెఱుగుబొండ్లనుట, శరణం=రక్షక మైనది, నఖిలు=కాదుగదా. కరుణాదులతోడిసంగతియో నరకమందును రక్షించునట్టిది. కాబట్టి దానినే కయికొనఁ దగు నని యాశయము.

మ. మన సిం పొందఁగ ధీరులార కరుణామైత్రీమనీషాక్షమా
వనితాసంగమ మాచరింపుఁ డెపుమన్ శ భామాసుఖం బస్థిరం
బని వర్జింపుడు హారరమ్యకుచముల్ శ ప్రాంచన్మణీమేఖలా
ధ్వనితాలంబినితంబమన్ నరకబాధల్ మాన్పి రక్షించునే. 67

తా. విద్వాంసులారా! స్త్రీతోడికూడిక క్షణకాలమే సుఖ మొసంగి నశించు నట్టిదిగాన. దానితోబానేమి: మీకు స్త్రీలతోకూడికయం దిచ్చయుండునేని కరుణ, మైత్రి, ప్రజ్ఞ యనెడి స్త్రీలతోఁగూడుడు. ఎలనఁగా ముత్తైపుసరులచే సిరులు చూపు చెలువలగబ్బిచనుగుబ్బలుగాని లేక చిఱుగజ్జెలచే మ్రోగుచున్న రతనంపు మొలనూలిచేఁ దులకించి వారి బలితంపువలుఁ దపిఱుదులుగాని నరకమునందు వచ్చి మిమ్ము రక్షింపవు గదా.

అవి ఇట్లు సాంఖ్యసిద్ధాంతముచొప్పున వైరాగ్యమును జెప్పి యుపుడు యోగమతానుసారముగా దానినే చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ యదా యోగాభ్యాసవ్యసనకృశయో రాత్మమనసో
రవిచ్ఛిన్నామైత్రీ స్ఫురతి కృతిన స్తస్య కిము తైః |
ప్రియాణా మాలాపై రధరమధుభి ర్వక్త్రవిధుభిః
సనిశ్వాసామోదైః సకచకలశాన్తేనసురతైః॥

టీ. యదా=ఎప్పుడు, (యస్య=ఎవనికి-మీద 'తస్య' అని తచ్చబుండుటచే నిది యధాహార్యము), యోగా...కృశయోః-యోగ ఆభ్యాస=(యమనియమాద్య ప్తాంగములచే చిత్తమును నిరోధించి యాత్మమందునిలుపుట యనెడి) యోగముయొక్క యలవాటునందలి, వ్యసన=ఆసక్తిచేత, కృశయోః=చిక్కినట్టి - యోగాభ్యాసమున మెదిగినట్టి యనుట, ఆత్మమనసోః = ప్రత్యగాత్మ అంతఃకరణము అను రెంటికి. అవిచ్ఛిన్నా = ఎడతెగని, మైత్రి = చెలిమి-సంగడి-యోగాభ్యాసవశమున మనస్సు బాహ్యము లైన శబ్దాదివిషయములను బరిత్యజించి ప్రత్యగాత్మయందు రమించుట యనుట, స్ఫురతి=ప్రకాశించునో, (తదా=అప్పుడు), తస్యకృతీశ=ఆధన్యనకు, ప్రియాణాం = ప్రియురాండ్రయొక్క, తైః=ఆ, ఆలాపైః = మాటలచేతను-చెవి కింపైన తియ్యనిముద్దుపలుకులచేత ననుట, అధరమగుభిః = మోవితేలియలచేతను - నాలుక కింపైన కమ్మోవిపానకములచేత ననుట, సనిస్వాసామోదైః = ఊర్పులయొక్క వాసనలతోఁ గూడినట్టి పద్మినీజాతిని బట్టి ఘ్రాణమున కింపైనవాసనలుగల కమ్మయూర్పులతోఁగూడినట్టి యనుట, వక్త్రవిధుభిః = ముఖచంద్రులచేతను-కంటికింపైన చందురుని వలె నొప్పు నెమ్మోములచేత ననుట, సకుచ...సురతైః-సకుచ కలశ ఆశ్లేష=గిండ్లవంటి పాలిండ్ల కాగిలింతలతోఁగూడిన, సురతైః = రతికేళులచేతను-ఒడలి కింపైన బాహ్య సంభోగములచేతను అభ్యంతరసంభోగములచేతను - 'కుచకళశ' మనుట బాహ్య రతికిని 'సురత' మనుట అంతరరతికిని గమకములు, ఇట్లు చెవి కన్ను మొదలైన యాయా యింద్రియము లన్నిటికిని నింపుగూర్చు, ముద్రియలముద్దుపలుకులు, మోము చందురులు మొదలైనవానిచేత, కిము = ఏమి - వానితో ఏమిసంబంధమనుట, మనస్సు ఆత్మయందు నెలకొని యందలి యమందానందమును అనుభవించునపుడు ప్రియురాండ్ర యాయాలాపాదులు అతితుచ్ఛములుగాఁ దోచును గాన నిట్టివానితోఁ బనేమి యని భావము.

చ. ఎనసినయోగమార్గరతి శ యెవ్వనిడెందములో వెలుంగుతో
గొనకొని యేకమై వెలుంగు శ గూరిమి మీఱంగ వాని కేటికిన్.
వనితలముద్దుపల్కులునుశవా తెర తేనియ లూర్పుదావులున్
గొనబగుమోముఁజందురులుశగుబ్బలఁ గొంగిటఁ జేర్చుకూటముల్.

తా. ఎవడు యోగాభ్యాసమందలినిష్ఠకు మనస్సును బనుపటిచి యాత్మయందు నెలకొల్పి యందలిమహానందము నెడతెగక అనుభవించునో యట్టిధన్యునికిఁ బ్రియురాండ్రముద్దుబలుకులచేతను, మోవితేలియలచేతను, మోముచందురులచేతను, కమ్మయూర్పులచేతను, గిండ్లవంటిగుబ్బపాలిండ్ల బిగి కాగిలింతలతోఁగూడిన పెనఁకువలచేతను వరుసగాఁ జెవిమొదలైన యాయాయ్ద్రియములకుఁ గలుగుసుఖము తుచ్ఛమే యగును గాన నిట్టివానితో వానికి సంబంధము కలుగదు.

అన. వేదాంతముయొక్క సిద్ధాంతముచొప్పున వైరాగ్యమును వర్ణించి నిగమించుచున్నాడు.

శ్లో॥ య దాసీ దజ్ఞానం స్మరతిమిరసశ్చారజనితం
తదా దృష్టం నారీమయ మిద మశేషం జగ దితి ।
ఇదాసీ మస్మాకం పటుతరవివేకాజ్ఞానజుషాం
సమీభూతా దృష్టి స్త్రిభువన మపి బ్రహ్మ మనుతే ॥

69

టీ. యదా=అప్పుడు, స్మర...జనితం-స్మర = మన్నిస్తుండనెడి, తిమిర = (బుద్ధి పరముగా) చీకటియొక్క - కామాంధకారముయొక్క యనుట - (దృష్టిపరముగా) 'తిమిరం నేత్రరోగే స్యా దస్థికారేఽపిచ స్ఫుతమ్' అన్నట్లు, తిమిరమనెడి కంటి తెవులుయొక్క, సశ్చార=శాస్త్రపితేత, జనితం = పుట్టింపబడినదైన, అజ్ఞానం = అవి వేకము, అసీత్=ఉండెనో, తదా=అప్పుడు, అశేషం=సమస్తమైన, జగత్ = ప్రపంచము, నారీమయం ఇతి = స్త్రీమయమైనదని - స్త్రీలచే నిండినదని, దృష్టం = కనుగొనబడినది. మన్నిస్తుండు కలిగించిన యజ్ఞానముచే లోకమెల్ల స్త్రీలుగాఁ గనబడిన దనుట, ఇదాసీం = ఇప్పుడు, పటు...జుషాం-పటుతర = బలీయమైన-(బుద్ధిపక్షమున) అజ్ఞానమును దూలింపఁ జాలినట్టి యనుట-(దృష్టిపక్షమున) ఆరోగమును దూలింపఁజాలినట్టి, వివేక = వివేక మనెడి, అజ్ఞానం = కాటుకను-నేత్రకల్యాణమనెడి సిద్ధాంజనము ననుట, జుషాం = పొందియున్నట్టి, అస్మాకం = మామొక్క, దృష్టిః=మతి-చూపు అని అర్థాంతరము, సమీభూతాసతీ = సమముగాఁ జేయబడినది అగుచు - తన యెప్పటిబాగునకు వచ్చినదై యనుట, త్రిభువనః = మూడులోకములను, బ్రహ్మ=బ్రహ్మముగా - బ్రహ్మమయముగా ననుట, - మనుతే = తలచుచున్నది-జ్ఞాన ముదయించుటవలన జగములనెల్ల బ్రహ్మస్వరూపముగా తెలియుచున్న దనుట. కాటుకచేత కంటితెవులు తీసిపోఁగా మండమొదలైన వస్తువులు వానివాని కలరూపునఁ గనబడునట్లు, లెత్తజ్ఞానముచే కామాంధకారమువలనఁ గ్రమ్మిన యజ్ఞానము తొలఁగగా పరవస్తువు సాక్షాత్కరించుచున్నది. ఈతత్త్వసాక్షాత్కారరూపమైన సమ్యగ్గర్భనముచే సమస్తమును బ్రహ్మకారముగాఁ గనుపట్టడి. ఇదియే వేదాంతసిద్ధాంతమని భావము. ఇట్లు వివేకము పరశ్రేయస్సు కలిగించునది గాన దానింబడయుటకై ప్రయత్నము సేయవలయు నని తాత్పర్యము. 'స్మరతిమిర' 'వివేకాజ్ఞాన' ఇత్యాదిప్రకృతిరంజకములైన యారోపములచే రూపక మలంకారము. 'దృష్టిః' అనుచో మతికిని చూపునకు శేషమూలకమైన యభేదారోపము. అలంకారములు రెంటికిని సంకరము.

చ. స్మరతిమిరప్రచారభవశశ్వదబోధము గల్గువేళ మే
దురగతి ముజ్జగంబులు వశభూమయ మై కన నయ్యె నిప్పు డిం

పరయఃగ సద్వివేకమహితాంజనసంగత మై మదీయభా
సురసమదృష్టి బ్రహ్మముగఁగజూచుచునున్నది విశ్వ మంతయున్.

తా. కంటికిఁ దిమిర మనురోగము కలిగినపుడు చూపుచెడి ఒక గుణము గల వస్తువు మఱొకగుణము గలదిగా నగపడునట్లు బుద్ధికి కామాంధకారముచే నజ్ఞానము కలిగినపుడు బ్రహ్మత్వకమైన జగత్తెల్ల మాకు స్త్రీమయముగాఁ దోచినదయ్యె. కాటుకచే నాకంటితెవులు నశింపఁగా చూపాయావస్తువులను కలఁగితిని గనుఁగొనునట్లు, వివేకముచే నాయజ్ఞానము నశింపఁగా మాబుద్ధి ముల్లోకములను బ్రహ్మస్వరూపముగాఁ దలఁచుచున్నది.

అవ. ఇంతవఱకును జెప్పబడిన సువిరక్తపద్ధతికి విలక్షణ మైనదిగా దుర్విరక్తపద్ధతిని జెప్పుచున్నాఁడు. అందు తొలుత కృతాత్ములకు వివేకము స్ఫురించునని చెప్పినదానినే నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ తావదేవ కృతినామసి స్ఫుర త్యేష నిర్మలవివేకదీపకః।

యావదేవ న కురజ్జచక్షుషాం తాద్యతే చటులలోచనాఞ్చలైః॥

టీ. కృతినాం అపి=ఋషులులైనవారికిని, ఏష = ఈ-పూర్వోక్తమైనయనుట, నిర్మల...దీపకః-నిర్మల = కళంకములేని, వివేక=తత్వజ్ఞాన మనెడి, దీపకః = దీపము, కురజ్జచక్షుషాం = జింకకన్నులవంటి కన్నులు గల స్త్రీలయొక్క, చటు...చలైః - చటుల = చంచలములైన, లోచన అఞ్చలైః = కన్నులకొలుపులచేత-కడగంటిచూడ్కులచేతననుట, యావదేవ=ఎంతవఱకు, నతాద్యతే = కొట్టుపడదో-చూడబడదోయనుట, తావదేవ = అంతవఱకే, స్ఫురతి = ప్రకాశించుచుండును. ఎంతటివివేకఋషుఁడైనను కామినికడగంటిచూపు తగిలెనా యావివేకమును నిర్వహించుకొని యుండువాఁడెవ్వఁడని భావము. అంచలశబ్దము 'అఞ్చలత్వంశుకాస్తే స్యాత్' అన్నట్లు కొనకు వాచకముగా నుండియు కొనయందుండు సామ్యమునుబట్టి కడగంటిచూడ్కులయందు ఉపచరించెడి నని తెలియునని.

క. నీలోత్పలనయనాతర

భాలోకలహతులు సోఽక్షనంతకు వెలుఁగున్

ధీలలితసుజనవిమలో

ద్వేలాతిస్ఫుటవివేకదీపము నెమ్మిన్.

70

తా. వివేకఋషులులైనవారికిఁగూడ నిర్మలమైనవివేక మనెడిదీపము, లేడిచూపులవన్నెలాండ్ర బెరుకుఁగడగంటిచూడ్కులు గ్రుచ్చుకొనకుండునంతవరకే ప్రకాశించును గాని యవి తగిలెనా ప్రకాశింపనేరదు.

అవ. వీరలు దుర్విరక్తులని వీరి వాక్యములవలననే తెలియ నగును. ఆవచనము లిట్టివే యని చెప్పాచున్నాడు.

శ్లో॥ వచసి భవతి సజ్జత్యాగ ముద్దిశ్య వార్తా
శ్రుతిముఖరముఖానాం కేవలం పణితానామ్ ।
జఘన మరుణరత్నగ్రన్థికాఞ్ఞీకలాపం
కువలయనయనాం కో విహతుం సమర్థః ॥

71

టీ. శ్రుతి...ముఖానాం - శ్రుతి వేదములచే ముఖర = శబ్దించుచున్న - ఎడ తెగక వేదములను బరించుచుండుటచే శబ్దించుచున్న యనుట, ముఖానాం = నోళ్ళుగల, పణితానాం = వివేకులను = వేదాంతపాఠీలు లైనవారికిఁగూడ ననుట, కేవలం వచసి = పట్టివాక్కుననే - మాటయందుమాత్రమే యనుట, సజ్జత్యాగం = స్త్రీలతోడి కూడికవదలుటను, ఉద్దిశ్య = గుఱించి, వార్తా = కథ, భవతి = కలుగుచున్నది-మాట లందుమాత్రమే స్త్రీలసంబంధము వదలుకొనవలయు ననువిషయముగాని మనస్సునం దది లేదనుట - అట్లు పూర్వక చెప్పుటేకాని యాచరించుట లేదని భావము. ఏలనఁగా, కువలయ సయనానాం = కలువతేకులవంటి కన్నులు గల స్త్రీలయొక్క, అరుణ... కలాపం-అరుణమణి=కంపులయొక్క, గ్రంథి=కూర్పుగల - కంపులుపొదిగిన యనుట, కాఞ్ఞీమొలనూలనెడి, కలాపం = భూషణముగల, జఘనం=మొలను, విహతుం=విడు చుటకు, కో = ఎవ్వఁడు, సమర్థః = చాలినవాఁడు - ఎవఁడును విడువఁజాలఁ డనుట. బహుతరముగా దుర్విక్తులమాట లిట్టివే యని భావము.

చ. నిగమసుభాషి తాభ్యసనశనిష్ఠులు గల్గినయట్టిపండితుల్
మగువలపొందు నింద్య మని శ మాటికి వార్తలు చెప్ప నేర్పరుల్
జగమున నెవ్వఁ డోపు విల శ సత్కురువిందమణిప్రభాధగ
ద్ధగితకలాపరమ్యవని శ తాజఘనంబుఁ బరిత్యజింపఁగాన్. 71

తా. దుర్విక్తులు వేదముల నెప్పుడు పఠించుచుండు వేదాంతజేత లైనను చెలువలతోడిసంబంధము కూడదని మాటలుమాత్రమే చెప్పుచుండురు గాని మనః పూర్వకముగా నటు లాచరింపరు. ఏలన మంచికంపులు పొదిగిన మొలనూలిచే చెలు వారుచున్న కలువకంటుల మొలలను విడువ నెవ్వరితరము?

శ్లో॥ స్వపరప్రతారకోఽసౌ, నిన్దతి యోఽలీకపణితో యువతీః ।
యస్మా త్తపసోఽసి ఫలం. స్వర్గః స్వర్గేఽసి చాప్సరసః॥ 72

టీ. యం = ఏ, అలీకపణితః = కపటపండితుఁడు - నిజమైన పండిత్యము లేని పురుషుఁ డనుట, యువతీః = జవరాండ్రును, నిన్దతి = దూషించుచున్నాఁడో, అసౌ =

అట్టి యీ, స్వ...తారకః-స్వపర = తనయొక్కయు నితరులయొక్కయు, ప్రతారకః = వంచకుడు - తన్నును నితరులను వంచించువాడు అగునని శేషము - ఎవడు పండితుడైయుండి జవరాండ్రను మాపించునో యట్టివానిపాండిత్యము సత్యమైనది కాదు, వట్టి బూటకమే యగును. ఏలన, వాడట్లు వారిని నిందించినను దుదకు నిందించిన తన్నును ఆనిందలను విన్న యితరులను వంచించినవాడే యగునని భావము. ఆ వంచించుట యెట్లో చెప్పుచున్నాడు, యస్మాత్ = ఎందువలన, తపసోఽపి = ఆపండితుడు సేయు చాంద్రాయణాదులు వ్రతోపవాసాదులు మొదలైన రూపముగా నుండు) తపస్సునకుగూడ, ఫలం = ఫలము, స్వర్గః = స్వర్గమో, స్వర్గేఽపి = ఆస్వర్గమునందుగూడ, అప్సరసః = ఊర్వశిమొదలైన యచ్చరలు, ఫలం = భోగ్యవస్తువో - ఆ స్వర్గమునందు యచ్చరలతోడిసంగమమే ఫలమగునో యనుట, అందుచేత వారిని నిందించుకల పాండిత్యము గలవాడు తన్నును తనయుపదేశమును విను నితరులను వంచించిన వాడగు నని పూర్వముతో నన్వయము. తపస్సునకు ఫలము రంభాది స్త్రీలతోడి సంభోగము. ఇట్లు పండితుడు తపంబుచేసి యా స్త్రీలతోఁ గూడంబోవువాడయ్యు నది తెలియక యిచట స్త్రీలను నిందించుటచేఁ దన్ను వంచించుకొన్నాడనియు, నిట్లు పరులకును ఫలమైయుండఁగా స్త్రీలను నిందించిచెప్పుటచే వారినిగూడ వంచించినాడనియు భావము. ('స పరప్రతారగౌఽసౌ' అనుపాఠమున, ఏపండితుడు తనకు జవరాండ్రు ప్రియులుగా నుండియు వారిని నిందించుచున్నాడో యట్టివాడు కేవలము పరులను వంచించువాడనియుఁ గాబట్టి సరియైనపండితుడు గాడనియు నర్థము.)

తే. కుటిలవాదియుఁ బరవంచ శ కుండు వాడు

నెమ్మి నెవ్వాడు యువతుల శ నిందసేయు

నింద్రలోకము తపముల శ కెల్ల ఫలము

స్వర్గమున నున్నవార ల శ చ్చరలు గారె ?

72

తా. తపంబుసేయుటకు స్వర్గము ప్రాప్తించి యందు రంభాదులైన మంభస్తనుల ననుభవించుటయే ఫలము. ఇట్లు చెలువంపు జవరాండ్రతో కూడికయే ఫలముగా నుండియుఁ బండితుఁ డెవ్వడేని వారిని నిందించునేని వాని పాండిత్యము గల్గయే యగును. వాడును అట్టిఫలము తెలియక నిందించుటచేతన్నేకాక, నిందించి చెప్పుటచే తక్కినవారినిగూడ వంచించినవాడగును.

అవ. మన్మథుని జయించుట మిక్కిలియుఁ గష్ట మని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ మత్తేభకుమ్భదళనే భువి సన్తి ధీరాః

కేచి త్ప్రచణ్డమృగరాజవధేఽపి దక్షాః |

కిన్తు బ్రవీమి బలినాం పురతః ప్రసహ్య
కన్దర్పదర్పదళనే విరలా మనుష్యాః ॥

73

టీ. భువి=భూలోకమునందు, మత్తే...దళనే=మత్తేభ = మడిచిన యేనుగుల యొక్క, ఘమ్భ=ఘంభసలమును, దళనే = చీల్చుటయందు, ధీరాః=శూరులైనవారు, సన్తి=కలరు, కేచిత్ = కొందఱు పురుషులు, ప్రచణ్ణ...వధేఽపి-ప్రచణ్ణ = మిక్కిలి భయంకరమైన, మృగరాజ = సింహముయొక్క, వధేఽపి = చంపుటయందును-బెడిదలైన సింగమును జంపుటమగూడ ననుట, దక్షాః=చాలినవారు - ఏనుగును జంపువారి కంటె శూరులైనవారును గల రని భావము. కిన్తు=అయినను, బలినాం = బలాధ్యులైనవారియొక్క-జ్ఞానబలము గలవారియొక్క యనియు గమ్యము, పురతః=మోల, బ్రవీమి=చెప్పుచున్నాను-దే యెత్తి జంతులేక చాటిచెప్పెద ననుట, చెప్పుట యేదనగా, ప్రసహ్య = బలాత్కారముగా-భుజబలమువలనగాని బుద్ధిబలమువలనగాని యనుట, కన్దర్ప...దళనే-కన్దర్ప = మన్మథునియొక్క, దర్ప = గర్వమును, దళనే = చీల్చుటయందు-పోగొట్టుటయందనుట, మనుష్యాః = (నేర్పరులైన) మనుష్యులు, విరళాః = పలుచనైనవారు-ఎక్కడనో యరుదుగా నుందురు గాని పెక్కడను లేరనుట. ఇచట 'కన్దర్పదర్ప' అనుటచే వృత్త్యను ప్రాసము.

తే. సమదక్షంజరక్షంభభం శ జనులు మఱియు

నుగ్రమ్మగరాజవధదక్షు శ లుర్విఁ గలరు

తఱుచుగా లేరు కందర్ప శ దర్పదళన

నిపుణజను లని చాటింతు శ నిఖిలసభల.

73

తా. వుడమియందు మదపుటేనుగుల కుంభములనుం జీల్చుచాలినట్టి శూరులున్నారు. వీరననేల, మిగుల బెడిదమైనసింగమును దునుమఱాలు మహావీరులును మఱికొందఱున్నారు. ఎట్టివారుండిననేమి? మన్మథునియేపు రూపుమాపంజాలిన వారెవరో మిక్కిలియరు దని యెట్టిబలవంతులమోలనేని జంతులేక చెప్పుచున్నాడను.

అవ. మన్మథుని జయింపరాదని ముందుచెప్పిదానినే మఱొక రీతిని మఱలఁ జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ సన్మార్తే తావ దాన్తే ప్రభవతిచ నర స్తావదే వేన్ద్రియాణాం

లజ్జాం తావ ద్విధత్తే వినయమపి సమాలమ్భతే తావదేవ|

భూచాపాకృష్టముక్తాః శ్రవణపథగతా నీలపక్ష్యాణ ఏతే

యావల్లీలావతీనాం న హృది ధృతిముషో దృష్టిబాణాః పతన్తి॥

టీ. భూచా...ముక్తః-భూచాప = కనుబొమ యనెడివింటిచేత, అకృష్ట = ఈడువబడినవియును, ముక్తః = విడువబడినవియు - (దృష్టిపరముగా) కనుబొమలు త్రిప్పినిగిడింపబడినవియు, (బాణపరముగా) విలు వంగునటు నారి నీడ్చి ప్రయోగింపబడినవియు నని తెలియునది, శ్రవణపథగతః = చెవితోవను బొందినవియు- (దృష్టిపరముగా) కన్నులు చెవివఱకు నిడుదగాఁ జాగి యుండుటచే నందుండి వెడలునపుడు చెవి నొఱసికొని నిగుడునట్టియు- (బాణపరముగా) వింటిని జేవివఱకు సారిండుట వలన నందుండి వెడలునవి యనియు సర్థములు, నిలపఁజ్ఞానః = (దృష్టిపక్షమున) నల్లని తెప్పలు గలవియు- (బాణపక్షమున) నల్లనిగలులు గలవియు, ధృతీముఖః = ధైర్యమును హరించుననియు-రెంటికి సమము, అయిన, ఏతే = ఈ-పురుషుల తెంపును దూలిండుటచే ప్రసిద్ధములైన యనుట, లీలావతీ నాం = వగలాండ్రయొక్క, దృష్టి బాణః=చూపులనెడితూపులు. యావత్=ఎంతవఱకు, హృది=(దృష్టిపరముగా) మనస్సునందు-(బాణపరముగా) తొమ్మునందు, నపతన్తి = పడవో-నాటవో యనుట, నరః=పురుషుఁడు-విద్యానుఁడైనననుట. సన్సార్గే=మంచిమార్గమునందు - శ్రుతిస్మృతులు బోధించెడియాచారమునం దనుట, తావదేవ=అంతవఱకే, ఆన్తే = వర్తించుచున్నాఁడు, ఇన్ద్రియాణాం=ఇంద్రియములకు. తావదేవ=అంతవఱకే, ప్రభవతి=చాలిన వాడగును-అంతవఱకే ఇంద్రియముల నడంపజాలు ననుట, లజ్జాం = సిగును-శోత పుట్టించు పనులఁ జేయుటకుఁ గొంతుట ననుట, తావదేవ=అంతవఱకే, విధత్తే = అనువర్తించుచున్నాఁడు, విషయమపి=ఆడఁకువనుగూడ, తావదేవ=అంతవఱకే, విధత్తే=అనువర్తించుచున్నాఁడు, విషయమపి = ఆడఁకెవనుగూడ, తావదేవ = అంతవఱకే, సమాలమృతే = కైకొనుచున్నాఁడు. ఘలుఘలాండ్రవాలారుజూడ్కులు తాకినపిదప సన్సార్గ ప్రవర్తనాదులు నిలుపుకొన నెవ్వఁడును నేరఁడనిభావము-ఇచట మంత్రార్థమున సమస్త వస్తువర్తినావయవరూపక మలంకారము.

శా. సారాచారముఁ బూను నిందియములన్ శ శాసించు లజ్జాన్వితుం
డై రాజిల్లుఁ బ్రశాంతిఁ జేకొను నరుం శ డందాఁక నెందాఁక దు
ర్వారంబుల్ శ్రుతిమార్గగాములు నుదా శ రభూధనుర్ముక్తముల్
నారీవీక్షణబాణముల్ చొరపు వి శ న్నాణంబుగా డెందమున్. 74

తా. విలుకొండు వింటిని వంచి చెవివఱకు నారిని లాగి విడుచునట్టి నల్లనిగలు లతోఁ గూడినతూపులవలె, ఘలుఘలాండ్రు కనుబొమలు వంచి చెవివఱకుఁ గడలుకొను కన్నుంగవనుండి నల్లని తెప్పలనిటు దీటుకొను వాడిచూపులు నిగిడింపకుండునంత వఱకే యెట్టిపురుషునకుఁగాని మంచినడవడియు, నింద్రియములనడంచుటయు, లజ్జయు విషయమును నుండును. వా రట్టిచూపులు నిగిడించిరా యివియెల్ల నుండనే యుండఁ జాలవు.

అవ. వేయేల ; చెలువలు పూనినయెట్టిపసికిఁగాని బ్రహ్మయు నడపడఁజాలఁ డనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఉన్నత ప్రేమసంరమ్భా, దారమ్భంతే య దజ్ఞనాః ।

తత్ర ప్రత్యూహ మాధాతుం, బ్రహ్మసి ఖలు కాతరః ॥ 75

టీ. అజ్ఞనాః = స్త్రీలు, ఉన్నత...సంరమ్భాత్ = ఉన్నతమైన మైన విచ్చలవిడియైన, ప్రేమ = అనురాగముయొక్క, సంరమ్భాత్ = సంగ్రహముచేత - ఉరవడి చేసనుట, యత్ = దేనిని-ఏపనిననుట, ఆరమ్భంతే = చేయదొడగుదురో, తత్ర = అందు. ఆపనివిషయమున ననుట, ప్రత్యూహం = నిఘ్నమును, ఆధాతుం = చేయుటకు, బ్రహ్మ అసి = బ్రహ్మయును-తక్కినవారినిజెప్ప నేల యనుట, కాతరః ఖలు = పిటికియైనవాడు గదా - ఆపనిని చెలుచుటకు భయపడుననుట - చెలుచుటకు శక్తుడు గాడనిభావము. ఒకటిని నిశ్చయించిరా దాని నెవ్వ రడ్డగించినను విడువక యెదురులేక యుండునంగ నలను అడ్డగించువాఁ డెవఁ డని యాశయము.

క. ప్రేమావేశభరంబున

భామాజను లాచరించు శ పని మరలింపం

దామరవిరిలోఁ బాడమిన

యామేటికి నైన నలవి శ యగునె తలంపన్. 75

తా. చెలువలు బలితంబైనవలపున తత్తటపడి మంచిదో చెడదో యెట్టిపనిని గాని చేయఁబూనిరేని దాని నడ్డగించి నిలుపుటకు బ్రహ్మయు సేఁ డనఁగాఁ దక్కినయెట్టివారు నడ్డగింపఁజాల రని చెప్ప నక్కఱలేదుగాదా.

శ్లో॥ తావ న్మహత్త్వం పాణ్డిత్యం కలీనత్వం వివేకితా ।

యావ జ్వలతి నాజ్ఞేషు హతః పఞ్చేషుపావకః ॥ 76

టీ. యావత్ = ఎంతవఱకు, హతః = రిచుఁడైన-తన్నుఁ గొలిచినవారిని మిక్కిలి యగౌరవపాత్రులం జేయుటచే నికృష్టఁ డైనట్టియనుట, పఞ్చేషుపావకః = మన్మథుఁ డనెడి యగ్ని, అజ్ఞేషు = అవయవములందు, నజ్వలతి = వెలుగఁగుండునో-తాపము పుట్టిం పఁపండునో యనుట, తావత్ = అంతవఱకు, మహత్త్వం = మహానుభావత్వము-పేరిమి యనుట, పాణ్డిత్యం = ప్రజకలిమి-ఎఱుక యనుట, కలీనత్వం = నుంచికులమునఁ బుట్టు టయు, వివేకితా = ఎగులగులను విచారించి తెలియునేరువును, ఉండు నని శేషము.

క. కులశీలవివేకంబులు

దొలఁగక నరులందు నిల్చు శ దుర్భరమదన

జ్వలనము సర్వాంగంబుల

నెలకొననందాఁక నంత శ నిలువం గలవే. 76

తా. మన్మథాగ్ని శరీరమును తరింపఁజేయ గుండునంతఁజే పిక్కిలికమును,

నెఱుకయును, ఆభిజాత్యమును, వివేకమును నిలిచియుండును గాని యది తపింపఁ దొడఁగెనా యవి యేవియు నిలిచియుండవు:

అవ. సాంసారికులకు సద్గతి కలుగుట మర్లభ మని సహేతుక ముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శాస్త్రోఽపి ప్రగణితనయోఽప్యాత్మబోధోఽపి బాధం

సంసారేఽస్మి నృవతి విరలో భాజనం సద్గతీనామ్ ।

యే నైతస్మిన్నిరయనగరద్వార ముద్ధాటయన్తి

వామాక్షీణాం భవతి కుటిలా భూలతా కుఞ్చి కేవ॥

77

టీ. 'యేన' = ఎందుచేత, 'ఏతస్మిన్' = (సంసారే) = ఈసంసారమునందు, వామాక్షీణాం = (సాగసైనకన్నులు గల) స్త్రీలయొక్క, కుటిలా = వంకరయైన, భూలతా = తీగ పంటి కనుబొమ, కుఞ్చికా ఇవ = కుంచెకోలవలె - గడియప్రమానుదీయు వంకరయిన ప కమ్మివలె, నిర...ద్వారం = నిరయనగర = యమపురముయొక్క, ద్వారం = వాకిటిని వాకి టితలుపుగడియమ్రాను ననుట, ఉద్ధాటయన్తి = తెఱచునట్టిది - వ్యామోహమును బుట్టిం చిదుర్గతిని ప్రవేశింపఁజేయున దనుట' భవతి = అగునో, (అతః = అందుచేత), శాస్త్ర జః ఆపి = సకలశాస్త్రరహస్యములను దెలిసినవాడైనను, ప్రగణితనయః ఆపి - ప్రగ ణిత = మిక్కిలివల్లింపబడిన, నయః ఆపి = నీతిశాస్త్రము గలవాడైనను - నీతిశాస్త్ర మును జక్కఁగా పరిశీలించినవాడైన ననుట - ('ప్రణితవినయోఽపి' అనుచో ప్రసి ద్ధి నొందినవినయము గలవాడైనను - వినయముచేఁ బ్రసిద్ధుడైన ననుట), బాధం = దృఢముగా, ఆత్మబోధః ఆపి = పొందబడినజ్ఞానము గలవాడైనను - దృఢజ్ఞాన ముప్ప తిల్లినవాడైన ననుట - ఆత్మబోధోఽపి' అనుచో ఆత్మజ్ఞానముగలవాడైనను ననుట), అస్మిన్ = ఈ, సంసారే = సంసారమునందు, సద్గతీనాం = మంచిగతులకు, భాజనం = పాత్రము, విరలః = పలుచనైనవాడుగా - ఎవడో యొకఁ డనుట, భవతి = అగును. స్వర్గాదిసద్గతులను ఎవడో యొకఁడు పొందు ననుట, యమపురమువాకిలిఁ దెఱచు కుంచెకోలవంటిదై కలువకంటుల వంకరయైన కనుబొమ జనులకు మరులుకొలుపు నీ సంసారమునం దెంతవలకు మెలఁగుచుండునో యంతవలకు శాస్త్రజ్ఞ త్యాదిగుణ ములు గలపురుషులుకూడ సద్గతులకుఁ బాత్రులు కాఁజాలరని భావము. స్త్రీలతోడి సంగము కలవారికి సద్గతి యొక్కడి దని యాశయము. అలంకార ముపమ.

తే. శాస్త్రవిదుఁ డైన బుధుఁ డైన శ సనయుఁ డైన

సద్గతికిఁ బోవు టరిది సం శ సారసరణి

యమపుర ద్వారములకవా శ టములఁ గుంచి

కలునుబలె. విప్పుచున్నవి శ కలికిబామలు.

77

తా. చెన్నారకున్నంగవలు గల చిన్నారి పూజోడుల విలువపుగలిగి తీవయవలె సొంపారు కనుగొను, యమపుగద్వారముయొక్క తలుపుగడియ్య దీయుమం చెకోలవలె (నుగతికిం బోవుచున్నదై) యీసాసారమునందు వెలయుమండగా నిగువర్తిండు పురుషుడు శాస్త్రజ్ఞుడైనను, నీతిశాస్త్రపశులైనను, జ్ఞానసంపన్నుడైనను సద్దత్తికి బాత్రుడగుట యరిది.

అవ. రెండుశ్లోకములచే చున్మధునివింతనడవడినీ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కృశః కాణః ఖిష్టః శ్రవణరహితః పుచ్ఛవికల్పః
వ్రణీ పూయక్లిన్నః కృమికులశతై రావృతతనుః |
క్షుధా ట్మామో జీర్ణః పిఠరకకపాలార్పితగళః
శునీ మన్వేతి శ్వా హతమపి చ హన్వేవ మదనః ||

78

టీ. కృశః = (మాను దొరకమిచే దేహమున తోలు నెముకలుమాత్రము మిగులునట్లు) చిక్కినదియు, కాణః = గ్రుడ్డిదియు-లేక, 'కాణః కాకైకచక్షుషః' అన్నట్లు ఒంటికన్ను గలదియు, ఖిష్టః = పుంటిదియు - నేయరాని పని చేయుట బట్టి దుడ్డు కట్టదెబ్బచేతఁ గాలువెరిగిన దనుట, శ్రవణరహితః = చెవులు లేనిదియు-చెవులు మొదలంట తెగినదియు, పుచ్ఛవికల్పః = తోడియందు విచ్ఛేదము నొందినదియు-తోడ తెగినది యనుట, వ్రణీ = (దేహమెల్ల) గాయములు గలదియు-లేక పులుపులు గలదియు, కావుననే, పూయక్లిన్నః = (ఆ పులుపులనుండి కాలునట్టి) చీముచే దడిసినదియు, కృమికులశతైః = వందలకొలది పురుగుల సమాహములచేత, ఆవృతతనుః-ఆవృత = క్రమ్ముకొనబడిన-పురుగు లంతటను వ్యాపించిన యనుట, తనుః = దేహముగలదియు, క్షుధా = ఆకటిచేత, ట్మామః = క్షీణించినదియు, జీర్ణః = ముడిసి యాగములబిగి వీడినదియు, పిఠరక...గళః-పిఠరక = పుండయొక్క, కపాల = పెంకుచేత, అర్పిత = ఉగ్రపదబడిన, గళః = మెడగలదియు-పుండయొక్క వలయముగా నుడు మాతిపెంకు మెడయందుఁ దగులుపడియున్నది యనుట-పుండయందు తల దూర్చి ముగలియన్నమును బూరముగాఁ దిని యంతమాత్రకే బలిసితలను వెలికిఁ దీయజాలక యిటునటుఁ గుంపవీడివికొట్టగాఁ నది చగిలి యగుగుపెంకు వేలుపడినంత దారిమూలిపెంకు తన గొంతునఁ జమ్మకొనియున్న దనుట-లేక, దొంగతనమునకై దండించుటవలగాను చట్టినో మంగలమునో నకుమ బొందజేసి మెడపద దగిలింపబడినది యనియు గావ్యము, ఇట్లు రోతయెట్టిదలక్షణములుగల, శ్వా = పుక్క, శునీ = ఆకపపుక్కను, అన్వేతి = వెంబడించుచున్నది-కలయకకొఱకు వెనుకొనుచున్న దనుట, హతమపి చ = నశించినదానిని సేతము, మదనః = చున్మధుఁడు, హన్వేవ = చంపనే చువుచున్నాఁ

దు-మరులుకొలిపి వీడించుచున్నాడనుట - చచ్చినదానినే చంపుట యన్యాయమనియు
నిచారింపఁ దనుట, పలుగాకియైన మరుఁడు ఎవరిని ఏమి దాఁ జేయడఁగుట. మరులు
దలసూపరాని యిట్టియవలక్షణపుదశనున్నటుక్క మరులుకొనుట దానిస్వభావము కాదు,
మరునిప్రభావమే యని యాశయము.

చ. కరము కృశించి కాల్ విటిగి కన్నులు గానక పుచ్చహీన మై
పురుగుట గ్రమ్ము చున్ననణశ్రవుంజము మే నలమంగ నాకటం
బరవశ మై ఘోరముఖకరపాలగళం బగు కక్క- పెంఱితో

నరిగెడుఁ గూళజంతువుల క్క నైన నధించు మనోజుఁ డక్కటా. 78

తా. ఎమ్ములు తోలుగాఁ జక్కి, యొకకన్ను పోయి, కాలు విటిగి, మండ్ర,
చెవులు మొదలఁటఁ దెగి, గోఁకయుఁ దులిగి, జేహమాతయు గంట్లును బుండ్లునై
వానినుండి కాలు దీముచేఁ దడిసి, అందుండిపుట్టిన లెక్కిడరాని పురువులు జేహము
సందెల్లఁ బ్రాఁదులాడ, ఆకటిచేఁ దటిగి, ముదిమిచేఁ దూలి, మండయొక్క పలయా
కారపు మూతిపెంస మెడఁ దగులుపడి, యిట్లు రోతలపాలైయున్న టక్కస
యితము తనచెడుగతిని దలంపక యొకయాఁడుటక్కను జూచెనా మరులుకొని దాని
వెనువెంటఁ దగులుచున్నది. ఇది మరునిమహిమ. వాడేమి! ఇంచుమించుగాఁ జచ్చి
నదానినిగూడ విడువక పలపుగొలిన చంపనేచంపుచున్నాడు. ఏమి యన్యాయము!

శ్లో॥ స్త్రీముద్రాం ఝషకేతనస్య పరమాం సర్వార్థసమ్పత్కరీం

యే మూఢాః ప్రవిహాయ యాన్తి కథియో మిథ్యాఫలాన్వేషిణః

తే తేనైవ నిహత్య నిర్దయతరం నగ్నీకృతా ముణ్డతాః

కేచి త్పశ్చశిఖీకృతా శ్చ జటిలాః కాపాలికా శ్చాపరే॥ 79

టీ. కథియః = దుర్ముద్ధి గలవారును, కాపాలియే, మూఢాః = వివేకము లేని
వారును అగు, యే = ఎవరు, మిథ్యాఫలాన్వేషిణః సన్తః-మిథ్యాఫల = బూటకములైన
ఫలము లైనవానిని - అభూతచరము లగుటచే లేనివానితో సాటి యగు స్వరూపి
మోక్షఫలముల ననుట, అన్వేషిణః సన్తః = వెదకునట్టివా రగుచు, సర్వార్థః
కరీం-సర్వ అర్థి = సమస్తములైన ధర్మార్థకామము లనెడిపురుషార్థములయొక్క,
సమ్పత్ = కలిమిని, కరీం = చేయునట్టిదియు - ధర్మార్థకామపురుషార్థముల సమ్ప
త్తికి హేతు వైనది యనుట, పరమాం = శ్రేష్ఠమైనదియు, ('జయిన' అను పాఠ
మున మన్మథునికి జయముగలిగించునదియు ననియర్థము). అగు, ఝషకేతనస్య =
(చేఁప పడగలయందుఁ గల) మన్మథునియొక్క, ('మనుమాయుధస్య' అనుచో
పుత్రులు అయుధముగాఁగల మన్మథునియొక్క), స్త్రీముద్రాం = స్త్రీయనెడి
ముద్రను - స్త్రీరూపము గా నున్నవానిచిహ్నము ననుట, ప్రవిహాయ = విడిచి,

యాత్రి=పోవుదురో-మఱొకమార్గమునఁ బోవుదురో యనుట - ప్రవాజు లగుదురో
యని భావము, లే=అమాధులు, లేనవివ - వానిచేతనే - తనముద్ర సతిక్రమించుటచే
గుసితుడైన యామస్మగునిచేతనే యనుట, నిర్ణయతరం = మిక్కిలి దయలేనట్లుగా,
నిహత్య=తప్పుపపటుపబడి, సగ్నికృతాః = దిస్స మొలవారుగాఁజేయబడిరి - దిగంబరు
లనెడి సన్న్యాసులు గావింపబడిరని యర్థాంతరము, ముడ్డితాః = తల గొటిగింప,
బడినవారైరి - ముండితశిరస్కులైయుండు పరమహంసలుగాఁ జేయబడి గలి యర్థాం
తరము, కేచిత్ = కొందఱు, పశ్చిశిఖీకృతాః=అయిదుశిఖిలు గలవారుగా - అనఁగా
సగము గొటిగింపబడి సగముజుట్టుగలవారుగాఁ జేయబడిరి-పంచశిఖి లనబడు యతు
లైరనుట, కేచిత్ = కొందఱు, జటిలాః=జడలుదాల్చినవారైరి - మునులైరని యర్థాం
తరము, అపరే = మఱికొందఱు, కాపాలికాశ్చ = తలపునుకతో బిచ్చమెత్తువా
రైరి - కాపాలికులను నొకతెగ సన్న్యాసు లైరనుట - తనముద్రను బరిత్యజించినవారి
నెల్ల వస్త్రహీనులు మొదలైనవారినిగాఁ జేసెనుగాని సౌభాగ్యసంపన్నులను జేయ
లేదనుట. లోకమున తీక్షణుడందులైన రాజులు తమయాజ్ఞ నుల్లంఘించి యపరాధు
లైన జనులకు కొందఱిని కలధనమెల్లఁ దీసికొని కట్టుకుడనెతము లేమండఁజేసియుఁ
కొందఱిని తలయాతయు, గొటిగించియు, కొందఱిని సగముతలమాత్రము గొటికించి
యు, కొందఱిని జడలందాల్చునట్లు చేసియు, కొందఱిని పునుకతో బిచ్చమెత్తునట్లు
చేసియు నెట్లు దండించునో అట్లే మన్మథుం డనురాజు సంసారనుఖసాధనము
స్త్రీయే యని సిద్ధాంతముచేసి దానిమీద తాను వేసియున్న స్త్రీరూపమైన ముద్రను
ఎవఁ డుల్లంఘించి మఱొక మార్గమునఁ బ్రవ రించునో వారిని వస్త్రహీనులు మొదలైన
వారినిగాఁ గావించి దండించునని భావము. స్త్రీసగము వదలి వైరాగ్యము నొందిన
వారిలోఁ గొందఱు దిస్స మొలగా నుండు సన్న్యాసులుగాను (లేక దిగంబరులనెడి
బుద్ధసన్న్యాసులుగాను) గొందఱు పరమహంసులుగాను గొందఱు పంచశిఖులను
తెగవారుగాను, గొందఱు జడదారులుగాను, గొందఱు కాపాలికు లనెడియుక
తెగయతులుగాను నగుదురని యాశయము. ఇచట వైరాగ్యకృతములైన నగ్నత్వాదు
లను మన్మథకృతములుగా నుత్పేక్షించుటచే ఉత్పేక్షాలంకారము. ఇది 'నూనమ్'
ఇత్యాదివ్యంజకములు ప్రయుక్తములు కానందున గమ్యమగును.

చ. స్మరునకు సర్వలోకజయనంపద లీయఁగఁ జాలుప్రౌఢలం
దరుణుల నింద సేయుట నశధర్ములు కొందఱు మానవుల్ దిగం
బరులును బ్రహ్మచారులుఁ గరపాలక పాణులు దండహస్తులై
తిరుగుచు నున్నవారు రతిదేవుని మీఱిన భోగ మబ్బునే. 79

తా. ఏమాఘులు బుద్ధిచెడినవారై ప్రత్యక్షముగా సకలార్థముల నొడఁగూర్చు
నదియు స్త్రీయనబడునదియు నైన మన్మథుని మేలిముద్రను గైకొనక వదలి

స్వర్గము మోక్షము ననెడి కంటికిఁ దెలియరాని బూటకపుఫలముల వెదకుచు భోవు
దురో యట్టివారిని మన్నఁకుడు, లోకములొ రాజులు తమముద్రను సరకుసేయని
వారిని గావించునట్లు, మిక్కిలియు నయమాలి కీడుపటిచి వారొగొందఱిని గట్టు
పుట్టమునైతము లేనివారినిగాను (దిగంబరులనుగా ననుట), కొందఱిని దలయంతయు
గొటిగింపఁబడినవారినిగాను (పరమహంసులనుగాననుట), గొందఱిని సగముతల గొటి
గించి సగముజుట్టు పెట్టఁబడినవారినిగాను, (పంచశిఖులనుగా ననుట), కొందఱిని
తలయెల్ల జడలుగట్టినవారినిగాను (జడదారులనుగా ననుట), కొందఱిని పునుక చిప్ప
లొ చిచ్చమెత్తి బ్రతుకువారినిగాను (కాపాలికులనుగా ననుట) చేసి దండించిన
వాడయ్యె.

అవ. వేయేల, మహర్షులుసమిత మింద్రియముల నిగ్రహింపఁ
జాలినవారు గారైరని చెప్పియుపసంహరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ విశ్వామిత్రపరాశరప్రభృతయో వాతామ్బుపర్ణాశనా
స్తేఽపి స్త్రీముఖపజ్కుజం సులలితం దృష్ట్వావ మోహంగతాః।

శాల్యన్నం సఘృతం పయోదధియుతంభుజ్జన్తి యే మానవా
స్తేషా మిన్ద్రియనిగ్రహా యది భవే ద్విన్ధ్యః ప్లవే త్సాగరే॥

టీ. వాతా...శనాః-వాత=గాలియు, అమ్బు=జలమును, పర్ణ = ఆకులును,
అశనాః=ఆహారముగాఁ గలవారైన - శరీరయాత్రామాత్రమునకు వలయు గాలిని
నీళ్ళను బండుటాకులను భక్షించువాఁడే కాని ఇంద్రియపుష్టికై మృష్టాన్నమును భుజించు
వారు కావట్టి యనుట, తే=ఆ, విశ్వామిత్రపరాశరప్రభృతయః అపి=విశ్వామిత్రుఁడు
పరాశరుఁడు మొదలుగాఁ గలవారుకూడ, సులలితం = మిక్కిలి సుందరమైనట్టి,
స్త్రీ...జం - స్త్రీ = స్త్రీలయొక్క - మేనక రంభ సత్యవతి మొదలైన సుందర
మణులయొక్క యనుట, ముఖపజ్కుజం=మోముఁదామరను, దృష్ట్వా ఏవ = చూచియే,
మోహః = మోహమును, గతాః = పొందినవారైరి - అగ్రస్తీలకు లోబడినవారైరనుట-
ఇంద్రియముల నిగ్రహింపజాలకపోయిరిని భావము. యేమానవాః = ఏసాధారణ
నునుష్యులు, సఘృతం=నెయ్యితోఁగూడినదనియు, పయో...యుతం - పయః =
పాలుతోడను, దధి=పెరుగుతోడను, యుతం=కూడినదియు, అగు, అన్నం=పరియన్న
మును - మిక్కిల వీర్యపుష్టికలిగించుమృష్టాన్నము ననుట, భుజ్జన్తి = భుజింతురో,
తేషాం=అట్టివారికి, ఇన్ద్రియనిగ్రహః = ఇంద్రియముల నడంచుట, భవేత్ యది=
కలుగునేని, విన్ధ్యః=వింధ్యపర్వతము, సాగరే=సముద్రమునందు, ప్లవేత్ = తేలును,
(‘విన్ధ్యస్తలేత్సాగరమ్’ అనుపాతమున వింధ్యము సముద్రమును దాటు ననుట),
బండలు నీటండేలుట కన్నదియు విన్నదియుఁ గాదు. కాన వింధ్య మొకప్పుడును
సాగరమునఁ జేలదు. వింధ్యము జేలుట యెట్లోయట్లే ఇంద్రియముల నిగ్రహించు

టయు అసంభావితమే యగునని యాశయము. వాతాదులను గొనుఋతుల కే యిటువంటి యవస్థ గలిగినప్పుడు మృష్టాన్నమును భుజించు మానవులనుగుటించి చెప్పినేల యని భాసము. ఇచట నింద్రియములకు గ్రహింపబడుసంబంధ ముండియు వింధ్యప్రవస దృష్టాంతముచే నట్టిసంబంధము లేమిని (అనగా అసంబంధమును) జెప్పుటచే నతిశయోక్తి యలంకారము.

చ. వనదళవాతముల్ మెనవు శ వారు పరాశరకౌశికాదు లా
ఘనులును సుందరీజనులఁ శ గన్గొని మోహితచిత్తు లైరి హె
చ్చినఘృతపాయసాన్నము భు శ జించెడివారలకున్ మనోజయం
బు నెగడు నేని వింధ్యము స శ ముద్రజలంబులఁ దేలియాడదే. 80

తా. శరీరయాత్రామాత్రమునకు వట్టిగాలి, నీళ్లు, ఆకు లలుము లనెడి పేలవ మైన యాహారమును దిని తపంబులు సలుపుచుండు విశ్వామిత్రుఁడు పరాశరుఁడు మొదలైన మహారులే సాగసులు కులుకు మేనక సత్యవతి మొదలైన చెలువల మొగమును జూచినంతనే మోహముపాలై యుండఁగా. నిక నేయిపాలు పెరుగులతోఁ గూడి నదై వీర్యపుష్టి కలిగించు మంచివరియవ్వుమును దిను సాధారణజనులకు నింద్రియ నిగ్రహము కలుగుటయు? అటు వా నింద్రియముల నిగ్రహించిరేని వింధ్యమనెడి పెనుఁ గొండ సముద్రమునఁ జెప్పులఁ దేలదా?

ఇదిశృంగారశతకమున సువిరక్త దుర్విరక్తపద్యీతి యన్నది చతుర్థవింశతి

భర్తృహరిసుభాషితము - ఋతువర్ణనపద్యీతి.

అవ. ప్రసంగవశముగాఁ జెప్పవచ్చినదానిని జెప్పిముగించిప్రకృతమైన శృంగారమున కుపయోగించునదిగా ఋతువర్ణనము నారంభింపఁ గోరినవాఁడై లోకమునను వేదమునను, వసంతము మొదటిదిగా వ్యవహరింపఁబడుటవలన దాని నాఱుశ్లోకములచే వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పరిమళభృతో వాతాః శాఖా ననాఙ్కురకోటయో
మధురవిరుతోత్కణ్ఠాభాజః ప్రియాః పికపక్షిణామ్ ।
విరళవిరళస్వేదోద్ధారా వధూవదనేనవః
ప్రసరతి మధౌ ధాత్యాం జాతో న కస్య గుణోదయః॥ 81

టీ, వాతాః=వాయువులు-ఈ పవనములనుండి పొలయు తెమ్మెర లనుట, పరిమళ భృతః=పరిమళమును చాల్చువని-విమర్శితేపరిమళోగనే అన్నట్లు నానాపుష్ప

ములనమ్మర్థమువలని వాననాపశేషమును వలచునవి, అయ్యెను అని శేషము' ఇట్లు
 మీదనెల్ల నెఱుంగునది, శాఖాః = (మామిడి మొదలైనప్రమానల) కొమ్మలు, నవ
 అబ్జుర కోటయః = కొత్తలైన మొలకలు గల కొనలు గలవి-మొనలయందు చిగిర్చి
 నవనుట, అయ్యెను. పికపక్షిణాం = కోయిలపిట్టలయొక్క, ప్రియాః = స్త్రీలు-అను
 కోవెలలనుట, మధుర...భాజః-మధుర = మామిడిచిగుళ్ల వగరురసమును గ్రోలుటచే
 నింపెనట్టి, విరుత = ఎలుగులందు, ఉత్కణ్ఠా = తమకమును, భాజః = పొందినవి-
 తీయని యెలుగుతోఁ గూయుటవల దమిగలవి యనుట, ('మధురవిరుతోత్కణ్ఠా
 వాచః' అనుపాఠమున, పికపక్షిణాం = కోయిలపిట్టలయొక్క, వాచః = పలుకులు, మధు
 ...త్కణ్ఠా-మధుర = తీయని, విరుత = ఎలుగులచేత, ఉత్కణ్ఠాః = ఉత్సుకములైనవియు-
 మధురమైనద్యనిచేత నుత్సాహముగలవిగాఁ గనబడునవి యనుట - వానిపలుకుల
 యుత్సాహము అందలికలవముచేఁ దెలియు నని భావము, కాబట్టియే, ప్రియాః =
 ఇంపైనవియు-కోయిలలు తమకంబుతో తీయనియెలుంగుల నింపారుపలుకులు పలుకు
 ననుట, అయ్యెను, వధూ...దవః-వధూ = స్త్రీలయొక్క, వదన + ఇందవః = ముఖ
 చంద్రులు- చందురునివంటి ముద్దుమొగము లనుట, విరళ...ద్గారాః-విరళ విరళ =
 మిక్కిలిపలుచైన-వేసవి వేండ్రములేమిచే మిక్కిలి కొంచెముగాఁ గలిగిన యనుట,
 స్వేద ఉద్గారాః = చెమటల చిందుటలు గలవి-అతిస్వల్పముగా చెమరించునవి యనుట-
 కావుననే 'పటింతయనుభవయోగ్యములైనవని భావము, అయ్యెను. ('విరళమరతనే
 దోద్గారాః' అనుచో స్వల్పముగా రతిక్రీడమందు చెమట గాఱునవి యనుట), ఇచట
 ఉద్గారశబ్దమునకు గౌణవృత్తిచే గ్రామ్యత్వము గలుగదు, ఇట్లు ఇవి యెల్ల నగుటకు
 హేతువేమనగా, ధాత్ర్యాం = భూమియందు, మథా = వసంతము, ప్రసరతిసతి = వ్యాపించు
 చుండగా, కస్య = దేనికి-ఏవస్తువునకు, గుణ ఉదయః = గుణము పొడచూపుట - లేక
 గుణము హెచ్చుట, న జాతః = కలుగదు - సకలవస్తువులకును గుణాతిశయము కలుగు
 ననుట, కావుననే వాయువులు మొదలైనవి మనోహరము లైనవని భావము.

చ. వలపు నహించె గంధగిరి శ వాతపరంపర భూరిభూజశా

ఖలు చిగిరించె నిం పెనఁగె శ గాకలి కోకిలలందుఁ జెక్కులం

బలుచనిఘర్మబిందువులు శ భామలకుం బ్రసరించె నెయ్యెడం

జెలువు ఘటింపఁజాలదు వి శ శేషవసంతసమాగమం బిలన్. 81

తా. పుడమియందెల్ల వసంతఋతువు వ్యాపించి విలసిల్లు చుండఁగాఁ బ్రతి
 వస్తువునకు గుణమతిశయించును. కాబట్టి యపు డుపవనములనుండి పొలయు నెల
 దెమ్మెరలు పలవగలపువ్వులతావులు వలచుచుండును, మ్రాఁడుగొమ్మలు మొనలం
 దెల్లఁగొఁజిగుళ్లు మొలకెత్తి మురువుగాఁ జూపట్టును. కోయిలలు తీయనియెలుఁగెత్తి

కొలకొలమని యింపారుపలుకులు సొంపుతోఁ గూయును. ముద్రాండ్రచందురునిపాటి ముద్దుమొగంబులు మిక్కిలి పలుచగాఁ జెమరించుటచే మఱిత యుపభోగయోగ్యముగా నుండును.

శ్లో॥ మధురయం మధురై రపి కోకిలా, కలకలైర్మలయస్యచ వాయుభిః |
విరహిణః ప్రహిణస్తి శరీరిణో, విపది హస్త సుధాపి విషయతే ||

టీ. అయం = ఈ-పూర్వము చెప్పబడిన యనుట, మధుః=వసంతుఁడు, మధురైః=యొప్పైన, కోకిలాకలకలైః = అడుకోచెలలయొక్క కలకలమును నెలుగులచే తీసు-('కలకలైః' అనుచో వానియవ్యక్తమధురధ్వనులచేత ననుట), మలయస్య = చందనపుగొండయొక్క, వాయుభిశ్చ = తెమ్మెరలచేతను-మిక్కిలి హాయిగాఁ బోలయువానిచేత ననుట, విరహిణః = విరహము గలిగియున్న, శరీరిణః=ప్రాణులను-జనుల ననుట, ప్రహిణస్తి = నాశముసేయుచున్నాఁడు ('ప్రహిణస్తి' అనుచో నిదియే యర్థము). ఇప్పైన కోయిలపలుకులు మొదలైనవానిచే వసంతుఁడెట్లు విరహిణులను నాశముచేయు ననగా, విపది = ఆపత్కాలమందు, సుధా అపి = అమృతముకూడ, విషయతే = విషమువలె నగుచున్నది-విషమువలె ప్రాణముల నలంచుననుట, హస్తైః=అక్కటా! 'మధురయం' ఇత్యాదివిశేషముచే 'విపదిహస్త సుధాపి విషయతే' అను సామాన్యము సమర్థింపబడినది గాన అర్థాంతగన్యాస మలంకారము. అది 'విషయతే' అనుచోఁ గలయుపమతో సూక్ష్మమగుచున్నది. అనుప్రాస మనెడి శబ్దాలంకారమును 'మధురయం మధురైః' 'విరహిణః ప్రహిణస్తి' ఇత్యాదులందుఁ దెలియునది.

తే. నిందుకొని వచ్చుగందపుఁ శ గొండచల్ల

గాలియును బికకాకలి శ కారవంబు

విరహిజనుల వధించె న శ వ్యేళఁ గాన

నమృతమును విష మగు విప శ త్ప్రప్తియందు.

82

తా. ఆపత్కాలమందు నమృతమువంటి వస్తువుకూడ విషమువలెఁ బ్రాణ సంకటముగాఁ నుండునుగాన జనులకు విరహముకలుగునపుడు కొలకొలమని పలుకు కోయిలల తీయలిపలుకులును, నల్లలహాయిగా, బోలయుమలయమారుతములును, గున్న హములుగా నుండును. కావున వసంతుఁడు పీచి గొని విరహిజనులప్రాణముల నలంచుచున్నాఁడు.

అవ. వసంతము విరహిజనులకే కష్టముగా నుండును గాని తక్కినవారి కట్లుగా దనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆవాసః కిలికిఞ్చితస్య దయితాః పార్శ్వే విలాసాలసాః
కర్ణే కోకిలకామినీకలరవః స్మిగ్ధో లతామణ్డపః |

గోష్ఠీ సత్కవిభి స్సమం కతిపయై ర్ముగ్ధా స్సితాంశోః కరాః
కేషాంచి త్సుఖయన్తి చాత్రహృదయం చైత్రే విచిత్రాః సజః*॥

టీ. పార్శ్వే=ప్రక్కను, కిలికిచ్చితస్య = రోషము అశ్రువు చార్షము భీతి మొదలైనవానియొక్క సంకరముగానుండు శృంగారచేష్టావిశేషముయొక్క, ఆవాసః=ఉనికిపట్టును - ఉనికిపట్టునవారును అనుట. ఇచట కిలికించితమునకు ఆధారమాత్రమే చెప్పఁగోరుటవలన 'ఆవాసః' అని ఏకవచనము గ్రహింపఁజేసెడిగా విన్నవించుకొనునది, 'రోషాశ్రుహర్షభీత్యాదే స్సజ్జరః కిలికిచ్చితః' అని కిలికించితలక్షణము, విలాస అలసః=లీలలచే మందటిలినవారును-కటాక్షము భుజాక్షేపము మొదలైన వివిధ విలాసముల నల్లల నీటుగులుకఁజేయువారు ననుట-ఇచట 'స్మగమస్మిక్పతప్రీడా' యన్నట్లు వలపుచే సిగ్గు డిందుపరుఁడఁడె యుండుటవలన నాయికలు ప్రగల్భురాండ్రని తెలియునది, అగు, దయితాః=ప్రియురాండ్రును, కరే = చెవియందు, కోకిల...రవః = కోకిల కామినీ=ఆడుకోవెలలయొక్క, కల=అక్యక్తమధురమైన, రవః = శబ్దమును, స్మేరః=వికసించినట్టి, లతామణ్డపః=పాదరిలును-తీగెయిల్లును-వికసించిన పువ్వులుగల పాదరిలనుట, ఇచట పువ్వులయొక్క వికసించుట యనుధర్మము పువ్వులుగల పాదరింటియందు ఉపచరించునట్లు చేయఁబడెనుగాన పాదరింటిపువ్వులు వికసించె ననుటకు మామగా పాదరిలే వికసించెనని చెప్పఁబడెను' కతిపయై=కొందఁతేయగు-పెక్కండైనరసాభాస మగునుగాన కొందఁ అనఁబడెను, సత్కవిభిః సమం = మంచికవులతోఁ గూడ, గోష్ఠీ=ప్రసంగము, ముగాః=మనోహరములైన, సితాంశోః = చంద్రునియొక్క, కరాః=కిరణములు, విచిత్రాః=పలువిధములైన, సజః=పూదండలును, అత్ర=ఈ, చైత్రే=వసంతమునందు, కేషాంచిత్ = కొందఱియొక్క - విరహులుకాని యితగులయొక్క యనుట, హృదయం=మనస్సును, త్సుఖయన్తి=రంజింపఁ జేయుచున్నది-అందఱియొక్క హృదయములనురంజింపఁజేయుననుట, ఇటువంటిసౌభాగ్యము గలవారు కొందఁతేగాన కొందరినే రంజింపఁజేయునని భావము. ఇచట దయితలు మొదలైనబహుకారణములు హృదయమును రంజించుట యనునొక కార్యమును సాధి చుటకై పూనుటను జెప్పుటచే ద్వితీయ సముచ్చయ మలంకారము.

* ఈశ్లోకమునకుఁ బాఠాంతరము.

శ్లో॥ ఆవాసః కిల కిచ్చిదేవ దయితాపార్శ్వే విలాసాలసః

కరే కోకిలకామినీకలరవః స్మేరో లతామణ్డపః|

గోష్ఠీ సత్కవిభి స్సమం కతిపయై స్సేవ్యాః సితాంశోః కరాః

కేషాంచి త్సుఖయన్త్యవేహి హృదయే చైత్రేవిచిత్రాఃక్షపాః॥

టీ. దయితాపార్శ్వే=ప్రియురాలిప్రక్కను, విలాసాలసః = లీలచే నల్లల వర్తిం

చ. ఘనకిలికించిత ప్రచుర శ కాంతలు చెంతఁ బికాంగనాకల
స్వనములు వీనులందు సుమ శ శాలినికుంజము పుష్పమాల్యముల్
వినుతకవి ప్రసంగమును శ వెన్నెలతేటలు భాగ్యవంతు లౌ
జనులకుఁజ్జైత్రమాసమున శ సౌఖ్యమొనర్చు సుగంధితోయముల్.

తా. ఈవసంతకాలమందు, జంకెనచూపులు కన్నీళ్లు నుబ్బును వెఱపును బిరిగొన్న
శృంగారపుచ్చేష్టలు పచరించుచు, గడగంటజూచుట బొనులు త్రిప్పుట మొనలైన
యొయ్యారింపువగలు పలుకుచు, గెలతులఁ జెలువారుచుండు చిగురాకుఁ బోండ్లును,
జెవులకింపుగాఁగూయు నాఁడు కోవెలలును, నిండాఁబూచిన పొదరిండ్లును, సరసవచ
నచనాచతురులైనకొందఱు కవివరులతోడి ముచ్చటలును, జందురుని సొంపారు చల్లని
తెల్లని వెన్నెలలును, పలువగల పూవుదండలును సౌభాగ్యసంపన్నులైన యొక కొంద
ఱికిమాత్రము గలిగి వారిని సుఖింపజేయును.

శ్లో॥ పాన్ధస్త్రీవిరహానలాహుతికలా మాతన్వతీ మజ్జరీ
మాకన్దేషు పికాజ్ఞనాభి రధునా సోత్కణ్ఠ మాలోక్యతే ।
అల్పాస్తే నవపాటలాపరిమళప్రాగ్భారపాటచ్చరా
వాన్తిక్వాన్తి వితానతానవకృతః శ్రీఖణ్డశైలానిలాః॥

84

టీ. అధునా=ఇప్పుడు-ఈ వసంతసమయమునందనుట, పాన్ధ...కలాం-పాన్ధస్త్రీ=
ప్రాప్తితభర్తృకలయొక్క. విరహ+అనల = వియోగాగ్నియొక్క, ఆహుతి కలాం =
హవిస్సువేల్పు వ్యాపారమును-అగ్ని నెట్లు హవిస్సు వేల్చి ప్రజ్వరిల్లఁ జేయుచుకో
యట్లే యావిరహ మనెడియగ్నిని వేల్చి యుద్ధిసింపజేయు ననుట - విరహాగ్నిని
మిక్కిలి యుద్ధిసింపజేయుననిభావము. ('ఆహుతికథాం' అనుచో ఆహుతి యనెడి
వృత్తాంతము ననుట), ఆతన్వతీ = చేయుచున్నట్టిదైన, మాకన్దేషు = తియ్యమామిడి

చునట్టి, కిచ్చిదేవ = ఒక్కింతయేయైన, అవాసః = నివాసమును ('కర్ణే-కతిపయోః'
అనువఱుట ఉభయపాఠములను అరము సమము), సేవ్యాః = సేవింపఁదగినవైన,
సితాంశోః కరాః = సుంద్రకిరణములు, చైత్రే = వసంతమునందు. విచిత్రాః=పూర్వో
క్తము లైన 'అవాసః' ఇత్యాదివివిధసుఖములచే వింతలైన, క్షపాః = రాత్రులు, కేషాం
చిత్ = కొందఱియొక్క, హృదయా=మనస్సును, సుఖియన్తి = సుఖింపజేయు
చున్నది. అవేహి = ఎఱుగుము.

తా. వసంతర్తువునందు ప్రియురొండ్రపజ్జ నీటుగులుక వసిగచుటచేతను, జెవి
కింపైన యాఁడుకోవెలలపలుకులచేతను, పూచినపొదరిండ్లచేతను, కొందఱు కవివరుల
తోడి ముచ్చటలచేతను, వెన్నెలలచేతను వింతలు సేయురాతిరులు కొందఱు పుణ్యా
త్ములకే గలిగి వారిని మిక్కిలి రంజింపజేయునని యెఱుఁగుము.

చెట్లయందు, (గల అని శేషము), మంజరీ=పూగుత్తి, పికాజనాభిః = ఆడుకోవలల
 చేత, స ఉత్కంఠ=తమకిముతో, ఆలోక్యతే=చూడబడుచున్నది-ఇట్లమె యుండుట
 చేత నని భావము. నవ...చ్చరాః-నవ=క్రొత్తయైన, పాటలా = కలిగొట్టు చెట్టుల
 యొక్క, పరిమళ = వాసనలయొక్క, ప్రాగ్భార = అతిశయమును, పాటచ్చరాః =
 దొంగిలించునవియు-కలిగొట్టు చెట్టులందప్పుడు క్రొత్తగాఁ బుట్టినపువ్వులనుండి బుగు
 లుకొనుతావులతోఁ గూడినది యనుట, క్లాన్తి...కృతః-క్లాన్తి = బడలికలయొక్క,
 వితాన = సమాహముయొక్క, తానవ = తనుత్వమును-కృతత్వముననుట, కృతః=చేయు
 నవియు-బడలికలనెల్ల బోగొట్టునవి యనుట, అల్పాః = మందములైనవియు, నగు,
 తే=ఆ-ప్రసిద్ధములైన, ('అన్యేతే నవపాటలా...' అనుపాఠమున, అపిచ = మఱి
 యును, ఏతే=ఈ-ప్రసిద్ధములైన యనియర్థము), శ్రీశ్రిణ...నీలాః - శ్రీశ్రిణశైల=
 చందనపుగొండయొక్క, అనీలాః=వాయువులు-మలయమాటతములనుట, వాన్తి=వీచు
 చున్నవి. మంజరీప్రదృతులచే పసంతము విరహితులకు మరంత దుఃఖికిరమియుఁ,
 గవగూడియున్నవారికి పరమానందకిర మియుఁ దెలియునది. 'వియోగాగ్ని' యనుచోఁ
 గల రూపకము 'అహుతికలామ్' అనుచోఁ గలయుషమ యపేక్షిత మగుటచే దానితో
 సంకరము నొంది శబ్దమైన అనుప్రాసముతోడను సంకీర్ణమయ్యెడి.

చ. వరలు వియోగినీవిరహ శ వహ్నికి నాహుతిలీలఁ బొల్పు భా
 సురసహకారమంజరులఁ శ జూచి మదించెఁ బికంబు లత్తటిక
 సురతపరిశ్రమాతిశయ శ సూదనముల్ విహరించెఁ బాటలీ
 పరిమళభారచోరములు శ బంధురచందన శైలవాతముల్. 84

తా. పసంతకాలమునఁ దియ్యమావులందుఁ బూగుత్తి పొడనూపుచున్నది.
 హవిస్సు అగ్ని నెట్లో యట్ల యాపూగుత్తియు, దేశాంతరమునందుఁ బురుషు లుండు
 టచే వారి నెడఁబాసి గాసిపడుచున్నయెలనాగల మదనాగ్నిని మఱిత యధికముగాఁ
 జేయుచున్నది. దాని మెసపుటకై యాడుకోవలలు మిక్కిలి యాతురతతోఁ జూచు
 చున్నవి. చందనపుగొండనుండి చిటుదెమ్మెరలు కలిగొట్టు చెట్టులందుఁ గ్రొత్తగా
 నని చినపువ్వుల గుబులుకొనుతావులను గొల్లగొనుచు, బడలికలనెల్లఁ బావుచు వీచు
 చున్నవి.

శ్లో॥ ప్రథితః ప్రణయవతీగాం, తావ త్పద మాతనోతు హృదిమానః |
 భవతి న యాప చ్చన్దనతరుసురభి ర్మలయపవమానః॥ 85

టీ. ప్రథితః=ప్రసిద్ధమైన - మఱితదృఢమైనయనుట, మానః = మానము-మన
 స్సుయొక్కలిగి-ప్రియుడఁ పరకాంతతోఁ గూడుటవలని యనూయచేఁ గలిగిన కోప
 మనుట, 'స్త్రీణా మిర్వాకృతః కోపోమానోఽన్యాసజ్జనిప్రియే | శ్రుతే వానుమితే
 దృష్టే' అని మానలక్షణము, చన్దనతరుసురభిః-చన్దనతరు=చందనపుచెట్లచేత-వానిపై

నీచి వాని తావులతోఁ గూడుటచేత ననుట, పరభిః = పరిమళించుచున్న, మలయపవ
మానః = మలయపర్వతపుగాలి, యావత్ = ఎందఁక, నభవతి = కలుగదో-వీవదోయ
నుట, తావత్ = అందఁక, ప్రణయవతీనాం = ప్రేమ గల ప్రియురండ్రయొక్క,
హృది=మనసునందు, పదం=స్థానమును, ఆతనోతు = చేయునుగాక-అందఁక నెలకొని
యుండుననుట. మలయమారుతము మిక్కిలి మదనోద్దీపకమైనదిగాన మానినులకుఁ
దమ ప్రియులయెడ మాన మెంతదృఢముగా నుండినను అగాలి వీవఁగానే దానిని
నిడిచి తమంతటనే ప్రియులకు లోనగుచు రని భావము.

తే. అంగజునిగంధసింధురం శ బనఁగఁ బరఁగు
మలయజసుగంధిమలయాదిశమారుతంబు
మలయ దెందఁక నందఁక శ మానవతుల
మానసంబుల నెలకొని శ మాన మమరు.

85

తా. మానినులకుఁ దమప్రియులయందు దెంతప్రేమయుండియు వారు పరకాంత
లతోఁ గలిసినయీసుచే నాప్రేమ మడఁచి మిక్కిలియుఁ గోపము వ్రానియుండురు.
అయినను మలయపర్వతమునందలి చందనపుచెట్లయొక్క వాసనలతోఁ గూడిన చల్ల
నిగాలి మరులుకొలుపుచుఁ బయిని వీపమండునంతవఱకే యాకోపము దాల్చియుండఁ
జాలుదుగు గాని యవి వీచెనా మానము వీడి వల పగ్గలింపఁగాఁ దమంతనే ప్రియు
లకు వశమగుదురు.

శ్లో॥ సహకారః సుమ కేశర, నికరభరామోదమూర్ఛితదిగస్తే |
మధురమధువిధురమధుపే, మధౌ భవే త్కస్య నోత్కణ్ఠా॥ 86

టీ. సహ...అస్తే - సహకార = తియ్యమావుల, సుమ = పూవులయొక్క,
కేశర నికరభర = అకరువుగుంపుల పెంపులయొక్క-మిక్కిలిమెక్కువగా నివ్వటిలు
చున్న యకరువులయొక్క యనుట, ఆమోద = వాసనలచేత, మూర్ఛిత = వ్యాప్తము
లైన, దిగస్తే=దిక్కులకొనలుగలదియు, మధుర...మధుపే-మధుర = తీయని, మధు=
పూజేనియచేత-దానిని గ్రోలుటచేత ననుట, విధుర = విహ్వలములైన-మరుగొని కళవ
ళించుచున్న, మధుపే = తుమ్మెదలుగలదియు-మామిడిపూవుల యకరువుల వాసనలు
బుగులుకొనుటచేతను దేనియ లాని సొమ్మచు యుంకారములు సేయుతుమ్మెదలచేతను
మిక్కిలి యుద్దీపకమైనట్టియనుట, మధౌ=వసంతమునందు, కస్య = ఎవనికి- స్త్రీకిఁగాని
పురుషునికిఁగాని యనుట, ఉత్కణ్ఠా=తమి-మరుకేళియగు తమకము, నభవేత్ = కలు
గదు-అందఁకిని గలుగుననుట. కాబట్టి యప్పుడు మానమును విడుచుటయే యుక్త
మని భావము. అనుప్రసాసము శబ్దాలంకారము,

తే. సరససహకారః సుమ కేశరసమూహ
గురుతరామోదమయదిగంతరము మధుర

మధువిధురమధుపము మధుశ్రమాసనమయ

మెవ్వనికి వేడ్క వాటింప శ దిజ్జగమున.

86.

తా. వసంతమునందు తియ్యమావులు పూచుటచే వానియందలి యకరువుల తావులు నలుగడల గుబులుకొనుచున్నవి. తీయనిపూదేనియలు క్రోలి సోలి తుమ్మెదలు పాటలు పాడుచున్నవి. ఇట్టికమ్మవాసనలచేతను గండుతుమ్మెదలపాటలచేతను మిక్కిలి మరులుకొలుపుచు వసంతము రాగా నప్పు డెట్టివానికేని మరుకేళియందుఁ దమి కలుగకపోవదు.

అవ. ఇక మూడుశ్లోకములచే గ్రీష్మఋతువునువర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అచ్చాచ్చచన్దనరసార్ద్రతరా మృగాక్ష్యో
ధారాగృహణీ కసుమానిచ కౌముదీచ |

మన్దో మరు త్సుమనసః శుచి హర్ష్య పృష్ఠం
గ్రీష్మే మదంచ మదనంచ వివర్ధయన్తి॥

87

టీ. అచ్చ...తరాః - అచ్చ = మిక్కిలియు సచ్చమైన - కడుం దెల్లనైన యనుట, చన్దనరస = గందపువ్రసముచేత-అనుమగానున్నగందంపుబూతలచేత ననుట, 'గుణేరాగే ద్రవేరసః' అనియమరుఁడు, అర్ద్రతరాః = మిక్కిలి తడిసినవారైన-వేడిమి శమించి చలువగలుగుటకై దట్టముగా మేనఁ గలప మలందుకొన్నవారైనట్టి యనుట, మృగాక్ష్యః = జవరాండ్రును, ధారాగృహణీ = నీటిని దారలుగాఁగాని తుంపరలుగాఁగాని చల్లునట్టియంత్రములు గల యిండ్లును, కసుమానిచ = మల్లెలు మొదలయిన పువ్వులును, కౌముదీచ = వెన్నెలయును, సుమనసః = జాజిపువ్వుయొక్క-జాజి పూవుందావులతోఁ గూడిన యనుట, 'సుమనా మాలతీ జాతీ' అని యమరుఁడు, మన్దః = మెల్లగాఁ బోలయునట్టి, మరుత్ = గాలియు, శుచి = (పాలగచ్చుచే) శుద్ధమైన, హర్ష్యపృష్ఠం = మేడమీదిభాగమును, గ్రీష్మే = వేసవికొలువనందు, మదం = ఉబ్బును, మదనంచ = మన్నునునిని-మరులుననుట, వివర్ధయన్తి = పెంచుచున్నది. ఇందు నొక్కకార్యమునకై కారణములు పెక్కు చెప్పబడుటంజేసి ద్వితీయ మగు సముచ్చయ మలంకారము.

చ. అతిసితచందనార్ద్రుచితరాంగులు భామినులున్ సుగంధసం

గతమగుమందమారుతముఁ శ గౌముదియున్ జలయంత్రగేహము

న్నతశుచి సౌధభాగము ఘనసం బగువాసనఁ బూనుపుష్పసం

తలియు మదంబు దర్పకనిదర్పముఁ బెంపుగఁ జేయు వేసవిన్. 87

తా. వేసవికొలువనందు ననుమగాఁ గలిపిన యచ్చపుగందమును దట్టముగా నలందుకొనుటచే చల్లనైయున్న చెలువంపుమేనులు గల జనరాండ్రును, జలయంత్ర

ములు గలయిడ్లును, మల్లెలు మొదలగు పువ్వులును, బండువెన్నెలయు, జాజిపూవుల
నావులం గలసి హాయిగాఁ బొలయుగాలియు, పాలగచ్చపూతలచే శుద్ధముగానుండు
మేడలును, జనులకు మిక్కిలిసొంపు పెంపాకఁ జేసి మన్మథవికారము నెసకొలుపును.

శ్లో॥ స్రజో హృద్యామోదా వ్యజనపవన శ్చన్ద్రకిరణాః

పరాగః కాసారో మలయజరసః శీధు విశదమ్ |

శుచిః సౌధోత్సజ్గః ప్రతను వసనం పజ్కజదృశో

నిదాఘుర్తా వేత ద్విలసతి లభన్తే సుకృతినః ||

88

టీ. హృద్య ఆమోదాః=ఇంద్రునివాసన గల, స్రజః=పూదండలును, వ్యజన
పవనః=వీవనలగాడ్పును, చన్ద్రకిరణాః = చంద్రుని వెలుగులును - వెన్నెలయు
సనుట, పరాగః = పుప్పొడియు, కాసారః = (క్రీడించుటకై) తప్పికొలనును,
మలయజరసః = గంధపుద్రవమును-అనుకై కలప మనుట, ('మలయజరజః' అనుచో
గంధపుబొడి యనుట), విశదం=తేటయైన, శీధు=మద్యమును, ('శీధు' అనుచో నిద్రయే
యర్థము), శుచిః = నిర్మలమైన - తెలిగచ్చచే మెఱయుచు నేమటికియు లేకుం
డుటచేఁ గ్రీడించుటకు రమణీయముగా నున్న యనుట, సౌధ ఉత్సజ్గః = మేడపయి
భాగమును, ప్రతను=నూత్నుమైన - సన్నని, వసనం=వలువయు-జిలుగువస్త్రమునుట,
పజ్కజదృశః=(తామరలవంటికన్నులు గల) చెలువలును, అనెడి, ఏతత్=ఇది-ఈ
చెప్పబడిన భోగసౌధనములెల్ల సనుట, నిదాఘుర్తా=వేసవికాటు, విలసతిసతి=
మిక్కిలి యొప్పుచుండఁగా, సుకృతినః=పుణ్యశాలులు, లభన్తే=పొందుచున్నారు.
('నిదాఘుర్తా హ్యేత త్సుఖి ముపలభన్తే సుకృతినః' అనుపాఠమున నిదాఘ ఆర్తాః=
వేసవిచేఁ బీడింపబడినవారైన సుకృతినః=పుణ్యవంతులు, ఏతత్ = ఈపూర్వోక్త
మైనవాని నెల్ల, సుఖిం=ఆనాయాసముగా-పుణ్యాత్ములుగాన కష్టములేకయే యనుట,
ఉపలభన్తేహి=పొందుదురుగదా, యని యర్థము.) పుణ్యాత్ములు కాని వారికిట్టిభోగము
లెట్లు కలుగు ననిభావము.

ఉ. కమ్మనిదండలున్ సురటిరగాడ్పులు వెన్నెలయుం బరాగపుం

జమ్మును మంచిగంధమును శ సన్నపువల్వలు సీధుపానముం

దమ్మికొలంకు మేడయును శ దామరసాక్షు లనంగ నొప్పు భో

గమ్ములు పుణ్యవంతులకుఁ శ గాని లభింప వటండ్రు వేసవిన్. 88

తా. గుమగుమవాసనలు మెండుకొను పూదండలును, వీవనలనుండి హాయిగాఁ
బొలయుగాలియు, చంద్రునిచలివెలుంగులును, గమ్మపుప్పొడియు, దమ్మికొలంకును,
గలపంపుబూతయు, జెఱకురసమునఁగాని యారెపువ్వులచేఁగాని చేయబడి

వీక్షణత లేక కలుగును, ముటికి యిసుమంతయు లేక తెలిగచ్చుచే మెఱయునట్టి ఓడలును, జిలుగు వలువలును, జవరాండును, వేసవికాలపువేండ్రము నడంచి మిక్కిలి సౌఖ్యము నొసగును అయిన నివి పుణ్యాత్ములకే కలుగును. గాన వారే యాముతు పున నిభోగముల నెల్ల ననుభవించురు గాని తక్కినవా గనుభవింపనేరరు.

శ్లో॥ సుధాశుభ్రం ధామ స్ఫురదమలరశ్మిః శశిధరః .

ప్రియావక్త్రామ్భోజం మలయజరస శ్చాతిసురభి|

స్రజో హృద్యామోదా న్తదిద మఖిలం రాగిణి జనే

కరో త్యంతఃక్షోభం న తు విషయసంసర్గవిముఖే॥

89.

టీ. సుధాశుభ్రం=సున్నపుబూతచే స్వచ్ఛమైన-లేక, అమృతమువలె స్వచ్ఛమైన, 'సుధా స్యా లేపనద్ర వ్యేఽమృతేచ' అని విశ్వము, ధామ=గృహమును, స్ఫురత్ అమలరశ్మిః = ప్రకాశించుచున్న తెల్లని కిరణములు గల-తెల్లనికాంతిచేఁ దుఱుగిలించుచున్న యనుట, శశిధరః=చంద్రుఁడును, ప్రియా వక్త్రామ్భోజం = ప్రియురాలియొక్క మోముదామరయు-తామరపువ్వువలె మనోహరమైన ప్రియురాలి నెమ్మొగ మనుట, అతిసురభి=మిక్కిలి పరిమళించుచున్న, మలయజరసః=చందనపు ద్రవమును-అనుకుగదంపుబూత యనుట, ('మలయజరజః' జనుచో చందనపుఁ బొడి యనుట). హృద్య ఆమోదాః=ఇంపైతావి గల, స్రజః=పూదండలును, అనెడి, తత్ ఇదం అఖిలం = ఆ యీ సమస్తమును - పూర్వోక్తములైన భోగసాధనము లన్నియు ననుట, రాగిణి = రాగముగల విషయములందు రక్తి గలిగినట్టి, జనే=జనుని యందు - విషయాసక్తునివిషయమందనుట, అంతఃక్షోభః=లోపలియొక్క కలతను-మనస్సును గలంచుటను, కరోతి=చేయుచున్నది. విషయ...విముఖేతు-విషయ సంసర్గ= విషయములతోడిసంబంధమునందు, విముఖేతు = పెడమొగముగలవానియందన్ననో-విరక్తునియందో యనుట, న (కరోతి)=(మనస్సు కలతను) జేయదు- విరక్తుని గలంపఁ జాల దనుట.

తే. కలువచెలియును బూవుదండ్రిలును మంచి

గంధమును గేళిసాధంబుఁ శ్ర గలికిమోముఁ

గాముకునను వికారంబు శ్ర గలుగఁజేయుఁ

గలఁక వాటింప వెపుడు నిశ్శాముకునకు.

89

తా. అచ్చపుఁ దెలిగచ్చుచే మెచ్చులు గులుకు గృహమును, దెలివెలుగులు గుఱంగలించుచున్న చంద్రుఁడును, విరివమ్మివలె ముద్దుగొలుపు ప్రియురాలి నెమ్మొగంబును, గమగమతావులు గుబులుకొనుగంధమును, కమ్మనివాసన లీను పూదండలు అనునివి యన్నియు విషయాసక్తుఁ డగువానిమనస్సును గలంచునే కాని విషయవిరక్తుని గలంపఁజాలదు.

అవ. ఇంక నర్నాకాలమును వర్ణింప నారంభించుచున్నాడు.

శ్లో. తరుణి నైషా దీపితకామా. వికసితజాతీపుష్పసుగన్ధిః |

ఉన్నతనీపయోధరభారా, ప్రావృట్ తనుతే కస్య న హర్షమ్ ||

టీ. ఇందు వర్షర్తువును దరుణితోఁ బోల్పుచున్నాడు - దీపితకామా = ఉద్దీపింపబడిన మన్మథుఁడు గలదియు - మన్మథు చుద్దీపింపఁజేయునదనుట, విక...గన్ధిః = వికసితా = విరిసిన, జాతీపుష్ప = జాజిపువ్వులచేత, సుగన్ధిః = మంచివాసనగలదియు (వర్షాపరముగా) జాజిపువ్వులు వికసించుటచేత వాసించు ననియు - (తరుణీపరముగా) జాజిపువ్వులు దులుముటచే వాసించునని యర్థము, ('వికసితజాతీః పుష్పసుగన్ధిః,' అనుపాఠమున వికసించిన జాజిపువ్వులు గలదనియుఁ గావుననే పుణ్యమైన-అనఁగా మనోజ్ఞమైన-వాసన గలదనియు రెంటికి నర్థము సమము. 'పుణ్యం త్రిషు మనోజ్ఞే శ్చాత్' అవి విశ్వము), ఉన్న...భారా-ఉన్నత = పొడవైనననియు, వీన = బలిసినవియునగు, సయోధర = మేఘములయొక్క, భార = ఆతిశయము గలది అని మేఘపరము-పొడవులై బలిసినచన్నుల బరువు గలది యని తరుణీపరము, 'స్తనామ్భాదౌ పయోధరా' అని వై జయంతి, అగు, ఏషా = ఈ, ప్రావృట్ = వానకాటు, తరుణి ఇవ = జవరాలివలె, ('తరుణివేషా' అను పాఠమున జవరాలివేషమువంటి వేషము గల, ప్రావృట్ = వర్షాకాలము, అని యర్థ క్రమము), కస్య = ఎవనికి, హర్షం = సొంపుచు-సంభోగంపుడమిని, తనుతే = చేయదు-ఎల్లపారికిని మరుకేలీయందుఁ దమకము పుట్టించు ననుట. వర్షర్తు నొకతరుణివలె కాము సుద్దీపింపఁజేయుచు, వికసించిన జాజిపువ్వులు గుబులుకొన్నదై, యున్నత వీనపయోధరములు గలదియునై యుండుటచే దానివలెనే తానును బ్రతివానికి సంభోగమునందు, దమి కలిగించునని యర్థము. ఒకతరుణి యెట్లు కొప్పునఁ దుటిమిన జాజిపువ్వుల గుమగుమతావులచేతను, నుదులుగబ్బిగుబ్బలచేతను చురులు కొలుపుచుఁ బ్రతివానికి సంభోగాభిలాషకలిగించునో యట్లు వర్షర్తువును నలుగడల జాజిపువ్వులు వికసించి వాసనలు వెదచల్లుటచేతను, పొడవుగా మింటఁ బొడసూపు పెనుమబ్బులచేతను మరులుకొలుపుచుఁ బ్రతివానికి సంభోగాభిలాష కలిగించునని భావము. జాతీపుష్పవాసనయు మేఘోదయమును స్మరోద్దీపకములుగాన నవిగల వర్షర్తువును స్మరోద్దీపకమరాలగు తరుణితోఁ బోల్పబడిన దని తెలియునది. ఇనట నలంకార ముపమ. ఇది శ్లేషానుప్రణీత మైనది.

క. కామోద్దీపకయు సము, ద్ధామపయోధరవిరాజితయు జాతిసుమస్తాయసుగంధియునై స, ర్వామోదమొనర్చేఁ బ్రావృతడంగనబళిరే.

తా. ఈవర్షర్తువు కాము సుద్దీపింపఁజేయుచు, వికసించు జాజిపువ్వులు తావులు గుబులుకొనుచున్నదై, పొడవులైన బలితంపు పయోధరములు (మబ్బులు, గుబ్బులు)

గలిగి, యొకతరుణివలె నొప్పుటంజేసి దానివలెనే ప్రతివానికి మరుకేళియందుఁ దమి
పుట్టించుచున్నది.

శ్లో॥ వియ దుపచితమేఘం భూమయః కన్దళినో
నవకుటజకదమ్బామోదినో గన్ధవాహః ।
శిఖికులకలకేకారావరమ్యా వనాంతాః
సుఖిన మసుఖినం వా సర్వ ముత్కణ్ఠాయన్తి॥

91

టీ. ఉపచితమేఘం = పుష్పినొందింపబడినమేఘములు గల-బలితంబుమబ్బులు
గ్రమ్మిన యనుట, నియత్=ఆకాశమును, కన్దళిన్యః = మొలకలుగల క్రొమ్మలకలు
దలనూసిన, భూమయః=నేలలును, నవ...మోదినః-నవ=క్రొత్తలైన, కుటజ=కొండ
మల్లెలయొక్కయు, కదమ్బ = కడపపువ్వులయొక్కయు, ఆమోదినః = వాసనలుగల,
గన్ధవాహః=గాడ్పులును-ఎలదోటలందలి కొండమల్లెలు కడపపువ్వులు మున్నగువాని
తావులఁ గలసి పొలయు నెలదెమ్మెరలనుట, శిఖి...రమ్యాః-శిఖికుల = నెమిళ్ళిగుంపు
యొక్క, కల=అప్యక్తమధురమైన-లేక, మందమైన, కేకా అరాప=కేకల శబ్దముచేత
కేకయనఁగా నెమిలికూత, రమ్యాః=మనోహరములైన, వనానాంతాః=అరణ్యప్రదేశము
లును-లేక. కేళీవనమధ్యప్రదేశములును, సుఖినం=సుఖము గలయట్టికాని, అసుఖినంవా=
సుఖములేనట్టికాని-దుఃఖము గలయట్టికాని యనుట, సర్వం=అందఱిని, ఉత్కణ్ఠాయన్తి=
తమి గొలుపుచున్నవి-తమకాంతలతో సంభోగించుటకై మిక్కిలి తమకము గలవారినిగాఁ
జేయుచున్న దనుట.

చ. జలధరమాలికాఖచిత్రచారునభంబు నవాంకుర ప్రభా
లలితమహీతలంబును గల్గలస్వన కేకికులోల్ల సద్వన
స్థలములు జాతినీపకుట్రజస్ఫుటగంధిలగంధవాహముల్
నెలకొని యెల్ల వారలకు శ నిండుముదంబు ఘటించె నత్తటిన్. 91

తా. వానకాటున పెనుమబ్బులు పయింబయిఁ గ్రమ్మకొన్న మిన్నను,
క్రొమ్మలకలు దలనూసిన నేలలును. ఎలదోటల కొండమల్లెలు కడపపువ్వులు
మొదలగువానితావులఁ గలసి వీరు కమ్మదెమ్మెరలును, నెమిళ్ళిగుంపులు కూయు నింపార
కూతలచే మిగుల సొంపునింపు నడవిపట్టులును, వీడు సుఖి వీడు దుఃఖాత్ముడని
భేదమెన్నక యందఱికిని దమదమసుందరులతో రమించునట్లు తమిగొలుపుచున్నవి.

శ్లో॥ ఉపరి ఘనం ఘనపటలం, తిర్యగ్గిరయోఽపి నర్తితమయూరాః ।

క్షితి రపి కన్దళధవళా, దృష్టిం పథికః క్వ పాతయతి॥

92

టీ. ఉపరి=మీద, ఘనం = దట్టమైన, ఘనపటలం = మేఘములసమూహము,
ఉన్నది యని శేషము. తిర్యక్ = అడ్డముగ-దిక్కులయందును, దనుట, నర్తితమయూరాః-

న ర్తిత=అగుచున్న-లేక, మేఘోదయమునంద్రుండుసయచేనాడుట గలదుగాన మబ్బులచే
నాడింపబడిన, మయూరాః = నెమిళ్ళగల, గిరయోఽసి = పర్వతములును, ఉన్నవి
అని శేషము. క్షీతిఃపి=ఘామియు, కన్దళిధవళా=పలువగల మొలకలచేత స్వచ్ఛమైనది.
కాబట్టి, పథకః=తెరువరి-ప్రియురాలిని విడిచి యాత్రాదికారణమున నితరదేశయల
దిగుచున్నవాడగుట, దృష్టి=చూపును, క్వ=ఎక్కడ, పాతయతి=పడవై చును-
నిగిడించు ననుట, ఎటుప్రక్కఁ జూచినను గామోద్దీపకములైన మబ్బులు మొదలైనవి
గానంబడుటచే నెచ్చోటను వారికే జూడ్కి చిగుడ్చుట కష్టముగా నున్నదని భావము,
విరహాజనుఁ కీవానకాటు మిక్కిలి కష్టమైనదని పరమారము. ('దృష్టి పథకస్య
వారయతి' అనుచో పథిమచూపును వారింపుచున్నదని యర్థము. వారి నెటుప్రక్కను
జూడనియదనుట-నలుగడల మబ్బులు మొదలైనవి మరులుగొలుపుదు గానంబడుటచే
వాఁ డేప్రక్కను జూడఁ జాలఁడయ్యె నని భావము.)

తే. మీఁద మబ్బులమోనులు శ మిసిమిచూపఁ
బుడమియును గందళమ్ములఁ శ బొదల నాడు
నెమ్మిగమిలోడ దెసల శై శ లమ్ము లుండ
విరహాజనుఁ డెందుఁ దనదృష్టి శ విరియఁజేయు.

92

తా. మీఁద, నలుపు బలుపు నెక్కినమబ్బులు దట్టముగాఁ గ్రమ్మియున్నవి.
చుట్టు నామబ్బులం జూచి చెలరేగి యాచుచున్న నెమిళ్ళలోడం గూడిన కొండలు
మేఘకొనియున్నవి. క్రింద ధూమియూతయుఁ బలువగల క్రొమ్మొలకలచేఁ జెలు
వారు చున్నది. ఎటు చూచిన నివియన్నియుఁ గామోద్దీపకములై కనబడుచున్నవి.
కాన యిట్లాలిచి బాసి త్రుమ్మరుచున్న బాటసారి యెవ కచ జూపు నిగిడింపఁ జాల
కున్నాడు.

శ్లో॥ ఇతో విద్యుద్వల్లీ విలసిత మితః కేతకితరోః
స్ఫురన్తనః ప్రోద్యజలదనినదస్ఫూర్జిత మితః |
ఇతః కేకీక్రీడాకలకలరవః పక్షులదృశాం
కథం యాస్య న్యేతే విరహాదినసాః సంభృతరసాః ||

93

టీ. ఇతః = ఈప్రక్క, విద్యు... నితర-విద్యుద్వల్లీ = మెఱుపుఁడిగయొక్క,
విలసితం = స్ఫురణము - మెఱుచుటయునుట, 'భవతి' (ఉన్నది) అని శేషము, ఇతః=ఈ
చోట, కేతకితరోః = మొగలిచెట్టుయొక్క-దానిపూవులయొక్క యనుట. స్ఫూర్జిత =
వ్యాపించుచున్న, గనః=పరిమళము, 'వర్తతే' అని శేషము. ఇతః=ఈయెడ, ప్రోద్య...
ర్జితం-ప్రోద్యత్ = పయిచి లేచుచున్న, జలద=చుబ్బయొక్క, నినద=ధ్వనియొక్క-
జాటుముయొక్కయనుట, స్ఫూర్జిత = స్ఫురణమును, 'భవతి' అని శేషము, ఇతః=ఈ

చాయ, కేకి...రవః-కేకి = నెమిళ్లయొక్క, క్రీడా = కేళులయందలి, కలకలరవః = కోలాహలధ్వనులును-లేక, మిక్కిలియు నవ్యక్తమధుగనులైన శబ్దములును, 'ఉజ్జృంభితే' (చెలరేగుచున్నవి) అని శేషము. కాబట్టి, సంభృతరసాః-సంభృత = కడలుకొన్న, రసాః = శృంగారరసము గల-శృంగారరసమును గడలుకొలుపునట్టి యనుట-మెఱపు తీగలు మొగలిపూవాసనలు మొదలైనవానిచే శృంగారరస ముప్పొంగఁ జేయునట్టి యనిభావము, ఏలే=ఈ-కామోద్దీపకము లని ప్రసిద్ధములైన యనుట, విరహాదివసాః= వియోగపుదినములు-ప్రియుల నెడఁబొసియున్న దినము లనుట, పక్షుల దృశాః= స్త్రీలకు, కథం=ఎట్లు, యాస్యన్తి = కడచును-ఎట్లును గడవనేర వనుట. దిన మొక్క యుగముగాఁదోచి కడపరానిదె యుండునని భావము. మెఱపుదీగలు మొగలి పూవాసనలు మబ్బులయులుములు నెమిళ్ళకూతలును శృంగారరసోద్దీపకములని కవి సమయము.

ఉ. ఇక్కడఁ గ్రొమ్మెలుంగుదివె శ లిక్కడఁ గేతకిగంధవై భవం
బిక్కడ భూరిగర్జితము శ లిక్కడ మత్తమయూరనిస్వనం
బక్కట యీరసోజ్వలము శ లైనదినంబులు మన్మథార్తి పెం
పెక్కువియోగినీజనుల శ కెట్లు చనం గల వెన్ని చూడఁగన్. 93

తా. ఒక్కయెడఁ దళతళమని మెఱపుదీగ మెఱచుచున్నది. ఒకచోట మొగలిపూవులతావులు బుగులుకొనుచున్నవి. మఱియొకచక్క పొడలెంచుచున్న మబ్బు ఉఱుముచున్నది. ఇంకొకవంక నెమిళ్లు కలకల మని యాడుచుఁ గూయుచున్నవి. ఇవియెల్ల నీదివసములయందు శృంగారరస ముప్పొంగఁజేయునవి. ప్రియుల నెడఁబొసి యున్న యువతులు మిక్కిలియు మరులుకొలుపు నిట్టిదినముల నెట్లు గడపుదురో తెలియరాదు.

శ్లో॥ అసూచీనశ్చారే తమసి నభసి ప్రౌఢజలద
ధ్వనిప్రాజ్ఞంమన్యే పతతి వృషతానాంచ నిచయే ।
ఇదం సౌదామిన్యాః కనకకమనీయం విలసితం
ముదంచ మ్లానించ ప్రథయతి పథి స్వైరసుదృశామ్॥ 94

టీ. తమసి=చీకటి, అసూచీ సశ్చారేసతి = సూదియొక్క తిరుగుట లేనట్టి దగుచుండఁగా-సూదిమొన మోపునంతమాత్రమేచి యెడము లేనట్లు క్రమ్ముకొనుచుండఁగా ననుట-కారు క్రమ్ముకొనుచుండఁగా నని భావము, నభసి = ఆకాశము, ప్రౌఢ... మన్యేసతి-ప్రౌఢ = గంభీరమైన, జలదధ్వని = మేఘగర్జితముచే - ఉఱుము చేత, ప్రాజ్ఞంమన్యే = తన్ను మాటకారిగా నెన్నుకొనునది యగుచుండఁగా - మిక్కిలి యులుములతో నిండిన దగుచుండఁగా ననుట, ('ప్రౌఢ జలదధ్వని ప్రాయే' అనుచో భైదిదము లైన యులుములచే దఱుచైనది యగుచుండఁగా ననుట),

ప్రృషతానాం = నీటిబిందువులయొక్క, నిచయే = సమాహము, పతతిసతి = పడుచుండగా, ('పతతిదృషదాంనీరనిచయే' అనుచో, దృషదాం = వడగండ్లయొక్క, నీరనిచయే = నీటితోఁ గూడినసమాహము, పడుచుండఁగా ననుట), కనకకమనీయం-కనక = బంగారువలె-ఒరగంటియందలి బంగారుగీటువలె ననుట, కమనీయం = మనోహరమైన, ఇదం = ఈ, సౌదామిన్యాః = మెఱుఱుదీగయొక్క, విలసితం = స్ఫురణము-మెఱుఱుచుట యనుట - ఒరగంటియందు తళతళలాడు బంగారుగీటువలె బొలుపై మెఱుఱుచున్న మెఱు మనుట, స్వోసుదృశాం = అభిసారికలకు, పథి = ప్రియునింగూర్చి పోవుమార్గమునందు, ముదంచ = (మార్గమును దెలుపుటచే) సంతోషమును, మ్లానించ = (తమ్ము వెలిపుచ్చుటచే) వాడుటను - విన్నదనముననుట, ప్రథయతి = ప్రకటించుచున్నది - కలిగించుచున్నదనుట, మెఱుఱులు మెఱుఱుచుట, కటికనీకటిలోఁ గానరాని మార్గమును దెలుపుటచే సంతోషమును, గూఢముగాఁ బోవుచున్నతమ్ము బయలుపడుచుటచే సంకోచమును అభిసారికలకుఁ గలిగించిన దని భావము. వేషగులందాల్చి ప్రియునింగూర్చి సంకేతసాసమునకుం బోవునది యభిసారిక యని తెలియునది. 'కాంతాభిసరణోద్యుక్తౌ స్మరార్తా సాభిసారికౌ' అని తల్లక్షణము.

చ. ఘనతిమిరంబు సూది కవరకాశ మొసంగమి మీఁద వారిద
స్వనముల మిన్ను పిక్కటిల ర వారికణంబులు రాలుచుండఁగాఁ
గనకపురేఖలం దెగడురకారుమెఱుంగులు జారకామినీ
జనములకున్ ముదంబునువిరపాదమునుం బ్రకటించెద్రోవలన్. 94

తా. కటికనీకటి సూదిమొన మోపునంతయెడమును లేనట్లు నిబిడముగాఁ గ్రమ్ముకొనుచుండఁగాను, బెడిదములైన యులుములచే మిన్నెల్ల మ్రోగుచుండఁగాను, చినుకులు పడుచుండఁగాను, ఒరగంటియందు రాచిన బంగారుగీటువలె దళతళ మెఱుఱుచున్న మెఱుఱుదీగ యభిసారికలకుఁ జీకటిలోఁ గానరానిమార్గముం దెలుపుటచే సంతోషమును, గూఢముగాఁ బోవుచున్నదమ్ము వెలిపుచ్చుటచే సంకోచమును గలిగించుచున్నది.

శ్లో॥ ఆసారేణ న హర్షతః ప్రియతమై ర్భాతుం బహిః శక్యతే
శీతోత్కమ్పనిమిత్త మాయతదృశా గాఢం సమాలిజ్యతే |
జాతాః శీకరశీతలా శ్చ మరుతో రత్యస్తభేదచ్ఛిదో
ధన్యానాం బత దుర్దినం సుదినతాం యాతి ప్రియాసజ్జమే || 95

టీ. ప్రియతమైః = వల్లభులచేత - పతులచేత, ఆసారేణ = వడగండ్లచేత - వడగండ్లు పడుటంబట్టి యనుట, హర్షతః = ఉప్పరిగనుండి, బహిః = వెలుపలికి, భాతుం = పోవుటకు, నశక్యతే = అలవికాదు-వడగండ్లు పడుటవలనఁ బురుషు లుప్పరిగలను విడిచి బయటఁబోవనేర రనుట, ఆయతదృశా = (విశాలమగుకన్నులు గల) చెలువచేత, శీత ఉత్కమ్ప నిమిత్తం = చలిచేతనైన వడఁకు కాగణముగా-చలిచేఁ గలిగినవడఁకుంబోగా

టుటకై యనుట, గాఢం = మిక్కిలిబిగిగా, సమాలిజ్యతే = కాగిలింపబడుచున్నది. శీకరశీతలాః = తుంపరలచే చల్లగా నున్నవియు, రత్య...చ్ఛిదః-రతి అన్త = మరుకేళి కడపటఁ గలిగెడు, భేద = శ్రమమును, 'శ్రమఃభేదోఽధరత్యాజేరాతః స్వేదాదిభూమిక్యత్' అని భేదలక్షణము, ఛిదః = త్రుచుననియును - సుతంపుకడపటఁ గలుగు బడలికను బాపునట్టివి యనుట, అగు, మరుతేశ్చ=వాయువులును, జాతాః = పుట్టినవి-వీచుచున్న వనుట, కాబట్టి, ధన్యానాం = పుణ్యాత్ములకు, ప్రియాసంజమే సతి = కాంతతోడి సంభోగము ఉండఁగా, దుర్దినం = దుష్టదిన మైనను-మబ్బు క్రమ్మినదిన మైనను అనియు గ్రాహ్యము, 'మేఘచ్ఛన్నేఽహ్నిదుర్దినమ్' అని యమరుఁడు, సుదినతాం = మంచిదిన మగుటను, యాతి = పొందుచున్నది - మంచియుప్పరిగలు వాలుం గన్నులయొప్పులాఁడు మొదలైన భాగ్యవిశేషములు గల పుణ్యాత్ములకు మబ్బు క్రమ్మి పసమాలినదినములుకూడ మిక్కిలి సుఖప్రదములై మంచిదినములవలెనే యుండును. పుణ్యహీనులతో యట్లుగాదని భావము. ఇచట 'దుర్దినమపి సుదినతాం యాతి' అనుచో స్ఫురించువిరోధము క్రిందఁజెప్పబడినసమాధానములచే నాభాషితమయ్యెం గాన విరోధాభాస మలంకారము.

ఉ. కేరుచు మేడనుండి వెలికిం జన శక్యము గాకయుండె నా
సారముచేత శీతమున న జవ్వనికొగిలి గల్గె శీకరో
దారసమీరణంబు సురతశ్రమవారణ మయ్యె దుర్దినం
బారయ నయ్యెడన్ సుదిన న మయ్యెఁ గృతార్థుల కంగనారతిన్.

తా. మబ్బుక్రమ్మిన కొఱగానిదినము జనులను వడగండ్లుమరిసి యిండు వెడల నీయకయును, జలి పుట్టించి మిక్కిలి వడఁకునట్లును, తుంపరలతోఁ గూడినవాయువులను జిల్లుమని వీవఁజేసి గాసిపడునట్లును జేయుచున్నది. ఇట్లుది సామాన్యముగా నందఱికి బాధకర మగుటచేఁ జెడుదినమయ్యు ప్రియాసంగమభాగ్యము గల పుణ్యాత్ముల కది యావడగండ్లు మున్నగువానిచే నుఖమునే కలిగించి తాను సుదినమే యగుచున్నది. ఎట్లన వడగండ్లు మరిసి వారిని బయట పోనీయక మేలియుప్పరిగల యందే యిందువదనలతో నుఖముగావసించియుండునట్లు చేయును. చలి వారిప్రియు రాండ్రకు వడఁకుఁ బుట్టించి వారిని బిగియఁకొగిలింపఁజేయుటచే బిగి కొగిలింతల సొంపును గలిగించుచున్నది. తుంపరతోఁ గూడినచలిగాలి, మరుకేళియం దలసి సొలసియున్నవారియలత నెల్లఁ దీర్చుచున్నది. ఔరా! దుర్దినమైనను బుణ్యాత్ములకు సుదినమే యగుంగదా!

అవ. ఒకశ్లోకముచే శరదృతువును వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అర్థం సుప్త్యా నిశాయాః సరభససురతాయాససన్నశ్చ ధాజ్ఞః
ప్రదూభతాసహ్యాతృష్ణో మధుమదనిరతో హర్ష్యపృష్ఠే వివిక్తే!

నమోగక్లాంతకాంతాశిథిలభుజలతావర్జితం కర్కరీతో

జ్యోత్స్నాభిన్నాచ్ఛధారం పిబతి న సలిలంశారదం మన్దపుణ్యః॥96

టీ. నిశాయాః = రాత్రియొక్క, అర్ధం = సగము, సుప్తా = విదురించి, రాత్రి తొలిచెండుజాములు నిద్రచేగడపి యనుట, ('అరం సీత్యానిశాయాః' అనుచో రాత్రి సగము నెట్లోకడపియని యరము), సరభస...ధాజః-సరభస=ఉరవడితో, గూడిన, సురత=రతిచేతఁ గలిగిన, ఆయాస=శ్రమచేత, సన్న=వాడి, శ్లథ=ప్రిదిలిన - బిగివడి సోలిన యనుట, అజః=ఆవయవములు గలవాఁడును, 'మధ్యం సక్త ముదాహృతం శరదిచ ప్రత్యూషకాలే హిమమ్' అను భోజవచనముంబట్టి శరత్కాలముం దర రాత్రసురతమే భోగ్యముగాన నప్పుడు *రతికేళి సలిపి యలసియున్నవాఁ డనుట, కావుననే, ప్రోద్బూత...తృప్తః-ప్ర + ఉద్బూత=మిక్కిలియుం బట్టినదియు, కావు ననే, అసహ్య=సహింపరానిదియు నైన, తృప్తః=దప్పిగలవాఁడును, మధు...నిరతః= మధు=సంభోగమునకు ముందు త్రాగినమద్యముచేత నైన, మద = మత్తుచేత, నిరతః = పరవశుఁడును, మద మనగా 'మదిరాదికృతోమోహో హర్షవృత్తికరో మదః, అని మద్యపానముచేతఁ గలిగినమోహము (తెలినితప్పుట), ఇట్టివాఁడై, వివిక్త=ఏకాంత మైన, హర్ష్యప్యషే=ఉప్పుగమిఁదిభాగమున, కర్కరీతః = కర్కరీవలననుండి-గిడి వంటి మట్టిపాత్రముననుండి, సమోగ...వర్జితం-సమోగ=*తిచేత, క్లాంత=వాడిన- అలసిన, కాంతా=తనప్రియురాలియొక్క, శిథిల=సోలునట్టి, భుజలతా = తీగవంటి బుజముచేత, ఆవర్జితం = ధారగాఁ బోయబడినదియు, శారదం = శరత్కాలము నకు సంబంధించినట్టిదియునైన, సలిలం = జలమును-+హంసోదకము ననుట,

*దీనిచే నాయకుఁడు కామతంత్రమశలుండనియు నాయక మూఁడవజామున రతి గోరునదగుటచే శంఖనియనియుఁ దెలియునది. 'రమయతిచ తృతీయే శజ్జీవ మార్ద్రభావాం, గమయతి రమణీయాం పద్మిణీం తుల్యయామే' అనియు 'మనుమితవన మధ్యే కూచిమార స్పృతీయే తిమిరనిబిడయామే శజ్జీవి సంలభేత, అనియు శంఖిని లక్షణము దెలియునది.

+ ద్రవ్యరత్నమాలయందు 'అహ్నితప్త మహిమాంశురశ్శిఖిః, శీత మశ్శు శశిరశ్శిఖి ర్నిశి ఏవమేవ తదహర్నిశంపితం, తచ్చ హంసజలనామకం స్పృతమ్' పగలు సూర్యకిరణములచేఁ గ్రాగి రాత్రి చంద్రకిరణములచేఁ జల్లనై యిట్లు రేయుం బవలు నుండుజలము హంసజల మనబడును' అని హంసజలలక్షణము చెప్పబడియె. దీనిని ద్రాగుటచేఁ గలుగు గుణములు 'ప్రసాదకం త్రిదోషఘ్నం హృద్యం లఘుచశీత లమ్! వృషం మనోహరం స్వాదు విషఘ్నం కాన్తికృత్వగమ్' అని యందె చెప్పబడినవి. మఱియొకచో శరత్కాలమందు దీనిని ద్రాగునియమము 'కర్పూరాగరుజం సీతాద్యభిరస్మై ర్హంసోదకంవాసితం! పాథ శ్చాలిమనోహరం శిశిరతో ముగ్ధాజనాలిజనమ్' అని చెప్పబడియున్నది.

జ్యోత్స్నా .. ధారం-జ్యోత్స్నా = వెన్నెలచేత, భిన్న = కూడినట్టియు, కావుననే
అచ్చు=తెల్లనై నట్టియు, ధారం యథాతథా=ధారకలుగునట్లుగా, మన్దపుణ్యః=భాగ్య
హీనుడు, సపిబలి=త్రావడు-భాగ్యవంతుడే త్రాగుననుట. శరత్తున నెవడు నడి
చేయిని రతిసలిపి యలసి బలుదప్పిగొని యిట్టికామిని పోసినజలమును ద్రాగునో వాడే
ధన్యుడని భావము.

చ. ప్రియముగ రేసగంబు నిదురించి నొతాంతరతాంతవిహ్వలుం
డయి దగఁ జెంది యాసవమృదాలసుండై రతిభిన్నకామిని
శయమునఁ గర్కరీగళిత్రచంద్రవిభాచ్ఛశరజలంబు లా
రయఁ గృతపుణ్యఁ డింపెనఁగఁ శ ద్రాగు రహస్థిసౌధసీమలన్.

తా. ఎవడు రాతిరి తొలిరెండుజాములు నిదురించి పిదప నురవడిగా మరు
ళేళి సలిపి యలసిసాలసి మిక్కిలియుఁ దప్పిగొన్నవాడై, మును ద్రాగియున్న మద్యం
పుమత్తునఁ దవబడుచు, నొంటిగా నుప్పరిగమిడనుండి, రతియందు నలంగిన తన
చెలువ చేతులు సోల గిండిని వంచి నిరుపోయఁగా నచ్చుంపుఁదెలివెన్నెలతోఁ గూడి
తెల్లగాబడుచున్న యాదారను ద్రాగడో వాడు భాగ్యహీనుడే యగును.

అవ. ఇప్పుడు రెండుశ్లోకములచే హేమంతమును వర్ణించు
చున్నాడు.

శ్లో॥ హేమస్తే దధిదుగ్ధసర్పిరచనా మాజ్ఞిష్ఠవాసోభృతః
కాశ్మీరద్రవసాన్ద్రిదిగ్ధవపుషః ఖన్నా విచిత్రై రతైః |
వృత్తోరు స్తనకామినిజనకృతాశ్లేషా గృహభ్యస్తరే
తామ్బూలీదళపూగపూరితముఖా ధన్యాః సుఖం శేరతే॥ 97

టీ. హేమస్తే=మంచుకాణునందు, దధి...రశనాః-దధి దుగ్ధ సర్పిః=పెరుగు
పాలు నేయి అనునివి, అశనాః=ఆహారముగాఁ గలవారును, పాలును నేయియు చలు
వను బోగొట్టునుగాన వానిని సేవించుట దగునుగాని చలువపొచ్చించుపెరుగు నుప
యోగించుట యిటులువునఁ దగునాయన్నచో నాయుష్కాముఁ డైనవాడు హేమంత
మునను బెరుగు సేవింపవచ్చునని భోజరాజు చారుచర్యయందు ఋతుప్రస్తావమున
'త్రిషుచ దధి వివేద్యం గ్రీష్మకాలే వసస్తే, శరదిచ పరివర్జ్యం వాఞ్చతా దీర్ఘ
మాయుః | యది ఖిలు పరివాఞ్చానేవ్యతాం సర్వకాలం, సహగుడమధుపాత్రే శర్కరా
ముద్గయాః, అని చెప్పియున్నాడుగాన దోషము లేదని తెలియునది, మాఞ్జిష్ఠ=
మంజిడివన్నెగల, వాసః = వలువలను, భృతః = తాల్చువారును-మిక్కిలి యెఱువు
వన్నెవలువలు గట్టువారనుట, 'నిర్వాతం భవనం నురక్తవసనంవహ్నిః పరంసేవ
నమ్' అని మంచియెఱునివలువ వసంతమునఁ గట్టదగినదిగాఁ జెప్పబడియు నిటు

మతాంతరముంబట్టి హేమంతమునందును గట్టదగినదిగాఁ జెప్పబడె నని తెలియు నది, కాశ్మీ...వపుషః-కాశ్మీరద్రవ=మంతుమపంకముచే, సాన్ద్ర=దట్టముగా, దిగ్ = పూయబడిన, వపుషః=దేహములుగలవారును, నివిత్యైః=బాహ్యములని అభ్యంతరము లని నానావిధములైన, రత్నైః = సుగతములచేత, ఖిన్నాః = అలసియున్నవారును, వృత్తో...శ్లేషాః-వృత్త = వ్రటువలును, ఉరు = గొప్పలును నైన, స్తన=చన్నులుగల, కామినిజన=స్త్రీసమూహమువేత, కృత = చేయబడిన, అశ్లేషాః = కాగిలింతలు గల వారును - ఇదియే 'కస్తూర్యాగురు మజ్జుమైరతికృతం పానం తటాకస్థితం| శీతం నైవవిదీర్యతే ప్రియతమై రాలిజ్జనం కమ్బలమ్' అని చెప్పబడియున్నది. తామ్బూలీ ...ముఖాః-తామ్బూలీదళ = తములపాకులచేతను, పూగ = పోకలచేతను, పూరిత = నిండిపబడిన, ముఖాః=నోళ్లుగలవారును-బాగాలు నమలుచుండువారనుట, ఇట్టివారైన, ధన్యాః = భాగ్యవంతులు, గృహ అభ్యంతరే = ఇంటిలోపల, సుఖం యథా తథా = సుఖముగా, శేకతే=నిదురింతురు. తాంబూలము మనస్సునకు సాంపుబుట్టించుట మొదలైన బహుగుణములు కలిగించుటచే దానిని నమలుట యిట చెప్పబడినది-ఇది చారు చర్యయందు- 'మనసో హర్షణం శ్రేష్ఠం రతిదం మదకారణమ్ | ముఖిరోగహరం హృద్యం దీపనం బస్తిశోధనమ్ | ముఖశుద్ధి కృమిహరం తామ్బూలం శ్రీకరం పరమ్' అని చెప్పబడియున్నది.

చ. ఘృతదధిదుగ్ధభోజన మొర గిన్ భుజయించి సురంగవస్త్రముల్ హితముగఁ దాల్చి కంకుమము ర హెచ్చుగ మేన నలందిధన్యుల ద్భృతరతిఁజిన్ను లై విడెము ర పుక్కిట నుంచి పృథుస్తనాంగనా కృతపరిరంభు లై కడు రర మింతురు మేడలలోన నీతునన్. 97

తా. హేమంతమునందు దాని కనుగుణమైన యుపచారముగా వీర్యవృద్ధి కర మైనదిగానఁ దొలుత నెయ్యి పాలు పెరుగుతోఁగూడిన పృష్టాన్నమును గుడిచి, సిదప మెయినిండ మంతుమపూపు కస్తూరి మొదలగువానితో మెరిచినకలసం బలందుకొని, సలు నిధములైన సురతక్రీడలు సలిపి యలసిసాలసి, గిచ్చిగుచ్చిలాగఁ బిగి కాగిలింతలం జొక్కి యెప్పుడు బాగాలు నమలుచు నుండు సుకృతాత్ములు సుఖముగా గాలితేని యింటిలోపలిభాగమునందు నిదురింతురు.

శ్లో॥ ప్రోద్యత్ప్రేథప్రియజ్ఞుద్యుతిభృతి వికసత్కున్దమాద్యద్విద్విరేఫే
కాలే ప్రాలేయవాతప్రచలవిలసితో దారమన్దారదామ్ని |
యేషాం నో కణ్ఠలగ్నా క్షణమపి తుహినక్షోదదక్షా మృగాక్షీ
తేషా మాయామయామా యమసదనసమా యామినీ యాతి

[యునామ్॥

టీ. ప్రోద్య...భృతి-ప్రోద్యత్ = పాడనూపుదున్న, ప్రోథ = ప్రవృద్ధములైన-
చక్కఁగాఁ బెరిగియున్న, ప్రియజు=ప్రేంకణపుఁ జెట్లయొక్క, ద్యుతి = కాంతిని-
అది యెదుగుటచేఁ గలుగుభోభమును, భృతి = తాల్చినదియు, విక...రేఫే-విక
సత్ = వికసించుచున్న, మంద = మెల్లలచేత, మాద్యత్ = మత్తిలుచున్న, ద్విరేఫే =
తుమ్మెదలుగలదియు, ప్రాలేయ...దామ్ని-ప్రాలేయవాత=మంచుగాలిచేత, ప్రనల =
కదలునదియు, కావుననే, వికసిత = విరిసినవియు, ఉదార = రమ్యములైనవియు,
నగు, మన్దారదామ్ని = మందారపు బూదండలు గలదియు, ('విలసితో దార మన్దార
దామ్ని' అను పాఠమున, మంచుగాలిచే నలించునవియు, కావుననే, విలసిత = ప్రకా-
శించుచున్నవియు, ఉదార = రమ్యములైనవియు నగు, మన్దారదామ్ని=వేపచెట్లకు
సాసమైనది-లేక సంతానకవృక్షములకుఁ బట్టు అయిన దని యర్థము. 'పారిభద్రో
నిమ్మతరుర్మన్దారః పారిజాతకః' అని యమరుఁడు) ఇటువంటిదైన; కోలే = హేమంత
సమయమునందు. యేభాం యోనాం = ఏవయసుకొండ్రు, తుహిన...దక్షా-తుహిన=
మంచును, త్కోద = నివారించుటయందు, దక్షా = సమరురాలైన ('తుహిన త్కోద
రక్షా' అనుపాఠమున. తుహిన = మంచుయొక్క, త్కోద-పొడినుండి - తుంపరనుండి
యనుట, రక్షా = రక్షించునదని యర్థము)-గుబ్బచున్నులు వెచ్చగానుండునుగాన వానిఁ
గాఁగిలించుటచే మంచుతుంపరలవలనినలిని బోగొట్టఁ జాలినదనుట. మృగాక్షి =
(లేడివంటికన్నులు గల) స్త్రీ, క్షణమపి = అల్పకాలమైనను, కణ్ణలగ్నా=మెడయఁనుఁ
దగులురడినది-మెడయం దాలింగనము చేయబడినది-లేక, తమ మెడ నాలింగనము
చేసినది, నో = కాదో, లేహం = వారికి - ఆవయసుకొండ్రు, ఆయామ యామా
సతీ-ఆయామ=నిడివిచే విశిష్టములైన-నిడుదలైన యనుట, యామా సతీ = జాములు
గలదియగుచు-విరహవేదనచే జాములు మిక్కిలి గడపరానంత దీర్ఘములుగాఁ దోచు
చున్నట్టి యని భావము, యామిసి = రాత్రి, యమసదనసమా = యమలోకముతో
సాటియైనదె - మిక్కిలియు దుఃఖావహమై యనుట, యాతి = జరుగుచున్నది -
హేమంతపు రాత్రులయందు ప్రియాంగ నాలింగనము లేక విరహవేదన సహించుట
ఆతికష్టముగా నుండునుగాన నవి మిక్కిలి దుఃఖావహము లగునని భావము. 'ప్రోద్యత్
ప్రోథప్రియజు' ఇత్యాదులందు అనుప్రాసము. 'యమసదనసమా' అనుచో ఉపమ-
శబ్దార్థాలంకారములు రెంటికి సంస్పృష్టి.

సగ్ధర॥ ప్రోద్యత్ప్రియంగురస్ఫుటరుచియుతమైపుల్లమల్లిమతల్లి
మాద్యత్సారంగమై హైమసపననచలనస్మంజుమందారభూజా
తద్యోతం బైన హేమంతమున విరహసంతపు లావారి కెల్లన్
సద్యామాయామరాత్రుల్ రచనువిషయమృస్థానసాదృశ్యమూర్తిన్ ॥

తా. కట్టముగాఁ బెరుగుచున్న ప్రేంకణపుఁ జెట్లకాంతిం దభ్యుత్పన్నుచు,
బూచుచున్న మెల్లలచే మత్తిలి చెలరేగుచున్న మొకరితుమ్మెదలచే నిమ్మనీపుచు,

మంచుగాలిసోఁపటచే తేటలు ప్రిదిలి విరియుచున్న మందారంపుఁ బూదండలు మెండు
కొనుచును, మంచుకొరురాఁగా, మెచ్చులుగులును గుబ్బచున్నల వెచ్చదనముచే మంచు
తుంపగవలనిచలిని మానువుచుఁ గలువకింటి మెవరిమెడఁ గొఁగిలిండుకొనదో యావ
యసుకొండ్రును రాతిరి విరహవేదనచే మిక్కిలి నిశుదమై కడవరాక కడచినదగును.

అవ. రెంచుశ్లోకములచే శిశిరఋతువునునర్ణించుచు నిగమించు
చున్నాఁడు.

శ్లో॥ చుమ్మన్తో గణ్డభీత్తి రలకపతిముఖే సీత్యతా న్యాదధానాః
వక్షః సూత్కఞ్చ కేసు స్తనభరపులకోద్భేద మాపాదయన్తః |
ఊరూ నాకమ్పయన్తః పృథుజఘనతటా త్ప్రింసయన్తోఽంశుకాని
న్యక్తం కాన్తాజనానాం విటచరితభృతః శైశిరావాన్తినాతాః || 99

టీ. ఇట చలిగాడ్పులను విటకొండ్రులతో బోల్పుచున్నాఁడు. కాన్తా జనా
నాం = స్త్రీ సమూహములయొక్క, గణ్డభీత్తిః = చెక్కిలిగోడలయందు-గచ్చుగోడల
వలె నద్దముగా నున్న చెక్కలయందు-కిపోలస్థలములం దనుట, చుమ్మన్తః = ముద్దిడు
చును - సోఁపచు నని వాతపరము, 'స్తననయనకపోలా శ్చుమ్మనస్థాన మాహుః'
చన్నులు కన్నులు చెక్కిఁబులును ముద్దిడుచోటులని రతిరహస్యము, కాబట్టియే, అలక
పతి = అలకలుగల-కొఁగిలిచుటవలన నలకలు గ్రమ్మినట్టి యనుట, ముఖే = మొగ
మందు, సీత్యతాని = సీత్యారములను- 'సీత్' అని యనుకరణశబ్దము. ఆదధానాః=
చేయుచును-పుట్టించుచు ననుట-చలిచేతనని వాతపరముగాను మోవినుొక్కట చేతనని
విటపరముగాను గ్రాహ్యము. వక్షఃను = తొమ్ములు, ఉత్ + కంచుకేసు సత్సుఅసి =
చక్కఁగా ముడివేయబడిన అసికలుగలవి యయ్యు-లేక, తీసివేయబడిన అవికలు
గలవి యగుచుండఁగా ననియు నర్థము, స్తన...ద్భేదం - స్తనభర = బలితంపుఁ
జన్నులయందు, పులక = గగురుపోడుపుయొక్క, ఈద్భేదం = పొటమరించుటను,
ఆపాదయన్తః = గలుగఁ జేయుచున్నవియును-చలిచేత నని వాతపక్షము-చేతఁ బుడును
టచే నని విటపక్షము-ఇందు రోమాంచ మునుసాత్త్వికభావము చెప్పబడినది, ఊరూన్=
తొడలను, ఆకమ్పయన్తః = కదల్చుచున్నవియును, రతికొఱనుఁ బట్టి కదల్చు చున్నాఁ
డని విటపక్షముగాను చలిచే వడఁగించుచున్నదియని వాతపక్షముగాను గ్రహించునది,
పృథుజఘనతటాత్ = విశాలమైన కటియొక్క ప్రదేశమునుండి-విరివియగు మొలనుండి
యనుట, ఆంశుకాని=చీరలను-పోకముల్ల ననుట, స్రంసయన్తః = జూర్చుచున్నవియు,
కాబట్టియే, న్యక్తం=పుష్పముగా, విటచరితభృతః = విట కొండ్రువారిడనకి దాల్చి
నట్టి, శైశిరాః=శిశిరఋతువునఁ బుట్టిన, వాతాః=గాడ్పులు, వాన్తి=నదుచున్నవి, 'అలక
చుబుకగణ్డ నాసికొగ్రంచ చుమ్మన్', పునగుపహితసీత్యం తాలుజిహ్వోచ ధూయః |
భరిత లిఖితనాభీమూలనక్షోరు హోరు, క్షణయితధృతధృగవః శ్లాఘా త్యాగనివిష్' అని

రతిరహస్యప్రాక్తము లైన గండాదిచుంబనముఖసీతార్థములు మొదలైనవిటలక్షణములు గలిగి యుండుటచే వాతములు విటచరితభృతము లనబడినవి. పలిదెమ్మెరలు చెలువల చెక్కులపై సోకి చలిచే వారి నుస్సరని సీతార్థముచేయించుచు, తొమ్ములంకలి గుత్తంపుటవిక లుండియు గుబ్బుచన్నులందు చలిచే గగురు పుట్టించుచు దానిచేతనే తొడల వడంకజేయుచు నావడఁతుచే మొలయందలి వలువ సవల్పుచు వీచు నని భావము. 'విటచరితభృతః' అనుచో ఉపమ. 'వ్యక్తమ్' అనుటచే నుత్పేక్షయు వ్యంజితమై యాయుపమ కంగమగుచున్నది; కాన రెంటికి సంకరము.

ఉ. చెక్కులు ముద్దుగొంచు ముఖసీమను సీత్యతులన్ ఘటించుచుం...
జక్కనిచన్దవం బులక శ జాలములన్ మొలపించుచుం గటిం
జెక్కిన చేలముం దొలగ శ జేయుచు శైశిరమారుతంబు లిం
పెక్కగఁ గాంత లందు విటరకృత్యముఁబూని చరించు నత్తటిన్.

తా. శిశిఃబుతువునందలి చలిగాడ్పులు విటకానివలెఁ జలువలనిద్రంపుఁ జెక్కి టుల ముద్దుగొనుచు, నుస్సరని సీతార్థముచేయించుచు, గుత్తంపు టవికలు దాల్చి యున్నను విగిగుబ్బలయందు గగురు పుట్టించుచు, దొడల నాడించుచు, మొలనుండి వలువ జార్చుచు వీచుచున్నవి.

శ్లో॥ కేశా నాక్షలయన్ దృశో ముఖళయన్ వాసో బలా దాక్షిప
న్నాతన్వన్పులకోద్గమం ప్రకటయ న్నజ్జేషు కమ్పం శనైః |
వారం వార ముదారసీత్యతకృతో దస్తచ్ఛదాన్ పీడయన్
ప్రాయః శైశిర ఏష సమ్ప్రతి మరుత్కాంతాసు కాంతాయతే॥ 100

టీ. ఈశ్లోకమునశిశిర ర్తువునందలి చలిగాలి నొకచెల్లువునితోఁ బోల్చి యుభయు 'అకు సన్వయించునట్లు విశేషణముల నిబంధించినాఁడు. కేశాన్ = వెండ్రుకలును, అపలయన్ = చెల్లచెదరుగాఁ జేయుచు - వడిగా వీచుటచేత నని గాలిపరముగాను మరవడిగా రితిసలుపుటచేత నని కౌంతుని పరముగాను గ్రాహ్యము, దృశః=కన్నులను, ముఖళయన్ = మొగుడ్చుచు - బిట్లుగా సోఁతుటచేత నని గాలిపక్షము. సుఖపార వశ్యముచేత నని కౌంతునిపక్షము, వాసః = కట్టినవలువను, బలాత్ = బలవంతముగా, అక్షిపన్=ఈడ్చివైచుచు-ఒకట వీచువడిచేత ననియు మఱియొకట రమించుకోరికచేత ననియుఁ దెలియునది, పులక ఈదగమం = గగురుపాడుచుటను, అతన్వన్ = కలి గించుచు-ఒకట చల్లగా నుడియుటచేత ననియు, నింకొకట శృంగారరస ముప్ప టిల్లుటచేత ననియు గ్రాహ్యము, అజ్జేషు = అవయవములయందు, శనైః = మెల్లగా, కంపంజ్వలఁతును, ('అవగకమ్పం' అనుచో ఉద్వేగమువలన వడఁతునని యర్థము),

ప్రకటయన్ = బయలుపలుచుచు - తెలుపుచు ననుట - ఈ రెండు విశేషణములందును
 రోమాంచకంపములను సాత్త్వికములు చెప్పబడినవి, ఉదారసీత్యతకృతః =
 మనోహరములైన సీత్యగములను జేయునట్టి, దస్తచ్ఛదాన్ = పెదవులను - క్రింది
 పెదవులననుట, వారంవారం = మాటిమాటికి, వీడయన్ = గాసి పలుచుచు-ఒక్కట
 మిక్కుటంపుచలిచేతననియు మఱొక్కట మోవినొమ్మటచేత ననియు నూహ్యము,
 ఏషః=ఈ, శైశిరః=శిశిరర్తుసంబంధియైన, మరుత్ = గాలి-చలిగాలియనుట, సమ్ప్రతి=
 ఇప్పుడు-ఈశిశిరఋతువునందనుట, ప్రాయః = తలుచుగా, కాంతాను = స్త్రీలయందు-
 స్త్రీలవిషయమునందనుట, కాంతాయతే = *కాంతునివలె నాచరించుచున్నది, తురులు
 గలంచుట, కన్నులు మొగిడించుట, వలువను వీడ్చుట మొదలగు కాంతుని కృత్యము
 లుండుటచే కాంతునివలె నగు నని యర్థము. తురులను చెల్లచెదరు గావించుచు, బిట్టుగా
 సోఁకుటచే వారికన్నులు మాసికొనఁజేయుచును, పడిగా వీచి వారి మొలవలువ
 నూడ్చును, చల్లగాఁదాఁకుటచే గగురుపొడువఁజేయుచు, మిక్కుటంపు చలిచే నొడలెల్ల
 పడఁకునట్లు చేయుచుఁ బెదవులయందు నున్నరని సీత్యగముఁ బుట్టించుచును వీచు నని
 భావము. ఇచట సలంకార ముపమ, 'ప్రాయః' అనుటచే నుత్పేక్షయు వ్యంజితమై
 యంగ మగునుగాన, రెంటికిని సంకరము.

ఉ. వేనలిక్రొన్ననల్ చెదర శ విష్ణుచుఁ గన్నుల మూయుఁ జేయుచుం
 బూనిన సీత్యతుల్ నెఱపురమోవుల నొక్కుచు నీవు లూడ్చుచున్
 జానుగ మేనులం బులకశజాలములన్ వెలయించుచున్ బర
 స్త్రీనికరంబునందుఁ బతిరీతిఁ జరించు నమీరుఁ డత్తఱిన్. 100

తా. శిశిరర్తువునందలి యీచలిగాలి చెలువలతురులఁ గలంచుచు, కన్నులు
 మూయించుచు, బలిమి మొలవలువ జూడ్చుచు, గగురు పుట్టించుచు, మేనియం దెల్లనలల
 పడఁకుఁ గలిగించుచు, మాటికి నున్నరని కమ్మోవి సీత్యగము నొనరించునట్లు చేసి
 గాసిపలుచుచు, వారియెడ నొకచెలుపునివలె మెలంగుచున్నది.

ఇది శృంగారశతకమున ఋతువర్ణన మన్నది పంచమవింశతి.

చ. ఉపనిషదర్థవేద్య దురి శ తోగ్రభవామయవైద్య వాసరా
 ధిపశశివహ్నినేత్ర సము శ దీర్ఘపవిత్రచరిత్ర సత్కృపా

* 'కథాభిః కమనీయాభిః కామ్యైశ్చోభగైశ్చ సర్వదా ఉపచారైశ్చరమయేద్యః
 సకాంత ఇతీర్యతే' ఇంపైన కథలచేతను నిచ్చకువచ్చిన భోగములచేతను దగిన యుప
 చారములచేతను నెవ్వఁడెప్పుడును రమింపఁజేయునో వాఁడు కాంతుఁడనబడును.

న్నపితసమస్తలోక కర శ సంగతదివ్యపినాక భీకర
ద్విపసురవైరిభంజన సు శ ధీజనరంజన నిర్గతాంజనా.

ఉత్సాహ. తారకాసురారిజనక శ దక్షయాగభంజనా
తారకాచలేంద్ర వాన శ దానకల్ప భూరుహ
తారకాధినాయకావ శ తంస భవపయోధి సం
తారకాభిధాన యాతు శ ధానవైరి సన్నతా.

క. దండధర చండవిక్రమ
దండనపాండిత్యమండి శ త ప్రబలభుజా
దండ సుపర్వాలయ కో
దండ యఖండ ప్రమోద శ తాండవలోలా.

శృంగారశతకము - అధికశ్లోకములు.

అవ. ఈసంసారమునఁ బరోపకారమునకు మించినపుణ్యమును
కలువకంటికి మించినసొంపును లే దనుచున్నాఁడు.

*శ్లో॥ భవంతో వేదాంతప్రణిహితధియా మాప్తగురవో
విచిత్రాలాపానాం వయమపి కవీనా మనుచరాః ।
తథా ప్యేత ద్భ్రామో నహి పరహితా త్పుణ్య మధికం .
న చాస్మిన్సంసారే కువలయదృశో రమ్య మపరమ్॥

టీ. భవంతః=మీరు, వేదాంతప్రణిహిత ధియాం=వేదాంతమునందు ఉంపబడిన
బుద్ధి గలవారలకు - వేదాంతవేత్తల కనుట, ఆప్తగురవః = ఆప్తులును ఆచార్యులును,
అగుదురని శేషము - మీరు వేదాంతవేత్తలకును వేత్తలని భావము. వయమపి =
మేమును, విచిత్ర ఆలాపానాం = (రసాలంకారాది వైచిత్రిచే) విచిత్రములైన భాష
ణములుగల, కవీనాం=కవులకు, అనుచరాః=అనువర్తించువారము, మిగుల గొప్పయగు
బ్రహ్మవిచారముసేయు వేత్తలకును మీరు గురువులు, సామాన్యములై చదురు
పలుకు లాడుకవులకు మేము శిష్యులము. మహనీయు లైనట్టివారికిని గురువులైన
మీకంటెను, సామాన్యులకును శిష్యులమైనమే మెంతయో తక్కువవార మనిభావము,
తథాపి = అయినను-వస్తుశత్య మెఱుంగుటయందు జ్ఞానసంపన్నులైన మీకంటెను
మేమెంతయో తక్కువజ్ఞానము కలవారమై యున్నను అనుట, (ఈరెండువిషయములను

*ఈశ్లోకము పూర్వార్థమునందుమాత్రము భిన్నమై-పుటయందుఁ జూపబడి.

మాత్రము సత్యములైనవని మేముధీరముగా నొక్కిచెప్పగల మనుచున్నాడు. అవి యేవనఁగా,) అస్మిన్ సంసారే=ఈ సంసారమునందు, పరహితాత్=పరోపకార మునకంటె, అధికం = హెచ్చైన, పుణ్యం=పుణ్యము, నహి=లేదు, కువలయదృశః= కలువకంటికంటెను, అపరం = వేఱైన, రమ్యం = ఇంపైనవస్తువును, న=లేదు, అని ఏతత్=దీనిని-ఈరెట్టిని, బ్రూమః=చెప్పుదుము. పరోపకారమునకు మించినపుణ్యము లేదు. కలువకంటికి మించినయింపు లేదు, అని మే మెంత యల్పజ్ఞానులమైనను మిము బోటి జ్ఞానసంపన్ను లొప్పుకొనకపోయినను దృఢముగా సత్యమని చాటిచెప్పగల మని భావము.

శా. చింతింపన్ నిగమాంతతత్పరులకుం శ.జె న్నొగురుల్ మీరు మే మంతేవాసులమే కవీశ్వరుల క శ ట్లయ్యుం దెగం బల్కఁగాఁ బంతం బూనితి మా సరోపకృతికిన్ శ బాగైనపుణ్యంబునుం గాంతారత్నము మించుసొంపు నెదియుం శ గా దీమహాసంస్కృతిన్.

తా. మీరువేదాంతపదులకును గురువులు గాన మిక్కిలిజ్ఞానసంపన్నులైనను, మేమింపుగామాటలాడు కవిమాతురులకును శిష్యులమే గాన నల్పజ్ఞానులమైనను 'సంసారమునందుల పరోపకారముకంటె మించినపుణ్యము లేదు; కలువకంటికంటె మించిన సుఖము లేదు' అను నీరెండుమాత్రము సంసారమారులగు మీరు కల్లలన్నను మేము సత్యములేయని సాహసించి చెప్పగలము.

అవ. తరుణిబిగికొఁగిలింతలో రాత్రి పరుండి నిదురించువాడే ధన్యుఁ డనుచున్నాడు.

శ్లో॥ మత్తేభకుమ్భపరిణాహిని కుఙ్కుమార్ద్రే
కాంతాపయోధరతపే రతిభేదఖన్నః |
వక్షో నిధాయ భుజపఞ్జర మధ్యవర్తీ
ధన్యః క్షపాం క్షపయతి క్షణలబ్ధనిద్రః॥

టీ. (యః=ఎవఁడు,) రతిభేదఖన్నః సన్=రతినలుపుటవలని శ్రమచే బడలిన వాడై, మత్తే...హిని=మత్త+ఇభ = మదపుటేనుఁగుయొక్క, కుంభ = కుంభస్థ లమువలె, పరిణాహిని=విటివిగలదియు, కుఙ్కుమ+అర్ద్రే = కుంకుముచేతఁ దడిసి నదియు-కుంకుము పూతగలదియును, అగు, కాంతాపయోధరతపే = ప్రియురాలి యొక్క చన్నుపట్టునందు, వక్షః=తొమ్మును, నిధాయ=ఉంచి, భుజ...వర్తీ= భుజపఞ్జర=ప్రియురాలి బుజము లనెడిపంజరముయొక్క, మధ్య = నడుమ, వర్తీ= వర్తించువాడై-పంజరంబునం దగులువడిన శుకాదులెట్లు లిటునటుఁ బోవక యందే

తిగముగానుండునో యట్లుప్రియురాలు బుజములచే బిగగాఁగిలిండుకొనఁగా నాకాఁగి
టిగోఁ దగిలి యిటునటుఁబోవక తిరముగా నుండువాఁడె యనుట, కావుననే, క్షణ
లబనిద్రః=క్షణమాత్రములో పొందఁబడిన నిద్రగలవాఁడె, క్షపాం=రాత్రిని, క్షప
యతి=కడవునో, (సః=వాఁడు, ధన్యః=ధన్యుఁడు. ఈసంసారమునందు గల్గిగుబ్బ
లాఁడి బిగి కాఁగిలిలోఁ బరుండి నిదురించుటయే పరమసుఖావహ మని భావము.
అలంకారము ఉపమ.

తే. కంకుమార్ద్రంబు జితకుంభిరకంభ మైన
కాంతకచకుంభమున రతిశ్రశాంతుఁ డగుచు
లీల నెదఁ గ్రుమ్మి బిగికొఁగిలింతఁ జిక్కి
హాయిగాఁ గూర్చుచును బుచ్చు శ రేయి సుకృతి.

తా. మదపుటేనుంగు కుంభమువలె విటివియై, కుంభమపూతచేఁ బొంకమై,
మురువుచూపు ముద్దరాలి గల్గిగుబ్బలయందు తొమ్ము గ్రుమ్మి దానిబుజముల బిగికొఁగి
లింతలోఁ బరుండి హాయిగా నిదురగూర్చుచు రాతిరిని గడపువాడే కడుధన్యుఁడు.

అవ. ప్రియురాలిముక్కటము త్రియమును జంద్రునిఁగా ను తేప్పి
క్షీంచి వర్ణించు చున్నాఁడుఁ

శ్లో॥ సుధామయోఽపి క్షయరోగశాన్త్యై
నాసాగ్రముక్తాఫలకచ్ఛలేన ।
అనన్తానన్తీవనదృష్టశక్తి
ర్ముఖామృతం తే పిబతీవ చన్ద్రః॥

టీ. (హేనాయికే=ఓనాయికా, అని అధ్యాహార్యము), సుధామయః=అమృ
తమయుఁ డైనవాఁడును, కావుననే, అనన్త...శక్తిః-అన్త=మన్మథునిని, సంజీవన=
పుట్టించుటయందు, దృష్ట=చూడఁబడిన, శక్తిః=సామర్థ్యముగలవాఁడును-అమృతము
బ్రతికించునట్టిదిగాన అమృతమయుఁడైన చంద్రుఁడును శివునిచే మృతుఁ డైన మన్మ
థుని బ్రతికించువాడగుననుట-చంద్రుఁడు మన్మథోద్ధీపకుఁడుగాన కాము నుద్దీపింపఁ
జేయువాడనిభావము, అపి=అయ్యును, చన్ద్రః=చంద్రుఁడు, క్షయరోగశాన్త్యై=
తనకుఁ గలిగినక్షయరోగమును అడంచుటకు - కృష్ణపక్షమున క్షయించుట యిచట
క్షయరోగముగాఁ జెప్పబడినదని సారస్వము గ్రహింపవలయును, నాసాగ్ర...
చ్ఛలేన-నాస-అగ్ర=ముక్కుకొనయందలి, ముక్తాఫలక=ముక్కట ముత్తెమనెడి, ఛలేన=
నెపముచేత - ముక్కటముత్తెపురూపముఁ దాల్చినవాఁడైయనుట, తే = నీయొక్క,
ముఖ + అమృతం = మొగమునందలియమృతమును, పిబతిషవ=త్రాగుచున్నట్లున్నది, అని

తలఁచుచున్నానని శేషము. చంద్రుఁడు మన్మథునిఁగూడ బుట్టించునట్టి మహిమగల తనయందలి యమృతముచేతను దనక్షయము తీరనంగున నీముఖమునందలి యమృతమును ముక్కఱముతైపు రూపముగా వచ్చి గ్రోలుచున్నాఁ డని నాకుఁ దోచుచున్నదని యర్థము. అలంకారము, 'పిబతీవ' అనుచో ఉత్పేక్ష 'నాసాగ్రముక్తౌ ఫలకచ్ఛలేన' అనుచో గలయపహ్నుతిచే నీయుత్పేక్ష యుత్పత్తిమైనది.

తే. అమృతమయుఁ డయ్యుఁ జంద్రుఁ డశనంగజీవ
నౌషధం బయ్యుఁ దనదుక్షరయంబు మాన్ప
నలవి గామి ముక్కఱము త్తిరయంబుపేర
నబల ! యానెడినో నీముఖామృతంబు.

తా. చంద్రుఁ డమృతమయుఁడు, కావుననే మన్మథునిఁగూడ నుజ్జ్వలింపఁ జేయుచున్నాఁడు. ఇట్టిమహిమగల యమృతమే తనయొద్దగలవాఁడయ్యును సతఁడు తన(కృష్ణపక్ష) క్షయమును గుదుర్చుకొనలేక దానిని నీముఖమునందలి యమృతముచే బోగొట్టుటకు నీముతైపుముక్కఱరూపముఁ దాల్చి దానిని గ్రోలుచున్నాఁ డేమో యని తలంచెద.

అవ, స్త్రీపురుషులు చిత్తము లొక్కటిగాఁ గలసి చేయుసంగ మమే కామపురుషార్థఫలము గాని చిత్తము వేఱువేఱై యుండఁగాఁ జేయు సంగమము శవసంగమమువలె నిష్ఫలమే యగు ననుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఏత త్కామఫలం లోకే, యద్వయో రేకచిత్తతా|

.అన్యచిత్తకృతే కామే, శవయోరివ సజ్జమః॥

టీ. లోకే=లోకమునందు, ద్వయోః = స్త్రీపురుషు లిరువురయొక్క, ఏకచిత్త తా = ఒకమనస్సు గలిగియుండుట - మనసు లొక్కటిగాఁ గలసియుండుట, (ఇవి) యత్ = అనునది యేదియో, ఏతత్ = ఇదియే. కామఫలం = కామపురుషార్థమునకు ఫలము - కామపురుషార్థమును గెల్గొన్నందుల కదియే ఫల మనుట, అగుననిశేషము. కామే=కామము, అన్యచిత్తకృతే సతి = ఇతరులయందలి మనస్సుతోఁ జేయబడినది-పురుషుఁడు మఱొక స్త్రీయందును స్త్రీమఱొక పురుషునియందును మనస్సునుండి చేయునట్టిది యగుచుండఁగా, శవయోః = రెండుపీరుఁగులయొక్క. సజ్జమ ఇవ = సంగ మమువలె, అగును.

క. మానసము లిరువు రొక్కటి

గా నుంచియుఁ గూడు టదియ శ కామఫలం బొం

డైన తెఱంగునఁ గూడినఁ

బీనుంగులకూడినట్లు శ భెరయుం గాడే.

తా. స్త్రీపురుషు లిరువురు నొండొరులమనంబు లొక్కటిగాఁ గలసి కావించు సంగమముచేతనే కామము సఫల మగునుగాని మనస్సులు మఱొక్కరియెడనుంచి యొండొరులఁ గామించి చేయుసంగమము రెండుపీచుగులసంగమముతో సాటియగును.

అవ. రాగులయందుఁగాని విరాగులయందుగాని శివుడొక్కఁడే రాజులుచున్నాఁడు గాని మఱెవ్వరు నట్లు గానేర రనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఏకో రాగిషు రాజతే ప్రియతమా దేహార్ధహరీ హరో

నీరాగేష్వపి యో విముక్తలలనాసజ్జో న యస్మా త్పరః ।

దుర్వారస్మరబాణపన్నగవిషజ్వాలావలీధో జనః

శేషః కామవిడమ్భితోహి విషయాన్ భోక్తుం న మోక్షంక్షమః॥

టీ. ప్రియ...హరీ-ప్రియతమా = ప్రియురాలైన పావతియొక్క, దేహార్ధ = సగముదేహమును, హరీ = కయికొన్న వాడగు, హరః = శివుఁడు, ఏకః = ఒక్కఁడే, రాగిషు = విషయములందు రక్తిగలవారియందు-కాములయందును. రాజతే = ప్రకాశించుచున్నాఁడు - తనసగముదేహమునందే ప్రియురాలినెప్పుడుఁ దాల్చియుండునఁ తటిరాగి మఱియొక్కఁడు లేడుగాన నట్లు దాల్చియున్న శివుడొక్కఁడే రాగులలో నెల్ల మిక్కిలి యతిశయించినరాగి యని భావము. అతఁడు మఱియు నెట్టివాడనఁగా, యః = ఎవఁడు, విముక్త...సజ్జః సజ్జ-విముక్త = విడువబడిన, లలనాసజ్జఃసజ్జ = స్త్రీలతోడికూటువగలవాడై, నీరాగేషుఅపి = రాగము లేనివారియందును, (ఏకః రాజతే=ఒక్కఁడే రాజులనో), యస్మాత్ = ఎవనికంటె, పరః = అధికుఁడైనవాఁడు, న=లేదో, ఆశివుఁడు 'రాగిషు రాజతే' రాగులయందు రాజులు నని పూర్వముతో నన్వయము, ప్రియురాలికి దేహము సగములిచ్చి రాగులయందుఁ దానొక్కడే యగ్ర గణ్యుడగును, పడఁతులతోడి సంగమునే మాని విరాగులయందు నొక్కఁడే యగ్ర గణ్యుడగును, కాన రాగిత్వవిరాగిత్వములు రెంటియందును సతనికంటె సధికుఁడైనవాఁడు లేడనిభావము. దీనినే సహేతుకముగా నుపపాదించుచున్నాఁడు. దుర్వార...లీధః=దుర్వార = వారింపరాని, స్మరబాణ = మన్నఘని బాణములనెడు, పన్నగ = సర్పములయొక్క విషజ్వాలా = విషంపు సెగలచేత-విషముతోఁగూడిననాలు కలచేతననుట, అవలీధః = వాఁకబడిన, శేషః=తక్కిన, జనః = జనుఁడు, కామవిడమ్భితఃసన్ = కామునిచేమోసపుచ్చబడినవాడగుచు, విషయాన్ = స్త్రీలు మొదలగు విషయములను, భోక్తుం = (శివునివలె) ననుభవించుటకును, మోక్షం = (శివునివలె) విడుచుటకును, క్షమః = సమర్థుఁడు, నహి = కాఁడుగదా, విషజ్వాలావలీధుఁడు ఎటు భోగ్యవస్తువుల ననుభవింపలేడో యట్లస్మరబాణ విషజ్వాలావలీధుఁడును కామిన్యాదిభోగముల జక్కఁగా ననుభవింపలేడు; కామునిచే వంచితుఁడుగాననానిన విడువను లేడు. శివుఁడు స్మరబాణవిషావలీధుఁడుగాఁడు గనుక నాభోగములను

చక్కగా ననుభవింపఁ గలవాఁడును కామునే జయించినవాఁడు గాన నా భోగములను విడువఁజాలువాఁడును అగుచు. కనుక రాగులందును విరాగులందును నాతఁడొక్కడే యప్రతిముఖుడై వెలుగునుగాని తక్కినవారట్లుగాగని భావము. శివుఁడు పార్వతిని బెండ్లియాడకమునుపుతన్న మోహింపఁజేయుటకు మన్ననుఁడు పూనినను వానింగాల్పుటం జేసి విముక్తలనాపంగుండై విరాగులందు వెలింగె ననియు, బార్వతితపంబునకుఁ దుష్టింజెందినవాడై తద్వియోగభంగము గలుగుచును భీతిచేత తన సగముదేహముగా నాదేనిం దాల్చినవాడై రాగులందును వెలింగె ననియు తెలియునది. ప్రియతమా దేహరహిత్యముచేతను విముక్తలనాసంగత్యముచేతను రాగివిరాగులందు రాజిల్లుట యనుపదారము సమర్థము. కాన అలం. కావ్యలింగము. స్వగబాణవిషాగ్నిబాహు వశీధత్యముచేతను కామవిదాబితత్యముచేతను విషయభుక్తి ముత్తులం దక్షమత్వము సమర్థింపఁబడిన యిచటను, మఱొక కావ్యలింగము. ఈ కావ్యలింగము పూర్వకావ్య లింగముచే సమర్థము గాన రెంటికిని సంకరము.

శా. రామం గూడియు సాముమే నొసఁగియున్ రాజిల్లె దా రాగులన్
రామాసంగవిహారుడై పరముడై న రాజిల్లె నీరాగులం
గామారాతి యొకండ యక్కరణి భోగగరి బూనఁగా మానఁగాఁ
గామకూరశరాహిదమ్మఁ డగునేకకమ్మండుఁ దా నేర్చునే.

తా. శివుఁడు ప్రియురాలికిఁ దనసగముదేహము విచ్చి రాగులందును, వంతకుమున్ను లలనాసంగమునే వీడియుండి విరాగులందును దా నొక్కడ యతిశయించి వెలుగుచుఁ దనకంటఁ మించినవాఁడు లేనివాడయ్యె. ఇది యిట్లేయగును. ఏలన నతఁడుతప్ప తక్కిన జనుడెవ్వఁడుగాని మరుతూపులచే విషముసోకినట్లు తడఁబడి విషయముల నతవివలె ననుభవింపను జాలఁడు; కామునికి లోనై యుండుటచే నతవివలె విషయములను విడువనుం జాలడు. కాబట్టి రాగివిరాగు లుభయులందును విషయభుక్తి ముత్తులంబట్టి శివుఁడొక్కడే యతిశయిల్లును.

అన. స్త్రీలభూవిక్షేపము మిక్కిలి యపకారము చేయునది గాన దుర్జనులతోఁ బోల్చి వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అజితాత్మసు సంబద్ధః, సమాధిక్యతచాపలః ।

భుజజ్వలః స్తబ్ధో, భూవిక్షేపః ఖలాయతే ॥

టీ. అజిత ఆత్మసు=జయింపనిమనస్సు గలవారియందు-జితేంద్రియులు కాని వారియెడ ననుట, సంబద్ధః = సంబంధించినది - జితేంద్రియులు కానివారిని మాయలు కొలువునదని భూవిక్షేపపరము. జితేంద్రియులు కానివారితోఁ గూడియుండువాఁడని ఖలపరము, సమాధి...చాపలః-నమ్ ఆధి = చక్కగా మనస్సును బీడించుటయందు,

కృత=చేయబడిన, చాపలః=ఆసక్తిగలది అని భూవిక్షేపపరము-సమాధి = చిత్తము యొక్క వికృత్యమునందు-మనస్సు ఒక్కదానియందే సిరిముగ నెలకొనియుండు విషయమున, కృత=చేయబడిన, చాపలః=చాంచల్యము గలవాడు-ఒక్కటను దిరముగా నెలకొనక చలించువాడని ఖిలపక్షము, భుజంగమటిలః = సర్పమువలె పంకిగయైనదని భూవిక్షేపపక్షము-విటకానివలె మటిలుడని ఖిలపక్షము, స్తబః = సిగ్గుమైనది-ఉభయ పక్షమున గర్వించినవాడని యర్థము, ఇట్టి భూవిక్షేపః=కనుబొమ త్రిప్ప, ఖిలాయతే= ఖిలునివలె నాచరించుచున్నది. జితేంద్రియులు కావివాదని మరులుగొలుపుదు మనస్సును మిక్కిలియుఁ బీడించుదు, స్వమువలె వక్రముగాఁ బోలయుచు భూవిక్షేప ముండునని భావము. 'ఖిలాయతే' అనునో నుపమ. ఇది 'సమాధికృతచాపల' ఇత్యాది విశేషణము లందలి శ్లేషచే ఆనుప్రాణిత మైనది.

క. అజితాత్మ సమాగతమును.

భుజంగకుటిలంబు స్తబః స భూతంబు సమా

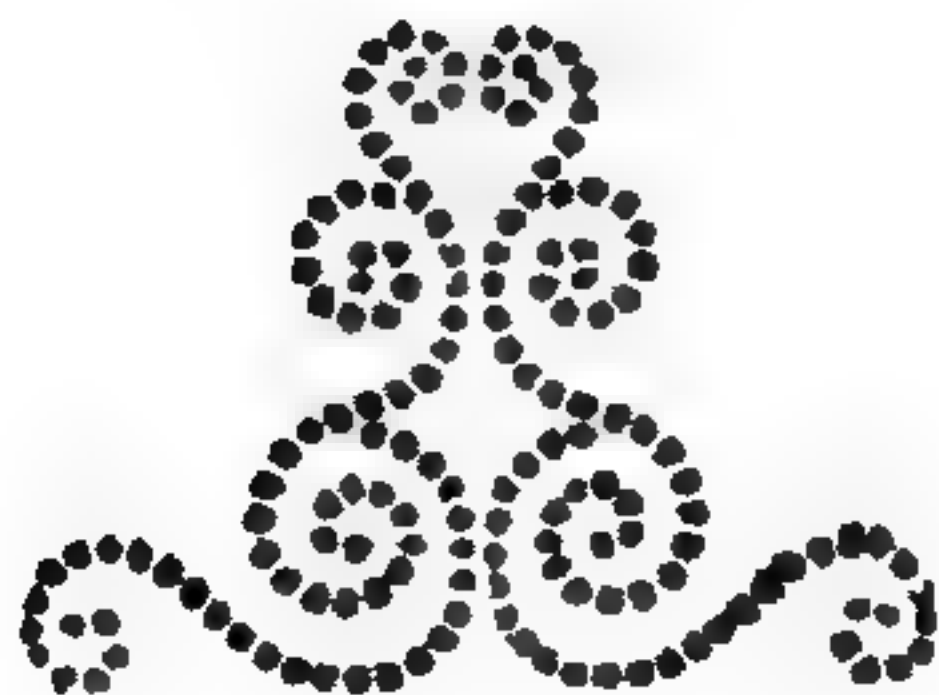
ధిజనితచాపలమును నై

కుజనుంబలె నొప్పు బొమల స మలుకుం ద్రిప్పల్.

తా. కన్బొమత్రిప్ప, మనస్సు జయింపనివారితో సంబంధించి యుండును; సమాధి (మనఃపీడ మనోలయము) యందు చాపలము కలిగియుండును; భుజంగము (సర్పము, విటుని) వలె మటిలముగా (పంకరగా. కపటముగా) పర్తించును; స్తబమై, (సిగ్గుమై, గర్వితమై) యుండును; కాబట్టి యది గుర్జనునివలె నడచుకొను చున్నది.

భర్తృహరిసుభాషితము శృంగారశతకమునందలి

యధికశ్లోకములు సంపూర్ణము.

భర్తహరిసుభాషితము - వైరాగ్యశతకము.

తృప్తాపూషణము.

శ్లో॥ చూడో తంసితచారుచన్ద్రకలికాచచ్ఛచ్ఛిఖాభాస్వరో
 లీలాదగ్ధవిలోలకామశలభః శ్రేయోదశాగ్రే స్ఫురన్ |
 అన్తస్ఫురదపారమోహతిమిరప్రాగ్భార ముచ్చాటయం
 శ్చేతఃసద్మని యోగినాం విజయతే జ్ఞానప్రదీపో హరః॥ 1

టీ. ఇందు శివుని నొకదీపముగా రూపించి వర్ణించుచున్నాఁడు. చూడో...
 భాస్వరః-చూడా=సిగయందు, ఉత్తంసిత = భూషణముగాఁజేయఁబడిన, చారు=మ
 నోహరమైన, చన్ద్రకలికా = చంద్రకల యనెడి, చచ్ఛత్ = చలించుచున్న-అల్లలాడు
 చున్న, శిఖా=సెగచేత, భాస్వరః = ప్రకాశించునదియు, లీలా...శలభః-లీలా = విలా
 సముచేత-అనాయాసముగాననుట, దగ్ధ=కాల్పఁబడిన, విలోల = చపలమైన, కామ=
 మన్మథుఁడనెడి, శలభః = మిడుతగలదియు, శ్రేయో...గ్రే-శ్రేయః = శుభమనెడఁ,
 దశా-వత్తియొక్క, అగ్రే=కొనయందు, స్ఫురన్ = ప్రకాశించుచున్నదియు - నిచట
 శ్రేయఃపరముగా 'అగ్రే' అనుటకు 'ముందు' అనియర్థము, శుభముకలుగుటకు ముందు
 స్ఫురించువాఁడనుట-అతఁడు స్ఫురించినతోడనే శుభముకలుగుననిభావము, అన్తః...
 ప్రాగ్భారం-అన్తః = లోపల హృదయమునం దనుట, స్ఫురత్ = విజృంభించుచున్న,
 అపార=మేరలేని, మోహ=అజ్ఞానమనెడి, తిమిర = చీకటియొక్క, ప్రాగ్భార = అతి
 శయమును, ఉచ్చాటయన్ = పోఁగొట్టునదియును అయిన, జ్ఞానప్రదీపః = జ్ఞానమనెడి
 దీపము-దీపమువలె స్వయంప్రకాశమైయున్న జ్ఞానమే స్వరూపముగాఁ గలవాఁడ
 నుట, అగు, హరః = శివుఁడు-శివుఁడనెడి జ్ఞానమయదీపమునుట, యోగినాం = సనకాది
 యోగులయొక్క, చేతఃసద్మని=మనస్సునెడిగృహమునగు, విజయతే = సర్వోత్కృ
 ష్టుడై వర్తించును. ఒకదీపము జ్వాలకలదై, తనయందుఁబడినమిడుతల నవలీలఁ
 గాల్చుచు, వత్తికొనయందువెలుగుచు, చీకటివల్లఁ బోఁగొట్టుచు, గృహములందు
 ఎట్లు మిక్కిలి విలసిల్లునో యట్లే శివుఁ డనెడిజ్ఞానాత్మకమైనదీపము, చంద్రుఁ డను
 జ్వాలగలదియై, మన్మథుఁ డనుమిడుతనుగాల్చి, శుభమనెడివత్తిమొనయందు వెలుఁ
 గుచు (శుభప్రాప్తికిఁ బూర్వము స్ఫురించుచు ననుట,) అజ్ఞాన మనెడిచీకటిని పోఁ
 గొట్టుచు, యోగులమనస్సులనెడి గృహములందు సర్వాతిశయమై విలసిల్లునని యర్థము.
 ఇట చంద్రుఁడనక చంద్రకలికయనుటచేతనే దీపశిఖిగా రూపించుట పొసగుచున్నది.
 శిఖాశబ్దమునకు జ్వాలయుఅగ్రమును అర్థములగునుగాన తలయందుఁ దాల్పఁబడిన

చంద్రకలిక హరుఁ డనుచీపమునకు శిఖాగ్రముగా నున్నదను నర్థవిశేషము స్ఫురించెడి. తలయందు అగ్నిజ్వాలనలఁ బ్రకాశించుచంద్రశేఖం దాల్చి, అగ్ని మిడుత నెట్లో యట్లే యనాయాసముగా గామునింగాల్చి, శుభాపహముగా స్ఫురించుచు, భజనాంతఃకరణములయందుఁ జీఁతటివలఁ గ్రమ్ముకొన్నయజ్ఞానమును దొలఁగించుచు, నిండ్రయం దతిస్వస్థముగా వసించునట్లు యోగిజనహృదయయారవిందంబులనెలకొని, జ్ఞానస్వరూపుడగు శిశ్వరుఁడు సర్వోత్కృష్టుడై వర్తిలుననిభావము. తొలుత, 'చూడో తంసిత' అనువాక్యమున చంద్రవదమును గ్రహించుటచే భక్తతాపహారి యనియు, 'లీలాదగ' అనువాక్యమున 'కామశలభ' యనుపదము గ్రహించుటచే మహా శత్రువుల నేని యవలీల సంహరించువా, డనియు నరము లభించెడిని. అల. సావయవ రూపకము.

క. శ్రీరమణధృతమృదంగగ

భీరధిమింధిమినినాదభేదక్రమయో

గ్యారంభగుంభనటన

శ్రీరంజితసుఖనివేశ శ్రీసోమేశా.

చ. కలితవతంసి తేందుకలికాశిఖచే విలసిల్లి చిత్తభూ

శలభము నుగ్గుసేసి శుభ్రసారదశాగ్రమునన్ వెలుంగుచున్

బలవదపారమోహభరతబాధతమోహారణంబు సేయుచుం

దెలివివెలుంగు పొల్చు శివర దేవుఁడు యోగిమనోగృహంబులన్. 1

తా. హరుం డనుజ్ఞానమయదీపము, తలపువ్వుగాఁ దాల్చినచందురుకళ యనె డిసెగకొన గలిగి, యవలీల మరుఁ డనుమిడుతంగాల్చి, మంగళమనెడి వత్తిమొనను వెలుంగుచు, లోనఁ గడలుకొనునజ్ఞాన మనుచీఁకటిపెల్లును దూలించుచు, సనకాది దోగులనునంబు లనెడి యిండ్రయందు సర్వోత్కృష్టుడై వర్తిలుచున్నాఁడు.

అవ. వైరాగ్యమునకు విరుద్ధ మైనది రాగము. రాగమునకు మూలము తృష్ణ. ఇట్టితృష్ణను నిరసింపనియెడ వైరాగ్యము సిద్ధింపదు గాన నది సిద్ధించుటకై దానికి మొదటిశత్రు వైనతృష్ణను రాగల తొమ్మిదిశ్లోకముల మాపించుచున్నాఁడు. అందుఁ దొలుత తృష్ణచే దానుజేసిన కార్యములును బడినకష్టములునుదెలుపుచు దానింబేర్కొని మూఁడుశ్లోకముల మాపించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భ్రాంతం దేశ మనేకదుర్గవిషమం ప్రాప్తం న కిఞ్చిత్ఫలం

త్యక్త్వా జాతికులాభిమాన ముచితం నేవా కృతా నిష్ఫలా ।

భుక్తం మానవివర్జితం పరగృహేష్వాశజ్జయా కాకవ

త్తృష్ణే జృమ్భసి పాపకర్మనిరతే నాద్యాపి సన్తుష్యసి ||

2

టీ. ఆనేక...విషమం-అనేకదుర్గ = పెక్కుదుర్గములచేత - కొండలు చెట్లు జలములు మొదలైనవారితో, బోపరానిప్రదేశములచేత ననుట, విషమం = వికటమైన, దేశం ప్రతి = దేశమునుకూర్చి - దేశమునం దనుట, భ్రాంతం = (నాచే) తిరుగుబడినది-నేను తిరిగితినినుట, ఇట్లు తిరిగియు, కిచ్చితో = కొంచెమైనను, ఫలం = ఫలము, ప్రాప్తం = పొందబడినదికాదు-మిక్కిలి ఫలముఁ గోరి పోరానిదుర్గములకుఁ బోయినను అనంతఫలమును గలుగదయ్యెనని యర్థము. ఉచితం = తగిన-నాకుండఁగి నట్టియునుట, జాతికుల అభిమానం = జాతియందును కులమునందునుగల అభిమానము-నాగొప్పజాతిని మంచికులమునుబట్టి నాకుండఁగినఅభిమాన మనుట, తృక్త్వా = విడిచి, నిష్పలా = ఫలశూన్యమైన, సేవా = కొలువు-ధనవంతులకొలుచుట, కృతా = చేయబడినది-రెంటను గట్టమే దక్కినదిగాని ఫలమేమియు లేదయ్యెనని భావము. మానవివర్జితయథాతథా = మానములేనట్లుగా-సరిగౌరవమును వదలియునుట, పరగృహేష్వా = యితరులయిండ్లను, కాకవత్ = కాకివలె, ఆశజ్జయా = జంకుచేత, భుక్తం భుజింపబడినది-కాకి తలఁచినపుడు తన్నుఁ దఱిమివేయుదు రనుజంకుచే నెట్లు గుడుచునో యట్లు నేనును గుడిచితినినుట-అవమానముతో నొరులు పెట్టినసిండ్లము తింటి ననిభావము. ఇన్నికష్టములు పడియు, పాపకర్మనిరతే = పాపకార్యములయందు ఆసక్తి గలిగియున్న, తృష్ణే = నిషయరాగమా - నిషయములందలిచేరాసా, జృమ్భసి = చెలరేగుచున్నావు-పయింబయి పెరుగుచునేయున్నావు కాని, అద్యాపి = ఇంకను-ఇట్టి కష్టములుపఱచియు, నసంతుష్యసి = సంతోషమునొందవు - తృప్తినిొంది యుడుగ వనుట, ఇంతటితోఁ దృప్తినిొందక యింకను పాపకర్మములు చేయ నొడిగట్టి యున్నా వని నాకుఁ దోచుచున్న దని భావము.

చ. విసిగితి దుర్గదుర్విషయవిభ్రమయుక్తిఁ గులాభిమానముం

బస చెడ సేవఁ జేసితి విశ్రవన్నుడ నై పరగేహసీమ వా

యసమువలెన్ భుజించితిఁ బ్రయత్నము నిష్పలమై నశించె సం

తగుపడ పుగ్రకర్మశిశునత్వముఁ జూపెద వాశ యేటికిన్.

2

తా. ఎక్కురానికొండలు దాటరానియేళులు మున్నగుదుర్గములచే నొడుదొడుక యున్నదేశ మంతయుఁ దిరిగితినిగాని యావంతఫలము నొందనైతి. నాజాతి గొప్పది యయ్యు, వంశముమేలైనదయ్యు వానినిగూడఁ బాటింపక ధనవంతుల కొలువుఁ గొలిచి యేలాభమును బడయనైతి. మానమువిడిచి పరులయిండ్లఁ గాకివలె తలఁచి సంతనే తఱిమివై తుశోయని జంకుకొంకులతోఁ గుడిచితిని. ఓతృష్ణా! నన్నిన్నిపాట్లు

పఱచితిని. ఇంతటితోనైన నుడుగక పయిబయి బెరుగుచు తృప్తిపడకున్నావు. ఇంకను నేదుష్కర్మమున కొడిగట్టుదునో తెలియరాదు.

శ్లో॥ ఉత్థాతం నిధిశబ్దయా క్షితితలం ధ్మాతా గిరే ధ్మాతవో

నిస్తీర్ణః సరితాంపతి ర్నృపతయో యత్నేన సంతోషితాః |

మన్త్రారాధనతత్పరేణ మనసా నీతాః శ్మశానే నిశాః

ప్రాప్తః కాణవరాటకోఽపి నమయా తృప్తే సకామా భవ || 3

టీ. నిధిశబ్దయా=పాఠు ఉన్నదనుభ్రమచేత, క్షితితలం = భూప్రదేశము, ఉత్థాతం = పెల్లగింపబడినది-త్రవ్వబడినదనుట, అప్పటికిని ఏమియు లభింపలేదని యర్థము, గిరేః ధాతవః=కొండయొక్క మనశ్శిలాది *ధాతువులు, ధ్మాతాః=ఉండబడినవి-ఆని బంగారమగునని తలచి మూసయందు తగినమూలికలతోఁ గూడఁ జేర్చి యుంచి నిప్పునఁజెట్టి కాచి యూడబడినవనుట, అప్పటికిని ఏమియుఁ గలుగ లేదనియర్థము, సరితాంపతిః=(సదులకు మగఁడైన) సముద్రము, నిస్తీర్ణః=దాటబడినది- ద్వీపాంతరములందు వర్తకముచేసి బహుధనము సంపాదించెనని యాత్రికుడనై సముద్రమును దాటినాడ ననిభావము, నృపతయః=రాజులును, యత్నేన=పూనికచే వారియిష్టము ననుసరించి కొలుచునయత్నముచే ననుట, సంతోషితాః=సంతోషపెట్టుబడిరి. మన్త్రారాధన తత్పరేణ=మంత్రములను జపించుటయందలి యాసక్తి గల, మనసా=మనస్సుచేత, శ్మశానే=ప్రేతభూమియందు, నిశాః=రాత్రులు, సతాః=కడపబడినవి - భూతప్రేతపిశాచాదులవలనిభయమును గణింపక నిధిమొదలైనవానిని జూసి యనుగ్రహించునట్టిదేవతలు ప్రసన్నులగునట్లు చేయుటకు వలయుమంత్రములను జపించుచు రాత్రులు ప్రేతభూమియందుఁ గడపితివనుట, కాణవరాటకోఽపి=గ్రుడ్డిగవ్వయైనచు-ఇంక ధనమును జెప్పనేల యనుట, మయా=నాచేత, ప్రాప్తః స=పొందబడినదికాదు, కాబట్టి, తృప్తే=విషయరాగమా, సకామా=ఈడేతినకొరిక గలదానవు, భవ=కమ్ము-నీవానపెట్టిచూపినయర్థము లేవియుఁ గలుగమిచే నీ విఁక నైన దలంపులన్నియు నొడఁగూడినట్లుగాఁ దలఁచుకొని యూటడుమనుట. ('తృప్తే=ధునాముంచమామ్' అనుపాఠమున తృప్తా!ఇప్పుడు నన్ను విడిచిపెట్టు మని యర్థము. ఇంతవఱకు నీవలనిలాభము చాలు నిఁక నీతోలి నాకువలదని భావము), అన

* 'సువర్ణయాప్యతామ్రాశ్న హరితాలమశఃశిలాః | గౌరీకాంజనకాశ్మీర లోహా సీసాశ్చహిజుః | గన్ధకాఢ్రక మిత్యాద్యా ధాతవో గిరిసంభవాః' అని సువర్ణరజ తాదులు గౌరీకధాతువు లగును. బంగారుదొరకుటకై వానినూడినాడని యిచ్చటఁ దెలియునది. అయిన నేమియు దొరకలేదనుటచే బంగారు వెండి ధాతువులు గాక తక్కినధాతువులనే యూడినాడని యాహ్వాము.

గముల నిట్లుగలిగించుత్పన్నబట్టి వ్యర్థముగాఁ బాటుపడి ప్రయాసయే దక్కినదికాదు. కోరిక యీడేటికైనదిగాదు. కాబట్టి వానిని మోదలంట మానవలయు నని భావము.

చ. నిధి యనుశంక భూతలము శ నిచ్చలుఁ ద్రవ్వితీ నావచే మహా
దధిః దరియించితిన్ శిఖరి శ ధాతువు లూఁదితి రాజుఁగొల్పితీన్
'వ్యధగొని ఘోరమంత్రజప శ మర్థి నొనర్చితీ గవ్యయైన నే
విధమునఁబొందనైతిఁ గద శ వే ముద మందఁ గదే దురాశరో .3

తా. పాత్రు దోషమునని పుడమిని జెల్లగించితిని. బంగారుమొదలైనవి చిక్కు
నని కొడఁదాతువులనెల్ల మానమించి యిల్లఁజెట్టి యూఁదితిని. దీవులకుఁబోయి
వ్యర్థముసేసి యవ్వారిగా గడనసేయుచునని మోడలెక్కి సముద్రమునూడను గడచి
పోయితిని, రాజులను వారిమనస్సునకు నచ్చునట్లుఁ గొలిచి సంతోషపెట్టితిని. లిబ్బి
మొదలైనవి చూపునని దేవతలను వశము చేసుకొనుటకై తత్పరములైన మంత్రములను
జపించుచు ప్రేతఘామియందుఁ బెక్కురాత్రు లుంటిని. ఇన్నిపాటులుపడియు నొక
గ్రుడ్డిగవ్యయు నాకు దొరికినదికాదు. తృష్టా ! ఇకనైన నీకోరికలెల్ల నీడేటికెట్లు తలచు
కొని యూఁడిలుమా.

శ్లో॥ ఖిలోల్లాపాః సోధాః కథ మసి తదారాధనపరై
ర్నిగృహ్యోన్తర్బాష్పం హసిత మసి శూన్యేన మనసా |
కృతో విత్తస్తమ్భ ప్రతిహతధియా మఞ్చలి రసి
త్వ మాశే మోఘాశే కి మపర మతో నర్తయసి మామ్॥ 4

టీ. ఖిల ఉల్లాపాః = దుర్జనులయొక్క చెడుమాటలు, తత్ ఆరాధన పరై =
వారిని మనమునకు వచ్చునట్లు గొలుచుటయందు తిత్పరులైన, (అస్మాభిః = మాచేత
అని శేషము), కథమసి = ఎట్లో-మిక్కిలికష్టముతో ననుట, సోధాః = ఓర్పుకొనఁబడి
నని-ఓర్వకున్న కార్యభంగము కలుగునని వెఱచి ఓర్వబడిన వనుట, ఆపరుసంపు
మాటల నూరక యోర్చుకొనుటేకాదు, అస్తాః=లోపలనే, బాష్పం=కన్నీటిని, నిగృహ్య
=అడంచి - ఆవాడిమాటలను వినుటచే జూడమిన యశ్రుజలమును బయటికిరానిక
లోపలనే యడంచి యనుట, శూన్యేన = వటిదియైన - నవ్వుబుట్టించునట్టిభావములేనట్టి
దైన యనుట, మనసా = మనస్సుతో, హసితమసి = నవ్వుచు, ('కృతః=చేయఁబడినది'
అని శేషము) నవ్వుపుట్టించువిషయమేదైన మనస్సునందుండిననే నవ్వుకలుగును, అట్టి
విషయమేదియులేక మనస్సు శూన్యముగానుండినను 'వీరలు మన మెంతదురుసులాడి
నను సంతోషముతో మన్నవారుగాని విషాదమొందరు. కాబట్టి వీరు మిక్కిలియు
విశ్వాసపాత్రు'లని యాఖిలులకుఁ దోచునట్లుగా లేనినవ్వు తెచ్చుకొని నవ్వునుగూడ
నద్వితీయనిభావము. విత్త...ధియాం-విత్త=ద్రవ్యముచేనైన, స్తాభ = మ్రానుపాటుచే-
జడభావముచే - గర్వముచేతననుట, ప్రతిహత = కొట్టఁబడిన, ధియాం = బుద్ధిగల
వారికి - ద్రవ్యగర్వముచే బుద్ధిచెడి మాయెడ నడచుకొనువారి కనుట, అఞ్చలిరసి =

కేలుమోడ్చును, కృతః=చేయబడినది. ఇతచేసియు నేమియులభింపదయ్యెనని భావము ('కృతశ్చిత్తస్తంభః ప్రతిహతధియాం' అనుచో, చిత్తస్తంభః = మనస్సుయొక్క ప్రమానుపాటు-మనస్సునం దేవికారము కలిగినను వెలికి, దోషవిక మాటు సేయుట యనుట, కృతః = చేయబడినది, ప్రతిహతధియాం-ప్రతిహత = కొట్టబడిన-అనగా చెడిన, ధియాం = బుద్ధిగలవారికి, అజ్ఞలిరపి = కేలుమోడ్చును, కృతః=చేయబడినది-ఈపాతమందే 'ప్రహసిసధియాం' అనుచో మిక్కిలి నవ్వునందు బుద్ధి గలవారికి - మిక్కిలియు మమ్ముజూచి నవ్వునట్టివారికినినని యర్థము.) కాబట్టి, మోఘ ఆశే = వ్యర్థమైన మనోరథముగల-కోరిక యీడేటనట్టియనుట, ఆశే = తృష్ణ, త్వం = నీవు, మాం = నన్ను, అతః=దీనికంటెను దురుసుల కోర్పుట మొదలుగా నాడించినయాటల కంటె, అపరం = వేతైనదానిని-వేతైనయాటను, కిం = దేనిని, సర్తయసి=ఆడించెదవు ఇంతవఱ క్కాడించినయాయాటలేకొక మఱివేతేయాట నాడించెదననుట. ఏయాటయు లేదని భావము-ఇంతవఱ క్కాడించిన యాటలకంటె నీచమైనవి లేమింజేసేయు, నింక నన్నేమియాడించినను 'నిపూనిక వ్యర్థమేగావునను నన్నాడింపవలసిన దింతకంటె మఱే దియు లేదని భావము.

చ. పలువలు పల్కుమాట లొక శ భంగి సహించితి బాష్పవారి లో
పలనె హరించి శూన్య మగు శ భావమునన్ వెడనవ్వు నవ్వితిం
బాలు పటి విత్తజాడ్యహత శ బుద్ధుల కంజలి చేసితిం గటా
తలకక యింక నేపనికి శ దార్చెదు నన్ను దురాశ నీవిటన్. 4

తా. దుష్టులను వారిమనస్సునకు వచ్చునట్లు కొలిచి వా రాడినదురుసులనెల్ల నెట్లో యోర్చుకొంటిమి. ఆ వాడిమాటలకుఁ గన్నులనీరు గ్రమ్మబోవఁగా దానిని లోపలనే యడంచి రిత్తమనస్సుతో లేనినవ్వుతెచ్చుకొని వారు మమ్ము మంచివారని మెచ్చుకొనుటకై నవ్వితిమి. ద్రవ్యగర్వముచే వివేకముమాలి మాయెడల నడచుకొన్న వారికిని జేయెత్తిమొక్కితిమి. ఓతృష్ణా ! నీవు మాకుఁ గోపము కలిగింపవలయు నని యెన్నిపాటులు పడినను నీకోరిక యీడేటినదిగాదు. ఇంతవఱకు నన్నాడించినవాని కంటె మఱియేమి యాడింపఁగలవు ? అట్లాడించియు దానివలన నీకుఁ బసయేమి ?

అవ. తృష్ణయొక్క చేదు సయ్యాటము చేతనే మిక్కిలియుఁ దగనికార్యముకూడఁ జేయబడిన దని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అమీషాం ప్రాణానాం తులితబిసినీపత్రపయసాం
కృతేకిం నాస్మాభి ర్విగళితవివేకై ర్వ్యవసితమ్ ।
య దాధ్యానా మ్రగే ద్రవిణమదనిస్సంజ్ఞమనసాం
కృతం వీతవీడై ర్నిజగుణకథాపాతక మపి ॥

టీ. తులిత...పయసా-తులిత=సమానముగాఁజేయఁబడిన, బిసిరపత్ర = తామర పువనందలి, పయసా=పిరుగుల-తామరాపువనందలి నీటితో సమానమైనయనుట - అతి భంగురమైనయని భావము, అగ్రాహ=ఈ-ఇట్లు మిక్కిలి నమ్మరానియనుట, ప్రాణా నాకృతే=ప్రాణములకొఱకు-ప్రాణముల రక్షించుటకైయనుట, విగళితనివేక్షః=క్రిష్టమైన తెలివితేలిగల-తెలివి మాలినట్టియనుట. అస్మాభిః=మాచేత, కిం=ఏది - ఎదుర్కున్నయనుట, సవ్యసితం = పూనఁబడినదిగాదు-అన్ని గుష్కార్యములును పూనఁబడినవేయనుట, యత్=దేనిచేత-ఏలనఁగా ననుట, ద్రవి...నసాం-ద్రవిణమద=ధనగర్వముచేత, నిస్సంజ్ఞ=సంజ్ఞ లేని-మానుషుడినయనుట, మనసాం=మనస్సుగల-విమర్శ చేయ లేనట్టి యంతఃకరణములుగల యనుట, ఆధ్యానా=ధనపరిపూర్ణులైనవారియొక్క, అగ్రే=మోఁ, వీతప్రదైః = పోయినలజ్జగల లజ్జమాలిన, మాచేతనని యధ్యాహార్యము, నిః...పాతకమసి-నిబగుణకథా=సాంతగుణములను చెప్పికొనుటయనెడి - స్వవిద్యానిన యాదిగుణములను బొగడికొనుటయను, పాపకమసి=పాపముకూడ, కృతం=చేయఁబడినది. 'ఆత్మప్రళంసాపగర్హణమివ; తన్నుబొగడికొనుట పరులనునిందించుటవలె' 'ఆత్మప్రళంసామరణం పరనిన్దాతధైవచ; తన్నుఁ బొగడికొనుటయు నట్ల పరులనిందించుటయు మరణము' అనువచనములంబట్టి తనగుణములఁ బొగడుట చిషిదము. అది సరకమును గలిగించునట్టిదిగాన పాతకమునగును. ఇట్టిపాతక మైన యాత్మగుణప్రళంసచేసిమైన ధనము సంపాదించి ప్రాణములను తృప్తిపఱచెద ననెడి యాశచేత యిట్టి యనుచితమును గూడ చేసితిని. అప్పటికిని ధనము దొరికినదిగాదు అని అపిశబ్దారము.

మ. నభినీపత్రగతాంబుచంచలము లెన్నం బ్రాణముల్ వీనికై
గళితప్రజ్ఞత మేము చేయనియసత్కార్యంబు లే దేమియున్
బలవద్విత్తమదాతిరేక జనితాపస్మారు లైనట్టిలు
బులమోలన్ నిదనద్గుస్తుతి మహోదోషంబు గావించుటన్. 5

తా. ఈప్రాణములో తామరాపువనందలి నీటి-గొట్టులవలె మిక్కిలి యసిరము లైనవి. అయినను ఇట్టివానిని గాపాడఁగోరి తెలివిమాలినమే మేయకృత్యమునైనను వెనుదీయక చేసెదము. ఎట్లనఁగా, ధనగర్వముచే జొక్కి మతిమఱచియున్న ధనాఘ్యుల యొద్ద మాగుణములను లజ్జ విడిచి పొగడుకొంటిమి. ఇట్టి పాతకమునే చేసినప్పుడు మఱి యేయకృత్యము చేయము.

అవ. ఉచితమునే చేసినను, దానిని ఎట్లు చేయఁదగునో యారీతిని జేయమిచే దానిచే ఫలము గలుగదయ్యె ననుచున్నాము.

శ్లో॥ త్వాంతం న క్షమయా గృహాచితసుఖం త్యక్తం న సంతోషతః
సోఢో దుస్సహశీతవాతతపనక్లేశో న తప్తం తపః।

ధ్యాతం విత్త మహర్నిశం నియమితప్రాణై ర్న శమ్భాః పదం
తత్తత్కర్మ కృతం యదేన మునిభి స్తైస్తైః ఫలై ర్వశ్చితాః॥ 6

టీ. క్షమయా=(ఆవమానమునకు పోతున్నది యుండియు మనస్సు ఉద్వేగము పొందకుండుటయే ఓర్పు. అట్టి) ఓర్పుచేత, నత్వాంతం = (ఆవమానాదులు) ఓర్వబడినదికాదు. అయితే ఆశక్తిచేతనో భయముచేతనో యాయవమానాదు లోర్వబడినవనుట, గృహాచితసుఖం=గృహమునందు తగినసుఖము-మృష్టాన్నభోజనము భార్యా సంభోగము మొదలై నవానిచే గృహంబునఁ గలుగఁదగినయానందాదు లనుట, సంతోషతః=సంతోషముచేత - 'ఇనీయది యేమి'యని మనఃపూర్వకముగా రోయుటచేతననుట, నత్యక్తం=విడువబడినదికాదు-అయితే త్రోసి వుచ్చరాని బ్రహ్మచర్యముచేతనో పారతంత్ర్యముచేతనో విడువబడినదనుట, దుస్స...క్లేశః - దుస్సహ = సహించరాని, శీతవాతతపన=చలి గాలి యెండ అను వీనిచే గలుగునట్టి, క్లేశః = దుఃఖము, సోఢః=ఓర్వబడినది-దేహయాత్రకొఱప దేశాంతరసంచారముచేయునప్పుడు వీని నల్ల సహించితి ననుట, అయితే, తపః = తపస్సు, నతప్తం = తపింపబడినదిగాదు - శీతవాతాదుల నొర్పుట తపస్సునుబట్టికాదు దేహయాత్రకొఱ కని భావము. విత్తం=ద్రవ్యము, అహర్నిశం=రేయుంబవలు, ధ్యాతం=ధ్యానముచేయబడినది-చింతింపబడినదనుట, అయితే, నియమితప్రాణైః = లోపల నడ్డగింపబడినప్రాణవృత్తులచేత - ప్రాణవ్యాపారముల లోపలనే నిరోధించియునుట, శమ్భాః=శివునియొక్క, పదం=చరణము, న(ధ్యాతం)=ధ్యానింపబడినదికాదు. కాబట్టి, మునిభిః=ఈశ్వరుని మననముచేయునట్టివారచేత, యత్ కర్మ=ఏయేకర్మము-క్షమ సుఖిత్యాగము మొదలై నవనుట, కృతం = చేయబడినదో, తత్ తత్ కర్మ=ఆయాకర్మమే, కృతం = మాచేతను జేయబడినది. అయితే, తైః తైః=ఆయా, ఫలైః=ఫలములచేత - ఆయాకర్మములకు నియతములై యున్న యాయాఫలములచేత ననుట, వశ్చితాః=(మేము) వంచింపబడితిమి, మునులకుఁ గలిగిన యాయాఫలములే మాకుఁ గలుగక మమువంచించినవనుట - మునులచరించినక్షమాది కర్మములనే మేమును ఆచరించినచు వారువానిని జేసినదీతిని మేముచేయనందునవానివలన వారు పొందినఫలములు మాకుఁ గలుగవయ్యెనని భావము. ఋషులవలె క్షమాదుల చేతనే యవమానాదులను ఓర్చుకొనియుందుమేని ఫలలాభము కలిగియే యుండునని యాశయము. ఆరీతిని వానివాచరింపకుండుటకు మూలము తృష్ణాదుర్విలసితమే యని భావము.

మ. క్షమచేఁగా దవమాన మోర్పుట మహాసంతుష్టిచేఁ గాదు గే
హమునం దైనసుఖంబు మానుట తపోవ్యాస క్రిచేఁ గాదు దు
ర్దమశీతోష్ణజయంబు కాదు హనువైధ్యానంబు విత్తంబుపై
నమరెన్మాకు మునీంద్రకృత్యములు లేరవాసత్ఫలాభ్యున్నతుల్. 6

తా. మేమవమానాదుల నోర్చితిమికాని యది క్షమచేతఁ గాదు. ఇండ్లయం
దనుభవింపఁదగిన సుఖములను విడిచితిమిగాని యది మనఃపూర్వకమైనదిగాదు. చలి
గాలి యెండలకుఁ దాళితిమిగాని దానిచే తపము సేయలేదు. శేయుంబవలు ధనమునే
ధ్యానించితిమి కాని ప్రాణవృత్తులను లోపల నాపి శివచరణములను ధ్యానింపలేదు.
ఇట్లు మునులు సేయు క్షమ గృహసుఖిత్యాగము శీతవాతాదిసహనము ధ్యానము
మొదలైన కర్మములు మేమును జేసినను వానిని జేయవలసినదీతిని జేయనందున వారికిఁ
గలుగుఫలములు మాకుఁ గలుగక యేమటినవార మైతిమి.

అవ. మూఁడుశ్లోకములచే ముదిమిని దూషించుచు తన్మూల
మున తృష్ణను నిందించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భోగా న భుక్తావయమేవ భుక్తా, తప్తోన తప్తం వయమేవ తప్తాః |
కాలోనయాతోవయమేవయాతా, నృష్టానజీర్ణానయమేవజీర్ణాః ||

టీ. భోగాః=భోగములు. హారచందనాదిసుఖానుభవములనుట, నభుక్తాః = అను
భవింపఁబడినవిగావు, అయితే, వయమేవ=మేమే, భుక్తాః = భుజింపఁబడితిమి-ఆభోగ
ములకొఱ కై నదురంతచింతచే మేమే గ్రహింపఁబడితిమనుట-లేక సర్వభక్షకుడైన
కాలమనిడి రాక్షసునిచేత మేమే భుజింపఁబడినవార మైతి మనుట - భుక్తశబ్దమునకు
భోగపక్షమున అనుభవింపఁబడుటయు, 'వయం' అను పక్షమున భుజింపఁబడుటయు
నని యర్థములు. తపః=తపస్సు, తప్తం = తపింపఁబడినదిగాదు, వయమేవ = మేమే,
తప్తాః = (ఆధ్యాత్మికాదితాపత్రయముచేత) తపింపఁజేయఁబడితిమి-తప్తశబ్దము తపస్సు
చేయఁబడుటకును తపింపఁజేయఁబడుటకును గ్రాహ్యము. కాలః=కాలము, నయాతః =
పోయినదిగాదు, అయితే, వయమేవ = మేమే, యాతాః = (జీవితకాలపుమేరను దాఁ
టి)పోయితిమి-ఆవసానము నొందితిమనుట. అప్పటికిని, తృష్టా=తృష్ణ, జీర్ణాన = శిథిల
మైనదికాదు-దానికి శిథిలత్వము గలిగించునది లేనందుచే నని భావము, వయమేవ =
మేమే, జీర్ణాః=ముదిమిచేనవయవములు సోలినవారమైతిమనుట, కాబట్టి యిటుమీఁద
వేగమ తృష్ణను నిర్మూలించుదానిని సంపాదించవలయునని భావము. అలం. నిశేషము.

క. భోగానుభవంబు తపో

యోగము కాలంబు చనుట్రయును ఘనతృష్టో

ద్యోగవిరామము లే దహ

హా గురుత వహించి తృష్ణయలజడి దెచ్చెన్.

7

తా. భోగములు భుక్తములు (అనుభవింపబడినవి) గావు. మేమే భుక్తులము, (దురంతచింతచేగ్రసింపబడినవారము.) తపస్సుతప్తము (తపస్సుచేయబడినది) గాదు. మేమే తప్తులము (తాపత్రయముచే తపింపఁ జేయబడినవారము). కాలము (అనంత మగుటచే) పోయినదిగాదు. మేమే పోయినవారము (అంత్యదశను బొందినవారము). తృష్ణ జీర్ణించినది (శిథిలమైనది) గాదు. మేమే జీర్ణించిన (మునిసిన) వారము.

శ్లో॥ వలభి ర్ముఖ మాక్రాంతం పల్లితై రజ్జితం శిరః ।

గాత్రాణి శిథిలాయన్తే * తృష్ణైకా తరుణాయతే ॥

8

టీ. పలిభిః=(ముదిమిచేగలిగిన) ముడుతలచేత, ముఖం=మొగము, అక్రాంతం= అక్రమింపబడినది-ముఖము విరూపమైనదనుట, పల్లితైః = నగ్నచేత, శిరః=తల, అజ్జితం=గుఱుతుగలదిగాఁ జేయబడినది-తల నగసిన దనుట, గాత్రాణి = శరీరములు-కరచరణాద్యవయవములనుట, శిథిలాయన్తే = శిథిలము లగుచున్నవి - ముదిమిచే బిగితిప్పి తమతమవ్యాపారములునేయుట కశక్తము లగుచున్నవనుట, అయితే, ఏకాత్మషా = తృష్ణయొక్కటి, తరుణాయతే = పరువమైనదానివలె నాచరించుచున్నది - బలిష్ఠమైన దనుట - దేహేంద్రియాదులశక్తి లన్నియు నుడిగిన దృష్ట యొకదానిశక్తిమాత్ర ముడగక బలియముగానే యుండు నని భావము.

క. కరచరణాద్యవయవముల

భర ముడిగెన్ వలులు మొగమునపై నిండారెన్

శిర సెల్లఁ దెల్లఁబాటెను

దరి మాలినతృష్ణ యొకఁడై తరుణతఁ బూనెన్.

8

తా. మొగ మెల్ల ముడుతలుపడినవి. తలయంతయునగసినది. అవయవము లెల్లబిగితిప్పినవి. అయినను తృష్ణయొకటిమాత్రము పరువపుదానివలె బలియముగానే యున్నది.

శ్లో॥ నివృత్తా భోగేచ్ఛా పురుషబహుమానో విగళితః

సమానాః స్వర్ణాతాః సపది సుహృదో జీవితసమాః ।

శనై ర్యష్ట్యుత్థానం ఘనతిమిరరుద్ధేచ నయనే

అహో ధృష్టః కాయ స్తదపి మరణాపాయచకితః ॥

9

* ఇదియే జీర్ణమై జీర్ణతః కేశాః, వస్త్రా జీర్ణాని జీర్ణతః । జీర్ణత శ్చక్షుః పీష్నోత్రే, తృష్ణైకా తరుణాయతే అనుచోటను జెప్పబడినది.

టీ. భోగ ఇచ్ఛా = విషయానుభవమునందలి స్పృహ (నివృత్తా = నివర్తించినది-సామర్థ్యములేమిచే నని భావము. పురుషబహుమానః = పురుషుడనెడి సన్మానము, విగళితః = వీడిపోయినది-పూర్వపౌరుషాదులు లేమిచేసనుట, లేక, పురుషబహుమానః = పురుషులయొక్క (అనఁగావయసుకొండ్రయొక్క) తమ్ముగొప్పగాఁ దలఁచుకొనుట-వయస్సునందలి గర్వమునుట, వీడిపోయినదనియు నర్థము. కలే, పురుషబహుమానః = ఇతర పురుషులయొక్క గొప్పగాఁ దలఁచుట-ఇతరులు తమ్ము గొప్పగాఁ దలంచుట వీడినదనియు నర్థాంతగము. మృతులైన సుహృదులనుగుఱించి శోకించుమూలమున తనవ్యర్థజీవమును నూచించుచున్నాఁడు. జీవితసమాః = ప్రాణముతో సాటియైనవారును, సమానాః = సమానవయస్సుగలవారును, అగు, సుహృదః = సఖులు - లేక బంధువులు, సపదితోడనె-ముదిమి రాకమునుపే యనుట-లేక, నాయట్టి దుర్దశ రాకమునుపే. స్వః = స్వర్గమునుగూర్చి, యాతాః = పోయినవారైరి-తమ పుణ్యపరిపాకము వలనఁ బుణ్యలోకమును బొందిరి-ముదిసి పెంపు సొంపు దక్కిన నేనుబోక వ్యర్థముగాబ్రతికి పడియున్నాననుట, ఇట్లు తన్నుమాటుకొన నేలయనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. శన్తైః = మెల్లమెల్లగా, యష్టిశ్చతావం = కొయ్యచేతలేచుట-కాళ్లయందు పటుత్వము లేమివలనఁ దనంతలేవను దిరుగను సత్తువలేమిచే కట్టనూచుకొని మెల్లగా లేచుటయైనదని భావము. నయనేచ = రెండుకన్నులును, ఘనతిమిరరుదే-ఘనతిమిర = దట్టమయిన తిమిరమును కంటితెవులుచేత, రుదే = అడ్డగింపబడినది-ప్రసరించి విషయములను గ్రహింపనియగుండు నట్లు చేయబడిన వనుట, ఇట్లు వంటియు గ్రుడ్డియునై బ్రతికియుండు తాను నిఁదార్హుడే; ఇట్టి దుర్దశ కలుగకమునుపే గతించిన తనసుహృదులు పుణ్యాత్ములే యగుదురని భావము. తదపి = అయినను-ఇట్లు వంటును గ్రుడ్డితనమును గలిగి జీవించుటకంటెను మరణమే మేలయినను, ధృష్టః = లజ్జలేని ('మూఢః' అనుచో తెలిపలేనియనుట), కాయః = దేహము, మరణా... కిరః-మరణాపాయః = మరణముచేతఁ గలుగు నెడఁబాటు వలన-లేక, మరణరూపమైన యెడఁబాటువలన-దేహము నెడఁబాయుటవలన ననుట, చకిరః = భయపడినది, అగునని శేషము, ఇచట దేహిధర్మమైన భయపడుట తదేహము నందు ఉపచరించినదని తెలియునది, అహం = ఆశ్చర్యము * ఇట్టికష్టదశ గలిగినను జీవితాశయే బలీయముగా నున్నదిగాని జ్ఞానోదయము గాదని యాశ్చర్యము-ఇట్టికష్టములు కలుగుటయు తృష్టావిలసితమే యని భావము. అలం. విభావన.

* 'అతికష్టా స్వప్యవస్థాను జీవితనిరపేక్షా న భవన్తిభిలు ప్రాణినాం ప్రవృత్తయః' మిక్కిలి కష్టములైన యవస్థలు గలిగినను జీవితమం దపేక్ష మాని ప్రాణులు నడచుకొనరు' అని కాదంబరి.

శా. భోగాపేక్ష దొలంగెఁ బూజ్యత సెడెం బోరానిమిత్తుల్ మహా
భాగుల్ సెల్లిరి దండమూతగొనుటల్ శాస్త్రించెగన్నుల్ తమో
రోగచ్ఛన్నము లయ్యె దేహము జరా శ రూఢంబు ప్రాణానిల
త్యాగాపాయభయంబునన్ వడఁకెమందా నెంతసమ్మాధమో. 9

తా. అనుభవించుటకు శక్తిలేమిచే భోగములం దాశమానినది. పురుషత్వము వలనిగర్వమును వీడినది. నాకుఁ బ్రాణపదమై నాయీడువారైన చెలికొండందఱును నప్పుడే స్వర్గప్రాప్తులైరి. నేనో ముదిమిగ్రమ్మియు బ్రదికియె యున్నాను. ఎందుల కీ బ్రతుకు? కొయ్యనూనియే లేవవలసియున్నది. కంటికిఁ దెవులు దట్టముగాఁ గలిగి విషయములు గానరావయ్యె. ఇట్టిమృత్యు గలిగి బ్రతుకుటకంటె మరణమే మేలయ్యున్ సిగ్గుమాలిన యీదేహమో మరణమన్న భయపడుచున్నదే. ఏమాశ్చర్యము! అశ్చర్య మేమి? ఇదియంతయు తృప్తాదుర్విలసితము గదా.

అవ. ఇటువంటితృప్తి నుల్లంఘించి స్వకీయాత్మసుఖము ననుభవించునుహాత్ము లెవ్వరేని గలరా యని యాశంకించినవాడై కలరే యని నిగమించుచు నాత్మత్వ యట్టిమహాత్ములు తప్ప నితరులకు దాట రాదని తెలుపుటకై యొకమహానదిగా రూపించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆశానామ నదీ మనోరథజలా తృప్తాతరజ్జాకలా

రాగగ్రాహవతీ వితర్కవిహగా ధైర్యద్రుమధ్వంసినీ ।

మోహవర్తసుదుస్త లాతిగహనా ప్రోత్తుజ్జచింతాతటీ

తస్యాః పారగతా విశుద్ధమనసో నన్దన్తి యోగీశ్వరాః॥

10

టీ. ఆశానామ = ఆశయనెడి, నదీ = ఏలు, మనోరథజలా = (మృష్టాన్న పానభోజనము విచిత్రవస్త్రధూషణధారణము యువతీసంభోగము మొదలైనవాని యందువర్తించు మనోవ్యాపారములనెడి) కోరిక లనెడిజలముగలది, తృప్తా...కులా - తృప్తా = లభింపరాని వస్తువులు లభింపవలయు నను నభిలాషవిశేషములైన) తృప్తి లనెడి, తరజ్జ = అలలచే, ఆకులా = వ్యాపించినది, రాగ...వతీ-రాగ = (అభిమతములైన వస్తువులందు నేనహరూపమైన) రాగములనెడి, గ్రాహవతీ = మొసటులుగలది, రాగశబ్దము ద్వేషాదులకు నుపలక్షణము, వితర్కవిహగా-వితర్క = (ఇట్లుచేసిన నిది కలుగునో లేనో యను) ఊహలనెడి, విహగా = పక్షులుగలది, ధైర్యద్రుమధ్వంసినీ = (వికారముకలిగించు హేతువులుగడియు మనస్సువికారమునొందకుండుట ధైర్యము. అట్టి) ధైర్యమనెడి. మ్రాఁతును నిర్మూలము చేయునది. మోహ...స్తరా - మోహ = అజ్ఞానవృత్తులనెడి,

అవర్త=సుఖలచేత సుమస్తరా=దాటుటకు మిక్కిలియుఁ గష్టమైనది, అతిగహనా= (అశాపక్షమున) మిక్కిలియుఁ దెలిసికొనరానిది - (నదీపక్షమున) మిక్కిలియుఁ జొరరానిది, ప్రోత్తుజ...తటి-ప్రోత్తుజ = మిక్కిలిపొడవులైన, చింతా = చింతలనెడి, తటి=దరులు గలది, తస్యాః=దానియొక్క, బాఠగతాః=గట్టును బొందినవారును- జ్ఞాన మను తెప్పచేత ననుట, కావుననే, విశుద్ధమనః=నిర్మలమైన అంతఃకరణము గల వారును, అగు, యోగీశ్వరాః=మహాయోగులు, నన్దన్తి=ఆనందించుచున్నారు-బ్రహ్మ నంద మనుభవింతురనుట. కాబట్టి శ్రేయస్సును గోరువాడు తృప్తను దరించునుపా యము నెల్లపుడు వెదకవలయునని భావము. ఇచట ప్రవాహరూపమున నవిచ్ఛిన్న ఘుగా సాగుచుండుటచే ఆశను నదిగాను, దానికి స్వరూపనిరూపకమై నలుగడల భ్రమించుచుండుటచే మనోరథములను జలములుగాను, ఒకటివెనుక నొకటి వరుసగా లేచుచు మునుగుచు నుడుగక యుండుటచే తృప్తలను తరంగములుగాను, దుష్టస్వభావ మునఁ బట్టుకొనుగుణము కలిగియుండుటచే రాగాదులను గ్రాహములుగాను, నానా విధగతులు కలిగియుండుటచే వితర్కములను విహగములుగాను, మిక్కిలి స్థిరముగా నుండుటచే ధైర్యమును ద్రుమముగాను, ఎడతెగక సుశ్శః బెట్టుచుండుటచే మోహము లను అవర్తములుగాను, లోతెయునికిని దెలుపుటచే చింతలను తటములుగాను, గవి రూపించినాఁ డని తెలియునది. కావున నలం. సమస్తవస్తువర్తి సావయవరూపకము.

చ. కలితమనోరథంబు లుద్రకంబులు తృప్తలు భూరివీచికా

వళు లనురాగముల్ మకరశవర్గ ముమోహవితర్కముల్ సుడుల్

పులుఁగులు గాఁగ ధైర్యఫలశ్రభూజముఁ గూల్చుదురాశపేరిపు

ష్కలనది దాటినిత్యసుఖసంపద గాంతురు యోగిపుంగవుల్. 10

తా. కోరికలనెడిజలములు గలిగి, తృప్తలనెడియలలు గొట్టుచు, రాగాదులనెడి మొసగులు కలిగి, వితర్కములనెడి పక్షులతోఁగూడి, దలలందున్న ధైర్యమనెడి మ్రాఁడును గూల్చుచు, మోహము లనెడి సుళ్లతోను, చింతలనెడి పొడవులైన దరుల తోను గూడి, చొరరానిదై యాశ యనెడినది యొప్పును. నిర్మలాంతఃకరణులైన యోగీశ్వరులు దాని నుత్తరించి బ్రహ్మనందము ననుభవించుచుండురు.

ఇది వైరాగ్యశతకమున తృష్టాదశాశ్వాస మన్నది ప్రథమదశకము

వైరాగ్యశతకము - విషయపరిత్యాగవిడంబన.

అవ. యోగులు తృప్తానదిని దాటి యానంద మనుభవించు వారయ్య విషయపరిత్యాగము సేయక యది వారికిఁ గలుగఁ

జాలదు గాన *విషయపరిత్యాగవిడంబన యింకఁ బదిశ్లోకములఁ జెప్పఁ బడుచున్నది.

శ్లో॥ న సంసారోత్పన్నం చరిత మనుపశ్యామి కుశలం
విపాకః పుణ్యానాం జనయతి భయం మే విమృశతః ।
మహద్భిః పుణ్యైః శ్చిరపరిగృహీతా హి విషయాః
మహాన్తో జాయంతే వ్యసన మివ దాతుం విషయిణామ్॥

11

టీ. సంసార ఉత్పన్నం = సంసారమందుబుట్టిన, చరితం = నడవడి-లేక, ఫలం = దేశముతోఁ జేయఁబడు పుణ్యాచరణము, కుశలం = క్షేమకరమైనదిగా, న అనుపశ్యామి = కనుగొనను-అనాదిజన్మపరంపరారూపము గానుండునిహసంసారమునందు నడచు కొనునట్టియేనడవడిగాని క్షేమకరముకాదని నామఁ దోచుచున్నదనుట. ఏలనఁగా, పుణ్యానాం = పురాకృతములైన సుకృతములయొక్క, విపాకః = పరిపాకము-ఫలమును ట, విమృశతః = పరామర్శించుచున్న - ఇది నిజముగా ముఖప్రదమా కాదా యని విమర్శింపఁబడుచున్నట్టి, మే = నామ, భయం = వెఱపును, జనయతి = కలిగించుచున్నది-పుణ్యముచేసగు సంపదలన్నియు నాపుణ్యముయొక్క వ్యయముచేతనే కలుగును గాన నని విపత్తులేయగునని భయపడుచున్నాననుట. ఇదియే 'పూర్వపుణ్యవిభవవ్యయలభాః సంపదో విపక ఏవ విమృష్టాః - పూర్వముచేసిన పుణ్యవిభవముయొక్క వ్యయముచేలభించిన సంపదలువిమర్శించి చూడఁగా విపత్తులేయగు' నని శ్రీహర్షుండును జెప్పియున్నాఁడు. లేక, పుణ్యములయొక్క-అనఁగా జ్యోతిష్తోమాది సత్కర్మములయొక్క - విపాకమనఁగా స్వరాదిరూపమైన ఫలమును ముందు వెనుక నాలోచించి చూడఁగా 'క్షీణే పుణ్యేమర్త్యలోకం విశంతి - పుణ్యము అనుభవించి తీఱఁగా మరల మనుష్యలోకమును బ్రవేశింతురు' అనువచనముం బట్టి యాఫలములు తీఱఁగా మరల భూలోకమును బ్రవేశించి మహాదుఃఖికరములైన గర్భనరకాదు లనుభవింపవలసివచ్చుచున్నది గాన నిట్టిపరిణామములుగల పుణ్యములు భయమే నాకొనంగుచున్నవనియు కావున నిసంసారమునందుఁ జేయఁబడునదేదిగాని కుశలమైనది కాదని కనుగొనుచున్నాననియు భావము. మఱియును, మహద్భిః = గొప్పలైన, పుణ్యైః = పుణ్యసమూహములచేత, చిరపరిగృహీతాః = చిరకాలము గయికొనఁబడిన - చిరకాలముగా అనుభవింపఁబడుచున్న యనుట, విషయాః = భోగములు, విషయిణాం = విషయాసక్తులైనవారికి, వ్యసనం = దుఃఖమును

* విషయములనఁగా రూపరసాదులు గాని లేక హారచందనవనితాదులు గాని గ్రాహ్యము. పరిత్యాగమనఁగా సన్న్యసిండుట. విడంబన యనఁగా ననుకరణము-అభినయమునుట-విషయసన్న్యాసము నిభిషయించుట యింకఁ జెప్పఁబడునది భావము.

దాతుమివ=ఇచ్చునట్లు-లేక 'ఇవ' శబ్దము ఆవధానాంతరముగా గ్రహించినయెడల, ఇచ్చుటకే, మహాస్తా=మిక్కిలి పెద్దవిగా-మఱిమఱి సుఖి పదములు గా నుండు, జాయస్తే= అగుచున్నవి. ఆపుణ్యములచే బహుకాలముగా ననుభవించబడుచున్న భోగములూ మఱిమఱి సుఖముచూపి విషయాసక్తుల నాకర్షించుటచే వానికి ముఖమే కలిగించు నట్లుగా నున్నవి గారి సుఖమును గాదనుట. కాబట్టి యైహికాముష్మికభోగము లన్నియు ననిష్టములయందే పర్యవసించుటచే వానినెల్ల పరిత్యజించుటయే శ్రేయ మని భావము.

అవ. విషయములు సర్వవిధములను ద్వాజ్యములే యని చెప్పుటకైవాని వ్యవస్థితిని జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ అవశ్యం యాతార శ్చిరతర ముషిత్యాపి విషయాః
వియోగే ణో భేద స్త్యజతి న జనో యత్స్వయ మమూన్ ।
ప్రజస్తాః స్వాతంత్ర్యా దతులపరితాపాయ మనసః
స్వయం త్యక్తా హ్యేతే శమసుఖ మనంతం విదధతి ॥ 12

టీ. విషయాః = శబ్దాదులు-శబ్దాదివిషయభోగము లనుట, చిరతరం = బహుకాలము, ఉషిత్యాపి=నిలిచియుండియు, అవశ్యం =నిశ్చయముగా-సిద్ధముగాననుట, యాతారః=పోవునవి-ఆగమాపాయములు (వచ్చుచు పోవుచుండునవి) గాన తమ్మునుభవించు పురుషుని విడిచి పోవునే కాని పరిచయముంబట్టి పురుషుని జీవపర్యంతముండుననిగావనుట, యత్ = ఎందుచేత, జనః = పురుషుడు, అమూన్ = పీనిని, స్వయం = తానే, నత్యజతి = విడువఁడో, (తత్=ఆందుచేత), వియోగే=ఇవి తామైపోసిపోవుటయందు, భేదః=విశేషము, కః=ఏమి-విషయములను తానెవిడువఁడుగాన అని తామే విడిచిపోయిననే పోలిచ్చునని తెలియుచున్నది. తానే వానిని విడుచుటకంటె అవితామే విడిచిపోవుటయందు గలయతిశయ మేమి? ఏమియులేదు గాన తానే వానినే విడువరాదు? అనిభావము. తానె వానిని విడువఁడు కాబట్టి అవియు తన్ను విడిచి పోవుటయందు గలవిశేషమేమి యని యాక్షేపము. దీనినే యుపపాదించుచున్నాడు. స్వాతంత్ర్యాత్ = స్వాతంత్ర్యమువలన-తమతానే యనుట, ప్రజస్తాఃసస్తాః=పోవునవి-పురుషుని విడుచునవి, అగు, (విషయములు అని శేషము), మనసః = మనస్సునను, అతుల పరితాపాయ = మిక్కిలిసంతాపముకొలుపు, అగుచున్నవి అని శేషము. తామె పురుషుని విడిచిపోవునేని వానికి దుఃఖికగములే యగునని యర్థము. స్వయం = తనంతనే-పురుషునిచేతనే యనుట, త్యక్తాః = (తుచ్ఛములుగా తృణీకరించి) విడువఁబడినవై, ఏతే=ఇవి-విషయభోగములు, అనంతం=కొలదిలేని, * శమసుఖం = మన

* 'మాత్రాస్పృహన్తు కాన్తేయ శీతోష్ణసుఖదుఃఖిదాః|ఆగమాపాయినోఽనిత్యాస్తాతితిక్షస్వ భాగత' అని గీతయు విషయములయొక్క ఆగమాపాయిత్యమును చెలిపెడిది.

శ్వాంతివలనిసుఖమును, విదధతిహి = కలిగించుచున్నవి. మనస్సుయొక్క తృప్తినడంచి నెమ్మది గలుగజేయు సనిభావము.

చ. ఉరుగతితోడ నేగుఁ దడ శ్ర వుండియు భోగములట్టివానిఁ దా
నరుఁడు పరిత్యజింపఁడు క శ్ర నం గన దద్విరహంబు భిన్నమే
పురుషుని భోగముల్ విడిచి శ్ర భూరిమనోవ్యధ లోచరించు నా
పురుషుఁడెభోగముల్ విడిచి శ్రపొందు నిరామయశాంతిసౌఖ్యముల్.

తా. విషయభోగములు చిరకాలము పురుషునిచే ననుభవింపఁబడు చుండినను దుదట నవి వానిని విడిచిపోవునవే యగుననుట సిద్ధము. పురుషుఁడు తానై వానిని విడువఁడు కాబట్టి యవియే విడిచిపోవున వగుచున్నవి. పురుషుఁడే విడుచుటకంటె నవియే విడిచిపోవుటయందు నిశేషమేమియు లేదు. మఱియు నవి తమంత విడిచిపోవునేని పురుషుని మనస్సునకు మిక్కిలియు సంతాపము కలుగుచున్నవి, పురుషుఁడు తానే వానిని విడిచెనేని వానిమనస్సుఁ గలగచుచున్న తృప్త నిమ్మళించి దానిచే వానికి మిక్కిలి సుఖము కలుగును, కాన విషయములు తామే విడిచిపోవుటకంటె పురుషుఁడు తానే వానిని విడుచుట మిక్కిలియు శ్రేయము.

అవ. విషయములను ద్యజింపఁజాలిన పురుషులెట్టివారని యాశంకించి జ్ఞానులే యిట్టివారు గానిమాబోటులు గాదనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ బ్రహ్మజ్ఞానవివేకినోఽమలధియః కుర్వన్త్యహో దుష్కరం
యన్ముచ్చన్త్యవభోగభాజ్ఞాపి ధనాన్యేకాన్తతో నిఃస్పృహః |
న ప్రాప్తాని పురా న సంప్రతి నచ ప్రాప్తా దృఢప్రత్యయో
వాఞ్ఘమాత్రపరిగ్రహణ్యాపి పరం త్యక్తుం నశక్తా వయమ్ || 13

టీ. బ్రహ్మజ్ఞానవివేకినః = బ్రహ్మవిషయమైన జ్ఞానముచే గలిగినవివేకము గల వారు, అగు, అమలధియః = నిర్మలమైనబుద్ధి గలవారు-బ్రహ్మజ్ఞానముచే మంచిచెడ్డల వేరువేరు తెలియునట్టి శక్తిగలిగి దానిచే బుద్ధియు నిర్మలమైనవా రనుట. ('బ్రహ్మజ్ఞానవివేకనిర్మలధియః' అనుచో బ్రహ్మజ్ఞానముచే గలిగినవివేకమువలనఁ దేటయైన బుద్ధిగలవారని యర్థము), యత్ = ఎందుచేత, ఉపభోగభాజ్ఞా = అనుభవమును బొందునట్టి-హారచందనాదిరూపముగా ననుభవింపఁబడుచున్నట్టి యనుట, ధనాని = ద్రవ్య

* ఇదియే 'యన్మ కౌసుసుఖం లోకే యచ్చ దివ్య మహత్సుఖమ్ | తృప్తాశమ సుఖస్యైవ నార్హ తః షోఽపి కలామ్' || అనియు 'విషయ కామా యస్సర్వాన్ పుమాంశ్చిరతీ నిఃస్పృహః | నిర్మమ నిరహజ్కారః సశాన్తి మధిగచ్ఛతి' అనియుఁ జెప్పఁబడినది.

ములను, ఏకాంతతః = నిశ్చయముగా-బొత్తిగా ననుట, నిఃస్పృహః = ఇచ్ఛలేనివారై, ముష్కన్తి=నిడుతుకో, (తత్=అదుచేత), దుష్కరం = చేయ నలవి కానిదానిని-అనుభవింపబడుచున్న ధనములను విడుచుట దుష్కర మైనను అట్టిదానినిగూడ ననిభావము, క్షున్తి = చేయుచున్నారు, అహా = ఆశ్చర్యము. పురా = పూర్వము, ప్రాప్తాన = లభించినవి కావు మాకు ముందైన నిధనములు గలిగినవి కావనుట, సాప్రతి=ఇప్పుడును, న=(లభించినవి) కావు, ప్రాప్తా = అని కలుగుటయందు, దృఢ ప్రత్యయశ్చ = గట్టినిమ్మికయు, న=లేదు-అని మామ నికర గలుగునని గట్టిగా నమ్ముటకును పలులేరునుట, వాఙ్మూత్రపరీగ్రహణీ ఆసి = కోరికమాత్రముచేతనే పరీగ్రహింపబడుట గలవి యయ్యును - మనస్సునగుమాత్రము కోరబడుచున్నవే కాని నిజముగా అనుభవింపబడునవి కాకపోయినను అనుట, త్యక్త=నిడుచుటకు, వయ = మేము-మాబోలులనుట, పర=మిక్కిలి, సశక్తః = సమరులు కానివారము-కాబట్టి పూర్వోక్తైః బ్రహ్మజ్ఞానులే ధన్యులని భావము. విషయపరిత్యాగమునకు బ్రహ్మజ్ఞానమే ముఖ్యసాధనము. కాబట్టి బ్రహ్మజ్ఞానము సంపాదించి విషయత్యాగము అవశ్యము చేయదగినది.

చ. అనఘులు బోధపూర్ణులు మరహాత్ములు భోగనిదాన మామహా ధనముఁ బరిత్యజింతురు గతస్త్వహు లై పరమాద్భుతంబుగా మురుపుచు బొంద కిప్పుడును శ్రముట్టక యింకను జెందలేక నెన్దుఁమునఁ దోచుభోగములశ్రమానఁగఁజాలము మేమొకింతయున్.

తా. హరిచంద నాదిరూపముగా ననుభవింపబడుచున్నధనములను విడుచుట దుష్కరము. అయినను బ్రహ్మజ్ఞానముచే సారాసారవివేకముగలిగి నిర్మలబుద్ధివొందిన జ్ఞానులు బొత్తిగా నాశ మాలిసవారై ఔరా! యట్టిదుష్కరమైన ధనపరిత్యాగమును జేయుదురు. మాబోలులకో ధనము లితమ ముందును గలిగినదిగాదు. ఇప్పుడును గలిగినదికాదు. ఇకర గలుగుననుగట్టినిమ్మికయు లేదు. కాబట్టి యేయనుభవించుట లేక యూరక మనస్సునందుఁ గోరబడుచుమాత్రమే యుడునవయ్యు నట్టివానిని గూడ విడుచుటకు మే మెంతయు నశక్తులమై యున్నారము.

అవ. చెప్పినదానినే మఱొకరీతిని జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ ధన్యానాం గిరికన్దరేషు వనతాం జ్యోతిః పరం ధ్యాయతా మానన్తాశ్చిదలం పిబన్తి శత్రునా నిఃశక్క మజ్జేశయాః॥
అస్మాకం తు మనోరథోపరచితప్రాసాదవాశితట.
క్రీడాకానన కేలికాశుకజుసా మాగుః పరిక్షీయతే ॥

టీ. గిరికన్యారేఖ = కొండగుహలయందు, వసతాం = వసించువారును, 'వివిక్త సే
వీ లఘ్వశీ' అనునట్లు జనసమ్మర్థము లేని కొండగుహలం దొంటిగా వసించియుండు
నట్టివారు ననుట, పరం జ్యోతిః = స్వప్రకాశమైన పరబ్రహ్మమును, ధ్యాయతాం =
ధ్యానించువారును, అగు, ధన్యానాం = పుణ్యాత్ములయొక్క, ఆనంద అశ్రుజలం =
ఆనందమువలనికన్నీటిని, నిశ్శబ్దం = (వారు తపస్సమాధి నుండుటవలన) జంప
లేనట్లుగా, అజ్కేశయాః = తొడయందు నెలకొన్న-వారు నిశ్చలులై తపంబు సేయు
చుండగా జంకక వారితొడలయందు వ్రాలినట్టి, శవనాః = పక్షులు, పిబన్తి = త్రాగు
చున్నవి, తు=అయితే, మనోరథో...జాషాం-మనోరథ = కోరికమాత్రముచేత-మనస్సు
చేమాత్ర మనుట, ఉపరచిత=కల్పింపబడిన, ప్రాసాద = ఉప్పరిగలందును, వాపీతట=
చిన్నకొలంతులకలఁగులందును-క్రీడాకానన = ఉద్యానవనములందును, కేళి = విహార
ములందలి, కాతుకజాషాం = వృతూహలము గలిగియున్నవారైన, అస్మాకం = మాకు -
పూర్వోక్తలైనవారికి వ్యతిరీక్తమైననడవడి గలవారికనుట, ఆయుః = ఆయువు, పరి
క్షీయతే = మిక్కిలిక్షీణించుచున్నది - పూర్వోక్తలైన ధన్యులయాయువు బ్రహ్మజ్ఞాన
ప్రాప్తిచే సఫలమగుచున్నది. దుర్లభవిషయములను చింతించుకొనుచు బ్రహ్మజ్ఞానము
మాలినమాయాయువు ఊరకయే గడపంబడి వ్యర్థమగుచున్నది. కాబట్టి వారివలె
మేము ధన్యులము కామని భావము.

చ. గిరిగుహలన్ వసించి వృషభ కేతనచింతన మాచరించున

త్పురుషులసమ్మదాశ్రుకణాపుంజముఁ గ్రోలుచు నంకశయ్యలం

దిరవుగ నుండుఁ బక్షులు సరమిద్దమనఃకృతసౌధవాపికా

వరననకేళిశీలు రగురవారల కాయునె విక్షతం బగున్ .

14

తా. కొండగుహలం దొంటిగా వసించి జ్యోతిఃస్వరూపమైన పరబ్రహ్మమును
ధ్యానించుచు బ్రహ్మసుభవజనిత మైన యానందమువలనఁ దొరఁగుతమబాష్పజలముల
నొడియందు జంపలేక వ్రాలి పక్షులు త్రాగునంతలిశ్చలు లై కాలము గడపుధన్యుల
యాయునే సార్కము. అట్లుకాక మనస్సుమాత్రముచేతనే యుప్పరిగలు కొలఁతులు
నుద్యానవనములు మొదలగువానిని గల్పించుకొని యందుఁ గల్గివిహారములు సలుపుచు
నేదియు నిజముగా ననుభవింపక బ్రహ్మజ్ఞానమును గడింపక యూగక కాలమువుచ్చు
మనుబోటులయాయువో నిరరకిచు.

అవ. విషయములనలనిపన గానక విధలుఁ డై యొకానొకఁడు
చెప్పికొనుమాటను జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భిక్షాశనం తదపి నీరస మేకవారం

శయ్యా చ భూః పరిజనో నిజదేహమాత్రమ్ |

వస్త్రం సుజీర్ణ శతఖిణ్ణమయీ చ కన్ఠా
హాహ తథాసి విషయా న్న జహతి చేతః॥

15

టీ. భిక్షా=బిచ్చము, అశనః=అహారము, తకసి=అబిచ్చపుఁగూడైనను, నిరసః=గసములేనిది-చప్పిడియైనదనుట, అదియును, ఏకవారం = ఒకసారియే-ఒక్కపూటకే దొరకుననుట, శయ్యాచ=పడుకయు, ఘాః=ఘామి-చాపమొదలైనవి లేని వటికటవ నేలయే యనుట, పరిజనః=సేవకజనము, నిజదేహమాత్రం = సంతదేహముమాత్రమే-తనమఁదానే పరిజనుఁడుగాని మఱియొకఁడు పరిజనుఁడు లేడనుట, వస్త్రం=గుడ్డ, సుజీర్ణ...మయీ...సుజీర్ణ=మిక్కిలిచివికిన, శతఖిణ్ణ=నూరుదేలికలచే, మయీ=నిండారిన, కన్ఠా=బొంత, తథాసి=అట్లయ్యును-విషయములందు విరక్తిఘట్టించునట్టి నిచిదశ కలిగి ననుట, చేతః=మనస్సు, విషయాన్=విషయములను-విషయభోగముల ననుట, నజ హతి=విడువదు. హాహ=అయ్యయ్యో-ఇది విషాదవిస్మయాతిశయములను దెలిపెడిది. ఇచట విషయపరిత్యాగమునకు వలయుకారణములు సమగ్రముగా నుండియు నాకార్యము కలుగమిచే నలంకారము విశేషాక్తి.

చ. నిరతముఁ దిండి బిచ్చ మగు నీరస మద్దియు నొక్కపూటయే
ధరణితలంబు సెజ్జ నత్రతంబును దోడు శరీరమాత్రమే
చెఱుగులచీరతున్క గమితచేత నమర్చినబొంత పుట్ట మీ
కరణి మెలంగినన్ విషయకాంక్ష లొకింతయుఁ బాయ వక్కటా.

తా. బిచ్చమేకూడు. అదియును జప్పిడియై యొకపూటకే దొరకును, పడుక చాపమొదలైనవిలేని వటి కరకునేల, సేవకుఁడు తనదేహమే. వస్త్రమొమిక్కిలిప్రాత గిల్గిననూలుపేలికలతోఁ గుట్టిన వట్టిబొంత. విషయములుములందు విసుగు పుట్టించు నట్టి తక్కువదశ దలిగియు పాశుమన సావిషయములను విడువ ననుచున్నది. అక్కటా! ఏమివింత యిది.

అవ. విషయానుభవమునందు స్త్రీ లే ముఖ్యులు గాన వారిని దూషింపనియెడల వానిని విడుచుట సులువుగాదని తలచియాస్త్రీలను దూషించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ స్తనౌ మాంసగ్రస్థి కనకకలశా విశ్చ్యపమితౌ
ముఖం శ్లేష్మాగారం తదపిచ శశాక్ష్మేన తులితమ్
ప్రవ సూత్రక్షిన్నం కరివరశిరఃస్పర్ధి జఘన
మహా నిన్ద్యం రూపం కవిజనవిశేషై ర్దురుకృతమ్॥

16

టీ. స్తనౌ=చన్నులు, మాంసగ్రస్థి=మాంససింహములు-మాంసపు కంటు లనుట, తథాసి=అట్లయినను, కనకకలశౌ=బంగారుకుండలు, ఇతి=అని, ఉపమితౌ=పోల్పఁ

బడినవి-వానికి నీడుగా వరింపబడినవనుట, ముఖి = మొగము, శ్లేష్మ అగారం = చెమడను పట్టయినది, తదపి = అయినప్పటికిని శశాజ్ఞేన = (జింకను గుఱుతుగాఁగల) చంద్రునితో, తులితం = పురుడింపబడినది, దానితో నెనయినదిగా వరింపబడినదనుట, జఘన = మొల, స్రవ... క్లిన్నం - స్రవత్ = కాలుచున్న, మాత్ర = మాత్రము చేత, క్లిన్నం = తడిసినది-మిక్కిలి అపవిత్రమైనదనుట, అయినప్పటికిని, కరివర శిఃస్పర్శి-కరివర = శ్లేష్మమయినయేనుగుమొక్క, శిః = తలతో-కుంభస్థములతో, స్పర్శి = మచ్చరించునది-దానితో నెనయినదిగా వరింపబడినదనుట, అహా = ఔరా, నిస్య = గంధిమొదలైన యాకాశముచే నేవగింపఁదగిన, రూప = స్త్రీయొక్క రూపు, కవిజనవిశేషః = (కామిజనులను రంజించుటయం దాసక్తిగల) గొందఱుకివులచేత, గురుకృతం = గొప్పదిగా చేయబడినది - కనకకలశాదులతో సాటిచెప్పి శ్లేష్మము గావింపబడినది. ఈరూపము కవిజనవాఙ్మతసారమే కాని నిజమైనసారము కలది కాదనుట, ఇచట స్తనములు మాంసపిండములనుటచే పిసుకఁగల వనియు, ముఖము శ్లేష్మాగార మగుటచే చుంబింప నర్హము కాదనియు, జఘనము స్రవచ్ఛాత్ర క్లిన్న మగుటచే హేయమై సంభోగమునకు వాత్రముకాదనియు నూదితము. కామినుల యొక్క యాయవయవములే సంభోగమునకు సాసములుగా నంగీకరింపబడియున్నవి. ఇట్లంగీకరింపబడినవే యీతరున హేయములై యుండునని స్త్రీయందు మఱిది భోగమోగ్య మగు నని తాత్పర్యము.

చ. స్తనములు మాంసపిండములు శ చక్కనిబంగరుకుండ లంచు నా
ననము కఫాలయంబు తుహితనద్యుతితుల్య మటంచు మాత్ర భా
జనజఘనస్థలంబు కరిరచారుశిరస్సమ మంచుఁ గామినీ
జనమలినాంగముల్ సుకవిరచాతురి వర్ణన కెక్కెనిమ్మహిన్. 16

తా. చనుగుబ్బలు వట్టిమాంసపుముద్ద లైనను బంగరుకుండలనియు, మొగము 'తెమడ జొల్లు మొదలైనవానికిఁ బట్టయినను చంద్రునితో సాటియైనదనియు, మొల మాత్రము కాటి తడిసి యుండుటచే నేవగింపఁ తగినదయ్యు, నేచుంగుకుంభములవంటి దనియు నిట్లు మిక్కిలి సాద్యము లైనవానిని కడుంగొప్పగాఁ గొందఱు కివులు కాముకుల రంజించుటకై వరించెదరు.

అవ. పరమేశ్వరుఁ యొక్కఁడే పూర్ణముగా అనురక్తుఁడును విరక్తుఁడును అగును. తక్కినవారు అట్లు అనురక్తులుగాని విరక్తులుగాని కారు గనుకఁ గష్టులే యనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఏకో రాగిషు రాజతే ప్రియతమా దేవార్థహారీ హారోః

నీరాగేషు జనో విముక్తలలనానశ్చో న యస్మాత్పరః!

దుర్మారస్మరబాణపన్నగ విషవ్యావిధముగ్ధో జనః

శేషః కామవిడంబితా న్న విషయాన్ బోక్తుం న మోక్తుం క్షమః॥

టీ. ప్రియ...హాన్-ప్రియతమా=ప్రియురాలైన పార్వతీయొక్క, దేహ=శరీరము
యొక్క, అర్ధ=సగభాగమును, హాన్=కయికొన్నవాడైన-మిక్కిలియు కాముకత్వము
చేత క్షణమాత్రమేని ప్రియురాలి నెడఁబాసి యుండనోపక యామెను తనదేహమునందె
సగభాగముగా కల్పించుకొన్నవాడైన యనుట, హాః=శివుఁడు, ఏక ఏవ=ఒక్కడే,
రాగిషు అనురక్తులందు-కాముమలందనుట, రాజలే=సాటిలేక ప్రకాశించుచున్నాఁడు-
దేహమునందు సగ మిల్లులుగానే చేసికొన్నరాగి మఱెవ్వఁడును లేనందున అట్లు
చేసికొన్నశివుఁ డొక్కడే వారిలో నెల్ల అగ్రగణ్యుఁ డని భావము. ఏరాగే=విరక్తుల
యందును, విముక్తలలనాసద్దః=విడువబడిన స్త్రీలతోడి కూటుప గలవాడైన, జనః=
పురుషుఁడు-విరక్తపురుషుఁడనుట, యస్మాత్=ఎవరికంటె-ఏ శివునికింటెననుట, సగః=
అన్యుఁడు, న=లేడో-తపస్సుచేయునప్పుడు మన్మథుని గాల్చుట మొదలైన కృత్య
ములచే నట్టి వై రాగ్యమును బ్రకటించుటవలన శివునికింటె విరక్తుఁడును మఱొక్కఁడు
లేడనిభావము, అయితే, దుర్వార...ముగ్ధః-దుర్వార=వారింపనలవికాని, స్మరబాణ=
మన్మథునిబాణము లనెడి, పన్నగ=సర్పములయొక్క, విష=విషముచేత-విషతుల్యమైన
వ్యామోహముచేతననుట, వ్యావిధ = కొట్టువడి, ముగః=మాధుఁడైన నిశ్చేష్టుఁడైన
యనియు నరము, పామువిషపుకొటుచే నెట్లు మాధుఁడగునో యట్లమరునితూపులచేతను
మాధుఁడగుచుగాన మరునితూపులు పాములుగా రూపింపబడియె, సర్పపక్షమున మార్చి
లినవాడనియు, బాణపక్షమున మరులుచే మతితప్పినవాడనియు మాధశబ్దమున కర్థము
గ్రహ్యము, ఇట్టివాడైన, శేషఃజనః=తక్కినజనుఁడు-శివుఁగుతప్ప దక్కినవాడనుట,
కామ విడంబితా=మన్మథునిచే మోసముగాఁ గల్పింపబడిన, విషయాన్ విషయములను-
స్త్రీసంభోగాదుల ననుట, బోక్తుం=అనుభవించుటకును, మోక్తుం= విడుదటుకును,
క్షమః=సమరుఁడు, న=కాఁడు, శివునికిఁగల యనురాగాతిశయముగాని విరాగాతిశయము
గాని లేనందున నతనివలె భోగించుటకును త్యజించుటకును జాలఁడని యరము. అఘటిత
ఘటనా చతురుడైన పరమేశ్వరుఁడొక్కడే అనురక్తులయందును విరక్తులయందును
మిక్కిలి యుత్కృష్టుఁడగును. తక్కినవారందఱును ఉభయద్భ్రష్టరేయని భావము.
విషము మేన వ్యాపించి సామ్యసిలినవాఁడు దేనినిజేయచుగాని మాననుగాని నేగఁడు.
కాబట్టియే మరుతూపులను సర్పములుగా రూపించి తద్విషవ్యావిధుడై ముగ్ధుడైనవానికి
విషయములను భోగింపను ద్యజింపను సాధ్యము కాదని సమర్థింపబడినది. మన్మథ
బాణములను పన్నగములుగా రూపించుటచే అలం. రూపకము.

చ. కాముకులందు మే సగముఁ గాంతకు సిచ్చినశంకరుండె ని
 మ్మాములలోనఁ బంచశరశాసనుకన్నఁ బరుండుఁ గల్గుదు
 ద్దామనునోజబాణవిషవగ్ధులు తక్కినమూఢు లోపరే
 నీచుల భామినీసుఖముఁ గ జేరి భుజింపఁ బరిత్యజింపంగన్. 17

తా. శివుడు ప్రియురాలినే తనసగచేహము చేసికొన్నవాడు గాన సతడే
 కాముకులలో సగగణ్యుడు. స్త్రీసగమును మానినవాఁ డతనికంటె మఱివ్యుడును
 లేడుగాన సతడే విగతులలోను అగగణ్యుడు. తక్కినజనులలో మరుతూపులు నాటఁగా
 పామువిషపు కాటులచేతఁబోలె మతిదప్పి కాము.కు కపటముగాఁ బన్నిన విషయము .
 లను సతనివలె ననుభవింపఁజాలరు; పరిత్యజింపఁజాలరు.

అన. విషయములందలిదోషములు తెలిసినప్పటికిని వానిని
 విడువకుండుటకుఁ గారణమును జెప్పఁచున్నాడు.

శ్లో॥ అజాన ద్దాహత్యైః పతతు శలభా దీపదహనే
 స మీనోఽప్యజ్ఞానా ద్భుషిశయుత మశ్నాతు పిశితమ్ |
 విజానంతోఽప్యేతే వయ మీహ విపజ్జాలజటిలా
 న్న ముఞ్చామః కామా నహహ గహనో మోహమహిమా || 18

టీ. శలభః=మిథుత, దాహత్యైః = దహించుస్వభావము కలిగియుండుటకు,
 అజానః=తెలియనిదగుచు, దీపదహనే = దీపపునిప్పునందు, పతతు = పడునుగాక-పడి
 పడుచునుగాకయనుట, సః=ఆ-ప్రసిద్ధమగు, మీనః అపి=చేపయు, అజ్ఞానాత్=తెలియ
 మిచే-తన్ను నశింపఁజేయున దిదియనునివేకము లేమిచేననుట, బుడిశయుతం=గాలముతోఁ
 గూడిన-గాలమున గ్రుచ్చబడినయనుట, పిశితం=మాంసమును, అశ్నాతు=తినునుగాక-
 ఎరయందలి లోభముచే గాలము మ్రింగి పుత్తుకయం దడ్డుపడి చచ్చునుగాక యనుట,
 'పతన్గ మాతన్గ మురన్గ భృన్గ మీనా హతాః పఞ్చిభిరేవ పఞ్చ' అనున్యాయబునం జేసి
 యీ మీనశలభము లేమనుట వానియపరాధము గాదు, అజ్ఞానముచేఁ జేయబడినవిగాన
 వానికొర్యము లపరాధములు కా నేరవు. అయితే, ఇహ=ఈలోకమునందు, విజానన్తః
 అపి=(ఇవి వినాశహేతువులు అవి) తెలియుచున్నవార మైనను, ఏతే = ఈ, వయం=
 మనము, విప...టిలాఁ-విపత్ కాలం=అపదల సమాహముచేత, జటిలాఁ=పెనఁచుకొని
 యున్న-విఘ్నముతో గూర్పబడియున్న యనుట, కామాఁ=విషయములను, నముఞ్చా
 మః=విడువము. విషయములస్వరూపము తెలిసియు వానిని విడువకున్న మనదే యపరాధ
 మని భావము. విచారింపఁగా మిక్కిలిప్రబలమై మఱొకకొరణముండుటచే మనకుఁగూడ
 నపరాధము లేదనుచున్నాడు. మోహమహిమా = అజ్ఞానముయొక్క-మాహాత్మ్యము,

గనానా = తెలిసికొనరానిది. అహహ = అక్కటా. అఘటితగుటనాశకురమైన యవి ద్యయొక్క విలాసమహిమచేత లోపలు నిహితము కానట్టిదానిని తము చేయుదురు. కాబట్టి మనయపరాధ మేమియు లేదని భావము.

చ. తెలియక నాశహేతు వగుతీవ్రతరాసలకేలలోపలన్

శలభము చొచ్చు గాక మతిత చాలక మీనము గాలపుంగొనం

గలపిశితంబు తా మెనఁగుత గాక యెఱింగియు మేము దుఃఖిదో

హలవనితాసుఖంబు విడఁగఁడము మోహమహత్త్వ మెట్టిదో. 18

తా. దీపపునెగ తన్ను నీటుగాఁ గాల్చునని తెలియమిచే మిడుత యందుఁ బడి చెడుచున్నది. ఎర గాలములో గ్రుచ్చబడియున్న దని మెఱుంగనిదై చేప దానిని మ్రింగి బ్రూగుడువడుచున్నది. ఈరెండును దెలియమిచే నిట్లుచేసినవి. కావున వీనియం దేయపరాధమును లేదు. కాని విషయములు పెక్కువిపత్తులను గలిగించునవని చక్కఁ గాఁ దెలిసియున్నవారమైనను వారిని విశువవన్నమనమే సాపరాధులము. మనమును అపరాధులము కాము. ఏలన, నిది యంతయు అజ్ఞానముయొక్క మహిమ. ఆమహి మయో కట్టా ! యిట్టి దట్టి దని తెలియరావన్నది.

అవ. అజ్ఞానమహిమయే సుఖప్రదములు కానియన్నపానాదివిష యములందును సుఖబుద్ధిని కలిగించుచున్న దనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ తృషా శుష్య త్యాస్యే పిబతి సలిలం శీతమధురం

క్షుధార్తః శాల్యన్నం కబళయతి మాంసాదికలితమ్ |

ప్రదీప్తే కామాగ్నౌ సుదృఢతర మాలిజ్జతి నధూం

ప్రతీకారం వ్యాధేః సుఖ మితి విపర్యస్యతి జనః॥

19

టీ. తృషా = దప్పిచేత, ఆస్యే = నోరు, శుష్యతిసతి = ఎండుచుండగా, శీతమధు రం = చల్లనిదియు తాపహరము నైన, ('స్వాదు సురభి' అనుచో తీయనిదియు వాసన గలదియునైన యనియర్థము), సలిలం = జలమును, పిబతి = త్రాగుచున్నాఁడు-ఇట 'మధుగం' అనఁగా 'శీతలీ క్రియతే తాపో యేన తస్మధురం స్పృతమ్' అన్నట్లు తాపహరమైనదనుట-లేక చక్కఁ మొదలైనవానిచేఁ దీయనిదిగాఁ జేయబడిన దని యు గ్రాహ్యము, క్షుధార్తః సన్ = అకలిచేఁ బీడింపబడినవాఁ డగుచు, మాంసా దికలితమ్-మాంసాది = మాంసము మొదలైనవానితో-మాంసము నేయి పాలు పెరుగు మొదలైన వ్యంజనద్రవ్యములతో ననుట, కలితమ్ = మాగ్నబడిన, శాల్యన్నం = పరి యన్నమును, కబళయతి = ముద్దగొనుచున్నాఁడు. (క్షుధార్తః సన్ శాలీ స్కబళ యతి శాకాదిపలితాన్' అనుచో, శాకాదిపలితాన్ = కాయగూరలు మొదలైన వ్యంజనములతోఁగూడిన, శాలీ = బియ్యమును - బియ్యపుటన్నముననుట, తినుచున్నాఁ

డని యర్థము), కామాగ్నా = మన్మథాగ్ని, ప్రదీప్తేనతి = మిక్కిలివెలుగుచుండఁగా-
మరులు చెలరేఁగగా ననుట, ('రాగాగ్నా' అనుచో రాగ మనెడియన్నియని యర్థము),
సందృఢతః = మఱింత మిక్కిలి గట్టిగా, వధూం = స్త్రీని, ఆలింగతి = కాఁగిలించు
కొనుచున్నాఁడు. కాబట్టి, వ్యాధేః = రోగముయొక్క - ఆకలి దప్పి మొదలైన
బాధలయొక్క యనుట, ప్రతీకారం = మాటుచేయుట - వానిని అన్నపానాదులచే
నుపశమింపజేయుట, న.ఖిం ఇతి = నుఖము అని, జనః = మనుష్యుఁడు, విపర్యస్యతి =
తబ్బిబ్బివడుచున్నాఁడు - తలక్రిందుగా గ్రహించుచున్నాఁడు. నుఖమనునదియే లేదు;
నుఖముగా ననుభవింపబడున వెల్ల బాధ తొలగుటచే నట్లు తోచుచున్నచే కాని
యధార్థములుగా నుఖములు గావు. అయినను జనులు వానిని నుఖము లని తప్పుగా
నెఱుఁగుచున్నారని భావము.

ఉ. శీతలవారిఁ ద్రావు వడఁగ జెందినవాఁడు త్సుధార్తుఁ డిష్టమృ
ష్టాతతభక్త్యమాంసకలితాన్నము సాపడు మన్మథాగ్నితా
పాతురుఁ డైనవాఁడు జవరాలిఁ గవుంగిటిలోనఁ జేర్చు నీ
రీతిని రోగశాంతికరకృత్యము భోగ మనంగఁ జెల్లునే. 19

తా. మనుజుఁడు దప్పిచే ముగము పలుపట్టుపట్టినపుడు తీయనిచల్లనినీరు త్రాగు
చున్నాఁడు. ఆకలి వీడించినపుడు పాలు నేయి పెరుగు మొదలైన వానితోఁ
గూడినవరియన్నమును దినుచున్నాఁడు. మరులుగొన్నయెడల జవరాలిని బిగఁగొఁగిలించు
కొనుచున్నాఁడు ఇట్లు బాధను మాటుసేయుటయే నుఖమని తలక్రిందుగాఁ దలచు
చున్నాఁడు. కాని నిజముగా నుఖ మెక్కడిది?

అవ. అజ్ఞుఁడు సంసారవిషయంబులందు బద్ధుఁ డగుచున్నాఁడు.
జ్ఞానియో సర్వసంగములను వదలి కృతకృత్యుఁ డగుచున్నాఁడని చెప్పి
నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ తుజ్గం వేశ్మ సుతాః సతా మభిమతాః సజ్ఞాతిగాః సంపదః
కల్యాణీ ద్ముతా వయ శ్చ నవ మి త్యజ్ఞానమూఢో జనః ।
మత్వా విశ్వ మనశ్శ్వరం నివిశ తే సంసారకారాగృహే
సందృశ్య క్షణభక్తురం త దఖిలం ధన్యస్తు సన్న్యస్యతి ॥ 20

టీ. తుజ్గం = పాడువైన, వేశ్మ = యిల్లు, సతాం = సజ్జనులకు, అభిమతాః = ఇష్ట
లగువారైన, సుతాః = పుత్రులు - విద్యావినయాదిగుణంబులు పడనినవా రనుట,
సజ్ఞా ఆతగాః = లెక్కనుగడచిన-లెక్క పెట్టరాని, సంపదః = సంపత్తులు, కల్యాణీ =
శుభకారణి యైనదై - అనుకూల్యాదిగుణములతోఁ గూడినదనుట-ఇదియే 'అనుకూలాం

విమలాజం ఘటజాం మశలాం సుశీలసంపన్నాం | పశ్చిలకౌరాం భార్యాం పురుషః
 పుణ్యోదయా ల్లభితే' అని చెప్పబడియున్నది. దయితా=ప్రియురాలు, నవం=క్రొత్త
 దైన, వయః=వయస్సు-యౌవనమనుట, ఇతి = అని, అజ్ఞాన మూఢః = మోహముచే
 మతిమాలిన-వివేకశూన్యుడైన, జనః=జనుడు, విశ్వం=సమస్తముచు-ఇల్లు బిడ్డలు ధనము
 పెండ్లము మొదలుగాఁ గల ప్రపంచము ననుట, అనశ్వరం=శాశ్వతమైనదిగా, మత్వా=
 తలచి, సంసారకౌరాగ్యహే = సంసారమునెడి చెఱసాలయందు నివిశితే = మిక్కిలి
 చొచ్చుచున్నాడు-సంసారమునందు తగులువడుచున్నాడుగాని అది యన్యకముని
 తెలియఁడనుట. అతిసంకటమై మిక్కిలి నిష్పాదము కలిగించునది గాన సంసారము
 కౌరాగ్యహముగా నిరూపింపబడినది. ధన్యస్తు=జ్ఞానియైన పుణ్యాత్ముడన్ననో, తతో
 ఆఖిలం = దానినంతయు - అయిల్లు మొదలైన యఖిలప్రపంచమును క్షణభ్రంశం=
 క్షణకాలములో నశించునదిగా-అనిత్యమైనదిగా ననుట, సంపృశ్య=లెస్సగా కనుగొని,
 సన్న్యస్యతి=సన్న్యసింపుచున్నాడు-వానియందుఁ దగులువడడు గాని విరతుడగునని
 భావము. కాబట్టి జ్ఞానముచే సర్వానర్థములకు మూలమైన యజ్ఞానమును దొలగించి
 కృతకృత్యత పొందవలయు నని యాశయము.

చ. పొడవులు మాడువుల్ ఘనులుశుభ్రులు పెక్కులురమ్యసంపదల్
 పడఁతుక చారుశీల యెలకప్రాయ మటంచు నరుండు మూఢుఁ డై
 కడు జగ మెల్ల శాశ్వతము శ గా గొని సంసృతిబందిలోపలం
 బడు నినిమాయయంచుచుతిరమంతుఁడుదానిడుచుకొ నమస్తమున్.

తా. పొడవులైన మిడ్డలను మేడలను, సజ్జనులచేఁ గొనియాడబడినకొడుకులను,
 కొలఁది యిడరాని సంపదలను, అనుమలవతియైన యిల్లాలిని, ఎలజవ్వనమును, మఱియుం
 గలప్రపంచమునంతయు నజ్ఞాని యగుజనుడు నిత్యముగా నమ్మి సంసారమునం దగులు
 వడుచున్నాడు. జ్ఞాని యగు పుణ్యాత్ముడో వానినెల్ల ననిత్యముగా గ్రహించి
 సన్న్యసింపుచున్నాడు.

ఇది వై రాగ్యశతకమున

విషయపరిత్యాగవిడంబన యన్నది ద్వితీయదశకము,

వై రాగ్యశతకము-యాచాదైన్యదూషణము.

అన. విషయములు యాచనయు దానివలన దైన్యమును గలి
 గించుచున్నవి. కాన విషయపరిత్యాగవిడంబనను బ్రస్తావించినదిదప
 యాచాదైన్యమును దూషింపఁ దగును గానఁ బదిశ్లోకములచే దానిని
 దూషించుచున్నాడు.

శ్లో॥ దీనా దీనముఖైః సదై న శిశుకై రాకృష్టజ్జీర్ణామ్బరా
క్రోశద్భిః క్షుధితై ర్నిరన్నవిధురా దృశ్యా న చే ద్దేహినీ ।
యాచాభజ్జభయేన గద్గదగళత్రుట్యద్విలీనాక్షరం
కో దేహీతి న దే త్వదగ్గజతరస్యాధే మనస్వీ పుమాన్, 21

టీ. దీనా=దేదరాలున, కావుననే, దీనముఖైః = విన్నపై న మొగములు గల
వారును-కాంతిలేనిముఖములు గలవారముట, దేవచేతననగా, క్రోశద్భిః = ఏడ్చుచున్న
వారును. ఇది దేవచేతననగా, క్షుధితైః=ఆకలిగొన్నవారును, అగు, శిశుకైః=నిసువుల
చేత, సదా ఏన=ఎప్పుడును, రాకృష్ట జ్జీర్ణామ్బరా=పట్టి లాగబడిన చినిగిన పలువ
గలదియు-బిడ్డలు ఆన్నాదులగుచు పలువచుబట్టి యీడుచుచుండుట గలది యనుట,
నిరన్నవిధురా=అన్నము లేనిదియు (కావుననే) కష్టపడుచున్నదియు, 'విధుః ప్రత్య
వేతేస్యాత్కృష్టవిశ్లేషయోరపి' అని విశ్వము, అగు, గేహినీ=ఇల్లాలు, దృశ్యా=కనబడు
నది, నచేత్ = కాదేని, ('నరైర్నిరన్నవిధురా దృశ్యేతచే ద్దేహినీ' అనుచో, విధురా=
అన్నాదులు లేమిచే కష్టపడునట్టి, గేహినీ=ఇల్లాలు, నరైః=మనుజులచేత, నదృశ్యేత
చేత్=చూడబడదేని), మనస్వీ=ధైర్యశాలియగు, కః = ఏ, పుమాన్ = పురుషుడు,
యాచాభజ్జభయేన-యాచా=మాచనయొక్క, భజ్జ=చెడిపోవుటవలని, భయేన=దిగులు
చేత-యాచించుట విఫలమగునో యనునెఱుపుచే ననుట, గద్గద...క్షరం యథాతథా-
గద్గద=డగ్గుత్తికగల-హీనస్వరముగల యనుట-గద్గదశబ్దము అనుకరణశబ్దము, గళ=
కుత్తుకయందు, త్రుట్యత్=తుచుగను, కావుననే, విలీనా=లోపలనే యడగునట్టి-
ఇంచుమించుగా నుచ్చరింపబడనట్టి, అక్షరంయథాతథా=అక్కరములు గలుగునట్లుగా-
డగ్గుత్తికచే నక్షరములొక్కొక్కటియు కొంతగొంతులోపల నేయడగి కొంతబ.చుట్టికి
వచ్చునట్లు అనుట, స్వదగ్గ జతరస్య-స్వ=కనయొక్క దగ్గ=కాలిన తుచ్చమైనయనుట,
జతరస్య=పొట్టయొక్క, అరే=కొఱు-దాని నిండించుట కొఱు-దగ్గశబ్దము నిర్వేదమును
నూచించెడి, ఇట్ల సురేశ్వరవార్తకమున 'అస్యదగ్గోదరస్యాధేకిం న క్షుద్విస్యసాంప్ర
తిమ్' అని చెప్పబడినది, దేహీ ఇతి=ఇమ్ము అని, నచేత్=చెప్పుచు-అట్లు ఆకలిచేతను
నిసువులవలని కొదచేతను నవయుచున్న ఇల్లాలిని జూడనియెడల మాట తొట్రువడ
బాడుపొట్టకొఱు 'దేహీ' యని ధీరుడెవ్వఁడును యాచింపఁడనుట. అట్టియిల్లాలి
జూచుటవలననే యిట్టియవస్థ గలుగు చున్నది గాన అసర్థమూలమైన యద్దాని నవశ్యము
పరిత్యజింపవలయు నని భావము.

ఉ. ఆకొని యెచ్చలేఁజుత శలన్నముకై తనకొంగు లొగఁ బె
ల్లాఁకట సోలు చుండెడునిశాంగనదుర్దశఁ జూడఁదేని యా

చాకలనావిభంగభయశంభృతగద్గదసూన్యకంఠః కై

చేకొని దేహి యం చకుగళజేరునె కాలినపొట్ట కన్వడున్. 21

వా. చిలుపేదరా లగుటచే బిడలమఁ గూడుపెటుటకు గతిలేకుండుటవలన
వారాకలిగొని యేడ్చుచు మోగములువాడఁ దనచినిగినచీరచే- -గుఁ బట్టి యెడతెగి
-గడుండఁగాఁ, దాను నన్నాదులు లేక నవయుచున్నయిల్లాలు కంటఁ బడకుండు
నేని ధీరుఁ డెవ్వఁడుగాని యీపాకుపొట్టకొఱకు యాచిపఁబూని, యాచించినచో
నేమియు నియ్యక యెవరు దన్నఁ మాలనాడుదురో యనుదిగులుకేత గొంతుకలోనుండి
యక్షరములు సగము పచ్చియు రాక తొట్రుపడుచుండఁ గ్రేటుకొనుచు 'జేహి' యని
యడుగఁడు.

అవ. ఇపుడు దీనత్వమునకును అనర్థమునకును మూల మైన
యుదరమును నిందించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అభిమతమహామానగ్రన్ధిప్రభేదపటీయసీ

గురుతరగుణగ్రామోమోఘ జస్ఫుటోజ్వలచన్ద్రికా

విపులవిలసల్లజ్జావల్లీవితానకుఠారికా

జతరపిఠరీ దుష్పూరేయం కరోతి విడమ్బనమ్॥

22

టీ. అభిమత...పటీయసీ-అభిమత=(కీర్తి మొదలైనవి కలిగించున దగుటచే)
ఇష్టమైనదియు, మహాత్=గొప్పదియు, మాన=అభిమానముయొక్క-తన్ను గొప్పగా
నెన్నుకొనుటయొక్క, గ్రన్ధి=ముడియొక్క, ప్రభేద=విడదీయుటచూచు, పటీయసీ=
మిక్కిలి సమర్థమైనదియు-ముడిని విడదీయుట యనఁగా పట్టులేకుండఁజేయుట-
అనగా ఛేదించుట, కనుక మానముయొక్క ముడిని వీడ్చునది అనఁగా మానమును
నాశముచేయునది యని భావము, మఱియును, గురుతర...చన్ద్రికా-గురుతర=
మిగులగొప్పలైన, గుణగ్రామ=గాఁభీర్యధైర్యాది గుణగణములనెడి, అమోఘజ=తామర
లకు, స్ఫుట=విశదమును, ఉజ్వల=ప్రకాశించుచున్నదియు-విశదముగా నెలుగుదు
న్నట్టి యనుట, చన్ద్రికా=నెన్నెలయైనదియు-శామలను నెన్నెల యెట్లో యట్లు గుణ
గణములను సంకోచింపఁజేయునది యనుట, విపుల...కుఠారికా-విపులం యథాతథా=
మిక్కిలిగా, విలసత్=ప్రకాశించుచున్న, లజ్జా=సిగ్గుఅనెడి, వల్లీ=తీగలయొక్క,
వితాన=సమూహమునకు, కుఠారికా=గొడ్డలియైనదియు-తీగలను ద్రుంచుగొడ్డలివలె
సిగ్గును ద్రుంచివైచున దనుట, దుష్పూరా=పూరించుట కలవి కానిదియు-ప్రతిదిన
మును=అన్నపానాదులచే నిండించినను చాలున నకుండున దనుట, అగు, ఇయం=
ఈ, జతర పిఠరీ=జీదరమనెడివంటకుండ, విడమ్బనం = డిందుపడుటను-అనఁగా
అకార్యములు నేయుట అవాచ్యములు పలుకుట అహేయములు విడుచుట మొదలగు
వానిని, కరోతి=చేయుచున్నది, లేక, యాచన ననుకరింపఁ జేయు ననుట, యాచా

దైన్యమును మనల సభిసయింపఁ జేయుచున్నదని భావము. ఇతరకంఠ దైన్యము గలిగినది మఱొక్కటి లేదని యాశయము. అలం. రూపకము.

శా. మానగ్రంధివిభేదనక్షము శుంభదైర్వ్యాగాంభీర్యము

ఖ్యానేకప్రియసద్గుణాంబుజసమూహహజ్యోత్స్నా లజ్జాలతా
హానిస్ఫారకుతారధార జతరంధ్ర బన్నట్టివెన్నాబున యశా
రా నిండారదు దైన్యవృత్త్యభినయప్రపాగల్భ్యముం జూపుచున్.

తా. ఈయుదర మను నెసగుమండ మిక్కిలియు చిచ్చమై విహవరాసేట్టి పెను మానమునుగూడఁ దూలునట్లు చేయుచున్నది. మిక్కిలి గొప్పలైనగుణములనెల్ల, నెన్నెలఁ దామరలనుంబోలె, సంకోచింపఁజేయుచున్నది. మిక్కిలి విలసిల్లులజ్జను, గొడ్డలి తీగను ద్రుంచునట్లు, ద్రుంచుచున్నది. ఎంత నింజించినను నిండదు. మఱి యాచన సేయించి దీనత్వము కలిగించుచున్నది.

అవ. మాని యైవవానికి బంధువులకడ యాచించుటకంటె మఱొకచోట బిచ్చమెత్తి బ్రతుకుట మేలనుచున్నాడు.

శ్లో॥ పుణ్యే గ్రామే వనేవా మహతి సితపటచ్చన్నపాలీం కపాలీ
మాదాయ న్యాయగర్భద్విజహుతహుతభుగ్ధామధూ మ్రోపకణ్ఠే
ద్వారం ద్వారం ప్రవిష్టో వర ముదరదరీపూరణాయ క్షుధార్తో
మానీ ప్రాణైః సనాథో న పున రనుదినం తుల్యకర్త్యేషు దీనః॥23

టీ. న్యాయ...కణ్ఠే-న్యాయగర్భా యథాతథామిమాంసాశాస్త్రమునం జేన్వఁ బడిన విధానములు లోపలఁ గలుగునట్లుగా-లేక, న్యాయములులోపలఁ గలవారైన అని ద్విజశబ్దమునకు విశేషణము - స్వగ్రహకారమున మాత్రములను బఠించునట్టి వారైన యనుట, ద్విజ=బ్రాహ్మణులచేత, హుత=వేల్వబడిన, హుతభుక్=అగ్నిహోత్రములయొక్క, ధూమ=పొగచే, గూమ్ర=కలుపుమించినయెలుపుగల, ఉపకణ్ఠే=సమీపప్రదేశముగల, పుణ్యే గ్రామే=పవిత్రమైనయొక్క గ్రామమందుఁగాని-అగ్రహార మందుఁగాని యనుట, మహతివనే = గొప్పయడవియందుఁగాని-అడవియందును వాన ప్రస్థాదు లందుటచే నందుఁగాని యనుట, సిత...పాలీం-సిత=తెల్లని, పట=గుడ్డచే ఛన్న=కప్పబడిన పాలీం = ఓరలుగల-ఇతరులదృష్టికిఁ దెలియమందునట్లు గుడ్డతోఁ గప్పబడిన యనుట-ఇట్లు గప్పుట విశిష్టాచార మని తెలియునది, కపాలీం=బిచ్చపు మూతుమను, ఆదాయ=కొని, క్షుధార్తః=ఆకటిచేఁ బీడింపఁబడిన, మానీ=మానముగల పురుషులు, ఉదర...పూరణాయ-ఉదరదరీ = పొట్ట యనెడిగుహను, పూరణాయ=నింజించుకొనుట, ద్వారం ద్వారం=గృహములయొక్క యిండ్లకడప కడ

పను, ప్రవిష్టః = చొచ్చినవాడై, ప్రాణైః సనాథః చేత్ = ప్రాణములతోఁగూడిన వాడగునేని-ఇట్టిగట బిచ్చమెత్తితిని బ్రతుకునేని, వరం = కొంతమేలు. వ్రసః = అయినే, అనుదినం = ప్రతిదినమును, తుల్యమర్జ్యేషః = సమానమలజాలయందు - తనమసమానమల జనితులైనవారినడుమ, దీనః = దీనుడగు నేని-వాఁడు విన్నదనముతో బ్రతుకునేని = మేలుకాదు. ('మానీ ప్రాణీ సథన్యోనపునః' అనుపాతమున-ఇట్టిగట నట్లు బిచ్చ మెత్తుమానవగుతుండైన ప్రాణియగువాడే ధన్యుడౌ. తనసమానమలజాలైన వారినడుమ తక్కువపాటుతో దీనుడైయుండి బ్రతుకువాఁడు ధన్యుడౌ గాడని యర్థము), బంధు పులనడుమ యాచించి నీచముగా బ్రతుకుటకంట మఱియొకచో నిట్టిగట బిచ్చమెత్తి బ్రతుకుట మేలని భావము. 'న బనుమక్యే ధనహీనజీవనమ్ ; ధనములేక బంధుపుల నడుమ బ్రతుకరాదు' అనువచన మిట నూహ్యము. అయినను 'త్యజ స్త్యమాన్ శక్నోచ మానిన్' వరం త్యజన్తి క లేకమయాచితవ్రతమ్-మానవగుతులు ప్రాణములను సుఖము నైన మేలుగావిడుతురుగాని యాచింపకుడనట్లు తాము చేసికొన్న వ్రతము నొకటిని మాత్రము విడవరు' అన్నట్లు మానులకు నెప్పుడు యాచింపమఁడటయే ముఖ్యవ్రత మయ్యును, మిక్కిలి యాచింపెట్లుచే నొకవేళ యాచింపఁ బూరికని యప్పుడు పరిచితముకాని యొకానొకచోట శ్రోత్రియుల గృహములందుఁ గపాలంబున బిచ్చ మెత్తి కడుపుఁ బ్రోచుకొనఁదగునుగాని ప్రాణసంకటము గలిగినను బంధుజనుల యాచించి బ్రతుకుట యతీనీచముగాన వారీకిదగదు అని గూఢాభిసంధి;

చ. అవనిసురావలీహుతహు శ తాశనకోమలధూమధూమలా

ప్రవిశదవాటియందు వన శ భాగమునందుఁ గపాలపాణి యై

భవనములందు భిక్షుగొని శ ప్రాణముదాల్చుట కొంతమేలు బాం

ధవులను జేరి వేడి కడు శ దైన్యముఁ జెందుటకంటె మానికిన్. 23

తా. స్వప్రకారమున బ్రాహ్మణులు మంత్రములు పఠించుచు వేల్పునగ్ని హోత్రములనుండి వెడలుపొగలచే నలుపుమించిన యెలుపువన్నె గాంచిన చుట్టుబట్లు గలిగిన యొకపుణ్య గ్రామమునఁగాని గొప్పయడవిసఁగాని తెలిగుడ్డ కప్పిన యొక్కతిరి పపు మూఁతుడుగొని యాచరిగొన్నప్పుడు పెరుగఁడపుఁ బ్రోచికొనుటకై యిల్లుదిరిగి తిరిప మెత్తి బ్రతుకుట మానవగుతునికిఁ గొంతమేలుగాని ప్రతిదినము తనసరి యగుమల జాలనడుమ యాచించుచు దీనవృత్తి నుగడుట యెంతయు మేలుగాదు.

అవ. ఈ యాచనకంటె మేలైనగతి మఱి వే తొకటి లేదా యని వితర్కించుచు నట్లుండఁగా నిదియేల యని దూషించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ గజ్జాతరజ్జహిమశీకరశీతలాని

విద్యాధరాధ్యుషితచారుశిలాతలాని॥

స్థానాని కిం హిమవతః ప్రళయం గతాని

య త్సానమానపరసిద్ధిరతా మనుష్యాః॥

24

టీ. గజా... శీతలాని-గజా తజ = గంగానదియలలయొక్క, హిమ = చల్లని, శీతం = తుఫానులచేత, శీతలాని=చల్లనైనవియు, విద్యా... తలాని-విద్యాధర = విద్యాధరులనెడి దే-యోనివిశేషులచేత, అధ్యుపితాని=అధిష్టింపబడిన, చారు = రవ్యములైన, శీతలాని = రాత్రిప్రదేశములు గలదియు-ఈరెండువిశేషణములచేతనే సకము పవిత్రమయినదని సూచితము, అగు, హిమవతః = మంచుకొండయొక్క, స్థానాని = ప్రాంతప్రదేశములు, ప్రళయం = నాశమును, గతాని కిం=పోందినవా యేమి? కింశబ్దమిట విత్కమును దెలుపును. హిమాలయసానములు నశింపకుండగా నవి నశించెనాయని యేల వితర్కింపవలసె ననగాఁ జెప్పచున్నాడు. యత్ = ఎంగుచేత, మనుష్యాః = మనుజులు, సావ... రతాః-సావమాన = అవమానముతోఁ గూడిన-తిరస్కారపూర్వకముగా పెట్టంబడు, సరసింహ = ఇతరుల కూళ్లయందు, రతాః = ఆశ్రమలో, అందుచేత నవి నశించినవా యని విత్కమునుట. హిమగిరిసానములు నశింపకుండా నేని జనులిటు కష్టపడి యాచించి బ్రతుకువారు గానేగను. అవి నశించుటంబట్టి యిట్టి కష్టదశపాలెరచి తలచి యీవిత్కము కలిగినవి వాక్యార్థము. యాచ యనెడి పాడుపిశాచమునెత్తిరి పిశుగు వైచి పర్వతపరిసరంబున సుఖముగా వసించెదగు నని సూచితము.

తే. పూతగంగోర్మిశీకర శ శీతలములు

లలితవిద్యాధరాధ్య శి శ లాతలములు

హిమగిరిస్థానములు నశి శ యించె నొక్కొక్క

నరులు నిందితపరసిండ శ నిరతు లగుట.

తా. పరు లవమానపూర్వకముగాఁ బెట్టు పిండమును దినుటకంటె, గంగయలల వలని చల్లనితుఫానులచేఁ జల్లనై విద్యాధరులు విహరించు మనోహర శిలాప్రదేశములు గలిగి వెలయు హిమాలయమునందలి ప్రదేశములందు సుఖముగా వసించి కాలము పుచ్చుట మనుష్యులకు మిక్కిలి శ్రేయము.

అవ. ఇప్పు డింతకంటె వేటొకజీవనోపాయము లేదా యని వితర్కించుచు నట్లుండగా నిది యేల యని దీనిని దూషించుచున్నాడు.

శ్లో॥ కిం కన్దాః కన్దరేభ్యః ప్రళయ ముపగతా నిర్ఘరా వా గిరిభ్యః॥

ప్రధ్వస్తా వా తరుభ్యః సరసఫలభృతో వల్కలిన్య శ్చ శాఖాః

వీక్ష్యంతే యన్ముఖాని ప్రసభ మపగతప్రశయాణాం ఖిలానాం

దుఃఖోపాత్తాల్పవిత్తస్యపవనవశాన ర్హితభూలతాని॥

25

టీ. కనరేభ్యః=గుహలవలననుండి, కన్దా=గడ్డలు - కందమూలఫలాదులనుట-
ఆకలిని బోగొట్టజూలినపదార్థములనిభావము, ప్రళయం = నాశమును - మొలవకయు
దుగుటను, ఉపగతాకిం = పొందినవాయేమి? ఇవట కింశబ్దము వితక్తచూచకము.
గిరిభ్యః=కొండలనుండి, నిర్ఘరాః=సెలయేళ్లు-దప్పిని బోగొట్టజూలునవియునుట, కింవా
ప్రళయముపగతాః=నశించినవాయేమి-దీనినిట్లే మీదనెల్ల గ్రహించుకొనునది. తనుభ్యః=
చెట్లనుండి, సరసఫలభృతః = మాధుర్యరసముతోగూడిన పండ్లను గాల్చునవియు
వల్కలిన్యః=నారచీరలుగలవియు, అగు, శాఖాః=కొమ్మలు, ప్రభవస్తావా = నశించిన
వాయేమి? 'సరసఫలభృతః' 'వల్కలిన్యః' అను రెండువిశేషణములచేత మంచిభోజ్య
వస్తువులతో నిండియుండుటయు కట్టుపుట్టములు గలిగియుండుటయు సూచితములు.
ఇట్లు కందమూలాదులెల్లనుండగా అవిలేవా యని వితర్కింపనేల యనగాఁ జెప్పు
చున్నాడు. యత్=దేనివలన, ప్రసభంయథాతథా = మిక్కిలియు, అపగతప్రశ్రయా
ణాం=పోయిన వినయముగలవారగు-వినయశూన్యులనుట, ఖిలానాం=దుర్జనులయొక్క-
దుష్టప్రభువులయొక్కయనుట. దుఃఖి...లతాని-దుఃఖి=కష్టముచే, ఉపాత్త=పొందఁ
బడిన, అల్ప=కొంచెమైన, విత్త = ధనమువలనగలిగిన, స్థయ=గర్వమనెడి, పవన=
గాలియొక్క, వశ = అధీనతచేత, ఆనర్జిత = ఆడింపబడిన, భూలతానాం = తీగల
వంటికనుబొమలు గల-భూవికారములు గలిగినట్టి యనుట, ముఖాని = మొగములు,
వీక్ష్యస్తే=చూడబడుచున్నవో-యాచకజనులచేత ననిశేషము, అందుచేతనే కందమూ
లాదులు కందరాదులందు లేవా యని వితర్కింపబడెనని భావము. ఆకలిదప్పులను
గట్టుకొనుటకు కందమూలఫలనిర్జరవల్కలాదులు కందరాదులందు వలయునంత
యుండగా నొకరిని యాచింపక యావస్తువులతో గౌరవముగాను సుఖముగాను కడు
వుబ్రోచుకొనక దుష్టప్రభువులగొలిచి జనులు గట్టపడుచున్నారు. వారు కష్టపడుటం
జూచి కందమూలాదులుగల గిరికందరాదులు లేవా యని యిట్లు వితర్కింపవలసి
వచ్చినదికాని మఱేమికాదని భావము. వినయశూన్యులగు దుష్టప్రభువులఁ గొలుచుట
మిక్కిలి నీచమును శాస్త్రనిషిద్ధము నగునుగాన యట్టికొలుపుచే బ్రదుకుట దగదని యభి
సంధి. 'స్థయపవన' 'భూలతా' అనుచోట్ల ఉపమారూపకములు రెండును గూడును
గాన సందేహసంకరము.

మ. ఇలఁ గందంబులు మూలముల్ మడిసెనోరయేల్చింకెనో కొండలకొ
ఫలముల్ నారలు వృక్షశాఖలయెడం శ బాడయ్యెనో చూడఁ గే
వలదుఃఖాప్తమితార్థగర్వపవన శ వ్యానర్జిత భూలన
తలభూపాస్యము లర్థిజూచెదను భ్రాంతస్వాంతులై యాచకుల్.

తా. ఆకలిదీర్చుటకు గుహలందుఁ గందమూలములును, దప్పిపోగొట్టుటకుఁ
కొండలందు సెలయేళ్లును, ఇవులుగా మెసపుటకుఁ జెట్లయందుఁ దియ్యనిపండ్లను

పయింగి ప్పకొనుటకు వారయందే నారలును, వలయునంతయుండఁగా వానితో సుఖముగాఁ గడువుఁ బ్రోచుకొనవచ్చునుగాని, కష్టపడి యొక్కింతెధనమార్జించినంతనే మరియాద తప్పి గర్వ మెచ్చి నామ లెగాదిగ్రహ దుష్టల మొగములు చూచుచు వారిని గొలుచుట మిక్కిలి తగదు.

అవ. యాచనలు ఖలులముఖములు చూచుచుఁ గొలుచుచున్నారని మున్ను వారయెడఁ దాను సూచించిననింద నిపుడు ప్రకటముగాఁ దెలుపుటకై, దుష్ప్రభువును జిరకాలము గొలిచి వేసరినయొకానొకఁడు చెప్పమాటలను నిరూపించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పుణ్యై ర్మూలఫలైః ప్రియే ప్రణయినీ వృత్తిం కరు మ్వాధునా
భూశయ్యానవపల్కలై రకరుణై రుత్తిష్ఠ యావో వనమ్
క్షుద్రాణా మవివేకమూఢమనసాం య త్రేశ్వరాణాం సదా
విత్తవ్యాధివికారవిహ్వలగిరాం నామాపి న శ్రూయతే॥ 26

టీ. ప్రియే = ప్రియవస్తువునందు, ప్రణయినీ = ఆశగలిగియున్న - కోరినదాని నొడఁగూర్చుకొన్నట్టిదాన వైస, (త్వం = నీవు), పుణ్యైః = పవిత్రము లైన, మూల ఫలైః = వేళ్ళచేతను పండ్లచేతను, అకరుణైః = దయలేని-కఠిన్తన యనుట, భూశయ్యానవపల్కలైః = భూశయ్యచేతను శ్రొత్తనాగలచేతను-భూమియే శయ్యగాఁ బరుడియు శ్రొత్తనాగలనే పలువలుగాఁ గట్టికొనియు ననుట, వృత్తిం = బ్రతుకును, అధునా = ఇప్పుడ, కరుణ్య = చేసికొనుము. ఇంక వేళ్ళు పండ్లు దిని వుడమి నే పండుకొని నారలే కట్టుకొని బ్రతుకునట్లు పూనుమనుట, (భూశయ్యాం నవపల్కలై రకృపణైః' అనుచో, అకృపణైః = వాడనట్టి, నవపల్కలైః = శ్రొత్తవిగుళ్ళచేత, భూశయ్యాం = భూమియందలిపశుకను, కరుణ్య = కావించుకొనుము. అని యర్థము), ఇట్లు బ్రతుకుటకై, ఉత్తిష్ఠ = లేము, వనం = అడవికి, యావః = ఇరువురును బోవుదము. ఇచటనుండి నీచులను, గొలిచి వచ్చితపుబ్రదుకు బ్రదుకక యడవికిఁ బోవుదము రమ్మనుట. అట్లచటికిఁ బోవుటవలనిఫలమును జెప్పుచున్నాఁడు. యత్ర = ఏయడవియందు-ఆయడవి యందనుట, క్షుద్రాణాం = నీచులైనవారును, అవివేకమూఢమనసాం = వివేకము లేమిచే తెలివిమాలినమనస్సు గలవారును, సదా = ఎప్పుడును, విత్త...గిరాం-విత్త వ్యాధి = సన మనెడిరోగముచేత, కలిగిన, వికార = విపరీతభావముచేత విహ్వల = వికల మైన-స్పృహముకొని, గిరాం = పలుకులు గలవారును, అగు, ఈశ్వరాణాం = వీలికల యొక్క-ప్రభువులయొక్క, నామఅపి = పేరుకూడ, నశ్రూయతే = వినబడవో-వారిపేరే వినబడదేని వారిదర్శనసేవనాదు లెక్కడివని భావము. ధనమదాగులైన వారివలన మర్మములు దూట నాడుమాటలు వినుటకంటె కాఁడవియందు నామలములు తిని

బ్రతుకుట యు త్తచమనిభావముః ఐహికాముస్మికఫలలేశమును గలిగింపని నీదులఁ గొలుచుటమాని సకల శ్రేయంబుల నొడఁగూర్చువనంబునకుఁ బొమ్ము; వనవాసము కర్తవ్యమని యాశయము.

చ. ప్రవిమలకందమూల ఫల శ పంక్తల జీవికఁ జేయు ముష్టిపై
నవనవపల్లవంబుల నొ శ నర్పుము పానుపు లెమ్ము పావనా
టవికిని బోవు మయ్యెడ దృ శ ధద్రవిణామయ నుస్వకార గౌ
రవవికలోక్త లై మెలఁగుశరాజుల పేరును జెప్పి డెన్వఁడున్. 26

తా. ఓసీ! నీదులఁ గొలిచి బ్రతుకరాదనుకొరిక నెఱవేర్చుకొనఁదలఁచితివేని, యిది మొదలుగా కందమూలాదులు దివి వుడమియె పకుకగాఁ బరుగిడి నాగలు వలు వలుగాఁ గట్టుకొని బ్రతుకు జరుపఁ జూడుము, లెమ్ము. అందులకై మనయిరువురి మడవికే పోవలయు. ఏలన, నడవియందు, మతితెలివిమాలి ధనమదముచే తాఱుమాఱుగ చోకికొలఁదు లాదు నీచప్రభువులపేరైనను వినరాదు గాన నీకోరినట్లు వారివోడి కూడికయే మనకుఁ గలుగదు.

అవ. బ్రతుకుటకు వలయుసాధనములెల్ల మితిగాని యడ్డుగాని లేక సమృద్ధముగా నుండఁగా కృపణుఁడు తన కార్పణ్యమును విడువక యొరుల యాచించుదైన్యముచేఁ గుందుచున్నాడే. ఏమి చేయవచ్చు ననుచున్నాడు.

శ్లో॥ ఫలం స్వేచ్ఛాలభ్యం ప్రతివన మభేదం క్షీతిరుహం
పయః స్థానే స్థానే శిశిరమధురం పుణ్యసరితామ్ |
మృదుస్పర్శా శయ్యా సులలితలతాపల్లవమయీ
సహస్రే సంతాపం తదపి ధనినాం ద్వారి కృపణాః |

27

టీ. ప్రతివనం=ఒక్కొక్కయడవియందును-ఒక్కొక్కచోటనే కాదనుట, అభేదం యథాతథా=అనాయాసముగా, స్వేచ్ఛాలభ్యం = తనయిచ్చచే దొరకఁదగినవి-తానే సొంతముగాఁ బడయవచ్చును ; ఒకరినిగొని పడయనక్కఱలేదనుట, క్షీతిరుహం = చెట్లయొక్క-అరటి మామిడిపనస మొదలైన ఫలవృక్షములయొక్క, ఫలం = పండ్లు, ఉన్నదని శేషము-కడుపునిండించుటకుఁ జాలినన్ని యున్నవని భావము. స్థానేస్థానే = ఒక్కొక్కచోటను; శిశిరమధురం = చల్లనై తాపముఁ బోగొట్టునటి దగు, పుణ్య సరితాం = గంగ గోదావరిమొదలైన పవిత్రనదులయొక్క, పయః = తీరము, అస్తి = ఉన్నదని శేషము-సరిత్తులకు 'పుణ్య' అను విశేషణముచే స్నానపానములవలన బాహ్య భ్యంతరకాలుష్యములను దొలగించి తృప్తచుపశమింపఁ జేయునవైయున్నవని భావము. శాస్త్రములు 'పరోపకారాయ ఫలన్తి వృక్షాః పరోపకారాయ వహన్తి నద్యః' అని వృక్షములకును నదులకుఁ జెప్పుపరోపకారవృత్తి యిటు నూచితము. సులలితలతా

పల్లవమయీ - సులలిత = మిక్కిలికోమలములైన, లతాపల్లవ = తీగలనూమలచేత,
మయీ = ప్రచురమైనదియు, కావుననే, మృదుస్పర్శా = మెత్తలితామమ గలదియు-
అంటుటకు మృదువైనదియు; అగు, శయ్యా = పడుక, ఉన్నదని శేషము-సుఖముగా
నిదురించుటకు దగినదైయున్నదని భావము. తదపి = అయినను, ధనినాఁ = ధనవంతుల
యొక్క, ద్వారీ = మోసలయందు, కృపణాః = ధనపరాయణులైనవారగు, సంతాపం =
వారలను గొలుచుట యనువ రించుట మొదలైనవారివలని కొందలపాటును, సహస్రే =
ఓర్పుకొనియెదరు. వాటిపిచ్చులై యుండఁగా ఇక వారిమేలు గోరి మే మేమిచేయ
వచ్చునని యర్థము. ఏఫలమను గలిగింపబడి, బలవదనిష్టపరంపరలఁ గూర్చుచు, దురంత
సంతాపముం జేయుచు, సతికాశ్చర్యము వుట్టించుచు, కీర్తిప్రతిష్ఠాధంజకమైన యీ
దుష్టప్రభుసేవను మాని సకల శ్రేయస్సంపాదనమైన వనవాసజీవనమే చేయందగు నని
*తాత్పర్యము.

చ. కలవు పచేళిమంబు లు ॥ కానలలోపలఁ బండ్లు మ్రాకులం
గలవు పవిత్రవాహినులఁ ॥ గమ్మని శీతలవారిపూరముల్
గలవు చివుల్లపాన్పు లవి ॥ గైకొననేరక దీను లై ధనా
ధ్యులగవనిన్ వసించి నరు ॥ లోలి సహింతురు తీవ్రతాపమున్. 27

తా. ఒక్కొక్కయడనియందును జెట్లలోనిపండ్లు కడుపునకు జాలినన్ని నుఖ
ముగా దొరికుచున్నవి. ఎడనెడ నొక్కొక్కచోటఁ బూజనదులఁదు చల్లలితియ్యనినరు
దాపముఁ బోగొట్టుట కున్నది. తీగెలలేజిగుళ్లచేనైన మెత్తని సెజ్జయు నుఖముగా
నిదురించుటకుఁ గలిగియున్నది. ఇట్లన్నియుండియు ద్రవ్యాకాపరు లగునచులు ధనవం
తులయిండ్ల మొగసాలలకడఁ గొలుపుకొలిచి కష్టపడిమెదరు. ఏ మాశ్చర్యము !

అవ. విరక్తుడై సమాధి నధిగమించినయొకఁడు మున్ను ధనా
ధ్యులఁ గొలుచుచు విషయలంపట్టుడై యున్న కాలమందు దినములు
పుచ్చినరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యే వర్ధంతే ధనపతిపురః ప్రార్థనాదుఃఖభాజో

యే చాల్పత్వం దధతి విషయాక్షేపపర్యస్తబుద్ధేః।

* ఇదియే సారాంశం కిం పథి న సన్తి నిశన్తి భిక్షాః, న వాఙ్మర్యాః ఫలభ్యుతాః
సరితోఽప్యశుష్కాన్, శుక్లాశ్చ హః కిము న సన్తి మహానభావా, యస్మా ద్భజన్తి
యతియో ధనమగ్నాన్ దౌన్దేబ్యో-నాకాయం దువలుఃకులేవా? బిచ్చములు పెట్టరా? పండ్లుగ
లగెట్లులేవా? నగులును ఏ కెడిపోయినవా? నిక్కలములైన యిండ్లు లేవా? మహా
త్ములు లేరా? యతులు, ద్రవ్యముచే గుడ్డిలి కన్నుగాననివారిని 'గొలువనేల' అని
భాగవతమునను జెప్పబడినది.

తేషా మస్తఃస్ఫురితహాసితం వాసరాణాం స్మరేయం

ధ్యానచ్ఛేదే శిఖరికుహరగ్రానశయ్యావిషణ్ణః॥

28

టీ. ధనపతిపురః - ధనపతి = ధనాధ్యుఁడైనవానియొక్క, పురః = మ్రోల, ప్రాసాదముఃఖిభాజ్ఞా = యాచాదైన్యమును బొందినవానికి, యే = నవ్వి-వీడినములనుట, వగన్తే = పెరుగుచున్నవో - దీర్ఘములుగాచుండునో - ధనవంతులఁ గొలుచుకష్టముంబట్టి దీనములు గడపరాక దీర్ఘములుగాఁ దోచునోయనుట, విషయా...బుద్ధేః-విషయ = విషయభోగములయొక్క, ఆక్షేప = ఆకర్షణమువలన, పర్యస్త = వ్యాకులమైన, బుద్ధేః = బుద్ధిగలవానికి - విషయసుఖానుభవములందు మగ్నుడై చొక్కి బుద్ధి తడబడి యున్నవాని కనుట, యేచ = వీడినములు, అల్పత్వం = తులుచదనమును-తులుచగాఁ దోచుటను, దధతి = తాల్చుచున్నవో, తేషా వాసరాణాం = ఆదినములను, శిఖరి... నిషణ్ణః-శిఖరి = కొండయొక్క, కుహర = గుహయందలి, గ్రావ = తొలియనెడి, శయ్యా = పడుకయందు, నిషణ్ణఃసన్ = కూర్చున్నవాడనై, ధ్యానచ్ఛేదే = ధ్యానమును వీడిన పిదప-ధ్యానమును నిలిపియున్న వ్యత్యాసములందనుట, లేక-ధ్యానముయొక్క కడపట, అస్తఃస్ఫురితహాసితం యథాతథా = లోపలనే స్ఫురించినట్టి నగవు గలుగుటగా - లోపలనే నవ్వుకొనుచుననుట, స్మరేయం = తలచుకొనుచున్నాను. ఇప్పుడు నేను విషయలంపటుడనైదినములు గడపుచున్నాను. ఇంక నీశ్వరానుగ్రహమువలన దీనిని విడిచి యొకకొండగుహకుఁ జని యందలితాతపై కూర్చుండి ధ్యానసమాధి నొందువాడనగుదునేని యపుడు ధ్యానముచేసి తీలువాటు గలిగినకాలమందుఁ గాని ధ్యానము చేయుచు నడుమనడుమ తెఱపిగా నుండుకాలమందుఁగాని యిప్పుడు నేను జరుపుచున్న యీవిషయానుభవవృత్తిని మనస్సులోనే నవ్వుకొనుచు దలచుకొందును. ఇట్టివిషయసుఖమును దలచునటు తెచ్చునట్టి దేదైన 'సదృశాః దృష్టిచింతాద్యాః స్మృతి బీజస్యబోధకాః' అన్నట్లు కంటికిఁ గాని మనస్సునకుఁ గాని తగిలినట్లయిన నప్పుడీయనుభవించుచున్నవి నాతలచునటు వచ్చును. నేను వీనిని దలచి లోపలనే నవ్వుకొందునని భావము.

చ. ధనపతిమ్రోల నిల్చి కడుర్దైన్యముఁ జూపెడువార లెవ్వరో

ఘనవిషయాభిలాష మతిరకల్పన మీతిననీచు లెవ్వరో

మొనయుచు వారిదుష్టదినశముల్ మది నవ్వి తలంతు నాత్మచిం

తనముతుదిన్ గుహాంతరమునన్ రుచిరోపలతల్పశాయి నై. 28

తా; నేను, దైవానుగ్రహంబున విరక్తి గుదిరి యొక కొండకేగి యందలిగుహ యందలితాతపిజ్జపైగూర్చుండి, ధ్యానసమాధి నొందువాడనగుదునేని యపుడు ధనవంతులమ్రోల యాచించి కష్టముగాబ్రతుమచో గడు సై దీర్ఘములుగాఁ దోచుదినములును, విషయానుభవములందగిలి మతి దడబడ చొక్కియున్నప్పుడు కడుఁ గు

ఋచగా సాగిదినములును నవును సమాధి తీటియున్నకాలమునందు తలఁపునకు వచ్చెనేని 'ఇహి ఏ ట్లాదినములుగడపితిమి!' అని నింతయు వెగటును బిరికొన లోలోన నవ్వకొందును.

అవ. తృష్ణ యెంతయును నుడుగదు గాన దానికొఱకై యాచించి దీనతను బొందనేల యనుచున్నాడు.

శ్లో॥ యే సంతోషవిరస్తరప్రముదితా స్తేషాం న భిన్నా ముదో
యే త్వన్యే ధనలుబ్ధసజ్కులధియ స్తేషాం న తృష్ణా హతా
ఇత్థం కస్య కృతే కృతః న విధినా తాదృ క్పదం సమ్పదాం
స్వాత్మన్యేవ సమాప్తహేమమహిమా మేరు ర్నమే రోచతే॥ 29

టీ. యే = ఎవరు, సంతోష...ముదితాః-సంతోష = (దైవికముగా లభించినవస్తువులచే గలుగునునోవిలాసమైన) సంతోషముచేత, నిరస్తర = ఎడతెగకుండునట్లు, ప్రముదితాః = మిక్కిలి తుఘ్నగుదురో - తృప్తులైయుందురో యనుట, లేషాం = వారికి, ముదః=ఆనందములు, న భిన్నాః = వెవ్వేటై చెడినవికావు-అయితే పయింబయి వర్జిల్లినవే యగుననుట, అన్యే=ఇతరులైన, యే = ఎవరు, ధన...ధియః-ధన = ద్రవ్యమునగు, లుబ్ధ=లోభము కలదియు-కేరాసగలది యనుట, కావుననే, సజ్కుల=వ్యాఖలమైనదియు, నగు, ధియః=బుద్ధిగలవారో, లేషాం = వారికి, తృష్ణా = విషయస్పృహ, న హతా = నశించినదికాదు-ఉడిగినది కాదనుట, ధనలోభమునకు కొలది లేదుగాన నెంతకు నుడుగదనిభావము, ఇత్థం=ఇట్లు-విషయము లిట్లుండగా ననుట, సంపదాం=రత్నాదినమృద్ధులమఁ తాదృక్ = అటువంటి-వర్ణింప నలవికాని యనుట, పదం = సానమైనదియు, స్వాత్మనివేవ = తనయందే, సమాప్తహేమమహిమా-సమాప్త = పర్యవసించిన-తనకొఱకే యుపయోగించునదై పరోపకారముకొఱకుఁ గానట్టి యనుట, హేమ = బంగారముయొక్క, మహిమా = సంపత్తిగలదియు-తనబంగారపుపేంపు తనకేకాని యితరుల పుపయోగింపనిదిగాఁ గలయట్టియనుట, సః మేరుః = ప్రసిద్ధమైన బంగారుకొండ, బ్రహ్మణా = బ్రహ్మచేత, కస్యకృతే = ఎవనికొఱకు, కృతః = నిర్మింపఁబడినది-నిత్యసంతోషతృప్తులు ధనలోభదుఃఖితులు అని యిరుతెగలపురుషులు గలరు. అందు నిత్యసంతోషుల కక్షేక్షయుండదుగాన వారికి మేరు వక్కఱలేదు. ధనలుబ్ధులకు లక్షమేరువులైనను జాలవుగాన వారికి నొక మేరువు ఉపయుక్తముకాదు. ఇట్లు ఇరుదెగలవారికి నుపయుక్తము గానిదై యున్నమేరువును అటివర నాతీతరత్నాదినమృద్ధులతో స్వర్ణమయిముగా బ్రహ్మ మణియెవ్వరికొఱకు సృజించెనో యనియ్యదు. అది యెవ్వరికి నుపయోగింపమిచే దానిని బ్రహ్మ నిర్మించుట వ్యర్థమే యని భావము. కాబట్టి, మే=నాకు, సరోచతే = రుచింపదు-మేరువును నిర్మించుట నాకు సమ్మతముగా దనుట. మేరువునంతధనరాసులు దొరికినను తృష్ణాధనపిశాచికి సంతోషము కలు

గను గావున నది కలిగించుయాచాదైన్యనిక్రమమును దత్వవిచారముచే నిరసించి సంతుష్టాంతరంగులై యాయుష్కృతు లుండవలయు నని యాశయము.

మ. వరసంతోషనిరంతరప్రముదితుల్ శ్రవర్ణింప నెవ్వారు ని
ర్భరముల్ వారికి మోదముల్ కనకలుశ్బస్వాంతు లౌవారికన్
నిరతిం బొందదు తృష్ణ యెవ్వనికిఁ గాశవింపంబడెన్ బ్రహ్మచే
స్థిరసంపన్నిధి మేరు వాత్మధృతలశ్శ్రీకంబు నా కిష్టమే. 29

తా. దైవికముగా నేవి దొరకిన నంతటితో సంతృప్తులై తృప్తినొందియుండు పురుషులకు నానంద మెట్లునుజడక పెరుగుచునేయుండును. ద్రవ్యమునందుఁ బేరాన నొంది తుడుచున్నవారికి తృప్తయెట్లు నుడుగకయేయుండును. నిత్యసంతృప్తులకు మేరువు నగు నశేషకలుగదు. ధనలుబులకు మేరువును జాలదు. ఇట్లుగుటజేసి మేరువునందలి బంగారురాసులు దానికొకకేకాని మతెవ్వరికి నుపకరింపనిపయ్యె. ఇట్టి మేరువును గొలఁదియిదిరానట్టి రత్నాదిసంపదలతో బ్రహ్మ నిర్మించుట యెవ్వనికి నుపకరింపమిచే వ్యర్థమే యగునుగాక నాకును సమ్మతము కాదయ్యె.

అవ. యాచింపరాదన్నచో నిక జీవించుట యెట్లు? అని యాశంకించినవాడై జీవించునుపాయమును దానిపరికరములతోఁ దెలుపుచు నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భిక్షాహార మదైన్య మప్రతిముఖం భీతిచ్ఛిదం సర్వదా
దుర్మాత్సర్యమదాభిమానమథనం దుఃఖౌఘవిధ్వంసనమ్ |
సర్వతాన్వహ మప్రయత్నసులభం సాధుప్రియం పాననం
శమ్భోః సత్ర మవార్య మక్షయనిధిం శంసంతి యోగీశ్వరాః || 30

టీ. యోగీశ్వరాః=పరమార్థ తత్వజ్ఞులైనమహాయోగులు, భిక్షాహారం=బిచ్చమే యాహారముగాఁగలదియు-యాచింపవలయు దైన్యములేక 'దేహి' యన్నప్పుడే మంచి గృహస్థులు బహుమానపూర్వకముగాఁ బెట్టునట్టి బిచ్చమును భుజించుట గలది యనుట, కాబట్టియె, అదైన్యం=దీనత్వములేనిదియు, అప్రతిముఖం=ఎదురులేనిదియు-తన కెదురైన సుఖము మఱొకటి లేక తానే నిరతిశయసుఖ మైనదనుట, సర్వదా=ఎప్పుడును, ('సర్వతః' అనుచో అన్నియెడల ననుట), భీతిచ్ఛిదం=భయమును బోగొట్టునదియు-భిక్షాశనమునేయువాని కెందును భయములేదనుట, దుర్మా...మథనం-దుష్ట = దుష్ట స్వభావములయిన, మాత్స్ర్యం=అనూయ, మద=దర్పము, అభిమాన = గర్వము అనేడి వీనిని, మథనం=నిరసించునదియు, దుఃఖౌఘ విధ్వంసనం=(సాంసారికములైన) బాధల సమూహములను నాశము నేయునదియు, సర్వత్ర=అన్నియెడల-అన్ని దేశములందు ననుట, అన్వహం=ప్రతిదినమును, అప్రయత్నసులభం=ప్రయత్నములేకగో సుఖముగా

లభించునదియు, సాధుప్రియం = అహంకారరహితులగు సజ్జనులకు నిషమనదియు, పావనం పవిత్రమైనదియు, అగు, శమ్భాః = శివునియొక్క, సత్రం = పూజనమును-లేక 'రుద్రోయేనకపాలపాణిపుటకే భిక్షాటనం సేవతే' అనునట్లు శివునికి తృప్తిసాధనమైనదనియు సర్వంతరము, ఆవార్యం = అడ్డగింపఁ బడని ఎవ్వరికిని దొరకుటకు సభ్యంతరము లేని, యక్షయనిధిం = తఱుంగని పాతలగా, శంసత్తి = చెప్పుచున్నారు.

మ. అభివర్ణింతురు యోగిపుంగవులు భిక్షాహారమున్ భూతదై
న్యభయక్రోధమదాభిమానజడమారహంకారమున్ సత్సుఖ
ప్రభవం బశ్రమలభ్య మూర్జిత మవార్యం బక్షయం బుగ్రదుః
ఖభిదాదక్షము శంభుసత్రము మహారకైవల్యసత్సాత్రమున్. 30

తా. 'శివునిపూజనము అక్షయనిధివంటిదై యెవ్వరికిని అడ్డలేక దొరకునది. ఆందు గృహస్తులు గౌరవముతోఁ జెట్టుబిచ్చమేయాహారము గావున దీనత్వము కలుగదు. అది మఱియు విరతశయసుఖమై యెయ్యెడిను వెలపును బోగొట్టుచు, మాత్సర్యగర్వాహంకారములఁ దూలించుచు, దుఃఖిసమూహంబుల నిర్మూలించుచు నన్నియెడలఁ బ్రతిదినమును సులభముగా లభించునదై సజ్జనులకుఁ బ్రియమై పవిత్రమై యొప్పునది' అని మహాయోగులు చెప్పెదరు.

ఇది యాచ్ఛాదేన్యపూషణ మన్నది తృతీయదశకము.

భర్తృహరిసుభాషితము-భోగస్థైర్యవర్ణనము.

అవ. భోగము లస్థిరములుగా వర్ణించుట యాచ్ఛాదేన్యమును మాపించుటతో నించుమించుగా సాటియగునని మనసున నుంచుకొని యాచ్ఛాదేన్యమును మాపించినపిదప భోగములయస్థైర్యమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భోగే రోగభయం కులే చ్యుతిభయం విత్తే నృపాలాద్యభయం
మానే దైన్యభయం బలే రిపుభయం రూపే జరాయా భయమ్
శాస్త్రే వాదభయం గుణే ఖలభయం కాయే కృతాంతాద్యభయం
సర్వం వస్తు భయాన్వితం భువి నృణాం వైరాగ్యమే వాభయమ్॥

టీ. భోగే = విషయముల భోగించుటయందు, రోగభయం = వాతపిత్తాదిరోగముల వలనభయము, ఉన్నది అనిశేషము-రోగములు భోగమును అడ్డుపఱుచునని భావము. కులే = మంచిన శమునందు, చ్యుతిభయం = ఆచారభ్రంశమువలనభీతి-ఆచారభ్రంశము

కులమునకు అప్రతిష్ఠావహ మైనదిగాన నని భావము, విత్తే = భవమునందు. నృపా
లాత్ = రాజువలన, భయం = భయము-రాజు అపహరించునని భయమనుట, మాన్యే = అభి
మానమందు, దైన్యభయం = దీనత్వమువలనిభయము-దీనత్వము చూపుటవలన మానము
చెడునని భయ మనుట, బలే = బలిమియందు - లేక, సామర్థ్యమునందు, రిపుభయం =
పగతునివలన భయమును-శత్రువు తవబలంబు నడంచునని భయమనుట, రూపే = సౌందర్య
మందు, జరాయాం = ముదిమివలన, భయం = భయము-ముదిమివలన సౌందర్యము
మామునని భయ మనుట, శాస్త్రే = వేదాంతాదిశాస్త్రములందు, వాదభయం = వాదము
వలన భయము-కుతర్కములునెసి రిత్త కలహించు కంటపలవలన భయము, గుణే =
గుణమునందు-విద్యావినయాదిగుణములం దనుట, ఫిలభయం = గుర్జనునివలనిభయ మనుట-
ఫిలుడు గుణములను దూషించుటచే భయమనుట, కాయే = దేహమునందు, కృతాంతాత్ =
యమునివలన, భయం = భయము-యముడు దేహము నంతము నొందించుటచే ననుట,
కౌంట్రీ, భువి = భూమియందు, నృణాం = మనుష్యులయొక్క-మనుష్యులను సంబంధించి
నట్టి, సర్వం = సమస్తమైన, పస్తు = పస్తువును-సకలభోగాద్యరములు ననుట, భయాన్వితం =
(ముందు చెప్పబడినట్టి) భయముతోగూడినవి-అంతము గలవిగాన అపాయమును
గలవి యనుట, అయితే, వై రాగ్య ఏవ = విరక్తియే, అభయం = భయము లేనిది-నిరాతంక
మైనది గాన నిరపాయ మైన దనుట.

చ. బలగుణభోగరూపకుల శ భర్మక కేబరశాస్త్రమానముల్
బలిఖలగుగ్జరాచ్యుతి నృ శ పాలయమ ప్రతివాది దైన్య స
కులభయయుక్తముల్ నరుల శ కు భువి నెవ్వియు నిర్భయంబులే
నెలకొని యెన్నిభంగులచు శ నిర్భయ మొక్కవిరాగమే సుమీ. 31

తా. భోగము లనుభవించునపుడు రోగ మొక్కడ వచ్చి చెఱువునో యని
భయము. మంచిపలంబునఁ బుట్టినయెడల నాచారము భ్రంశమునొందిన కులప్రతిష్ఠ
చెడుననిభయము. ద్రవ్యమున్నయెడ రాజపహరించుకొనునో యనిభయము. మానము
కలిగినయెడ నేదైనదీనత్వము చూపఁగలిగినయెడ నది చెడునో యని భయము. బల
ముండినచో నెవఁడేని పగతుఁడు వచ్చిఁగెలుచునో యని భయము. రూపముగలయెడ
ముదిమిచే నది తీసిపోవునో యనిభయము. శాస్త్రములు తెలిసినయెడ వితండాదివాదము
లేమిప్రసక్తించునో యనిభయము. మంచిగుణము లుండిన దుర్జనుఁడు చూపాసక వాని
నేమినిందించునోయని భయము. దేహమును జూచినపుడు యముఁ డెపుడు దానిం
దుదముట్టించునో యని భయము. ఇట్లు భూమియందుఁ గలయొక్కొక్కపస్తువును
భయముతోఁ గూడినదిగా నున్నది. వై రాగ్య మొక్కటియే భయము కలిగించునది.

అవ. భోగము లస్థిరము లని చెప్పఁ దొడఁగి దానినే వేర్వేలు
రీతులఁ దొమ్మిదిశ్లోకములచే వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆక్రాంతం మరణేన జన్మ జరయా విమృచ్ఛలం యావనం

సంతోషో ధనలిప్సయా శమసుఖం ప్రౌఢాజ్ఞనావిభ్రమైః ।

లోకై ర్మత్సరిభి రుణా వనభువో వ్యాజై ర్నృపా దుర్జనై

రస్థైర్యేణ విభూతయోఽప్యవహతా గ్రస్తం స కిం కేన వా॥ ౩2

టీ. జన్మ=పుట్టుక, మరణేన=(స్వరూపనాశకమైన) మృత్యువుచేత, ఆక్రాంతం=ఆక్రమింపబడినది - గ్రసింపబడినదనుట - దీని నిట్ల మీఁద సభ్యాచారిమహానునది. విమృత్ చలం = మెఱపుదీగవలె చంచలమైన, యావనం = ప్రాయము, జరయా=ముదిమిచేత, గ్రసింపబడినది ('జరసా చాత్యుజ్వలం యావనం' అనుచో-అత్యుజ్వలం=మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్న, యావనము. జరసా = ముదిమిచేత, గ్రసింపబడినదని యర్థము), సంతోషః = (దైవికముగా లభించిన వస్తువులచే గలుగు) సంతోషము, ధనలిప్సయా=(దారికి నుపద్రవముసేయు) ద్రవ్యాశచేత, గ్రసింపబడినది. శమసుఖం=శమ-ఇంద్రియన్యాపారోపరతివలనఁ బుట్టిన-లేక, అతఃకిరణ నిగ్రహము వలనఁ గలిగిన, సుఖం=ఆనందము, ప్రౌఢాజ్ఞనా విభ్రమైః-ప్రౌఢాజ్ఞనా=ప్రాడతైన విలాసినులయొక్క, విభ్రమైః=(కక్షము విదుల్చుట, చెవులగిటుట. చన్నగవరాయుట మొనలైన) విలాసములచేత, ఆవరింపబడినది. గుణాః = (విద్యావినయాది) గుణములు, మత్సరిభిః=అనూయగల, లోకైః=జనులచేత-ఆగుణములం దపవాదము మోపు వారిచేత ననుట, ఉపహతాః=కొట్టువడినవి. పనభువః=అరణ్యప్రదేశములు, వ్యాజైః = దుష్టగజములచేత-లేక, సర్పములచేత - అడవియందుఁ జొరసేయక దిగులుకొలుపు వారిచేత ననుట, (ఉపహతాః=గ్రసింపబడినవి). సృపాః=రాజులు, దుర్జనైః=దుర్గుంతము లుపదేశించి వారిబుద్ధిని తడబడఁజేయు దుష్టులచేత, (ఉపహతులైరి). విభూతయః = సంపదలును, అస్థైర్యేణ=నిలుకడలేమిచేత, (ఉపహతాః=కొట్టువడినవి). కాఽబట్టి, కిం=ఏది-ఏవస్థువనుట, కేనవా=దెనిచేత-ఏయుపద్రవముచేత. సగ్రస్తం=గ్రసింపఁ బడినదికాదు-ముందు చెప్పబడినట్లు సర్వమును గ్రసింపబడినదే యనుట. ఇట్లన్నియు సస్థిరము లగుటచే నెందును సమ్మిక యుంపక నిత్యవస్తు వగుపరమేశ్వరునియందే మనసు నుంపవలయునని భావము.

చ. జననము చావుచేత శమశాఖ్యము కాంతలలీలచేత జ

న్వనము జరా ర్తిచేత గుణ శ వర్గము కూళలచేత రాజు దు

ర్జనములచే ముదంబు ధనశరాగముచే సిరు లెల్లఁ లేమిచే

వినివారితఁ జెందె దోషపరివిధము గాదె తలంప నెద్దియున్. 32

తా. జన్మమును మరణము స్వరూపముతో మాపుచున్నది. అతిచంచల మగు యోవనమును ముగిసి చెరిసివైచుచున్నది. సంతోషమును ద్రవ్యాశ పడగొట్టుచున్నది. శాంతిసుఖము ప్రోడ లగుపడతులకులుకులుకులచే గలత నొందుచున్నది. గుణములు మచ్చరము గల జనులచే నిదపా లగుచున్నవి. అడవిపట్టులు సర్పములచే తను దుష్టగజములచేతను జొరరాకయున్నవి. రాజులు దుగ్గంతములు చెప్పదుష్టలచే జెడుచున్నారు. సంపదలు నిలుకడలేకున్నవి. ఇట్లు సర్వమును ఉపద్రవగ్రస్తముగానే యున్నది. నిరుపద్రవ మైనది యీశ్వరధ్యానమే గాన బుదిచుంతులు దానినే కయికొనవలయును.

అవ. మరల శ్రోతలకుఁ బూర్వము చెప్పినదానియందు నమ్మిక దృఢముగాఁ గలుగుటకై దానినే మఱొకరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆధివ్యాధిశతై ర్జనస్య వివిధై రారోగ్య మున్మాల్యతే
లక్ష్మీ ర్యత్ర పతన్తి తత్ర వివృతద్వారా ఇవ వ్యాపదః |
జాతం జాత మవశ్య మాశు వివశం మృత్యుః కరో త్యాత్మసా
త్త త్కిం నామ నిరఙ్కు శేన విధినా యన్నిర్మితం సుస్థిరమ్ || 33

టీ. వివిధైః = నానాప్రకారములైనఁ, ఆధివ్యాధిశతైః-ఆధి = మనోవ్యధలయొక్కయు, వ్యాధి = శరీరవ్యాధులయొక్కయు, శతైః = వందలచేత - నూలులకొలది మానస శారీరవ్యధలచేత ననుట, 'పుస్త్యాది ర్జానసీ వ్యథా' అని యమరుఁడు. జనస్య=మనుజునియొక్క, ఆరోగ్యం = దేహము స్వస్థమైయుండుట, ఉన్మాల్యతే=నిర్మూలింపబడుచున్నది. యత్ర=ఎచట-ఎవనియందనుట, లక్ష్మీః = ఐశ్వర్యము, ఉన్నదోయని శేషము, తత్ర=అచట-అజనునియందు, వ్యాపదః-ని+ఆపదః = వివిధములైన సంకటములు, వివృతద్వారా ఇవ=తెలువబడినద్వారములు గలవానివలె - ఏ ప్రతిబంధమునులేక యనుట, పతన్తి=పడుచున్నవి-చొచ్చుచున్నవి యనుట, మృత్యుః = యముఁడు, జాతంజాతం = ప్రారబ్ధకర్మవశమున మాటిమాటికిఁ బుట్టుచున్న - లేక, పుట్టిన మాత్రముగల, కావుననే, వివశంసివిహ్వలమైన - తనకు వశముగాక తత్తటపడునట్టి యనుట, జాతువును అని నేషము, అవశ్యం = నియతముగా, ఆశు = శీఘ్రముగానే, ఆశ్మసాత్=తనకులోనుగా; కరోతి = చేయుచున్నాఁడు-చాపుచున్నాఁడనుట, తత్ = కాబట్టి, నిరఙ్కు శేన = ఏయడ్డలేక విచ్ఛలనిడిగానున్న - అప్రతిహతవ్యాపారుడైన యనుట, విధినా = దైవముచేత-లేక బ్రహ్మచేత, యత్=ఏది, సుస్థిరం = మిక్కిలిస్థిరమైనదిగా, నిర్మితం = నిర్మింపబడినదో, (తత్ = అది), కిం నామ = ఏదిదా-ఏదియు లేదనుట.

శా. ఆధివ్యాధిశతంబుచే జనులదైర్యం బెల్ల నిశ్శోభ మై
బాధింపంబడు సంపదల్ గలుగుచోఁ ర బ్రత్యక్షమై ద్వారసం
రోధం బేమియ లేక దుర్దశలు చేరయన్ మృత్యువున్ మర్త్యుల
న్వేధించున్ విధి యేది సుస్థిరముగా ర నిర్మించెఁ దర్కించినన్.

తా. నానావిధములైన మనోవ్యధలచేతను శరీరరోగములచేతను ఆరోగ్యము
నిర్మూల మగుచున్నది. విశ్వర్యమున్నచోట నిరాతంకముగా నాపదలు పెక్కువిధ
ములు కలుగుచున్నవి. పుట్టినప్రాణి నెల్ల మృత్యువు పట్టికొని రూపుమాపుచున్నది.
విధి నిర్మించిన దేదియు సుస్థిరముకాదు. విధియో నిరంకుశమైనది. కాన దాని వ్యాపార
ములకు నడ్డుపడ నెవరితరము?

అవ. ఇట్లయినచో నికఁజేయఁదగినదేమి యని యాశంకించి
భోగములయస్థిరత్వమును జెప్పుచునే చేయఁదగినదానిని మూఁడుశ్లోక
ముల నుపదేశించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భోగా స్తుజ్వలతరజ్జభజ్జతరళాః ప్రాణాః క్షణధ్వంసినః
స్తోకాన్యేవ దినాని యావనసుఖస్ఫూర్తిః | ప్రియాసుస్థితా |
త త్సంసార మసార మేన నిఖిలం బుద్ధ్యా బుధా భోధకా
లోకానుగ్రహపేశలేన మనసా యత్నః సమాధీయతామ్॥ 34

టీ. భోగాః = హరిచందనాది విషయములు, తుజ్గ...తరళాః-తుజ్గ = పొడవు
లైన, తరజ్గ=అలలయొక్క, భజ్గ = చెడుటవలె, తరళాః = చపలములైనవి-అతిసూక్ష్మ
ములేకాని కొన్నిదినములైన నవి నిలుకడగా నుండునవి కావనుట, ప్రాణాః = ప్రాణ
ములు, క్షణధ్వంసినః=క్షణకాలములో నశించునవి - మిక్కిలియస్థిరములనుట, యావన
సుఖస్ఫూర్తిః = యావనమునందలివిషయసుఖముయొక్క తోపిక - ప్రాయమునందలి
విషయసుఖానుభవ మనుట, స్తోకాన్యేవ దినాని = స్వల్పదినములే, ప్రియాసు = ప్రియు
రాండ్రమందు, స్థితా = ఉండునట్టిది - ప్రియురాండ్రతో విషయభోగము లనుభ
వించుట యావనముండు కొన్నిదినములవఱకేకాని వారకమునం దావనితానుఖము
వీడుటచే నది యావజీవ ముండునది కాదనుట. ('యావనసుఖం ప్రీతిః ప్రియే ష్వసి
రా' అనుచో-యావనసుఖం = యావనమువలనిసుఖము, స్తోకాన్యేవ దినాని = కొన్ని
దినములే' ప్రియేషు=ప్రియులైనవారిమందు, ప్రీతిః = ప్రేమ, అసిరా = నిలుకడలేనిది,
అని యర్థము). తత్ = కాఁబట్టి, భోధకాః = హితోపదేశము నేయువాఁగు, బుధాః =
విద్యావంతులారా, నిఖిలం=సమస్తమైన, సంసారం = భోగాదిరూపమైవ సంసారమును,
అసార మేవ=ఆచిత్య మనియే-అసిద్ధ మనియే యనుట, బుద్ధ్యా = తెలిసి-అలోచించి

యనుట, లోక ఆనుగ్రహ పేతతేన=లోకుల సనుగ్రహించుటయగు నేర్పుగల, మనసా = మనస్సుచేత యత్నః = ప్రయత్నము, సమాధీయతాం=చేయబడుచుగాక, పరమదయాశుత్వమువలనఁ గలిగిన యనుగ్రహముచే మీరు జ్ఞానోపదేశాదులమూలమున సంసారార్ణవమగ్నులగు జనుల నుత్తరింపఁ జేయవలయును గాని యుపేక్షింపరాదని భావము. లేక, లోకానుగ్రహపేతతేన = లోకసంగ్రహమునందు ఆనురక్తిగల, మనస్సుచేత యత్నమునేయవలయును-అనగా 'యద్యదాచరతిశ్రేష్ఠ స్తత్తదేవేతరోజనః' స యత్ప్రమాణా వరుతే లోక స్తదనువర్తతే' అనుప్రమాణముంబట్టి, మిమ్మును జూచియే జనులు నడచుకొందురు గాన మీరు లోకసంగ్రహమునందు రక్తిగలిగి యెట్టిప్రయత్నములు చేసినయెడ జనులు సైతము వారిని నామును జేసి కృతార్థులగుదురో అట్టిప్రయత్నములను తప్పక చేయవలయు ననియు భావము.

ఉ. శుంగతరంగభంగములశ్శోః మలకూఁగునిలోలభోగముల్
భంగపకన్ నిమేషమునఁ బ్రాణము కొన్నిదినంబులే సుఖం
బంగనలందు నిట్లు మది శ నారసి బ్రహ్మవిచారయత్నము
ప్పొంగుచుఁ జేయఁ గావలయు శ భూరిజగద్ధితబుద్ధిఁ బంక్షిశుల్. 34

తా. భోగములు పెరుగరుళ్ళవలె నురువుగాఁ దోచి వారివలెనే చంచలములై యుండును ప్రాణములో మఱితనిలుకడలేనివి. పరితలవలచిసుఖమో యాదనముండు కొన్నిదినములవఱకేగాని యావజ్జీవ ముంకానదిగాదు. కాబట్టి, హితోపదేశకులగు విద్వాంసులు సంసారమంతయు ననిత్య మని యెఱింగి లోకానుగ్రహమందు రక్తి నుడిఁగిలిగి యగుదులకై తగినప్రయత్నము చేయవలయును.

అవ. మరల మఱింతనమ్మిక గట్టియగుటకును, యుక్త్యంతరము లభించుటనలనను, జెప్పినదానినే మఱొకరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భోగా మేఘవితానమధ్యవిలసత్సౌ దామినీచచ్ఛలా
ఆయు ర్వాయువిఘట్టితాబ్జపటలీలీనామ్బువ ద్భజ్జురమ్ |
లోలా యావనలాలనా తనుభృతా మి త్యాకలయ్య ద్రుతం
యోగే ధైర్యసమాధిసిద్ధిసులభే బుద్ధిం విధద్ధ్వం బుధాః || 35

టీ. తనుభృతాం=దేహధారులకు, భోగాః = భూర్వోక్తములైన భోగములు, మేఘ...చచ్ఛలాః=మేఘవితాన = మబ్బులసమాచముయొక్క, మధ్య=నడమ, విలసత్=ప్రకాశించుచున్న, సౌదామినీ=మెఱుపుదీగవలె, చచ్ఛలాః=చపలములై నని-త్యజీకము లైనవనుట, ఆయుః=ఆయువు-బ్రతుకనుట, వాయు...నామ్బువత్ = వా

యు=గాలిచేత, విఘ్న^టత=కదల్పబడిన, అబ్జపట^టలీ=తామరావనోరలందు, లీన=అంటి
యున్న, అమ్మవత్=జలమువలె-జలబిందువువలె ననుట, భజ్జురం=నశించునట్టిది. ఇదియె
'నశిషదళగతజల హితవశమ్' అని చెప్పబడినది, ('వాయువిఘ్న^టతాభ్రపట^టలీలీ నామ్మ
వత్ అనుచో-వాయువిఘ్న^టత = గాలిచే నెగురగొట్టబడిన, అభ్రపట^టలీ=మబ్బుల
బంతియందు, లీన=ఉన్నట్టి, అమ్మవత్=జలమువలె' నని యర్థము.) యౌవనలాలసా=
యౌవనమందలిసుఖము, లోలా = చంచల మైనది, (లోలా యౌవనలాలసాః
అనుచో-యౌవనలాలసాః = యౌవనమునందలి మహాభోగాభిలాషలు-'కామో2
భిలాష స్తర్లశ్చ స మహాన్ లాలసాద్వయోః' అని యమనునిచొప్పున 'లాలసా' యన
మహాభిలాష, లోలాః=చంచలము లైనవని యర్థము), ఇతి=ఇట్లు, ఆకలయ్యః=
ఆలోచించి, హేయధాః=పడితులారా, ధైర్య...సులభే-ధైర్య=ధైర్యముచేతఁ గలిగిన
సమాధిసిద్ధి=సమాధియొక్క సిద్ధించుటచేత, సులభే=సుకరముగా లభింపఁదగిన, యోగే=
యోగమునందు - పరమాత్మతోడఁగఁయోగమునం దనుట-విడువని పూనికతో ధ్యానము
సేయుటచే చిత్తసమాధానరూపమైన సమాధి సిద్ధింపఁగా దానివలన పరమాత్మతోడఁ
గలుగుసంగతియందును - సమాధియనఁగా మనస్సు బాహ్యవిషయములనుండి మరల్చి
ఆత్మస్వరూపమునం దేకాగ్రముగా నెఱవొల్పుట, అట్టియోగమునందు, బుద్ధి=బుద్ధిని
ద్రుతా=శీఘ్రముగా, విధద్ధ్వం=చేయుఁడు. పరమాత్మధ్యానమందు బుద్ధిని బట్టుకొలుపుఁ
డనుట. అలం-ఉపమయు, కావ్యలింగమును.

చ. జలదములోనికొమ్మెఱుగుజాయలు భోగపరంపరల్ మహా
నిలపరిఘట్టితాబ్బదశశనీరతుమారము జీవితంబు చం
చలతరముల్ వయోభిమతశసౌఖ్యము లీగతి నాలకించి స
భ్యులు పరమాత్మయోగమునశబుద్ధి ఘటింపుడు సత్వరంబుగన్.

తా. భోగములు మబ్బుపిండునడుమఁ దళుక్కుని మెఱసి మఱుఁగువడు మెఱుఁగుఁ
దీగవలె చించల మైనది. అమువో గాలిచేఁ గదల్పఁబడిన తామరాకునందలి నీటిబొట్టు
వలె నశ్వరమైనది. యావనసుఖమో యశిషపలమైనది. కాబట్టి విద్వాంసులు దీని
నంతయు నాలోచించి యెడతెగనిపూనిక చే సిద్ధించు సమాధివలన నులభమైన పరమాత్మ
ధ్యానమందు మనస్సు నెలకొలుపవలయును.

శ్లో॥ ఆయుః కల్లోలలోలం కతిపయదివసస్థాయినీ యశావనశ్రీ

రథాః సంకల్పకల్పా ఘనసమయతటిద్వభ్రమా భోగపూగాః |

కన్యాశ్రేణోపగూఢం తదపి చ నచిరం యత్ప్రియాభిః ప్రణీతం

బ్రహ్మ శ్వాస క్తచిత్రా భవత భవభయామ్భోధిపారం తరీతుమ్॥

టీ. ఆయుః=ఆయువు, కల్లోలలోలం=అలవలె చంచలమైనది-అచంద్రాగ్ని
సాయమైనది గాదనుట, యావన్త్రీః=యావన్సంపద, కతిపయదివససాన్ని

నిసములే నెలకొనియుండునది-యావజ్జీవముండునది గాదనుట, ఆరాః = ధనధాన్యాది
 వస్తువులు, సకల్పకల్పాః=తలపుతో సాటియెనది-మనస్సుతోనితలపువలె అస్థిరము
 లైన వనుట, భోగపూగాః=విషయపరంపరలు ('భోగపూరాః' అనుచో విషయప్రవా
 హము లనుట), ఘన...భిమాః-ఘనసమయ=వర్షాకాలముగలి, తటిత్ = మెఱ
 పుడేగలయొక్క, నిభ్రమాః = విలాసమువంటివిలాసముగలవి - లేక, స్ఫురణమువంటి
 స్ఫురణము గలవి-క్షణభంగురములైన వనుట, ప్రియాభిః=ప్రియురాలిద్రవ్యచేత, యత్ =
 ఏకజ్ఞా...సూధా-కణ ఆశేష = ఘతుకను గొగిలించుటగల, ఉపసూధం =
 కాగిలిత-కంతమునందు గొగిలించుకొనుట, ప్రణీతా = రచింపబడినదో, తదపి =
 అనియును, చిరం = చిరకాల ముండునది, స (భవతి) = కాదు, కాబట్టి, భవ...
 పారం-భవ=సంసారమువలని, భయం=భయమనెడి, అంభోధి = సముద్రముయొక్క,
 పారం=గట్టును, తరీతుం=దాటుటకు-సంసారసముద్రమును దరించుటకు, బ్రహ్మణి =
 బ్రహ్మమునందు, ఆసక్తచిత్తాః = తగులుగల మనస్సులు గలవారు-బ్రహ్మధ్యానైక
 సరాయణు లనుట, భవత=కండు-బ్రహ్మధ్యానముకంటె హతయొక తరుణోపాయ
 మేదియుఁ గానిపింపదని భావము. ఇట్లు పరమార్థము నొడఁగూర్చు బ్రహ్మధ్యాన
 నిష్ఠులందు దృఢతరవిశ్వాసము గలుగుటకై యది మూఁడుశ్లోకములచే జెప్పబడినది.
 కాని యనర్థము నొనఁగూర్చు సంసారాసక్తి చెప్పబడినదికాదు. తత్త్వవిచార వేత్త
 లొడేదియుక్తమే దానిని గైకొనవలయు నని శ్లోకత్రయ తాత్పర్యము. అలం.
 కావ్యలింగము.

ఉ. ఆయువు వీచించలము శ యశావన మల్పదినోచితంబు పు
 స్పాయుధ కేళిజన్యసుఖ శ మస్థిర మర్థము వాంఛనోలె సా
 పాయము భోగముల్ మెఱపుర లట్ల భమించు భవాబ్ధిలంఘనో
 పాయము బ్రహ్మచింతనముఁ బాయక చేయుడు సజ్జనోత్తముల్.

తా. ఆయు నొకయలవలె జగచలమైనది. ప్రాయఃపుసాంపు కొన్నిదినముల
 మాత్రమే యుండునది. ద్రవ్యముతో తలపులవలె క్షణికములైనవి. భోగములు వాన
 కాలముగలి మెఱుములవలె నొకింతసేపు మిక్కిలియు వెలిగి తోడనే మటుమాయ
 మగునవి, ఘతుక నలము ప్రియురాలి కాగిలితయుఁ జిరకాల ముండునదిగాదు. ఇట్టి
 సంసారసముద్రమును దాటుటకు బ్రహ్మధ్యానమే సాధనము. కాబట్టి బ్రహ్మధ్యానైక
 పరులు కండు.

అవ. లోకమునందుఁ దఱుచుగా సంసారసుఖపరాయణులే
 కనబడుచున్నాగు. కాబట్టి యట్టిసంసారము నిషేధించుట యెట్లు?
 అని యాశంకించి మరల దాని నుత్పత్తి మొదలుకొని విచారముసేయఁ
 గా నందు సుఖలేశమును లే దనుచున్నాడు.

శ్లో॥ కృచ్ఛేణా మేధ్యమధ్యే నియమితతనుభిః స్థీయతే గర్భవాసే
కాంతావిశ్లేషదుఃఖవ్యతికరవిషమో యావనే చోషభోగః॥
వామాక్షీణా మనజ్జావిహసితవసతి ర్వృద్ధభావోఽప్యసాధుః
సంసారే రే మనుష్యా వదత యది సుఖం స్వల్ప మప్యస్తికిశ్చిత్ ॥

టీ. గర్భవాసే = గర్భమునందు వసించునపుడు-లేక, గర్భాశయమునందు, ఆ
మేధ్యమధ్యే=మాత్రపురీషములనడుమ, నియమిత తనుభిః = ఆయాకొలఁచులలోపల
నడంపఁబడిన దేహములు గలవారై న - దేహమును ముడుచుకొన్నవారగు, ప్రాణుల
చేత నని శేషము, కృచ్ఛేణా = మిక్కిలికష్టముతో, స్థీయతే = ఉండఁబడుచున్నది.
ప్రాణులు గర్భాశయమునందు మలమాత్రములనడుమ దేహములు ముడుచుకొని
కష్టపడుచు నుండునట్లు. యావనే=యావనమందు, ఉషభోగశ్చ = సుభోగమును,
కాంతా...విషమః = కాంతావిశ్లేష=ప్రియురాలి నెడఁబాటును చేతఁ గలుగు, దుఃఖ =
దుఃఖముయొక్క, వ్యతికర = సంబంధముచేత, విషమః = వికలమైనది - కలువైన
దనుట, అగు ననిశేషము. వామాక్షీణాం = (సాగసుంగన్నులు గల) స్త్రీలయొక్క,
అవజ్ఞా...వసతిః-అవజ్ఞావిహసిత = అవమానముతోఁ గూడిన పరిహాసములయొక్క,
వసతిః = స్నానమగు; వృద్ధభావః అపి = ముసలితనమును, అసాధుః = మంచిదికానిది-
పడఁతులయపహాసమునకుఁ బాత్రమైనముదిమి మంచిది యెట్లగు నని భావము. కాంతి,
రే మనుష్యాః = ఓరిమనుష్యులారా, 'రే' యని ఏచసంబోధనము ; ఇచట సాంసారి
కుడై యుండుటయే ఏచత్వముగాన నట్టివానికి 'రే' యని సంబుది, సంసారే=(గర్భ)
వాసము జన్మించుట మదిమి మొదలగు రూపముగా నుండు) సంసారమునందు,
స్వల్పం=అల్పమైన, సుఖం=సుఖము, కిశ్చిదపి=కొంచెమైనను, అస్థీయది = ఉన్న
యెడల, వదత=చెప్పడు, కొంచెమైనను సుఖము లేదనుట. కాంతి గర్భనరకాది
సాంసారిక దుఃఖముల నొది మందనేల? వునరావృత్తిహితమైన చిత్తనిరతిశయ
బ్రహ్మానంద ప్రాప్తికై ప్రయత్నింపుఁ డని భావము.

ఉ. కాయము గుంచి గర్భనర శ కంబున నుండుట దుఃఖ మాదియం
దాయతలోచనావిరహ శ మబ్బుట దుఃఖము జన్మనంబునం
బాయక భామిచీహసన శ పాత్రము దుఃఖము వృద్ధభావ మిం
కేయెడఁ గల్గు సౌఖ్యలవ శ మించుకయే జనులార చెప్పఁడి. 37

తా. మొదటఁ దల్లికడుపునందుఁ గాలుసేతులు ముడుచుకొని మలమాత్రము
లనడుమఁ గష్టముతో నుండఁగలుగుచున్నది. పిదపఁ బుట్టి యావనమును బొంది భోగ
ము లనుభవింపఁ జూచినయెడల, నదియు నొక్కతీరుగానే యుండక ప్రియురాలి
యెడఁబాటువలనిదుఃఖ యతోఁ గలసియుండుటచే వికలమగుచున్నది. యావనమును

గడిచి ముగియించు దెస సుఖముగా నుండుక మున్నచో బడతుల సరిహాసములకు నది పటుగా నుండుటచే మ చిదికానేరదు. తల్లికనవుదొటి ముదిమివలకు నటిదెయున్న యీ సరిహాసమునకు నొప్పిది కావన్నను అల్పమైన నగు సుఖము గొంచెమే ముగిలుగదు.

అవ. లోకులు తమ్మును బడఁగూల్చు హేతువులు సమీపించియే యున్నను మంచివారు గాకన్నారు. ఇ దేచూశ్చర్య మనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వ్యాఘ్రీవ తిష్ఠతి జరా పరితర్జయన్తి
రోగా శ్చ శత్రవ ఇవ ప్రహరన్తి దేహమ్ |
ఆయుః పరిస్రవతి భిన్నఘటా దివామ్భో
లోక స్తథా వ్యహిత మాచర తీతి చిత్రమ్ ||

38

టీ. జరా=ముదిమి, వ్యాఘ్రీవ=ఇవ=ఆడవలివలె, పరితర్జయన్తి=బెడరించుచు, తిష్ఠతి = ఉన్నది-బొందిని జీర్ణింపఁ జేయుచున్నదే మృత్యువు దావున నుండుటఁ దెలుపుచున్నదనుట. రోగాః = వ్యాధులు, శత్రవః ఇవ = పగవాండ్రవలె, దేహం = శరీరమును, ప్రహరన్తి = కొట్టుచున్నవి-మిక్కిలి బీడించుచును, ఆయుః = ఆయువు, భిన్నఘటాత్ = పగిలిన కుండను డి, అన్భ్యుఇవ=నటివలె, పరిస్రవతి = కాలుచున్నది-ప్రతిక్షణమును నశించుచున్న దనుట, తథాపి = అట్లయినను, లోకః=జనము, అహిత= పరులకపకారమును-లేక, తమమ శుభముకొనిదానిని, ఆచరతి = ఆచరించుచున్నది, ఇతి=అని, చిత్రం=అశ్చర్యము, రానున్నయవర్తముల నాలోచించియైన తమమ హితమైన (శుభమైన) వారియొద్దభినివేశము కలిగియుండుటలేదు. ఇదేమి చిత్రమనుట. అలం. ఉపమ.

చ. కడు వెఱపించుచుకొ ముదిమి శ గద్దటిబెబ్బులిమాడ్కి నున్న వె
క్కుడుపగదాయలంబలె దెగఁగ్లు శరీరము నొంచుచున్న వె
ప్పుడు జనుభిన్నకంభజలశముంబలె నాయువు లిట్టు లయ్యుఁ దా
రుడుగక మానవుల్ దురిత శ మోలి నొనర్చుచు మన్నవా రహో.

తా. ముసలితన మొకయాడవలివలె బెడరుచూపుచున్నది. రోగములును బగవారివలె దేహమును బీడించుచున్నవి. ఆయువు నోటిమఁదలొలి నరువలె తిసిపోవు చున్నది. ఇట్లయ్యును మనుష్యుఁడు తనమ హితము కొనిదానిసే యాచరించుటను జూడఁ జిత్రముగా నున్నది.

అవ. మాయుపదేశమందు విశ్వాసముగలదేని దానిచొప్పున నాశ లన్నిద్రుంచి మదికి శాంతి గలిగింపుఁడు. అదియే తగు ననుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భోగా భజ్జరవృత్తయో బహువిధా స్తై రేవ చాయం భవ
స్త త్క స్యేహ కృతే పరిభ్రమత రే లోకాః కృతం చేష్టితైః |
ఆశాపాశశతోపశాన్తివిశదం చేతః సమాధీయతాం
కామోచ్చిత్తివశే స్వధామని యది శ్రద్ధేయ మస్మ ద్వచః॥ 39

టీ. బహువిధాః=నానాప్రకారములైన, భోగాః = విషయములు. భజ్జరవృత్త
యః = భంగమునొందువృత్తి గలవి - ఆగమాపాయు లగుటచే నసిరము లైనవనుట,
తేరేవ=వానిచేతనే, అయం=ఈ, భవః=సంసారము, కల్పితమైనదనిశేషము, 'కాగణ
గుణాః కాశ్యేఽనువర్తంతే' అన్నట్లు అసిరములైన యా భోగములచే రచింపబడిన
యాసంసారమును అసిరమే యగు నని భావము, తత్ = కాబట్టి, రేలోకాః=
ఓలోకులారా, ఇహ=ఇందు-ఈసంసారమందనుట, కస్యకృతే=దేనికొఱచు-ఏభోగమును
బ్రాపించుకొఱకనుట, పరిభ్రమత = తిరుగాడుచున్నార. చేష్టితైః=వ్యాపారములచేత-
భోగముల నొడఁగూర్చుకొను ప్రయత్నములచేత, అలం = చాలును-అసిరములైన
భోగములకై యింతవఱకుఁ జేయుచున్న మీవ్యాపారముల నిక నిలుపుడనుట. ఇకఁ
జేయవలసినదాని నుపదేశించుచున్నాడు. అస్మత్ వచః = మాయొక్కమాట-మేము
చేయునుపదేశము, శ్రద్ధేయం యది = విశ్వసింపదగినది యేని, మీమ అనిశేషము,
ఆశా...విశదం-ఆశా = ఆశయొక్క, పాశా = రజ్జువులయొక్క-బంధ హేతువగుటచే
రజ్జువు లనుట దెలియునది, శత=నూలులయొక్క-పెక్కులైన యాశాపాశములయొక్క
యనుట, ఉపశాన్తి=ఉడుగుటచేత, విశదం = నిర్మలమైన, చేతః = మనస్సును, కామ
ఉచ్చిత్తి వశే=కామము నిర్మూలమగుటచే స్వాధీనమైన, స్వధామని = తనపట్టునందు-
దానియొక్క పట్టునం దనుట-ఇట మనస్సే దానికి గృహముగాఁ జెప్పబడుట
తెలియునది, సమాధీయతాం=సిరముగా నిలుపబడుఁ గాక-కామములను ద్రెంచుటచే
లోనై యున్నదానిగృహమునందు దానిని నిలుకడగా నెలకొలుపుడనుట-ఆశాపాశము
లన్నియు నుడిపి దాని నిర్మలముగాఁజేసి కామమును బొత్తిగా విడిచి దానికి నెమ్మది
కలిగింపుడని భావము. మనస్సు ఆశలచే కలుషితమును గామముచే చంచలమునగుటచే
నాశల నుడుగుటచే నిర్మలముగాను గామమును ద్రెంచుటచే సిరముగాను అది యగు నని
యాశయము.

చ. తరళతరంబులు బహు వి శ్ర ధంబులు భోగము లీదురంతసం
సరణము వానిచేఁ బొడమె శ్ర జాలుఁ బరిభ్రమణంబు వానికై
నరులు మదీయభాషణము శ్ర నమ్మెదరేని శమప్రసన్న మై
సరఁగుమనంబు శంభుపద్రపద్మయుగప్రవణంబు సేయుడి. 39

తా. పలువిధములుగాఁ గానంబడుచున్న భోగములన్నియు క్షణభంగురములు కాని సిరములు కావు. ఇట్టియసిరములచేతనే యాసంసారమును జేయబడినది గాన నిదియు సిరము గాదు. కనుక నిట్టి సంసారమం దేయరముకొఱకుఁ దిరుగాడెదరు ? అసిరములగు భోగములకొఱకైన మీవ్యాపారములెల్ల నిరకఁ జాలింపుఁడు. మేమొక యుపదేశము సేసెదము. అది మీకు నమ్మదగినదిగాఁ దోచెనేని దానిచొప్పున, నాశాపాశములన్నియు నుడిసి మనస్సును నిర్మలముగావించి కామమును బొత్తిగా విడిచి దానికి నిలుకడ గలిగింపుఁడు.

అవ. నీకు భోగమునందు సర్వవిధముల స్పృహ యుండునేని మే ముపదేశించు నట్టిభోగమందే యభిరతి గలిగియుండుము; తక్కిన దానియందు వల దని చెప్పి యుపసంహరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ బ్రహ్మేంద్రియమరుద్ధణాం స్తృణకణా న్యత్ర స్థితో మన్యతే
యత్స్వాదా ద్విరసా భవంతి నిభవా త్రైలోక్యరాజ్యాదయః |
భోగః కోఽసి స ఏక ఏవ పరమో నిత్యోదితో జృమ్భతే
భో సాధో క్షణభజ్జురే తదితరే భోగేరతిం మాకృథాః || 40

టీ. యత్ర = ఎందు - విచిత్రతయంత్యభోగసామ్రాజ్యమునగు దనుట, సితః = ఉన్నట్టివాఁడు, పురుషుఁ డని శేషము, బ్రహ్మ ఇంద్ర అది మరుత్ గణాన్ = బ్రహ్మ యింద్రుఁడు మొదలుగాఁగల దేవతాసమూహములను - ఇంక తక్కినవారిని జెప్పవల యనుట, తృణకణాన్ = గడ్డిపరకలనుగా-మిక్కిలి చిన్నగులనుగాను పరమగులను గాను ననుట, మన్యతే=తలచునో - బ్రహ్మభోగమును ఇంద్రభోగమునుగూడ నిట్టి భోగసామ్రాజ్యమునందు వేయింట్ల నొకపాలును సాటిగామిచే నట్లు తలచునో య నుట, యత్ స్వాదాత్ =దేనిని చవిచూచుటవలన, త్రైలోక్యరాజ్యాదయః = మాఁడు లోకములయాధిపత్యముమొదలుగాఁగల, విధవాః = సంపదలు, విరసాః=హేయములు- అనిష్టము లనుట, భవంతి = అగుచున్నవో, త్రైలోక్యధిపత్యాదులుగూడ నిభోగ సామ్రాజ్యమునంతగుచికిరములు గావనుట, క్షుద్రములగు నితరానందములెల్ల బ్రహ్మ సంపదమునం దంతర్భూతములు. ఇదియే 'ఏతస్యైవానన్దస్య స్యాన్యాయీ భూతాన్ మాత్ర ముపజీవంతి' అనుశ్రుతిని జెప్పబడియె. కోఽసి = ఇట్టి దట్టి దని చెప్పురానిదియు, పరమః = సర్వోత్కృష్ట మైనదియు, నిత్యః + ఉదిత = ఎప్పుడును అభ్యుదయసంపన్న మైనదియును, అగు, సః=ఆ, భోగః = భోగము-బ్రహ్మసంపదరూపమేకభోగ మనుట, ఏక ఏవ=ఒకటియే, జృమ్భతే = సర్వోత్కృష్టమై వర్ధిల్లుచున్నది. కొబ్బరి, భోసా ధో = గియీ సజ్జనుడా, తా నుపదేశించుననిచి ఆలించి వినుటకైస్తుతిహాపముగా 'సాధో' యని సుబోధించినాఁడు. ఇటు ఏకవచనము సముదాయము గుఱించినదియే

గాన 'శేలోక్తాః' అనుపూర్వశ్లోకమందలిబహువచనమునకు విరుద్ధముకాదు. త్షణభజు
శే=అనిత్యమైన-ఇది నీచత్వమునకును ఉపలక్షణము గనుక పరిమనచమునైన, తదితరే=
దానికంటె వేరైన, భోగే = భోగమునందు - బ్రహ్మనందానుభవముకంటె నితరమై
యనిత్యమై శుచ్ఛమునైనసాంసారికసుఖానుభవమునకు దనుట, గతిం = రాగమును -
ప్రీతిని, మాకృథాః = చేయకుమా, అయితే పూర్వోక్తబ్రహ్మచర్యవమునందే రుచి
జేయుము; అది సుసుశ్రేయస్కామని భావము.

ఉ. ఎందు వనించి ధన్యఁడు పితృధీంద్రమఖామరకోటి నెల్ల నెం
చుం దృణమట్ల పేసిఁ జవిశ్రజూచుటచే రసహీనభావముం
జెందు జగత్ప్రభుత్వమును శ జెప్పఁగరాని యనంత కేవలా
నందము దానియందు మది శ నాటుము మానుమునీచభోగముల్.

తా. బ్రహ్మనందానుభవమునందు నెలకొన్నవాఁడు బ్రహ్మాండ్రాదిజీవతలం
గూడ గడిపరకలవలె జూచును. దానిని జవిచూచినవానికి ముల్లోఁ ములయాధిపత్య
మువంటినిభిషములుకూడ నిస్సాక్షములుగాఁ దోచును. కావున నాబ్రహ్మనందాను
భవము ఇట్టిదట్టి దనరానిదై అర్హితయమై సర్వోత్కృష్టమై సంతతాభ్యుదయసం
పన్నమై వెలయుచున్నది. అట్టిదానిని విడిచి యితర మగుసాంసారికసుఖానుభవము
క్షణభంగియు గాన నందు సజ్జను లానవులు కాఁడగును.

ఇది నైరాగ్యశతకమున భోగాస్థైర్యవర్ణన మన్నది చతుర్థదశకము.

భర్తృహరిసుభాషితము - కాలమహిమానువర్ణనము.

అన. అన్నియును గాలమునకు లోనై యుండుటవలన దానిమహి
మను బదిశ్లోకముల వర్ణించుచున్నాఁడు. అందు మొదట దాని నియామ
కత్వమును బలుపుచు నమస్కరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సా రమ్యా సగరీ మహా న్న నృపతిః సామంతచక్రం చ త
త్పార్శ్వే తస్య చ సా విదగ్ధపరిష త్తా శ్చన్ద్రబిమ్బాననాః |
ఉద్రిక్తః సచ రాజపుత్రనివహ స్తే వన్దిన స్తాః కథాః
సర్వం యస్య వశా దగాత్ స్మృతిపథం కాలాయ తస్మై నమః || 41

టీ. సా=ఆ-పూర్వమనుభవించినట్టి యనుట, *ఇం దన్నిటంగల తచ్ఛబ్దము పూర్వ

* ఇదియే 'ప్రకౌ స్తప్రసిద్ధానుభూతార్గోచర స్తచ్ఛబ్దోపయన్యబ ముదేక్షతే'
అని కావ్యప్రకాశమునకు జెప్పఁబడినది.

మనుఁవింపబడినదానిని గుఱించినది కాన దీనికి యచ్చబ మపేక్షితముకాదు, రమ్యా=క్రీడించుటకు దగిన-మనోహర మైన, సగర్=పట్టణమును-రాగాధానియును, ఆము, స=ఆ, మహాన్ = గొప్పవాడైన, ధృవశిః=రాజును, తస్య=ఆతనియొక్క ఇది మీదనెల్లగూర్చుకొనునది, పాశ్చ్యే=ప్రక్కను, తత్=ఆ, సామస్తచక్ర= సామంతరాజులగుచును, సా=ఆ, విదగపరిషత్=విద్వాంసులసభయు-తెక కర్త వ్యార్థములందు చతురులైనవారి సభయు, కృత్యవస్తువు చాతుర్య వైదగ్య పరి కీర్త్యతే అని లక్షణము, తాః=ఆ, చన్ద్రవిమ్బాననాః=చంద్రబింబమువంటి మొగములు గల స్త్రీలును, ఉద్రిక్తః=గర్జించిన, సః=ఆ, రాజపుత్రనివహశ్చ = రాజపుత్రుల సమాహమును, తే=ఆ, వన్దినః=స్తుతిపాఠకులును, తాః=ఆ, కథాశ్చ=కథలును-ఇంపెన పదనములు ననుట, (ఇది)స్వో = (అను)రమ స్తుయును, యస్య=దేనియొక్క-వశాత్= ఆగీనతవలన, స్మృతిపథం=స్మరణమార్గమును-ఊక తలందుకొనబడుటను, అగాత్= పొందనో-అన్నియు ననుభవింపబడుట పోయి యువుమారక నానిరిమనస్సునఁ గలదు కొనుటమాత్రము దేనిచే గలిగెనో యుట, తస్మై=ఆ, కాలము=కాలముకొనుట, నమః=నమస్కారము.

మ. అది మేలైనపుకంబు పూజ్యచరితుం శ డారాజు రాణ్యంశలం

బది పార్శ్వంబున సావిదగ్ధసభ వా శ రజ్జాన్య లభ్యుద్ధతం

బది రాజన్యక మద్ది నందిచికరం శ బాగాథలున్ సర్వముం

గదలం జేసినకాలమూర్తికి ననురస్కారంబు సత్కీర్తికిన్. 41

తా. మూ దనుభవింపబడుచుండినయాసాగి సేనపట్టము, అం దేలుచుండిన యాగొప్పరాజు, నాతనిదుట్టున నాలుచుచుండిన సామంతరాజులు, నతనికెలాగుల సరసగోష్ఠి సలుపు విద్వాంసులు, చంద్రబింబమువంటి మొగములు గల యాతనికొంతలు, భుజగర్వంబున విష్టిపెరుగు నతని బలసియుండిన యారాజపుత్రులు, నతని పొగడుచుండిన స్తుతిపాఠకులు, నతనియచ్చటలు, నివి యన్నియు సా చింతిత యువుకు కేవలము స్మరింపబడుచుమాత్ర మున్నవి. ఇదియంతయు కాలముహూనును. కాన నట్టి కాలమునకు నమస్కరించెద.

అవ. కాలమును బాచికలామజూదరితో బోల్చి చర్చప్రాణుల నది నియమించుచున్న దని చెప్పుచున్నాము.

శ్లో॥ య త్రానేకే క్వచి దశ గృహే తత్ర తిష్ఠ త్యధైకో

య త్రాప్యేక స్తదను బహవ స్తత్ర నైకోఽపిచాన్తే

ఇత్థం చేమా రజనిదివసా దోలయ వ్వా విచాక్షా

కాలః కాక్యా భువనఫలకే క్రీడతి ప్రాణేశ్వరైః

టీ. యత్రక్వచిత్ = ఏ యొకానొక, గృహే = ఇంటియందు - నెత్తపలకయందలి
యింటియందు, ఇట్లే యర్థద్వయము మీదనెల్లఁ దెలియునది, అనేకే = పెక్కండ్రు-
పెక్కండ్రు ప్రాణు లనుట - పెక్కుసారె లని యర్థాంతరము, ఉండిరో యచిశేషము,
అథ = సిమ్మట, తత్ర = అందు-అయింటియందు-అనెత్తపలకలోని యింటియందు, ఏకః =
ఒకఁడు-ఒకప్రాణి-ఒకసారె, తిష్ఠతి = ఉండును. యత్ర = ఎందు-ఎయింటియందు,
ఏకః = ఒకఁడును-ఒకసారెయు, తదను = సిదప, బహువః = పెక్కండ్రును - పెక్కుసారె
లును, ఉండిరో, తత్ర = అందు, అస్తే = కడపట, ఎకోఽసి = ఒకఁడును-ఒకసారెయు, స =
ఉండదు ఇతం = ఈప్రకారముగా, కాలః = కాల మను పురుషుఁడు, ఇమా = ఈ, రజని
దివసా = రేయుంబవలు రెంటిని, అక్షా ద్వైశవ = రెండు సాచికలవలె, భువనఫలకే = జగము
అనెడి నెత్తపుఁబలకయందు, దోలయన్ = దొర్లించుచు, కాశ్యాసహ = కాశితోఁగూడ,
ప్రాణిశార్తేః = ప్రాణులనెడి సారలచేత, క్రీడతి = ఆడుచున్నాఁడు-జూదమాడుచున్నాఁ
డనుట. సాచికలదొర్లుటచేతనే సారల రాకపోకలు గలుగునట్లు రాత్రి దివములగతి
చేతనే ప్రాణులజీవితముల రాకపోకలు గలుగుచున్నవి గాన రేయుంబగలు సాచికలు
గాను, ప్రాణులు సారెలుగాను రూపింపబడినవి-“అక్షావివ అనుచో ‘ఇవ’ యను మప
మాలింగము స్పష్టముగా నుండుటచే నన్నిట మపమితసమాసముగా గ్రహించినయెడల
నలంకారముపమ. లేక ‘క్రీడతి’ యనుట మపయుక్తముగా రూపకమునే యాశ్రయించిన
యెడ నలంకారము రూపకయ. అదియు ‘కాలః’ అనుచో అక్షధూర్తత్వరూపణము
గమ్యముగా నుండుటచే ఏకదేశవర్తి యగు, అందులకు ‘అక్షావివ’ అనుమపమ యగము.

శా. ఏయింటన్ వసియించుఁ బెక్కు లొకఁ డాత్ర యింటంబ్రనర్తించునే.

చాయన్ నిల్చు నొకండు పెక్కు లచటన్ శసంధిల్లు నొండైన లే

దాయింటన్ మది నిట్లు రాత్రిదినరూపాక్షద్వయం జిమ్ముచుం

శేయుం గాలుడు క్రీడ లోక ఫలకశ్రేణిన్ నృశారంబులన్ . 43

తా. నెత్తపలకయం దేయింట మొదట నొకసారె యుండెనో యందే పెక్కు
సారెలుండుటయు, నె. దొకసారెయుఁ బదపఁబెక్కుసారెలు యుండెనో యందుఁ గడ
పటనొక్కసారెయు లేకుండుటయు నెట్లో యట్లే భూమిలో సాసారికగృహములం
దెచటఁ బెక్కండ్రుండిరో యచట నొక్కఁ డుండును. ఏచ్చట నొకఁడును బదపఁ
బెక్కండ్రునుండిరో యచటఁ గడపట నొక్కఁడు నుండడు. దీనినిబట్టి చూడఁగా
నిట్లు లేలుచున్నది. ఈపుడమి యనెడినెత్తపుఁబలకయందు రేయుంబవ లనెడి రెండు
సాచికల దొర్లించుచుఁ బ్రాణు లనెడి సారెలతో కాల మనుజూదరి కాశికతోడ
జూదమాడుచున్నాఁడు.

అన. లోకులు నిత్యము పరా నలన నీకాలమహిమాను దెలి
యంజాల నన్నా రనుచున్నాడు.

శ్లో॥ ఆదిత్యస్య గతాగతై రహరహః సంక్షీయతే జీవితం
వ్యాపారై ర్బహుకార్యభారగురుభిః కాలో న విజ్ఞాయతే |
దృష్ట్వా జన్మజరావిపత్తిమరణం త్రాస శ్చ నోత్సవ్యతే
వీత్వా మోహమయీం ప్రమాదమదిరా మున్మత్తభూతం జగత్ ॥

టీ. ఆదిత్యస్య=సూర్యునియొక్క, గతాగతైః = రాకపోకలచేత - ఉదయాస్త
మయములచేత ననుట, అహరహః=ప్రతిదినమును, జీవితం = ఆయువు, సంక్షీయతే=మి
క్కిలి తఱుగుచున్నది - కాలక్రమమున నాయువు త్నయించుచున్నది ననుట. అయినను,
బహు...గురుభిః బహు = అనేకములైన, కార్యభార = కార్యాతిశయములచేత-దేహ
శేహములకొఱకు ఎలయునర్థపరంపరలచేత ననుట, గురుభిః = గొప్పలైన, వ్యాపారైః
=చేష్టితములచేత-జీవనమునకై నపూరికలచేత ననుట, కాలః=కాలము, నవిజ్ఞాయతే=
విశేషించి తెలియబడదు - జీవితార్థమైన వ్యాపారపరంపరలందు మునిగియుండుటచే
కాలముపోకడను విశేషించి పాటిగచుటలేదని యర్థము. జన్మజరావిపత్తిమరణం=పు
ట్టుట ముదిమి ఆపద చావు అనువానిని, దృష్ట్వా = చూచి, త్రాసశ్చ = భయమును, న
ఉత్సవ్యతే = పుట్టదు, ఈజన్మాదులు క్షేత్రపూర్ణములైనవి, ఇందు సుఖలేశమును లేకుం
డియు వీనిని సుఖప్రచరములుగా మాధులు దలచి వీనిని గలిగించు నవిద్యాకామ
కర్మముల నుడుగకయుందురనిభావము. జగత్ = జగము-లోపలందఱుననుట, మోహ
మయీం=అజ్ఞానముచే నిండాదిన-బుదిని తలక్రిందు సేయునట్టి యనుట, ప్రమాదమది
రాం = పరాప అనెడి మద్యమును, వీత్వా = త్రాగి, ఉన్మత్తభూతం=వెట్టి గొన్నది-వి
వేకశూన్య మైనది, అగునని శేషము. కాలముచేతనే లోకులు పరాపనొందుటవలన
దానిమహిమ వా రెట్లు నెఱుంగనేరక యిట్లల్ల నాచరించుచున్నారని భావము.

చ. అనుదినమున నశించు బర శ్రమాయువు సూర్యునిరాకపోకలకొ
ఘనబహుకార్యభారముల శ్ర గాలము పోవుట గానరాదు సం.
జననజరామయంబులును శ్ర జావును జూచి భయంబు లేదు దు
ర్జనభవనంబు మోహమదిశ్రారసవిహ్వల మయ్యె నయ్యయో. 43

తా సూర్యునియుదయాస్తమయములచే నాయువు మిక్కిలి నానాట క్షీణిం
చుచున్నది. అయినను లోకులు జీవితార్థమై పెద్దకార్యములందు మునిగియుండుటచే
కాల మట్లుపోవుచు నాయువును దగ్గించుచుండుటను విశేషించి పాటింపరు. పుట్టుక,

మదిమి, యిశునలు, చావు మోక్షలగు కష్టములగు జూచియు దిగులునొందరు. పరా
మవలన లోకములు తడబడి యున్నది. లేమన్న వారు పిచ్చిగొనియిట్లలఁ జేయగు.

అవ. చెప్పినదానినే మఱొకరీతిని జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ రాత్రిః సైవ పునః స ఏవ దినసో మ త్వాబుధా జన్తవో
ధావ న్యుద్యమిన స్తథైవ నిభృతప్రారబ్ధత తత్క్రియాః ।

వ్యాపారైః పునరు క్తభు క్తవిషయై రేవంవిధే నామునా

సంసారేణ కదర్థితా నయ మహో మోహో న్న లజ్జామహే. 44

టీ. రాత్రిః = ఈనడచుచున్న రాత్రి, పునః = మరల, సైవ=అదియే-కడచినరా
త్రివంటిదేయనుట, దినసః=ఇప్పుడొ జరుగుచున్న దినము, పునః=మరల, సఏవ = అది
యే-కడచిపోయిన దినమువంటిదే, (ఇతి=అని-), మత్వాపి = తెలిసియు, అబుధాః=ఎ
ఱుకలేని, జన్తవః = ప్రాణులు, ఉద్యమినః = పూచికగిలవారై, తథైవ = అట్లే-మును
పడినట్లేనే, నిభృత...క్రియాః - నిభృత = దృఢముగా-లేక, రహస్యముగా, ప్రారబ్ధ=
ఆరంభింపబడిన, తత్క్రియాః సన్తః = ఆయాకార్యముగలవారు అగుచు, ధావ
న్తి=పరుగిడుచున్నారు. జరుగుచున్న రాత్రియుఁ బడులును గడచిపోయినరాత్రిని
బగిటిని బోలినవేయని తెలిసియు నిగదేమో విశేషము కలిగియున్నట్లు తలచి మును
పటికార్యములనే మరలఁబూనిచేయఁదనుకొనురనియరము. పునరు క్తభు క్తవిషయైః-
పునరు క్తయథాతథా=పునరు క్తముగా, భు క్త=అనుభవించబడిన-మునుపటివే యే మరల
మరల ననుభవించబడిన, విషయైః=విషయములుగల, వ్యాపారైః = చెయ్యలచేతను-
ఏవ్యాపారమునందును ముగి దనుభవించిన విషయములే మరలమరల ననుభవించబడు
చున్నవిగాని విశేష మేమియులేదనుట, ఏవంవిధేన = ఇట్టివిధముగల-ఇట్లు నిర్వేదము
కలిగి చూడదెన, అమునా సంసారేణ = ఈసంసారముచేతను, కదర్థితాః = ఎగ్గింపబడిన
వారమైన-చిరకాలముగాఁ జేయబడినవారమైన యనుట, వయం = మనము-నన మిట్లు
చర్చితచర్చణముగా మునుపటి విషయములనే యనుభవించుకార్యములు నేయుటచేతను
నిట్టివానివలన నిర్వేదావహమైన యీసంసారముచేతను వ్యర్థులమై మనబ్రతుకునకు
లజ్జపడదగినవారయ్యును, మోహోత్ = అజ్ఞానమువలన, నలజ్జామహే = సిగ్గుపడ
కున్నారము, అహో=అశ్చర్యము! కాలమహిమచే నిస్సారులుగా మన మయ్యు.
నందులకై లజ్జింపబడుట మిక్కిలి యాశ్చర్య మని భావము.

ఉ; వచ్చినరాత్రులే తిరిగి శ్రవచ్చుట పోయినవాసరంబులే

వచ్చు పెరింగి గూఢతరతవర్తనులై పునరు క్తకార్యముల్

నిచ్చలు సేయుచున్ జనులు శ్రనిశ్చలవృత్తిఁ జరింతు రీభవా

భ్యుచ్చయరీతిచే జెడి పరబుద్ధులు సిగ్గు వహింప రెంతయున్ 44

తా. ఇప్పుడు జరుగుచున్న రాత్రిగాని పగలుగాని కడచిన పోయిన రాత్రిని బగటిని బోలినవేకాని మఱి విశేషించిన వేమియుఁగావు. ఇట్లు తెలిసియు ప్రాణు లెఱుకమాలి యిందేమో విశేషముండునట్లు తలచి పరిపూని ముచుపటియాకార్య ములనే మకల, జేయుటకుఁ బరుగిశుచున్నాను. ఇట్టికార్యము లేల? ఏవ్యాపారము నగుచును మున్ననుభవించినవిషయములే మకల సనుభవింపబడుచున్నవికాని వింత యుండును లేదు. ఈసంసారమో ఎవరయు నిశ్చేదకరము. ఇట్టివ్యాపారములతోతను నిట్టి సంసారముచేతను గలిగిన మనబ్రతుకుఁ కెంతో లజ్జింపవలసినవార మైనను అజ్ఞానమువలన లజ్జింపమండుట యెంతయు వింతగా నున్నది.

అన. లోకంబునఁ బురుషులకుఁ ధర్మార్థకామమోక్షము లనెడి చతుర్విధపురుషార్థములు సంపాదించుటకుఁ సాధనములుగా పరమేశ్వర పదధ్యానము, యజ్ఞము, అధ్యయనము, యశోవిత్తారనము, గురుశు శ్రూష, అంగనాలింగనము మొదలైనవి యాయాదానికిఁ దగునట్లు విహితములై యున్నవి. మేమో వానియం దొకటియుఁ గావించిన వారము గాము. కాన మాజన్మము నిరర్థకమైనదని సారెసారెకు శోకిం చువారలవచనము నభినయించి చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ న ధ్యాతం పద మిశ్వరస్య విధిన త్సంసారవిచ్ఛిత్తయే

స్వర్గద్వారకవాటపాటనపటు ర్ధర్మోఽసి నోపాజ్ఞితః ।

నారీక్షీనపయోధరోరుయుగళం స్వప్నేఽసి నాల్గ్గితం

మాతుః కేవలమేవ మావనననచ్ఛేదే పితారా వయమ్॥ 45

టీ. సంసారివిచ్ఛిత్తయే = సంసారమును నిర్మూలించుటకొఱకు - మోక్షప్రాప్తి కొఱకునుట, ఈశ్వరస్య=పురియొక్క, పదం=అడుగు - పాదారవిందయుగళ మనుట, విధివత్ = శాస్త్రమునొప్పున, సధ్యాతం = ధ్యానింపబడినదికాదు. 'శమ్భుసాగా మ్భుజధ్యానః సాక్షాన్మోక్షైకసాః' అని అగ్రమునేకపురాణోక్తిహాని. సందాహవనిని ములచేత సాక్షాన్మోక్షసాధనముగా విధింపబడిన శంభుపదధ్యానము సేయమిచె తత్ఫలమైన మోక్షపురుషారమును మేము గడించినవారము కామెతి మని భావము. ఇట్లే ధర్మార్థములను సంపాదించుమిక శోకించుటను జెప్పుచున్నాఁడు. స్వర్గ... పటుః-స్వర్గద్వార=స్వర్గద్వారముయొక్క, కవాట=తలుపును, పాటన=చీల్చుటయగుదు, పటుః = సమర్థమైనదగు - ఇట స్వర్గము అపవరమునకును ఉపలక్షకము గాన స్వరాప వర్ణములను నిరాతృకముగాఁ జొరినిచ్చునట్టి దగు, ధర్మోఽసి = జ్యోతిష్కానాది ధర్మమును, సాక్షాన్మోక్ష=సంపాదించబడినదికాదు. 'జ్యోతిష్కామేన స్వర్గకామాయజైతి' 'ధర్మాత్సుఖించజ్ఞానా న్మోక్ష మవాప్నుయాత్' ఇత్యాప్రశుతిస్మృతులందు స్వర్గాది

సాధకముగాఁ బ్రతిపాదింపబడిన భర్తృము ననుష్ఠింపమిచే తత్ఫలమైన పురుషార్థములును మాకు సిద్ధిపవయ్యె ననిభావము. నాన్...యుగళం - నాన్ = స్త్రీలయొక్క, వీన=బలుపుగల, పయోధర=స్తనములయొక్క, ఉరు = గొప్పదైన, యుగళం=జంట-లితంపుగబ్బిగుబ్బుచందోయియునుట లేక, వీన=బలుపుగల, పయోధర = చన్నులయొక్కయు, ఉరు=తోడలయొక్కయు, యుగళం = జంట, అనియు"న"ము, స్యష్టే 2సి=కలయగుదుఁగూడఁజెక మేలుకొనియున్నప్పుడు చెప్పినేల యనుట. న అలిక్తం=కాఁగిలింపబడినది కాదు. "నంసాచే సుఖాన్తతోయతరథే సాగం యదేకం పరం | యస్యాయంచ సమగ్ర ఏష విషయగ్రామప్రపన్నో జనః | తత్సౌఖ్యం పరతత్త్వవేదనమహానోపమం మనఃధీః | కోవా నిసతి సూక్ష్మమన్మథకలావైచిత్ర్యమూఢోజనః || మబ్బులచాలు చివగలోని నీటివలె నిలుకడలేని సంసారమునందు ఏది యద్వితీయమై మిక్కిలియుత్కృష్టమగు సారమో, విషయసమూహముల నాశ్రమించిన యీజనుఁడు దేనికిఁ జాలినవాడో, పరబ్రహ్మచుభవజలిత మహానందముతో సాటియైన యాసౌఖ్యమును, సూక్ష్మములగు మన్మథకలావిచిత్రములను దెలియక నిండించు ముదమతి యెవఁడు? అని కామశాస్త్రోక్తి ప్రకారమున నుపాదేయమైన కామపురుషార్థము నొడఁగూర్చునదిగాఁ జెప్పబడిన యుగ నాకుచ తుభాలింగ నాదికముగూడ మేము చేసినవారము గాము గాన తత్ఫలమైనకామపురుషార్థమును మాకు సిద్ధిపవయ్యె నని భావము. అయితే. కేవలం=మిక్కిలియు, మాతః=తల్లియొక్క. యావనవసచ్చేదే = ప్రాయమనెడి వనమును నీల్చుటయందు, వయం = మేము, పరానా ఏవ = గొడంగడమే-యావనము పుత్రోత్పత్తిపర్యంత మైనదిగాన మేము పుట్టి తల్లి యావనమును బోగొట్టితి మింతేకాని మఱియేయ్యదు సాధించినవారము గాము; కావట్టి మాజన్మము నిరర్థకమే యని భావము.

ఉ. శ్రీరమణీయశంభుపదరచింత యొనర్చుట లేదు గోపుర
ద్వారకవాటపాటనసురధర్మము సేయుట లేదు సుందరీ
హరికుచోరులబ్ధి గలశనై న నెలుంగము మాతృయశాననో
దారవనీకుతారములశనై జనియించినవార మిమ్ముహిన్ 45

తా. సంసారము దూలునట్లు పరిమేశ్వరపదధ్యానము సేయమిచే మోక్షమును బొందమైతిమి. స్వర్గము నిరాతంకముగాఁ జొరనిచ్చుధర్మమును గడింపకపోయితిమి. ఎగలాండ్రగబ్బిగుబ్బులను నూరువులను గలలానైనఁ గొఁగిలింపమిచే కామపురుషార్థమునకు మాకుల నైతిమి. కాన తల్లియొక్కప్రాయము దూలించుటకొఱకే మీ జన్మించితిమి గాని మఱి యేపురుషార్థమును గడించుటకొఱకు గాదు గాన నిర్విధి జన్మల మైతిమి.

శ్లో॥ గాభ్యస్తా భువి వాదిబృన్దదమనీ విద్యా విసీతోచితా
ఖడ్గాగ్రైః కరికఃస్ఫూర్తదళనై ర్నాకం న నీతం యశః |

కాంతాకోమలపల్లవాధరరసః కీర్తీ న చన్ద్రోదయే

తారుణ్యం గతమేవ నిష్ఫల మహో శూన్యాలయే దీపవత్ || 46

టీ. భువి = పుడమియందు, వాదిబృన్దమనీ = ప్రతివాదుల సమాహము నడచునట్టిదియు, విసిత ఉచితా = విసయసంపన్నులైన సజ్జనులకుఁ దగినదియు, అగు, విద్యా = వేదశాస్త్రాదిరూపమైన విద్య, నాభ్యస్తా = అభ్యసించబడినదిగాను. ఖడ అగ్రే = కత్తిమొనలచేత, కరి...దళనైః - కరి-ఎనుగులయొక్క, మన్ముషీత = వీటలవంటి మంభసలములను, దళనైః = చీల్చుటలచేత, యశః = కీర్తి, నాకం = స్వర్గమును గూర్చి, నీతం న = కొనిపోవబడినదిగాదు - కీర్తి యాకసము ముటునటు కత్తిగొని శత్రుగజమంభములను జీల్చలేదనియర్థము. క్షత్రధర్మముచే లోకాంతరమునను బొగడ్డకమ్మనట్టికీర్తిని గడింపలేదని భావము. 'కీర్తిః స్వర్గఫల మాహు రాసంసారం విపశ్చితః' అనువచనముంబట్టి స్వర్గసాధనముగాఁ బ్రతిపాదితమైనకీర్తి నారంభమిచే స్వర్గమును గలుగదనియు 'కింజన్మకీర్తిగివినా' అనుటచే పుడమియందు కీర్తి లేనిచో జన్మమును సఫలముకొదనియు నాశయము. చన్ద్రోదయే = చంద్రుఁడుదయించునపుడు, కాంతా...రసః - కాంతా = స్రీయురాలియొక్క, కోమల = మృదువైన, పల్లవాధర = మోవిచిగురుయొక్క - చిగురువంటి క్రిందిపెదనియొక్క, రసః = రసము-అథరామృత మనుట, పీతః న = క్రోలబడినదికాదు. కాబట్టి కామపుషారమును గడింపలేదని భావము. 'మలయానిలచన్ద్రావ్యా స్తటస్థాః పరికీర్తితాః' అన్నట్లు చంద్రుఁడు తటస్థమైనశృంగారగసోదీపనవిభావ మగుటజేసి చంద్రోదయ మిట చెప్పబడినది. తారుణ్యం = యౌవనము, శూన్యాలయే = ఎవరు లేనియింటియందు, దీపవత్ = దీపమువలె - పాడుపడినయింటియందుఁబెట్టినదీపమువలె ననుట, నిష్ఫలమేవ = నిరర్థకముగానే, గతం = పోయినది. పాడుపడినయింటియందలిదీప మెవ్వరికి నుపయోగింపమిచే నిరర్థకమైనట్లు యౌవనమును ఏపురుషారమును గడింపమిచే నిరర్థకమే యయ్యెనని యర్థము. అహో = అకటా.

చ. వలనుగ విద్య నేర్చి సత్తిరవాదుల గెల్చుటలేదు సంభిని

ర్దశననిశాతఖడ్గముల శ దైవతలోకమునందుఁ గీర్తులున్

నిలుపుట లేదు చారురమశ్రణీమధురోష్ఠముఁ గ్రోలలేదు ని

ష్ఫలమయి జవ్వనం బరిగెఁబాడుగృహంబున దీపముంబలెన్. 46

తా. ప్రతివాదుల మూఁకలనడంపఁజాలినదియు విసీతులకు వలయునదియు నగు విద్యను గఱచినవారము గాము. వాడికత్తిమొనచేతఁ బగవారియేనుగులమంభముల వ్రయ్య నడుచువీరత్వంబున మిన్నముట్టినట్టికీర్తియుఁ గొందినవారము గాము. శృంగార రస మిగులొత్తు చంద్రోదయసమయమునఁ బ్రియురాలిచిగురాకువంటి నునుమోవి తేనియ నానినవారముగాము. ఇట్లు విద్యయులేక కీర్తియుఁ గానక నుభిమును బడయక పాడింటనె త్తినదీపమువలె మాజవ్వన మంతయు కట్టా ! రిత్తనోయినది.

శ్లో॥ విద్యా నాధిగతా కళజ్ఞరహితా విత్తంచ నోపార్జితం
శుశ్రూషాపి సమాహితేన మనసా పిత్రో ర్న సమ్పాదితా |
ఆలోలాయతలోచనాః ప్రియతమాః స్వప్నేఽపి నాలిజ్జితాః
కాలోఽయం పరపిణ్డలోలుపతయా కాక్తై రివ ప్రేరితః || 47

టీ. కళజ్ఞరహితా = కళంకములేని-సప్రమాణ మైన యనుట, విద్యా = విద్య, నాధిగతా = అభ్యసింపబడినది కాదు. విత్తంచ = ధనమును-త్యాగభోగసాధనమైన దనుట, న ఉపార్జితం = ఆరింపబడినదికాదు. 'యస్యాస్తి విత్తం స సరః మలీనః' 'ధన మార్జయ కాకుత్స్థ ధనమూలమిదం జగత్ | అస్తరం నాభిజానామి నిర్ధనస్య మృత స్యచ' ఇత్యాదివచనముల నుపదిష్టమైనయరారనములేమిచే దానివలనిఫలమును మాకు లేదనిభావము. సమాహితేన = ఎచ్చరికగల, మనసా = మనస్సుచేత, పిత్రోః = తలిదండ్రులకు, శుశ్రూషా = పరిచర్య, సమ్పాదితా న = చేయబడినదికాదు, 'మాతాపితృస మందైవం సర్వేషాం సహివిద్యతే | తస్మాత్సమర్చయేన్నిత్యం పితరా దేవరూపిణౌ' ఇత్యాదివచనములవలన పరమేశ్వరారాధనముతో సాటిగాఁ జెప్పబడిన పితృసేవ యుఁ గావించినవారము గామనుట, ఆలోల ఆయతలోచనాః = చంచలములును విశాలములు సగుకన్నులుగల, యువతయః = జవరాండ్రు, స్వప్నేఽపి = కలయందును, ఆలిజ్జితాః న = కాఁగిలింపబడినవారుగారు. వట్టిమిథ్య యగుకలలోని సుఖమే లేన వుడు మేలుకొనియున్నప్పుడు నిజముగా ననుభవించుట కలుగనే కలుగదని చెప్పనేల యనిభావము. ఆయం = ఈ, కాలః = కాలము-ఈజరుగుచున్న కాల మనుట, కాక్త ఇవ = కాకులచేతంబోలె, మాచేత నని శేషము, పరపిణ్డలోలుపతయా = ఒరులకూటి యందలిపేరాస కలిగియుండుటచే, ప్రేరితః = కడపబడినది. ('ప్రేర్యతే' అనుచో కడపబడుచున్నది యని యర్థము).

చ. వినయవిశేషహృద్య లగువిద్యలు నేర్చుటలేదు నీతిచే
ధనమును గూర్చలేదు తలిదండ్రులసేవయుఁ జేయలేదు చ
క్కనిచిగురాకుఁబోండ్లబిగిరకొఁగిలియుం గలనైన లేదు గా
బ్బున సమయంబు కాకులకుఁబోలె గతించె బరాన్నభుక్తులన్.

తా. నిష్కళంకమైనవిద్య సభ్యసింపలేదు. త్యాగభోగసాధనమైన ద్రవ్యము నాజ్ఞింపలేదు. ఎచ్చరికతోడఁ దలిదండ్రులకు బరిచర్య సేయలేదు. వాలుంగన్నుల జవరాండ్రుఁ గలనైనఁ గొఁగిలింపలేదు. కాలమంతయుఁ గాకులవలె బరులకూటి తోఁ బొట్ట ప్రోచికొనుచుఁ గడపితిమి. కాని మతేపురుషార్థమును గడింపమైతిమి.

అవ. కాలపరిపాకమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వయం యేభ్యో జాతా శ్చిరపరిగతా ఏవ ఖిలు తే
సమం యైః సంవృద్ధాః స్మృతివిషయతాం తేఽపిగమితాః |

ఇదానీ మేతే స్మః ప్రతిదివ సమాసన్నపతనా

గతా స్తుల్యవస్థాం సికతీలనదీతీరతరుభిః॥

48

టీ. వయం=మనము, యేభ్యః=ఎవరివలననుండి-ఏతలిదండ్రులవలననుండి యనుట, జాతాః = పుట్టితిమో, తే=వారు, చిగపరిగతా ఏవ ఖిలు = చాలకాలమునకు మునుపే మృతులైనవారలేగాదా. ('చిగపరిచితాః' అనుచో చాలకాలమునకు మునుపటి పరిచయముగలవారనుట-వారితోడిపరిచయము పోయిచాలకాల మైనదనుట), యైః సమం = ఎవరితోఁగూడ, సర్వదాః = చక్కఁగాఁ బెరిగితిమో, తేఽపి = వారుకూడ, స్మృతి విషయతాం = స్మరణమునకు గోచరు లగుట-మనస్సులో తలఁచుకొనఁ బడుటను, గమితాః = పొందింపబడినవారై రి-మనస్సునఁ దలఁచుకొనఁబడువాఁకాని పుడమిలోఁ జూచుటకు లేనివారనుట-మృతులైనని భావము. ఇదానీం = ఇప్పుడు-ఈవారికిదశయం దనుట, (వయం = మేము), ప్రతిదివసం = ఒక్కొక్కదినమును - నాడ నాటికి, ఆసన్నపతనాః = సమీపించినపాటు గలవారును-నాశము సమీపించుచున్న వారుననుట కాబట్టియే, సిక...తరుభిః-సికతీల = ఇసుకపాఱయైన, నదీతీర = ఏటిగట్టునందలి, తరుభిః = చెట్లతోడ, తుల్యతావస్థాం = సమానమైనదశను, గతాః = పొందిన వారును-ఆగు, ఏతే = వీరు-ఇట్టివారమైయనుట, స్మః = ఉన్నారము. ఇరియంతయు కాలమునేతయే; మఱొకరి కిట్టిసామర్థ్య మెక్కడదనిభావము. అలలుగొట్టుటచే నిసుక తొలగిపోవఁగా నందుమొలచినచెట్లు త్వరలోఁ జెల్లిగిలికూలుచున్నవి. కొవుననే నదీ తీరమున కిచట 'సికతీల' విశేషణము. ఆచెట్లవలె నానాటఁ ద్వరలో నాశము సమీ పించుచుండుటవలన వానితోడి సామ్య మిట్ల నబద్ధము. అలం. ఉపమఁ

ఉ. తాలిమి మాలి కన్నతలిదండ్రులఁ దోడ మెలంగువారలం

గాలము గోలుపుచ్చె నని శ కానరు ఘోరజరాభరార్తులై

తూలుచు నిత్యసన్ని హిత శ దుర్దశు లై సికతాలగన్నదీ

కూలమహామహీజములశకున్ సరివత్తురు మూఢమానవుల్. 48

తా. మనల, గన్నవాడుపోయి చిరకాలమైనది. మనమెవరితోఁగూడఁ బెరిగి తిమో వారిపుడు తలంపునమాత్రమే యున్నారు. మేమో యిసుకపాఱైన యేటిగట్ల చెట్లవలె నానాటికి నాశము సమీపించుచు నిందె యున్నారము.

అవ. ప్రాణులకు విచారింపఁగా కొంచెమేనియుఁ దీలుపాటు లే దనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆయుర్వృక్షతం నృణాం పరిమితం రాతౌ తదర్థం గతం

తస్యార్థస్య పరస్య చార్థ మపరం బాలత్వవృద్ధత్వయోః॥

శేషం వ్యాధివియోగదుఃఖసహితం సేవాదిభి ర్నీయతే

జీవే వారితరజ్జచఞ్చలతరే సౌఖ్యం కుతః ప్రాణినామ్॥

49

టీ. సృణోఁ = చనుష్యులయొక్క, ఆయుః = ఆయువు, వర్షశతం = నూలుసంవత్సరములుగా, పరిమితం = కొలది పెట్టబడినది-బ్రహ్మచేతననిశేషము, తదరం = దాని సగము-ఏబదిసంవత్సరము లనుట, రాత్రో = రాత్రియందు, గతం = పోయినది-ఇంద్రియ వ్యాపారము లుడిగియుండు నిద్రాదశచే గలితమైనదనుట, తక్కినదైన, పరస్యతస్య అర్థస్య = తక్కిన ఆసగముయొక్క-మేలుకొని కడవు కడమ యేబదిసంవత్సరములయొక్క యనుట, అపరం = మఱియొక, అర్థం = సగము-అనగా నిరుపదియైదుసంవత్సరములనుట, లేక, సకారమువలన 'తస్య అస్య అరం; పరస్య అర్థస్య అర్థం' అనిరెండుగా విభజించుకొని 'తస్య = ఆయేబదియొక్క, - అర్థస్య = సగముయొక్క - అనగా నిరుపదియైదింటియొక్క, అరం = సగమును అనగా పండ్రెండునరయు, పరస్య అర్థస్య = (ఆయేబదియొక్క) తక్కినసగముయొక్క, అర్థం = సగమును-పండ్రెండునరయు, బాలత్వవృద్ధత్వయోః = బాల్యవార్ధకములందు, గతం = పోయినది. బాల్యమునందు పండ్రెండునరయు వార్ధకమునందు పండ్రెండునరయుఁ బోయినవని యర్థము-అజ్ఞానముతోఁగూడినబాల్యదశయందును, అశక్తితోఁగూడిన వార్ధకమునందును వృద్ధముగాఁ జెటి పండ్రెండునరవత్సరములు గడచిపోయెనని భావము. ఇటబాల్యవార్ధకముల కాలనిర్ణయమందు రాత్రులు గణింపఁపడదు. పగళ్లుమాత్రమే కైకొనబడినవికొన చెటి పండ్రెండునర యనగానిది వట్టిపగళ్ల మొత్తమేయగును. రాత్రులతోఁగూడ గణించిన చెటి యిరుపదియైదువత్సరము లగు నని యూహించునది. శేషం = తక్కినది-మిగిలిన యిరుపదియైదువత్సరములనుట, వ్యాధివియోగదుఃఖసహితం సత్ = రోగములయొక్కయు పుత్రకళత్రాదుల నెడఁబాయుటలయొక్కయు దుఃఖములతోఁగూడిన దగుచు, సేవాదిభిః = కొలువు మొదలైనవానిచేత-పొట్టపోసికొనుటకు విత్తవంతులఁ గొలుచుట మున్నగు కష్టకర్మములచేత ననుట, నీయతే = కడపఁ బడుచున్నది. కాబట్టి, వారి...తరే-వారితరజ్జ=నీటికరుళ్లవలె, చఞ్చలతరే=మిక్కిలియసిరమైన, జీవే=ఆయువునందు, ప్రాణినాం=ప్రాణులకు, సౌఖ్యం = సుఖము, కుతః = ఎక్కడిది - వట్లును సుఖము లేదనుట; విచారింపగా ప్రాణులకు రవ్వంతసుఖముఁ బొందుటకును దీలుపాటు లేదని భావము.

ఉ. ఆయువు నూలువత్సరము శ లందు సగంబు నశించె నిద్రచే

నాయఱలో సగంబు గత శ మయ్యెను బాల్యజరాప్రసక్తిచే

బాయక తక్కినట్టిసగ శ బాలు గతించుఁ బ్రయాసవృత్తిచే

నాయువు చంచలం బగుటఁ శ బ్రాణుల కెట్లు సుఖంబు చేకులున్.

తా. మనుష్యులకాయుష్కాలము నూ డే - డ్లకొలదిగా నేర్పలుపబడియున్నది. ఆ మ సగము (వీబదియేండ్లు) ఇంద్రియవ్యావారములేని నిద్రాదశ గలరాత్రు యందుఁ బోయినది. మిగతెసగమునందు సగము (ఇరువదియేండ్లు) అజ్ఞానముతోఁ గూడిన బాల్యముచేతను అశ కితోఁగూడిన ముడమిచేతను జరుపబడినవి. మిగిలిన సగ మో (యిరువదియేండ్లు) రోగములు వియోగములు మున్నగువానివలనని దుఃఖములం బశ చు నుదా హరణమునకై కొలుపునేయుట మొదలైన కష్టములందుఁ గడపబడినవి. ఆయుడో ఏటికిరుక్కవలె సతిచగచలమైనది. అదియు నట్లు జరుపబడెనేని ప్రాణాలప సుఖము కలుగుట కివకాశ మెక్కడిది?

అవ. బాల్యాదిదశలను వరుసగా బొందుచు మనుజు లందఱును మృతిం దుందుచున్నారని చెప్పి యుపసంహరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ క్షణం బాలో భూత్వా క్షణమపి యువా కామరసికః

క్షణం విష్టే హీనః క్షణమపి చ సంపూర్ణ విభవః ।

జరాజీరై రజై ర్నట ఇవ వలీమణ్డతతను

ర్నరః సంసారాన్తే విశతి యమధానీయవసికామ్॥

50

టీ. సంసారము-మనుష్యుడు-మనుష్యులైనారుననుట, నట ఇవ=న ర్తమనివలె, క్షణం= క్షణమాత్రమున-స్వల్పకాలమనుట, బాలః=బాలుడు, భూత్వా=అయి, క్షణమపి= క్షణముననే, కామరసికః=సున్నధునిచే రసజ్ఞుడైనవాడగు - శృంగార రసాభిజ్ఞుడగు, యువా=వయసుకొడు, అయి, క్షణం=క్షణములోన, విష్టే=ద్రవ్యములచేత, హీనః= తక్కువయైనవాడు-దరిద్రుడనుట, అయి, క్షణమపిచ=క్షణముననే, సంపూర్ణ విభవః= పరిపూర్ణమైన సనము గలవాడు, 'అర్థై రై విధివాఅపి' అని విధివశబ్దము ధనపర్యాయముగా నునుచు, అయి, జరాజీరైః=ముదిమిచే జీర్ణించిన-సంధులబిగితిప్పినట్టి యనుట, అజైః= ఆవయవములచేత, వలీ...తనుః-వలీ=ముడుతలచే, మణ్డత=అలంకరింపబడిన-గుర్తిపఁ బడిన యనుట, తనుః = దేహముగలవాడును, అయి, నటుడు బాలుడుగాను, యౌవనవంతుడుగాను, ధనితుడుగాను, దరిద్రుడుగాను, వృద్ధుడుగాను స్వల్పకాలమున నాయావేషములు దాల్చునట్లు మనుష్యుడ నాయా బాల్యకౌమార్యవృద్ధులు స్వల్ప స్వల్పకాలములే తొల్పినవాడై కడపట వార్ధక్యమునుజూచి యనుట, సంసార అన్తే= బాల్యయౌవనాదిరూపసంసారముయొక్క కడపట యని సరపక్షము-నాట్యప్రవర్తనా డెబరముకడపట యని నటపక్షము, యమ...యవనికొం-యమధానీ=యమునిరాజధాని యునెడు-సంయమని యనెడు, యవనికొం = తెలు, విశతి=చొచ్చుచున్నాడు-మృతుఁ డగు చున్నాడనుట-తెచ్చొచ్చు చున్నాడని నటపక్షము. అలం. ఉపమ.

ఉ. బాలకుడై క్షణంబు యువశ్రభావయుతుండయి కొంతకాలము
ద్వేలదరిద్రుడై క్షణము శ్రవిత్తనమన్వితుడై క్షణంబు జీ
ర్ణాలసగాత్రుడై నట్లునిత్యుట్ల నటించి తుదికి నరుండు యా
మ్యాలయనామ మైన తెరతయందుఁ జొరంబడు సత్వరంబుగన్.

తా. మనుష్యుఁ డొకనర్తకునివలె నొకేతెకాలము బిడ్డగాను, కొంతకాలము
కామసుఖము లనుభవించు పడుచు వాడుగాను, గొంతకాలము దరిద్రుఁడుగాను,
మఱికొంతకాలము సంపద పెంపొందినవాడుగాను, గనబడి ముదిమిచే నంగములబిగి
నడలి యొడలెల్ల ముడుతలువడినవాడై యానర్తకు, డాటతుదను దరవొచ్చి మఱు
గె నట్లు తానును సంసారము కుదను యమవృక్షముసొచ్చి మాటుపకుచున్నాఁడు.

ఇది వైరాగ్యశతకమున కాలమహిమానువర్ణన మన్నది
పంచమదశకము.

భర్తృహరిసుభాషితము-యతిన్యవతినంవాదవర్ణనము.

అవ. ఇం దెవఁడేనొకఁ డొకానొకభాగ్యవశమునఁ గాల మిట్లు
విషమ మైనదని యెఱింగి విరక్తికొంది యతి యగునేని వాఁ డప్పుడు
నిరపేక్షుడై జగజ్జాలమును గడ్డిపరకవలెఁజూచుచు రాజుననువర్తించుట
రోసి యారాజుతో సంవాదముసేయ శక్తుం డగును గాని మఱొక
విధమున నట్లు శక్తుండు గానేరఁడు. కాబట్టి రాజునేని సరకుసేయ
నంత నిరంకుశత్వముగల యతిభావ మవశ్యముం బడవలయు నని వివేకి
జనులకుం దెలుపుటకై యతినంవాదప్రకారముం జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ త్వం రాజా వయ మప్యపాసితగురుప్రజ్ఞాభిమానోన్నతాః

ఖ్యాత స్త్యం విభవైర్యశాంసి కవయో దిక్షు ప్రతన్వన్తి నః |

ఇత్థం మానధనాతిదూర ముభయో రప్యవయో రస్తరం

య ద్యస్మాసు పరాశ్మభోఽసివయమప్యేకాన్తతోనిఃస్పృహః |

టీ. త్వం = నీవు, రాజా = రాజువు, వయమసి = మేమును, ఉపా...న్నతాః =
ఉపాసిత = సేవింపబడిన, గురు = గురువుచేలభించిన, ప్రజ్ఞా = కార్యాకార్యవివేకముగల
బుద్ధియొక్క - లేక, త్రికాలగోచరబుద్ధి విశేషముయొక్క. అభిమాన = గర్వముచేత -
అతిశయముచేతననుట, ఉన్నతాః = హెచ్చైనవారము, త్వం = నీవు, విభవైః = విశ్వర్యముల
చేత, ఖ్యాతః = ప్రసిద్ధుడైనవాడవు. నః = మాయొక్క, యశాంసి = కీర్తులను, కవయో =
విద్వాంసులు.

దిక్షు=దిక్కులయందు, ప్రతన్వర్తి=మిక్కిలి విస్తరింపజేయుచును-కొబ్బటి మేమును
బ్రసిద్ధుల మైచవారమే యుట. ఇత్థ=ఈప్రకారమున, మానక = శత్రువులచూనము
ఘండించువాడ, ఆవయోశి ఉభయోరసి = పునయిరువురకును. అన్తం=తారతమ్యము,
న అతిదూరం=మిక్కిలి దక్షిణదిక్కు-మిక్కిలి యెచ్చెనదికొదనుట, ('మాన ధనాతి
దూరమ్' అనుట, మానధన=మానముచేతను ధనముచేతను, అతిదూరం = మిక్కిలి
దవ్వయినది-అనగా మేము ప్రజ్ఞాభిహూనము గలవాము నీవు ధనము గల వాడవు
కొబ్బటి పునయిరువురకు దాంతమ్యము మిక్కిలియుగలదని యర్థము), అస్మాను=
మాయము, పరాజ్ఞుభిః = అవరములేనివాడవు, అసియది = అగుదువేని, పరుమసి=
మేముగూడ, ఏకాంత్యః = త్యంతము, నిశ్చుహః = స్పృహలేనివారము - నీ
యెడ నాదరము లేని వరము-లేక విహికవిషయములగుర కలేనివారము. అనగా మాకు
నైహికి పయములగు దావతయు స్పృహలేమగాన నీయనాదరముపలన మా కేమ
మంతయు బాధ లేదని భావము.

ఉ. రాజవు నీవు మేము గురురరాట్కలిత ప్రతిభాభిమాన వి
భ్రాజిమహోన్నతాత్ములము శ భన్యధన ప్రథితుండ వీవు న
గ్రాజి నుతించు మాయశమురదవ్యసుమిరా మనవాసి మమ్ము ని
ర్వాజశః జూడవేని యనురరాగము మామను లేదు నీయెడన్.

అ. నీవు రాజవు. మేమును గురుసేవచే బడసిన ప్రజ్ఞానిధనముచే నతిశయించిన
వాము. ఏ దైశ్శస్త్రియులచే బ్రసిద్ధుడవు. మాకీర్తులను గవులచే నలుగడల వ్యాపితమై
యున్నదిగాన మేమును బ్రసిద్ధులమే. కొబ్బటి పును మాకును దాంతమ్యము విశేష
యుగాలేదు. నీవేయెక్కుడని తలచుకొని ఏమయెడ ననాదరము చూపుచువేని యుంచును
మాకుగూడ నాదర మినును తయులేదు. మే మైహికవిషయము లన్నిటియందు
రక్తియే లేనివారము గాన యునాదరముపలన మా కేమి నష్టియుఁ గలుగదు నుమి.

అవ. చెప్పినవిషయమునే మఱొకరీతిని జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ అర్థానా మీశిషే త్వం వయమపిచ గిరా మీశ్మ హే యావదర్థం
శూర స్త్వం హేదిదర్పవ్యుపశమనవిధా వక్షయం పాటవం నః |
సేవ న్నే త్వాం ధనాఘ్నామతిమలహతయే మామపి శ్లోకుకామా
మయ్య ప్యాస్తా నతేచే త్వయి మమసుతరామేషరాజన్తతోఽస్మి॥

టీ. త్వం=నీవు, అర్థానాం=ధనములకు, ఈశిషే = ఈశ్వరుడగుచువు, వయమ
పిచ=మేమును, యావదర్థం = అరమువఱకు-అర మెంతో యతివఱకుననుట, గిరా=
శాస్త్రవచనములకు, ఈశ్మహే = ఈశ్వరు లగుదుము - సమస్తశాస్త్రార్థవైధివములను
దెలియుచునునుట, త్వం=నీవు, శూరః = శూరుడవు-శత్రువుల నెడలనుట ముదగుట.

సః=మాను, వాది...విధౌ-వాది = ప్రదివాదులయొక్క, దర్ప = గర్వముయొక్క,
 వ్యుపశమనవిధౌ=అడంచువిధానమందు, అక్షయం=నశింపని, పాటవం=శక్తి, ఉన్నదని
 శేషము. త్వం = నిన్ను, ధనాధ్యాయః = ధనాధిపతులు, సేవస్తే = కొలుచుచున్నారు.
 మామసి=నన్నును- మమ్ముననుట. మతిమలహతయే = బుద్ధిబాధ్యముయొక్క నివృత్తి
 కొలుకు, 'యస్తుపర్యటలేదేశాన్ యస్తుసేవేతపణితాన్ | తస్య విస్తారితాబుద్ధి సలబిన్దు
 రివామ్భసి' అనువచనముంబట్టి బుద్ధిశుద్ధిమూలముగా జ్ఞానముం బ్రాసించుట కనుట,
 శ్రోతుకామాః = విననిచ్చగించువారు-శుశ్రూషువు లనుట, 'గురుముఖాచ్ఛోతవ్యమ్'
 అన్నట్లు మాముఖమువలన శాస్త్రశ్రవణము నభిలషించువారు, కొలుతురు. కాబట్టి,
 హేరాజన్=ఓరాజా, లే=నీవు. మయి=నాయందు, ఆస్థానచేత్ = ఆస్థానలేనియెడల,
 మమ=నాకు, త్వయిఅపి=నీయందును, సుతరాం=మిక్కిలియు, (స=కలుగదనుట-
 నీయందును నాకును అదరముకలుగదనుట,) అయితే, ఏషః=ఈసేను, గతఃఅస్మి=
 మఱొకచోటికిఁ బోవుచున్నాను, తాను నిరంకుశుఁ డగుటం దెలుపుటకై 'ఏష'
 యన్నాడు.

చ. ధనపతి వీవు మేము వివిధ ధశుతిపుంజపదార్థతత్త్వశా
 ననులము నీవు శూరుండవు ధ చండతరప్రతివాదిగర్వభం
 జనులము మేము నిన్ను ధనశాలురు మమ్ము భజింతు రాశితుల్
 వినయము సేయవేని పృథివీవర సాగెద మీక్షణంబునన్. 52

తా. రాజా! నీవు ధనములకు సధిపతివి. మేము శాస్త్రవచనములకు వానియశేష
 విశేషార్థములతోఁగూడ సధికారులము. పగతుర నడచుటయందు నీవు శూరుండవు.
 ప్రతివాదుల గర్వమడంచుటయందు మేమును జెడనిపటిమ గలవారము. నిన్ను ధనము
 గోరువారు గొలుతురు. మమ్ము మనఃకలుషములు నశింపుటకు శాస్త్రముల వినఁగోరు
 వారు సేనింతురు. కాబట్టి మనమిరువురము సమానులమే. నాయందు నీ కొదరము
 లేదని నేను నిరపేక్షుడ నగుటచే నీయందు మిక్కిలియు నా కొదరము గలుగదు.
 కాన యిదే నే నొండొకచోటికిఁ బోయెద.

అవ. 'మఱొకచోటికిఁ బోయెద' మనుట యెట్లని యడుగఁగా
 మేము నిత్యసంతుష్టాంతరంగుల మగుటచే 'నెచటికిఁ బోయినను గష్ట
 మేమియు నుండ దనుచున్నాడు.

శ్లో॥ వయ మిహ పరితుష్టా వల్కలై స్త్వం దుకూలైః

సమ ఇహ పరితోషో నిర్విశేషో విశేషః |

స తు భవతు దర్శిదో యస్య తృష్టా విశాలా

మనసి చ పరితుష్టే కోఽర్థవాన్ కో దర్శిదః ||

టీ. ఓరాజా ! వయం = మేము, ఇహ = ఇందు-లేక, యిపుడు, పల్కులై = నా
 కలచేత, పరితుష్టః = తృప్తినిొందినవాగము, త్వం = నీవు, దుకూలైః = పట్టుపుట్టుముల
 చే, (పరితుష్టః = తృప్తినిొందినవాడవు అని విపరీణామము.) ఇహ = ఇందు, పరితోషః =
 సంతోషము, సమాః = నీకును మాకును సమానమే. విశేషః = విశేషము-నీకును మాకును
 భేదమగుట, నిర్విశేషః = విశేషములేది-భేదగహితమైనదగుట - మనమిదటిసంతోష
 ములకుఁ దాగతమ్యో మేమియు లేదగుట, కింతు = అయితే, యస్య = ఎవనికి, తృప్తా
 ధనాశ, విశాలా = విరివియైనదో, సః = వాఁడు, దరిద్రః = పేద, భవతు = అగుఁగాక-మతో
 కఁడు దరిద్రుఁడు గాఁ డగుట. ఎట్లనఁగా, మనసి = మనస్సు, హతుష్టేచతి = తృప్తి
 బొందిన దగుచుండఁగా, కః = ఎవఁడు, అర్హాన్ = ధనవంతుఁడు, కః = ఎవఁడు,
 దరిద్రః = పేదవాఁడు-ఎవఁడును గాఁడగుట, మనస్సు తృప్తినిొందియుండఁగా లాభా
 లాభములు కెందును సమానములే యగుటంజేసి యట్టిమనస్సుగలవాఁడు ధనివంతును
 గాఁడు దరిద్రుఁడునుగాఁ డనిభావము. మేము సట్టివాగమే కాన మఱొకటికిఁ బోయి
 నను మాకును గష్టము లేదని భావము.

చ. కలితదుకూలవస్త్రములు శ గట్టిననీకును జీర్ణవల్కలం

బులు ధరియించుమాకును బ్రహ్మోదము తుల్యములేదు వావి య
 గ్గల మగుతృష్ణ యెవ్వనికి శ గాఢదరిద్రుఁడు వాఁడు లేమియుం
 గలిమియు నేల సమ్మదవిశ్రాంతస్వరమానసు లై నవారికిన్. 53

తా. రాజా! మాకు నాగలచేతనే తృప్తి. నీకుఁ బట్టుపుట్టుములచేదృప్తి. కాన
 మరయిరువురసంతోషములును సమానములుగానే యున్నది గాని వానియం దేతార
 తమ్యమును గానము, ఎవనికి ద్రవ్యమందుఁ బేరాసయో వాఁడు దరిద్రుఁడుఁ గాని,
 మనస్సు తృప్తినిొందియుండువానికి ద్రవ్యమును లేదు దారిద్ర్యమును లేదు.

అవ. అయినను శరీరయాత్ర దుర్జనులను గొలువకయే మఱొ
 కవిధమున జరుపఁగూడును గాన నాదుర్జనులు మాయెడల వినయము
 లేక నడచుకొన్నయెడల దానిని మేము సైంపజాల మచుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఫల మల మశనాయ స్వాదు పానాయ తోయం

క్షీతి రపి శయనార్థం వాససే వల్కలం చ|

నవధనమధుపానభ్రాంతస ర్వేన్ద్రియాణా

మవినయ మనుమన్తుం నోత్సహే దుర్జనానామ్॥

54

టీ. ఫలం = పండు, అశనాయ = (శరీరధారణమునకైన) భోజనముకొఱకు,
 ఆలం = చాలును, స్వాదు = తియ్యవి, తోయం = నీగు, పానాయ = (దప్పి నడంచుటకై)
 త్రాగుటకు, చాలును, క్షీతిరపి = భూమియు, శయనార్థం = పరుగుడుటకు, చాలును,

వల్కలంచ=నాగయు, వాసనే=(కప్పకొనుటకై) పుట్టముకొనిటకు, చాలును. ('శయన మవనిపుష్పం వల్కలేవాసనీచ, అనుచో, అవనిపుష్పం=భూతలము, శయనం=పడుక, వల్కలే = రెండునాగలు, వాసనీచ = రెండువస్త్రములు - పడుకకు రిత్తనేలయుఁ గట్టుకొనుటకు రెండునాగపట్టులును జాలు నని యర్థము.) కొబ్బటి, నవ...యాణాం-నవ=కొత్తగాఁ గలిగిన, ధన=ద్రవ్య మనెడి, మధుపాన = మద్యముఁ ద్రాగుట చేత, భ్రాస్త=దారితప్పిన-తడఁబాటునొందిన, సర్వే = సమస్తమైన, ఇన్ద్రియాణాం = ఇంద్రియములు , గలవారికి-మద్యము త్రాగుటచే నెట్లో నడిమంతరమున వచ్చిన ధనము చేతను అట్లే ఇంద్రియములు తడఁబడునుగనుక నవధనము మద్యపానముతోఁ బోల్పఁ బడినది, ఇట్టివారైన, దుర్జనానాం=దుష్టులయొక్క, అవినయం = అడఁకువలేమిచి-ఉద్ధృతిననుట, అనుమస్తుం = అంగీకరించుటకు, న ఉత్సహే = ఉత్సహింపను-పూనననుట. బ్రదుకుటకు గత్యంతరముండఁగా వారియుద్ధతిని సైచుకొనవలసినదేలయని భావము.

చ. ఫలములు చాలు జీవికకుఁ గ బానముసేయ జలంబు చాలు వల్కలములు చాలుఁ గట్టుట కీరలాతలముల్ శయనింపఁ జాలు నిష్కలనవవి త్తశీధురసకపానవిజృంభితమోహలీనచిత్తు లగునికృష్టభూపతులకదుర్ణయ మించుకయున్ సహింతునే. 54

తా. దేహధారణమునకై భుజించుటకుఁ బగడ్డా చాలును. దప్పితీటఁద్రావుటకుఁ దియ్యనిసీరుచాలును. పరుండ్లుటకు వట్టినేల చాలును. కట్టుకొనుటకు నాగలు చాలును. ఇట్లు దుర్జనలను గొలువకయే దేహయాత్ర జరుపుటకు నయితకలిగియుండఁగా నడిమంతరపుసిరిచేఁ గన్నుఁగానక కల్లుద్రాగినవానివలె ఇంద్రియములెల్లఁ దడఁబడుచుండు దుర్జను లుద్ధతిం జూపిరేని దాని నెట్లును నైపజూడను.

అవ. ఈయర్థమునే వేటొకవిధమునఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ *అశ్నీమహి వయం భిక్షా, మాశావాసో వసీమహి
శయామహి మహీప్యషే, కుర్వీమహి కి ష్ఠిశ్వరైః॥ 55

టీ. వయం=మేము, భిక్షాం = భిక్షుస్సమును, అశ్నీమహి = భుజింతుము. ఆశావాసః = దిక్కుల నెడిపుట్టమును, వసీమహి = కట్టుకొందుము-దిగంబరుల మగుదుమనుట,

* ఇందుఁ బ్రతిపాదింపబడిన సితియే బ్రహ్మనిష్ఠకు లక్షణము. ఇదియే 'యేన కేన చిదాచ్ఛన్నో యేన కేనచిదాశితః! యత్ర క్వచన శాయీ స్యాత్తందేవా బ్రాహ్మణం : దుః' అని మహాభారతోద్యోగపర్వమునను, 'సంవీతో యేన కేనాశ్న స్ఫృత్యం వాభిక్ష్యమేవవా శయానో యత్ర కుత్రాపి సర్వాత్నా ముచ్యతేత్ర సః', అని శివగీతయందును జెప్పబడియున్నది.

మహీప్యషే = భూతలమున-వట్టివేలమీద ననుట, శయ్యామహి = పరుండుగుము. కా-
బట్టి, ఈశ్వరైః = అధిపతులతో-రాజులతో, కిం=ఏమి, త్వష్టమహి=చేయగలము -
వారివలన మాకేమియుఁ బ్రయోజనము లేదని భావము.

తే. చేరి భిక్షాన్న మారగిం శ చెదము మేము

కట్టెదము దిక్కు-లనియెడి శ కలిత శాటిఁ

బవ్వళించెద మిల యను శ పాన్పుమీద

నేమికార్యము మాకు న శ రేంద్రులందు.

55

తా. బిచ్చమెత్తి పొట్టబ్రోచికొందుము. దిక్కులనే పలుసగాఁ గట్టుకొం-
దుము. వట్టివేలమీదఁ బరుందుము. ఇట్టిమాట రాజులతోఁ బడేమియులేదు.

అవ. తాము గాజును దర్శించుటకుఁ దగువారము కా మని
తెలుపుమిషచే నాతని నిందించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ న నటాన విటాన గాయకా, నచసభ్యేతరవాదచుష్పవః ।

నృప మీక్షితుమత్ర కే వయం, స్తనభారానమితా నయోషిత ॥

టీ. వయఁ=మేము, నటాః=నటులము, న=కాము - నినిధవేషములు ధరించి
విచిత్రనాట్యములచే నయనానందము గూర్చువారము గామనుట, విటాః = విటులము-
ముఖస్తుతులుసేయువారము-లేక, నాయకునకు నాయక ననుకూలింపజేయు* ఏకవిద్యు-
లగు విటులమనియు నర్థము, న=కాము, గాయకాః=పాదావారము-నగీతకుశలులమె-
కర్ణానందము సేయువారమనుట, న=కాము, సభ్యే...చుష్పవః-సభ్య ఇతర=సభనుల
కంటె నితరులైనవారియొక్క - ఏవగింపుమాట లాడువాకేకాని శాస్త్రసంవాదులు
కానివారనుట, ఇట్టివారియొక్క, వాద=వాక్యములచేతఁ చుష్పవః = సమరులపె న
వారము-మనస్సునకు వినోదముకలిగించు హాస్యకారుల మనుట, న = కాము. (సప-
ద్రోహనిబద్ధబుద్ధయః అనుచో ఇతరులను ద్రోహముసేయుటయందు మిక్కిలి కట్టబడిన
బాదులు గలవారు, న=కాము. అనియర్థము), స్తనభార ఆనమితాః = చన్నులబరువుచేఁ
గొంత వంగిన, యోషితః = స్త్రీలును, న=కాము. సరంభిసంభోగమునకుఁ దమి-
కొల్పువారమును గామనుట, కాబట్టి, నృపం = రాజును, మీక్షితుం = చూచుటకు

* నాయకులకునాయక లనుకూలించుటయందు సహాయులగువారు వీరమృత, విట, చేట, విదూషకు లని నలుగురు. అందు, 'కిష్కిమానః వీరమర్దః ఏకవిద్యో విటః స్మృతః' సనానకుశల శ్చేటో హాస్యప్రాయో విదూషకః' ప్రధాననాయకునికి గూఢము లందుఁ గొంతతిమ్మవయ్యినవాఁడు వీరమర్దుడు. నాయకుని తపయుక్తిమాలగు స్మృతి గీతాదివిద్యలయం దొకవిద్యమాత్ర మెరింగినవాఁడు ఏకవిద్యుఁ డనబడు విటుడు. తక్కిన వారిలక్షణములు నుగమములు.

దర్శనమునేయుటకనుట, అందు - ఈచెప్పబడిన నటవిటానులందు, వయఁ = మేము, కే=ఎవ్వరము-వారిలో నెవ్వరును గామనుట. వారిలో నొకరుగా నుందుమేని రాజదర్శనమునకు యోగ్యులగుదుమని భావము. రాజు అసభ్యులకే యవకాశ మొసంగునుగాని సభ్యులకు గలదు తన్నింద సూచితమగుచున్నది. ('నృపసద్గతి నామకే పయమ్' అనుచో నృపసద్గతి=రాజునింట, వయఁ=మేము, కేనామ=ఎవరుదా నగుదుము - ఎవ్వరును గామనుట, ఎందులకును గొఱగా మని భావము).

క విటగాయక నైతండిక

నటజనులము గాము పృథుఘృత సస్తననమితో

త్కటవారకాంతలము గా

మటుగావున నృపునిఁ జూడ తగునే మాకున్.

56

తా. రాజదర్శనముం బడయుటకుఁ గంటి కింపుగా వేసములు వెచి వింతలుగా నాడు నటులైనను, నాయక లనుకూలించుటయందు సాయపడు విటులైనను, జైవికింపుగాఁబాడు గాయకులైనను, ముఖిస్తుతులు మదికింపుగాఁ బ్రేలుచుండువారైనను, రతినుభి మొసంగు బలితంపుగబ్బిగుబ్బలాండ్రయినను గావలయు, వీరియందు మేమెవ్వరమును గాము. కాన రాజును దర్శింప మేము దగువారము కాము.

అన. రాజునిందయే నాలుగుశ్లోకముల విస్తరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ విపులహృదయైర్ధన్యైః కైశ్చిజ్జగజ్జనితం పురా

విధృత మపరైర్దత్తం చాన్యైర్విజిత్య తృణం యథా

ఇహ హి భువనాన్యన్యే ధీరా శ్చతుర్దశ భుజ్జ తే

కతిపయపురస్వామ్యే పుంసాం క ఏష మదజ్వరః ॥

57

టీ. విపులహృదయైః = ఉదారములైనమనసులు గలవారగు, కైశ్చిత్ ధన్యైః = కొందఱు ధన్యులచేత - ధన్యాత్ములగు ప్రజాపతులచేత ననుట, పురా = ముందు-సృష్టి కాలమందనుట, జగత్ = జగము, జనితం = పుట్టింపబడినది. అపరైః = మఱికొందఱి చేత-పాలకులైన విష్ణువు మొదలైనవారిచేత, విధృతం = పాలింపబడినది. అన్యైః = మఱియితరులచేత-పరశురామాదులచేతననుట, విజిత్య = జయింపబడి, తృణంయథా = గడ్డివలె, దత్తం = (బ్రాహ్మణులకు) ఒసంగబడినది, ఇహహి = ఇందే-ఈలోకమందే యనుట, అన్యేధీరాః = ధీరులైన మఱికొందఱు-బలిప్రముఖులనుట, చతుర్దశ భువనాని = పదునాలుగు జగములను, భుజ్జతే = అనుభవించుచున్నారు-ఇప్పుడు ననుట, కతిపయపురస్వామ్యే = కొన్నిపట్టణములయొక్క యధిపతిగా నుండుటయందు - కొన్నిపట్టణము లేలఁ గలుగఁగానే యనుట, పుంసాం = మనుష్యులకు, ఏషః = ఈకనబడుచున్న, మదజ్వరః = మద మనెడి జ్వరము - నర్పాలిశయ మనుట-మదము బుద్ధిభ్రంశము కలిగిం

చుటచే జ్యోముగా రూపింపబడినది, కః = ఏమి, ఎందుల కనుట, వాని కీ పెనుగ
గ్వమువలనఁ బ్రయోజనము లేదని భావము.

ఉ. అంచితబుద్ధు లైనమనుజుజాధిపతుల్ జగ మెల్లఁ దొల్లి ని
ర్మించిరి దానిఁ గొందఱు భరదించిరి యిచ్చిరి గొందఱు
న్మించి జగంబు లన్నియును నెమ్మిభుజించుచుఁ గొందఱుండఁగాఁ
బంచపట్టణేశుల క్రపారమదజ్వర మింత యేలేకెన్.

57

తా. ఈ జగత్తు మొదట నుద్భవించునప్పులగు కొందఱు ధన్యులచే నృజంసఁ
బడినది. పిదప మఱికొందఱిచే నిది పాలింపబడినది. ఆవ్వల మఱికొందఱు దీనిని
జయించి గడ్డిపరకవలె దానము నేసిరి. ఇప్పుడును మఱికొందఱు ధీరులు పరునాలుగు
లోకములను బాలించుచున్నారు. మహాత్ము లిట్లుండగా నేవో నాలుగయిదు పట్టణము
లేలునంతపదవి కలిగెనా మనుజులు మదాంధు లయి కన్నుఁ గానకుందురు.

స్తో| అభుక్తాయాం యస్యాం క్షణమపి న యాతం నృపశతై
ర్భువ స్తస్యా లాభేక ఇన బహుమానః క్షేతిభృతామ్|
తదంశస్యా ప్యంశే తదవయవలేశేఽపి పతయో
విషాదే క ర్తవ్యే విదధతి జడాః ప్రత్యుత ముదమ్||

58

టీ. నృపశతైః = వందలకొలదిరాజులచేత, యస్యాం = ఎది ఏభూమి యనుట,
అభుక్తాయాం సత్యాం = అనుభవింపబడని దగుచుండఁగా, క్షణమపి = క్షణమంతకాల
ముకూడ, యాతం - జరుపబడదో - ఏది క్షణకాలమైనను రాజుల నేపలచే నెలబడ
పడినది కాదో యనుట - దేనిని ప్రతిక్షణమును రాజులు పెక్కింఁగు నేలుచునే
యుందునో యనిభావము, తస్యాః ప్యంశః = ఆభూమియొక్క, లాభే = ప్రాప్తయగు -
క్షణము నేపుకూడ సవకాశములేక పెక్కిఁ గ్రురాజులచే ననుభవింపబడుచునే యుండు
నట్టిభూమిని బడయుటవలన ననుట, క్షేతిభృతాం = రాజులకు, బహుమానః = పత్తి-
గము - పేర్చి, కఇవ = ఏమిదా - ఏమియులేదనుట - అందఱికి నిది సాధారణమైయుండుటచే
నేరాజునకును దీనివలన నొకయతిశయము కలుగదనిభావము. అయితే, తదంశస్య =
ఆభూమిలోని భాగముయొక్క, అంశేఽపి = భాగమునందును, తదవయవలేశేఽపి -
తతో = ఆభాగముయొక్క, అవయవ = ఒకకొంతభాగముయొక్క, లేశేఽపి = ఒక్కొంత
యందును - ఓవ్వంతమాత్ర మైనయొక మూలయగు ననుట, పతయః = అధిపతులు -
రాజులు, విషాదే = దుఃఖము, క ర్తవ్యే సతి = చేయదగినదై యుండఁగా - మిక్కిలియుం
గొంచెమైన భూభాగమునకే మన మధిపతులెతిమి దాయని దుఃఖపడవలసియుండఁగా
ననుట, జడాః సంతః = మందులై - బుద్ధిహీనులైయునుట, ప్రత్యుత = విషేతముగా -
విషాదముపడుటమ మాటుగా ననుట, ముదం = సు తోషము, విదధతి = చేయుచును.

భూమియో పెక్కండ్రచే నెడతెగక భుజింబబడుచుండునది. అదియును బూరముగాఁ గాక అందు నేదోయొకపాలులోఁ బాలుగాని, ఆపాలులోనొక పాలెనచోటిలో నేదోయొకమూలగాని తను కేలుటకుఁ గలిగినా యిసీ ! పెక్కండ్రచే భుజింపబడిన దానిలోని పాలిలోను మిక్కిలి యలగతిపొనికి మనము పతులమైతిమే నుచి దుఃఖింపక మనము రాజులమని యుబ్బుచున్నాము. వీరియవివేక మే మనవచ్చునని యాశ యము. 'ప్రత్యుతే త్యుక్తవైపరీత్యే' అని గణవ్యాఖ్యానము.

చ. ఎడ నిమిషంబు లేక ధర్మణీశశతంబు భుజించు చున్నయి
ప్పుడమి లభించినన్ మహిమ శ పొందునె రాజుల నేల తున్నలో
నడరు లవంబులోఁ దునియత్రయం దొకమూలకు నాథు లైనవా
రడలక నైపరీత్యమున శ హర్షముఁ జెందుదు రెంత మందులో. 58

తా. భూమండలమంతయుఁ బ్రతీక్షణమును పెక్కండ్రు రాజులచే నేలం బడుచునేయుండునది కాని వారు దాని నేలనిక్షణ మొకటియులేదు. కాంతి యిట్టి భూమియంతయుఁ గలిగినను రాజులకేమతిశయమును గలుగదు. ఇట్టిభూమిలోని భాగములో నొక పాలుగాని, యాపాలిలోని యొకపాలుయం దొకానొకమూలగాని యెలఁ గలిగినంతనే మాధులు కొందఁ జతయల్పమునకుఁ దాము పతులైందలప వడుటకు మాటుగా మిక్కిలి యుబ్బునొందెదరు. ఏమి వీరియవివేకము !

అవ. క్షుద్రులగు రాజులవార్త యటుండఁగా వారిని యాచించి
బ్రతుకువారు. వారికంటెఁ బరమక్షుద్రులని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మృత్ప్రియో జలరేఖయా వలయితః సర్వోఽప్యయం న న్వణుః .
స్వాంశీకృత్య సపవ సంయుగశ్చై రాజ్ఞాం గణై ర్భజ్యతే |
నో దద్యుర్దదతేఽథవా కిమసి తే క్షుద్రా దరిద్రా భృశం
ధిగ్ధిక్తాన్ పురుషాధమాన్ ధనకణం వాఞ్చన్తి తేభ్యోఽపియే॥ 59

టీ. జలరేఖయా = సముద్రాకారముగానుండు నీటిరేకచే, వలయితః = చుట్టబడిన-ముద్రగాఁ గూర్చబడిన యచి యర్థాంతరము, అయం = ఈ, సర్వోఽపి = సమస్తమునైన, మృత్ప్రియః = భూమియనెడి మట్టిముద్ర - నీటిచేఁ గూర్చబడిన మట్టిముద్రయు బోలె సముద్రజలముచేఁ గూర్చబడిన మట్టిముద్రయగు నీవుడమి యచి చమత్కారము కన్పించెడి, భూమిని మృత్ప్రిండు మనుట అతిశయము కామిని చూపుటకొఁట; జలరేఖిచే వలయితమనుట కొలది యిడరానిదికాక యొకకొలదికి నొనైనదని తెలుపుట కొఁట నని తెలియునది. ఇట్టిభూమి, అనునను = అనువేకదా-మిక్కిలియు స్వల్పమే యగుననుట, సపవ = అదియే - అట్టి యతిస్వల్పమైన మృత్ప్రిండ మాత్రమే మనుట, రాజ్ఞాంగణైః = రాజులసమూహముచేత, సంయుగశ్చైః = హింసాప్రచురములైన వందల

అదియుదములచేత, స్వాంశీకృత్య = తమతమ భాగములుగాఁ జేయబడి-తమతమ
 తభాగములుగా భాగించుకొని యనుట, భుజ్యతే = అనుభవింపఁబడుచున్నది.
 ('స్వాంశీకృత్య తమేవ సజ్జరశతై రాజ్ఞాం గణా భుజ్యతే' అనుచో రాజులసమూహములు
 వందలకొలదియుదములచే దానినే తమతమవిగాఁ జేసికొని యనుభవించునని యర్థము).
 తే=వారు-ఘామి సతయుఁగాక నగుదులో నొకొకపాలురు బొందుటకై యనేక
 ప్రాణులను జంపునట్టి యారాజులు, కినుపి=కొంచెమైనను, నోదద్యుః=(ఇక)ఇయ్యగు,
 అధవా=శివ, నోదదశే=ఇప్పుడిచ్చుచున్న వారు గారు. కాబట్టి, భృశ = మిక్కిలి;
 త్సుద్రాః = నీచులు, దర్ద్రాః = పేదలును, అగుదురు, అనేక యుద్ధములబడి
 యార్జించినప్పు ట్పెండమును సమభవించువా రగుటచే త్సుద్రులును, దానియందుగూడ
 నశియిలే గలవారుగాన దర్ద్రులునని భావము. కావుననే యొకరికిప్పుడును బెట్టరు,
 మరెప్పుడును బెట్టవారు అని యర్థము. తేభ్యోఽసి=ఇట్టివారి వలనఁగూడ, యే=ఎవరు,
 ధనకా=ప్రవృత్తేశమును-అధికముగా నొసగు ధాతృత్వము లేమిచే అత్యల్పధనము
 ననుట, వాఙ్మన్తి=వోరుచు, తా=పురుషాధమా=ఆ విక్రష్టమనుస్థులను-అట్టి
 వారి గూర్చి యనుట, ధక్ధక్=నీనీ-మోచేతిక్రింది నీటిని ద్రాగునట్లు అతీరిచిమైన
 యిట్టియాచన సేయువా రారాజులకంటెఁ బామనీచులు గాన ఇమ్మడిగా వారు
 నిమ్మలని భావము. తమతమ కాలినపాట్ల ప్రోచికొనుటయే ప్రయోజనముగాఁ జేసి
 పురుషాధములను గావించుక్షుద్రయాన్ధు దూలఁబుచ్చి స్వతస్సిద్ధానందముచే నేకలంక
 లేనినెమ్మో నొదిచి పురుషాత్తములను గావించుచుతిత్వమే బ్రతుకుఁ దెరువుగాఁ
 గయికొనవలయు నని భావము.

చ. తగ జలరేఖచే నలుండు తలం బగుకొంచెపు మంటిమున్నకై
 జగడము లాడి యాడి పెలు త చక్ష విభజించి భుజించు చున్నదు
 ర్భగన్యపు లిచ్చువారె తలం త పం గడు నీచులు వారియందు నొ
 ప్పగ ధనలేశకాంక్ష గల త పూరుషులుం గమహీనులే కదా. 59

తా. ఈపుడమి వట్టిపెనుమట్టిముద్దయేకాని వేణుకాదు. అదియును గొలది
 లేనిదికాక నలుగడల సముద్రజలములచేఁ బట్టబడి కొలదికి లోనైయున్నది. అది
 యంతయును మొత్తమునకు మిక్కిలియు స్వల్పమైనదే. ఎలనఁ బెక్కురాజులు లెక్క
 లేనియుదము లాడి దానిని దమతమవిగా రించుకొని యనుభవించుచున్నారు.
 వాఁటామట్టిపెళ్ళకై యటు పోటాడినవారుగాన త్సుద్రులును, అదియును బూర్ణముగాఁ
 గాక యాదొక్కొక్కపాలేగలవారుగాన దర్ద్రులు నగుదురు. కాన వా రొకరి కిప్పు
 డును బెట్టరు; ఇకఁ బెట్టవారు గారు. అట్టివారిని బోయి-యాచించుసీనులు
 వారికంటె నీచులుగాన మతిమతి నిందింపదగినవారే యగుదురు.

అవ. వేయేల, వానిజన్మమే సార్థక మనుచు నిగమించుచున్నాడు
 శ్లో॥ స జాతః కోఽప్యసీ న్మదనరిపుణా మూర్ధ్ని ధవళం
 కపాలం య సోఽచ్యై ర్వినిహిత మలజ్కారవిధయే
 నృభిః ప్రాణత్రాణప్రవణమతిభిః కైశ్చి దధునా
 నమద్భిః కః పుంసా మయ మతులదర్పజ్వరభరః॥ 60

టీ. యస్య=ఎవనియొక్క, ధవళం = తెల్లనైన, కపాలం = తలపునుక, మదన
 రిపుణా=మత్స్యధునికి శత్రువైనశివునిచేత, ఉచ్యైః = పొడవుగా-అన్నిటికంటే సతిశ
 యించినదిగా, మూర్ధ్ని=శిరస్సునందు, అలజ్కారవిధయే = భూషణముగా విధించుట
 కొఱకు-సొమ్ముగాననుట, వినిహితం = పెట్టుకొనబడినదో-శివుడు కపాలశేఖరుడు
 గావునను యుద్ధమున హతులైనవారి కపాలముల నతడు సొమ్ములుగాఁ దాల్చుటం
 జేసియు న త్తవలిపునుక నాదేవుండు సొమ్ముగాఁ దలయందుఁదాల్చునోయని యర్థము,
 *సః=ఆ, కోఽపి=ఒకానొకఁడే, జాతః ఆసీత్ = జన్మించినవాఁ డయ్యెను-సఫలమైన
 జన్మముగలవాఁ డయ్యెను - తక్కినవారిజన్మములు సఫలములైనవి గావని యర్థము.
 అయితే, అధునా=ఇప్పుడు, ప్రాణ...మతిభిః-ప్రాణత్రాణ=జుచ్చములైన ప్రాణములను
 రక్షించుకొనుటయందు, ప్రవణ = ఆసక్తమైన, మతిభిః = మనస్సులు గలవారును,
 కావుననే, నమద్భిః=నమ్మరించువారును, అగు, కైశ్చిత్=కొందఱు, నృభిః=మనుష్యుల
 చేత-కొందఱుమనుజులు బ్రతుకుకొఱకుఁ దమమ మ్రొక్కునట్టి కారణముచేత ననుట,
 ఇచట హేతువునందుఁ దృతీయ, పుంసాం=మనుష్యులకు, అయం=ఈ, అతుల...భరః-
 అతుల=ఎనలేని, దర్ప=గర్వమనెడి, జ్వరభరః=జ్వరాతిశయము-మిక్కుటపు జ్వరమువలె
 తబ్బిబ్బుపఱుచుగర్వ మనుట, కః=ఎమి-ఎందులకనుట, మరణించినపిదపఁగూడ నెవని
 శిరసు ఆదరపూర్వకముగా మిక్కిలి యుపాదేయ మగునో వానిజన్మమే సార్థకము.
 వాడే పురుషోత్తముడు. తక్కినవారెల్ల నిష్ఫలజన్మములును బురుషాధములు నగుదు రని
 భావము.

చ. అతడు సుజన్ముఁ డెవ్వని స ర మంచిత శుభ్రకపాల నుద్రి జా
 పతి కుతుకంబుతోడఁ దల ర పై ధరియించె విభూషణంబుగా
 క్షీతిపయఁ బ్రాణరక్షణము ర సేయుటకై తముఁ జేరి కొందఱా
 నతు లయి రంచు దుర్మదఘనజ్వర మేటికి మానవాళికిన్. 60

* శివుడు యుద్ధహతులైనవారికపాలములు సొమ్ములుగాఁ దాల్చుటగలదు.
 అయిన నిచట నొకవిధముగా తాల్చునట్లు చెప్పబడియున్నది ఇందులకుఁ బ్రమాణము
 గానరాదు. మరియుఁ గపాలములను సగులుగాఁ దాల్చుటేకాని శలయందుఁ దాల్చుట
 విచారణీయము.

తా. ఎవని తెల్లనితలపురుకను శివుఁడు సొమ్ముగాఁ దనతలయందుఁ దాల్చెనో
వాఁ డొక్కఁడే సార్థకజన్ముఁ డయ్యెను గాని తక్కినవా రందఱును సార్థక
స్థులు గారు. ఇప్పుడో కొందఱుమనుష్యులు పొట్టపోసికొనుటకై యెవరేని కొం
ఁడు తమకు మ్రొక్కుదురేని, తామే సార్థకజన్ములుగాఁ దలఁచి కన్ను మిన్ను గానక
త్వీరురు. ఇది యెందులకో తెలియరాదు.

ఇది వైరాగ్యశతకమున యతినృపతिसంవాదవర్ణనమన్నదిషష్ఠదశకము.

భర్తృహృసుభాషితము - మనస్సంబోధననియమనము.

అవ. మనస్సును నియమింపంజాలువాఁడే యతి యగుం గానయతి
ని గుఱించినప్రసక్తి యైనపిదప మనోనియమనముఁ జెప్పం బూని మన
స్సును సంబోధించుచు దాని నియమించుప్రకారముం జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో. *పరేషాం చేతాంసి ప్రతిదివస మారాధ్య బహుధా
ప్రసాదం కిం నేతుం విశసి హృదయ క్లేశకలిలమ్ |
ప్రసన్నే త్వ య్యంతః స్వయ ముదితచింతామణిగుణే
విముక్తః సంకల్పః కి మభిలషితం పుష్యతి నతే ||

61

టీ. హేహృదయః=హృదయసా, ప్రతిదివసం = ప్రతిదినమును, బహుధా = అనేక
విధములచేత, పరేషాం=ఇతరులయొక్క, చేతాంసి = మనస్సులను, ఆరాధ్య = ఆరా
ధించి-తత్కాలమునకుఁ దగిన యనువర్తనములచే అభిముఖములుగాఁ జేసికొని, ప్రసా
దం=తేటదనమును-సంతోషము ననుట, నేతుం = పొందించుటకు, క్లేశకలిలమ్ = కష్ట

* ఈ శ్లోకమున సుత్తరార్థమునకు

‘ప్రసన్నే త్వ య్యంతః స్వయ ముదితచింతామణిగుణే వివిక్తః సంకల్పః కిమ
భిలషితం పుష్యతి నతే ||’ అని పాఠాంతరము. అప్పుడు, అంతః = లోపల, ప్రసన్నేత్వ
య్యంతి = నీవుప్రసన్నమైయూండఁగా, స్వయం=తనంత, ఉదితచింతామణిగుణః = పుట్టిన
చింతామణులసమూహమైనదియు - పెక్కుచింతామణులవలె సకలవాంఛతములనొడఁ
గూర్చుజూలినదియు, వివిక్తః = నిర్మలమైనదియు, అగు, సంకల్పః=ఇచ్ఛావిశేషము,
నీకోరికను దేనిని బూరింపదని యర్థము. నీవు లోనఁ బ్రసన్నమైతివేని పెక్కుచింతా
మణులవంటిదైన నీవిమలసంకల్పము కోరినదానినెల్ల నొడఁగూర్చు నని తాత్పర్యము
ప్రసన్న మగుచిత్త మేది తనలో సొకల్పించిన నది సమకూలు ననుట.

ములగజిబిజిని, కిం=ఏల, విశసి = చొచ్చుచున్నావు? ఒకరిమనస్సు నెట్లో
ముకొవించి కోరికలనొడగూర్చుకొందునందువేని, అంతః=లోపల, స్వయంతఃగిస
ఉది...గుణే-ఉదిత = పుట్టిన, చింతామణిగుణే = చింతారత్నముయొక్క గుణములు
చింతామణివలె సకలార్థములనొసగూర్చునట్టిదెయ్యుట, త్వయి = నీవు, ప్రసన్నేన
ప్రసన్నమగుచుండగా-నీవు ప్రసన్నతనొంది దానివలనఁ జింతామణింబోలె కోరిక
నెల్లనొడగూర్చుజాలినదికాగా ననుట, విముక్తః సజ్కల్పః = త్యజింపబడినకోరిక-
కోరికలనెల్లపరిత్యజించుట యనుట, తే = నీయొక్క, అభిలషితం=కోరినదానిని, కిం=
దేనిని, నపుష్యతి = పూరింపదు-నీవు కోరినవానినెల్ల నొడగూర్చుననుట-మనస్సు ప్రస
న్నతనొందగా కోరుట కేదియుఁగలుగదుగాన కోరికలన్నియు వీడును, అట్లువీడియు
కోరికలన్నియు నొడఁగూడుటవలన నెట్టితృప్తి కలుగునో యట్టితృప్తియే కలుగును
కావున కోరికలన్నియు వీడుట (అనఁగా సంకల్పము విముక్త మగుట) కోరికలన్ని
యు నొడఁగూడుటతో సాటియగును. కావుననే విముక్తమైన సంకల్పము ఏకోరి
కను బూరింపదు అనబడియె. ఇదియె 'విహాయ కామాన్ య స్సర్వాన్ పుమాం
శ్చరతి నిస్సృహః! నిష్కమా నిరహజ్కార స్సశాన్తి మధిగచ్ఛతి॥ ఏషా బ్రాహ్మీ
స్థితిః పార్థ నైనా ప్రాప్య విముహ్యతి' అని గీతయు; 'యదా సర్వే ప్రముచ్యంతే
కామాయేఽయ హృదిస్థితాః! అథ మర్త్యోఽమృతో భవ త్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుతే'
అని కఠోపనిషత్తుచు ప్రతిపాదించెడి, లేక. సంకల్పమనుటకు 'మనః సమ్భాగేభ్యః
స్పృహయతి న సజ్కల్పవిరతమ్' చండకాళికము; 'సజ్కల్పప్రథవాన్ కామాం
స్త్వక్త్వో సర్వా నశేషతః' గీత-అనుచోఁ గలప్రమోగములంబట్టి మనోవ్యాపారము
లని యర్థము. కావున మనస్సుయొక్క (విముక్తః సజ్కల్పః) వ్యాపారము వీడినదై
యది ప్రసన్న మగునని కోరికలన్నియు నొడఁగూడు నని యర్థాంతరము.

చ. పరులమనంబు లోలబహుభంగులఁ గొల్చి ప్రసన్నతాగుణ
స్ఫురణ వహింపఁ జేయుటకుఁ శ్రీ బూనఁగ నేటికి నీవు చిత్తమా
స్థిరముగ సుప్రసాదము భరజించి నిలింపమణిగఁగోదయ
స్ఫురితగతిన్ మనోరథము శ్రీ సొంపు వహింపదె నీకు మేలుగన్. 61

తా. మనసా! ఇతరులమనస్సులను బలువిధములఁ గొలిచి వానిని బ్రసన్నము
లుగాఁ జేయుటకై పెనుఁగకష్టములపాలు పడెదవేల? నీవే ప్రసన్నమై చింతామణి
వంటిగుణములం బడసితివేని కోరికలన్నియు విడివడి నెమ్మది కలుగును. దానిచేఁ
గోరికలన్నియు నొడఁగూడినవే యగును.

అవ. ఇట్లు మనః ప్రసాదమునం గలగుణమును జెప్పి యిపు డా
మనంబుయొక్క యవగుణమును జెప్పుచున్నాఁడు.

పరిభ్రమసి కిం వృథా క్వచన చేత్త విశ్రామ్యతాం
 వ్యయం భవతి య ద్యథా భవతి తత్తథా నాన్యథా
 అతీత మననుస్మర న్నసి చ భా వ్యసంకల్పయ
 న్నతర్కితసమాగమా ననుభవామి భోగా నహమ్॥

62

టీ. హేచిత్త=ఓమససా; వృథా=వ్యర్థముగా, కి=ఏల, పరిభ్రమసి = తిరుగాడు
 చున్నావు-ప్రయోజనము లేమిచే నూరక తిరుగడగదని భావము. అయితే చేయఁ
 దగినదేమి యనఁగాఁజెప్పుచున్నాఁడు, క్వచన = ఒకానొకచో, విశ్రామ్యతాం = విశ్ర
 మింపబడునుగాక-స్వస్థానమందే నిచ్చలు నెలకొనియుండువుగాక యనుట. ఇట్లు
 చేసినయెడ కార్యసిద్ధి యెట్లనఁగా చెప్పుచున్నాఁడు. యత్ = ఏని-ఏవస్తువు - లేక
 ఏకార్యము, స్వయం = తన-త-స్వభావముచేతనే, యథా = ఎట్లు, భవతి = అగునో
 తత్ = అది, తథా = అట్లే తనప్రకృతిచొప్పుననే, భవతి=అగును. న అన్యథా(భవతి),
 =మఱొకవిధముగాఁగాదు, 'యద్భావితద్భవత్యేవ' అన్నట్లు అన్నియు దైవాయత్తముగా
 నేరీతిని గలుగనున్నదో యారీతినే కలుగునుగాని వేఱొకరీతిని కలుగదు. కాన
 దానికైపాటుపడక యూరక విశ్రమించియుండుమని సంబంధము. అట్లు విశ్రమించుట
 యందుఁగలఫలముఁ జెప్పుచున్నాఁడు. అహం = నేను, అతీతం = కడచినదానిని
 అవనుస్మరక =తలచుకొనకయు - కడచిపోయినదానినిగుఱించి గోకింపకయు ననుట.
 భావించాపి = కలుగనున్నదానిని, అసంకల్పయక = సంకల్పించుకొనకయు-కోరకయు
 ననుట, అతర్కితసమాగమాన్ = ఊహింపబడనిరాకలు గలిగిన - తలంపబడకయే
 ప్రాప్తించునట్టి యనుట, భోగాన్ = విషయనుభుములను, అనుభవామి=అనుభవించెదను-
 దైవికముగా లభించినవానితోఁ దృప్తినొందియుండెదను కాన నాకె ౪ వలయువలదని
 భావము. ('అతర్కితగమాగమా ననుభవ స్వభోగానిహ' అనుచో, ఇహ = ఈపుడమి
 యందు, అతర్కిత=ఊహింపరాని, గమ అగమాన్ = పోకయు రాకయుఁ గల,
 స్వభోగాన్=స్వభోగములను, అనుభవ=అనుభవింపు మని యర్థము), ఇట్లుచేసిన 'యోన
 హృష్యతి నద్వేష్టి నశోచతి నకాజ్ఞతి | శుభాశుభపరిత్యాగీ భక్తిమాన్యః సమేప్రియః'
 అనుభగద్వాక్యము చొప్పునను 'గతార్థా న్నానుశోచన్తి నార్థయన్తే మనోరథాన్ |
 వర్తమానేన వర్తన్తే లేన మేపాణ్ణవాః ప్రియాః॥' అనువచనమునను పరమేశ్వరుని కవ
 శ్యము ప్రియుడనగుదునని భావము.

ఉ. ఏల పరిభ్రమించెద వ శనేకవిధంబుల వెట్టిచిత్తమా

తాలిమి విశ్రమింపు మొక శ తావున యత్నము లేకయే యగున్
 మేలును గీడు నేఁ దలఁప శ మించినకార్యము భావికార్యమున్
 లాలసవృత్తిఁ గోర విధి శ లబ్ధఫలంబులు నే భుజించెదన్.

62

తా. చిత్తమా ! ఊరికి నాకై యేల నలుగడల భ్రమించెదవు ? ఇది ! విశ్రమింపుము. ఎది యెట్లు జరుగనున్నదో యది యట్లే జరుగునుగాని వేటొక జరుగదు. కావున నీపాటవలన నాకు విశేష మేమియుఁ గలుగఁబోదు. నీవు దిగా నిలుకడనొందుదువేని నేను గడచినదానికి వగవక కలుగనున్నదానికై పోతలు సేయక దైవికముగాఁ గలిగినభోగములనే తృప్తితో ననుభవించెద.

అవ. ఇప్పుడు విశేషించి సంబోధించురీతినే చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఏతస్మా ద్విర మేన్ద్రియార్థగహనా దాయాసకా దాశ్రయ
శ్రేయోమార్గ మశేషదుఃఖశమనవ్యాపారదక్షం క్షణాత్ |

శాస్త్రం భాన ముపైహి సస్త్వజ నిజాం కల్లోలలోలాం గతిం

మా భూయో భజ భజ్గురాం భవరతిం చేతః ప్రసీ దాధునా || 63

టీ. హేచేతః = ఓమనసా, ఆయాసకాత్ = ఆయాసపెట్టునదియగు, ఏతస్మాత్ = ఈ-సర్వానుభవసిద్ధమైన యనుట, ఇన్ద్రియార్థ...హనాత్ = ఇన్ద్రియార్థ = ఇన్ద్రియవిషయములైన శబ్దాదు లనెడి, గహనాత్ = అడవివలన-విరమ = ఉడుగుము - విషయములు మిక్కిలి యసరములు కలిగించి చిక్కులంబెట్టునవికాన వానియం దాసక్తి వలదనుట, క్షణాత్ = క్షణమాత్రమున, అశేష...దక్షం-అశేషదుఃఖ = సమస్తదుఃఖములను, శమన = పోగొట్టుట యనెడి, వ్యాపార = కార్యమునందు, దక్షం = సమర్థమైన, శ్రేయోమార్గం = జ్ఞానమార్గమును - లేక మోక్షమార్గమును, ఆశ్రయ = ఆనుసరింపుము - జ్ఞానమార్గంబునందు వర్తింపుమనుట, శాస్త్రం = గంభీరమైన, భావం = భావమును, ఉపైహి = పొందుము, ('స్వాత్మీభావ ముపైహి' అనుచో, నీయాత్మ యగుటను (అనగా నీయాత్మస్వరూప మనుసంధించుటను పొందుమని యర్థము), నిజాం = నీదైన, కల్లోలలోలాం = పెనుకగుడవలె చుచలమైన, గతిం = వ్యాపారమును, సస్త్వజ = బొత్తిగా విడవుము-సిరుడవుగమ్మనుట, భూయః = మరల, భజ్గురాం = నాశశీలమైన - శాశ్వతముకొని యనుట, భవరతిం = సంసారముదలి ఆసక్తి; మాభజ = భజింపవలె, అధునా = ఇప్పుడు, ప్రసీద = ప్రసన్నము కమ్ము, చిత్తప్రసన్నత లేక తక్కిన పుణ్యశతముల చేతను శ్రేయఃప్రాప్తి కలుగ దని భావము.

శా. ఆయాసప్రద మిన్ద్రియార్థగహనం శ బాత్రోవ వర్జింపుమీ

శ్రేయోమార్గము సర్వదుఃఖనికర శ చ్ఛేదార్థ మై చేరుమీ

ధ్యేయాద్వైతముఁ బొందుమీ స్థిరతచే శ దీపింపుమీ చిత్తమా

మాయా కళికి వెండియుం జొరకుమీ శ మాలిన్యమున్ వీడుమీ.

తా. మనసా ! మిక్కిలి యలంచునట్టి యీ శబ్దాదివిషయముల సందడినుండి వీడి సకలదుఃఖములను దోడనే పోగొట్టఁ జాలుజ్ఞానమార్గమునం బ్రవర్తింపుము.

ముతో నాత్మస్వరూపానుసంధానము సేయుచు, పెద్దకరుడువలె నతిచంచల
త్తి బొత్తిగా విడిచి యనిత్యమైన సంసారము దాశక్తి మగల బొందక
ది మొదలుగాఁ బ్రసన్నత నొందుమా.

అవ. నమ్మదగినవానినే నమ్ముము: తక్కినవానిని వల దను
న్నాడు.

శ్లో॥ మోహం మార్జయ తా ముపార్జయ రతిం చద్వార్థచూడామణౌ
చేతః స్వర్గతరజ్జీణీతటభువా మాసజ్జ మజ్జీకురు|
కోవా వీచిషు బుద్బుదేషుచ తటిల్లేఖాసుచ స్త్రీషుచ
జ్వాలాగ్రేషుచ పన్న గేషుచ సరిద్వేగేషుచ ప్రత్యయః 64

టీ. హేచేతః=ఓమనసా, మోహా = (పుత్రమిత్రాదులం దాసక్తి గలిగించు)
అజ్ఞానమును, మార్జయ = ఊడ్చివైపును-నిశువు మనుట - వానియందు నన్నిక వలదని
భాషము, అయితే, చంద్రార్థచూడామణౌ = అటచందురుఁడు తలమానికముగాఁ గల
శివునియందు, తాం=ఆ-పరమ సుఖప్రదమని ప్రసాదించినట్టి యనుట, రతిం - అను
రక్తి - ప్రేమని, ఉపార్జయ=సంపాది పుము. స్వర్గ...భువాం స్వర్గతరజ్జీ = దేవలో
కపునదియగు మందాకినియొక్క, తట=తీ-ముతోఁ జేరిన, భువాం=ప్రదేశములయొక్క,
అసజ్గం = సామీప్యమును, అజ్జీకురు = కైకొనుము - శివుఁడును గంగాతీర ప్రదేశ
ములును శ్రేయస్కరము లగుటచే నారెంటియందే నన్నికయుంపుమనుట, ఎలనఁగా,
వీచిషు=అలలందును, బుద్బుదేషుచ = ఏటిబుగలందును తటిల్లేఖాసుచ = మె=పుఁ
దీగలయందును, స్త్రీషుచ = స్త్రీలయందును ('శ్రీషుచ' అనుచో, సంపదలయగును),
జ్వాలాగ్రేషు = అగ్ని సెగలకొనలయందును, పన్న గేషుచ=సర్పములందును, సరిద్వేగే
షుచ = వదీవేగములందును. ('సుహృద్వర్గేషుచ' అనుచో, బంధుసమాహములగును)
ప్రత్యయః = విశ్వాసము - నన్నిక, కోవా = ఏది - ఏనన్నికయు లేదనుట-గృహదీప
మును 'సుమ్ననకరణే శ్శశ్రుదాహః' ముదు సెట్టి మిసముకాలువను లోకన్యాయ
మునఁ బ్రత్యక్షముగా దహించు జ్వాలాగ్రముల గును, సర్పముగాఁ బ్రాణములను
హరించుసర్పములందును, నిలుకడలేని సదీప్రవాహములందును ఆపదలందు విడిచిపోవు
బంధుజనులందును విశ్వాసముదగదని యర్థము. 'ప్రత్యయోఽధీన శపథ జ్ఞాన విశ్వాస
హేతుషు' అని యమరుఁడు. ఇందు ప్రస్తుతములైన స్వబంధుజనాదులకును అప్రస్తుతము
లైన పీచిప్రభృతులకును ఔపమ్యము గమ్య మగుచే దీక్షకాలంకారము.

చ. దురితపుమోహముం దొలఁగఁగజేయుము సేయుము భక్తిశూల్కై
వరసురవాహినీతటనిరవాసముఁ జేకొను మేటిసమ్మికల్
తరఁగలయందు బుద్బుదవిరతానములందు మెఱుంగుదీఁగెలం
దరయగ గీలలందు ఘోరలందు సుహృద్భయలందు ఔవమా. 64

తా. మనసా! మోహమును మానుము. చంద్రధరునియందు శ్రీతియ తీరప్రదేశములందు వాసమును శ్రేయః ప్రదములు గాన వానినే కయికొనుము. గాని, శ్రీలుగాని, యలలు, నీటిబుగ్గులు, మోఱపుడేగలు, అగ్గిసెగకొనలు. సర్వ సదివేగములు మొదలైనవానివలెవి కాన వానిని నమ్ముడగదు.

అవ. మఱొకరీతిని సంభోధించుచున్నాడు.

శ్లో॥ చేత శ్చింతయ మా రమాం సకృ దిమా మస్థాయినీ మాస్థయా
భూపాలభుకటీకటీవిహరణవ్యాపారపణ్యాజ్ఞనామ్ |

కన్ధాకఙ్కుకితాః ప్రవిశ్య భవనద్వారాణివారాణసీ

రథ్యాపజ్జీషు పాణిపాత్రపతితాం భిక్షా మపేక్షామహే॥ 60

టీ. హేచేతః=ఓమనసా, అస్థాయినీ = ఆస్థిరమైనదియు, ఎట్లనగా, భూపాలం...పణ్యాజ్ఞనాం భూపాల=రాజులయొక్క భువటీ=బొమముడిపాటనెడి, కటీ = ఇంటియందు, విహరణ = విహరించుట యనెడి, వ్యాపార = వ్యాపారముగల, పణ్యాజ్ఞనామ్ = బొగముది యెనదియు-రాజులు ప్రవీణుల బొమలు త్రప్పిన లక్ష్మీ కలుగుటయు కోపముతో బొమలు ముడిచిన సదితొలగెటయు సంభవించుచు గాన నాబొమ్మలు లక్ష్మీకి విహరించుగృహముగాఁ జెప్పబడినది. బొమలనుంచు కేవల ముండుటను జెప్పుక విహరించుటను జెప్పటచే బొమలు నిగ్రహను గ్రహములచే నెట్లు దిరుగునో యట్లే తానును లోనై తిరుగునని యాశయము. అనగా కేవలము బొమలందుఁ గాక బొమలత్రిప్పలందే లక్ష్మీకలిమిలేములు కలుగును గాన నాత్రిప్పలంబట్టి యిచ్చట విహరణశబ్దము ప్రయుక్తము. అయి నది యొక్కటను నిలుకడలేక వ్యభిచరించునది గాన పణ్యాజ్ఞనగా రూపితమైనది. ఇట్టిదియు, అగు, ఇమాం=ఈ-ఈకనబడుచున్న యనుట, రమాం = సిరిని, ఆసయా = ఆదముతో-పట్టుతో ననుట, సకృత్ = ఒకప్పుడును, వాచింతయ=చింతింపటమా-ఆసింపటమనుట, అయిలే జీవించుట యెట్లనగాఁ జెప్పుచున్నాడు, కన్ధాకఙ్కుకితాః సంతః - కన్ధా = బొంతచేత, కఙ్కుకితాః = చొక్కాయిగలవారును - బొంతను గప్పుకొన్నవారై యనుట, (ఎయం=మేము, అని శేషము,) వారాణసీ రథ్యాపజ్జీషు = కాకియొక్క రాజమార్గములవరుసలందు, భవనద్వారాణి = ఇండ్లవాకిళ్ళను, ప్రవిశ్య = చొచ్చి, పాణిపాత్రపతితాం చేతులనెడి పాత్రలందుఁ బడిన, భిక్షాం = బిచ్చమును, అపేక్షామహే = కోరుచున్నాము. 'పాణి పాత్ర ఉదరమాత్రపాత్రే పతిత మన్నయాత్' ఇత్యాదిక్రుతిచోదిత ప్రకారమున అనాయాసముగా దొరకు భిక్షాపరమున శరీరయాత్ర నడపుచుఁ బుణ్యాక్షేత్రముల సుఖముగా పసింతు మని యర్థము.

మ. అవనీశభుకటీకటీవిహరణవ్యాపారపణ్యాంగనన్

భువిలో సంపద నించుకం గొనగమీభోగార్థమై చిత్తమా

శివమోదావహాకాశికానగరసుశ్రీరాజమార్గంబులన్

భవనద్వారములందుఁ జేత నిడుసత్యద్వైక్షం బపేక్షించెదన్. 65

తా. మానసా! రాజులయనుగ్రహముచేఁ గలుగుచు నిగ్రహముచేఁ బోవుచు వారవలితపలె నొక్కయెడను గుడుటలేక చిపలమెయుండులక్ష్యకాశించి మమ్మల యి పవలను. మేము బొంతఁ గప్పుకొని కాశీక్షేత్రముననుఁ బోయి యాదలిపెనువీధు లలో నిల్చి సొచ్చి చేతులలోఁ బడినబిచ్చము గొని బ్రతుకుదుము సుమా.

అవ. నీకు సంసారమునందేయెప్పుడు నభిని వేశముండునేని యది యీచెప్పఁబడుపరికరములతోఁ గూడినయెడ నందాసక్తి కలిగియుండు ము. ఇట్లుగానిహో ధ్యానమందు నిష్ఠగలిగియుండుమనిచెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అగ్రే గీతం సరసకవయః పార్శ్వయో దాక్షిణాత్యాః

పశ్చాత్తీలానలయరణితం చామరగ్రాహిణీనామ్ |

య ద్యస్త్యేవం కురు భవరసాస్వాదనే లమ్పటత్వం

నో చే చేతః ప్రవిశ సహసా నిర్వికల్పే సమాధౌ ||

66

టీ. హ్రేతః=హ్రీమనసా, అగ్రే=ముంగల, గీతం=గానము-గాయకజను లనుట, పార్శ్వయోః=ఇరుపక్కల, దాక్షిణాత్యాః = దక్షిణదేశపువారైన, సరసకవయః= రసిమలైనకవులును, పశ్చాత్=వెనుకప్రక్క, చామరగ్రాహిణీనాం = చామరలను వీచు చెలువలయొక్క, తీలా...రణితం-తీలా = వింజామరలను వీచు విలాసముచేతఁ గలుగు, పలయ = మణికంకణములయొక్క, రణితం = యుగత్యుగమును, ఇదియెల్ల, ఏవం = ఈప్రకారమున, అస్తియది=ఉండేదేని, భవరస ఆస్వాదనే = సంసారమునందలి చవు లను ఆస్వాదించుటయందు - సంసారసుఖానుభవమునం దనుట, లమ్పటత్వం = లోలు పత్వమును - ఆసక్తిననుట, 'లోలుపోలోలుభోలోలో లాలసో లమ్పట శ్చ స' అని యాదవము, కురు=చేయుము, నోచేత్=కాదేని-అట్లుకలుగదేని, సహసా = తోడనే, నిర్వికల్పే=ధ్యేయరూప మైనవికల్పము లేని-ధ్యానమందు వే తెదియు స్ఫురింపక తన యాత్మస్వరూపము మాత్రమే స్ఫురించుచు ఉండుని నిర్వికల్పమునుట, అట్టి, సమాధౌ = సమాధియందు - అసంప్రజ్ఞాతసమాధియందనుట, ప్రవిశ = చొరుము - ఆత్మస్వరూప ధ్యాననిష్ఠమవు గమ్మని యర్థము.

చ. సరసులు దాక్షిణాత్యకవిశచంద్రులు చెంతలయందు ముందిటన్

సురుచిరగీతమున్ వెనుక శోభితచామరపాణిమానిసి

కరమణికంకణక్వణముఁ గల్గెనయేని భవానుభూతిచేఁ

ఁరఁగుము గల్గవేని భవభంజనయోగముఁ బూను మానసా. 66

తా. ఓమనసా ! మ్రోల వీణాధివాద్యములు వాయించుగాయకులును, నిగుప్రక్కిరసితులైన దక్షిణదేశపుకవులును, వెనుకదెసఁ జామరల పీచుచున్న ముద్దయల మురువు సూపురతనంపుఁగడియముల రవళియు, నను నివియెల్ల నుండెనేని యీసంసారసుఖము ననుభవింపుము. లేదేని తోడనే నిర్వికల్పసమాధిం గయికొని యాత్మస్వరూపనిష్ఠమవగుము.

అవ. విచారింపఁగా సంపత్తికలుగుట పగతురగిలుచుట మొదలైనవానివలనఁగూడ నేమియుఁ బస లే దనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ప్రాప్తాః శ్రియః సకలకామదుఃఖా స్తతః కిం
న్యస్తం పదం శిరసి విద్విషతాం తతః కిమ్ ।
సంపాదితాః ప్రణయినో విభవై స్తతః కిం
కల్పం స్థితం తనుభృతాం తనుభి స్తతః కిమ్॥

67

టీ. ఓమనసా ! తనుభృతాం = శరీరులకు, సకలకామదుఃఖాః = సమస్తములైన కోరికలను విడువనట్టి, శ్రియః = సంపదలు, ప్రాప్తాః = పొందబడినవి. తతః = దానివలన-అట్లువానిని పొందుటవలన, కిమ్ = ఏమి-ప్రయోజనమేమి ? విద్విషతాం = శత్రువుల యొక్క, శిరసి = తలయందు, పదం = అడుగు, న్యస్తం = పెట్టబడినది - పరాక్రమాతిశయముచే సర్వశత్రువులు పాదాక్రొంతులుగాఁ జేసికొనబడిరనుట, తతః కిం = దానివలనఁ బ్రయోజనమేమి ? విభవైః = ధనములచేత, ప్రణయినః = సుహృదులు-చెలికొండ్రు, సంపాదితాః = సంపాదింపబడిరి, ('సమ్మానితాః' అనుచో, బహుమానింపబడిరనుట), తతః కిమ్ = దానివలనఁ బ్రయోజనమేమి ? తనుభిః = శరీరములచేత, కల్పం = కల్పాంతకాలము, స్థితం = ఉండుటయైనది. ('కల్పస్థితాస్తనుభృతాం తనవః' అనుచో, తనవః = శరీరములు, కల్పస్థితాః = కల్పము ఉండునవి యనుట), తతః కిమ్ = దానివలనఁ బ్రయోజనమేమి ? బ్రహ్మనుభవమొకటియే అతిశయింపరాని యానందమై నిత్యమైయుండునది. తక్కినవెల్లఁ దమకంట నతిశయించినవి గలవియై యవశ్యముగా నశించునవియు నైయున్నవి. కాన యవియన్నియు నిష్ప్రయోజనములే యని భావము.

చ. సకలశుభంబు లిచ్చుప్రియశంపద వచ్చిన నేమి దానిచే

బ్రకటవిరోధమస్తకమునపైఁ బద ముంచిన నేమి దానిచే

నికటధనంబుచే హితులక నేర్పుగ నేలిన నేమి దానిచే

వికృతము గాక ప్రాణికి భువం దను వుండిన నేమి దానిచేన్. 67

తా. ఓమనసా ! దేహధారులకుఁ గోరికల నెల్ల నొడఁగూర్చుసంపదలు గలిగినను, శత్రువులు పాదాక్రొంతులైనను, ధనము లొసంగి సుహృదులను బెక్కండ్రు సంపాదించినను, దేహములు క్షాంతమువల ముండినను నివియన్నియు నిగతిశయ నిత్యక్రేమస్సాధనములు కావు గాన వీనివలనఁ బ్రయోజన మేమియు లేదు.

అవ. శ్రేయస్సాధనములుగాఁ జెప్పఁబడినవీనినెల్ల వల దన్న యెడల మఱేది శ్రేయస్సాధన మని యడుగఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భక్తి ర్భవే మరణజన్మభయం హృదిస్థం

స్నేహో న బన్ధుషు న మన్మథజా వికారాః |

సంసర్గదోషరహితా విజనా వనాంతా

వై రాగ్య మస్తి కిమితః పర మర్థసియమ్॥

68

టీ. ఓమనసా! భవే = శివునియందు; భక్తిః = భక్తి, చేయఁదగినదిని శేషము. మరణజన్మభయం = పుట్టుకచావులవలని భయమును, హృదిస్థం = మనసునందు నెలకొన్నదిగా-మఱవరానిదిగా ననుట, చేయఁదగినదిని శేషము. ఇట్లు నిరతిశయ శ్రేయస్సునకు సాధనములైన కర్తవ్యములను గెఱిసి శెప్పి దానిని సాధింపనివి గాన అకర్తవ్యములైన మఱిరెఱిసి జెప్పుచున్నాఁడు. బన్ధుషు = పుత్రమిత్ర కళత్రాది సూపులగు బంధుగులయందు, స్నేహః = అనురక్తి, న = (చేయఁదగినది) కాదు. మన్మథజాః = మన్మథునిచేఁ బుట్టినట్టి-మరుఁడు పుట్టించునట్టి, వికారాః = (స్త్రీలంపటత్వము మొదలైన) వికారములు, న = (చేయఁదగినవి) కావు. ఇత ముఖ్యకర్తవ్యమైనదానిని జెప్పుచున్నాఁడు. విజనాః = జనులులేనిదియు, కావుననే, సంసర్గదోషరహితాః - సంసర్గ = సంగమువలని, దోష = కామక్రోధాది దోషములచే, రహితాః = విడివడినవియు-‘సజ్జా త్సత్త్వాయతే కామః’ ఇత్యాదివచనముల ప్రకారమున సంగముచేఁ బుట్టుకామ క్రోధాదిదోషములు లేనిది యనుట, అగు, వనాంతాః = వనమధ్యప్రదేశములు, సేవింపఁ దగినవని శేషము. ఇట్లెల్ల జేయుటచే నేమికలుగుననఁగా జెప్పుచున్నాఁడు. వై రాగ్యమ్ = విరక్తి, అస్తి = ఉన్నది-కలుగు ననుట, ఇతః = దీనికంటె-ఈవై రాగ్యమునకంటె, పరం = వేఱైనది, కిం = ఏది, అర్థసియమ్ = కోరఁదగినది. వై రాగ్యమునకంటెఁ గోరఁతగినది వేఱేదియు లేదనుట-వై రాగ్యమే పరమశ్రేయస్సాధనమని భావము.

చ. హరచరణాబ్జయుగ్మమున శ నంచితభక్తి మనంబులో జరా

మరణభయంబు బాంధవ స్రమాజముపై స్పృహ లేమి దుస్సహ

స్మరశరనిగ్రహంబు ముని శ మాన్య వివిక్త వనప్రదేశముల్

పరమవిరక్తియుం గలుగ శ భాగ్యమహోన్నతి వేఱ యున్నదే. 68

తా. ఓమనసా! శివునియందు భక్తియు, జననమరణములవలన మనంబునందు భయమును, బుత్రకళత్రాదులందు రక్తిలేమియు, మన్మథప్రేరితము లైనవికారముల నొందకుండుటయు, నిర్జనములైన సంగదోషములు గలిగింపని వనప్రదేశములును గయి కొనవలయును. ఏలన, వానివలన వై రాగ్యము సిద్ధించును. ఇదియే పరమశ్రేయస్సాధన మగుటచే దీనికంటెఁ గోరఁదగినది మఱేదియు లేదు.

అవ. బ్రహ్మవిచారతత్పరమ వగు నీకు లోకాధిపత్యములు మొదలై నవి యెల్లను దుచ్ఛములుగానే తోచుచున్న వని యుపసంహరించుచున్నాడు.

శ్లో॥ తస్మా దనంత మజరం పరమం వికాసి
త ద్బ్రహ్మ చింతయ కి మేభి రసద్వికల్పైః |
యస్యానుషజ్గీణ ఇమే భువనాధిపత్య
భోగాదయః కృపణ లోకమతా భవన్తి॥

69

టీ. తస్మాత్ = దానిచేత - వైరాగ్యమే యభ్యర్థనీయయగు కారణముచేత, ఓ మనసా, అనంతం = అంతములేనిదియు-అది లేనిదిగాన అంతమును లేనిదనుట, కావుననే, అజరం = ముదిమిలేనిదియు-క్షీణతలేనిదనుట-ఏదిపుట్టునో యదియే క్షీణించును-బ్రహ్మము పుట్టుకలేనిది గాన క్షీణతయును లేనిదనుట, కావుననే, పరమం = సర్వోత్కృష్టమైనదియు, వికాసి = ప్రకాశరూపమైనదియు-లేక, సర్వవ్యాపియైనదియు, అగు, తత్ బ్రహ్మ = ఆబ్రహ్మమును, చింతయ = చింతింపుము-అజ్ఞానమువలన నీకు బోక్ష మైనట్లుండియు దానినే చింతింపుమనుట ఏభిః = ఈ-ఈచేయబడుచున్న, అసత్ వికల్పైః-అసత్ = మంచివికాసి, వికల్పైః = నిచారములచేత, లేక, ఏభిః = ఈ-అనగా ప్రత్యక్షముగా ననుభవింపబడుచున్నవి యయ్యును, అసత్ వికల్పైః = మిథ్యాభూతములే యైనభావములచేత, కిం = (ప్రయోజనము) ఏమి-వికల్పములవలన సాధింపదగున జేమియులేదనుట, యస్య = దేనియొక్క-ఏబ్రహ్మముయొక్క, అనుషజ్గీణః = సంబంధించినవానికి-నీకు అని శేషము, ఇమే = ఈ-కోరబడుచున్న, భువనా...దయః - భువన అధిపత్య = లోకాధిపత్యము, భోగ = సుఖానుభవములు, అదయః = మొదలై నవి-లేక, యస్య = ఏబ్రహ్మముయొక్క, అనుషజ్గీణః = అనువర్తించునవియైన, ఈ భువనాధిపత్యభోగాదులనియు నన్వయము-బ్రహ్మమును ఈభువనాధిపత్యాదులనువర్తించునవేకాని మఱి వేఱుకాదని యర్థాంతరము, కృపణలోకమతాః-కృపణ = దీనులయొక్క-బ్రహ్మవిచారహీనులయొక్క, లోక = సమాహమనకు, మతాః = ఇట్లములై నవి-యోగ్యములై నవనుట, భవన్తి = అగునో-తోచునో యనుట-ఆబ్రహ్మమును జింతింపుమని పూర్వముతో నన్వయము. కృపణుడనగా 'యోవా ఏతదక్షగం గార్వవిదిత్వాస్సల్లోకాత్ప్రేతినకృపణః' బృహదారణ్య శ్రుతి; 'కార్పణ్యదోషోపహతః' గీత; అనునట్లు బ్రహ్మవిచారమారు లగుదీనులు, 'అనుషజ్గీణః' అనుటకు అనువర్తించునవి-అనగా బ్రహ్మమునకు లోనై నవి, యనునరమున ఒకా నొకమందుడు అజ్ఞానమువలన రాజును విడిచి రాజపరతంత్రుడగు నొకసేవకున రాజుగాఁ దలచి వానిని బ్రసన్నునిగావింపఁ దివురునట్లు బ్రహ్మమును విడిచి వానిని లోనైన భువనాధిపత్యాదులకై తివురుట యగు నని భావము.

తే. కావున ననంత మజర మశ్మర మజంబు

బ్రహ్మము భజంపు మతివికల్పములు వలదు

బ్రహ్మసంగికి భువనాధిపత్యభోగ

పదవియును నీకుఁ దుచ్చమై పరఁగుఁ జువ్వె.

69

తా. కాబట్టి, ఓమనసా! యనంతమై, నాశరహితమై సర్వోత్కృష్టమై, సకలవ్యాధియై యొప్పుబ్రహ్మమును జింతింపుము. మంచివి కానియీపాపచింత లేల? ఆబ్రహ్మమునకుఁ బరతంత్రుఁ డైనవానికి లోకాధిపత్యము మొదలైన యివియన్నియుఁ గృపణులకు యోగ్యము లైనవిగాఁ దోచునేకాని తనకుఁ దగినవిగా దోపదు.

అవ. ఈయర్థమునే మఱొకరీతి నుపదేశించుచు నిగమించు చున్నాడు.

శ్లో॥ పాతాల మావిశసి యాసి సభో విలజ్ఘ్రి

దిజ్జణ్డలం భ్రమసి మానస చాపలేన|

భ్రాన్త్యాపి జాతు విమలం కథ మాత్మనీనం

తత్ప్రహ్లా న స్మరసి నిర్వృతి మేషి యేన॥

70

టీ. హేమానస=ఓమనసా, చాపలేన = ఆయావిషయములందలి యానవలని చాపల్యముచేత, పాతాలం=పాతాలమును-మిక్కిలియుఁ గ్రిందైన ప్రదేశము నైన ననుట, ఆవిశసి=చొచ్చుచున్నావు, సభో=అకసమును, విలజ్ఘ్రి=దాటి - మిక్కిలి పొడవైన ప్రదేశము నైనను గడచి యనుట, యాసి=పోవుచున్నావు, దిక్ మండలం=దిక్కులగుంపును, భ్రమసి=తిరుగుచు - మిక్కిలియు దూరదేశమైనను బరుగిడు చున్నావనుట, భ్రాన్త్యా అపి=భ్రమచేతనైనను-వివేకముచేతఁ గాకపోయినను అనుట, జాతు = ఒకానొకప్పుడు, విమలం = నిర్మలమైనదియు, ఆత్మనీనం=ఆత్మకు హిత మైనదియు-నీ కుపకారక మైనది యనుట, ('ఆత్మలీపమ్' అనుచో ఆత్మయందంత రూభితమైయుండునదియనుట), అగు, తత్ బ్రహ్మ=ఆబ్రహ్మమును, కథం=ఎట్లు, నస్మరసి=స్మరింపకున్నావు-ధ్యానింపవనుట, యేన=దేనిచేత-ఏస్మరణముచేత, నిర్వృతిఁ=ఊటటను-మోక్షమనెడి నిరతిశయమైనయానందమును, ఏషి = పొందుదువో-ఎట్లేని స్మరించినంతనే యానందప్రదమైనది గాన నట్టిబ్రహ్మమును అవశ్యముస్మరింపవలయు నని యర్థము.

చ. బలిసదనంబు, జొచ్చెదవు శ ప్రాకెద వభ్రపదంబు దాటి ది

గ్వలయము సంక్రమించెదవు శ వారక చిత్తమ చాపలంబునం

దలంప వొకప్పుడున్ మఱచి శ తప్పియు లోన వెలుంగుబ్రహ్మము

న్దలంచెదవేని పొందెదవు శ నాశవివర్జితనిత్యసౌఖ్యమున్.

70

తా. ఓమనసా ! పాతాళమును బొచ్చెదవు. ఆకాశమును గడచియుఁ బోయెదవు. నలుదిక్కులకడలను దిరిగెదవు. నీ విటిగమన కి గలదానవయు్య వివేకముచేఁగావన్నను భ్రమచేతనైన నొకానొకప్పుడేని మలరహితమై యాత్మోపకారకమై యున్న యాబ్రహ్మమును స్మరింపవేమి ? బ్రహ్మస్మరణమువలన నిరతిశయమైన యాత్మత్వపీ నొందుదువు గదా.

ఇదివై రాగ్యశతకముమనస్సంబోధననియమనమన్నది సప్తమదశకము.

భర్తృహరి సుభాషితము-నిత్యానిత్యవస్తువిచారము.

అవ. వేదాధ్యయనము, స్మృతిపర్యాలోచనము, శాస్త్రపఠనము, పురాణశ్రవణము మొదలైనవానివలన నేలాభమును గలుగదు. విచారింపఁగా శ్రవణమనననిదిధ్యాసనాదులచే ఆత్మస్వరూపము ననుభవించుటయే లాభ మని తలచి జనులం జూచి బోధించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కింవేదైః స్మృతిభిః పురాణపఠనైః శాస్త్రైర్మహావిస్తరైః

స్వర్గగ్రామకుటీనివాసఫలదైః కర్మక్రియావిభ్రమైః ।

ముక్త్యైకం భవదుఃఖభారరచనావిధ్వంసకాలానలం

స్వాత్మానందపదప్రవేశకలనం శేషా వణిగ్వృత్తయః॥

71.

టీ. వేదైః=ఋగ్యజుస్సామాదిచతుర్వేదములచేత, కిం=ఏమి - ప్రయోజనమేమి యనుట ఏమియు లేదనిభావము, స్మృతి మొదలైనపదునెనిమిది స్మృతులచేత, కిం=ప్రయోజనమేమి-ఏమియులేదనుట, పురాణపఠనైః=బ్రహ్మాండాదులైన పదునెనిమిది పురాణములను బఠించుటచేతను, కిం = ఏమి-ఏమియును లేదనుట, మహావిస్తరైః=మిక్కిలివిటివిగల, శాస్త్రైః=తర్కవ్యాకరణాదిశాస్త్రములచేత-లేక, న్యాయమీమాంసాది శాస్త్రములచేత, కిం=ఏమి-ఏమియు లేదనుట, స్వర్గ=స్వర్గమనెడి, గ్రామకుటీ=పల్లెటూరియింటియందు-వేదాంతులకు స్వర్గమునందుఁగలజుగుప్పచే దానినొకపల్లెటూరి యిల్లుగా నిట చెప్పిరని తెలియునది, నివాస=వసించుటయనెడి, ఫల=ఫలమును, దైః=ఇచ్చునట్టివగు, కర్మక్రియావిభ్రమైః-కర్మ=స్నానసంధ్యావందనాగ్నిహోత్రాదికర్మముల యొక్క, క్రియా=వ్యాపారములయొక్క, లేక, అనుష్ఠానముయొక్క, విభ్రమైః=విలాసములచేత, కిం=ఏమి-ఏమియులేదనుట, భవ...లానలం-భవ=సంసారమువలని, దుఃఖి భార = దుఃఖాతిశయములయొక్క, రచనా = ఏర్పఱుచుటయొక్క-ఓనగూర్చుటయొక్క - భారాకృతకర్మముచే పయింబయి నేర్పఱుపఁబడునట్టి దుఃఖిపరంపరల

యొక్క యనుట, విధ్వంస=తూటాడుట యందు, కాల అనలం=ప్రళయాగ్నియైనదగు, స్వాత్మా...కలనం-స్వ = తనయొక్క, ఆత్మ ఆనంద = ఆత్మసుఖానుభవముయొక్క, పద=సానమునందు, ప్రవేశ=చొచ్చుటయొక్క, కలనం=సంపాదనము - ఆత్మస్వరూపానుభవమును గడించుట, ఏకం = ఒక్కటిని, ముక్త్యా = విడిచి, శేషాః = తక్కినవి, వణిక్ వృత్తయః = వర్తకవ్యాపారములైనవి - వర్తకవృత్తులతో సాటియైన వనుట, వర్తకు లొకసరకు నిచ్చి మరొకటిఁ గొనునట్లు మనుజులు వేదాధ్యయనాదుల నాచరించి స్వరాదులను గొనుచున్నారగాన నిది పట్టిబేరములే యగును, కాన వీనివలనఁ బ్రయోజనమేమియు లేదని భావము. ఆత్మజ్ఞానముతప్ప వేదాధ్యయనాదులవలనఁ బడలేదు; వేదాంతవాక్యము లన్నియు పరబ్రహ్మమునందే పర్యవసించుటవలన వానిని విడిచి యాబ్రహ్మజ్ఞానమే సంపాదింప వలయు నని యాశయము.

ఉ. శ్రీమహితశ్రుతిస్మృతులరచే బహుశాస్త్రపురాణయుక్తిచే
నేమిఫలంబు లొక్కజననవృత్తికి నీఁ దగు నిర్జరాలయ
గ్రామకుటీనివాసఫలకర్మముచే ఫల మేమి జన్మదుః
ఖామయభేషజాక్షయమరహసుఖ మొక్కటి దక్క నన్నిటన్. 71

తా. వేదములచేఁగాని, స్మృతులచేఁగాని, పురాణములఁ జదువుటచేఁగాని, మిక్కిలి విరివిగలశాస్త్రములచేఁగాని, స్వర్గ మనెడి యొకపల్లెటూరియింటఁ గావు యము. గుదుర్చున్నానాది కర్మానుష్ఠానములందుఁ ద్రిమ్మరుటలచేతఁగాని యేమియుఁ బ్రయోజనము గలుగదు. పూర్వకర్మములచే పయింబయి నొడఁగూర్చబడుచుండు సంసారదుఃఖిసమూహములఁ గాలాగ్నివలెఁ దూలించునదైన యాత్మస్వరూపానందానుభవమును గడించుట యొక్కటిదక్కఁ దక్కినవన్నియు రిత్తబేరపు వ్యాపారములతో సాటియే యగును.

అన. బ్రహ్మముతప్ప దక్కిన నెల్ల నిత్యములగుట విస్తరించి చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ యదా మేరుః శ్రీమాన్నిపతతి యుగాంతాగ్నివలితః
సముద్రాః శుష్యన్తిప్రచురమకరగ్రాహనిలయాః|
ధరా గచ్ఛ త్యంతం ధరణిధరపాదై రసి ధృతా
శరీరే కావార్తా కరికలభకర్ణాగ్రచప లే||

72

టీ. యదా = ఎప్పుడు, శ్రీమాన్ = (మణిసువర్ణాదిసకలవస్తు) సమృద్ధి గల, మేరుః = మేరుపర్వతము, యుగా...లితః సన్ - యుగాంతాగ్ని = ప్రళయకాలపు పహ్నిచేత, వలితఃసన్ = చుట్టకొనబడినదగుచు, నిపతతి = పడుచున్నదో, యదా = ఎప్పుడు, ప్రచుర...లయాః-ప్రచుర = మిక్కిలియైన, నికర = పెన్దచేఁచుటకును, గ్రాహ

= మొసళులకును, నిలయాః = వాసస్థానములైన, సముద్రాః = సముద్రములు, శుష్యన్తి = ఎండిపోవుచున్నవో, యదా = ఎప్పుడు, ధరణిధరపాదైః = (కుల) పర్వతములనెడి కాళ్లచేత, ధృతా = ధరింపఁబడినదైన, ధరాఅపి = భూమియును, అన్తం = నాశమును, గచ్ఛతి = పొందునో-ఇచటను ప్రళయాగ్నిచేతనే యి తెలియునది, (తదా = అప్పుడు,) కరి...చపలే - కరికలభ = ఏనుగుగున్నయొక్క, కర్ణాగ్ర = చెవికొనవలె, చపలే = చంచలమైన, శరీరే = శరీరవిషయమున, కా వార్తా = ఏమి కథ - చెప్పవలసిన దేమి ఉన్నది, ఏమియులేదని భావము. ఎంతయుఁగొలఁదిపెట్టరానినై యత్యంతసిరములైన మేరువు మొదలైనవియే నశించుచుండఁగా నిక మిక్కిలియుఁ గొలఁదికిలోనై న్న భంగురమైన శరీరము నశించునని చెప్పవలసిన దేమున్నదని యాశయము, 'గజాయత్ర నగణ్యస్తే మశకానాంతు కాకథా' అనున్యాయ మిట అనుసంధేయము. అన్నియు నశ్వములే; శరీర మన్నింటికంటె నశ్వర మని భావము.

చ. స్థిరతర మైనమేరువు నశించు యుగాంతకృశానుకీలలన్
వరమకరాకరంబు లగునవారినిధానము లెల్ల నింకు భూ
ధరములచే ధరింపఁబడి ధారుణి పోడిమి దప్పుఁ గావునం
గరికలభశ్రవశ్చపలకాయమునం దిక వార్త లేటికిన్. 72

తా. సర్వసమృద్ధిగల మేరుపర్వతము ప్రళయాగ్నిని గ్రాగి నీటగుచున్నది. పెరుఁజేఁపలకును మొసళ్ళకును బట్టయినసముద్రములును దానిచే నెండిపోవుచున్నవి. కులపర్వతము లనియెడి కాళ్ళపయి నెలకొన్నభూమియు దానిచేతనే నాశముఁ బొందుచున్నది. ఇటువంటివే యిట్టియవసమబొందఁగా నిక యేనుఁగుగున్నచెవికొనవలె నతిచంచలమైన శరీరము నశించున దని చెప్పనేల ?

అవ. శరీరులకు ముదిమిచేఁ గలుగుదురవస్థను రెండుశ్లోకము లచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ గాత్రం సజ్కుచితం గతి ర్విగళితా భ్రష్టాచ దన్తావలి
దృష్టి ర్నశ్యతి వర్ధతే బధీరతా వక్త్రం చ లాలాయతే
వాక్యం నాద్రియతే చ బాన్ధవజనో భార్యా న శుశూషతే
హా కష్టం పురుషస్య జీర్ణవయసః పుత్రోఽప్యమిత్రాయతే॥ 73

టీ. గాత్రం = దేహము, సజ్కుచితం = ముడిఁగినది-అయ్యెనని శేషము. ఇట్ల మీఁదనెల్ల వెలుంగునది, గతిః = నడక, గళితా = జాతినది - పటుత్వము తప్పినదగుట' దన్తావళిః = పండ్లవరుస, భ్రష్టా = ఁడినది. దృష్టిః = చూపు, నశ్యతి = నశించుచున్నది- విషయముల గ్రహించుటకుఁ జాలకున్నది. బధీరతా = చెవుడుఁ వర్ధతే = పెరుఁగుచు న్నది, వక్త్రం = నోరు, లాలాయతే = జొల్లుచే నిండియుండును - జొల్లు కారుచున్న

దనుట, బాసవజనః=బంధువర్గము, వాక్యః=(తానుజెప్పిన) మాటను, న ఆద్రీయతే= ఆదరింపదు, వేదేల, భార్యా = పెండ్లిమును, నశుశ్రూషతే = కొలువదు, కాఽజటి, జీర్ణ వయసః=జీర్ణించినవయస్సుగల-ముదిసిన, పురుషస్య=పురుషునికి, పుత్రోఽపి=కొడుకు గూడ, అమిత్రాయతే = శత్రువువలె నాచరించుచున్నాఁడు, హా కష్టః= ఆయోగ్య ఏమి కష్టము !

చ. తనువు ముడుంగుఁ బాదగతి శ దవ్వును దంతము లూడుఁ జీకటుల్ గనుఁగన వ ర్తిలుం జెవుడుగ్రమ్మును జొంగలు గాఱు మోమునన్ జనములు మాట చేకొనరు శ సన్నిధిఁ జేరదు భార్య పుత్రుఁడుం గొనకొని శత్రునట్ల తిరు శ గుం గడుఁగప్టము వృద్ధదేహికిన్. 73

తా. ముదిమియందు దేహము ముడుంగుకొనుచున్నది. నడక తొట్టిలుచున్నది. పండ్లు రాలిపోవుచున్నవి. చూపు ముందటిలుచున్నది. చెవుడు మీఱుచున్నది. నోర జొల్లు దొంగుచున్నది. బంధువులు చెప్పినమాట నాలింపరు. పెండ్లిమును గొలుపు సేయదు కన్నకొడుకును బగవాఁ డగును. ముదిసిన వానికష్టమకటా ! ఏమనవచ్చును.

శ్లో॥ వర్ణం సితం శిరసి వీక్ష్య శిరోరుహాణాం

స్థానం జరాపరిభవస్య తదా పుమాంసమ్ |

ఆరోపితాస్థిశకలం పరిహృత్య యాన్తి

చాణాలకూప మివ దూరతరం తరుణ్యః ||

74

టీ. తరుణ్యః=జవరాండ్రు, శిరోరుహాణాం = ఘృలయొక్క, సితం = తెల్లని, వర్ణం=వర్ణియను, శిరసి=తలయందు వీక్ష్య=చూచి, తదా = అప్పుడు-అట్లు చూచిన తోడనే యనుట, జరాపరిభవస్య=ముదిమిచేతి యవమానమునకు, స్థానం=పట్టు అయిన వాఁడును, ఆరో...శకలం-ఆరోపిత=ఎక్కింపబడిన-విగిగాఁ బెనఁచుకొని యుండునది గాక యూరక యందదుమలవలె నున్న యనుట, అస్థిశకలం = ఎముకును కలుగల వాఁడును-ముదిమిచే నెమ్ములబిగి నడలినవాఁడు ననుట, అగు, పుమాంసం=పురుషుని, ఆరోపితాస్థిశకలం=వ్రేలగట్టబడినయెమ్ముకును కిల - ఇది పురుషునికిని చండాల కూపమునకును సామాన్యమగు విశేషణము, చాణాలకూపమివ=చండాలుని నూతివలె-చండాలజాతులనూతిపయి నెమ్మువ్రేలబడియుండు ప్రతీతి యిట ననుసంధేయము. పరిహృత్య=పరిత్యజించి, దూరతరం=మిక్కిలిదవ్వుగా, యాన్తి = పోవుదురు. 'వర్ణం సితం శిరసి వీక్ష్య...పరిభవస్య యదేవపుంసామ్' అనుచో, యదేవ=ఏదియే, పుంసాం= పురుషులయొక్క, జరాపరిభవస్య=ముదిమిచేనైన యవమానమునకు, స్థానం = స్థాన మగునో, శిరసి=శిరస్సునందు, శిరోరుహాణాం=ఘృలయొక్క, సితం వర్ణం = ఆ తెల్లని వన్నె, యనియర్థము. ఘృల తెల్లదనమే - యనఁగా నరలే, జరాపరిభవసాన మని యాశయము).

ఆ. కరుల తెలుపు చూచి శ కొఱగాడు వీడని
ముసలివాని విడిచి శ ముదిత లెల్ల
మూరముగఁ దొలంగు శ దురు సాస్థిశకల నూ
మాలనూతి విడిచి శ మలఁగుభంగి.

74

తా. జవరాం ద్రెవరేని పురుషులతలయందలి నరల తెలుపున జూచిరేని ముదిమిచే
వికారపడి యందగుటలై యున్నయెమ్ములు గలవారిం జూచినతోడనే యెమ్ము ప్రేలం
గట్టబడిన చండాలజాతి నూతిబోలె విడిచి కడుదవ్వుగాఁ దొలఁగుదురు.

అవ. కాబట్టి దురవస్థ యాక్రమించుకొనక మునుపే శ్రేయ
స్సను సంపాదించుటకు యత్నము సేయవలయుఁగాని మఱొకప్పుడు
గాదనుచు దృష్టాంతపూర్వకముగాఁ జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ యావత్స్వస్థ మిదం క శేబరగృహం యావచ్ఛ మారే జరా

యావచ్ఛేన్ద్రియశక్తి రప్రతిహతా యావత్ యో నాయుషః ।

ఆత్మశ్రేయసి తావదేవ విదుషా కార్యః ప్రయత్నో మహా-

న్వోద్ధీప్తే భవనే తు కూపఖననం ప్రత్యుద్యమః కీదృశః॥ 75

టీ. యావత్ = ఎంతవఱకు, ఇదం = ఈ, క శేబరగృహం = క శేబరమనెడియిల్లు,
స్వస్థం = వీడలేక లెస్సగావుండునో, ('శరీర మరుజం' అనుచో, శరీరం = దేహము, అరు
జం = రోగము లేనిదై, స్వస్థం = నెత్తుదిగానుండునో యనుట), యావచ్ఛ = ఎంతవఱకు,
జరా = ముదిమి, మారే = మూరమునందు-ఉండునో యని శేషము - ముదిమి యెంతవఱకు
నలముకొనదో యనుట, యావచ్ఛ = ఎంతవఱకు, ఇన్ద్రియశక్తిః = ఇంద్రియముల పటిమ,
అప్రతిహతా = ఖండితముకొనిది అగునో, యావత్ = ఎంతవఱకు, ఆయుషః =
ఆయువునకు, క్షయః = తలుగుట-నాశము, న = లేదో తావదేవ = అంతవఱకే-అంతకు
లోనుగానే యనుట, విదుషా = తెలిసినవానిచేత - ఎఱుకగలవానిచే, ఆత్మశ్రేయసి =
తనశ్రేయస్సునందు-మోక్షప్రాప్తివిషయమునం దనుట, మహాత్ = గొప్పదియైన-పూజ
నీయమైన, యత్నః = ప్రయత్నము-జూసవై రాగ్యతపంబుల సంపాదించుపూనిక, కార్యః =
చేయదగినది. అయిన నిప్పుడే యట్టిప్రయత్నము చేయవలయునను నియమమేల ? అప
సానమం దట్టిప్రయత్నమును జేసికొనరాదోయనఁగా దానిని దృష్టాంతముచూపి నిషే
ధించుచున్నాడు. భవనే = ఇల్లు, ప్రోద్ధీప్తేనతి = అగ్నిచే గాలుచుండఁగా, కూపఖననం
ప్రతి = బాపిత్రవృక్షముగూర్చి, ఉద్యమః = యత్నము, కీదృశః = ఎట్టిది - అవకాశము
వలయునంత లేమిచే నది యయుక్తమనుట. ఇల్లుగాలునప్పుడు నిట్టికై నూయి ద్రవ్య

నట్లే యపసానకాలమందు శ్రేయఃప్రాప్తికృత్యముల యుక్తముకానేర దనియరము. కావున బుద్ధిమంతుడైనవాడు స్వస్థుడై యుండునపుడే శ్రేయఃప్రాప్తికి వలయు సాధనములు సంపాదించుకొనవలయు నని భావము.

చ. ధృతిఁగొని రోగముల్ జరయురదేహమునొంపకముందె యిందిరియ
ప్రతిహతి లేకముందె తనప్రాణవిరామము కాకముందె పం
డితజనుఁ డాచరింపఁ దగు శరీరి బ్రయత్నము ముక్తికిన్ మహా
ద్దతశ్చి నిల్లు గాలుతఱిఁ శ దాలిమి నూతులు ద్రవ్య టొప్పునే. 75

తా. ఈదేహము తెవులులేక యెంతవఱకు దిటవుగానుండునో, యెంతదనుక ముదిమిరాక దవుననేయుండునో, యెందాఁక నింద్రియములపటుత్వము సూటిదప్ప వుండునో, యెంతకాల మాయువు క్షయింపవండునో యంతవలొపలనే యెఱుకగల వాఁడు తనశ్రేయస్సుకొఱకు మంచియత్నముసేయఁ గడంగవలయు. అట్లు మున్నట్లు గాక కడపట నాప్రయత్నము సేయజూచుటయెల్ల నిల్లు కాలచుండఁగా నీటికే నూయి త్రవ్వటతో సాటియగును.

అవ. తపస్సు మొదలైనవానిని బెక్కింటిని జేయఁదగునా తగదా యని వితర్కించి పిదప నొకకొందఱినిశ్చయముచొప్పునఁ దపమే సం పాదించఁదగిన దని రెండుశ్లోకములఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ తపస్యంతః సంతః కిమధినివసామః సురనదీం

గుణోదారాన్దారా నుత పరిచరామః సవినయమ్ |

పిబామః శాస్త్రాఘా నుత వివిధకావ్యామృతరసా ||

న్నవిద్యః కిం కర్మః కతిపయనిమేషాయుషి జనే ||

76

టీ. తపస్యంతః సంతః = తపస్సుచేయువారమగుచు, సురనదీం = మందాకినిని - మందాకినియం దనుట. అధినివసామః కిం = వసించుమా - కేవలవిరక్తిచేతననుట; ఉత = లేక, సవినయం యథాతథా = అడఁచువగా-అనుకూల్యముతోఁ గూడినట్లుగా ననుట. గుణోదారాన్ = (సౌభాగ్యసౌశీల్యాది) గుణములచే రమణీయలైన, దారాన్ = భార్యల ను, పరిచరామః కిం = అనుసరించుమా-సాంసారికధర్మముచే ననుట; శాస్త్రాఘాన్ = శాస్త్రకలాపములను, పిబామః కిం = త్రాగుదుమా - తద్రస మాస్వాదించుమా - కీర్తి ప్రతిష్ఠావిజ్ఞానములకొఱ కనుట; ఉత = లేక, వివిధ...రసాన్ = వివిధ = పలువిధ ములైన. కావ్య = కావ్యములనెడి-లేక, కావ్యములందుఁగల, అమృతగసాన్ = సుధా ద్రవములను, పిబామః కిం = త్రాగుదుమా - సకలకళాకాశలముకొఱకనుట; జనే = జనుఁడు-జనసముదాయమనుట, కతి...యుషిసతి-కతిపయ = కొన్ని, నిమేష = నిమిష ములు కొలదియేయైన, ఆయుషిసతి = ఆయువుగలవాఁడగుచుండఁగా, ఇట జనశబ్దము

జాత్యేకవచనమగు నేని, జనులమగు మేము కొన్నినిముసములపాటియాయువు గలవార మగుచుండఁగా ననియర్థము, కిం = దేనిని-మునుచెప్పఁబడిన తపశ్శ్రావణాదులలోదేనిని పుర్ణః = చేయుదుము - కొన్నినిముసములబ్రతుమనఁగా దేనినిజేయుటకు నవకాశము లేమిచేననుట, న నిష్క్లః=ఎఱుఁగము - నిశ్చయింప శక్యము కానందున నేమిసేయుట కను దెలియకున్న దని యర్థము.

మ. తపముల్ నేయుచు దేవతాతటినిచెంతన్ నిల్తుమోకాక దా
రపరత్వంబున నుందుమో వివిధశాస్త్రశ్రవ్యకావ్యామృతం
బుపభోగింతుమొ యేమిసేతుము హితంబూహింపఁగా లే మని
త్యపులోకంబునమానవుల్ మితనిమేళమాయుష్కులై యుండఁగన్.

తా. ఆయువో కొన్నినిముసములపాటి యైయున్నది ఇంతకొలదిలో విరక్తి నొంది తపమునల్పుచు గంగాతీరమునవసించుమా; లేక సాంసారికులమై యానుకూల్యముతో గుణవతులగుకమణులను గొలుతుమా; లేక కీర్తివిజ్ఞానములకొఱకు శాస్త్రములను గఱతుమా; కళాకాశలముకొఱకుఁ గావ్యముల యమృతరసముఁ గ్రోలుదుమా; దేనికిని నవకాశములేమిచే నేదియుఁ జేయుటకు మాకుఁ దోపకున్నది.

అవ. అవ్వల నేమిసేయవచ్చునని యాశంకించి సిదప నిశ్చయించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ దురారాధ్య శ్చామీ తురగచలచిత్తాః క్షీతిభుజో
వయం తు స్థూలేచ్ఛా మహతి చ పదే బద్ధమనసః।
జరా దేహం మృత్యుర్హరతి దయితం జీవిత మిదం
సఖే నాన్య చ్ఛ్రీయా జగతి విదుషోఽన్యత్ర తపసః॥

77

టీ. తురగచలచిత్తాః=గుఱ్ఱమువలె చంచలములైనమనస్సులు గలవారగు-అస్థిర హృదయులైన, అమీ = ఈకానఁబడు, క్షీతిభుజః=రాజులు, దురారాధ్యాః = ఆరాధించుటకు (అనఁగాప్రసన్నులఁగావించుటకు) శక్యముకానివారు, వయస్త = మనమో, స్థూలఞ్చాః = మిక్కుటమైనయాశగలవారము. మహతిపదేన = గొప్పసానము నందును ('సుమహతిఫలే' = మిక్కిలియుగొప్పఫలమునందు), బద్ధమనసః = నెలకొల్పఁబడినమనసు గలవారము. మాకు పేరాసమాత్రమే కాని యారాజు లిచ్చువారు గారని భావము. జరా=ముదిమి, దేహం = శరీరమును, హరతి = క్షీణింపఁజేయుచున్నది, మృత్యుః=అంతకుఁడు, దయితం = ప్రియమైన, జీవితం = ఉనుఱును-ఉపాణములను, హరతి=కొనిపోవుచున్నాఁడు. కాబట్టి, హేసఖే = ఓ చెలికాడా, జగతి = ఈలోకమునను. విదుషః=తత్త్వజ్ఞులు, తపసః = తపస్సుకంటే, అన్యత్ర = ఓండుచోటు - వేలొకటియునుట, అన్యత్రే = అసాధారణమైన-ఉత్తమమైన, శ్రేయః = మోక్షసాధ

నము - మరగళము, న=లేదు. కాబట్టి సర్వవిధములఁ దపస్సునే సంపాదించ వలయు నని భావము.

ఉ. వాజిచలస్వభావు లగుశవారు ప్రసన్నులు గారు భూపతుల్
రాజనవృత్తి మానరు దుశరాశయు నెక్కుడు మాకు సొమ్ముపైఁ
దేజ మడంచు వృద్ధదశ శ్రీ దీకొని ప్రాణము నొంచుఁ గాలుఁ డ
వ్యాజతపంబుకన్న భువి శ్రీ నాత్మహితం బగుకృత్య మున్నదే. 77

తా. గుట్టమువలె నిలుకడ లేనిమనసులు గలయీరాజులను బ్రసన్నులుగాఁ జేయుట యెంతయుఁగష్టము. మనకో యాశ యతిమాత్ర మగుటయేగాక గొప్పపద వులే కావలయునని బుద్ధి యున్విశులూరుచుండును. ముదిమియో దేహమును జీరింపఁ జేయుచున్నది. మృత్యు పత్యంతప్రియమైన యీ ప్రాణములను దీసికొనుచున్నది. కావున, చెలికాఁడా! ఎఱుకగలవానికి నీజగంబునందు తపంబునకంటె మించిన శ్రేయస్సు మఱొకటి లేదు.

అవ. తపస్సు శ్రేయము కలిగించునదేని దాని నాచరించుటకుఁ దగినచో టెయ్యది యనఁగా జెప్పుచున్నాఁడు,

శ్లో॥ మానే మ్లాయని ఖణ్ణితేచ వసుని వ్యర్థం ప్రయాతేర్థిని
క్షీణే బన్ధజనే గతే పరిజనే నష్టే శనై ర్శ్యావనే
యుక్తం కేవల మేతదేవ సుధియాం యజ్జహ్నుకన్యాపయః
పూతగ్రావగిర్నికన్దరదరీశుష్ణో నివాసః క్వచిత్ ॥ 78

టీ. మానే = (జాతికులదులవలని) అభిమానము, మ్లాయనిసతి = తీసిపోవున దగుచుండఁగా, వసుని = ధనము, ఖణ్ణితేసతి = నశించినదగుచుండఁగా, కాబట్టియే, అర్థిని = యాచకుఁడు, వ్యర్థం = (తనమనోరథ మొనగూడమివలన) నిర్ధరకముగా, ప్రయాతేసతి = పోయినవాఁ డగుచుండఁగా, బన్ధజనే = పుత్రమిత్రాది బంధువర్గము, క్షీణేసతి = (అన్నాదులులేమిచే) క్షీణించుచుండఁగా, పరిజనే = భృత్యసమూహము, గతేసతి = (బత్తెము లందకపోవుటచే మఱొకచోటికి) పోయినదగుచుండఁగా, శనైః = మెల్లగా, శ్యావనే = జవ్వనము, నష్టేసతి = తీసిపోయిన దగుచుండఁగా - అనిత్యస్వభావము లగుటవలన సర్వమును విపన్నము లగుచుండఁగా ననుట, క్వచిత్ = ఒకానొక, జహ్ను...శుష్ణో - జహ్నుకన్యా = గంగానదియొక్క, పయః = జలములచేత, పూత = పవిత్రమైన, గ్రావ=తొట్లగల, గిర్నికన్దర=పర్వతశ్రేష్ఠముయొక్క, కన్దర=గుహయొక్క, దరీ = గట్టునందలి, (తటీ = చోటునందలి,) శుష్ణో = పొదరింటి యందు, నివాసః = వసించియుండుట, (ఇతి) యత్ = (అనునది) ఎదియో, ఏతదేవ= ఇదియే, కేవలం = మిక్కిలియు, సుధియాం = బుద్ధిమంతులకు, యుక్తం=ఉచితము. అచ్చట వసించుటయే శ్రేయస్సాధన మగుతపంబునకు యోగ్యమైనసలమని భావము.

ఉ. మానము గ్రుంగఁగా ధనము శ్రమట్టముగా నిజబాంధవాశ్రితుల్
 దీనతఁ జెంది యేగ నత్యధిప్రకరంబు నిరాశమై జనన్
 మానుగ జవ్వనం బులగ శ్రమాన్యునకుం దగు జహ్నుకన్యకా
 నూనతరంగపూతకలితతోపలశైలనికుంజవాసముల్. . 78

తా. మానము చెడిపోవుచును, ధనము నశించుచును, కావుననే యాచింప
 వచ్చినవాఁడు వ్యర్థముగా మరలియును, బంధుజనులు నశించియును, బరిజనులు
 కొలువునిడిచిపోయియు, యశావన మల్లల తీసిపోయియు నున్నపుడు, బుద్ధిమంతు
 లైనవారికి గంగాజలములచే బవిత్రములైన తాలుగల యొకపెనుగొండగుహలోని
 యొకానొక పాదరింట నసించియుండుటయే మిక్కిలియు నుచితము.

అవ. చిత్తమునకు నిత్యానిత్యవస్తువివేకము కలిగినపుడు రమ్య
 ములయు నెల్లవియు నరమ్యములుగానే తోచు ననుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ రమ్యా శ్చంద్రమరీచయః స్త్రుణవతీ రమ్యా వనాన్తస్థలీ
 రమ్యం సాధుసమాగమాగతసుఖం కావ్యేషు రమ్యాః కథాః |
 కోపోపాహిత బాష్పబిన్దుతరళం రమ్యం ప్రియాయా ముఖం
 సర్వం రమ్య మనిత్యతా ముపగతే చిత్తే న కిఞ్చి త్పునః॥ 79

టీ. చంద్రమరీచయః = చంద్రకిరణములు, రమ్యాః = మనోహరములైనవి-ఉద్దీపకము
 లగుటచే నని భావము, తృణవతీ = పచ్చికగల - పచ్చగానున్న యనుట, వనాన్త
 స్థలీ = వనమధ్యప్రదేశము, రమ్యా = మనోహరమైనది, సాధు...సుఖం-సాధు = సజ్జ
 నులతోడి, సమాగమ = కూడికవలన, ఆగత = వచ్చిన, సుఖం = సుఖమును, రమ్యం =
 రమణీయమైనది, కావ్యేషు = కావ్యములందు, కథాః = కథలు-ఉపాఖ్యానములనుట,
 రమ్యాః = మనోహరములైనవి. కోప...తరళం-కోప = (ప్రణయకలహములందలి) కినుక
 వలన, ఉపాహిత = కైకొనబడిన-పుట్టిన, బాష్పబిందు = కన్నటి బొట్టుచేత, తరళం =
 కలతనొందిన - లేక, ప్రకాశించుచున్న, ప్రియాయాః = ప్రియురాలియొక్క,
 ముఖం = మొగమును, రమ్యం మనోహరము. కాబట్టి, సర్వం = సమస్తమును,
 రమ్యం = (మీదఁజెప్పబడినట్లు) మనోహరమే. చిత్తేపునః = మనస్సో, అనిత్యతా =
 (సమస్తమును) అనిత్యమగుటచు, ఉపగతేతి = పొందినదగుచుండఁగా - సమస్తమును
 అసత్యమైవదను వివేకమునొందఁగా, కిఞ్చిత్ = ఏదియు, న (రమ్యం) = మనోహరము
 కాదు. లేక, చిత్తము, అనిత్యతా = విలుకడలేమిని, ఉపగతేతి = పొందియుండఁగా
 మనస్సు నిరముగాక కలతనొందియుండఁగా ననుట, ఏదియు రమ్యముగాదని
 యర్థాంతరము.

ఉ. మంచిని పండువెన్నెలలు శ మంచిని పుష్పవనప్రదేశముల్
మంచిది సాధుసంగమనరమాగతసౌఖ్యము చాటువాక్యముల్
మంచిని మంచి దశ్రుయుతరమానవతీముఖ మీసమస్తమున్
మంచిది కా దనిత్య మని శ మానసవృత్తి నెఱుంగువారికిన్. 79

తా. చందరుని తెలివెలుగులును, పచ్చగానుండు నడవిపడిమిపట్టులును నజ్జనులతో కూడికవలని సుఖమును, కావ్యములాదలి కథలును, ప్రణయకోపముచే బొడమిన కన్నీటిబొట్టుతోగూడినప్రియురాలినెమ్మొగమును, అన్నియును రమ్యములే యగును. కాని మనస్సు కవి యనిత్యము లనువివేచన గలిగెనా యేదియు రమ్యము కాదు. (లేక, మనస్సు కలత నొందియుండునేని యపు డేదియు రమ్యము కాని యరాతరము.)

అవ. చెప్పినయర్థమునే వివరించుచు నిగమించుచున్నాడు.

శ్లో॥ రమ్యం హర్మ్యతలం న కిం వసతయే శ్రావ్యం న గేయాదికం
కిం వా ప్రాణసమాసమాగమసుఖం నైవాధిక శ్రితయే।

కిన్తు భౌన్తపతజ్జపక్షపతనవ్యాలోలదీపాఙ్కుర

చ్చాయాచచ్ఛల మాకలయ్య సకలం సన్తో వనాన్తం గతాః॥ 80

టీ. రమ్యం=మనోహరమైన, హర్మ్యతలం=ప్రాసాదప్రదేశము-ఉప్పరిగపట్టు, వసతయే=వాసస్థానముకొఱుట, నకిం=లేదాయేమి, గేయాదికం=గానముమొనలె నవి-ఆదిశబ్దముచే వీణావాద్యాదులు గ్రాహ్యములు, శ్రావ్యం=నెఱిగిపెంది, న కిం=కాదాయేమి, ప్రాణ...సుఖం - ప్రాణసమా=ప్రాణములతో సమానురాలె నట్టిదానితోడి-ప్రాణప్రియురాలె న నాయికతోడి, సమాగమ = సంభోగముచే గలుగు. సుఖం=సుఖము, అధికప్రీతయే=మిక్కిలిసంతోషముకొఱుట, నైవ కిం=కాదాయేమి, తప్పక యగుననిభావము. కిన్తు=అయినను, సన్త=సజ్జనులు-వస్తువిచారతత్పరులగు పురుషులనుట, సకలం = (హర్మ్యతలనివాసము మొదలుగాగల) సమస్తమును, భౌన్త...చచ్ఛలం-భౌన్త=పడఁగోరబ్రమసిన, పతజ్జ=మిడుతయొక్క, పక్ష=ఁకెక్కలయొక్క, పవన= (ఈకల) గాలిచేత, వ్యాలో=అల్లూకు మన్నదీ పాఙ్కుర = దీపపుమొగ్గయొక్కఁ ఛాయా=కొలివలె-లేక నిడవలె, చచ్ఛలం=నిలుకడలేనిదిగా, (ఉద్బాధ్య) సపతత్పతజ్జ పవన... అనుచో, ఉద్బాధ్యన్త=పయికిభ్రమించినన్త, పతత్=పడుచున్న, పతజ్జ=మిడుతలయొక్క, పవన=ఁకెక్కలగాలిచేత, నని యర్థము, అకలయ్య=నిశ్చయించి, వనాన్తం=వనమధ్యముంగూర్చి, గతాః=పోయి - హర్మ్యతప్రహ్లానందమునకు సాధనమైన తపశ్చర్యకొఱు కనుట.

ఉ. సంతతమున్ సుఖం బొసంగఁజాలనె చాల విశాలసౌధముల్

కాంతలసంగమున్ మధురత గానములున్ వివరించి చూడ సం

భ్రాంతపతంగపక్షభవశ్రమారుతఘాతవిధూతదీపికా

కాంతిచలంబు సర్వ మని శ కానల కేగిరి పండితోత్తముల్. 80

తా. వసించుటకు మంచియుప్పరిగలుగు, వినుటకు నింపైనగానాదులును, మిక్కిలి సంతోషింపొందుటకుఁ బ్రయురండ్రతోటిసంగమువలని సుఖమును గలవు. అయినను సుజనులు, మిడుత మిడిసిపడఁగా దాని యీకలగాలిచే నల్లలాడు దీపపుమొగ్గకాంతి వలె నివియంతయుఁ జలించు లని విచారించి వీరినెల్ల మాని వనాంతమునకుఁబోయిరి. ఇది వైరాగ్యశతకముననిత్యానిత్యవస్తువిచారమన్నదియష్టమదశకము.

భర్తృహరిసుభాషితము - శివార్చనము.

అవ. వస్తువిచారమును గుఱించి ప్రసక్తి రాఁగా తన్మూలమునఁ దపస్సుయొక్క ప్రస్తావము గలిగి యది మిక్కిలి యానశ్యకమైనదని చెప్పఁబడినది. అది యెట్టిదని యాశంక కలుగఁగా నది శివార్చనము తప్ప వేఱెద్దియుఁగాదని మదినుంచుకొన్నవాడై యిపుడు మొదట శివార్చనమును వర్ణించుచున్నాఁడు. ఆ యర్చనము బాహ్యము అభ్యంతరము అనిరెండువిధములైనది అందు మొదటిది పెక్కుకరణములచే సాధింపఁదగినదై దేవతలకే చెల్లునవగుటంజేసి ముఖ్యము కాదని యెంచి దాని నుపేక్షించి ముఖ్యమగు నాభ్యంతరపూజాప్రకారము ననుభవించునట్లభినయించుచుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆసంసారం త్రిభువన మిదం చిన్మతాం తాత తాదృ-

జ్ఞైవాస్మాకం నయనపదవీం శ్రోత్రమార్గం గతో వా ।

యోఽయం ధత్తే విషయకరణీగాఢగూఢాభిమాన

శ్శీబస్యాంతఃకరణకరణః సంయమాలానలీలామ్॥

81

టీ. హేతాత=నాయనా-ఇది యాదరాతిశయమున మఱొకనిఁబలుచుమాట, ఆసంసారం = సంసారముండువఱకు ఇదం=ఈ, త్రిభువనం = మూడులోకములను, చిన్మతాం=నెదకుచున్న లేక పరామర్శించుచున్న, అస్మాకం=మాయొక్క, నయన పదవీం=నేత్రమార్గమునుగాని, శ్రోత్రమార్గంవా=చెవులదారిగాని, తాదృక్=అటు వంటివాఁడు-అట్టిపురుషుండు, నగతః = పొందినవాఁడుగాఁడు. అట్టిపురుషుని మేము

విననులేదు చూడనులేదనుట, ఎట్టిపురుషుడనగా చెప్పుచున్నాడు, యః=ఏ, ఆయం=
 వీడు-ఏరుపుషుడనుట, విషయ...క్షీబస్య - విషయ = హారచందనాదివిషయముల నెడి,
 కరిణీ=ఆడుటేనుగులందలి, గాఢ = అత్యంతమును, గూఢ = మఱుగెనదియు, నగు,
 అభిమానః = మిక్కిలి యాసక్తిచేత, క్షీబ = మత్తిలి-‘మత్తేశాణోత్కటక్షీబాః’ అని
 యమరుడు, అస్తాకరణ = మనస్సునెడి, కరిణః = ఏనుగుయొక్క, సంయ...లీ
 లామ్-సంయమ = చక్కగా నియమించుటయందు-లేక, చక్కగా నిగ్రహించుట
 యనెడి, ఆలాస = కట్టుకంబముయొక్క, లీలాం = విలాసమువంటివిలాసమును, భత్తే =
 ధరించునో - నిగ్రహింపరానిమనస్సును నిగ్రహించుటయందు సమరుడగునో యనుట,
 తాదృక్ నయన...గతః’ అట్టివాడు చూడబడనులేదువినబడనులేదు అనిపూర్వముతో
 నస్వయము. (‘సంయమానాయలీలామ్’ అనుచో మనోనిగ్రహమునందు దారముతో
 జేయబడిన యురియొక్కలీలను అని యర్థము ‘అనాయఃపుంసిచాలంస్యాత్’ అని యమ
 రుడు), ఇట్టిపురుషుడు నయనశ్రోత్రమాంసేషయత్వమును సంబంధించియుండియు
 ససంబంధమును జెప్పుటచే సంబంధాతిశయోక్తి. దీనిచేత, మనోనియమనము మిక్కిలి
 యశక్యమనెడివస్తువు వ్యజితమగుటచే అలంకారముచే వస్తుధ్వని. ఏదేనియొకయో
 గమున మనస్సును నియమించి యగు బ్రహ్మసందమునకు సాధనధూతమయి యంత
 రంగశివునర్పించుటయనుతపంబు నవశ్యముచేయందగినదని గూఢాభిప్రాయము. ‘ఆలా
 వలీలామ్’ అనుచో నిదర్శనాలంకారము. అది ‘సంయమాలాస’ అనురూపకముతో
 సంగ్రాంగీభావముచే సంకీర్ణము.

మ. తగ సంసారమునాటనుండియును దత్తత్కర్మసంయుక్తి ము

జ్జగముం ద్రిమ్మరు మాకుఁ గానబడఁ జేరచందంబునం గర్ణమా

ర్గగతుం డైనను గాఢభోగకరిణీగూఢాదరోన్మత్తచి

త్తగరిష్టద్విపరాజసంయమపటుస్తంభాత్మకం డెవ్వఁడున్. 81

తా. అనాదిసంసార ముండునది మొదలుకొని యీమాఁడులోకములను వెదకి
 చూచితిమి గాని విషయము లనియెడునాఁడుటేనుగులంగు మిక్కిలి దృఢమైన యా
 సక్తిచే మత్తిలియున్న మనస్స నెడియేనుగును నియమించుటకు గట్టుకంబమువంటివాఁ
 డగుపురుషుని మేము చూచినవారమును విన్నవారమును గాము.

అవ. తపస్సునఁ బ్రవర్తించువిధమును జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ యదేత త్వచ్ఛన్దం విహరణ మకార్పణ్య మశనం

సహార్యైః సంవాసః శ్రుత ముపశమైకవ్రతఫలమ్ ।

మనో మన్దస్పన్దం బహిరపి చిరస్యాపి విమృశ

న్నజానే కప్యైషా పరిణతి రుదారస్య తపనః॥

టీ. స్వచ్ఛందం = యథేచ్ఛమైన ఒకరికిలోతువగాని, విహరణం = విహారమును,
అకౌర్వణ్యం = కృపణత్వములేని-దీనత్వముకలుగని, అశనం = భోజనమును-భిక్షాన్నభో
జనమును, లేక, కందమూలఫలాహారమును, ఆర్వైఃసహ = శ్రేష్ఠలైసవాదితోఁ గూడ-
విజ్ఞానపంపన్నులతోడననుట, సంవాసః = ససతియు-కూడిమనుటయు, ఉప...ఫలమ్-
ఉపశమ = శాంతియనెడు - విషయభోగనివృత్తి యనెడు, ఏకం = ముఖ్యమైన, వ్రత
ఫలం = వ్రతముఫలముగాఁగలదియగు - శాంతిఫలమునొసంగు తపశ్శ్రమమును బోధించు
నట్టి యనుట, శ్రుతం = వేదాంతశాస్త్రశ్రవణమును, బహిః = వెలుపల-వెలివిషయములం
దనుట, మన్దస్పందం = మెల్లనిచలనము గలవు - మందముగా ప్రసరించునట్టియనుట, మనః
అపి = మనస్సును, (ఇతి) యత్ ఏతత్ (సర్వంవర్తతే) = (అనెడి)యేయిది (యంతయు
కలదో), ఏషా = ఇది - ఈస్వచ్ఛందవిహరణాదికము, విధేయప్రాధాన్యత్వముంబట్టి
యిట స్త్రీలింగత్వము, కస్య = ఏ, ఉదారస్య = గొప్పదైన, తపసః = తపముయొక్క, పరి
ణతిః = పరిపాకమో-లేక. పరిణామమో, చిరస్య = చిరకాలముగా, విమృశన్ అపి = పరా
మర్శించుచుండినను, నభానే = తెలియపన్నాను. ఏతపస్సు ఈస్వచ్ఛందవిహారాదిక
ముగా పరిణమించెనో యెంతకాలమాలోచించియు నాకు దెలియరాకున్నదియని యర్థము.
ఆతపస్సు శివపూజనమేయగును. కావునను మఱియొకదానికి నిట్టిఫలమును సాధించుటకుఁ
గాని యిట్టిపరిణామమును బొందుటకుఁగాని సామర్థ్యము కలుగదనిభావము.

ఉ. ఇచ్ఛకు వచ్చినట్లు చరియించుట దైన్యము లేనితిండియున్
నిచ్చలు సాధుసంగమును శ నిర్మలకాంతియు శాస్త్రబోధమున్
మచ్చిక లోనఁ బూని వెలిగిమట్టనిచిత్తము నాగ నింతయున్
వచ్చుట యేమహోన్నతతపంబుఫలంబొ యెఱుంగ నేర్తుమే. 82

తా. ఒకరికిలోతువగాని యిచ్చమొందిరుగుట. దీనత్వములేనిపదవు. గొప్ప
వాదితోఁగూడి మనుట. శాంతినిొస గు వేదాంతశాస్త్రశ్రవణము. మనస్సు బాహ్యోప
యములందు మిక్కిలి కొంచెముగాఁ బ్రసరించుట. యను నిదియంతయు నేగొప్పతపము
వలన సిద్ధించునో యెంతకాలము విచారించియు నాకు దెలియరాకున్నది.

అవ. శివచరణమే శరణమని తదీయస్మరణ మభినయించి చెప్పు
చున్నాడు.

శ్లో॥ జ్ఞేరా ఏవ మనోరథాశ్చ హృదయే యాతంచ త ద్యోననం
హస్తాజ్ఞేషు గుణాశ్చ వన్ధ్యఫలతాం యాతా గుణజ్ఞైర్విదాన్
కిం యుక్తం సహసాభ్యుపైతి బలవా న్కాలః కృతాంతోఽక్షమీ
హ జ్ఞాతం మదనాంతకాక్షీయుగళం ముక్త్యాస్తి నాన్యగతిః॥

టీ. మనోరథాః = విషయాభిలాషములును, హృదయే = అంతరంగమునందే,
జీరాః = నశించినవి - వానిని గోరుటమాత్రమే కాని యనుభవించుట లేదని యర్థము.
తక్తే = అటువంటి, యశావనంచ = ప్రాయమును, యాతం = పోయినది. ('యాత్రా
జరాం యశావనమ్' అనుచో, యశావనము ముదిమిని జెందినదని యర్థము,) హస్త =
అక్కటా. అజ్ఞేషు = అవయవములందు, గుణాశ్చ = గుణములును-అయాయవయవముల
సామర్థ్యములన్నియు ననుట, గుణజ్ఞైః = గుణమును తెలిసినవారు లేక-గుణముల నెఱింగి
యభినందించురస్థులు లేమింజేసి యనుట, వస్థ్యఫలతాం = వ్యర్థమైనఫలము గలిగి
యుండుటను-నిష్ఫలమగుటను, యాతాః = పొందినవి. బలవాన్ = బలిష్ఠమైన, కాలః =
కాలమును - కాలస్వరూపమును, అక్షమీ = ఓర్పులేని, కృతాస్తః = యముఁడును -
లేక, బలవాన్ = బలిష్ఠమును, కృతాస్తః = నాశముసేయునదియు, అక్షమీ = ఓర్పులేనిది
యు-నిరాక్షిణ్యమైనదియు, సగు, కాలః = మృత్యువు, అని యర్థాంతరము, సహసా =
తోడనే - వేగముగా, అభ్యుపైతి = ఎదురుకొని వచ్చుచున్నది - ప్రాణము నపహరిం
చుకొని కనుట, కాబట్టి, కిం = ఎది, యుక్తం = ఉచితమైనది - ఇట్టిదశయందు ఏమి
జేయదగినదనుట, హా = ఓహో, జ్ఞాతం = తెలిసినది - ఇట్టియవస్థయందు యుక్తమైన
దిదియని తెలియనైనదియనుట, అది యేదియన, మదనా...గళం - మదనాస్తక =
(మరునిం గూల్చిన) శివునియొక్క, అజ్ఞేయుగళం = అడుగులజంటను, ముక్త్యో = విడిచి,
అన్యా = వేరైన, గతిః = శరణము, నాస్తి = లేదు. కాబట్టియదియే శరణము-ఇట్టి
పితియందు దానినే కయికొనవలయు నని స్మరించి చెప్పినాడని తెలియునది.

ఉ. చిత్తమునందె కోరికలు శ జీర్ణము లయ్యె న శేషగాత్రమున్
హత్తినజవ్వనం బరిగె శ నార్యులు లేమి గుణంబులున్ ఫలో
చ్ఛిత్తి వహించె నెద్ది తగు శ జేరక మానఁడు కాలుఁ డక్కటా
చిత్తజవైరిపాదయుగ శ సేవనమే గతిగా నెఱింగితిన్. 83

తా. కోరికలన్నియు నొడఁగూడుటకు నయితేలేక హృదయము లోనే యడంగి
నవి. ప్రాయమును జాతీనది. అయాయవయవముల సామర్థ్యములును దానిని మెచ్చం
దగువేత్తలులేమిచే నిష్ఫలములైనవి. బలీయమై నాశముసేయుచుఁ గనికరమింతయు
లేక మృత్యువు వేగముగాఁ బెక్కిని వచ్చుచున్నది. ఇట్టిపితియందుఁ జేయదగినదేమి?
అ! తెలిసినది. మరుని గెలిచిన పరమశివుని పాదారవిందయుగళమును విడిచినచో
వేటొకదిక్కు లేదు. కాన నదియే శరణము.

అవ. 'యచ్ఛౌచ నిఃస్రుతసరిత్ప్రవరోదకేన, తీర్థేన మూర్ధ్నివి
ధృతేన శివఃశివోఽభూత్ | దాతుర్మనశ్చక్షులశైలవిస్పృష్టవజ్రం ధ్యాయే
చ్ఛిరం భగవతశ్చరణారవిన్దమ్' ఇత్యాదులచే శివుం డాదిగాఁగలసకల
దేవతలకును గల్యాణప్రదమైయఖిలలోకారాధ్యమై సంసారసాగరోత్తా

రకమై యొప్పుభగవచ్చరణారవిందము వెలయుచుండఁగా శివాంఘ్రి
యుగళము తప్ప వేటుగతి లేదని ప్రలపించెదవేల యని యడుగఁగాఁ
జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మహేశ్వరేవా జగతా మధీశ్వరే, జనార్ధనేవా జగదంతరాత్మని |
న వస్తుభేదప్రతిపత్తి రస్తిమే, తథాపి భక్తిస్తరుణేన్దుశేఖరే॥ 84

టీ. జగతాం = పదునాలుగు లోకములకు, అధీశ్వరే = స్వామియగు, మహేశ్వరే
వా = శివునియందుఁగాని, జగత్ అంతరాత్మని - జగత్ = జగంబులకు, అంతరాత్మని =
అంతర్యామియైన - లోపల నాత్మస్వరూపమునఁ జొచ్చి వ్యాపించి జగంబుల నియ
మింతువాఁడైన, జనార్ధనేవా = విష్ణువునందుఁగాని, మే = నాకు, వస్తుభేదప్రతిపత్తిః =
(ఇతఁడుశివుఁడు ఇతఁడువిష్ణువు అని) వస్తువునందుఁ గలుగుభేదబుద్ధి - వేటువేటు వస్తు
వులుగా గ్రహించుటయనుట, న = లేదు. 'శివాయ విష్ణురూపాయ' ఇత్యాదులచే
వారిద్దరికి వస్తువుంబట్టి భేదములేదని భావము, తథాపి = అయినను-భేదబుద్ధి లేకున్నను,
తరుణ ఇందు శేఖరే = (లేతచందురుని. తలపువ్వుగాఁ గల) శివునియందు భక్తిః =
కొలుచుననురక్తి, ఉన్నదనిశేషము. కాబట్టియే శివార్ఘ్రియుగళి తప్ప 'నాన్యాగతిః'
వేటుగతి లేదనఁబడియే సనిభావము. 'స్వభావో దురతిక్రమః' అను న్యాయమిటఁ
దెలియునది.

తే. జగదధీశ్వరుఁ డగుమహేశ్వరునిచుండు

సకలజగదంతరాత్ముఁ డౌతశారీయందు

భేదవిజ్ఞాన మెయ్యెడ న లేదు మాకు

నైనఁ దరుణేందు శేఖరునంద భక్తి.

84

తా. జగంబులకునెల్ల స్వామియగు శివునియందుఁగాని సకలలోకంబుల నంత
ర్యామియై వ్యాపించియున్న విష్ణువునందుఁగాని పేరిరువురు వేటువేటు వస్తువులను
భేదబుద్ధి నాకు లేదు. అయినను, లేతచందురుని చాల్చుశివునియందే నాకు భక్తిస్వభావ
సిద్ధముగాఁ గుదిరియున్నది.

అవ. శమము స్థాయిగాఁబట్టుటంజేసి శాంతరసమును జిప్పిలు
వాక్యముల రాగలయైదుశ్లోకములం జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సురత్సారజ్యోత్స్నాధవళితతలే క్వాపి పులినే

సుఖాసీనాః శాంతధ్వనిషు రజనీషు ద్యుసరితః |

భవాభోగోద్విగ్నాః శివ శివ శివే త్యాత్తవచసః

కదా స్యా మాసన్గోదతబహుళబాష్పాప్లుతదృశః॥

85

టీ. శాస్త్రధర్మశు-శాస్త్ర=ఉడిగిన, ధర్మశు=పక్షిచృగాదిశబ్దములు గల, శివ
 శు=రాత్రులందు-ఇటు చితముకలతలేమగుటకై రాత్రులను నిశ్చలత్వము పు
 బడియె, స్ఫుర...తలే-స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్నదియు, స్వా=అధికమైనయు,
 సగు, శ్యోత్సా=వెన్నెలచేత, ధవళిత=తెల్లనిగాఁజేయబడిన, తల =ప్రశంసము
 గల, క్వాశి=ఒకానొక, ద్యురళిత=గంగానదియొక్క, పులినే=ఇసుకనిచ్చియూచుచు,
 సుఖానీనాసంతః = సుఖముగాఁ గూర్చున్నవాఁడుగుచు, సవా...ద్విగ్నాః-భవ
 సంసారముయొక్క, ఆభోగ=నిత్యవివలన, ఉద్విగ్నాః = విహ్వలులమై-వెగిగుండు
 వారమై యనుట సంసారము దుఃఖికరమగుచేతను, 'మేము' అనిశేషము, శివ శివ
 శివ ఇతి=శివశివశివయని, ఆర్తవచసః = కయికొనబడినమాటలుగలవారై ('ఉచ్చ
 వచసః' అనుచో, గట్టిగా పలుకబడుచుచున్నవలు గలవారై యనుట), శివశివశివయని
 పలుకుచు ననుట, కదా=ఎప్పుడు, ఆనన్ద...దృశః-ఆనన్ద ఉద్గత=అచరణచే వెలికి
 వచ్చిన, బహుళ=అధికమైన, బాష్ప=కన్నీళ్ళచేత, ఆప్లత=అంతట దనుపబడిన,
 దృశః=కన్నులుగలవారము, స్యామ=అగుదుము. ('ఆర్తవచసః కదా యాస్యామో
 స్తర్గతబహుళబాష్పరులదశామ్' అనుచో, ఆర్తవచసః=దైన్యపులుపలుగలవారమై,
 అన్త...దశామ్-అన్తర్గత=లోపల నేయడంపబడియున్న, బహుళ అధికమైన, బాష్ప=
 కన్నీళ్ళచే, ఆకుల=వ్యాకులమైన, దశా=స్థితి, కదా=ఎప్పుడు, 'యాస్యామః=పొంద
 గలము? అని యర్థము.)

శా. శాంతాశావనిశీధకాలముల భాస్వత్సార్దచంద్రదాతశా
 క్రాంతస్వచ్ఛమరున్నదీపులినయోగ్యక్షోణే గూర్చుండి జ
 న్మాంతోద్వేగుల మైనమేము శివశత్రబావృత్తితో నెప్పుడ
 త్యంతానందభవాశుసంక్షలదశావ్యాపిన్ సుఖం బుందుమో.

తా. రాత్రులందుఁ జప్పుడులన్నియు నడంగినపిదపఁ దళితశోకుచున్న
 యగ్గలపువెన్నెలచేఁ దెల్లగా విలసిల్లుచున్న యొకానొకగంగానదియసుకనిన్నెయందు
 హాయిగాఁ గూర్చుండినవారమై మేము, సంసారము మిక్కిలి విడిగలదై కడవ
 రాకుండుటకుఁ జింతిలుచు, 'శివశివశివ' యని యుచ్చించుచున్నవారమై, దానజేసి
 కలిగినయానందమువలన నానందబాష్పము లుప్పతలి కన్నుల జాలుకొన్న వారమగుట
 నెప్పుడో!

శ్లో॥ వితీర్ణే సర్వస్వే తరుణకరుణాపూర్ణ హృదయాః
 స్మరంతః సంసారే విగుణపరిణామాం విధిగతిమ్ |
 నయం పుణ్యారణ్యే పరిణశరచ్చన్ద్రకిరణా-
 స్త్రియామా నేష్యామో హరచరణతచిన్తైకశరణాః॥ ౪6

టీ. తరుణ...హృదయాః-తరుణ=లేతమైన-మృదువైన, కరుణా=భూతయ
 చేత, పూర్ణ=నిండిన, హృదయాఃస్మరంతః = హృదయములు గలవారగుచు, సర్వస్వే=

(తమమగల) సకలధనమును, వితీర్ణేతి=(అర్థులకు) దత్తముకొఁగా-మృదుకరుణా పూరితహృదయులై తమధనమెల్ల యాచతుల కియ్యఁగా ననుట, సంసారే=సంసారము నందు, విధిగతిం=దైవముయొక్క ప్రవృత్తిని, విగుణపరిణామాం=విషయమైన పరిపాకము గలదిగా-చెడదై పర్యవసించుననిగాననుట, ('విగుణపరిణామాః విధిగతీః' అనుచో, విగుణపరిణామాః=నిరుణమైన-అనఁగా. అనిష్టమైన-పరిణామములుగల - అనిష్టముగాఁ బరిణమించు, విధిగతీః=దైవవిలసితములను, అనియరము), స్మరన్తఃసన్తః=స్మరించు చున్నవారమగుచు, వయ=మేము, వృణ్యారణ్యే=తపోవనమునందు, హర...శరణాః సన్తః-హర=శివునియొక్క, చరణ=అడుగులందలి, చింతా=చింతనమే, ఏక=ముఖ్యమైన, శరణాఃసన్తః=దిక్కుగాఁ గలవారమగుచు, పరిణత...కిరణాః-పరిణత = పరిపాకము నొందిన-లేక చుట్టు వ్యాపించిన, శరత్ చంద్రకిరణాః=శరత్కాలపు చంద్రునియొక్క వెలుంగులు గల, త్రియామాః=రాత్రులను, నేష్యామాః=కడపఁగలము- ఎప్పుడు కడపు దుమో యనుట.

చ. కలధన మంతయున్ సెలవుగగానిడి నూత్నకృపాప్రపూర్ణచి
త్తుల మయి సంసృతిం గుశలకరమారవిపాకము గాఁగ దైవముం
దలఁచుచుఁ గౌనలో శివపరదస్మృతినిష్ఠుల మైనయింపఁ గాఁ
గలము శరత్ప్రసన్నమిహికాకరరమ్యము లైనరాత్రులన్॥ 86

తా. మేము మనంబుల మెత్తనికరుణ గడలుకొనఁగా సకలధనములను యాచతులకు నొసంగి, సంసారమందు దైవముసేయుననిష్టవ్యాపారములు మనస్సునఁ దలంచుకొనుచు వానినిరోసి తపోవనంబున కరిగి శివచరణధ్యానమే రక్షకముగా నుంచుకొని శరదృతువునందలిపండువెన్నెలలఁ జెన్నారూరతిరులఁ గడుపుదుము. అది యెన్నఁదో తెలియరాదు.

శ్లో॥ కదా వారాణస్యామమరతటిసీరోధసి వస-

స్వసానః కౌవీనం శిరసి నిదధానోఽఞ్జలిపుటమ్|

అయే గౌరీనాథ త్రిపురహర శంఖాత్రినయన

ప్రసీదేతి క్రోశ నిమిషమివ నేష్యామి దివసాన్॥

87

టీ. కదా=ఎప్పుడు, వారాణస్యాం=కౌశియందు. అమరతటిసీరోధసి = గంగా తీరమునందు. వసన్ = వసించుచు. కౌవీనం = గోచిని. వసానః = కట్టుకొనుచు-వస్త్ర మేయక్కఱలేకున్ననులోకవిరోధమును బరిహరించుటకై యంతమాత్రిమేని కట్టుకొను వాడనగుచు ననిభావము. శిరసి = తలయందు. అఞ్జలిపుటం = చేమోడ్పును. నిదధానః సన్=ఉంచుకొన్నవాడనగుచు. అయే = ఓ. గౌరీనాథ = పార్వతీపతీ. త్రిపురహర = త్రిపురములను నాశముజేసినవాడా. శంఖా=శంభుడా! 'శం+భూ'శం=నుఖం,

అస్మా ద్భవతీతి శమ్భుః - సుఖము వీచివలనఁ గలుగు నని వ్యుత్పత్తి. త్రినయన = ముక్కటి, 'గాఢీనాథ'యనుట లోక సంగ్రహకారణత్వమును, 'త్రిపురహర' యనుటచే అశక్యకార్యకరణశక్తియు. 'శమ్భా' అనుటచే భక్తజనసుఖసంధాయకత్వమును, 'త్రినయన' అనుటచే అసాధారణమహిమాస్పదత్వమును సూచితములయ్యెనని తెలియునది, ప్రసీద=ప్రసన్నుడవగుము, ఇతి = అని, క్రోశన్ = బిగ్గరఁజెప్పుచు, దిపసాన్ = దినములను, నిమిషీమివ=క్షణమువలె, వేష్యామి=కడుపుచునా, ఇట రాగల తీవ్రనరక యాతనను జింతించుట మొదలగు విభావములచే బుట్టి, గోచికటుట తలను చేమోడ్చు గీలిచుట మొదలగు ననుభావములచే నభివ్యక్తమై 'కదా' అనుపదముచే సూచితమగు చింతయనెడి సంచారీభావముచే బుట్టినది, తన్ను అవమానించు కొనుటయే లక్షణముగాఁ నిల నిర్వేదమును సాయిగాఁ గలిగి వెలయుశాంతగనము విక్కిలియు స్ఫురించెడి నని తెలియునది. ఇట్లే మీద నెల్ల నెఱుంగున.

ఉ. శ్రీమతకాశియం దమర శ సింధువుచెంగట నిల్చి గోచినిం
బూని ప్రణామముద్రఁ దల శ మోపి పురాంతక పార్వతీశ శం
భో నిటలాక్ష రక్ష యని శ మొట్టలువెట్టుచు నిశ్చలాను సం
ధానత యెన్నఁ డే గడపె శ దక్ష దినముల్ నిమిషంబుకై వడిన్.

తా. కాశియందు గంగాతీరమున వసించువాడనై గోచినిమాత్రము దొడ్గి తలయందుఁ జేమోడ్చుఁ గీలించి 'ఓపార్వతీనాథా! త్రిపురాంతకా! శంభూ! త్రినయనా! ప్రసన్నుడవగుమని బిగ్గరఁ గూయిడుచు దినములను క్షణములవలెఁ గడపఁ గలుగుట యెప్పుడో యెఱుంగను.

శ్లో॥ స్నాత్వాగ్జైఃపయోభిఃశుచిఃసుమధలైరర్చయిత్వావిభోత్వాం
ధ్యేయే ధ్యానం నియోజ్య క్షితిధరఃపహరగ్రావపర్యజ్కమూలే॥
ఆత్మారామః ఫలాశీ గురువచనరః స్వత్ప్రసాదాత్స్మరార్థే
దుఃఖం మోక్ష్యే కదాహం సమకరచరణే పుంసి సేవాసముత్తమ్॥

టీ. గాజే=గంగాసంబంధియగు, పయోభిః=జలములచేత, స్నాత్వా=స్నానము చేసి, హేవిభో=ఓప్రభూ, త్వాం=నిన్ను, శుచిఃసుమధలైః - శుచి = శుద్ధములైన శాస్త్రసమ్మతములైన, సుమధలైః=పూవులచేతను పండ్లచేతను, అర్చయిత్వా = ఆరాధించి-దీనిచే బాహ్యపూజయు కొంతప్రధానమగునని సూచితము. ధ్యేయే=ధ్యానింపఁ దగినవస్తువునందు-నిచరణారవిందమునం దనుట, ధ్యానం = ధ్యానమును, నియోజ్య=నియోగించి, (నివేశ్య=ఉంచి) - ఏకాగ్రచిత్తుడైయునుట, క్షితి...మూలే - క్షితిధర=కొండయొక్క. పహర=గుహయందలి, గ్రావ=టాయియనెడి, పర్యజ్క=మందముయొక్క, మూలే=మూలను, 'మార్పున్నవాడనగుచు' అని శేషము. సమాధివ్యుత్థానమునకు; విదప సుఖముగాఁ గూర్చుండఁదగియుండున దని తెలుపుటకై గ్రావముగు

పర్యంకముగా రూపించినాడు, ఆత్మారామః = ఆత్మయందే రమించువాడను-విష
యాంతరములం దాసక్తిలేక ఆత్మస్వరూపమునందే యాసక్తుడనుట - 'రమనేయోగినో
2ననే సత్యానన్దేచిదాత్మని' అని స్తుతి, ఫల + ఆశీ = పండ్లుభక్షించువాడను-శరీరధార
ణారమునుట, గురువచనరతః = ఆచార్యుఁ డుపదేశించినదానిని ఆచరించుటయందాసక్తు
డును అగుచు, అహం = నేను, హే స్థరాశే = మదనునకు శత్రువైనయోశంఘా, త్వత్
ప్రసాదాత్ = నీయనుగ్రహమువలనఁ సమకరచరణే = సమానములైన కాలు సేతులు
గల-నావలెనే కాలుసేతులుగల-తనకు సాటియే యయి యెప్పుడు గానట్టి యచట-
కాలుసేతులఁగొని వాడు స్వతంత్రుడై యుండఁగాఁ దా నవి యుండియు నస్వతంత్రు
డై యుండుట యతివిద్యమని సూచితము, పుంసి = పురుషుని విషయమందు, సేవా
సముతం = కొలువు సేయుటవలనః బుట్టిన, దుఃఖం = దుఃఖమును, కదా = ఎప్పుడు,
మోక్ష్యే = వీడుదునో, లేక, సమకరచరణే-సమకర = మొసలియాకారముగలరేకతో,
గూడిన, చరణే = పాదములుగల-అనఁగా 'మకరో మత్స్యరేఖాచ పదశఙ్ఖకృతిః పదే,
మహాధనీ మహాభోగీ దాతా దీర్ఘాయురేవచ' అనుసాముద్రికవచనీతని మకరరేఖ
పదమునంగలవాడు మహాభాగ్యసంపన్నుఁడుగాన నట్టివాడైన, పుంసి = పురుషుని
విషయమందు, అని యర్థాంతరము.

ఉ. వేలుపుటేటఁ దోఁగి సుపః శ విత్రఫలాదులఁ బూజచేసి ని
న్నోలి మనంబులో నిలిపి శ యోగ్యగుహాశిలయందు నాత్మపం
శీలుడ నై ఫలాశి నయి శ శ్రీగురువాక్యరతుండ నై మహీ
పాలక సేవనశ్రమముఁ శ బాసెద నెన్నఁడు మన్మథాంతకా. 88

తా. ప్రభూ ! గంగానదీజలంబుల సన్నానంబుసేసి శుద్ధంబు లైనపుష్పఫలంబుల
చేత నన్నారాధించి, ధ్యానింపదగు నిపదారవిందమును ధ్యానించియు, కొండగుహ
యందలితాతీసెజ్జపయి హాయిగాఁ గూరుచుండి, యితరవిషయములను మాని యాత్మ
స్వరూపమునందే యాసక్తిగలిగి, శరీరధారణకొఱకుఁ బండ్లాహారముగాఁ గొనుచు,
నాచార్యుం డుపదేశించినదానిని దప్పక యనుష్ఠించుచు, నావలెనే కాలుసేతులు
గలిగి నాతో సాటియేయగు నొకపురుషుని గొలుచుటవలని దుఃఖమును మదనాంతకా
నీయనుగ్రహమువలన నెప్పుడు వీడుదునో.

శ్లో॥ ఏకాకీ నిఃస్పృహః శాన్తః, పాణిపాత్రో దిగమ్బరః | -

కదా శమ్భో భవిష్యామి, కర్మనిర్మూలనక్షమః॥

89

టీ. హే శమ్భో = ఓశంకరా, ఏకాకీ = అసహాయుడను - లేక సంగరహితు
డును- 'సజ్జాత్సంజ్ఞాయతే కామః' ఇత్యాదిసంగజనితములైన కామాదిపరంపర యనగ
హేతువగుటవలన సంగరహితుడనుచు అచట, దేనిచేననఁగా, నిఃస్పృహః = తృప్తిలేని
వాడను - విషయాభిలాష లేనివాఁ డగుటచే ననుట, కావుననే, శాన్తః = రాగా

దులచే కొట్టువడనిచి త్తముగలవాడను - లేక, ఉపరతములైన యింద్రియములు గల వాడను, 'కౌపుననే, పాణిపాత్రః=చేయే భిక్షాపాత్రముగాఁ గలవాడను, దిక్ + అమ్బరః సక=దిక్కులే వస్త్రముగాఁ గలవాడను అగుచు, నేను అని శేషము, కర్మనిర్మూలనక్షమః = కర్మములను నాశముసేయుటయందు సమర్థుడైనవాడను, కదా=ఎప్పుడూ, భవిష్యామి=అగుచునో - కర్మబంధమునుండి నెప్పుడు విముక్తుడనగు దుననుట. 'ఏకాకి యతచిత్తాత్మా త్యక్తసర్వపరిగ్రహః | శాన్తీరం కేవలం కర్మ మర్వ న్నాప్నోత్సి కిల్బిషమ్' అనుగీతావచన మిట గ్రాహ్యము.

తే. ఒంటి దిరుగుచుఁ గోరిక శ లుజ్జగించి

శాంతిఁ జేకొని పాణిభా శ జనుడ నైది

గంబరుడ నై సమస్తక శ.ర్మంబు లెపుడు

మొదలుచెడఁ ద్రుంతుఁ బరమేశ శ సదయహృదయ. 89

తా. ఓశంకరా ! నేను సంగరహితుడను, దృష్టామారుండును, శాంతుండునై, చేతుల బిచ్చముగొని, దిగంబరుడనై నాపూర్వకర్మములెల్ల నిర్మూలింపజాలుట యెప్పుడో.

అవ. ఇట్టివారికి శివప్రసాదమువలన మోక్షమార్గము విలంబము లేకయే సులభ మగు నని చెప్పి నిగమించుచున్నాడు.

శ్లో॥ పాణిం పాత్రయతాం నిసర్గశుచినా భి క్షేణ సంతుష్యతాం
యత్రక్వాసి నిషీదతాం బహుత్వణం విశ్వం ముహూః పశ్యతామ్ |
అత్యాగేఽసి తనో రఖిణ్ణపరమాన్ద్రాపబోధస్సృశా-
మధ్యా కోఽసి శివప్రసాదసులభః సంపత్స్యతే భోగినామ్ || 90

టీ. పాణిం=చేతిని, పాత్రయతాం=పాత్రవలె నుపయోగించువారును, నిసర్గశుచి నా=స్వభావముచే పవిత్రమైన, భిక్షేణ=భిక్షాసమూహముచేత, సంతుష్యతాం=సంతోషించువారును, 'భిక్షుగ భిక్షాకదమ్బకమ్' అని యమరుడు, యత్రక్వాసి=ఏదో యొక నొకచోట=ఎచ్చోటనైనను-శ్మశానమందుఁగాని పనమందుఁగానియనుట, నిషీదతాం= కూర్చుండువారును, ముహూః=మాటిమాటికి, విశ్వం = ప్రపంచమును, బహుత్వణం= కొంచెము తక్కువయగు తృణముగా - పూర్ణముగా తృణమనికొక యించుమించుగా తృణమనియనుట-తృణప్రాయముగా, 'స్వాదీషదసమాప్తౌతు బహుచ్ఛక్తిలిప్తకః' అని బహుచ్ఛక్తిత్యయ మిట నిషదసమాప్తియందు వర్తించుచు, పశ్యతాం = చూచువారును- ఎచువారనుట, తనోః=దేహముయొక్క, అత్యాగేఽసి=విడువమియిచ్చుచు - దేహసంపాద మును విడువకున్నను అనుట, అఖిణ్ణ...స్సృశాం-అఖిణ్ణ=అపరిచ్ఛిన్నమైన, పరమానన= శ్రేష్ఠమైన బ్రహ్మానందముయొక్క. అవబోధ=తెలియుటను, స్సృశాం = తాడుచున్న వారును - అనుభవించుచున్నవారును - జీవన్ముక్తులనుట, అగు, యోగినాం=భ్యాససమ్యక్

తె నయోగులకు, శివప్రసాదనులభః=శివునియనుగ్రహముచే సుకరముగా లభింపదగిన,
 కోఁపి=అనిర్వాచ్యమైన - ఇట్టిదట్టిదనరాని, అధ్వా = మారము-మోక్షమార్గమునుట,
 సంపత్స్యతే = కలుగును. (అత్యాగేఁపి తనోరఖి...బోధస్మహం | మర్త్యఃకోఁపి
 శివప్రసాదనులభాం సంపత్స్యతే యోగినామ్) అనుచో, యోగినాం=పూర్వోక్తలక్షణ
 ములు గల యోగులయొక్క, శివప్రసాదనులభాం=శివప్రసాదముచే సులభముగా కలుగు
 నట్టిదైన, అఖిణ...స్మహం - అఖిణపరమానన = అపరిచ్ఛిన్నమైన మహానందమును-
 పూర్వోక్తలైన యోగులు అనుభవించు నఖిండబ్రహ్మానందమును, అవబోధ = తెలియు
 టను, స్మహం=కోరికను, కోఁపిమర్త్యః=ఒకానొకచునుఘోషుడు, తనః అత్యాగేపి=
 దేహమును విడువకున్నను-దేహసంబంధము వీడకయనుట, సంపత్స్యతే = పొందును.
 పాణియే పాత్రగాఁ గలిగి స్వభావ సిద్ధమైన బిక్షులచేతనే తృప్తినొందుట నెఁదేలి
 కూర్చుండుచు ప్రపంచమును దృఢప్రాయముగాఁ జూచుచుండుయోగు లనుభవించు
 అఖిండబ్రహ్మానందము నెఱుంగవలయు ననుకోరిక, యనేకశతసహస్రజనులలో నెవఁడో
 యొకానొకనికి, ఏదేహ సంబంధముతోఁ గూడియుండినను, శివప్రసాదమువలన
 సులభముగా లభించు నని యర్థము).

చ. హితునకుఁ బాణిపాత్రున కర్తనిచ్చునకున్ శుద్ధిభైక్షమాత్రతో

హితునకు నెట్టితావున వ శ సిం చెడువానికి విశ్వముం దృఢ

ప్రతినిధిఁ జేయువానికిఁ బురస్థితుఁ డయ్య నఖిండసౌఖ్యసం

గతుఁడగుయోగి కేర్పడు నొకకానొకమార్గము శంభుసత్కృపన్.

తా. అటచేతినే పాత్రగా నుపయోగించుచు స్వభావపవిత్రమగు భిక్షముల చేతనే
 తృప్తినొందుచు, నెఱ్ఱెడనేని కూర్చుండుచు, మాటికి జగంబు నెల్ల నిండు మించుగా
 గడ్డిపరకవలెఁ జూచుచు, దేహసంబంధమును విడువకుండియు నపరిచ్ఛిన్న బ్రహ్మానంద
 జ్ఞానము ననుభవించుచు (జీవన్ముక్తులుగా) నుండు యోగులకు నిట్టిదట్టిదని వర్ణింపరాని
 మోక్షమార్గము శివప్రసాదమువలన సులభముగా లభించును.

ఇది వైరాగ్యశతకమున శివార్చన మన్నది నవమదశకము.

భర్తృహరిసుభాషితము-అవధూతచర్య.

అవ. శివార్చనము మోక్షమున కుపయుక్తమగు నవధూతభా
 వమును గలిగించునదిగావునను, 'అత్యాగేఁపి తనోరఖిణ్ణపరమానన్దా

*అవధూత యనగా బ్రహ్మత్వస్వరూపానుసంధానతత్పరుఁ డై నెలుపలి
 ప్రపంచమును మఱచి మఱినుండై కానంబడుచు జీవన్ముక్తు డనంబడు నొకయోగి
 వుండును.

వబోధస్పృశామ్' అని యవధూతవిషయము నుపక్రమించి యుండుటంజేసియు, నిప్పు డవధూతచర్యను రాగల పదిశ్లోకములం జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ *కాపీనం శతఖణ్డజరరతరం కన్థా పునస్తాదృశీ
నైశ్చిన్త్యం నిరపేక్షభైక్ష మశనం నిద్రా శ్మశానే వనే
స్వాతస్త్ర్యేణ నిరఙ్కుశం విహరణం స్వాన్తం ప్రశాన్తం సదా
స్థైర్యం యోగమహోత్సవేఽపిచ యది త్రైలోక్యరాజ్యేనకిన్॥

టీ. శత...రం-శతఖణ్డ = నూనెతునుకలచే, జరరతరం = మిక్కిలి శిథిలమైన, కాపీనం = గోచియు, తాదృశీ = అటువంటినైన - ఆగోచివలె నూలుచింపులతోఁ గూడినదైన యనుట, కన్థాపునః = బొంతయును, నైశ్చిన్త్యం = విషయచింతలేమియు, నిరపేక్షభైక్షం-నిరపేక్ష = అన్నముకొఱకు నొకరిని అనువర్తింపవలసిన యపేక్ష లేని, భైక్షం = భిక్షాసమాహ మను, అశనం = భోజనమును, శ్మశానే = ప్రేత భూమియందుఁగాని, వనే = అడవియందుఁగాని, నిద్రా = నిదురయు, స్వాతస్త్ర్యేణ = స్వతంత్రతో - ఒకరియిచ్చకు లోచనవగాక, నిరఙ్కుశం = ఏయడ్డపాటును లేని,

* ఈశ్లోకముయొక్క పాఠాంతరము.

శ్లో॥ కాపీనం శతఖణ్డజరరతరం కన్థాపున స్తాదృశీ
నిశ్చిన్త్యం సుఖసాధ్యభైక్ష మశనం శయ్యా శ్మశానే వనే
మిత్రామిత్రసమాసతాతివిమలా చిన్తాదశూన్యాలయే
ధ్వస్తాశేషమదప్రమాదముదితో యోగీ సుఖం తిష్ఠతి॥

టీ. కాపీనం...తాదృశీ-(నుగమము), నిశ్చిన్త్యం = చింతలేమిండునట్లుగా, సుఖ సాధ్యభైక్షం=సుఖముగా సాధింపదగినదియగు భిక్షాసమాహము, అశనం=భోజనము, శ్మశానే వనే - (నుగమము), శయ్యా = పడుక, మిత్రామిత్ర సమాసతా = మిత్రుల యందును శత్రులయందును సమభావము, శూన్యాలయే = నిర్జనమైనసానమునందు, ఆతివిమలా = మిక్కిలి శుద్ధమైన, చిన్తా = సమాధి, ఇవియెల్లఁ గలవాఁడైన ధ్వస్త...ముదితః-ధ్వస్త = నశించిన, అశేష = సమస్తమైన, మదప్రమాద = గర్వముచేతను పరావచేతను - మదప్రమాదములు పూర్ణముగా నశించుటచేత ననుట, ముదితః=సంతోషించినవాఁడగు, యోగీ=యోగి, సుఖం=హాయిగా, తిష్ఠతి=ఉండును.

తా. నూలుచింపులగోచియు నట్టిదే యగుబొంతయు, నేచింతయు లేక నులువుగా దొరకదగినబిచ్చము తినుటయు, ప్రేతభూమిలో యడవిలో పరుండుటయు, మిత్రులయందును శత్రులందును సమభావమును, నిర్జనప్రదేశమునందు నతివిమల సమాధియుఁ గలవాఁడై మదమును బ్రమాదమును పూర్ణముగా విడిచి యోగి సుఖముగా నుండును.

విహరణం = తిరుగుటయు, సదా = ఎప్పుడును, ప్రశాంతం = ప్రసన్నమైన, స్వాంతం = మనస్సును యోగమహత్వవే = సమాధియనెడి పెనుబండువునందు - పెనుబండువు పంటియోగసమాధియందు, స్థైర్యం అపిన = నిలుకడయును, యది (అసి) ఉండెనేని త్రైలోక్యరాజ్యేన = త్రిలోకాధిపత్యముచేత, కిం = ఏమి - ఏమిలేదనుట - కావీనాదులే త్రైలోక్యరాజ్యాధిపత్యమునకన్న పరమసౌఖ్యప్రదము అని భావము.

శా. కౌశీనంబును జీర్ణకంఠయు నపేక్షాశూన్యబేక్షంబుఁ జింతాపాయంబు వనశ్శానముల నిశ్రదావాప్తి దుర్వారస ద్వాపారంబుఁ బ్రశాంతచిత్తముచు యోగారూఢియున్ నృత్తిసంక్షేపంబుం గలదేని యోగికే ద్రిలోక్తీప్రాభవం బేటికిన్. 91

తా. నూలుచింపులచే పెంపుమాలినగోచిగాని, గొంతగాని, విషయచింతలేమిగాని, యొకరినిగొలువనక్కఱలేని బిచ్చపుండిగాని, ప్రేతభూమియందో యడవియందో నిగురించుటగాని, యొకరికిలోటువగాక మేయడ్డుపాటునులేక తిరుగుటగాని, యెప్పుడును బ్రసన్నమైయుండు మనస్సుగాని, యోగమునందు నిలుకడగాని యుండిన యిడల త్రైలోక్యరాజ్యాధిపత్యము సయిత మక్కఱలేదు.

అవ. మిక్కిలి సౌఖ్యావహ మైనదిగాఁ బొగడొందిన త్రైలోక్యరాజ్యమును నిషేధించి కౌశీనాదులకలిమియే యుపపాదించుట యొప్పుదు; ఎట్లన త్రైలోక్యరాజ్యమే మిక్కిలి యానగొలుపునది కాని కౌశీనాదులు కావు; కాబట్టి యదియే యుత్తమ మని శంక రాఁగా, మనస్వి యగువానికి త్రిలోకరాజ్యమే కాదు బ్రహ్మాండమునైత మానగొలుపనేరదు. కాన కౌశీనాదులుతప్ప మఱెద్దియు వాని కుత్తమము గాదని సమర్థించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ బ్రహ్మాణమణ్డలీమాత్రం, కిం లోభాయ మనస్వినః॥

శఫరీస్ఫురితేనాభిః, క్షుబ్ధో న ఖలు జాయతే॥

92

టీ. మనస్వినః = ధీరునికి-ఉత్సాహాని కనుట, బ్రహ్మాణమణ్డలీమాత్రం = బ్రహ్మాండములసమూహములంతమాత్రమును - అతిమాత్రవిస్తారముగల బ్రహ్మాండసమూహములే నను అనుట, లోభాయ = పేరాసకొఱకు - మనస్సునకుఁ బేరాసగొలుపుటకు, కిం (భవతి = అగునా) యేమి-కానేరవచ్చుట-మనస్వి బ్రహ్మాండములనేని యాసింపఁడనుట-ఇంక వానియం దొకానొకమూల నడఁగియుండు త్రైలోక్యపురాజ్యమును గోరుట చెప్పనేల యనిభావము. దీనికి దృష్టాంతము చెప్పుచున్నాఁడు. అభిః = సముద్రము, శఫరీస్ఫురితే = ఎగసిపడెనుమీనుయొక్క అదరుటచేత, క్షుబ్ధః = కలఁగినది, నజా

యతేఖిలు = కాదుగదా ('శఫణీస్ఫురితే నాభేః క్షుబ్ధా జాతు జాయతే' అనుచో, శఫణీస్ఫురితముచేత, అభేః = సముద్రమునకు, క్షుబ్ధా = కలత, జాతు = ఒకప్పుడేచి, కిం జాయతే = కలుగునా-కలుగదు అనియర్థము-తైలో క్యరాజ్యముచే మనస్సికి లోభము కలుగుట మీ నదరుటచే సముద్రము కలగుటతో సాటి యగునని భావము. అలం. దృష్టాంతము.

క.మండలమాత్రంబగుబ్రహ్మాండములోభకరమగునెయతిగీరునకున్

నిండుసముద్రము జలచర, తాండవగతిచే విలోడితము గాదుగదా

తా. ఒకమీ నదరుటచే సముద్రము కలగుదువడినట్లు ఆత్మజ్ఞుని యగుగీరుని బ్రహ్మాండసమూహమును నానగొలిపి కలపజాలదు.

అవ. వైరాగ్యప్రకారమును జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ మాతర్లక్ష్మీ భజస్వ కంచి దపరం మత్కాజ్ఞీణీ మాస్మభూ

భోగేషు స్పృహయాశవస్తవ వశే కా నిఃస్పృహణా మసి|

సద్యః స్యూతపలాశపత్రపుటికాపాతే పవిత్రీకృతే

భిక్షాసత్తభిరేవ సంప్రతి వయం వృత్తిం సమీహామహే॥ 93

తా. మాతః = తల్లి, హేలక్ష్మీ = లక్ష్మీ, ఇట 'మాత' అనుట యంతవలన రుచే లక్ష్మీపరబడితిమని భక్త్యభిషయసూచనారముగాఁ దెలియునది, అపరం = వేలు, కంచిత్ = ఒకానొకచి, భజస్వ = కొలువుము. మత్కాజ్ఞీణీ నన్నుగోరునది-నావిషయమం దభిలాష గలది, మాస్మభూః = కామమా-ఇప్పుడొత్త వైరాగ్య మెట్లు కలిగిననఁగాఁ జెప్పుచున్నాడు. భోగేషు = హోచిదవాదివిషయానుభవములయందు, స్పృహయాశవః = ఆసగలవారు, తవ = నీయొక్క, వశే = వశమునందు, వర్తితురని శేషము. అయితే మీరెవ్వరని యడుగఁగా జెప్పుచున్నాడు. నిఃస్పృహణాం = భోగాభిలాష లేనివారికి, కా = ఎవ్వతెవు-ఎట్టిదానవు, అసి = అగుచువు-ఎట్టిదానవును గావనుట, మేమును నిఃస్పృహులము. మాకు నీహోబులేదుగాన మమ్మువిడిచి మఱొకచోటికిఁ గొమ్మని భావము. ('భోగేభ్యః స్పృహయాశవో సహివయమ్' అనుచో, మేము భోగములదెస నాసగలవారము గాముగదా. అట్లు నిఃస్పృహుల మగుమాకు నీవేవ్వతే పని యము.) మిమ్ము నేను విడిచితినేని మీరు ప్రతుకుట యెట్లనఁగా జెప్పుచున్నాడు. వయం = మేము, సంప్రతి = ఇప్పుడు, పవిత్రీకృతే = ('హాశం పద్మ పత్రంచ' ఇత్యాదివచనములచే) పావనముగాఁ జేయబడినది యగు, సద్యః..పాత్రే-సద్యః = తోడనే, స్యూత = కుట్టబడిన-చాలసేవు కష్టపడి చూపాదింపవలసినది గాక తలచినంతనే కుట్టియనుభవింపఁగూడినయనుట, హాశపత్ర = మోగుగావలచేతనైన, పాత్రే = పాత్రయందు, భిక్షాసత్తభిరేవ = బిచ్చమెత్తి తెచ్చుకొన్న పేలపిండ్లచేతనో.

(‘పవిత్రీకృతైః భిక్షావస్తుభిరేవ’ అనుచో, పవిత్రీకృతైః = పవిత్రముగాఁజేయఁబడిన, శాస్త్రవిహితములైన పలాశప్రతాదుల నుంపఁబడుటచే పావనములు గావించఁబడిన, భిక్షావస్తుభిః ఏవ = అన్నపుఁబిడుచలు కాయగూరలు మొదలైన బిచ్చపుపదార్థముల చేతనే యని యర్థము), వృత్తి = జీవికను, సమీహామహే = కోరుచున్నారము.

క. అమ్మా లక్ష్మీ నమస్కా, రమ్ములు గావించి నిన్ను శ్రద్ధార్థించెద నా
నెమ్మదిలో విద్యారూ, పమ్మున నేలుకొను ముఖ్యఫల మదియకదా.

తా. ఓతల్లీ! లక్ష్మీదేవీ! మమ్మువిడిచి మఱివ్వరినేని గొలువుము. మమ్ముగోర
కుమా. ఏలన, భోగములన్నిదాసక్తిగలవారే నీ కథీనులుగాని, భోగస్పృహ లేని మాకు
నీవెవ్వతెవు? నీవులేకున్న మాకుబ్రతుకు జరుగదనకుమా. మేమిపుడు పవిత్రము లగు
మోదుగాపపాత్రలు గుట్టుకొని యందు తిరిప మెత్తినపేలపిండ్లు తిని మాబ్రతుకు
జరుపఁగోరుచున్నాము. ఇట్లు బ్రతుకుమాకు నీప్రా పక్కఱలేదు.

అవ. యోగులు సార్వభౌములలోసాటి యగుదు రని చెప్పు
చున్నాఁడు.

శ్లో॥ మహీ రమ్యా శయ్యా విపుల ముపధానం భుజలతా

వితానం చాకాశం వ్యజన మనుకూలోఽయ మనిలః |

స్ఫురద్దీప శ్చన్ద్రో విరతివనితాసజ్జముదితః

సుఖ శాంతం శేతే ముని రతనుభూతి ర్నృప ఇవ॥

94

టీ. మహీ = భూమి, రమ్యా శయ్యా = ఇంపైనసెజ్జ, (‘మహాశయ్యా పృథ్వీ’
అనుచో భూమి పెద్దసెజ్జ), భుజలతా = బాహువల్లి-తీగవంటిబుజము, విపులం = విఠి
వియైన, ఉపధానం = తలయంపి, ఆకాశంచ = ఆకాశమును, వితానం = మేలుకట్టు,
అయం = ఈ-వీచుచున్నయనుట, అనుకూలః = మననునకెక్కినవాఁడగు, అనిలః = గాలి,
వ్యజనం = వీవన, చంద్రః = చంద్రుఁడు, స్ఫురత్ దీపః = ప్రకాశించుచున్న దీపము.
(‘శరచ్చన్ద్రో దీపః’ అనుచో శరత్కాలపుచంద్రుఁడు దీపము. ఇట శరత్తును గ్రహిం
చుట ప్రకాశాతిశయమును, దెలుపుటకొఱు), ఈశయ్యాదులన్నియు యత్నములేక
యే సిద్ధించునవియు అపరిచ్ఛిన్నములు నగును-ప్రసిద్ధములైనశయ్యాదు లిట్లుగావని
భావము. తానన్ననో, విరతి...ముదితః-విరతి = విరక్తి-లేక శాంతి యనెడి, వనితా =
స్త్రీతోడి, సజ్గ = సంభోగముచేత, ముదితః = సంతృప్తుడైనవాఁడును, కావుననే,
శాంతః = శాంతుఁడును, అగు, మునిః = యోగి, రతనుభూతిః = అధీనమైనవిభవము గల-
అఖిండితైశ్వర్యసంపన్నుడైన, నృపఇవ = రాజువలె - సార్వభౌమునివలె ననుట,
సుఖం = సుఖముగా, శేతే = నిదురించుచున్నాఁడు. రూపకసంకీర్ణ మైనయుపమ
యలంకారము. ఉపమానమగు నృపునికంటె నుపమేయమగు మునికి అపరిచ్ఛిన్నమైన

శయ్యాదిసంపత్తివలన నాధిక్యము ప్రతీతమగుటచే వ్యతిరేకము వ్యంజిత మయ్యెడిని గాన నలంకారముచే నలంకారధ్వని.

చ. ధరణి విశాలతల్ప ముపశ్రధానము బాహువు నింగి చంగువా
సురటులు గంధవాహములు శ శోభనదీపము చందురుండుగా
విరతివధూమణిం గలసి శవేడుక మీఱ సుఖించి శాంతుడై
నిరుపమలీల యోగి శయననించు మహిపతిమాల్మికై వసన్. 94

తా. మునికి నేల పట్టపైనసెజ్జ; తీగలవలె నిడుదయైన బుజము తలయంపి;
మిన్ను మేలుకట్టు; ఇంపుగా వీచుచున్న గాలియే వీవన; చందురుడే దీపము; (అయి
త్తు సిద్ధములును అపరిచ్ఛిన్నములునైనయిట్టిశయ్యాదులు కలవాడై) విరక్తి యనెడి
కాంతతోడిసంభోగమువలన సంతృప్తుడై శమంబుగాంచి యాముని యఖండైశ్వర్య
సంపన్నుడైన సార్వభౌమునిం బోలి హాయిగా నిదురించును.

అవ. యోగీస్వరూపమును నిరూపించుచున్నాడు.

శ్లో॥ భిక్షాశీ జనమధ్యసజ్గరహితః స్వాయ త్తచేష్టః సదా
హానాదానవిర క్తమార్గనిరతః కశ్చిత్తపస్వీ స్థితః ।
రథ్యాకీర్ణ విశీర్ణ జీర్ణవసనై రాన్యూతకన్ధాధరో
నిర్మానోనిశహజ్కృతిః శమసుఖాభోగై కబద్ధస్ప్రహః॥ 95

టీ. భిక్షాశీ=బిచ్చమును దినువాడును - భిక్షాన్నమాత్రభోజనముచే దేహధారి
ణము నేయవాడు, జన...రహితః=జనమధ్య = జనులనడుమ, సజ్గరహితః=ఆసక్తి
లేనివాడును-జనులనడుమనుండియు వారీయందుఁ దగులులేనివాడునుట, సదా=ఎప్పు
డును, స్వాయ త్తచేష్టః = తనమలోనైనవ్యాపారములు గలవాడు-తననియమమునకు
లోనైనయింద్రియవ్యాపారములు గలవా డని యర్థము-జితేంద్రియుడని భావము,
హానా...నిరతః=హాన=విడుచుట, ఆదాన = కయికొనుట, అనెడి యీరంగిటియెడ,
నిర్మాక=కీలేని-ఉదాసీనమైన, మార్గ=మార్గమందు-నడవడియందు, నిరత=ఆసక్తు
డైనవాడును-నిష్ప్రగుణ్యేపథిహారతాం కోవిధిఃకోనిషేధః. అన్నట్లు ఇది హేయము
ఇది యుపాదేయ మనుబుచ్చిలేనివాడును, రథ్యా...వసనైః-రథ్యా = పెద్దమార్గము
లందు, కీర్ణ-పాటవై వంబడికివియు, విశీర్ణ=చినిగినవియు, జీర్ణ=ప్రాతవియునగు,
వసనైః=గుడ్డలచేత, అన్యూత=అంతటఁ గుట్టంబడిన, కనా=బొంతను, ధరః=ధరించు
వాడును, (‘రథ్యాకీర్ణ విశీర్ణ జీర్ణ వసనైః సంప్రాప్తక సాసనః’ అనుచో, మార్గములందు
పాటవై వంబడిన చినిగిన ప్రాతవస్త్రమును గలవాడును, ప్రాప్తించినంతయే
యాసనముగాఁ గలవాడును-అనగా మంత్రము నాలుగు మహతలుగా మడచి క్రి-దఁ

బలుచుకొని కూర్చున్నవాడను, అని యర్థము), కావుననే, నిర్హాసః=అభిమానము లేనివాడు-తన్ను గొప్పగా నెన్నుకొననివాడనుట, నిఃహంకృతిః=అహంకారము లేనివాడను, శమ...స్పృహః-శమ = (నైరాగ్యముచే మనస్సు వికారము నొందకుండుట యనెడి) శమమువలని, సుఖి=సుఖముయొక్క, ఆభోగ = విస్తారమునందు, లేక, సుఖి=సుఖమును, ఆభోగ=అనుభవించుటయందు, ఏక=ముఖ్యముగా, బద్ధ=పట్టుకొన్న, స్పృహః=స్పృహగలవాడను-అగు, తపస్వీ=తపస్సంపన్నుడు-యోగీశ్వరుడు, కశ్చిత్ = ఒకానొకడు - ఎవడోయొకడే యనుట, సీతః=శీన్నవాడు-కానబడుచున్నాడని భావము. అలం. స్వభావోక్తి.

శా. హానాదానవిరక్తమార్గనిరతుం త డక్షయ్యభిక్షాశి స్వా
ధీనారంభుడు లోకసంగదురితాతీతస్వభావుండు ర
ధ్యానిష్ఠి ప్రవిశీర్ణవస్త్రకృతకంఠధానీనుడా త్మాక్షర
ధ్యానానక్తుడొకానొకండు విగతాహంకారుడొప్పున్ భువిన్.

తా. బిచ్చముచేతనే దేహయాత్రగడవుచు, జనులనడుమనుండియు వారయందుఁ దగులులేక, యింద్రియవ్యాపారముల లోబలుకొని, హేయ మిది యుపాదేయ మిదియనుతలంపు మాలి, మార్గములందు పాజునై పొబడి చినిగియున్నప్రాతపేలికలతోఁ గుట్టినబొంతను గట్టుకొని యభిమానమును నహంకారమును లేక, శమమువలనియాసం దాతిశయము ననుభవించుటయందే కోరిక గలవాడైనతపస్వి యెవడో యొకడే యరుదుగాఁ గనుపట్టుచున్నాడు.

అవ. యోగులకు మానావమానములు రెండును సమము లనుచున్నాడు.

శ్లో॥ చణ్డాలః కి మయం ద్విజాతి రథవా శూద్రోఽథ కిం తాపసః

కిం వా తత్త్వవివేకపేశలమసి ర్యోగీశ్వరః కోఽపి కిమ్ |

ఇత్యుత్పన్నవికల్పజల్పముఖైరై రాభాష్యమాణా జనై

ర్నక్షద్ధాః పథినై వ తుష్టమనసో యాన్తి స్వయం యోగినః || 96

టీ. ఆయం=ఏడు-ఈ కనబడుచున్నవాడనుట, చణ్డాలః కిం=చండాలుడా యేమి? అథవా=లేక, ద్విజాతిః వా=బ్రాహ్మణుడా, అథ=లేక, కింశూద్రోవా= శూద్రుడా, తాపసః కింవా=తపసియా, తత్త్వ...మతిః-తత్త్వ = పరమార్థమును, వివేక=పర్యాలోచించుటయందు, పేశల=సేర్పగల, మతిః=బుదిగలవాడైన, కోఽపి=ఒకానొక, యోగీశ్వరః=గొప్పయోగియా, ఇతి=అనియిట్లు, ఉత్పన్న...ముఖైరై-ఉత్పన్న=పుట్టిన, వికల్ప = సందేహములను, జల్ప=ఎదరుటచేత, ముఖైరై=

మోగుచున్న-ఇట్టి సందేహపుబలుకులు పలుకుచున్న యనుట, జన్మః = జనులచేత, పథి=మార్గమునందు, ఆభాష్యమాణాః = అధిక్షేపింపబడినవారు - లేక, సంభాషింపబడినవారు, ఆయు్యను, సప్రదాః = కోపించినవారునుగాక - చండాలత్వాదుల నాక్షేపించుటవలన ననుట, నై పశుషమనసః = సంతోషించినమనస్సులు గలవారును గాక-ద్విజాతిద్వారుల నాక్షేపించుటచేసనుట, *యోగినః=యోగులు, స్వయా = తమంతఃకారక యనుట, యాన్తి=బోవుదురు-బ్రహ్మనిష్ఠు లగుటచే నేయాక్షేపములను బాటింపగని భావము.

ఉ. మాలండో వీడు విప్రకుల ర మండనుడో మఱి శూద్రుడో తపశ్శీలుడో సిద్ధుడో యచుచు ర జెంతలఁ జేరి వికల్పజల్పవాచాలజనంబు లాడఁగ నె ర సం గుపితాత్ములు గారు సమ్మదో ద్వేలురు గాన మిన్నక భు ర వి విహరింతురు యోగిపుంగవుల్.

తా. జనులు దారియారూ బోవుచున్నయోగులను జూచి వీడెవడు చండాలుడా? బ్రాహ్మణుడా? శూద్రుడా? తపస్వియా? పరమారమును వివేచించుచుదిగల యెవడో నొకయోగీశ్వరుడా? యని సందేహములు కలిగిత మ్మాక్షేపింపఁగా వారు కోపముగాని సంతోషముగాని లేక యూరక తమదారిని బోవుదురు.

అవ. యోగులు హింసాదిరహితవృత్తులై యుండుటను జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ హింసాశూన్య మయత్నలభ్య మశనం ధాత్రామరు త్కల్పితం వ్యాఖానాం పశవ స్తృణాఙ్గురభుజః సృష్టాః స్థవీశాయినః | సంసారార్ణవలఙ్ఘనక్షమధియాం వృత్తిః కృతా సా నృణాం యా మన్వేషయతాం ప్రయాన్తి సతతం సర్వే సమాప్తిం గుణాః.

టీ. హింసాశూన్యం=హింసలేనిదియు - ఇతరప్రాణులను వధించి పడయునట్టిది కానిది యనుట, అయత్నలభ్యం=యత్నములేక దొరకఁదగినదియు - అనాయాసముగా దొరకునది యనుట, అశనం=ఆహారము, వ్యాఖానాం=స్వములకు, ధాత్రా=బ్రహ్మచేత, మరుత్ = గాలి - గాలిసూపముగా ననుట, కల్పితం = నిర్మింపబడినది. స్థవీశాయినః = అకృత్రిమమైన ప్రదేశమునఁ బరుండునట్టి, పశవః = పశువులు, తృణాఙ్గురభుజః=గడ్డి మొలకలు దినునవిగా, సృష్టాః = నిర్మింపబడినవి, వ్యాళములును బశువులును బుద్ధివివేకము లేనివి గాన వానితెలిసికిం దగినట్లు సుతంభముగా దొరకఁ

* ఈయోగులే 'నప్రహృష్యేత్ప్రియం ప్రాప్యనోద్విజే త్ప్రాప్యచాప్రియమ్ | సిరబుద్ధి రసమ్మూఢో బ్రహ్మవిచ్ఛిన్నాణి జితః || శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషు తథా మానావమానయోః | జ్ఞానవిజ్ఞానతృప్త్యాత్మా కూటసో విజితైర్వియః || యుక్తాత్మ్యచ్యుతే యోగి సమశోష్టాశ్చకౌశ్చనః' అని గీతయందును జెప్పబడిరి.

దగిన యాహారములు బ్రహ్మచే నిర్మితము లైనవి. ఇక బుద్ధిసంపన్నులైన మనుష్యుల కెట్లు నిర్మించెనో చెప్పుచున్నాడు. సంసారము...ధియామ్-సంసారాన్ని ప = సంసారమనెడి సముద్రమును, లఙ్ఘన = దాటుటయందు, శమ = శక్తిగల, ధియాం = బుద్ధిగలవారైన పశువ్యాళములవలెగాక సంసారములు దరింపఁ జాలినట్టి బుద్ధిని బడసినవారైన, సృజాం = మనుష్యులకు, సా = ఆ, వృత్తిః = జీవిక-బ్రతుకు, కృతా = చేయబడినది, యాం = దేనిని-నివృత్తి ననుట, అన్వేషయతా = వెదకువారికి - పొందఁగోరు వారికి, సతతం = ఎప్పుడును, సర్వేగుణాః = (విద్యుత్తు నేర్పు మొదలైన) సమస్తగుణములును, సమాప్తిం = ముగియకను-పూర్తిని-పూర్ణముగా నెఱపబడుటకు, ప్రయాన్తి = పొందునో, (సావృత్తిః) ఆవృత్తి, చేయబడిన దని పూర్వముతో నన్వయము. బ్రహ్మబుద్ధి సంపన్నులైన మనుష్యులకు వారిగుణము లన్నియు సంపూర్ణముగ నెఱపి కష్టపడి సాగుంపఁ దగినట్టి బ్రతుకును నిర్మించినాడు. వ్యాఖ్యాదులు బుద్ధిహీనములు కాన వానికి నప్రయత్నలభ్యములైన యాహారములను గల్పించినాడు. మనుష్యులు కష్టమగు తమబ్రతుకు జరపుటకు దమ శక్తులన్నియు నెఱపి యందే మగ్నులై యుండవలసియున్నది కాన నిత్యానందమునకై పాటుపడుటకు వారి కవకాశ మెక్కడిదని భావము.

చ. చిలువల గాలిమేపరులఁ శ్ర జేసి తృణాంకురభోజనంబు భూ
తలశయనంబు గోవులకుఁ శ్ర దామరచూలి విధించె దత్త్వపే
శలమతు లైనవారలకు శ్ర సన్నతవృత్తి ఘటించె దానిచే
దొలఁగు రజస్తమోజనిత శ్ర దోషము లెల్ల భజించువారికిన్. 97

* తా. సర్పములును నేలలం బరుండుపశువులునుబుద్ధివివేకము లేనివి గాన బ్రహ్మవానికి నేప్రాణిహింసయు లేక సుఖముగా దొరకునట్టి గాలిని గడ్డిపోచలను వరుసగా నాహారముగాఁ గల్పించినాడు. సంసారమును దరింపఁజేయునట్టి బుద్ధి

* ఈశ్లోకము మనుష్యసామాన్యవిషయ మైనదిగాని యోగివిషయము కాదు. అయినను దీనిని యోగివిషయముగా నర్థము వ్యాఖ్యాత పాశాంతరముచే కల్పించి యీదశకమునం జేర్చినాడనితోచెడి. ఈయరమంతగా సంభావ్యము కావచ్చును బ్రకిరణముంబట్టి వ్యాఖ్యాత చేసినయర్థము తెలుపుట యావశ్యకము. ఈయర్థమున 'యామన్వేషయతామ్' అనుచో 'తామన్వేషయతామ్' అని పాశాంతరము. మొదటి సగమునకుఁ బూర్వోక్తమైనయర్థమేగ్రహ్యము. రెండవ సగమున కర్థాంతరమెట్లన; సంసారార్థ వలంఘనక్షమయిదు లగునరులకు, సా = ఆ-పూర్వోక్తమైన-పూర్వశ్లోకము లందు వర్ణితమైన, వృత్తిః = బ్రతుకు, కృతా = కావింపబడినది; తాం = ఆవృత్తిని,

బడసిన మనుష్యులతో వారిశక్తులన్నియుఁ బూర్ణముగా నెఱిపి పడయందగినట్టి బ్రతు మను గావించినాఁడు.

అవ : నివృత్తిప్రకారమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ గజాతీరే హిమగిరిశిలాబద్ధపద్మాసనస్య
బ్రహ్మధ్యానాభ్యసనవిధినా యోగనిద్రాం గతస్య |
కిం తైర్భావ్యం మను సుదివసైర్వృత తే నిర్విశజ్ఞాః
కణ్డూయస్తే జరతహరిణాః స్వాజ్ఞమగ్నే మదీయే॥

98

టీ. గజాతీరే = గంగానదిగట్టునందు, హిమ...పద్మాసనస్య - హిమగిరిశిలా = హిమవంతముయొక్క తొలిబుడయందు, బద్ధ = దివిపబడిన, పద్మాసనస్య = పద్మాసనముగలవాఁడును. రెండుపాదములును దొడలమాల లందుంచుకొని కూర్చుండుట పద్మాసనము, బ్రహ్మ...విధినా - బ్రహ్మ = బ్రహ్మయొక్క, ధ్యాన = ధ్యానమును. ఆభ్యసన = ఆభ్యసించుట-అలవాటు, విధినా = చేయుటచేత, యోగనిద్ర = సంప్రజ్ఞాత సమాధిని, గతస్య = పొందినవాఁడును, అగు, మమ = నాకు, తైః = ఆ, సుదివసైః = పుణ్యదినములచేత, భావ్యం కిం = అవునాయేమి - అట్టిపుణ్యదినములను నేను జాతునాయేమి యనుట, యత్ర = ఏదినములందు, తే = ఆ, జరతహరిణాః = ముగ్ధలిజింకలు, నిర్విశజ్ఞాః సంతః = జంతులేని వగుచు, స్వప్నం = తమశరీరమును, మదీయే అజే = నాదైనశరీరము నందు 'కణ్డూయస్తే' = గీటునో-ఆదినములు కలుగునా యని పూర్వముతో నన్వయము.

ఉ. శ్రీసురసింధుతీరమున శ్రీతనగోపలసీమయందుఁ బ

ద్మాసనవర్తినై శివు నుశపాస్తి యొసర్చుచు యోగనిద్రచే

భాసిలుచున్న నాతనువునై దమమేనులతీట దీట న

తాసములై కరంగములు శ్రీరావులు సేయుట గల్గునేకదా. 98

తా. గంగానదీతీరమున హిమగిరియందలి యొకతొలియందుఁ బద్మాసనము వైచుకొని కూర్చుండి బ్రహ్మధ్యానము నలవాటు సేయుచు యోగసమాధి నొందిన వారై యుండఁగా నందలిముసలిజింకలు కదలమెదలకున్న నన్నుఁ జూచి జంతు మాలి తమమేనులు నామేనియందుఁ దీటునోవరాయుచు నుండఁగాఁ గడచునట్టి పుణ్యదినములు నాకుఁ గలుగునా యేమి?

అన్వేషయతాం = వెదకునట్టి వారికి-రజస్తమోవోషముల విరిపించిన యోగుల కనుట, సర్వేగుణాః = సమస్తగుణములును, సతతం = ఎప్పుడును, సమాప్తిం = నాశమును, ప్రయాన్తి = పొందును. అట్టివృత్తి నాచరించువారు 'మనవృత్తు లీశ్వరుండు జాగరూకుడై నెఱుపుచుండును. అందులకై మనగుణములు నెఱపనక్కరలేదు' అని తలచి వర్తింతురు గాన వారిగుణములు నెఱపబడమింజేసి యుండియు నశించినవే యగు నని భావము.

అవ. కేవలము సర్వసంగపరిత్యాగమును జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ పాణిః పాత్రం పవిత్రం భ్రమణపరిగతం భైక్ష మక్షయ్య మన్నం
విస్తీర్ణం వస్త్రమాశాదశకమపమలం తల్ప మస్వల్ప ముర్వీ |
యేషాం నిస్సజ్జతాఙ్గీకరణపరిణతస్వాస్తసంతోషిణ స్తే
ధన్యాః సంస్యస్తదైన్యవ్యతికరనికరాః కర్మనిర్మూలయన్తి॥ 99

టీ. పాణిః=చేయియే, పవిత్రం=పరిశుద్ధమైన, పాత్రం=పాత్రయు, భ్రమణపరి
గతం = తిరుగుటచేత కలిగిన-తిరిపమెత్తుటచే దొరకిన యనుట, భైక్షం = భిక్షాసమా
హము, అక్షయ్యం=తఱుగని, అన్నం = ఆహారమును, ఆశాదశకం=పదిదిక్కులు, అప
మలం = ముటికిలేనిదియు, విస్తీర్ణం = విరివియైనదియు, అగు, వస్త్రం = వలువయు,
ఉర్వీ=భూమి, అస్వల్పం=కొంచెముకొని-పెద్దదియైన, తల్పం=పడుకయు, యేషాం =
ఎవ్వరికో, నిః సజ్జ...సంతోషిణః-నిస్సజ్జతా = అనాసక్తిని-సంగములేమిని, అఙ్గీకరణ =
కయికొనుటచేత, పరిణత = పరిపక్వమయిన, స్వాస్త = మనస్సుచేత, సంతోషిణః=ణ =
సంతుష్టులైన, తే=ఆ, ధన్యాః = ధన్యులు, సంస్యస్త...నికరాః - సంస్యస్త = విడువఁ
బడిన, దైన్య=దీనత్వమువలని, వ్యతికర = వ్యసనములయొక్క, నికరాఃసస్తాః = సమా
హములు గలవారగుచు, 'అథవ్యతికరఃపుంసివ్యసనవ్యతిషజ్జయోః' అని మేదిని, కర్మ =
కర్మమును, నిర్మూలయన్తి = నాశముసేయుదురు.

ఉ. పాత్రము పాణిపంకజము శ్చ భైక్షము భోజ్య మనల్పతల్ప మీ
ధాత్రి దిశాష్టకంబు పరిధాన నుగున్ భువి నేరి కాసుచా
రిత్రు లసంగతాగుణధురీణులు రీణసుఖానభూతికిం
బ్రాత్రులు మోహపాశములఁబాసి దహింతురు కర్మబీజమున్. 99

తా. చేయియే పరిశుద్ధమైన పాత్రగాను, తిరిప మెత్తి తెచ్చికొన్న బిచ్చమే
తఱుగని యన్నముగాను, పదిదిక్కులే విఱవియై ముటికిలేనట్టి వలువగాను, పుడమి
యే పెనుబటపుగాను గలిగి, సంగమును మానుటవలన పరిపాకము నొందినమనస్సు
గలిగి సంతసిలుచుండు పుణ్యాత్ములు దైన్యమువలనఁ గలుగువ్యసనము లన్నియుఁ
బరిత్యజించి జన్మపరంపరలం గూర్చు కర్మబంధము నెల్ల నిర్మూలము సేయుదురు.

అవ. పంచభూతములను బేర్కొని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ మాత ర్మేదిని తాత మారుత సఖే తేజః సుబన్ధో జల
భ్రాతర్వ్యోమ నిబద్ధ ఏష భవతామన్త్యః ప్రణామాఙ్గాలిః |
యుష్మత్సజ్జవశోపజాతసుకృతస్ఫారస్ఫురన్నిర్మల
జ్ఞానాపాస్తసమస్తమోహమహిమా లీయే పరబ్రహ్మణి॥ 100

టీ. హేమాతః=ఓతల్లీ, మేదిని=భూమి, హేతాత=ఓతగ్రాడీ, మారుత=వాయూ, హేపథే=ఓచెలికాఁడా, లేజః = లేజమా, హేసుహ్ = ఓమంచిచుటచూ, జల = జలమా, హేభ్రాతః = ఓతోబుట్టువా, వ్యోమ = ఆకాశమా, భవతో = మీకుఁ అంత్యః = కడపటిదెవ, ఏష=ఈ, ప్రణామ అష్టలిః=నమస్కా మయొక్క చేమోడ్పు -నమస్కారముకొనికెనచేమోడ్పునుట, నిబద్ధః=రచిపఁబడినది, యుష్మ...మహిమా- యుష్మత్ సజ్జ=మీకూడికయొక్క, వశ=ధీచితచేత, ఉపజాత=పుట్టిన, సుకృత = పుణ్యముచేత. స్ఫార = అధికమును, స్ఫురత్=ప్రకాశించుచున్నదియు, నిర్మల = పరి శుద్ధమైనదియు, అగు, జాన=జానముచేత, అపాస్త=దూరముగా విశవఁబడిన, వాడఁ నగుచు, (అహం = నేను), పరబ్రహ్మణి = పరబ్రహ్మమునందు సచ్చిదానంద స్వరూ పమై నిర్వికారమై నిష్కళంకమై నిరంజనమై యొప్పు బ్రహ్మమునం దనుట, లీయే= లీనుడ నగుచున్నాను.

మ. జననీ మేదిని తాత మారుత వయస్యా వహ్ని చుట్టంబ జీ
వనమా సోదర తారకాపథమ భవవ్యప్రేమ సంధిల్ల మీ.
కొనరింతుం జరమప్రణామము భవద్యోగస్ఫురత్పుణ్యసం
జనితజ్ఞాననిరస్తమోహతతి నైసద్బ్రహ్మముం బొందెదన్. 100

తా. తలివగుభూమి ! తండ్రివైన వాయూ ! కలివగులేజమా ! మంచిచుటకువ గుజలమా ! తోబుట్టువగునాకాశమా ! యిదె మీకుఁ గడపటిసారి చేయొడ్చి ప్రమొక్కుద. మీతోడికూడికవలనఁ గలిగిన సుకృతముచే నాకు మిక్కిలియుఁ బ్రకాశం చుచున్న విమలజ్ఞాన ముప్పటిల్లఁగా దానిచే నజ్ఞానమంతయు నశించినవాడనై యానంద స్వరూపమగు పరబ్రహ్మముందు లీనుడ నయ్యెద.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు అవధూతచర్య యన్నది దశమదశకము.

భర్తృహరిసుభాషితము - అధికశ్లోకములు.

అవ. నిరతిశయమగు బ్రహ్మానందమునకుఁ బరిమితమగు నింద్ర విభవమును సాటి గా దనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వివేకవ్యాకోశే వికసతి శమే శామ్యతి తృషా

పరిష్వజే తుజ్జే ప్రసరతితరాం సా పరిణతిః

జరాజ్ఞైర్వైర్యగ్రసనగహనాక్షేపకృపణః

కృపాపాత్రం యస్యాం భవతి మరుతామప్యధిపతిః॥

టీ. వివేకవ్యాకోశే = వివేకముచేత విరిసిన-వివేకముచే బరిణమించినయనుట,
 శమే = శమము-శమ మనఁగా శ్రవణమనననిదిధ్యాసములుతప్ప దక్కినవానినుండి
 మనస్సును నిగ్రహించుట, వికసతి = వికసిల్లుచుండఁగా, తుజ్జే = పొడవైన-ధృఢమైన
 యనుట, తృషాపరిష్వజ్జే = తృషయొక్క కాగిలి, శామ్యతీసతి = తీసిపోవుచుండఁగా-
 శమము పెరిగి తృషయొక్క పట్టువీడఁగా ననుట, సా = ఆ, పరిణతిః = నిరతిశయసుఖ
 రూపమైన పరిపాకము, ప్రసరితతరః = మఱిత విస్తరిల్లుచున్నది, ఆపరిణతి యెట్టి
 దనఁగా, యస్యా = దేనియందు-ఎపరిణతియందు, జరా... కృపణః-జరా = ముదిమిచే-
 ఇంద్రత్వము నిత్యమైనదికాక కాలపరమితి గలది గనుక నిట జర యనఁగా ముదిమి
 కాక యామితి సమీపించుట యి తెలియునది, దానిచే, జీర్ణ = ప్రాతగలిస-ఇంద్రుని
 తోనే యాతనియైశ్వర్యమును దీసిపోవుచు గాని నతనికాలము సమీపింపఁగా దానును
 దీసిపోవునట్టియనుట శాశ్వతము కాదనెన యి భావము, విశ్వర్య = విశ్వర్యమును,
 గ్రసన = అనుభవించుటచేతనైన, గహన = తెలియనలవికాని, ఆక్షేప = వ్యాఖ్యలతచేత-
 లేక, నిడచేత, కృపణః = దీనుడైన-అనిత్యమై పసఁచెడి తూలునైశ్వర్యమునే యను
 భవించుటవలన మిక్కిలి దీనతనొందినయనుట, మరుతా మధిపతీరపి = దేవేంద్రుఁడను,
 కృపాపాత్రం = కనికరమున కాస్పదము, భవతి = అగునో, సాపరిణతిః అని పూర్వముతో
 సన్న్యయము. ఇంద్రునియైశ్వర్యమును అతనికి అస్థిరమైనది గాన దుఃఖికరమగుచున్నది.
 కాబట్టి, యది తృష వీడి శమము వికసిల్లునప్పుడు గలుగు నిరతిశయ సుఖరూపమైన
 పరిణతితో సాటిగాదని భావము.

మ. శమముం జారువివేకయుక్తిని వికారసంబాందఁగాఁ దృష్ణ దు
 శ్శమమకాపట్టును వీడఁగాఁ గలుగు నాశసౌఖ్యాతిరేకంపుఁబా
 కమునుం జూడ జరావిజీర్ణవిభవశ్రగాసాగతాక్షేపవి
 శ్రమదీనం బగు వేల్పుతేనిదశయున్ శ జాలిం దగం జేయదే. 1

అవ. చదువు నానాట దురుపయోగముపాలై చెడుటను జెప్పు
 చున్నాఁడు.

శ్లో॥ పురా విద్యతానీదుపశమవతాం క్లేశహతయే
 గతా కాలేనాసా విషయసుఖసిద్ధ్యై విషయిణామ్ |
 ఇదానీం తు ప్రేక్ష్య క్షీతితలభుజః శాస్త్రవిముఖా
 నహో కష్టం సాపి ప్రతిదిన మధోఽధః ప్రవిశతి॥ 2

టీ. పురా = తొల్లి, విద్యతా = పాండిత్యము, ఉపశమవతాం = శాంతిపరుల
 యొక్క, క్లేశహతయే = దుఃఖమున శించుటకొఱు, ఆసీత్ = ఉండెను, కాలేన = దీర్ఘ

కాలముచే-బహుకాలము కడవగా, అసౌ = ఇది, విషయిణాం = విషయబోలురయొక్క, విషయసుఖసిద్ధ్యే = విషయసుఖముల నొడఁగూర్చుటకొఱకు, గతా = పోయినది-ప్రవర్తించినది, ఇదానీంతు = ఇప్పుడో, క్షీతితలఁజః = రాజులను, శాస్త్రవిముఖాన్ = శాస్త్రపరాజ్ఞులులనుగా, ప్రేక్ష్య = చూచి, సా = అనియు, ప్రతిదినం = నాఁడు నాటికి, ఆధోఃథః = క్రిందుగా క్రిందుగా-మిక్కిలి క్రిందుగా, ప్రవిశతి = పోవుచున్నది, రాజులు పరాజ్ఞులులై తమ కాశ్రయ మీయనందున చివుశ నానాటికే గ్రందుపడుచున్న దని భావము.

చ. చదు వది తొల్లి శాంతిపరశంతతి వంతలఁ బాచుచుండె దాఁ
బవషడిఁ గామలోలజవశపాళిసుఖంబులు గూర్పఁజొచ్చె న
య్యది మఱి శాస్త్రమారమతు శ శాపతు లిప్పు నుదేక్షనేయఁగాఁ
బాదుషటి నాఁడునాటికినిత బ్రుంగుచుఁ గ్రుంగుచు నున్నదక్కటా!

అన. ఒకవిరక్తుఁడు చేసికొను నిశ్చయమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అతిక్రాంతః కాలో లటభలలనాభోగసుభగో
భ్రమంతః శ్రాంతాః స్మః సుచిర మిహ సంసారసరశౌ |
ఇదానీం స్వఃసిన్ధో స్తటభువి సమాక్రన్దనగిరః
సుతార్తైః పూత్కార్తైః శివశివశివేతి ప్రతనుమః॥ 3

టీ. లటభలలనా భోగసుభగ = ముఁజ్జ్వలన్తీలమనుభవ చుటచే గమనీయమైన, కాలః = కాలము, అతిక్రాంతః = అత్యంతమిగిలినది-కడచినది, ఇహ = ఈ, సంసారసరశౌ = సంపాదమనెడి మార్గమునందు, సుచిరం = దీర్ఘ కాలము, భ్రమంతః = తిరుగుచు, శ్రాంతాః స్మః = అలసినవార మగుచున్నారము, ఇదానీం = ఇప్పుడు, స్వఃసిన్ధోః = గంగయొక్క, తటభువి = గట్టునందలి ప్రదేశమున, సుతార్తైః = మిక్కిలి నడుదలగు, పూత్కార్తైః సహ = పూత్యైతులతో-నిట్టూర్పులతో ననుట, ఇది భేద సూచకము, శివశివశివేతి = శివశివప యరి, సమాక్రన్దనగిరః = పిలుపుపలుకులను-శివ శివా యరి నిగ్గర నిలుచుపిలుపులను, ప్రతనుమః = మిక్కిలి జరుపుచును.

ఉ. చారుముఖసుఖై కరితి శ జా నగుకాలము వోవుచుండె నం
సారపుద్రోవఁ ద్రిమ్మరుటఁ శ జాలశ్రమంబులు గల్గె నింకఁ బూ
త్కారపురస్సరంబుగను శ దైవతరంగిణితీరసీమ నే
పారునెలుంగునన్ శివశివ వా యని కూర్చునువార మెంతయున్ .

శ్లో॥ అహో ధన్యాః కేచిత్ప్రతిభవబన్ధవ్యతికరా
ననాన్తేచిన్వన్తో విషమవిషయాశీవిషగతిమ్ |
శరచ్ఛన్ద్రజ్యోత్స్నాధవళగగనాభోగసుభగాం
నయన్తేయే రాత్రిం సుకృతచయచిన్తైకశరణాః ||

4

టీ. అహో = ఔరా, ప్రతిభ భవబన్ధవ్యతికరాః = తెస్సిన సంసారమనెడి బంధముయొక్క సాబంధము గలవారను, విషమవిషయ ఆశీవిషగతిమ్ = కఠినములైన యింద్రియారము లనెడి స్వములమార్గమును, అచిన్వన్తః = వెదకనివారును- ఇంద్రియాదులతోవబోవనివారును, సుకృతచయచిన్తా ఏకశరణాః = పుణ్యముయొక్క వృద్ధిగొట్టచినచింతయు ముక్తమైనయాశ్రయముగాఁ గలవారును, అగును, ననాన్తే = వసవధ్యమున, శర...సుభగాం - శరత్ చంద్ర జ్యోత్స్నా = శరత్కాలపుచంద్రునివెన్నెలచేత, ధవళ = తెల్లనైన, గగన ఆభోగ = ఆకాశమువిటివిచేత విటివియగు నాకాశప్రదేశముచేత, సుభగాం = మనోహరమైనదగు, రాత్రి = రేయి, యే = ఎవరు, నయన్తే = కడపుదురో, (తే) కేచిత్ = ఆ కొందఱు, ధన్యాః = ధన్యులు, అహో = ఔరా-సంసారబంధము తెగి విషయములదెసఁ బోక పుణ్యమును గూర్చుటయందే చింతగలిగి వసమునకుఁ బోయి శరత్కాలపువెన్నెలచేఁ దెల్లనగుమిన్నునఁ జేన్నారు రాత్రి గడపునట్టికొందఁ జెంతధన్యు లని యర్థము.

ఉ దారితఃపంధులై విషయదారుణసర్పవిమార్గమూరు లై
భూరితపోవనంబునను శ బుణ్యచయైకపరాయణాత్మతన్
శారదచంద్రికాధవళశచారునభోపరిభాసమాన మై
వారక వెల్లురేల్ గడపుశవారలు మాయురె యెంతధన్యులో.

శ్లో॥ మహాదేవో దేవః సరి దశిచస్సై వామరసరి-
ద్గుహా ఏవాగారం వసనమసి తా ఏన హరితః |
సుహృద్వా కాలోఽయం వ్రత మిద మద్దైన్యవ్రత మితి
కియద్వా వక్ష్యామో నటవిటప ఏవాస్తు దయితా ||

5

టీ. మహాదేవః = శివుడే, దేవః = దేవుడు, సా అమరసరిత్ ఏవ = ఆదేవనది యగు గంగయే, సరిత్ = నది, గుహాఏవ = గుహయే, అగారం = ఇల్లు, తా దిశః ఏవ = ఆదిష్కలే, వసనమసి = వస్త్రమున, అయం కాలః = ఈమృత్యువే, సుహృత్ = చెలికాఁడు, ఇది = ఈ, అద్దైన్యవ్రతం = యాచించుటయనెడిదీనత్వము లేపండుట యను వ్రతమే, వ్రతం = వ్రతము, ఇతి = అని, కియద్వా = ఎంతదా, వక్ష్యామః = చెప్పఁగలము-లేక, కియత్ = కొంచెము, వక్ష్యామః = చెప్పెదము - వేయల సంగ్రహముగాఁ జెప్పెదమునుట, అని యెదన, నటవిటపః ఏవ = మట్టిచెట్టే, దయితా = ప్రేమురాలు,

అస్తు = (మాకు) అగుఁగాక. గృహస్థాశ్రమమందు దయితయెట్లో విరక్తియోగమందు వటవృక్షమునట్లే స్రీయమైనదనిభావము. వటవృక్షముక్రిందఁ గూర్చుండి శివధ్యానము సేయుదుమనుట.

మ. దివిషద్వాహిని మాకు వాహిని మహాదేవుండే దేవుండు బ
ల్లవియే మాకు గృహంబు నీదశదిశ ౩ లాబ్ధిగై నపుట్టంబు మృ
త్యువచూడం జెలికాయ నువతము నెంతతో యాయదైనన్యవతం
బు విచారింపఁగ వేయుచేల వటసృక్పూజంబె కంజాక్షియున్. 5

శ్లో॥ జానం సతాం మానమదాదిచాశనం
కేషాంచిదేత న్మదమానకారణమ్ |
స్థానం వివిక్తం యమినాం విముక్తయే
కామాతురాణా మతికామకారణమ్ ||

6

టీ. జానం=ఎఱుక, సతాం = సజనులకు, మదమాననాశనం = మదమును అభి
మానమును జేయుచునది, ఏతత్ = ఇదియే, కేషాంచిత్ = కొందఱికి - కొందఱునకుల
కనుట, మదమానకారణం = మదమును అభిమానముగలిగిచునది, దీనిని సద్వృష్టాం
శముగా నుపపాదించుచున్నాఁడు, వివిక్తం=నిరసమైన, స్థానం=స్థానము, యమినాం=
జితేంద్రియులకు. విముక్తయే=ముక్తికొఱకు, అగును. అదియే, కామాతురాణాం =
కాముకులకు, అతికామకారణం = మిక్కిలికామమునకు హేతువు, అగును. నిరస
స్థానము జితేంద్రియులకు ముక్తియు కామిజనులకుఁ గామమును నెట్లు కలిగిచునో
యట్లు జానమును సజనులకు మదమాననాశమును ఏచులకు మదమానోత్పత్తియుఁ గలి
గించునని యర్థము.

క. జానము మదమానంబుల
మానుచు సుజనులకు నిచ్చు ౩ మఱికొందఱకున్
జానికిఁ గామికి విజన
స్థానము ముక్తియును రక్తి ౩ దా నొసఁగుగతిన్.

6

శ్లో॥ శయ్యా శైలశిలా గృహం గిరిగుహ వస్త్రం తరూణాం త్వచః
సారజ్ఞాః సుహృదో నను క్షితిరుహం వృత్తిః ఫలైః కోమలైః |
యేషాం నైర్మల మమ్బుపాన ముచితం రత్నైశ్చ విద్యాజ్ఞానా
మన్యే తే పరమేశ్వరాః శిరసి యై ర్బద్ధో న సేవాజ్ఞానిః ||

7

టీ. యేషాం=ఎవ్వరికి, శైలశిలా = కొండయందలిఘాయే, శయ్యా = పడు
కయో, గిరిగుహ=కొండయందలిగుహయే, గృహం=ఇల్లో, తరూణాంత్వచః = చెట్ల

పట్టలు-నారలు, వస్త్రం=వలువయో, సారజ్ఞః=జింకలు, సుహృదః = చెలికొండ్రో,
క్షీతిరుహం=చెట్లయొక్క, కోమలైః ఫలైః = మెత్తనిపండ్లచేత, వృత్తిః = మనుగడ -
ఆపండ్లుదిని బ్రతుకుటయో, కైరరం = నెలయేటితో జేరినదైన, అమ్బుపానం =
జలమునుద్రావుట, ఉచితం = తగినదో, రత్నైః=క్రీడకొటను, విద్యా అభిజ్ఞా=విద్యయ
నెడి స్త్రీయో, యైః=ఎవరిచేత, శిరసి = తలయందు, సేవాఅజ్ఞలిః = ఉడిగముకొట్టకైన
చేమోడు, బదా న=రచింపబడనిదో-ఎవరొకరికి చేమోడ్చి కొలుస్తేనురోయనుట,
తే=వారు, సగమేశ్వరాః = మిక్కిలియుధన్యులని, మన్యే = నేను దలచుచున్నాను -
ఈపాడుపాట్ల బ్రోచుటకై స్వాతంత్ర్యమును వీడి యొకరిని గొలువక శైలకొడులే
శిష్యానులుగాఁ గలిగి కాలము పుచ్చువారే పగమధన్యాత్ము లని యర్థము.

చ. శిల దగుశయ్య యిల్లు గుహాచీరయు నార చెలుల్ గరంగముల్
నలు వగుపండ్ల నిర్భరజలంబుల మన్నియు మారు కేళికిం
జెలునయు విద్యయై యమరతజేతుల నొదల మోక్షి యన్యలం
గొలువక యుండువారలె యశకుంతితభూరికృతార్థు లారయన్. 7

శ్లో॥ సత్యామేయ త్రిలోకీసరితి హరిశిరశ్చుమ్భినీవిచ్ఛటాయాం
సద్వృత్తిం కల్పయన్త్యాం తటవిటపిభవై ర్వల్కలైః సత్ఫలై శ్చ
కోఽయం విద్యాన్యపత్తిజ్వరజనితరుజాతీవ దుఃఖాసికానాం
వక్త్రంవీక్షేతదుఃస్థేయదిహినబిభృయా త్వేకుటుమ్బేనుకమ్పామ్॥

టీ. హర...చ్ఛటాయాం-హరిశిరస్ చుమ్బి = శివునితలను తాడుచున్న, నీవి =
కటివస్త్రముయొక్క, ఛటాయాం = కాంతులుగలదియు - తఃకటివస్త్రము కాంతులు
శివునిశిరంబున వ్యాపించుట గలదియు, తటవిటపిభవైః = (తన) గట్టుననిదలి చెట్ల
వలనఁ బుట్టిన వైః, వల్కలైః = నాగచేతను, సత్ఫలై శ్చ = మంచిపండ్లచేతను,
సద్వృత్తిం = మంచిబ్రతుకును, కల్పయన్త్యాం = కల్పించుచున్నదియు - తనకడ నాశ్ర
యించినవారికి కట్టుకొనుటకు నారలును దినుటకు బండ్లును నిచ్చి లెస్సగా మనువు
నదియు ననుట, అగు, త్రిలోకీసరితి = మూడులోకములనది - గంగ, సత్యామేవ =
తప్పక ఉండఁగా, కః ఆయావిద్వాన్=ఎ యీవిద్వాంసుఁడు - ఎఱుకగలవాఁ డెవఁడు,
దుఃస్థే = కష్టమునందున్న, స్వే = తనయొక్క, కుటుమ్బే = కుటుంబమునందు, అను
కమ్పాఁ=కరుణను, విభృయాత్ స యది = కలిగియుండఁడేని విపత్తిజ్వరజనితరుజా =
ఆపద (దారిద్ర్య) మనెడిజ్వరముచేఁ బుట్టిన రోగముచేత, అతీవ = మిక్కిలియు,
దుఃఖాసికానామ్ - (దుఃఖమాస్తే అను ఇతి దుఃఖాసికా) = దుఃఖపు సీతులయొక్క-
కష్టసందర్భములయొక్క, వక్త్రం = ముఖమును, వీక్షేత = చూచును. ఎఱుకగలవాఁ
డెవ్వఁడుగాని దారిద్ర్యరోగవీడుతుండే దుర్దిశయం దున్న తనకుటుంబమునందు జాలి
కలిగియుండుటచేతనే వారలఁ బోషింప కష్టములపాలగుచున్నాఁడుకాని, కానిచో

నాదుఃఖములదిష్క చూడక గంగాతీరమందలి చెట్లనారలు గట్టికొని వానిపండుతిని యందే సుఖముగా నుండు నని యర్థము.

చ. హరుతల సోఁకుపోకముడిత్రయంచితకాంతుల మించుగంగయున్
దరి గలమానిపండులను శ నారల న ల్వగుప్రోవుఁ జూప నే
వెరవరిగాని పేదటిమి శ వేదనఁ బొక్కుచు స్రుక్కు బిడ్డలాం
డ్రుర దయఁజూడకుండినఁ గ్రడుం బెనువంతలదారిఁ ద్రొక్కునే.

శ్లో॥ ఉద్యానేషు విచిత్రభోజనవిధి స్త్రీవాతితీవ్రం తపః

కౌశీనావరణం సువస్త్ర మమితం భిక్షాటనం మణ్డనమ్ |

ఆసన్నం మరణం చ మజ్జశసమం యస్యాం సముత్పద్యతే

తాం కాశీం పరిహృత్య హస్త విబుధై రన్యత్ర కిం స్త్రీయతే॥ 9

టీ. యస్యాం = ఎందు - ఏకాశియందు, త్రవాతితీవ్రం = ఆత్యంతతీవ్ర మైన, తపః = కృచ్ఛాదిరూపమైన తపస్సు, ఉద్యానేషు = ఎలదోటలయందు, విచిత్రభోజన, విధిః = వింతలై నభోజనముల ప్రకారముగా, సముత్పద్యతే = అగునో - ఇది మీఁదనెలఁ గూర్చుకొనునది-ఎందలి తపస్సు ఎలదోటలలోని వింతలై న విందుపడుపులతోసాటి యగునో యనుట, కౌశీనావరణం = గుహ్యమును గప్పుట - గోచి యనుట, సువస్త్రం = మంచివస్త్రముగా - దానితో సాటిగా, అమితం భిక్షాటనం = కొలదిలేని బిచ్చముకై తిరుగుట, మణ్డనమ్ = భూషణముగా-ఎందు బిచ్చమెత్తుటయే యలంకార ముగా అగునో, ఆసన్నం మరణంచ = దాపించినమరణమును మరణము దాపించుటయు, మజ్జశసమం = శబ్దముతోసాటిగా, అగునో, తాం కాశీం = ఆకాశిని, పరిహృత్య = విడిచి, హస్త = అక్కటా, విబుధైః = ప్రజ్ఞులచేత, అన్యత్ర = మఱొకచో, కిం = ఏల, స్త్రీయతే = ఉండుట యగుచున్నది. అట్టికాశిని విడిచి ప్రజ్ఞులు మఱొకచోట నుండనేల యని యర్థము.

చ. అరిదినుహతపంబు చెలు శ వానెలదోటలఁ గుడ్చువిందుగా

గరువపుగోచి బల్వలువశగాఁ దిరిపం బది భూషణంబుగా

మరణముదాపు మంగళశ్రమంబుగ సొంపలరారు నెందు నా

యిర వగుకాశి వీడి బుధు శ లేటికి నొండొకచోట నుండఁగన్. 9

శ్లో॥ నాయం తే సమయో రహస్య మధునా నిద్రాతి నాథో యది

స్థిత్యా ద్రక్ష్యసి కుప్యసి ప్రభు రితి ద్వారేషు యేషాం వచః |

చేత స్తా నపహాయ యాహి భవనం దేవస్య విశ్వేశితు

ర్నిర్వౌవారికనిర్దయో క్త్యపరుషం నిస్సీమశర్మప్రదమ్॥

టీ. చేతః=మనసా, ఆయం=ఇది, తే=నీకు, సమయః=వేళ, న=కాదు, అథు
నా=ఇప్పుడు, రహస్యం=ఏకాంతము, నాథః=ఎలిక, నిద్రాతి = నిదురించుచున్నాడు,
స్థిత్వా=(పోక) నిలిచి, ద్రక్ష్యసియది=చూతువేని, ప్రభుః=ఎలిక, కుప్యతి=కోపించును,
ఇతి=అని, పచః=పలుకు, యేషాంద్వారేషు=ఎవ్వరిమొగసాలలందు, కలుగునో యని
శేషము, తాన్=వారిని, అపహాయ=విడిచి, నిర్దోషారికనిర్దయోక్తి=దోషారికుల దయలేని
పలుకులు లేనిదియు, కావుననే. అపరుషం = పరుసనిది కానిదియు, కావుననే,
నిస్సీమశర్మప్రదమ్=మేరలేనిసుఖము నిచ్చునదియు, అగు, దేవస్య, విశ్వేశితుః భవనమ్=
దేవుడగు విశ్వేశ్వరుని యాలయమునుగూర్చి, యాహి=పొమ్ము.

శా. నీకుం గా దిది వేళ మంతనము సూ ర నిద్రించెడిన్ నాథుడుం
జోకే నిల్చియుఁ జూచితేఁ గినియుఁ బో ర పొమ్మన్నయవ్వాకిళ్లుల్
వీక్షణ వీడి మనంబ వేగ చనుమా ర విశ్వేశుసద్దంబుకై
నీకుం గల్గు సుఖంబు క్రూరు లరయన్ ర లే రందు దోవారికుల్.

శ్లో॥ అకించనస్య దాంతస్య, శాంతస్య సమచేతసః॥

సదా సన్తుష్టమనసః సర్వా సుఖమయాదిశః॥

11

టీ. అకించనస్య=ఏమియు లేనివాడును-వేదయు, దాంతస్య=బహిరింద్రియముల
యుపరతి గలవాడును, శాంతస్య = అంతఃకరణము నిగ్రహించినవాడును, సమచేతసః=
సమమైనమనస్సు గలవాడును, సదా=ఎప్పుడును, సన్తుష్టమనసః=సంతోషించినమనస్సు
గలవాడును, అగువానికి, సర్వాదిశః=దిక్కులన్నియు, సుఖమయాః = సుఖప్రచురము
లైనవి-మిక్కిలియు సుఖ మెటు చూచినను గలుగు ననుట-సర్వసుఖములను గారణ
మైన సంతృప్తి నొందఁగా అన్నియు మిక్కిలి సుఖములుగానే యుండునని భావము.

క. దాంతుడు నకించనుండును

శాంతుడు సమచిత్తవృత్తి ర సంయుతుడు సదా

నంతుష్టుడు నగువానికి

సంతత మెల్లదిశలు సుఖ ర సంతతిమయముల్.

11

అవ. దారిద్ర్యమునకంటె మరణమే శ్రేయమని తెలుపుచున్నాడు.

శ్లో॥ ఉత్తిష్ట త్తా మేక ముద్వహ గురుం దారిద్ర్యభారం సఖే

శాన్త స్తావ దహం చిరం మరణజం సేవే త్వదీయం సుఖమ్॥

ఇత్యుక్తో ధనవర్జితేన సహసాగత్వా శ్మశానే శవో

దారిద్ర్యా నృరణం వరం నగ మితి జ్ఞాత్వైవ తూష్ణీం స్థితః॥ 12

టీ. హేసఖే = చెలీ-ఇది శవమును సంబోధించుట, ఉత్తిష్ఠ = లేము, ఏకాక్షణం = ఒకక్షణమునేపు, గురుం = భరింపరాని, దారిద్ర్యభారం = వేదటికపుబరువును-నాబరువైన వేదటికమును, ఉద్వహ = భరింపుము. ఆహం = నేను, తావత్ = ఇప్పుడు, శ్రాంతః = (సంసారభారిమును వెంచి) యలసియున్నవాడను, మగణజం = మృతివలనఁబుట్టిన, త్వదీయం = నీదయిన, సుఖం = సుఖమును, చిరం = పెదకాలము, సేవే = భజించెదను-అనుభవించెద. ఇతి = అని, ధనవరితేన = ధనములేనివానిచేత, సహసా = తోడనే-దారిద్ర్యమునుభవింపలేక వేగముగా, గత్వా = పోయి, శ్మశానే = శ్మశానమునందు, ఉక్తఃసన్ = చెప్పబడినదగును-వేదవాడు శ్మశానమునను వేగపోయి చెప్పఁగా ననుట, శవః = పీనుగు, దారిద్ర్యాత్ = వేదటికమునకంత, మరణం = చావు, పరంపరం ఇతి = మేలుమేలు అని, జ్ఞాత్వా = తెలిసి, తూష్టిమేవ = ఊరకయే - వేదవాఁ డడుగు తొన్నందులకు బదులుసెప్పకయే, సీతః = ఉండినది.

శా. ఆరుం బేద యొకండు ప్రేతమును డాయంబోయి యోమిత్రీయీ దారిద్ర్యంబును గొమ్ము లేమ్ము మృతిచేతం గన్నసాంపిమ్ము వే సారంజొచ్చితి నంచు వేడ శవముంజూ వెంతయున్ మేలుమేల్ దారిద్ర్యంబునకంటె నంచు నదియుం శ దాబల్కుకండంగడున్.

అవ. స్త్రీలుకపటచిత్తలుగానవారినిద్యజింపఁదగుననుచున్నాడు.

శ్లో॥ ఏతా హసన్తిచ రుదన్తిచ కార్యహేతో

ర్విశ్వాసయన్తిచ పరం నచ విశ్వసన్తి ।

తస్మాన్న రేణ కులశీలసమన్వితేన

నార్యః శ్మశానఘటికా ఇవ వర్జనీయాః ॥

13

టీ. ఏతాః = ఈ స్త్రీలు, కార్యహేతోః = కార్యార్థము, హసన్తిచ = నవ్వుదురును, రుదన్తిచ = విడుదురును, పరం = ఇతరుని, విశ్వాసయన్తిచ = తమ్ము నమ్మునట్లును జేయుదురు, విశ్వచన్తి నచ = తాము నమ్మరు, తస్మాత్ = కాబట్టి, కులశీల సమన్వితేన = కులముతోను శీలముతోను గూడియున్న, నరేణ = మనుష్యునిచేత, నార్యః = స్త్రీలు, శ్మశానఘటికాః = ప్రేతభూమియందలి మట్టిపాత్రలవలె. వర్జనీయాః = విడువఁదగినవారు.

తే. చిగురుబోడులు కార్యంబు శ నిగుడుకొఱకు

నగుదు రేడ్తురు నమ్మింతు శ నమ్మ రొరులఁ

గాన కులశీలవంతుండు శ మానవలయు

నారులను వల్లకాటిప శ నంట్లబోలె.

13

అవ. సంసారవైచిత్రీని జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ క్వచి ద్వీణావాదం క్వచి దపిచ హాహేతి రుదితం

క్వచిద్విద్వద్వద్గోష్ఠీ క్వచిదపి సురామత్తకలహాః |

క్వచిద్రామా రమ్యా క్వచిదసిగళశ్శుష్కవపుషాః

నజానే సంసారః కిమమృతమయః కిం విషమయః ||

14

టీ. సంసారమునగు, క్వచిత్ = ఒకచోట, వీణావాదః = వీణియవాయిచుట
క్వచిదపిచ = మఱియు నొకచోట, హాహేతి రుదితం = హాహాయను నేడ్పు, క్వచిత్ =
ఒకచోట, విద్వద్గోష్ఠీ = పండితుల శాస్త్రప్రసంగము, క్వచిదపిచ = మఱొకచోట,
సురామత్తకలహాః = కలుచే మత్తుగొన్నవారి జగడము, క్వచిత్ = ఒకచోట, రమ్యాః =
ఇంపైన, రామాః = స్త్రీలు, క్వచిదపి = మఱొకచోట, గళత్ శుష్కవపుషాః = కాలు
చున్నపులుముగల దేహములు గలవారగు, రామాః స్త్రీలు, సంసారః = సంసారము,
అమృతమయః కిం = అమృతమయమ - వీణావాదవిద్వద్గోష్ఠీరమ్యరామాదులచే సుఖ
ప్రచురమైనదా, విషమయః కిం = రుదీతకలహాదులచే దుఃఖప్రచురమాః నజానే =
నేనెఱుంగునన్నాను-పరస్పరవిరుద్ధావసలు గానిపించుటచే నిది యిట్టిదని నిశ్చయింప
నేగనన్నా ననుట.

చ. ఒకయెడ వీణియల్ మొరయునొక్కెడహా యని యేడ్పువిన్ను వే
తొకయెడ సూరిగోష్ఠి మఱియొక్కెడద్రాగియొనర్చుచివ్వయొం
దొకట బెడంగుఁ జేసియలు శ నొక్కటఁ గుష్మము గాఱునారు తా
నొకటి యెఱుంగరాదమృతమో మఱినంసృతి దా విషంబాకో.

శ్లో॥ చలా లక్ష్మీచలాః ప్రాణా, శ్చలం జీవితయావనమ్ |

చలాచలే చ సంసారే, ధర్మ ఏకోహి నిశ్చలః ||

15

టీ. లక్ష్మీః = సంపద, చలా = చంచలమైనది, ప్రాణాః = ప్రాణములు, చలాః =
అస్థిరము లైనవి. జీవితయావనమ్ = జీవితమునందు ప్రాయమును, చలం = అస్థిరమై
నది, చలాచలే = చంచలమైనః సంసారే = సంసారమునందు, ధర్మః = ధర్మము, ఏకః =
ఒక్కటియే, నిశ్చలం = చలనములేనిది-నిత్యమైనది.

క. చలము సిరి చలము ప్రాణము

చల మరయఁగ జీవనంబు శ జవ్వన మతిచం

చల మగుసంసారమునం

దలఁపఁగ నిశ్చలన మొక్కధర్మమ కాదే.

15

శ్లో॥ న భిక్షా దుష్ప్రాపా పథి మమ మహారామరచితే

ఫలైః సంపూర్ణా భూర్విటసిమ్మగచర్మాపి వసనమ్ |

సుఖైర్వా దుఃఖైర్వా సదృశపరిపాకః ఖలు తదా

త్రినేత్రం కస్యక్వా ధనలవమద్ధాం ప్రణమతి |

16

టీ. మమ = నాకు, మహారామచరితే = గొప్పతోటలచే కచిపబడిన-పను తోట లిరుసుక్కల గల, పథి = మార్గమునందు, భిక్షా = బిచ్చము, దుష్ప్రిపాన = దొంగకరానిదికాదు-దొంగనదేయవట, భూః = భూమి, ఫలైః సంపూర్ణా = పడ్డచే నిండినది. పటపిమ్మగచర్మఅపి = చెట్లయు మృగములయు తోలును - నారలును కృష్టా జీనమును, వసనం = వస్త్రము, సుఖైర్వా = సుఖములచేతగాని, దుఃఖైర్వా = దుఃఖముల చేతగాని, సదృశపరిపాకఃఖలు = సమమైనసరిణామమేగదా-భిక్షుదుల నేనిగు నట్టినియతిని యూనినపుడు-సుఖములైనగాని దుఃఖములైనగాని సమానముగానే స్ఫురించునుగాని భిన్నముగాఁ దోచుదనుట, తదా = అప్పుడు-అట్టిపరిపాకము గలిగి నప్పుడు, కః = ఎవడు, త్రినేత్రం = ముక్కంటిని, త్యక్త్వా = విడిచి, ధనలవమ ద్ధాం = ద్రవ్యమొకతచేనైన గర్వముచే గన్నఁగానలవానిని, ప్రణమతి = నమస్కరించును-వానికి నడఁగిమడఁగి కొలుపునేయును-ఎప్పుడును జేయుడని భావము.

ఉ. పంటవలంతినిం గలవు న పండులు నారలుదోలు బుట్టమో

గొంటకు బిచ్చమున్ సులు వరగుం బెనుదోటలమీలుత్రోవలో

రెంట సుఖాసుఖంబు లనురీతి యొకం డగు నిట్లయేని ము

క్కంటిని వీడి యల్పధనగర్వితు నెన్వడుం గొల్వం బూనునే. 16

శ్లో॥ యద్వక్త్రం ముహూర్తీక్షసే న ధనినాం బ్రూషేనచాటుం మృషా

నైషాం గర్వగిరః శృణోషి న పునః ప్రత్యాశయా ధావసి |

కాలేబాలతృణాని ఖాదసి సుఖం నిద్రాసి నిద్రాగమే

తస్మైబ్రూహి కుర్జ కుత్ర భవతా కిం నామ తప్తం తపః || 17

టీ. సోమోజ్ఞ = ఓజ్జిం, యత్ = దేనికో, ధనినాంముఖం = ధనవతుల మొగమున, ముహూర్తీక్షసేన = మాటికినిజూడనో, మృషా = వ్యర్థముగా, చాటుం = స్తుతిభాషణములను, బ్రూషేన = పలుకనో, ఏషాం = నీదియొక్క-పూర్వము చెప్పఁ బడిన ధనికులయొక్క, గర్వగిరః = గరువంపుమాటలు, న శృణోషి = విచనో, పునః = మఱియు, ప్రత్యాశయా = పేరాసచేత, ధావసి (వాదిచిగూర్చి) పరుగునఁ బోనో, కాలే=ఆకలికాలమున, బాలతృణాని = లేతగడ్డిపరకలను, ఖాదసి = మేయుదునో, నిద్రా అగమే = నిద్రరాకయందు-నిద్రరాఁగా, సుఖం = హాయిగా, నిద్రాసి = నిదురిం తునో. తతః = దానిచేత-ధనికముఖమును జూడమి మున్నగుకారణములచేత, భవతః = నీచేత, కుత్ర=ఎక్కడ, కింనామ=ఏమిదా, తపః = తపము, తప్తం = తరిపబడినదో, మే బ్రూహి=నాకు జెప్పుము. ధనికులయొగము చూడకుండుటమున్నగు నీ యిటు వంటి చరితము బుద్ధిమంతుడగు పురుషునియొను గాలిసింపదు. కాన యిట్టిచరిత యేతపముయొక్కపరిపాకమో తెలియును. దానిం జెప్పు మని హితము.

చ. కనుఁగొన వర్ధవంతుల మొగంబులు మాటికి మెచ్చులాడవున్
 వినవును వారి బెట్టిదము శ వేమఱుఁ జెంతఁ బాట వాసమైఁ
 గొనుదువు పూరియుం దఱిని శ గూర్కుదు నిద్దురవేళ హాయిగా
 నొసరఁగ నేతపంబుఘలకమో యిది చెప్పఁ గదే కురంగమా. 17

శ్లో॥ సమారమ్భా భగ్నాః కఠిన కఠివారాన్ స్తన పశో
 పాపాన్తుచ్చేష్టిన్ద్రివిణమృగతృష్ణారవజలే
 తథాఽప్రత్యాశా విరమతి న తేఽద్యాపి శతథా
 నదీర్ఘం యచ్చేతో నియత మశనిగ్రావఘటితమ్. 18

టీ. హేపశో = (కొమ్ములును దోకయులేని) పశువా-పశుప్రాయుఁడాయ
 నుట, తుచ్చే = నీచమైన, అస్థిన్ = ఈ, ద్రవిణమృగతృష్ణారవజలే = ద్రవ్యమనెడి
 యెండమావుల సముద్రమందలి నీటియందు, పాపాన్ = త్రావనిచ్చగించు, తప = నీకు,
 కఠివారాన్ = ఎన్నిమాఱులు, కఠినసమారమ్భాః = ఎన్నికార్యారంభములు, సభగ్నాః =
 చెడినవికావు-పెక్కుమాఱులు పెక్కుప్రారంభములు చెడినవనుట, తథాపి = అట్లు
 యును, తే = నీకు, ప్రత్యాశా = పేరాస, అద్యాపి = ఇంకను, నవిరమతి = ఉడుగఁతున్నది.
 ఇట్లయును, యతః = ఎందుచేత, చేతః = నీమనస్సు, శతథా = నూలుభాగములుగా,
 నదీర్ఘం = చీల్చబడదో-చీలదోయనుట, (అతః = అందుచేత, తత్ = అది), నియతః =
 నిశ్చయముగా, అశనిగ్రావఘటితమ్ = వజ్రపుటాయితో చేయబడినది. ఇంతకఠినము
 కావన్నచో అన్నికార్యములు భగ్నమైనందుల కది చీలియేయుండు నని భావము.

చ. ద్రవిణమరీచికార్ధికలితం బగుతుచ్చజలంబుఁ ద్రావఁగాఁ
 దివిరెడునీడుపూనికలు శ దేక్షన నెన్నియొ యెన్నిమాఱులొ
 యవిసెను గాదె యోపశున శ యైనను నింక దురాశ మాన వీ
 వవు నవు నీదుచిత్త మరతయం బటువజ్రశిలాకృతం బగున్. 18

భర్తృహరిసుభాషితము అధికశ్లోకములు

స మాప్త ము.

శ్రీమద్విశ్వకర్మము.

మహాపాద్యాయ ఎలకూచి బాలసరస్వతకృత

మల్లభూపాలీచిము

నీతిశతకము

మూర్ఖపద్ధతి

శా. శ్రీమద్బాలసరస్వతీ ప్రకటలక్ష్మీహేతు వై శాంత మై
యామోదావహ మై నిజానుభవవేద్యం బై యనేహోదిగా
ద్యామేయ ప్రవిబోధగూపమహితం బై యొప్పుతేజవి ప్రా
పై మీమ స్మిరు లీవుతక సుగభిమల్లా నీతివాచస్పతి.

1

మ. సతతంబు స్మది మత్సరాధ్యులు పరిజ్ఞాత ల్మహానాథ
తతపంపస్సదమస్తచిత్తు లితరు ల్మర్కప నజ్ఞాన మా
షితభావు ల్వినువార లెవ్వ రొడలక జీర్ణంబు లొ గాని యా
గ్యతతు త్నేర్చినమాక్తము ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతి.

2

మ. నిలుప న్వచ్చు స్వభావమూర్ఖుఁ డగునాని గొల్చి యత్యంతము
న్నిలుప న్వచ్చు విశేషవేది యగునాని గొల్చి యెంతటి జ్ఞా
నలనాహుకృతియుఁ డైననును సంగజ్ఞాప శిష్యుల గా
దలభాషాపతి కేనియు న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతి.

3

శా. కాలాహిం దలఁ దాల్చు వచ్చు విరిపాంకానం, దరంగప్రశో
త్తాలం బై నపయోధిఁ జేతులనె యీచ న్వచ్చు నత్రోగ్రదం
ప్త్రాలగ్నః బగుచూనికంబు పొరియింప న్వచ్చు నెట్లేని మా
రాళిం దెల్పుగ రాదు శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతి.

4

మ. వసుధం గుండెటికొమ్ము దెచ్చుకొనఁగా వచ్చు బ్రతున్నంబున
స్నేహ ద్రావ న్జల మెండచూపులనెయెనిం గాంచ వచ్చు ప్పిజం

బిసుక న్నూనియఁ బిండ వచ్చుఁ బ్రతిభాహీనాత్ముఁ డౌమారుఁ దె
ల్ప సముత్వము లేదిల స్సరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

5

మ. దిరిసెంపున్నిరీచిత వజ్రమణి భేదింపఁ దలఁచు స్సద
న్దిగదేంద్రంబు మృతాశతంతువున బంధింపంగ నూహింపు మా
ధురి నింపం జనుఁ దేనెచే లవణపాఠోరాశికి నూరుఁ దె
ల్ప ఋజూక్తం బిడువాఁడు శ్రీసుభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

6

కా. స్వాయత్తగబు కడు స్థితంబు నయి మాధ్యం బప్రకాశంబుగాఁ
జేయన్ బ్రహ్మ సృజం చినట్టివిబుధ శ్రేణీసమాజంబులన్
దాయ స్సిక్కిలియుం బ్రియావహము మానం బొక్కటే భూషణం
బై యజ్ఞావళి కొప్పెడు స్సరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

7

మ. కరియుంబోలె మదాంధుఁ డౌచు నొరులం గైకొక నొల్దొల్త ము
స్కరుఁ డొక్కొక్కఁడౌ నా ఘనుడ ననుఁ బ్రజ్ఞావంతు లౌధీరశే
ఖరులం జూడఁగ జూడఁగా వరుసఁ దదర్శంబు రోగమున
ట్లరుగ న్నిచుడఁ దా నను స్సరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

8

కా. పువ్వు ల్గాఱుచు నీచకంపుతటచున్ లోతై తటిం బాసి పె
ద్దవ్వ స్ఫుంగినగర్భాస్థిఁ దినుచున్ సుప్రీతి మై జాగిలం
బవ్వేల్పుందొరఁ జూచి కొంకదు గృహతారావమానం బొరు
ల్నవ్వ న్నిచుడు లోగునే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

9

మ. తొలుత నిన్నునుండి శంభుజడలందు న్వాసై నాపిమ్మటన్
మలరామేటిసయిం బడె న్నహి మటన్ జాతెం కొరి న్నూలుభా
గులఁ బాఠోవిధిఁ జొచ్చె గంగ యవివేష లేయమవ్యోగము
ల్పలుపాటం జనుఁ జూ కడు స్సరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

10

వి ద్వ త్ప ద్ధ తి .

మ. చదువు ల్చెప్పుడు శిష్యులన్ మనుచు ప్రజ్ఞావంతు లెందఱిఁ బెం
పాదవ న్గొల్లని కమ్మజూపుమణుల ట్లున్నన్ ధరాభర్తకే
కొద గా కరము లేక యుండియు చువగు ల్పండితగ్రామమల్
మది నూహింప నలంతులే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

11

శా. ఏనాట నైన దేరి కిచ్చిన సుఖోర్వృద్ధంబయై యుండు ని
త్యానందం బొనరించు మ్రుచ్చుల కశక్యం బొ హరింప నిచ్చియం
బూన నివద్యయె పో మహాధనము మాన్యు డైనవిద్యాధ్యు డే
దా నొంప నగు నల్కచే నురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

12

మ. గురుశాస్త్రార్థగర్వి యైన బుధుల న్నోపింపఁ గా రాదు రా
జ్యరమల్ వారికి దొడ్డు గావు తృణ మెట్ల ట్లద్యదశ్రాతబం
ధురదానార్ద్రకపోల మైనకరికి నొడ్డా మృణాళంబు గా
వ్యరసాస్వాదనభోజ శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

13

శా. ఉల్లం బక్కలహంసమై గుపితమైయున్న నివోదింపఁగా
నిల్లొ దానిసరోజనీవనమె మాయంప న్నమర్చుడు తా
నీళ్లు న్బాలును నేర్పరింపఁ గలపాండిత్యంబు మాంవుగ లే
డల్లోకేశ్వరుఁ డేమెయి న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

14

మ. కమనీయం బగువిద్యభంగిఁ దనుశృంగారంబు గల్పింప లే
వమలేందుద్యుతు లైనహారములు కేశాలంక్రియ ల్లుజ్జనం
బు మనోజ్ఞాంగదచందనాదు లఖిలంబు న్నోవుఁ బొడెందు వా
క్యమయం బొతోడ వేరికి న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

15

మ. చదువే రూపము గుప్త మాధనము పూజ్యశ్రేణిపూజ్యంబు స
మ్మదము నీర్తియు భోగ మిచ్చు నృపసన్మానంబు గల్పించు నె
ల్లదెస న్నోడ్పడు దైవతుల్యము సిరు ల్దా మిట్టివే యాపసుల్
చదువు లేరనివారె నూ నురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

16

మ. నుకవిత్వంబె ప్రభుత్వ మీరసమె ద్వేషు ల్కొండెకాడే మహా
హి కరం బోర్కియె జోడు విద్యయె ధనం బిష్టుండె దివ్యోషధం
బకృతజం బగుజ్ఞాతియే యనల మిం పొసిగె సదృభషణం
బకరాళ ప్రతిభానిధీ నురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

17

మ. హితు మైత్రి నైడు ధూర్తత న్గురు త్నమ న్భృత్యునయ నైవరి శూ
రతఁ దజ్జ్ఞ ఋజుత న్నృపాలు నయచర్య న్మమ నప్రీతి నా
ర్యతతి న్భృతి యధార్హత న్నెలపునయ్య ల్పము లోకసితుల్
జతి గావించుమహామహు ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

18

మ. మతిజాడ్యం బడఁచుకొ నిజంబు గఱప న్నానోన్నతి న్నించు దు
ష్కృతముల్ ద్రుంచు మనఃప్రసాద మిడుఁ గీర్తిస్ఫూర్తి గావించు నీ

క్షీతి నార్యుండు తదీయసంగతిమెయి నిద్రించు సర్వారముల్
ప్రతిభానూత్నఘణీశ్వరా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

19

మ. తుల లే కందుఁ బ్రసిద్ధు లౌచు రససిద్ధుల్వోలె విద్యత్కవీం
ద్రులు భాసిల్లుదు రమ్మహాత్ములయశస్తోమంబు లన్విగ్రహం
బుల కక్కాలమున స్వరామరణసంభూతవ్యధల్ లేవు శీ
లలసత్పుణ్యగుణాశ్రయా సురభిమల్లానీతివాచస్పతీ.

20

శౌర్య పద్ధతి

మ. జర నైన న్నుధ నైన నొప్పి నయిన న్నైశిల్వసంప్రాప్తి నై
న రుజాదుర్దశలందు నైనఁ దుది నైన న్నత్త వేదండమం
భరపైకాశనకాంక్షి యెనమృగభూపాలుండు పుల్కేయునే
యరయ న్నానధనుండు శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

21

మ. పసి మొక్కింత గలాదొ లేదొ తుధ దీర్ప న్జనాల కప్పాటిదొ
పసరంపెమ్ములభించి మక్క చెలఁగు న్బజ్జ న్నెకా లెన్నియేన్
పనియింపం గన దేనుఁగుం దినఁ జను న్హర్యక్ష మా నా జనుల్
స్వసమర్థస్పృహు లౌచు రౌ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

22

మ. భువిపై జాగిలి తోక యూచు వదనంబు నొబ్బటయు న్సారె జా
పు వెన న్బట్టెడుముద్దక శునక మెల్లు న్భద్రవేదండ మా
భివణం బల్లనఁ గెఱొను న్బహునుతు ల్గావింపఁ దా నెంతొ సాం
పపులేజూపులఁ జూచుచు న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

23

మ. జనుఁ డెవ్వఁడు జనింపఁ డెల్లజనులు న్సంసారచక్రంబునన్
జననం బెత్తెడువారె కారె విను జన్మం బెవ్వఁడే నెత్తినన్
దనవంశంబు ప్రకాశ మా నతఁడు జన్మం బెత్తినాతండు పా
లవసంతోషీతభూజనా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

24

మ. అలరుంగు త్తికిఁ బుణ్యశీలునపు యోగ్యస్థానముల్ రెండె సు
మ్మలరించు న్నటి రెండు నెవ్వ యనిన న్బ్రాంచెన్మహారణ్యమం
దలి యొండె న్ధరణీజనప్రవరచూడానీమ యొండెం జామీ
లలనానూతనమన్మథా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

25

శా. లేరా వెండియు నేగు రార్గురు ఘనుల్ని ట వురుగ దాదిగా
వాని స్మస్తక శేషుడ డయ్యుడ జెనక న్వాఁఁఁఁఁ పడత్యంతశే
జోరాము ల్రవిచంద్రము ల్గురు రంచు న్రాపెను పూహించి ప
ర్వారంభంబుల మార్కొనున్సుగభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

26

మ. భువనశ్రేణి భరించు శేషుడు ఘణాభంగంబుపై శేషుడ గూ
ర్ణవరేణ్యుండు భరించు వెన్నపయి గూర్కొను న్వరాహంబు దా
ల్చు వరాహంబు నయత్నత జ్జలధి దాల్చు జ్జిత్ర చిత్రంబు లీ
యవనిం బెద్దలవర్తన ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

27

శా. నానాజ్వాలవీలాలవహ్నియచిసాంద్రం బై సవరభోలిచే
దా సత్యంతము తండ్రి శీతగిరి సంత్రస్తాత్కుడై యుండఁగా
మైనాకాద్రికి జెల్లునే యకట యాత్మప్రాణసంక్షయ
లా నక్కె జ్వలరాశిలో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

28

మ. తనపై నయ్యరవిందబాంధవుడు పాదం బూనినదే యచే
తన మయ్యు న్నడిఁ జూపు మంట లినకొంతం బా నేజస్య నా
జను లేరీతి సహింతు రన్యఁడు తిరస్కారం బొచ్చు న్విశా
లనయ శ్రీజితభార్గవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

29

మ. ప్రకటోద్వాంతమదార్ద్ర మైనకరీణీఫాలంబుపై సింహ మ
ర్భక మయ్యుం దుమును న్స్వభావ మిది కూరశ్రేణికి న్సత్త్వల
క్ష్మీకిఁ బ్రాయంబులు గావు హేతువులు చర్చింప న్నదారాతిహ
లకజీమూతసమీరణా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

30

అర్థ సర్గ తి

శా. పోవు న్నాతి యథోగతం బయి కడు నోబ్బు న్నదాచారస
దాభవం బన్వయశుద్ధి నిష్ఫల మగు న్బాహుబలశ్రీ వృథా
భావం బొందు గుణానుభావము తృణప్రాయం బగున్ నిర్దనుం
డౌవాఁ డెన్నిట ముఖ్యుడా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

మ. ధని యెవ్వఁ డగు వాడె సత్కులుండు మేధాశాలి సర్వార్థ
ర్థును డత్యుజ్వలమూర్తి యప్రతిమవాగ్దాలుండు సర్వజ్ఞుడౌ

ననగా శోభిలు కల్గదుగాము లర్థకాశ్రయంబు ల్పూమి

యనిశశ్రీజినావాసవా సుభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

32

మ. యతి సగంబు మపుత్రుఁ డెల్లు గృహ సవ్యాలోక మప్రీతి మి
త్రత లజ్జ స్సర పుత్రుఁ గూర్చి పతి దౌర్జన్యంబు విశేష మి
ష్టత దుస్సేవ బుధుఁ గునీతి సీరి వెచ్చు బర్హము న్నేదబా
హ్యత విప్రు న్జెఱుచు న్నదా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

33

మ. సరవి న్దానము భోగము మఱి వినాశం బన్నయిమ్మాడువై
ఖరుల స్సర్వము సంతరించుధనసంఘాతం బవేతం బగున్
ధరలో నాద్యము లెనరెండువిధము ల్దప్ప స్థితీయంబె యె
ల్ల రయర్థంబున కొఁ జూచి సుభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

34

మ. గతుల న్బాల కళావిశేషత నికారా జీగి నర్థాధ్యుఁ డు
గ్రతరా స్త్రుతి జోదు శాణకలన న్రత్నంబు దానాతిని
స్రతి నేనుంగు శరత్కృశాంభమున నేరు న్నోభిలున్ జూడ న
ల్పత గన్పించియుఁ బెంపుచే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

35

మ. తొలుతం జేరెడువడ్ల కేకరు దరిదుం డంత సంపన్నుఁ డై
యిల సర్వంబు తృణీకరించు ఘనము న్ని నంబునుంగా గురు
త్వలఘుత్వంబులనిశ్చితంబు లగు చర్మకేణి దోపించుఁ బెం
పలర నిష్పవిశేషము ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

36

మ. భువి గోధేనువుఁ జేసి భూజనముఁ గ్రేవుం జేసి పోషించుభూ
ధవుఁ డేయిష్టము నేనియు నిబ్బదికిన న్దూభూమి యయ్యిష్టమున్
సవిశేషసితి నిచ్చుఁ గల్పలతచందాన న్ద్విషదూభూమిపా
లవనాభీలదవాసలా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

37

మ. నిజము న్బొంతును గ్రౌర్యము నిబ్బియము నెంతే వెచ్చుము నివృత్తసం
భజనంబు న్నటి హింసయు స్థపయు లోభంబు న్నదాన్యత్వమున్
సృజియించు న్ధియం దనిశ్చయగతిన్ జెన్నారు నవ్వేశ్యలీ
ల జనాధీశులనీతి శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

38

కా. త్యాగంబు నివజగత్తుణంబు స్వజన త్రాణంబు సత్కీర్తియున్
భోగం బాజ్యము నాఁగ నాటుగుణముల్ పొల్పొంచెనేనిన్ సిరో
ద్యోగుండై భజియింపఁగా పలయు లేమన్న స్వభా గాక యే
లా గోత్రాపతిఁ గొల్వఁగా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

39

శా. దేవుం డిచ్చినయంత గలు నడవి నేవాది నెన నడుం
డై పితృభ్యుల కేకర న్వలను తోయూ బిదూ నుండకున్
బావి న్నుంచినఁ గుండెడు న్జలధి ముంప న్నుట్టఁడున్ బట్టునా
ణవణ్యాపమన్నథా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

40

దుర్జన పద్ధతి

మ. కరుణారేళము లే దకారణమె యుగ్రం బైనకోపం బిడున్
బరనాదీపరవిత్తవాంఛితము లాత్మన్ నిత్యమున్ జియు వే
మటు విద్యజనబంధుబృందము నలంపన్ జూచు నిప్పాటఁ గ
ల్లరి యారానిగుణం బగు న్సుగభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

41

మ. బహువిద్యానిదుఁ డయ్యు గుప్తజనుఁ డెప్పాట నిర్వర్త్యుడు గా
ని హితుం జేసికొనం దగండు ఘణమాణికోఽభ్యుదయ బయ్యు న
య్యహి సంత్యాజ్యమె కాని చేకొనఁగ నర్హుడే విభాస్వదయా
లహరీనిర రిణీశ్వరా సుగభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

42

మ. ముని మూఁగుం డను సిగ్గరి న్జనుఁ డనున్ బుణ్యవ్రతు న్నాంభీషం
డను శుద్ధుం గిత్తుం డనున్ స్థిరు నశక్తౌత్సుం డను స్సంజువా
దిని దీనుం డను వక్తఁ బ్రల్లమఁ డనున్ దేజస్వి గర్వాధిపా
డనుఁ గూ శేవ్వరి మే లను న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

43

మ. సుమహత్త్వంబె విభూష సజనతయే చుట్టంబు కొండెంబె పా
పము లుబభత్వమె దుర్గుణంబు చదువే భాగ్యంబు సత్యంబె స
ద్విమలం బౌతప మాత్మశుద్ధియే మహతీరంబు గుష్కీర్తియే
యమితక్లేశము జేహికి న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

44

మ. తొలుత నీర ములై పారిం గృశములై తోయూ బ్రభూతఁపుజా
యలుపోలే న్నిత్యోడిమైత్రు లపరాహ్ణచ్ఛాయలుబోలే దొ
లొలుత న్స్వల్పములై పొరిన్ నములై తోయూ మృగీనభ్యము
నలినాక్షీనవమన్నథా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

45

మ. స్ఫురణ న్బాసినసజనుండు ధనలుబుం డైనరాజున్ నిర
క్షుడు డొరూపరి రిచ్చలో ఖిలుఁడు నిష్కంజంబు తాతొయముల్

తరుణత్వం బుడివోవునింతి పగ లల్పజ్యోతి యాచందురుం
డరయ న్నానసశంకువు ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

46

మ. మొఱకై యెఱుఁ బ్రచండకోపుఁ డగుచుం బోనాడుభూభర్త కొ
క్కరుఁ డాత్మీయుఁ డనం గలాఁడె సమదగ్రజ్వాల మావహ్ని దు
ర్భరమై వ్రేల్చెడిహోత నైన స్పృశింప న్నాల్పుఁ గాదే విశా
లరిమావై భవవాసవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

47

మ. త్నమతో నుండ భయసుఁ డండ్రు కినియ న్నయ్యాళివాఁ డండ్రు మా
న మిడ న్నూఁగ యటగ్రు వాక్పటిమఁ జెంద న్వాద రం చండ్రు పా
ర్శ్వమునన్ నిల్వ మదాంధుఁ డండ్రు కడ నిల్వ న్నేకమం డండ్రు శ
క్యమై భూపాలకనేవ దా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

48

మ. సముఖానన్ జెడు గాడుఁ గాని యెరులన్ జాలింపఁ డుచ్చుంఘిల
త్వమునన్ వర్తిలుఁ దొంటిపాల్లు మదిలోఁ దర్కింపఁ దొక్కింత భా
గ్యముచే నానడుమంత్రపుంబదవిచే గర్వించుభూపాలుమో
ల మనం జాతురె పండితు ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

49

మ. తృణవృత్తి న్జలవృత్తి నాత్మనుఖివృత్తి న్స్వర్తిలంగా మృగీ
గణముం జేపల సాధుల న్స్మగయులు నెవరులున్ దుర్జనుల్
క్షణమాత్రంబు సహింప కేమిపనికై కారింతు ఓధాత్రి గీ
ర్త్యణునుధ్యావరణోత్సుకా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

50

సు జ న ప ద్ధ తి

మ. కనుగొనపత్తి మాప్రోశభక్తి నిజకావానక్తి నిద్యాను
క్తి మహత్సంగమవాంఛ దేశికవరాంఘ్రివీతి దుస్సంగమో
క్ష మనిందామయబుద్ధి యన్యగుణహర్షం జేరీయం దుండు వా
రిమగన్ భూమి కలంకృతు ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

51

శా. అపత్తిన్భృతి సగపద స్తమ స్రుతి న్వాన్యస్తక్తి సద్దోష్టి వా
చాపాండిత్యము పోర విక్రమము భాస్వత్కిరీపై వాంఛయున్
రూపింప న్నహనీయు లౌజనుల కెందు న్లక్షణంబు ల్సుమీ
యాపూర్ణప్రతిభానిధీ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

52

మ. నీరి లే కైన విభూషితుండె యయి భాసిల్లుకొంటుండు డౌదలకొ
గురుపాదానతి కేల నీచెవులందు నివ్వించి కర్మమునకొ
సిరసత్యోక్తి భుజంబుల వ్యజయము నిజ్జెత్తుంబున న్నచ్చనో
హగసౌజన్యము గల్గిన న్సురభిమల్లా నీతివాచిస్తుతీ.

53

మ. కలయ ట్టివి పశాంగనాథనచిరాకాంక్షత్వ మాచార్యవ
ర్యులపై భక్తిసిద్ధిప్రవర్తనము కార్యులు శీలము నా
ర్థుల రక్షించుట సర్వశాస్త్ర సమచిత్తుండుట తృష్ణాప్రవా
హలయంబుకొ సుఖమార్గము ల్సురభిమల్లా నీతివాచిస్తుతీ.

54

మ. నవనీలోత్పలకోమలంబు లగుచు న్నాభిసిల్లు డౌదంబు లా
ర్యవితానంబునకు న్నిరు ల్లుగుచో నాపదశకొ బర్వతే
ద్రవిశాలోపలనిమ్మరంబులగుచు న్నాభిసిల్లు జా మ్మగ్రహిప
ల్లవ పీతానతశాత్రవా సురభిమల్లా నీతివాచిస్తుతీ.

55

మ. అసువు లొప్పుతటే న్నఖి న్నయితము న్యాచింపఁ దాపదశకొ
విసువం డెత్తటే బాప మన్నఁ జొరఁ డౌదే నల్పు న్యాయార్థనా
బు సదాచార మొనర్చు నీచు నశాగ న్నొక డౌరు నేర్చె న్నుభు
డసిధారావ్రత మింతయు న్సురభిమల్లా నీతివాచిస్తుతీ.

56

మ. ఒడగుకొ గుప్తముగా గృహగతుఁ బ్రియం గొనించు మే లేసి మా
నసమేతుం డగు నయ్యమేలు సఖల న్యాయఖ్యానము న్నల్పుఁ గ్రొ
వ్వెసారండు నీరిం బరుం డెగడఁ బోఁ డెచ్చొట నేర్చె న్నుభు
డసిధారావ్రత మింతయు న్సురభిమల్లా నీతివాచిస్తుతీ.

57

మ. అడగు న్నోయము తత్తలహాసతితం బై పద్మినిపత్రము
దిడిన న్నుత్తేముభంగి నుండు మణి నై యేర్పాటుగు న్నుక్తలొ
డి యందే ఖిలమభ్యమోత్తములకు న్నాటించు మే లిట్ల నై
యడగుకొ జమ్ము గ్రమంబుతో నురభిమల్లా నీతివాచిస్తుతీ.

58

మ. జనకు న్నోచినవాఁడు పట్టి పతికి న్నప్రవీతి గానించునం
గన యిల్లాలు నుఖానుఖింబుల సమాకారక్రియుం డావుఁ డౌ
దుచు మిశ్రాత్తుల కిట్టి మాఁగుపహులు న్నొకంబుగో జేమితుకొ
మానుమత్కేతన విక్రమా సురభిమల్లా నీతివాచిస్తుతీ.

59

మ. పరకార్యులు లొనర్పఁగాఁ దవపరు ల్పాటిల్లు నోర్వఁ బో
త్తురు లొమారుల పెం గలుకొ నుచరిత్రో మెచ్చ న్నాత్తురు మా

చరితం బెన్నిక కమ్మ సము లయిన స్వర్గోన్నతస్వస్థితుల్
జరగుం దజ్జుల కట్టుకో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతి.

60

ప రో ప కా ర ప ధ్ధ తి.

శా. న్యాయం బొప్ప ఫలించియు స్థహిజము ల్నమ్రంబు లై కస్పహం,
దోయంబు న్నోనియు నివిమాళముగ నుండు స్తేఘ, మత్యున్నత
శ్రీయుక్తుం డయియున్ కనమ్రతఁ బ్రవర్తిల్లున్ బుఘం, డార్యు
హా యీదృక్పఠితు ల్గదా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతి.

61

మ. చెవికిం గుండల మొప్పు గాదు శ్రుతమే, చేదమ్మికి న్నకణం
బు విభూషాధ్యము గాదు దానమే, మహి న్బుణ్యాత్తునె పేనికిన్
బ్రవిలేపంబులు గావు సొమ్ము లుపకారప్రౌడియే, నిక్క మహా
లవిలేంద్రాతిగవై ధివా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతి.

62

మ. జలజాతంబులు వేడెనే రవి వికాసం గొందఁగాఁ జేయుఁ, గ
ల్వలు ప్రారించెనే చందమామ యనువేలం బొప్ప రంజించు, లో
కులు లంచం బిడిచే తటి స్థలము మేఘుం డిచ్చుఁ, బుణ్యాత్మకుల్
దలఁచ నివ్వశహితక్రము ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతి.

63

మ. తమయర్థంబు త్యజించి కూర్తురు పరార్థం బుత్తముల్, మధ్యముల్
తమయర్థం బటకుండఁ కూర్తురు పరార్థంబుల్, పరార్థంబు స్వా
ర్థముకై త్రుంతురు మర్త్యరాక్షసులు, వ్యరం బర్లి యన్యార్థముల్
సమయం జేయ మనుష్యులే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతి.

64

మ. సమయం బైన నొసంగు మే లెలుపు దోషంబున్ నివారించు నొ
చ్చెము దాఁచుం బ్రకటికరించు గుణము లేచ్చడ్పడ్డవేళ నివిడం
డు మహామిత్రునిచంద మిట్టు లనుచు న్నూచించి రాశ్యోత్తముల్
సమగ్నాత్మలఘునా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతి.

65

మ. మును త న్నూడిననీళ్ళకున్ నిజగుణంబు ల్పా లిడున్ బాలు గ్రాఁ
గునెడ న్నాని నటించి యజ్జలము గ్రాఁగున్ దానె తన్నిత్రనా
కనము న్ననొని వహ్నిఁ గూలఁ జనుఁ బా ల్పొంతం బొనర్చున్ జలఁ
బసయం బిట్టివి సఖ్యము ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతి.

66

మ. ఒకచో నెన్నుడు పవ్వళించె నొకచో నున్నారు దైత్యేంద్రు లాం
డొకచో కైలచయంబు నిల్చె నొకచో నుగ్రాసలంబున్ బా
హుకము ల్వర్తిలె నెంత భారసహుఁ డాహ ధన్యుఁ డౌసింధుపా
లకుఁ దైశ్వర్యపురందరా నురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

67

మ. మహి సర్వంబు ధరించుకూర్మపతిజన్మం బొప్పగు స్థిరదటన్
గ్రహచక్రంబు భ్రమింపఁ జేయుధ్రువుజన్మం బొప్పగున్ బై నిజం
బహుఁ యన్యులు వ్యరపక్షులు లజాఁడౌదుంబరాంతసలా
స్వహజాతాంతరితక్రమం లుగభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

68

మ. అమడుం డై కలుషంబు లేక దయ సత్యం బోర్పు సత్కీర్తి గ
ల్గి మహాత్మన యొనర్చుచు స్వగుణము స్థిరంప కాశం ద్యజిం
చి మహి నైవరుల కైన మేలె యిడుచు స్థిప్తప్రియుం డై సు
లమునన్ వర్తిలు జ్ఞాని క్రీనురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

69

మ. ఒరులందు న్గుణలేశ మున్న నది యోహో యందుఁ గొండఁ తఁ జే
సి రహి న్జెందు మహోపకారముల రక్షించు న్జగం బెల్ల న
య్యరుపుణ్యామృతపూర్ణవాఙ్మనసకాయం దుండు నొక్కొక్కఁ డె
ల్లరలోఁ బుణ్యశరీరి డా నురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

70

దై ర్య ప ద్ధ తి

మ. మును రత్నంబులు వార్ధిఁ బుట్ట మది సమ్మోదా ప్తియున్ జెంద దం
తనె హాలాహల ముద్భవిల్ల నుగబృందం బార్తియున్ జెంద దె
న్నిసకార్యంబు సుధార మాట నది జన్మింప న్జనెన్ సజ్జనుల్
పని యిడేఱక పోదురె నురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

71

మ. పని గా నేర ద టందుఁ బూసక వెఱుం బ్రాపింతు రెంతే జనుల్
పనికి న్నేకొని విఘ్నలేశము జనింప న్నధ్యము ల్వీగి యం
తనె చాలింతు రనేకవిఘ్నతతు లుత్పన్నంబు లెస న్జనుల్
పని సాధింతురు పూనిస న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

72

శా. నేల స్సంజాలశయ్యయందు నయినన్ నిద్రించు వేడ్క నుస్ఫుర
చ్ఛేలం బేనియు బొంతయేని సరిగాఁ జింతించి పైఁ దాలుచు
న్మాతీయాశన మైనఁ గూర యయినన్ భక్షించు ధీరాత్ముఁ డె
లా లోఁగున్ సరసాగ్రణీ నురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

73

మ. నయశాస్త్రజ్ఞులు తిట్టిన పొగడన నానాటి కైశ్వర్యమ
క్షయమై వర్తిలన కరం బణంగన కాయంబు వోసి తిరం
బయి భాసిల్లంగ నీ స్వధర్మము విడ న్నరింప రత్నముల్
దయమానాక్షిమశేషయా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

74

కా. ఏపుణ్యాత్ము నలంప లేవు మహి నెంచే నిగ్దియార్థంబు లా
కాపాళంబులు రోషవహ్నిశిఖలున్ శ్యామాదృగ్ స్తవ్రజం
బాపుణ్యాత్ముడై పో జగత్త్రయ మనాయాసంబున నెల్చువాఁ
డాపోర్ణప్రతిభానిధీ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

75

కా. ధీమంతు ల్విధిదుర్విపాకమున నార్తి న్నెందియున్ ధీరతా
సామగ్రిం ద్యజయింతురే శిఖిశిఖాజాలం బధోగామియా
నే మర్త్యు ల్లక్రిందుగాఁ గొనిరయేనిన్ భాగ్యసౌభాగ్యలీ
లామందీకృతివాసవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

76

మ. తనసద్ధర్మముఁ దప్పకన్న గిరిమూర్ధం బెక్కి దేహంబు తు
త్తునియల్లా మహిఁ బడ్డ మేలె శిఖియందు నొచ్చిన స్నేహె పం
దినకాలాహిమొగానఁ గే లాసగిన స్నేహే సుమీ యాజిభే
లనగాండీవశరాసనా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

77

మ. ఘన మాళీలము గల్గిధీరులకు సింగంబు లశత ప్రాయముల్
వనరాసు ల్చిలుగాలువ ల్పాణులు మాల్యంబు ల్లహోగ్రాగ్ని చ
ల్లనితోయంబు విషద్రవంబు సుధ శైలశ్రేష్ఠ మల్పాపలం
బనవద్యోదయభాసురా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

78

మ. పయిపైఁ గొమ్మలు గొట్టిన న్నటి యిగుర్పన్ జూడమా మ్రూఁతులన్
క్షయము నొప్పిందియు వెండియున్ గళలు గాంచ న్నూడమా చంద్రు నెం
తయు దైవం బనుకూల మాఁ బ్రమద మంద న్నాంతు మంచు న్నను
ల్భయము న్జెంద రొకప్పుడు సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

79

మ. తప మక్రోధత సౌమ్యత స్థితి మహత్త్వం బోర్తి ధర్మంబు ని
ష్కపటత్వంబున బల్లి మానమున శాస్త్రశ్రీ విసీతి న్ధనం
బు పవిత్రార్పణ జ్ఞానలక్ష్మీ ప్రశమస్ఫూర్తి న్నమస్తంబు శీ
లపరత్వంబున శోభిలు సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

80

దైవపద్ధతి

మ. గురుఁ డాచార్యుఁడు, వజ్ర మాయుధము, లేఖ లేసన, పైనిమ్మ శ్రీ
హరి, స్వర్లోకము పాశేపట్టు, ద్విగదఁ బైరావతఁ, బిట్టియ
గొచ్చరు వౌసాధన ముండియు న్నఖివుఁ డాజి న్బాటు నైవఁబు లే
కరయఁబారుష మొప్పునో సుగభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

81

మ. అశనాపేక్షఁ గరండము న్గొటికి డాయ న్నూసిక నింగి త
త్పితప్రాశనతృప్తమై యరిగె నెందఁ బెట్టలోపాము తు
త్కృత న్బాసి సుఖానుఖింబులకు నుర్వి నైవమే కాగణం
బళధస్వచ్ఛమనోబ్జ శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

82

మ. పడి యాశుక్రియ లేచుచోడుకరణి స్కంధంబుఁ బ్రాసించియున్
పడిమైఁ గార్యము చక్కఁబెట్టుకొను విద్వాంసుండు మృత్పిండము
ట్లడఁగు న్నాని యపండితుండు పతితుం డై లేవఁగా లేడు త
ల్లడపా టొందుచు ధాత్రిలో సుగభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

83

కా. ఎండన్ నెత్తితపింప బట్టతలవాఁ డెందఁ నిలన్ నడఁ గూ
ర్చుండన్ దాళకుజంబుక్రింది కరుగన్ బ్రోత్కృత మై దానియ
ప్పం డవ్వేళనె తెప్పున న్బయిఁ బడె న్బాణింబు నో దుర్లభ
ల్లండం బాయునె డాగిన సుగభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

84

మ. రవిశీతాంశుల కావిధుంతుదునిచే నారళ్లు గన్న న్భజం
గవిహంగద్విరజేంద్రబంశనవిధు ల్గొన్న విద్యజనుల్
భువిలో యాచకులై చరించెడివిధంబు ల్పాడ దైవబె చా
ల పరిష్కం బని తోచెడి సుగభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

85

మ. మహికి న్భూషణ మై మహ త్వములకు న్నల్మోసరశ్రేష్ఠునిన్
మహి నిర్మించి యనంతకాలము మనన్గానీడఁ బోకెశ్వరుం
డిహిహి యంతకు నింతపెం పొసఁగఁగా నేలా వృథా గాక బా
లహరిద్వాహసమన్యుతీ సుగభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

86

మ. ఉరులేజోనిధిహేలి చంద్రపరిభుక్తోన్నుక్త మెసట్టిను,
బరఖిండంబె గ్రహించి వర్తిలుఁ బగ ల్పద్మారియు ప్రేయఁ గ్ర
మ్ముట నేతెంచి గ్రహించుఁ దా నదియె యున్మానిష్యము న్బాయ లే
గరయ న్సారలు సైతమున్ సుగభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

87

మ. క్షీతి మృత్యుంజయన్ శ్రీశంకరు డయి సముత్కృష్టామృతసాన మై
సతతం బోషధినాథుడై శతభిషక్సంనేత్యుడై యొప్పుచుం
డుతుమారాంశుని రాజయత్కు విడ దెగున్ దైవపాకం బన
ల్పతరం బేరికి శక్యమే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

88

మ. ఆమలజానుని వెట్టిదైవము పృథ్వానాసంబుచే జిత్తదో
శము పొందించుట కాపద ల్పలిపిన స్సల్పంగనీ కల్పనా
శమునం దేని కలగునా యతఁడు నిస్సారంబు లొస ప్తశై
లమును న్వారిధులుం బలెన్ మనభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

89

మ. ప్రభు వౌదైవము మే చీసినది దప్పన్ బాటి హెచ్చబుసే
విభవం బాధ్యులఁ జేరినంతటనె ప్రావృడ్వారిదం బెల్లచో
నభివర్షింపఁగఁ జాతకంబునకు నాలెదంబుబిందు ల్లదా
లభియించు న్నొగ మెత్తిన న్సుగభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

90

కర్మ పద్ధతి

మ. విధిచే గాని సుర ల్తమంతనె ఫలావిష్కారమ ల్లారు త
ద్విధి యన్నే నే నియతక్రియాఫలదముర్వి సత్ఫలం బన్నఁ గ
ర్తధురాయత్త మి టొటఁజేసి భజన్వార్తం బొచుఁ గర్మంబె య
త్యధికం బై ప్రవిభాసిలు న్సుగభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

91

మ. ఆజా బ్రహ్మాండఘటాళి సల్ప ఘటికారాచార్యుఁ జేసెన్, వృష
ధ్వజా భిక్షాటనుఁ జేసి, నూర్య భ్రమణవ్యాసంగిఁ గాఁ జేసె, నం
బుజనాభున్ వివిధావతారతరళాత్తు నేసె, నక్కర్న మె
ల్లజనశ్రేణి కలంఘ్య మా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

92

మ. ఘను సత్యల్పునిగా, వివేకి జదునింగా, జెంత దూరంబుగా,
ననవద్యామృతము నివిషంబుగ, సఖు న్బాణాపహుంగా, నొస
ర్చు నహో కర్మము దాని మాని మఱి దుర్బుద్ధు ల్లొకఁడోపలా
లనము న్గోరుదు రేలాకో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

93

మ. శుభకర్మంబు కలంతసేపు దయిత ల్కుద్ధాంతము ల్చిత్రముల్
నుభవోఘం బది దీటిన న్నకలము న్నూత్రంబు విచ్చిన్న మై

న భువి నెందినము త్రియంబులగతిన్ నానానిధం జాను వ
ల్లభతారజితభూజనా సు భముల్లా ఏతివాచస్పతి.

94

మ. అగుగావేని గుణాధ్యమేని యొకకార్యం బెది మై నె న్నదిన్
ముగియ న్యోజనఁ జేసి పూనఁగఁ దగు న్నూర్క న్రయోత్పాదిత-
బగు నేనిన్ గివగండ్లు గాక యధికం బాచిత్తశల్యం బగున్
లగదత్యుజ్జ్వలసద్గుణా సురభిమల్లా ఏతివాచస్పతి.

95

మ. ఘనసారంబునఁ గోద్రవావృతి యొసంగ న్రత్నభాషాయ చం
దనవారు ల్లాని తెల్కసిండి దగ వడం బైడినాగంట దు
న్ని నెటి నూదికి నాట జిల్లెకులు చింతించు న్నహీగా మట్టి పు
ణ్యనికేహం దగువాఁడు శ్రీసురభిమల్లా ఏతివాచస్పతి.

96

కా. ప్రావీణ్యంబుల రావు బల్పమృతలన్ రా బన్దవాచంబులన్
రా పువ్వశ్వరనిత్య సేవకతన న్రా పుజ్జ్వలకారితన్
రా వేనాట ఫలించు వృక్షముగతి న్నత్కర్మ మైశ్వర్యముల్
తా నై నాటికిఁ జేపటు స్ఫురభిమల్లా ఏతివాచస్పతి.

97

మ. మునుగు న్నాక పయోధిలో రిపుచయంబు న్నెల్పుఁగా కట్టులేన్
విచువీధి నన నేర్పుఁ గాక కృషివాణిజ్యామలం బొద్దుఁ గా
క నిలింపాచల మెక్కుఁ గాక చదువు ల్కైకట్టుఁ గా కెచ్చు రా
దనయం బున్నది పోదు శ్రీసురభిమల్లా ఏతివాచస్పతి.

98

మ. అనియందు న్నవియందు దావశిఖయ ద-భోధ రు దద్రినా
నుచి కాయంబులయందు శశ్రుతితియగు న్నపు నైన న్నాచు
త్తులి నైన నిష్కమానానన్లు నయిన న్నొ డై ముకర్కంబు పా
లనము నేయు జనావళి న్నరభిమల్లా ఏతివాచస్పతి.

99

మ. భయదారణ్యు రాజధారి యగు, సూభాగ బశేషులు
త్నయుతం బై కనిపించు, నెల్లజనులు న్నన్నిత్రులై కొల్లు రెం
తయుఁ దొల్నేనను బెట్టి పుట్టినమహత్కృతే శి కిషాక మె
ల్లయెడ న్నల్లు సుఖింబున న్నరభిమల్లా ఏతివాచస్పతి.

100

శృంగారశతకము

స్త్రీప్రశంస

శా. శ్రీమత్సోమవతంసపంకజభవ శ్రీనాథుల నిత్యమున్
భామామందిరమంభదాసుల నొసర్ప నాలె నేమేటితో
దామీనాంతుడు వాగగోచరచరిత్రాశీపనిత్రుండు పూ
ర్ణామోదం బొనరించుత స్సరభీమల్లా మానినమస్కథా.

1

మ. కులుకునిన్నియ లోరిలేసాగనుజూమ్మ ల్కల్కిలీల ల్వగల్
పాలయల్క ల్భయము ల్విముగ్ధవచనంబుల్ ప్రీడము న్వాసకం
దళము ల్నాఁగలసర్వభావములచేత న్నాదె చేల్వంపుఁజే
ల్వలు లోజేయుదు రెల్లర స్సరభీమల్లా మానినమస్కథా.

2

మ. బొమ లాడించుచుఁ బొధిఁ జూచిజిగిచూపు ల్నిద్రపుష్కగవా
క్యము లంతంతట సిబ్బితం దొలఁపహాసాంకుశముల్ మందయా
నము లొయ్యారము నిల్పునంగనలకున్ సర్వాంగశృంగార మై
యమరు స్ఫార్యము నై తగు స్సరభీమల్లా మానినమస్కథా.

3

శా. సారె నిగ్గున వ్రాలుదు న్బెలుపచున్ సారె న్బెట్ట నేలుచున్
సారె న్గోపముచే బొమ ల్లుడివడ స్వర్తంపుచు నొబ్బల్చిత
న్విరత్నంబులదృగ్విలాసములచే నొబ్బమున్ చల్లిన
ట్టె రాజెల్లుఁ జూచి దిశ ల్సరభీమల్లా మానినమస్కథా.

4

మ. అశుల నైచ్చునోగపెన్నెలులు పుల్లబ్బంబులన్ నవ్వుక
న్నులు దంతావళమంభలక్ష్మి గలచన్ను ల్చూద్రున హేమోగం
బులు సత్కాంచనకాంతి తీయపలుకు ల్పొల్పెనితాబంబు బా
లలకు న్బెట్టనిసొమ్ము లొ సురభీమల్లా మానినమస్కథా.

5

మ. నుడువ న్బోయిన నంతయు నొగ నె చిందు న్జూచిన న్బెట్టులున్
చెడఁగుల్ ప్రోవగు మాగ్ధ్యసమిళిత మై పెంపొందు మందస్మితం
బిడిన న్నెన్ను దలిర్చు నొయ్యఁ జన నెందే నింతిక నివృత్తి
గడకున్ బ్రాయము వచ్చుచో సురభీమల్లా మానినమస్కథా.

6

మ. విన భామామణిపల్కులు ననుగొన నేర్చుమాంచితం బైనయా
ననము నూర్కొన వక్త్రమారుతము నాన న్నోవియు నేనన జే
ర్ప నుదారం బగుమే న్నలంచుకొన లేబ్రాయంపుటోయ్యారముల్
ఘను లోవారి కభీష్టము ల్నురభిమల్లా మారినను న్నథా.

7

మ. మొలనూల్గింటలు హస్తక కంచము బుల్ పాదమంజీముల్
ఘలుఘల్లంచు మరాళవాళికి ముచుకంపం బొనగ్గ న్నము
త్కంఠ దాయుచు లేడిమాపుల వసుల్లాఁ బెకొన న్నాలకే
లలనాత్మము లందఱు న్నురభిమల్లా మారినను న్నథా.

8

శా. ఆసాంద్రం బగుటంటును స్మరస మానగంబుతోఁ బాదవి
న్యాప్రస్వనరత్నహం సములతో హారాళి చిన్నోయిపై
భాసిల్లంగ మెలంగుచుగవలప న్భావస్పృహ న్భుజనుల్
దాసుల్లా కెటుఁ బోదురే నురభిమల్లా మారినను న్నథా.

9

మ. సుకవు ల్నాథులె పో హిహి యబల లంచు న్భామల న్నారెహ
రెమ వర్ణింతు ర దేమి వా గబల దృగేశమాత్రంబున
గతిస్వాతులఁ జేసి రి ద్రముఖుల న్నైతఱు బాహుగ్రలా
లక్ష్మపాణీనిహతాహిహ సురభిమల్లా మారినను న్నథా.

10

శా. నాప నూడఁ బ్రసూనకార్దుశఁకు కాంతాకోటిక న్నూటు మ
మీ కామన్నఁ గటాక్షసంజలనె కొమిశ్శేణి ల్లక దదా
జ్ఞాకాంత్యముతో మెలంగి నిగునా సంసూచితోద్యోగుఁ డై
యాకల్పసిరవై భనా నుభీషుల్లా మారినను న్నథా.

11

మ. ధ్రువముక్తాశ్రయముల్ తుచుగలు ఘనశ్రుత్యంత సంవ్యాప్తి క
న్గవ స్వచ్ఛద్విజయుక్త మాస్యము కచోఘుబుల్ సదాసంగుముల్
నవలామే నిటువంటికాంతగననతం బయు్య గాగావహం
బవు టాశ్చర్యము ధారుణిక్ సురభిమల్లా మారినను న్నథా.

12

మ. అతిచిత్రం బగు నిట్టికార్దుకకళాభ్యాసంబు సీమంతిని
తతు లెచ్చట నెటింగికో విశిఖబృంద బెన్నఁదా న్నట్ట గా
తత మెనటిగుణవ్రజంబుననె చిత్తంబుల్ విభేదింతు రె
లతటి న్నాముకకోటికి న్నురభిమల్లా మారినను న్నథా.

13

శా. భూగ్రేఖ ల్గులము ల్స్వభావనపలఁకు లేత్రము ల్లాని మె
తే రాగాచ్చద మింతిచిన్నునన యుద్వృత్తంబు శిలేశ బో

మారాప పశుభాక్షరాళి సమమై మధ్యస్థత నొబ్బిల్చునూఁ
గా రె ట్లేదు విచిత్ర మోసుగభిమల్లా మానినమస్సథా.

14

మ. ఘనతారాగ్రహబృంద మున్న మణివర్గం బున్న దీపంబు లు
న్న నిశానాయకుఁ డున్నఁ దమ్ము నలి యున్నక వెండి యే మున్న నే
మనయంబు స్మియభామిం విరహితుం శావానికి స్థాక మె
ల్లను బెజ్జీకటి గావొక్కనుక సూభిమల్లా మారినమస్సథా.

15

మ. కరయుగ్మంబులు పద్మరాగములు పక్త్రంబు మనోహరించు
దిరకాంతంబులు మంతలంబులు మహీనలంబులు న్నావున
నదులు ల్రత్నమయంపునొమ్ములు సుమీ తధ్యంబుగా భోజతు
ల్యరసజ్ఞత్వసువిశ్రుతా సురభిమల్లా మారినమస్సథా.

16

మ. గురుభారంబున వర్తిలు స్పృటుప్రజనుబ్బల్ పదంబు ల్బునై
శ్చరభావంబున భాసిలున్ నిజము భాస్వదాభివము నాల్చి పా
ల్చు రహి న్వక్త సరోజము ల్గ్రహమయ ల్బుమ్మి వివీలాలకన్
హరపాదాంబుజభృంగ శ్రీసురభిమల్లా మారినమస్సథా.

17

మ. అదిరా మొత ఘంకంబు జవ్వనిపిటు దౌరౌగ వక్షోజమున్
పదనం బర్హురె యందుఁ జిత్తము వృథా వాదంబుచేత న్నపిం
పదు పుణ్యంబు లొనర్చువారికి మహాభాగ్యోపభోగంబు గ
ల్గదె పుణ్యంబు లొనర్చినక సురభిమల్లా మారినమస్సథా.

18

మ. కొమరుంబ్రాయపుఁజల్వ పున్నొగరు మేకొల్ప న్రతాటోపసు
భ్రమమున్ చూపుచు బొల్చుకాంతలయొమారంబు ల్సికాగప్రదీ
పము లై రమ్యము లై మనోజా గెలిపింప న్బాటకాం ద్రై సుభా
వ్యము లై చిత్రము లై తగు స్సుగభిమల్లా మారినమస్సథా.

19

మ. ప్రమదోద్దిపము లై క్రమశ్లథనసౌభాగ్యంబు లై ముగ్ధము
గము లై ప్రేమమనోహరంబు లయి కందర్పప్రకాశంబు లై
యమనోవాగ్విషయంబు లై సదనురాగార్ద్రంబు లై పూవుబొం
డ్లమృమాత్తు చలెగు న్రతిక సురభిమల్లా మానినమస్సథా.

20

సంభోగవర్ణనము

శా. నాళికాహితతీవ్రతీవ్రకరకాండ్రేణీకి న్నాటుగాఁ
గల న్బయ్యెదకొంగు పట్టుకొని సుక్రీడించు నుద్యాన భూ

సాలచ్చాయల నిల్చుచున్ నిలుచుచుం జద్రదాస్య యొక్కర్తు శీ
లాలావణ్యసుధాంబుధీ సురభిమల్లా మానిసిమస్తథా.

21

మ. నిని వీక్షించినదాక ముచ్చటపకు స్వీక్షించి గాఢోపగూ
హసాభం బగుదాకఁ గోర్కిపడు గాఢాలింగనం బబ్బినన్
దనుమధ్యాహణిమేనితోడ నిజగాత్రం బప్రభిన్నంబు సే
య నెదన్గోరు జను డిలన్ సుభిమల్లా మానిసిమస్తథా.

22

మ. మయిఁ గా శ్రీరజగంధచర్చయు నీగం బ్రత్యగ్ర మాజాజిదం
డయుఁ బై యావనవంత యెనచెలియున్ భాసిల్లఁగా నాసుఖి
బయల స్వర్గము గాక మీద సనుశబ్దం బప్రమాణంబు ను
త్తయ్యుకోభీరుమనస్కు శ్రీసురభిమల్లా మానిసిమస్తథా.

23

మ. తొలుత న్నేకాన కింతసేపు పెనఁగు న్నొడ్తోడ నాసక్తిమై
సలుపు నిసిబ్బితి వల్చియు న్వలవమి నైసిరించి యాత స్ఫుటిన్
దొలఁగించున్ బ్రియ ముప్పతిల్ల గతుల న్నొక్కించి మెంతే మనం
బలరించుం గులకాంత మే ల్పురభిమల్లా మానిసిమస్తథా.

24

మ. తళఃకుంజెక్కులు చెమ్మగిల్లఁ గచబంధం బూడి ప్రేలంగఁ దొ
య్యలి పుంభావ మొనర్చి బిట్టలసి నేత్రాంభోజము ల్లోడ్చి ని
శ్చలత న్వక్షముమీద వ్రాలినపు డోష్ఠం బానుధన్యాత్మకుల్
దలఁప న్భాగ్యఘనుల్ సుమీ సురభిమల్లా మానిసిమస్తథా.

25

మ. ప్రమదావేశనిమిలితాక్షు లగుచు న్రాత్రినివావారితో
ద్యము లౌచు న్నటి మేర లేనితమిచే దర్పించుచున్ నిండుపే
ర్తిమెయి న్నొక్కుచుఁ దేల్చుకేళికలె సుమ్మి కామినకామిజా
లముపాలింటికి బ్రహ్మము ల్పురభిమల్లా మానిసిమస్తథా.

26

మ. జర గన్పించియు మానవుల్ లదనచేష్ట ల్లాస లేకుండినన్
దరుణు ల్చున్నులు వ్రాలియు న్నదనతృప్త న్నామ లేకుండినన్
బరమాత్ముగడె యెఱుంగు నయ్యధికబీభత్సంబు నేఁజెల్లక
యరిరాడ్గర్వనివారణా సురభిమల్లా మానిసిమస్తథా.

27

మ. అమితాశాజలరాశిలో మునిగి మర్త్యశ్రేణి యరారన్
ద్యమతం గ్రుమ్మరు నర్గ మేల యెలప్రాయం బెంతయున్ జన్నవె
స్క మనోహారిణు లౌచెలు ల్పలితయుక్త లొకమున్నే స్వగే
హముఁ జేరం జను నిక్క మా సురభిమల్లా మానిసిమస్తథా.

28

మ. ఘనసమ్మోహపదం బనేకనరకోగ్రక్లేశసంపాది రా
గనిజసానము జానచంద్రజలదౌఘం బంగజస్తప్రప
రన మాపాదితదోషరాశి కొమరుంబ్రాయంబ దుష్కార్యజా
లనిదానం బిదియే సుమీ సురభిమల్లా మానినీమస్తథా.

29

శా. శృంగారద్రుమనీరదంబు వితతక్రీడారసోఘంబు త
స్వంగీశేత్రచకోరచంద్రుడు ప్రవీణాలాపరత్నాబ్ధి స
ర్వాంగశ్రీనిధి కామబంధు వెలప్రాయం బిందు ధైర్యంబు ని
ల్పంగా శక్తుడె యోగి యా సురభిమల్లా మానినీమస్తథా.

30

మ. బటువుంజన్నులు చందమామతళుకు ల్పిస్వానకాంచీలస
త్కటిరీల లలజవ్వనుల్లవులు గాఁగాఁ గాక తత్త్వజ్ఞుడు
త్కటరాజన్యలపాచలం బడుచు నిస్త్రిణంపుసంసారప
ర్యటన నీడ్పడఁ జొచ్చునే సురభిమల్లా మానినీమస్తథా.

31

మ. ప్రియ మై నీదనిషేవ్య మై హరవృషక్రీడాంక మై గాంగతీ
రయుతం బై చలిగొండ యుండఁగనె చేర నేక తత్త్వా ల్పరా
శ్రయదైన్యంబుల నుండు పెల్ల మృగచంచన్నేత్ర లోమించుబోం
డయ్యుయారంబులఁ జిక్కి నూ సురభిమల్లా మానినీమస్తథా.

32

మ. అరవిందాక్షులు మేటిపెనరఁగల ప్రియదగ్గింపంగ దు
స్తర మై యుండెడుఁ గాక చుల్కన ధరించ న్నాదె సంసారసా
గర మేమాత్రపుమారపార మిది లోకశ్రేణి చూడ న్ననో
హరసాభాగ్యవిభానురా సురభిమల్లా మానినీమస్తథా.

33

మ. మలల న్నేళకు నంది యీదగు శితాశ్శుచ్చిన్నమూలంబు లై
యెలమి న్సోభిలుదర్భపుంజములు కా దేనిన్ నఖిచ్చిన్నముల్
తెలనాకు న్నకుపు ల్వహుజనుల కంటే నంది యీయ న్నగున్
లలితాంతర్భవనంబుల న్సురభిమల్లా మానినీమస్తథా.

34

మ. గడు సొక్కొక్కఁడు నిత్యమాప్య లనుచు స్తంభాక్షుల న్రోయని
వెడవాదంబుల కేమి నామదికి భావింప న్నతి న్సోల ని
ప్పుడమి న్నామితవస్తువు న్బరహితంబు న్సోలఁ బుణ్యంబు లే
దడర న్సోగపురందరా సురభిమల్లా మానినీమస్తథా.

35

మ. మది మాత్సర్యము మాని నిశ్చయగతి న్నాన్యు ల్విచారించి చె
ప్పుదు రిమర్శుల కాశ్రయింపఁగ మహాభూభృన్నితంబాళి మం

చిది లేదేని పధూనితంబతలము నేవ్వంబు లంచన్ గిని
లదరాతీశ్వరవై భవా సురభిమల్లా మానినమన్నధా.

36

మ. చలనప్రాయము స్వల్పసార మగుసంసారంబున న్బుద్ధిమం
తులకు న్నెండుగతు ల్గుమి యుచితము ల్కుంఠిబోధామృతో
జ్వలసంసేచన మేని వృత్తపచయోరషామాగేహసలీ
లలితస్పర్శన మేనియు సురభిమల్లా మానినమన్నధా.

37

మ. నియతుండై జనుఁ డాశ్రయింపఁగఁ దగు నివృత్తానుసారాఁగి నై
నయమర్త్యాపగవారిచేరువల నైనన్ వారియు నితహా
రియు నాస్త్రీచనుదోయి నైన నిని ధాత్రి న్భారచేతస్సుఖో
దయసంసిద్ధికి హేతువు ల్గురభిమల్లా మానినమన్నధా.

38

మ. విను మింక న్భేనుబోలి రిత్తచనువుల్ నేయేల నివిశ్వభూ
జనసంఘంబునకు న్నధాలతసలస్సమ్ముగ్ధ కాంతానుయా
వన మైన న్గుమి యకా వనం బయిన నేవాయోగ్యము ల్నెండు సు
మ్మనిశప్రభావభాసురా సురభిమల్లా మానినమన్నధా.

39

మ. నిజ మోహు నిజ మొక్కమాట యిదె విప్రులు పృథ్వీభూమి స
ర్వజగజ్జీవులకు న్ననోహరవయస్సంపన్న లైనట్టివా
రిజపత్రాతులె నుమ్ము సమ్మదము నార్తి నెయుపెన్వేతువుల్
భజమానార్యసురద్రుమా సురభిమల్లా మానినమన్నధా.

40

కామినీగర్హణము

మ. చనుబంతు ల్పిలుచుఁ ల్గుఖాబ్జము బొమ ల్గుతొంటియు న్గన్నదో
యి నిగ్గిఁచి యశౌచ పున్బృతిమ గెంతే నాఁడదాచిప నుతిం
చును సొమ్మ న్రమియించు సంతసపడు న్నుజ్జానిసైతంబు మో
హనివేశం బవురొర శ్రీసురభిమల్లా మానినమన్నధా.

41

కా. హృత్తాపం బొనరించు విన్న మటి సంపీక్షించినన్ దద్దయున్
జిత్తోన్నాద మొనర్చు సంతట సమాశ్లేషంబు గావించినన్
మత్తున్ జేయు మరాళయాన ప్రియ యన్వాక్యంబు లెట్లొక్కొక్క ప
ల్లలేజీవజధాటికా సురభిమల్లా మానినమన్నధా.

42

మ. అమృతంబు నివృషము న్నెలంతయె సుమి యారెగు నెట్లన్న న
గ్రమున న్వర్తిలునంతసేపు నమృతాకారంబున న్నొచ్చు ని

క్రముగా దగ్గఱఁ బాసె నేని మఱి యుగ్రం బైనక్షేళంబులీ
ల మది న్దాప మిడుం జూచి సురభిమల్లా మానినీమస్తథా.

43

మ. ప్రమదం దప్ప నొకించుకొ తమృతము న్బ్రాపింప దెంతే విషం
బమర న్బోలదు రక్తిచే నమృతవ లై నేర్చు నానాగతిన్
దమి లేకుండినయంతనే విషల తై దాఁగించు నిస్సారి యై
యమితోదార గర్భిర శ్రీసురభిమల్లా మానినీమస్తథా.

44

మ. గరువగుబుగ గపటంబు సాహసము దుష్కర్తం బవిశ్వాసమున్
దిగ మావంచన సందియంబును మన స్వి డైన స్త్రీయంత్రమున్
నరకద్వారముఖిగుబు స్వర్గసుఖిఃకుంబు స్వగత్పశవ
ల్లరి నెవ్వఁడు సృజించెన్ సురభిమల్లా మానినీమస్తథా.

45

మ. కవు లోట్రింతురు గాక చందురుఁడె వక్తం బబయుగ్గంబె క
న్గవ బంగారుసలాక నైనదియె త్వజ్ఞంసాస్థిరూపంపుమే
చు వితర్కింపఁగ దుర్వివేకిలు రహి న్బోగింతు రే లెల్ల నే
ల విమూఢాత్మకు లెఱొకో సురభిమల్లా మానినీమస్తథా.

46

మ. అలి స్వాభావిక మైన రాగమున నాహ్లాదింపుదు న్వారిజం
బులయందు స్ఫరిమియిందుచందమున నమ్మాధుండు పంకేజ నే
త్రలనైస్సరిక విభ్రమంబులకుఁ జేతఃప్రీతిఁ గావించి దా
నలరు నేరకుఁ దేరగా సురభిమల్లా మానినీమస్తథా.

47

శా. రాకాశీతమయూఖిలీల నమృతప్రాయం బగున్ దొల్ల నో
హో కాంతామణిమోము ఘాజుల కత్యుల్లాసదం బొడుఁ గిం
పాకత్తజఫలంబుకైవడి విషప్రాయం బగు నిబ్బమ్టన్
వ్యాక్త ప్రాసుఖి మాచు శ్రీసురభిమల్లా మానినీమస్తథా.

48

శా. ఘోరం బై త్రివళితరంగ మయి వత్సోజస్ఫురత్కోక మై
ధీరత్వద్రుమభంజి యై దగును గాత్రీనామ మానేట సం
సారాంభోధి మునుంగ నొల్లనిసుధీశాలు ల్పూవేశింప రు
గ్రాఠిస్తోమతమోరవీ సురభిమల్లా మానినీమస్తథా.

49

మ. అభిరామగుగఁ జూతు రొక్కని మదిన్ ధ్యానింతు రొం డొక్కనిన్
నిభృతప్రేమవివేదితస్థితముల న్వేటొక్కవిన్నాణితో
నభిభాషింతురు దుర్దతు లలరుహాస్య ల్వారి కవ్వఁడు వ
ల్లభుఁడన్ దా ననువాఁడు శ్రీసురభిమల్లా మానినీమస్తథా.

50

మ. నవగాపల్కులఁ దేనె లుండు మదిలోన న్నాలకూటంబ యుం
డు విశేషజ్ఞుఁడు దానఁజేసియె కదా నోరూరుచు న్నోవి గ్రో
లి వెన న్వత్సము ముప్పిఘట్టనలఁ దాడించు న్నదా కేళివే
ళ విపశ్చిత్సురభూరుహ సురభిమల్లా మానినమన్మథా.

51

శా. కన్పించు నివ్వేషమత్వ మేర్పడి కటాక్షంబు ల్విషజ్వాల లై
తన్నాచక్కించనంబు పెన్నిడగ మై తన్వంగి సర్వాకృతికా
మాన్వ న్వచ్చు న్వభావసర్పవిషము న్నస్సంత్రము న్నైవద్యముల్.
మాన్వ న్నే విది మూర్కొన న్సురభిమల్లా మానినమన్మథా.

52

మ. మరు, ఉన్జాలరివాఁడు భూజనము లన్మత్స్యంబుల న్నాశురా
ధరమాంసగ్రధితంబు లౌనవలతాతన్వంగు లన్జాలముల్
గరిమ న్నంసరణాబ్ధిలోఁ బటపి యాకర్షించి రాగాగ్నిఁ బెం
పరుగ న్నేర్చు నజస్రము న్సురభిమల్లా మానినమన్మథా.

53

మ. స్తనదుర్గంబులచే దురంత మగు కాంతాదేహకాంతార ఘా
మి ననంగుం డనుదొంగ తావుకొని కామిశ్రేణిచి త్తవ్రజం
బనుపాంథావళి నడ్డగించుకొని ధైర్యప్రేక్షి యర్చిత మె
ల్ల నిమేషారములోఁ గొను న్సురభిమల్లా మానినమన్మథా.

54

మ. చల మై వ్యాయత మై యరాళ మయి భాస్వతేజ మై భోగి యై
నలు పై యొప్పెగుభామినయన మన్సర్పంబు మూర్కొన్న ప్రా
ణులకు న్నైవద్యము లేమ గారి కల వెందు న్నైవద్యము ల్లక్కు చి
ల్వలు మూర్కొన్నజనానికి న్సురభిమల్లా మానినమన్మథా.

55

మ. సరసీజాస్యల మేలితానియుఁ గుచస్పృశంబు పృత్తంబు నో
వృరసంబు న్నుదగీతము న్నపి యాసల్సాసి యీలోమలకా
బరమార్థంబు నెఱుంగ లేనిచెడుగు ల్పంచేంద్రియంబు ల్లా
హరి యొప్పింపఁ దొడంగెగా సురభిమల్లా మానినమన్మథా.

56

మ. అమతి న్నన్నులు ద్రిప్పఁ జేయుఁ గడు వింత గాత్రభంగంబు ని
భ్రమవాక్యంబులు నెట్టుకొల్పు మదనాపస్తంభ మేశాంతిరూ
పము లేమంత్రము లేమహాషధము లాపాదించిన న్నాన దు
ల్ల మలంచు న్ననకోటికి న్సురభిమల్లా మానినమన్మథా.

57

మ. అవి పైన న్జడుఁ డైనఁ బంగయినఁ జీకైన న్నహారోగి యై
న విమూఢాత్ముఁ డైన కోయక మది న్నాకల్పలాభస్పృహకా

సువిలాసం బగుమే నొసంగువెలయుతు ల్భగ్యలే జ్ఞానక
ల్పవసివల్లి మతారము ల్సురభిమల్లా మానిసిమన్నధా.

58

మ. ప్రవిలాసాకృతీసంపద స్థరపయి న్భాసిల్లువేశ్యాజనం
బు పలత్కామకృశానకీల లగుచు న్నొప్పొందుచు నిత్తయిల్
సవతారుణ్యములు నివ్విటాళి హంతము ల్గావించిన నేనొనుక
లవము నిక్కగ నీక శ్రీసురభిమల్లా మానిసిమన్నధా.

59

మ. ఆలరు న్నాక మనోహరంబు లు వేశ్యావక్త్రము ల్నివ్విటా
దు లనేకు ల్పవి గ్రోలి క్రోలి : పవ న్నూష్యంబు లె సటిమెం
గిలిమూష శృవి యెల ముద్దుగొనఁ దర్కించు న్గులసానముల్
గలచారిత్రఘమండు శ్రీసురభిమల్లా మానిసిమన్నధా.

60

సువిర క్తదుర్విర క్తవర్ణనము

శా. పంచారిం చినగుబ్బచన్నుగవతో భాస్వద్వళు ల్లేదఁ గ
న్నించ న్నొల్పునలంతినెన్నడు మనోః బెంపొందులేబ్రామపుక
మించునోడిబెడంగుఁ జూచి మది గంపించంగ నీ మండువాఁ
డంచధైర్యఘమం డిలక సురభిమల్లా మానిసిమన్నధా.

61

మ. చెలువ ల్సల్పువిలాసదృష్టిరచన ల్చి త్తంబులో రోతిగాఁ
దలఁచు న్నానలయందె కోర్కి యొసగు న్నా లౌల్యసమ్మోహముల్
దొలగించు స్పృణసన్నిభంబుగ గగిత్తు న్నూచు వేచొక్కఁ డై
యలరు న్సుద్ధవిరాగి శ్రీసురభిమల్లా మానిసిమన్నధా.

62

శా. ఏలా చూచెద రుజ్జ్వలోజ్వలము లౌదృఢు ల్పచారించి యీ
లోలాక్షు ల్చెడుజంతువు ల్తదనభల్లుం జేయుతీవ్రాస్త్రపుక
జ్వాల ల్సొంతము లయ్యె మోహ ముడిగెక నాకల నీం డ్రింక నం
చాలోచించు విరాగి దా సురభిమల్లా మానిసిమన్నధా.

63

మ. హరపాదాంబుజసక్తచిత్తు లగుసన్నాసము ల్ప్రకంపింతురే
తరుణు లేర్పన నల్ల ముదు లూలుకన్ దర్శించిన న్నాపవ
ల్లరుతి న్నోవెల ప్రేలిన న్నరుఁడు దా గొడ్డేఱుచాపధ్వనుల్
శరమోక్షంబు నొసర్చిన చురభిమల్లా మానిసిమన్నధా.

64

మ. హృదయంబు స్త్రోదయంబు సంగతము లౌ నేని నియోగంబు గా
దగియే దవ్వల నుడిస న్నతి సహభ్యాసంబుతో నుడిసన్

హృదయంబు స్థూరయగు ధీవుగతు లో నేని చ్ఛియోగంబు ను
మ్మది ధాత్రీజవకోటికి న్సురభిమల్లా మానినమస్సధా.

65

మ. అచట స్నేహియసి యితఁడు న్నదనబాణాపన్నయై పోయెనే
ని చనన్గాఁ బలిలేదు లేక నియతి నీవంబుతో నున్న ము
న్నె చనగగాఁ బలి లే దటంచు మొయిలు వ్యక్తిగచి వైదేశికుగ
డచలుం డై వసియించు శ్రీసురభిమల్లా మానినమస్సధా.

66

మ. కృపయున్ బ్రజ్ఞయుమైత్రియు న్సతులు గారే తత్సతీసంగమం
బుపయి న్నాలస లేక భంగురము లో పూబోండ్లపొందు ల్విమో
హపరు ల్సేతురు కాలుఁ డేచుతటిఁ దోడై కాచునే వాండ్రచె
ల్వపుగుబ్బు ల్సునితంబముల్ సుగభిమల్లా మానినమస్సధా.

67

శా. యోగాభ్యాసతః జిక్కి యాత్మయు మనం బుజ్జగిత మామైత్రిచే
రాగిల్లంగఁ బొరింబారి న్సునులఁకు న్నామారతిక్రీడ లే
లా గాధ స్తనసంవిమర్శనము లేలా తత్తుఖాఘ్రాణ మే
లా గేయాదిక మేల శ్రీసురభిమల్లా మానినమస్సధా.

68

మ. ఘన మౌనూనశరాంధకారము మది న్దార్శొన్న నీలోక మె
ల్లను నారీమయ మై కనంబడు వికాలం బావినేకాంజనం
బున నంతంతటఁ జూడ సాగిన జగంబు ల్బ్రహ్మరూపంబు లై
యనఁకు శ్రేణికిఁ గన్పడు న్సురభిమల్లా మానినమస్సధా.

69

మ. గుము లై రచ్చలలోనఁ గూడుకొని యుత్త ల్చెప్పఁగా నేమి కా
స్త్రము లెల్లం బలియించినట్టిచతురు లైతగులు కాంతామణీ
గమణీదేక్షణముల్ పయి న్బడినమాత్ర న్నోత లై (పోదు) రు
ల్లము తేతెయ్యలు సల్పఁగా సురభిమల్లా మానినమస్సధా.

70

మ. అమతు ల్కొందఱు గొన్ని శుష్కనిగమవ్యాఖ్యానము లేర్పి సం
గము చీచీ కడు దుష్కృతం బనుచు వక్కాణించుటే కాని ర
మ్యమణిప్రాంచితకాంచికాన్వితనితంబాభోగ యాకాంత ను
ల్లములో నేమట కుందు రోసురభిమల్లా మానినమస్సధా.

71

మ. సకియ ల్నింద్య ల టంచు వట్టివెడనిష్ఠ ల్పాపుపాషండు లా
గక తాము న్జడి లాఁతిని న్జలుచునిర్భాగ్యు ల్సుమీ యధ్వరా
దిక పుణ్యంబుల కల్లఁ బ్రాప్త్యఫలము ల్దివ్యాంగన ల్గారె స్త్రీ
లకు నింద్యత్వము గల్గునే సురభిమల్లా మానినమస్సధా.

72

మ. మృగరాజా నిగరాజాః గుంభి మటి గింబిం ద్రుంచి తూటాడున
త్వగర్భిష్ఠు ల్ల రింతె కాని స్మరదోర్నందావరేవం బడం
పుగుణోదగ్రుఁ డొకండు లేడు బలిమిన్ మోమోడ కిబ్బామి బ
ల్లగ లెల్ల నివసఁ జెప్పెద స్మరభిమల్లా మానినమస్సధా.

73

కా. అచారంబు జితేంద్రియత్వము విధేయత్వంబు లజ్జాగుణ
ప్రాచుర్యంబును నామనష్టము లగు న్భక్త్యాంకితంబు ల్పృథ
భూచాపచ్యుతముల్ శ్రవఃపథగతంబు ల్త్విద్భగ్బాణముల్
క్రాంచ జ్ఞానినయంతలో నురభిమల్లా మానినమస్సధా.

74

కా. ఇత్తన్వంగులఁ గా దనం గలుగునారే తక్కింఁగు ల్వాగు ప్రో
స్థత్తప్రేమవిహార లై సలుపుకర్ణంబు త్రిలోక క్రియా
యత్తుం డైనవిధాత్యుడు స్సయితము న్వావృత్తము లేసెయ లే
దాత్తా శేషనుధీజనా నురభిమల్లా మానినమస్సధా.

75

కా. అంగంబు నిష్కమాస్త్రపాపకసముద్యజ్జ్వాలిక ల్లాల్చుదాఁ
కం గానంబడుఁ గాని యంతటను జీకా కై చను న్వేగ పెం
పుం గీర్తింపఁగ నావలీనతయు న్నేర్పు న్భ్రజ్జయు న్భంతముల్
సంగీతాగమదోహలా నురభిమల్లా మానినమస్సధాః

76

మ. నిరయద్వారకవాటపాటనముపొంటెం బొల్చుబల్కుంచికిల్
తరుణీభూరిత లంచు నెగచుఘనబోధస్వాంతుఁ డొక్కొక్కఁ డి
దర సంసారులలోపలం గలఁడు శాస్త్రజ్ఞానపాదీనుఁ డె
ల్లరలో సద్గతిపాత్రుఁ డై నురభిమల్లా మానినమస్సధా.

77

మ. అతిదీనంబు విలూనవాలము వికర్ణాగ్రంబు వ్రూయవ్రణాం
కితగాత్రంబు గలేకపాలము క్షుధాఖిన్నంబు ఖంజంబు జీ
ర్ణతమం బంధము నైన వేఱి కునివెంట న్గుక్కు భోగార మై
యతనుం డెవ్వరి నొంచఁడే నురభిమల్లా మానినమస్సధా.

78

మ. సకలార్ధప్రదల న్స్వమద్ర లగుచంచన్వేత్రల న్రోసి కూ
హు లై తుచ్ఛఫలారు లౌ జగులఁ బుష్పాస్త్రుండు ద్వేషించి న
గ్నపలు న్పంచకిలు ల్జటాభరధరు ల్కాపాలిష లోబ్ధులై
యకటా వ్రుమ్మఱఁ జేయుఁగా నురభిమల్లా మానినమస్సధా.

79

మ. రమణీబృందముఁ జూచి నాయుజలపర్జగ్రాసు లౌగాధిపు
త్తముఖు ల్త్సితము పాలుమాలిఁ పయోదధ్వాజ్యకాల్యన్నభో

గమునం ప్రోవునరు ల్జితేంద్రియు లనంగాఁ జెలుసే వింధ్యశై
లము పాధోవిధిఁ దేలుసే నురభిమల్లా మానినీమ స్తథా.

80

ఋతువరనము

మ. దయివాఱు నిగిగాడ్చుల స్వలపు లందఱు బై చెలంగు స్వస
ప్రియనావాసళి పల్లవోజ్జ్వల మగు స్పృహళి భామాస్యపం
క్తి మొసంగు నిర్విరళ శ్రమాంబుకణయుక్తి స్పృహ స్సగుణో
దయత న్భాసిలు నామని స్సంభిమల్లా మానినీమ స్తథా.

81

మ. విరహిశ్రేణికిఁ బ్రాణసాకటము గావించె స్వసంతంబునన్
సరసం బాపికభామసవిరుతము స్థాదాలిల వ్రాతమున్
ధర నాపన్నులకు న్సంధారసము సైతంబు నిష్పాదే కదా
యరరాడ్గర్వభాళ శ్రీసురభిమల్లా మానినీమ స్తథా.

82

మ. సనదండ ల్సిగఁ జాట్టి పూవుబొదరిండ్ల స్సత్కపు ల్లొల్పఁ జేం
త నెలంత క్రిలికిఁచితంబు లిడుచు స్వర్తింపఁగా వెన్నెలల్
చిరుకంగాఁ బికభామిను ల్చెలఁగఁగా శృంగారి మాచైత్రజే
శను ధన్యు ల్విహారితు రా నురభిమల్లా మానినీమ స్తథా.

83

మ. విరహాస్త్రీవిరహానలాహుతికళావిష్కార లై మాతమం
జరు లొప్పన్ బిక గేహినీహితము లై చైత్రం బునన్ బాటలా
పరమామోదకదంబసంభృతము లై ప్రశాంతిఘర్తాంబువుల్
హరియించు న్నుచుగాశువు ల్సురభిమల్లా మానినీమ స్తథా.

84

మ. సుదతు ల్లోవులు జేవుడంప చిడుకొంచు న్నూర్వ్రాణేశులక
దెదరింపంగ నొసంగినట్టియులుక లేబిల్ల కట్లుండు స
స్తదసంవర్ధనచందనద్రుచునుగంధక్లిన్న మాచైత్రజే
లదణీయఃపవనంబు రా నురభిమల్లా మానినీమ స్తథా.

85

శా. లీలాకంపనబాలచూతసుమపాలీకేసరాళీసము

స్మలత్స్నోధివాసితాఖిలవనాంకరబు న్నోప్యతస్సంగ
దాలోలధ్రుమరాశ్చటిముఖరితం బౌరా వసంతంబు రా
గాలంబం బయి భాసిలున్ నురభిమల్లా మానినీమ స్తథా.

86

మ. అలగ్రీష్ణర్తువునన్ ముగంధగసపూర్ణార్ద్రార్ద్రవక్షోజ తా
వలివోలు ల్గులయానిలంబు ధవళః బాహ్యోగగ్భామి వె

న్నెల ధారాగృహము ల్పూనూనములు సందీపింపఁ జేయు స్మరున్
లలితోత్సేకవికాకము స్మరభిమల్లా మానినమన్నధా.

87

మ. జలకేశీశ్రమ మేగ కీఘరస మాస్వాదించి నూత్నాంశుకం
బులు పూదండలు దాల్చి చంద్రకిరణంబు ల్పర్వసౌధంబుపైఁ
జెలువ లీవిరు లేయఁ జందనరసస్నిగ్ధాంగు లై గ్రీష్మవే
ళల ధన్యు ల్విహరింతు రౌ సురభిమల్లా మానినమన్నధా.

88

మ. అమలజ్యోత్స్న సుధావదాతశుభగేహంబు ల్ప్రియావక్త్రప
ద్మము శ్రీగంధరసంబు ఘు మ్మనువిరు ల్ద్రీష్టసౌఖ్యంబు రా
గిమనఃకీభము సేయఁ గాని ప్రవిరాగిస్వాంత మిం లైన త
ల్యము నొందింపఁగ లేవయీ సురభిమల్లా మానినమన్నధా.

89

మ. ధృతవీనోన్నతిమత్పయోధరభరశ్రీ యై నవోజ్జ్వలభిమా
లతికాజాతినుగంధి యై ఘనతటిల్లాలిత్యవిస్ఫార యై
సతతోద్దీపితకామ యై యలరుపర్ణావేళ రంజించుఁ జె
ల్యతెఱుం గేర్పడి ధన్యుల స్మరభిమల్లా మానినమన్నధా.

90

మ. అవిరామంబుగ వర్తిలు న్జటజనపామోదు రౌగాడపుల్
నవకేకీవ్రజకేకలంబు లగుకౌన ల్కందలేచ్ఛన్న యౌ
భువియు న్నాగ్నోగు లల్లుకొన్నగగనంబు నితడి న్నాభిజా
లవికారైకపదంబు లై సురభిమల్లా మానిన మన్నధా.

91

మ. భువి దర్శించినఁ బాండుకందళచయంబు ల్దోచు దిజ్జండలం
బు విఠోకించిన బర్హి నాట్యరుచిరంబు ల్నైలము ల్నాపడున్
దివిఁ గన్గొన్న మెయిల్లు గాన నగు నర్ధి న్నాగ్నోగుఁ డిం కెందుఁ దా
నవలోకం బిడువఁ డొకో సురభిమల్లా మానినమన్నధా.

92

మ. మెఱపు ల్సారె తళుక్కు నుంచు మెఱయ న్నెం డై పయోదధ్వనుల్
నెఱయ న్నున్నునుకన్నే గేదగివిరు లేచోభవు నిబ్బల్యఁగాఁ
బఱచున్నెమ్ములు గూయఁగాఁ గటకటా ప్రావృడ్దీసం బెంత యు
క్కుఁ జేయు న్నభికౌంగనన్ సురభిమల్లా మానినమన్నధా.

93

కా. ఏవై చీకటి నూది మోప నెడ యీ కేర్పడ్డవేళ న్ద్యుతుల్
చూపట నిటిపాటిన్కుల ఘనాళు ల్గిట పర్తిలఁగా
చూశించు నెలఁగు న్దళుక్కునఁ కటిత్తు లోచిన ట్ల వె
ల్లపునైత చరిత్రచక్ర మభిమల్లా మానినమన్నధా.

94

మ. జడి యట్టిట్లు చనంగ నీ కలుమ నాసాగుబు కేశశ్రమం
బడప న్నితున కల్కివల్లభులు గాడ్లాళ్ళే లు ల్పల్పల బ
ల్కిడి సంక్రీడ లానర్చుభోగినుల మర్వి న్దురినంబు న్నుఖి
బడరించు న్నుదినంబ యై సురభిమల్లా మానినమ స్థా.

95

మ. అమలాత్మకు శరద్విభావరుల హర్షాగ్రముల న్నాన్వదమ
వ్యమవో న్నతతః గొంతనేపు శయితుడై లేచి సాభోగజ
శ్రమతృప్తి న్నయితారతిశ్లథక రాచత్కర్కర్యోక్త స్తతో
యము లాను న్నుచివారము న్సురభిమల్లా మానినమ స్థా.

96

శా. నే పాల్గించు భుజించి లోగృహములో నిద్రించుధన్యుండు పీ
టీపూర్ణాననుడై మనుంధమయశాటిచ్చున్నుడై మంతుమా
లేపప్రోజ్జ్వలుడై ప్రియాప్యభవచాఢ్యమగుడై కంతుఖే
లాపర్యాసితుఁ డౌ జలి న్సురభిమల్లా మానినమ స్థా.

97

మ. అనుగుజ్జెల్వలఁ బాసిన న్నడచునే యాయామయానూపశు
సునకు వప్రచలద్విశేషము న్సుగద్గంధప్రియగువ్రజం
యను బ్రాలేయమరుద్విలోలితవనాభోగంబు నొశితవే
శనిశ ల్కలగృహోపమ ల్నుభిమల్లా మానినమ స్థా.

98

మ. అలరుజెమ్మలు చుంబనం బిడుఁ గుచవ్యాప్తంబు లౌ స్త్రీముఖి
బుల సీతార్ మెసంగఁ జేయు జవిక ల్పొనొత్తుచు న్నుబ్బలన్
బలక ల్నించుఁ బిలుచున న్నమపటంబు ల్లార్చు నూపు న్నొడో
చలిగాడ్పు ల్విటులట్ల యై సురభిమల్లా మానినమ స్థా.

99

మ. వలిగాడ్పు ల్గుగలున్ బలెన్ జేలులప న్వాసోపాక్షిణం
బులు దృజ్జ్వలనము ల్తనూపిచలనంబు ల్కుంతలాలోలనం
బులు బింబాధరబాధసీతక్యౌతిచయం న్నద్రోమాచమన్
గలుగ న్నేయు నజగ్రము న్సురభిమల్లా మానినమ స్థా.

100

మ. సతులు న్దామను వీడెము ల్పలుపుమ న్నంభోగము లేయు చు
న్నతటి న్నైరరాత్రి వేగఁ జను నాడై న్నెట్లెన్ బ్రోచుగ
తతభేదంబునఁ గూర్చు పట్టక మది న్ధ్యానిమిషేదయ్య కౌ
యత మై మెంతట వేగ నొ సురభిమల్లా మానినమ స్థా.

101

వైరాగ్యశతకము

తృప్తాహ్వానము

శా. శ్రీమచ్ఛందకళాకలాపశిఖ మై శ్రేయోదశాగ్రస్ఫుర
ద్దామం బై ప్రవిలోలకామశలభాధఃకార్యమై యాంతర
వ్యామోహోరుతమోహరం బగుశివాఘ్నిజ్ఞానదీపంబు సాం
పై మీమ స్సహ మీపుత స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

1

మ. సుమహారణ్యసుదూరదేశగతుఁ డౌచున్ గాకిభంగి నుర
న్నము లందందు భుజించుచు దిరియుచు న్నాత్యల్పులం బెక్కుగా
లము గొల్చున్ నరుఁ డేమియుం దొరక దేలా యెప్పుడు న్నాయ దు
లములోఁ బాపపుచ్చుష్ట దా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

2

మ. ఇల ద్రవ్యున్ నిధివాంఛ ధాతువితతు లేమింప నూఁదు స్సహీ
శులఁ గొల్చున్ నరుఁ డోడబేరము గమించు న్నాంత్రుకుండై నరేం
ద్రులభూమి న్భేనుజీకటి న్గొణగు నెందు న్నుడికా సెన లే
దలరు న్వెండియుఁ దృష్ట దా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

3

మ. తనుఁ బోనాడిన నుత్తరం బిడక యుతర్బాప్పుడై యూర వం
డు నగు న్నూన్యమనస్కుడై ధనమదాంధు ల్మెచ్చు గేల్కొమ్మ భూ
జనుఁ డోహోహౌ వృథావిడంబు మగు తృష్టజేసి యేయేవిధే
లనము ల్పుల్పు నొకో యిక స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

4

మ. అమతు ల్తామరపామమిదిజల మెట్ల ట్టనయారోత్రవా
ణముకోసంబు ధనాధచిత్తులకడ స్సంకోచ మింతైన లే
క మహాపాతకమైన యాత్మనుతియు న్నాపింతు రింకేమి సే
య మది స్గోరగు తృష్టజే సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

5

మ. త్తమ లే మన్నిచి దాల్చియు నివపదాస్వాదంబు లే మన్ని ధ్యా
నము సంతోషము లేక యాన్ని సుఖసన్న్యాసంబు యోగానుభా
వము లే మన్ని హిమాతపాదిహాసత్వంబు జెడు న్యోగికు
ల్యము లయ్యు స్ఫలహీనత స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

6

మ. తపము స్తపము గాదు భోగమును భుక్తుం బాట లే దాశయున్
క్షపితం బైనది కాదు కాలమును జీర్ణం బాట లేదేవు మా
ని ప్రజల్ తవులు భుక్తులున్ క్షపితులు నిరాంగులన్ దామె నై
యపటుత్వంబువహించు రా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

7

మ. మొగ మెల్ల స్వలిపూర్ణ మైనయవును న్నూర్ణంబున న్నన్ననా
రగతిన్ బాండిమ యల్లుకొన్నవును గాత్రంబు స్వరాక్రాంత మై
మిగుల న్నత్తువఁ దప్పినప్పుడును భూమిన్ నిత్యకామార మె
ట్లగునో మర్త్యులతృప్త్యను సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

8

మ. బహుమానస్థితి దూరె భోగసుఖ లీప్స ల్లప్పె బ్రాహ్మణువ
టిహిత శ్రేణి యొక్కడు లేక యరిగె స్తృప్త ల్పొర ల్ల ప్పె బ్ర
త్యహము న్నృప్త్యభిలాషి యయ్యె గమనం బ ట్లయ్యు బాపంపుమే
నహహ తృప్త దొలంగ దా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

9

మ. అగు సంసిద్ధి విమోహవాచ్ఛము తృప్తాశీతరంగంబు రా
గగురుగ్రాహము దుర్గనోరథజలాక్రాంతంబు చింతాఖ్యతీ
రగతిష్ఠంబు వితర్కపక్షీకము ధైర్యక్షోజభంగ ప్రవం
బగునాకానది దాటిసన్ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

10

విషయపరిత్యాగవిడంబనము

మ. పస సంసారమునందు లే దొకటియు న్భావించి చూడంగఁ బు
ణ్యసముల్లాసము నార్తిదంబ యది యెట్లన్న న్నృకగ్గుంబులన్
బ్రసభప్రాప్తము లై భుజింపబడుఁ దన్నాత్రంబు లాత్మేంద్రియ
వ్యసనాపాదకము ల్గదా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

11

మ. నిల కన్నంటికి నైనఁ బోవు విషయానీకంబు దా మై జనుల్
దొలగ నేరు తమంతట న్దొలగినన్ దోడ్తో శమానంద మ
గ్గల మై చేతులువేళ నవ్వియె దొలంగ నైటికి దప్పి య
ల్లలనాడు న్నది ఖిన్న మై సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

12

మ. అనఘాత్ముం డెటువంటిమక్కరకగు డత్యంతము న్రోసి చెం
దినభోగంబులె సన్న న్నించు నిపు డేని దొల నేనిన్ బరం
బుక నేని న్నమకున్ లభింపనిస్పృహభోగంబులు న్నాన లే
రనయంబు న్నిటనారు శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

13

శా. ఆనందాశ్రులు గ్రోలు స చ్చలుగు లంకాగ్రంబులం దాడంగా
ధ్యానారూఢత నుగ నడగుచుల స్థనాత్ముఁడొయోగి యా
ప్రాణాంతంబు మనోధోఃచితసాధారామకేశీరతిన్
ధ్యానించున్ బెజవాఁడిల స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

14

మ. అకటా మోహము వోగు సుడిలశయుండై నిరసాహరివుం
చికిరం బెత్తి చతుగవేళ దినుచు స్వేనూణుజీర్ణపురబే
లికల నుటినాత గప్పకొని పోలి న్బాసి వర్తించున
య్యమ సైతంబు జగంబున స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

15

మ. మొగముం జీమిడ్చిట్ట యిందునిక్రియం బొల్పొందు నే రోతప
ట్లగుపూబోడ్లలితంబముల్ కరటిమభాభగబులే కాచుదొ
బ్బగుదుల్ సన్నులు హేమమంధమువలె భీభత్సం బిసీ లోకు లే
ల గరివ్పంబుగ నెంతురో సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

16

మ. ఉను సామేన వసించినట్టియభవుం డొక్కండు పెనాగి బా
ల్యమునందుండి యసంగుఁడొజనుఁడొకం డత్యంతనిరాగుఁడు
గ్రమనోజాహివిషాత్తు లన్య లుభయభ్రష్టు ల్సమి యందఱున్
గ్గమనిర్ముక్తభుజాబలా సురబిమల్లా వైదుషీభూషణా.

17

మ. దుముకు శ్వహ్నిశిఖాళియందు శలభస్తోమంబు మినంబు గా
లము మ్రింగున్ మది బుదిలేక మనుజుల్ తత్తజ్జలయున్ నివిషా
దమునన్ బ్రుంగుదు రింతె కాని విషయత్యాగోత్సుప్త ల్గారు శ
క్యమే మోహంబు తరింపఁగా సురబిమల్లా వైదుషీభూషణా.

18

శా. ఆనుం దప్పి జనింప స్వాదుశిశిరం బొవారి భక్ష్యాన్వితం
బొనన్నంబు దిను న్బుబుక్షు వొడమ న్భూమాతలి నొప్పందు గా
ధానంగానల మేర్ప నిట్టిది సుఖింగా రుక్పితికార మ
జ్ఞానకంబు సుఖిం బను స్సరబిమల్లా వైదుషీభూషణా.

19

మ. తనకు న్సంపద మోడు భార్య ఘనసౌందర్యాంగి తారుణ్య మె
న్న వవీవంబు పుతు ల్పొల్లెన్తు లనుచు న్భూమోహి సంసారకా
ర నడంగు నిర ముచు భ్రాతుఁడయి సర్వం బధ్రువం బంచు మో
హనివృత్తిం జను జ్ఞాని దా సురబిమల్లా వైదుషీభూషణా.

20

యాచాదేన్యదూషణము

- కా. వాపోచు నుధఁ గుడి చాల సుతు లవా బువ్వ బువ్వంచు ని
లాపె నీరి పటాపకర ముల నుడ్డాడిపగాఁ జూచి కా
కొపన్నుఁడు మనీషి భీతిని పరం చొ కేహి యన్వాక్యమే
లా పల్కుగ దనపాటక నుగభిమల్లా వై దుషీభూషణా. 21
- మ. సగుదాచద్గుణపద్మచంద్రరుచి లజ్జానూత్నవల్లీసమూ
హద్యభోదగ్రపరశ్వధంబు కడు నుద్యన్గానపచ్చేదన
బిది పూరింపఁగా రాలిబాస నరు నేయేళులం ద్రిప్పఁ జా
లదు దుర్వ్యాగవిడొబ మై నుగభిమల్లా వై దుషీభూషణా. 22
- మ. ఒకపుణ్యసలిఁ జేరి వస్త్రసిహిత ప్రోక్షి ప్తభిక్షాకపా
లమఁ డై పావనహోమసూమపటలాప్లాపాబు లౌఘానురేం
ద్రమలశ్రేణులఁ జేరి మాధుకిర మెత్త నేడె మర్త్యుఁడు తు
ల్యమల న్వేడఁగ నేల శ్రీసుభిమల్లా వై దుషీభూషణా. 23
- మ. అమరద్వీపవతీతరంగకణశీతారామము లాపసో
త్తమవిద్యాధరసిద్ధసంఘురుచిరోదంచచ్ఛిభోగము
హిమసత్పర్వతభూము లేవఱదఁ బోయె నూటికై నుర్వజా
లము నాసితురు పడితు ల్గురభిమల్లా వై దుషీభూషణా. 24
- మ. ద్రుమశాఖోద్భవవల్కలప్రకర ము ల్లాచ్యేనే శైలజా
లములందున్ ఫలమూలకాదజలము ల్పా డయ్యేనే కృచ్ఛల
బమన్వాత్తమదానిఁ ప్తి బొమ లుక్కఁగించుమన్నలఁ గొ
ల్వ ముదం జేమి జనాళికి న్గురభిమల్లా వై దుషీభూషణా. 25
- మ. ఖలు లై వై భవగర్వమ్యుక్తికోగగ్రస్తు లై తూగుతు
ద్రుల వర్జించి దరిద్రు లైన నిల కార్య ల్వల్కలాస్తీర్ణ భూ
తలశయ్య స్థలమూల సేవను బ్రమోదనూర్తిఁ బ్రాపింతు ర
త్యలఘూర్వధరవాను లై నుగభిమల్లా వై దుషీభూషణా. 26
- మ. అభిరామాకృతి నెల్లెడన్ నదులతోయం బుండఁగా నెప్పుడై
న భుజింప దరుశాఖల స్థలము లుండఁగాఁ బరుండ నిన్వనా
త్పభవత్పల్లవరమ్య మాధరణి యుండఁగా వగన్ విత్తవ
ల్లభులన్ గల్వగ కేళాకో నుగభిమల్లా వై దుషీభూషణా. 27

శా. క్షౌణాథాశ్రయదుఃఖభాగమున భోగస్వాదుసౌఖ్యంబులన్
నానాభంగులఁ బోయెఁగా దినము లిన్నాళ్లంచు లోలోనగున్
ధ్యానాంతంబులఁ దొల్లి దాఁ బడినపాటంతంతఁ దోచుఁ బ్రబో
ధానందుండు వనసుఁడై సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

28

మ. పరితృష్టాత్పులు వాంఛ నీయ రతిలుబ్ధస్వాంతు ల్వాఁడ్రమం
బరితోషం బొనరింపఁ జాలుదురె సంపదామ మామేరుభూ
ధర మాత్మైకసమాప్తవైభవము వ్యర్థం బంచు నే నెంచెదన్
హరసేవానిరతాత్మ శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

29

శా. అక్షీణం బభయం బనల్ప మతులం బానందసంపాది యా
ర్యక్షేమంకర మప్రయత్ననులభం బద్వేషదోషం బిలన్
భిక్షాజీవిక శంభుసత్ర మది యందే జ్ఞాను లాసింతు ర
ధ్యాక్షేపసిరవిక్రమా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

30

భోగాస్థైర్యము.

మ. చ్యుతిచే వంశము రాజుచే ధనము రోగోగ్ముంబుచే భోగసం
తతి విద్యేషులచే బలంబు జరచేత న్రూపు కార్పణ్యసం
స్థితిచే మానము చాడిచే గుణము భీతిన్ జెందు నిర్భీతికం
బతులజ్ఞానమె నుమ్ము శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

31

మ. జర తాదుణ్యము దుర్జనానినృపు సస్థైర్యంబు శ్రీ నాశ హృ
త్పరితోషంబు ఘన ల్వనప్రతతిఁ గాంతావిభ్రమంబు ల్పృశాం
తిరుచి న్దుషజనంబు సద్గుణవిభూతి న్నొంపఱు జేయుఁ జె
ల్లరె సాతంకము సర్వము స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా,

32

శా. దేవుం డెద్ది తిరం బొనర్చె నతఁ డాధివ్యాధి నానావికా
రావృత్తి స్థితి మాలి ప్రాణితతి సంతంత స్జర న్నుంచు ద్వా
రావృత్తంభము లేక దుర్దశలు డాయ నేయు లక్ష్మీవిలా
సావేశంబుల కెమ్మెయిన్ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

33

మ. అలరుంబ్రాయము లభ్యువంబులు తరం గాకారము త్వైభవం
బులు ప్రాణంబులు వశ్యంబులు దినంబున్ స్వల్పము ల్కాఁపురం
బులు తుచ్ఛంబు లటంచు నెంచి యనదు బన్ బుణ్యసంకల్పమున్
దలంచున్ కర్తవ్యవిదుండు శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

34

మ. ప్రసరద్వాయుపరిష్కవాభసలిల ప్రాయంబు ప్రాణంబు మే
ఘసమాహంతరచంచలాచలము భోగ శ్రేణి తాదృశ్యలా
లసలుం దుచ్చము లంచు నెంచి యవిలోలస్వాంతుఁ డేగు న్నధై
ర్యసమాధిస్థితిసిద్ధికి న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

35

మ. యువతీభోగకథ త్తిటిత్సమము లాయుస్సీమ కల్లోలజా
లవిలోలం బెలప్రాయము ల్నిమిషకల్పంబు లనశ్రేణు ల
ధ్రువము ల్భోగము లసిరంబు లనుచున్ దూషించి తత్జ్ఞుండు బ్ర
హ్మవిచారంబునకుం జను న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

36

మ. ప్రసరచ్ఛోణితమాతృవక్షితలనిర్బంధాధివాసంబు ని
ష్టసతీసంగవియోగ చింతలును యోషామాషితం బౌజరా
వ్యసనం బింతియె కా కిసీ భవమునం దాత్మ నివచారింప స్వ
ల్పసుఖం బైన లభించునే సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

37

మ. నిరతం బాయువు భగ్నకుంభ సలిలానీకంబున శ్లేగంగా
నరుల ట్లామయము త్తనువ్యధలు సేయంగా వెస న్లోగొనన్
జర దా బెబ్బలిభంగిఁ గాచుకొని యుండంగా నయో యేల సే
యరు లోకు ల్లితయత్నము ల్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

38

మ. అమితాకారము లైనభోగములు మాయాజాలముల్ తత్ప్రసా
గమి సంసారనిమిత్తభూత మిది యాకాంక్షింప కాశాతరం
గముల నివహ్యల మైనచిత్తము సమాకర్షించి యల్లల బ్ర
హ్మమునం జేర్చుట మే లగున్ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

39

మ. పరమేష్టిప్రముఖోన్నతు త్ప్రణకణప్రాయంబు లింద్రాదిరా
జ్యరతు ల్తుచ్చము లంచు నెంచగలబ్రహ్మనంద ముజ్జంభ మై
పరమం బై పరిపూర్ణ మై యలరంగా భావించియు న్యోగి చి
త్తభోగంబులు గోరునే సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

40

కా ల మ హి మ

కా. ఇంబు ల్లల్కెడుసేనసేనపురము ల్పుధ్వీశులు న్వారియ
ర్థంబు ల్వారిసుతాప్తభృత్యబలము ల్రాజౌఘము ల్వారిభో
గంబు ల్వెంబడి మల్లమబ్బు లయి పోఁ గావింపుచుం బొల్చుకా
లంటే దైవ మవశ్యము న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

41

మ. ఒకని జేయు న నేమగా నొకని జేయుం దా ననేకాతుఁ గొం
జక మాయించు ఘటించుఁ బ్రాణివితతు ల్సారె ల్పగ త్రేయి పా
చికలు న్లోకము లెల్ల బాళియునుగాఁ జేకూర్చి కాలంబు భే
లకుఁ జొచ్చెం గితవాక్యతిం న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

42

మ. గృహకృత్యంబులచే నసంవిదితమై కీడించు నిక్కాల మ
స్వహాము న్సూర్యగతాగతక్రమవశం బై యాయు వేగు న్రుదుల్
బహుభంగు ల్సకలం బెఱింగియు జను ల్సమ్మోహకాదంబరీ
లహరి న్భ్రాంతి పహింతు రా నురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

43

మ. ఇనుఁ డేతెంచె నినుండు గ్రుంకఁ బగ లయ్యె న్నాత్రిజా మయ్యె రెం
డనుచున్ నిత్యముఁ బిష్టషేషణసమవ్యావారము లేయుచున్
జను లున్నాదులు గాక యాచెనఁటిసంసారంబులో నేమి మే
లన వర్తించెద యేమహి న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

44

మ. జనివిచ్చేదన మైనశంభుచరణాబ్జధ్యానమా లేదు స్వ
ర్గనిజద్వారక వాటపాటి యగుధర్మంబా నహి సుందరీ
స్తనసంశ్లేషకమా యభావము మహి స్తన్తిప నేలా జదుల్
జననియావనఘాతుకు ల్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

45

మ. జవరాండ్ర స్రమియింపఁ గాన రతిభాస్వచ్ఛందికారాత్రులన్
సవిశేషం బగువిద్య నైన నసీ నైన నైరుల న్గల్గి ప్రా
భవ మొప్పు న్యశ మొందఁ గానరు జను ల్పాడింటిదీపంబులీ
ల వయశ్రీ వృథ యై చన న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

46

మ. అనిశంబు న్నలిదండ్రుల న్సనుప లే రర్థం బుపార్జింప లే
రనవద్యం బగువిద్యచే నృపుల డాయ న్లేరు కాంతావిభే
లనసౌఖ్యంబులు గాంచ లేరు పలుగూళ్ళ నామలున్బోలె న
ల్పనరుల్ గాలము పుట్టు రా నురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

47

మ. తమనెద్ద ల్చిన నాత్మతుల్యహితమిత్రవ్రాత మేఁగం గ్రమ
క్రమభంగి నికతానదీతటతరువ్రాతంబుచందంబునన్
దమరు న్సన్నిహితప్రణాళు లగుచు స్వర్తించువారల్ నరుల్
ప్రమదం బేక్రియఁ గాంతుకో నురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

48

మ. శతసంవత్సర మాయు వందు నిశల న్నా మేఁగు బాలత్వవృ
ద్ధతలన్ దక్కినసాములోన నగ నుత్సన్నం బగున్ నిల్చియు

న్నతటి న్వాధివియోగదుఃఖిభయచింత ల్పెక్కు లేదీ సుఖి
బతితుచ్చం బగుమేనికి స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

49

శా. బాలుం డై శామగుం డగుం గృహణుడై భాగ్యోపసంపన్నుడో
సోలుం బాండుశిరోరుహుం డయి పశీమ్యాతాంగుడై పిన్నుటన్
గాలాగారమహాతిరస్కరిణి కేగం జాగుభూమిసున
ట లోకంబునఁ బ్రాణి దా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

50

యతిన్యపతిసంవాదము

మ. ఆతఁ డైశ్వర్యమునం బ్రసిద్ధుడు ప్రసిద్ధాచార్యుడన్ నేను రా
జతఁ డే సద్గురుభక్తిసంజనిత మేధాధ్యుండ నాతం డనా
దృతిఁ గావించిన నిస్సవ్యహుండ నగునా కే మా నటంచు న్నతిన్
యతి పాటింపఁడు భూపతి స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

51

మ. ఆతఁ డర్థేశ్వరు డాగమారపతి నే నాతండు శూరుడు వా
దితతి న్నెల్వఁగ నే ఘనుండ సతఁ డర్థిశ్లాఘ్యుడే నార్యవం
దితుడన్ న న్దొర మెచ్చుటన్న మునుపే నే మెచ్చనంచు న్నడిన్
యతి నిష్కామత భాసిలు స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

52

మ. దొర దువ్వల్యలు దాల్చువల్కలము దాల్తు నే సమానంద మి
ద్దటకుం బేద యన న్నహాశమడై పో ధన్యుం డన న్దుషి భా
సురుడే పో మఱి యే బ్రతిష్ఠుండ నటంచు న్నెచ్చఁ డర్థేశు బ్ర
హ్మరసాస్వాదపరుం డిల స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

53

శా. కట్టం జీరము లుండఁగాఁ దిన ఫలౌఘం బుండఁగా శయ్యమన్
బట్ట ధారుణి యుండఁగాఁ గొలఁతుల బానోదకం బుండఁగాఁ
గట్టా వై భవమద్యపానచలితాక్షవ్రాతు లొదురమల్
ధట్టి-ప స్పృధు లోర్తురే సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

54

శా. భిక్షాహారము లారగింపుచుఁ బ్రత్యప్తి బొంది యేచోద రే
కక్షీణం బగు మేదినిజనితశయ్యాసౌఖ్య లోచు నిశల్
సుక్షేమంబులుగా ధరింపుచు రహి న్నొంపొందుధన్యుల్ సృపా
లక్షుగ్రు న్నది మెత్తురే సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

55

మ. పలుసుద్దుల్ పలురజ్జులున్ బదరునల్పప్రజ్ఞలున్ గుబ్బచ
న్నులు గుల్కించు మెలంతలున్ సొగసుకొఁగ్రున్ గూడ నా నాటపా

టలవాండ్రున్ గొను గాక రాజులకు నిష్ఠావంతు లౌతద్ జాతే
ల లసద్దానశీర్షరా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

56

మ. భువనం బెందలు నేర్ప రెదలు ప్రగల్భు ల్పొచ్చి పో రెంద తా
ర్యవరు లెల్లి తృణీకరించిరి ధర్మ హ్యాధీశు లట్లేగ నా
రవురా యిందొకకొన్ని పల్లెలమఁ దా రధ్యక్షు లై యల్పులే
ల వృథా గర్వ మొనర్తురో సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

57

మ. ధరణీశాయుతభుక్తముక్త మగునిద్ధాత్రితలం బంతయున్
బరిపాలించినవారు నైతము తృణప్రాయుల్ తదంశాంశముల్
పరిపాలించునృపాధముల్ వాని జుగప్సాభేదము లక్కి యే
ల రహిన్ గ్రొవ్వి చరిగతురో సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

58

మ. వివిధాయోధనదారుణంబుల మిధోవిద్యేషు లై తోయపం
క్తివృతం జౌపరమాణుకూటకృతమృత్పిండంబు భోగించుతు
ద్రవిచారు ల్దార లీవు లిత్తు రని తత్స్వల్పార్థ మాశించువా
రవమప్రాణులు గారొకో సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

59

మ. భవుఁ డాత్మీయకపాల మాదల వహింపన్ మన్నవాగ్దేవతా
ధవుఁ డొక్కండె విభుండు త కొరుల కాత్మప్రాణసంరక్షణ
ప్రవణు ల్నుల్వరు మ్రొక్కినంతనె మదింపం జెలుసే వాని నే
ల విభుం డండ్రు సుధీజను ల్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

60

మనస్సంబోధనము

మ. పరచేతఃప్రియ మాచరింపఁ జనుచున్ ప్రశాంత మాఁ గాని తా
నరయ న్నర్దుల మానసంబు విమలం బై యుండ ద ట్లున్నఁ జె
చ్చెర నిష్టార్థము లన్నియు న్నలుగవా చింతామణిస్తోమవ
ల్లరి చేపడ్డవిధంబున సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

61

మ. అవు నర్థం బగుఁ గానియర్థ మది గా దామాత్రమం జిత్త మే
ల వెతన్ జెందు నతీతభావిసరణు ల్లిక్కింప కై నల్ల భో
గవితానంబు భుజిందు లేనితటి నిక్కం బూర మందు న్బుధుం
డవలం దా నిక నేమి శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

62

మ. విషయైకస్పృహమైఁ జరిగవును భవన్వీకారి గా మల్ల ము
న్నిషదాయాసనివర్తకం బయినస్వాత్మీభావముం జెందినన్

విషమకేశవిదూర మా సుఖగతి నివృత్తా త మా నాజితే
లషడాస్యప్రతిరూప శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

63

మ. నిలసజ్జహన్ను సుతాతటాభిరతిమై విశ్వేశుఁ జిత్తు ప మ
త్కలిక న్నంపద లేల కోరునానా చిత్తం బుక్కటా సుదీక
కలు ము ల్బుద్ధుదము ల్గొలుంగులు సరోఘము ల్గుణు ల్వహ్నికీ
లలు నమ్మం దగునా మహి స్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

64

మ. సృపతిభూలతికామటీగణిక యాశ్రీ గోర కాగ్య భా కా
శీపురిం జేరి విశితకంఠుఁ డగుదున్ శిష్టాత్ము లచో జనుల్
గృహ నర్పించినపాణిపాత్రహృతము ల్భిక్షాన్నముల్ దించు శీ
లపరుం డై మెలఁగం దగున్ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

65

మ. ఎదుటకా గాణలు వెన్నఁ జామరధగల్ హేవావయోరమ్య తా
సుదతు లేకైవల దాక్షిణాత్యసుకపీశు ల్లాలు కలి నిర్మయ
బె దగ న్నర్మ్యుడు కాపురింపఁ దగు లేదే యోగి యై యొక్కై
లదరిం జేరికొనం దగు స్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

66

మ. అభిరామం బగులక్ష్మి చేమటిన నే మాత్మీయమిత్రాశులకా
విభవోపేతులఁ జేసి శాత్రవరమానిస్ఫూర్తిఁ గైకొన్న నే
మి భయప్రోజ్ఞిత మై మనం గలదె భూమిన్ మర్త్యసంఘంబు దు
ర్లభ మాదేహము నిత్య మై సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

67

మ. మమకారంబు త్యజించి కామనికృతు ల్బొయించి సాసాగి
ర్నము లెల్ల న్నది కోసి యీశ్వరునిపై రాగంబు సాధించి మా
రము లొకానలు చేరి మానవుడూ వైర్యాసుఁడోనేని యే
ల మహేంద్రాదిపదంబులు స్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

68

మ. సకలాశాపలయంబుల స్సతతసంచారంబు గావించుఁ గొం
దక నై సర్గిలాలభావమున విశ్వం బెల్ల వ్యాపించుఁ దా
నొకనాఁ డేమటి యైన మర్త్యులమనం బూహింప మల్లనక
ల్పఁ దెనట్టిమహేశ్వరున్ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

69

మ. అగురేంద్రాదిపదంబు లన్నియు దరిద్రాపేక్ష్యముల్ వాచివీ
ద మనం బుండుక విద్వివేకిత ననాత్మ వైదుషీభూషణా

శమయం బై యలరారుబ్రహ్మము రిహి నర్జింప సర్వార్థముల్
సమకారు స్సలభంబు లై సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

70

నిత్యాచిత్యవస్తువిచారము

మ. అమరావాసపటివిహారఫల మా యాగాలి యంచు న్భురా
ణము లంచున్ స్ఫుటు లంచు నేద మనుచున్ శాస్త్రం బటంచున్ నరుల్
భ్రమచే గోమటిబేళున్వగల కేలా చొత్తుకో యాత్త బ్ర
హ్మమునం జేర్పంగ లేక శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

71

శా. కాలాంతాగ్ని సువర్ణశైలము పడంగా చారిరాసు ల్పెడం
గా లోకాశ్రయ మైనధారుణి ననంగా గుంజచేంద్రశ్రవో
లోలం బాతను వెంతమాత్రము నరు ల్లోహింధు లై దీచి కే
లా లోభింతు రెటింగియు సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

72

శా. వ్యామోహంబు వహించి వీను బధిరం బై నోరు లాలాయుతం
బై మే నానత మై రదాళి పతితం బై దృష్టి యుత్సాదితం
బై మానస్థితి భ్రష్ట మై నరులు సం గై యున్న గైకోరు పెం
డ్లాము నిబ్బడ్లు సైతమున్ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

73

మ. జరఁ బ్రాపించి కరంబు పాశుశిరోజశ్శ్రుఁ డై యున్నయ
న్నరు నుత్తి పగవాసిఖండ చగునాడాలోదపానంబువై
ఖరి దాదవ్వల రోసి పాముదు రిలన్ గింజాక్షు లుద్వేల్లబ
ల్లరగండాదిమహాంకి శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

74

మ. జర ప్రాప్తింపకమున్నె యక్షిబల ముత్సన్నంబు వాఁ గాతము
న్నె రుజల్ ముంపకమున్నె యాత్తహిత మన్వేషింప కజ్జుండు మం
దిరదాహం బగునట్లు శాంతినిధి కంటే కూపముం ద్రవ్వనా
లరియ పై నగుబాటగు సురభి ల్లా వైదుషీభూషణా.

75

మ. ఇతిహాసాగమకావ్యము ల్చదువఁ బ్రొద్దేదీ మల లేర్చి యా
దృతిమై యోగతపఃక్రియ ల్సలుపఁ బ్రొద్దేదీ యతిప్రశయా
న్వితుఁ డై దాతృజనంబులం గొలువఁ బ్రొద్దేదీ కటా యాయు ప
ల్పితం బై ననుప్రాణికిన్ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

76

మ. దొర లత్యంతమదాంధమల్ చపలచిత్తుల్ సౌఖ్యవాంఛ ల్నుదు
ర్భరము లేహవిఘాతి యైనజర దుర్వారంబు కాలుండు ము
ష్కరుఁ డొం డెద్దియు లేదు మేలు నిమలజ్ఞానంబుకన్నన్ నిజం
బరయం బండితకోటికి న్సురభిమల్లా వై దుషీభూషణా.

77

మ. ధనహీనుఁ డయి మిత్రభృత్యరహితత్వం బొంది యర్థార్థి వ
చ్చిన నీయం దగఁ దప్పి దైన్యదశల నేవృద్ధవేళ న్సుప
గ్యనదీతోయపనిత్రమంజయుత మాప్రాలేయ శైలంబు మె
ల్లనఁ జేగం దగు జ్ఞానికి న్సురభిమల్లా వై దుషీభూషణా.

78

మ. హితసాంగత్యము లిందుకాంతిసుఖముల్ శృంగారకావ్యంబు లి
ష్టతమావత్తొములు నివలాసవనము ల్సర్వంబు నత్యంతర
మ్యతరం బయ్యు ననిత్యతామతి జరింపం దద్దయుం దా నర
మ్యతరం బై కలిపించు నా సురభిమల్లా వై దుషీభూషణా.

79

మ. ఘనహర్ష్యంబులు కామినీలలితము ల్లానాదికంబు ల్లనం
బునకు న్నైవక కాదు తజ్జ్ఞు లనయంబు న్గిటపక్షానిల
ప్రసటద్దీపశి కాచయంబు లనుచు న్భావించి సుమ్మి గిరుల్
వసము లేరుదు రర్థిలి న్సురభిమల్లా వై దుషీభూషణా.

80

శి వార్చనము

శా. ఏనాడైనను వేజగాన నయనన్ దృగ్గక్కుఁ డైనన్ శ్రుతుం
డైన గాఁడు తథావిధుండు విషయోద్యమ్యుఁజగీనూథను
ర్నానక్షీణమనఃకరీన్ నిరుప కారా మెవ్వఁడో సంయమా
లానం బయ్యెడు ధారుణ న్సురభిమల్లా వై దుషీభూషణా.

81

మ. శమనఁపాదిని యైనవిద్య దొరకు న్నదోష్టి గల్గు న్ననో
దమనం బబ్బు నదైన్యవృత్తియును లబ్ధం బౌ నసంగప్రచా
ర మొగిం జేమఱు నొక్కపుణ్యఫలసంప్రాప్తిన్ విరూపింప శ
క్యము గా దెద్దియు జ్ఞానికి న్సురభిమల్లా వై దుషీభూషణా.

82

మ. సుగుణశ్రేణు లనస్యగోచరము లేదు ప్రతీక్షింప నిం
పగుతామయ్య మతిక్రమింపఁ దలఁపుల్ వ్యర్థంబు లై పోవకు
గ్రగతి గాలుండు చేర రా ననులకు న్నోకశత్రుండె ని
క్కగు నంచున్ జెలియఁ దగు న్సురభిమల్లా వై దుషీభూషణా.

83

మ. సకలసావరజంగమైకవిభుఁ డౌశంభుండు సర్వాంతరా
త్సమఁ డౌపిష్ఠుఁడు వస్తుతత్త్వము దలంపగా నభిన్నస్వరూ
పమ లయ్యున్ మది నాగుభక్తి పరమబ్రహ్మంబు భగ్గుండె యం
చకలంకస్థితి భాసిలు స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

84

మ. కనదిందుద్యుతిపాడురంగు లగుగంగా కతక్షోణులన్
ఘనసంతోషభవాశ్రు లై శివశివా కాశీపతి యంచు ను
త్కనినాదంబుల బిగ్గరం బలుపచున్ గాందారమాందారవే
ళను ధన్యు ల్విహారింతు రౌ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

85

మ. తుద ముప్పొంగద యంచుఁ గాచురవుమద్దు లోసి సన్న్యస్తసం
పదు లై సాత్త్వికు లై వనస్థులు సంప్రాపించి సంపూర్ణకా
రదచంద్రాతప రౌమహానిశల శర్వశ్రీపదాంభోజమున్
మదిఁ జింతింతురు పండితు ల్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

86

కా. కాకిం జేరి త్రివేణిచెంగటఁ గట్టికావీనమాత్రాంశుమం
డై శీర్షంబునఁ గేలు మోడ్చుకొని శర్వా శంకరా శైలశా
ధీశా యంచు వచింపుచుం గడవుఁ బ్రీతి న్వాసరంబు ల్లునుం
డౌశిష్టప్రవరుండు శ్రీసులబిమల్లా వైదుషీభూషణా

87

కా. గంగాతోయముల స్సపుష్పజలసంఘాతంబున నివ్వశ్యభ
ర్తం గామాంతకుఁ బూజచేసి పీదప న్ధ్యానంబు గావింపుచున్
తుంగగ్రావలిషణు లై యలరుధన్యుల్ దైన్యసంతాపముల్
భంగం బంద సుఖింతు రౌ సుగభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

88

మ. అనవద్యుండును బాణిపాత్రహృతబిక్షాహారుఁడు నిస్సన్మహుఁ
డును శాంతుండు దిగంబరుండు నయి ధన్యుం డొంటి యై భూతలం
బున వర్తింపుచు శంకరుం దలఁచుచున్ ముక్తాత్ముఁడై కర్మిజా
లనిరాసం బిడుఁ జాల్కన స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

89

మ. ఒకచో నిల్వక పాణిపాత్రహృతనిత్యోదాత్తబిక్షాముఁడై
సకలంబు న్నదిలోఁ దృణోపమముగాఁ జర్చింపుచు న్యోగిభా
వమఁడై కాంచనఖండిబోధసుఖిజీవన్ముక్తి చంద్రార్ధచు
డకృపఁ గాని జనింప దౌ సుగభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

90

అవధూతచర్య

మ. అనిశస్వైరవిహారుఁ డై సతతభిక్షాహారుఁ డై శూన్యకా
ననదేశైకశయాశుఁ డై శిథిలకంఠాజీర్ణ కాపీనుఁ డై
ఘనయోగసింధుఁ డై ప్రశాంతుఁ డయి వేడ్క న్బర్హవిజ్ఞాని కే
ల నగారిప్రముఖోన్నతు ల్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

91

మ. అలఘుజ్ఞానసమగ్రుఁ డౌవిబుధుఁ డాహ పద్మగర్భాండమం
డలమాత్రంబున కేల యాసపడు నానాశైలసంవాస మా
జలధిత్రేషము చేప గంతు లిడినన్ సంతోభముం జెందునే
లలనానూతనమన్నధా నురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

92

మ. సపరిన్యూతపలాసపాత్రమున భైక్షం బెత్తి తద్దాసభ
క్తిపరుం డౌనవధూతశేఖరుఁడు లక్ష్మీ తల్లి ముంజేని
కృప వే తొక్కడ నిల్చు నిస్సృహుల మానే ముల్ల మే ముల్ల మా
చపరాగసితి భాసిలు న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

93

మ. నవతల్పు బిల దివ్వె చంద్రుఁడు వితానం బాకనం బంచితం
బవ్రవింజామర మందవాత ముపబర్హం బాత్మహస్తంబు నై
నునిరక్తిం బ్రియభామఁ గూడుకొనె రాజుం బోలి సమ్భతితో
నవధూతేంద్రుఁడు భాసిలు న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

94

శ. హానాదాననిరక్తమార్గనిరతుం డై గ్రామరథ్యాచల
న్నానాచీరనులబ్ధకంఠఁ డయి శాంతస్వాంతుఁ డై భిక్షుఁ డై
మానాహంకృతిశూన్యుఁ డై జనపతిం బ్రాపింప కాత్మేచ్ఛి హా
ధానందుం డిలఁ గ్రుమ్మరు న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

95

మ. జడుఁడో భిక్షుఁడో విప్రుఁడో వృషలుఁడో జ్ఞానాధ్యుఁడో సిద్ధుఁడో
కడవాఁడో యనుచున్ జను ల్పొరిబోరిన్ గన్గొందు భాషింపఁగా
నుడువం డల్గుడు సంతసం బిడఁడు తన్నుం గానియ ట్లర్హి న
ల్గడ యోగేంద్రుఁడు మ్రమ్మరు న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

96

మ. సతతంబు న్నుచిగా నయత్నత నహింసాసాధ్య మాఘాసవా
యుతతి స్నేసి మహీశయాశు వగువేణోరంగమ శ్రేణియా
కృతి యోగేంద్రుఁడు చాల్చు నవ్వడువు ధాత్రి న్నర్వధర్మోత్తమం
బతులాచారధురంధరా నురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

97

మ. మలరాపై జడలేటియొడ్డుశిలలం బద్నాసనాసీను లై
 తలఁ పా లేళ్ళరుఁ జేర్చి యోగమయనిద్ర న్భాసీలంగా మృగం
 బులు మై రాచుకొన న్దపన్వలదినంబు ల్నదినంబు ల్నుమి
 లలితజ్ఞానఘరంధరా నురభిమల్లా వైచుషీభూషణా.

98

మ. అమలం బౌకరపాత్ర లోర మగుభిక్షాహార మస్వల్ప మై
 నమహీతల్ప మఖిండదిక్పటము నానందంబు సేయంగ సం
 గమహదైన్యవిముక్తు లై మనుషును ల్కర్తృఘనిరూలనో
 ద్యము లై పొల్తురు నుమ్మ శ్రీనురభిమల్లా వైచుషీభూషణా.

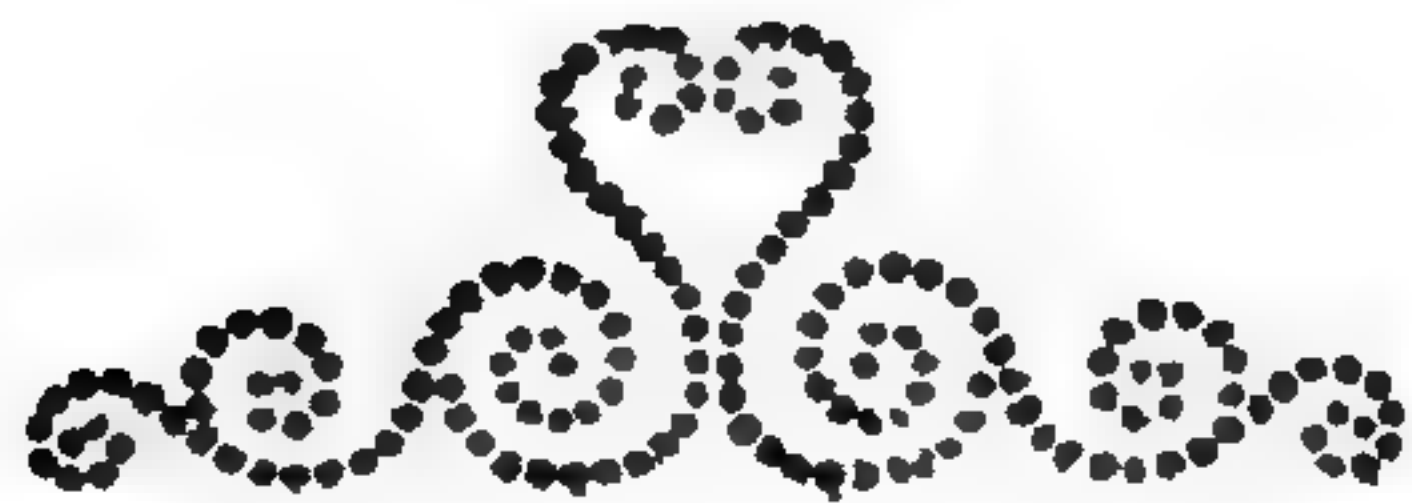
99

కా. అంబా మేదిని మిత్ర లేజ సహజా యభింబ తండ్రీ సదా
 గంబా యాప్త జలంబ యుష్మదనుషంగప్రాప్తసత్పుణ్యాని
 షం బెంపొందితి మీకు మ్రొక్కెద ననుజ్ఞాతుండనా యంచు బ్ర
 హ్మంబుకా గాంచు మనీషి శ్రీనురభిమల్లా వైచుషీభూషణా.

100

వై రాగ్యశతకము సమాప్తము.

మల్లభూపాలీయము సంపూర్ణము.

శ్రీధరాయ నమః.

పుష్పగిరి తిమ్మకవికృత

నీతిశతకము

ఉ. శీలసమానభానుశిఖిశీతమయాఖరుచు ల్గమించి ని
క్కలపదాచ్యుపాధులను గాంచక యతము లేక జ్ఞానమా
త్రాలఘుతాద్వితీయపరమాకృతి స్వానుభవైకగమ్య మై
చాల వెలుంగుశాంతమయశాశ్వతతేజముఁ గూర్చి మ్రొక్కెదన్.

మూర్ఖపద్ధతి

ఉ. బోధలు మత్సరోచ్చలితబుద్ధుల నూఁతొనబో రహంక్రియా
బదులు గావునన్ బ్రభులు బాళిమెయి నివసలే రభ ధవు
న్నదతి నున్నిఁ దక్కినయపండితు లొల్ల రనద్విశేష
న్నదనుభాషితంబు లివి నాతనువందె యణంగుఁ గా కింకన్.

1

ఉ. అజ్ఞాదు సజ్జనోత్త లెటు లైన విను న్సులభంబుగా విశే
షజ్ఞాదు దెల్పినంత సరససితి నూఁతొను జ్ఞానలేశదు
ష్పంజ్జల దుర్విదగ్గుఁ డగుపామరుఁ డేగటఁ దెల్పబోయిన
నాష్పంజ్జతఁ జెందఁ డజ్ఞాడని బ్రహ్మయు రంజిలఁజేయ నోవున్.

2

చ. మకరముతోట నున్న పెనుమానిక మైన హరింపవచ్చు దు
శ్శకచలదూర్తిఘోష మగుసాగర మైనఁ దరింపవచ్చు తు
త్పంపపితభోగి నైనఁ బువుదండవలె న్నలఁ దాల్పవచ్చుఁ బా
యక ప్రతికూలమూర్ఖ హృదయం బది త్రిప్పగరా దొకప్పుడున్.

3

చ. ఇనుకఁ బ్రయత్నత నిడిచి హెచ్చుఁ దలముఁ గ్రాంచవచ్చుఁ బె
ల్లెనఁగెడుడప్పి న్రుక్కి మృగతృష్ణజలంబులు గ్రోలవచ్చు నల్
దెసలఁ జరించి యొక్కవుడు దే దొరకున్ శశపుర్విషాణము
నొసఁగదు దుర్వివేకి యగుమూర్ఖునిచి త్తము ద్రిప్ప నేరికిన్.

4

ఉ. బాలికుచిత్త మేజనుఁడు బల్లి నుధోత్తులఁ ద్రిప్పఁ బూను వాఁ
డీలవడాదిఁ దీవు ఘటియింపగఁ బూనును దేనొట్టుచే

బాలమృణాలతంతువునఁ బన్నగరాజముఁ గట్టబోవు వ
జ్రాలకు బెజ్జముల్ నునుపఁజాలు శీఘ్రసుమాంతసంహతిన్.

5

చ. పరమహితంబుగాఁ దగుపాపముగా ననిశం బధీన మై
పరఁగెడునట్లు లజ్జతకు బల్బగుకప్పడ మొప్పు జేసి ము
స్సరసిజగర్భుఁ డెట్లనిన సర్వ మెఱింగినవారిరచ్చలం
దెఱుఁగనివారి కౌభరణ మెంచ విశేషపుమానమే కదా.

6

చ. ఎపు డొకయింత గంటి నని యేనుఁగుఁగీతి మదించి యుంటిన్
యపుడె సమస్త విత్ప్రభుఁడ నైతి నటంచు మది నె నామనం
దెపు డొకయింతుకించుక బుధేంద్రులచెంత నెఱింగిఁకొంటిన్
యపుడె విమూర్త తాత్తదురహంకృతి వీడె జ్వరంబుకై వడిన్.

7

చ. తొరఁగెడుజొల్లున న్నడిసి దుష్టపుఁగంపునఁ జేరరాక లోఁ
బురువులు గాఱ సంజాడును బోడిమి లేనినరాస్సి జొమ్మచు
న్గొటికడుమక్క పార్శ్వమునకు న్జనుదెంచినయింద్రుఁ గాంచిన
నొరయదు శంక ట్టులకులు పొందినతమ్మవ లెక్క నేతుకే.

8

చ. నురపురినుండి శంకరునిజాటము జాటము వాసి గట్టు గ
ట్టురువడి వీడి భూమి భువినుండియు వారిధి వార్ధి నిల్వ క
న్యూరగులలోకము నొరసియు న్నెఱసె న్నటి గంగ గావునన్
పటకులు స్థానము ల్విడిచి నూలుముఖంబుల గాసిఁ జెందరే.

9

... ..

10

విద్యత్పద్ధతి

చ. నురుచి శాస్త్రపాఠపరిశుద్ధవచస్కులు శిష్టదేయను
స్థిరనిగమాగము ల్గఱుఁ బ్రసిద్ధులు నాఘను లేనృపాలుచేఁ
బొరసిరొ లేమి యక్కొదవ భూపతిదే ఘను లైనవారిలే
మరసి పక్షిమందు వెల యల్పము నేసిన రత్నమల్పమే.

11

చ. కనబడ దెవ్వ కేబలిమిఁ గైకొనివచ్చిన నిచ్చలుకొ నుఖం
దెనయఁగ, జేయు నరులకు నిచ్చిన హెచ్చ యుగాంతవేళలం
దును జెడ దట్టివిద్య యనుమాత్న వనంబు గడించికొన్నవా
రిని సవరింప నేరనిమభృతులతోడ విరోధ మేటికికా.

12

చ. అధిగతవేదశాస్త్రసగమారులఁ బండితు లైనవారి న
వధిప ! నిరాకరింపవల దల్పత్యజోపమ నిదులక్ష్మి య

య్యధికుల నడ్డగింపఁగలదా మదవాన్యసితోరుగఁడభా
వ్కథరనిభేభరాజములకుఁ బిసతఁతు వ డేమి యడమో.

13

చ. అలకమోసనుండు మది నల్కవహించిన సేరి యుచ్చపై
లలితసరోజనీవసవిలాసనివాసము మాన్పుఁ గాకఁ దా
బలియుండ నందు దానిదగుపాలును నీరును నేర్పరించునే
ర్వులఁ గలనుప్రసిద్ధయశము స్థ రియిండుటకు న్నగురుండే.

14

చ. జలకము గంధమున్ గునుమచాళుకోజములున్ భుజంగదం
బులు శశిగౌరహారముఖభూషలు మర్త్య నలకరింప లే
వలర నలంకరించు విమలాంచితసంస్కృతవాణి యొక్కటే
పాలుపలు సొమ్ము లెల్లఁ జెడిపోవకు వా క్కుచుభూషణా బిలన్.

15

చ. నరులకు దాచిపెట్టినధనంబును జక్కనిరూపు శ్రీయశ
స్కరియును భోగభాగ్యసుఖకారణియున్ గురుకోటికి నహా
గురువు విదేశబంధువును గూర్చినదైవము రాజవశ్యమున్
వోవు నువిద్యయే ధర నవిద్యుండే పో పశు వర మిటిదే.

16

చ. త్నమ మది నున్న నేల కవచం బరి యేటికి క్రోధ మున్న దా
య మలయ నేల చిచ్చు పరహాషధ మేల నుచ్చుత్తు గల్గి మూ
ర్ఖమనుజుఁ డున్న నేల ఫణి ద్రవ్య మ దేల సునివ్య యున్న సి
గ్గమరిన సొమ్ము లేల కవితాధ్యత గల్గిన రాజ్య మేటికిన్.

17

చ. పరిజనకోటిపై గరుణ బంధులపై మొగమోట మల్పులఁ
దరతియుఁ బ్రీతి సాధుజనులం దిలఁతొనియెడ న్నయంబు తె
పరులపయిన్ బుధాళియెడ నానవమున్ గురులకు నోర్పు పే
త్తరులెడ భూర్తతం దెలుపు నన్యులయందె తిగు న్నాద్యమున్.

18

చ. మతిఁ గలజాడ్యము ల్పెరిచు మాటల సత్యము కూర్చు కూడ ము
న్నతి నెనయిందుఁ బాపములు నాశ మొనర్చు మనంబున న్నబ్ధి
న్నత గదియించు దిష్కుల భువంబుగఁ గిర్తులు నించు సాధుసం
గతి యింక నేవిశేషములు గల్గఁగఁ జేరును మర్త్యకోటికిన్.

19

చ. చతురమతిప్రసిద్ధియు వచనపరిశుద్ధి ప్రబంధవర్ణన
సితికలనాసమ్మది రససిద్ధియుఁ గాంచి యాజ్య పుణ్యభా
గతులితకీర్తిజేహధరు లై సుకవిశ్వరు లెన్నెడ నదా
న్పుతిజనితోగ్రభీతులు వసొంపక యిప్పుడు పున్నవా రిలన్.

20

శౌర్యపద్యతి

- ఉ. ఆకట స్రుక్కిన న్నుదిమి నంగము చిక్కిన గప్టదురళ
 లోకినఁ గాంతి దక్కిన ననువ్రజము న్జనుచున్న డస్సిన
 స్విక మజేభపంఃపదవీశితస్పృహఁ జెందుసింగ మ
 ట్టాకట వాడువు ల్గెసవునా యభిమాని మృగేంద్రుఁ డెయ్యెడన్. 21
- ఉ. స్నాయువసాచు లల్పములు నంజుడు లే దది పంకదూష్య మా
 హేయపుటసిఁ గుక్క భుజియి-వుదు రంజిలు దాన క్షుత్తుమం
 బాయును ప్రాప్తజాబుకము మారి మృగేంద్రము చించు నేనుగున్
 డాయును రెల్లవారు కను దస్సియు శక్తికొలందికోరికన్. 22
- చ. బలువిడి తోకఁ ద్రిప్పి పతిపాదము లూనుచుఁ గ్రింద వ్రాలుచు
 న్వలికిల నేలపై బడుచు వేమలు నో రుదరంబె చూపుచు
 న్బెలుపరు మక్క కొక్కకడిఁ బెట్టరు ధీగతఁ జూచుచున్ మదా
 వళము భుజించుఁ జాటుశతవామ్మలఁ బెన్గఁబు లిమ్ములన్. 23
- చ. ఎడతెగ కిట్లు సంసరణ మెల్లపుడున్ బరివర్తిలంగ నే
 యెడ మృతిఁబొంది యెవ్వఁ నుదయింపఁడు పుట్టుక కేమి యెవ్వఁ డీ
 పుడమి జనింపఁ దత్కులము భూరిసమున్నతిఁ జెందు వానిచే
 యొడలును జన్మము న్బరువు లొక్కొకచోఁ బదికొట్టు పుట్టవే. 24
- చ. మాసరవాసనైకపసుమ స్తబకౌక్యతి రెండువృత్తుల
 న్భాసిలు మానశాలి యగుప్రాజ్ఞుఁ డ దెల్లనఁగాఁ బురంబు దాఁ
 నేసినస్వలోకములుఁ జెల్వు నొదలఁ దాల్చు నుండు న
 య్యాసలు వాసిన న్నపసి యై పసనీపల నుండు నెమ్మదిన్. 25
- చ. అలగురుభార్గవప్రభృతు లైమగురు న్గురు వొంద వారిపై
 నలుగక శీర్ష మాత్రయుతుఁ డయ్యును జూడు విశేషవిక్ర మే
 చ్చలు గలరాహుదైత్యపతి చంద్రదినేంద్రులఁ బట్టు నిర్దుర
 నలమునఁ బర్వవేళల యశంబున కింతె మహద్విరోధమున్. 26
- చి. ఘనుఁ డహిభర్త భోగఫలకంబునఁ దాల్చు జగంబు లెల్ల నా
 యన నలకూర్మరాజు చరమాంగమున స్ఫురియించు నాగుణా
 ఘ్నుని ధరియించు భోజినుణి యూనుఁ దదంగభరం బనాదృతి
 స్వనధి యహా యాశ్వులయునాచిత్రము లో విచిత్రమున్. 27

ఉ. ఆకడఁ దండ్రడి కేళవశుఁ డై కృశియింపఁగఁ గాంచుచున్న మై
నాటనట న్బయోధిభువనంబులఁ గూలుట నర్హమా సడిం
జేకొనుకంటెఁ దృప్తమర శేఖరభూరిశిఖిస్ఫులింగకీ
లాకరభీకరోరుమలిశాహతిఁ జచ్చినఁ గీర్తి గల్గదే.

28

చ. కరముఁ బ్రకాశ మొందు రవికా. త మఁతఁ మఁ ముఁ జూచితే
యెఱుఱుకొను కొప మొకయి. చుక భామఁడు పాద మూచెనె
గొంకటిఁ జెరిగినట్లు లధికత్వర మండ్రకుఁ గాడెనేను
బొరసినపూయపు పరులు పూని యొచ్చున జ్ఞానోర్మున.

29

ఉ. సింగముగన్నయక్కొదమ చిన్నది యయ్యుఁ పభంగివాసనా
సంగతభృంగ వానరురసంఘమలీమఁగ డరంగమా
తంగవిభంగభంగులకు వాఁడు బలాఘ్యులమన్ స్వభావ మీ
యఁగు తయోవిశేషము పరాక్రమసంపదమన్ బ్రధానమే.

30

అ ర్థ ప ద్ధ తి

చ. పలము రసాతలస్థలిని గూలిచ మఁచిగుణం బధోగతం
బొలసిన శీల మద్రితటఘామిని జాటి నిదగ్ధ మైచ ద్వి
ట్కులహగశౌగ్యమఁదుఁ బిదగుల పకినన్ గడు మేల్ ధనంబై కా
వలె నని లేచిచోఁ దృణలవంబులుగా గుణకోటు లిన్నియున్.

31

ఉ. వాఁడె మలీనుఁ డుత్తముఁడు వాఁడె వసజ్జుఁడు వాఁడె యాశ్వుఁడు
వాఁడె బహుశ్రుతుఁడు మఱి వాఁడె గుణాశ్వుఁడు వాఁడె వక్తయున్
వాఁడె సురూపి యగుచు ధనవాసుని నందఱు నెఱుఁగు రేతయు
బోడిమి గాన సర్వగుణమున్ గనకౌశల్యభూతము ల్గదా.

32

చ. మనఃకులయోచనన్ స్పృహతి కూటమిచే యతి లాలనన్ సుశు
డమహితవిద్య విప్రఁ డసవాత్సహచే గుల మల్కుచే ముఖి
లము త్రప హేలచే గృషి యలక్ష్మతఁ జెల్లి ప్రవాసవృత్తి వి
న్యా మరతి మర్ణయాప్తి సిరి యుగము లీవిఁ బ్రమాదతన్ జెడున్.

33

చ. అనుపమదానభోగవిలయంబు లన న్నగు మూఁడుమార్గముల్
దనరు ధనంబునం దది యుదాహరణన్ మనుజుఁ డెఱింగి దా
నకుభవి గావలెన్ బుధుల కరుల కీవరె లేక మూలము
టని పురుఁగాఁడు వాప నది దక్కగు మూఁడువ్రోవఁ కెళునున్.

34

ఉ. శాణవిలీధరత్న మరీసందలితాంగజయాఘ్యుడున్ మద
క్షీణగజంబు నిర్బలవిశీతల సై కతశారదాపగా
శ్రేణి కళావశిష్టశశి చెల్వించే రతి జిమ్మబాల వి
శ్రాణనలీల బేదగిలురాజులు మింతురు కాగ్య మొందియున్.

35

ఉ. చేరెడుగంజికోస మొరుచెగటి కేగుచు డస్సి యున్నవా
డే రమఁ జెంది వెస్క జగ మెల్లఁ దృణంబుగ నెంచు నరముల్
మీటినయందునన్ దుదను లేక యణగినయందున స్మరున్
జేరును బెక్కివస్థలు గృశించుట మించుట దాననే కదా.

36

ఉ. తడవ నిబద్ధి యొక్కపుడు దబ్బి యొక్కడ నిష్ఠూక్తు లా
క్కడఁ బ్రయవాద మొక్కపుడు హింస యొక్కపు దయాళుభావ మొ
క్కడ ధనకాంక్ష యొక్కపుడు నిచ్చుట లొక్కడ వెచ్చ మొక్కడన్
గడన యొక్కపుగా గణికి కై వడి నొప్పచితి నై కితన్.

37

చ. ఇల యనుధేనువు నిబ్బదుక నిచ్చ జనించినయేని రాజ నీ
వెలమిని దూడఁ బెంచినటు లెప్పుడు లోకముఁ బ్రోవవయ్య నీ
వలన జనంబు లెస్స యయి పరిలుచుండినఁ గల్పవల్లి యుం
బలె సకలేస్పితార్థఫలవర్గము లీధరి యీనకుండునే.

38

ఉ. భూరితరాజ కీర్తియును భూసురక్షయుఁ బాత్రదాత యై
మీటుట భోగ మొందుటయు మిత్రులఁ బ్రోచుట నాఁగ నొప్పునీ
యాటుగుణంబు లేనపులయందు రహింపవొ వారి నూరకే
యాటడిఁ గొల్వ నేల గలదా ఫల మాశ్రితకోటి కంతయున్.

39

చ. వనజభవుండు ము న్నొసట వ్రాసిన దెంతయొ యంత కొంచెమో
ఘనమొ సురాద్రి నున్న మరుఘట్టముఁ జేరిన వచ్చు పెరుచ్చు రా
దనఘ వృథావ్యధ లనకు మాఘ్యులచెంత ధరించు ధైర్య మా
నిన ఘటి కెచ్చునే జలము నీరధి ముంచిన నూత ముంచినన్.

40

దుర్జన పద్ధతి

ఉ. కౌగిల మింత నీ కౌకిల గానినెఁ గిస్క వహించు తాత్త్వని
ష్కారుణీకత్వ మొందు తొరుకొంత దలంచుట లన్యవిత్తము
లొరుట బాధలు న్నుజుచు న్నను మేలు సహింప మాడుటల్
గ్రూణిచాడు లొనరులటన్ పృచ్ఛ గాను స్వభావసిద్ధముల్.

41

చ. లలితకళావిలాససమలంకృతుఁ డైనను దుర్జనుండు చెం

తల వసియింపఁగా దగఁ డనరుండు వారిఁ ద్యజింపనే తగున్

గలితనవారుణారుణధగద్ధగితోరుఫణామణిప్రభౌ

గల వని చెంత నున్న భయకంప మొనర్చుదె సర్ప మేరికిన్.

42

చ. త్రప జడవృత్తి సద్వృత్తము దంభము శుదతమైదుబంటు ని

ష్కృపుండు గురుండ బుద్ధి ప్రయత్నములు వల్కుట దెస్యవృత్తి తే

జపుబస గర్వ మా సిరుఁ డశక్తుండు వక్త బహుప్రజల్పుఁ డం

చెపుడును నింద సేయు ఖిలుఁ డేనుగుణం బిడ వాఁడు మెచ్చుకో.

48

చ. అవగుణ మేల లోభ మెనయన్ గొల నేటికి గొండె మున్న స

త్యవచన మున్న నేల తప మాత్మశుచిం గనఁ దీర్చి మేల మే

లపునుజనత్వ మేల సుగుణాళిమహత్త్వమె చాలు సొమ్ము లే

ల విభవ మేల విద్య ప్రబలకొ నడిఁ జెందిన మృత్యు వేటికిన్.

44

చ. పగలిటఁ గాంతి లేనిశశి పాయము దీటినభామ పద్మిని

దగులమి రి త్త యాకొలన నక్షరరూపవదాస్యముకొ ధనా

శ గలప్రభుండు లేమి ననిశంబుఁ గృశించుబుధుండు భర్తయో

లగమున నుండునూచకుఁ డిలన్ విడఁగూడని సప్తశల్కముల్.

45

ఉ. ఆతతచండకోపదహనాక్షయరూక్షకటాక్షు లెనధా

త్రీతల నేతలందుఁ గలదే తనవారుచు ప్రీతి తప్పినన్

ఘాతయ నేయఁజూతు గధికత్వర మండెడువహ్ని వ్రేల్చుచో

హోత నటంచు నంటుకొన నోరిచి శీతలవృత్తిఁ జూపునే.

46

ఉ. ఊరక యున్న మూఁగ వచనోద్ధతిఁ జూపిన గొంటు చేరువన్

జేరిన దంట దవ్వుల వసించినచో నసమరుఁ డోగుత్తో

నోరిచికొన్న భీరుండు దురుష్టులు నైచిన జాలిహీనుఁ డం

చాటడిఁ బెట్టు రాజు వశమా నృపసేన యగమ్య మేరికిన్.

47

చ. సకలబలావళిన్ బ్రియ మెసంగఁ బ్రకౌశ మొనర్చి హెచ్చి పా

డికిఁ జొగలేక తామును ఘటించినదుష్టతమాధమక్రియా

ప్రకరము లన్నియున్ మఱచి భాగ్యముచే సిరిఁ జెంది సర్వమా

షకుఁ డగుదుష్టదృష్టిఁ బడి సౌఖ్యము లెవ్వరు గగను రిమ్మకొన్.

48

ఉ. హెచ్చిలుఁ దొల్లఁ బిమ్మట త్తయించును శేపటిపూటనడ నా

గుచ్చితుచెల్లి దొల్లఁ గడుగొంచెమ యె హటి మీద హెచ్చుచున్

వచ్చు వివేకిమచ్చిక ధ్రువంబుగ మాపటిపూటనడ నా

నిచ్చలు నిత్తెటం గెటిగి నెయ్యము సేయదగు నివేకితోన్.

49

ఉ. నీరముఁ బూరి సంతసము నిచ్చలు జీవన మై పొసంగ నె
వ్వారికిఁ గీడు నేయక ప్రవర్తిలు మీనమృగాద్యులందు ని
ష్కారణవైర మూనెదరు కష్టము దాశకిరాతనూచకల్
వారిజగర్భకటడయొ వారిదయారహితస్వభావమో.

50

సుజనపదతి

చ. పరగుణీతిఁ బ్రీతి గురుపట్ల వినీతి బుధాప్తివాంఛయున్
దటచుగ విద్య నాస్థయు సభర్హిణిపై రతి లోకనిండలన్
వెఱుపు శివార్చభక్తి మతి నిగ్రహశక్తియు దుష్టసంగమం
దరతియుఁ గూర్చి యొప్పెడమహాత్ములగూర్చి నమస్కరించెదన్.

51

ఉ. ఆపదలందు ధైర్యము మహాభ్యుదయంబున నోర్పుఁ బ్రాథవా
చాపటిమగబు రచ్చలను సంగరంగమున న్బరాక్రమా
టోపము కీర్తి నిచ్చయుఁ గడున్ వ్యసనంబు శ్రుతిన్ దలిర్ప బ్ర
జ్ఞాపరు లొప్పుచుందు రివి సాజము లై తమయందుఁ బొందగన్.

52

చ. కరమున శ్లాఘ్యదాన మెసగన్ దల శ్రీగురుపాదపందనం
బొరయ ముఖింబు సత్వరమఁ బూన జయాస్పదవృత్తి బాహులన్
మెఱయ మహాచ్ఛవృత్తి మది మించు శ్రుతంబు శ్రుతిద్వయిన్ దగన్
సీరులు వినా విభూషలుగఁ జేయుదు యీగుణముల్ మహామహుల్.

53

చ. ఒకరిధనంబుఁ గోర కన్యతోష్టులు వల్కక వధ్యు నైనఁ జం
పక తగువేళ నీని కలమాత్రము మానక నన్యుఁ గూర్చి ప
ల్కక గురుభక్తి వీడ కతికాంక్షల కూడిక భూతమైతిఁ బా
యక నగుఁ దున్న మంచితెరు నుచు శ్రుతుల్ స్మృతు లెంచు నెప్పుడున్.

54

ఉ. సంపదఁ గన్నవేళ గుణశాలులచిత్తము గ్రూరవృత్తి వ
ర్తింపక నూత్నపల్లవశీషసుమోత్పలకోమలసి తిన్
సొంపు వహించు నాపదలు సోకినవేళ విశాలశైలని
ష్కంపతటసలస్ఫురదఖండశిలాకృతిఁ గర్కశంబుగన్.

55

చ. నయగతిఁ బ్రీతి ప్రాణములు నాశిలినన్ మలినత్వ మింకలే
మియు ఖిలు లన్నఁ జేరమియు మిత్రుల నొచ్చయు వేడఁబోనియు
న్కియు వెతలందుఁ దాల్చియు మనషులజాడ మెలంగుటల్ బుధా
శయములు కత్తిమీఁదిపెనుసాము లి వెవ్వరిచేత నేర్చుకోఁ

56

ఉ. ఎంతయినన్ సుగుప్తముగ నిత్తురు సజ్జను లిల్లుఁ జేరఁ బూ
జింతురు ప్రీతిఁజేసినది నెప్పుడు వేల్ సభ నేతు రన్యుమె

స్థిం తన మగ్గడింతు రనయింతురు శ్రీ గలగర్వ సుచిత

స్వాంతులు కత్తిమీడి పెనుసాము లి చెవ్వరిచే నెఱిగిగో.

57

చ. బలువుగఁ గ్రాగునయ్యునుముపై బడునోయకణము నానిలున్
బొలుపరి తామరాటపయి ముత్యమురూపుక విల్పుఁ గొంతనే
పల జలబిందువే యుదధియందలిశు క్తి వ్రాని ముత్య మె
మలయును దత్సమం బధమమధ్యమపత్తమసశ్చి బుల్ క్రమన్.

58

చ. తగునడవల్లె దండ్రడికి ముదం బొదవిగించినవాడె వత్తుఁ : గ
మగనికి సంతపం బెసఁగ మమ్మవఁ జూపినదే వత్తెఁ ద్రే
మ గలిగి కల్మిలేముల సమంబుగ వర్తిలువాడె మిత్తుఁ డి
ముగురు లభింతు రచ్చమతి మున్ సుకృత బు బొనఁగివారికిన్.

59

చ. ఒరులకు నమ్మలై ఘనత నొంది పరిస్తుతి నాత్మనద్దు
స్ఫురణ వొగార్చి యన్యపనిఁ బూనియు స్వామియు న్యహించితి ము
ష్కరులదురు క్తియుత్త లతిశాంతినె మార్చి తదాగ్తికాగు లై
యరు దగుచర్యల న్నెలఁగునార్యులు పూజ్యులుగాకె యేరికిన్.

60

పరోపకారశ్లోకము

చ. ఫలములఁ బిక్కటిల్లియును బాదప... గను నప్రభావమున్
జలధరపం క్తి దవ్వుల నెసఁగియు నప్రత విచ్చు దోచుముల్
గలిమిఁ జెలంగియున్ ఘనులు గన్వముఁ జొరక యుండు రింతయున్
దలఁపఁ బబోగపకారు లగుధచ్యుల కై నస్వభావకృత్యముల్.

61

చ. చెవు లురుపండలద్యుతులచేతను గాదు శ్రుతి న్నెలుగు ర
త్నవలయయు క్తిగాదు కియి దానముచేఁ జెలఁగన్ దయామతిన్
సవు రిగువారిదేహములు చందనమౌను చచ్చిచేతఁగా
దవనిఁ పరోపకారమహి మాతిశము బునఁ జాల శోభిలున్.

62

చ. జలజపరంహరన్ సురుచిసంపద నిపు నిమగ్న కైన్
త్పలనికగంబుల న్గరము భాసిలఁ జేయు సుధాగుఁ డొబుదా
వలి తనయంతఁ దాఁ గురియు వర్షము హస్తముఁ జొద లొక మి
ట్లలఘుమతుల్ స్వయాగతపరాహితుల్ సుక్ష్మశుల్ దలఁపఁగన్.

63

చ. ఒరులపనుల్ ఘటింతురు నిజోద్యమముల్ ద్యజింపఁచి యుత్తముల్
పరులపనుల్ స్వకార్యములుఁ బాదక పూనుచు గర్వి మధ్యముల్
పరిహితముల్ నిజార్ధరతి భగ్న మొనర్తురు మర్దిరాక్షసుల్
పరిహిత మూరకే చెఱుచుపామరు లెవ్వరొ తోచ దాత్మమన్.

64

శ. పాపము నేనునీకు పితపక్షతి గూర్చు రహస్య మాపనుల్
దాపను జూచు నదుణ్ణా తానము లద తెలుంగ నెంచు దా
నాపప వచ్చిన ని్యకువ పక్కణవేళల నిచ్చు దీర్చు సం
తాపము మంచిమిత్రుడని తద్గుణముల్ బుధు లెగుతు రెంతయున్.

65

గ. తనుఁ గలనెన్ జలంబు లలి దానికి బాల్ స్వగుణం బొసంగి వెం
టనె యది గావఁగాఁబడునెడిన్ జల మోగ్వక కాఁక నింక న
య్యనుఁగువిపత్తు న్నేవక మహాగ్నిఁ బడంగఁ దొడంగఁ బాలు గ్ర
క్కన జల సంతలలోఁ గలయఁ గ్రమ్ముట నిట్టివి సాధుమైత్రులున్.

66

ఉ. ఇందె శయించినాడు కమలేశ్వరుఁ డిందె వసించె దద్విష
ద్బృందము లిందె నెందె శిఖరిచ్చఁబలున్ శరణంబు బాడబం
బుం దగ నిందె యిందె ఘనపుష్కలముఖ్యము లున్న వద్దిరా
యెందునుఁ గాన మెంతబరు పీజలధీఁగ్రుని మేను పూనెడిన్.

67

శ. అతలలోకధారిచరమాంగలసత్కమశ్చేంద్రుఁ డొక్కడే
జాతుఁడు జన్మ మన్న ధ్రువజన్మమె సద్గ్రహచక్రవర్తన
స్థితతక్రిందమీద హితశీలురు గానిజడుల్ వృథాచదా
బాతభవాండభాండఫలజఁతుసముల్ మృతజాతు రేటికిన్.

68

ఉ. ఆస నడంపు మాను త్నమ యానకు గర్వము నాడు సత్యమే
దోసము నేయబోకుము బుధు ల్సనుత్రోవనె పొమ్ము విద్వదు
ల్లాస మొనర్చు ముగ్ధరిపులన్ శమియింపు వహింపు కీర్తి సం
త్రాసులఁ బ్రోవు సద్గుణము దాపు మివే కద సాధుకృత్యముల్.

69

చ. మనసులు వాక్కులంగములు మానితవుణ్యసుధాప్రపూర్ణతం
దనగ నిశోపకారు లుదితత్రిజగజ్జను లై పరు ల్భరిం
చినపరమాణుమాత్రగుణశీలము లద్రులు చేసి మార్షతో
యనిధుల నోల నాడుచు మహామహు లుందురు కొంద టిదరన్.

70

ధైర్యపదతి

చ. అమరులు వార్ధిఁ ద్రచ్చునెడ నెం దుదయించినరత్నపాలి హ
ర్షము గన రాహులాహలవిషంబున భీతి వహింప రాత్మ న
య్యమృతముఁ గన్నదాక విడ రప్పని యేతెఱుగైన ధీరస
త్తములు సునిశ్చితార్థ మవుదాకఁ బ్రయత్నము మాననేర్తురే.

71

ఉ. ఊనిన నేడ విఘ్న మగునో యని నీచులు భీతిఁ గార్యమే
పూనరు మధ్యముల్ దొలుతఁ బూనియుఁ బూనక విఘ్న మైనచో

మానుడు రెన్నివిఘ్నములు మాటికీ వచ్చిన నెంత నొచ్చినన్

మానరు తాము పూనినసమచితకార్యము ధీమానసున్.

72

చ. ఒకయెడ ధూమినే పరుడు నొక్కడ బాన్పున నుడుగుర లే
ఒకయెడ మెక్కు లోగొను గనోదన మొక్కడ మంత బూను బై
నొకయెడ గట్టు దుప్పటము లొక్కడ గావ్యధరాకిన్ మన
స్వికి గలదే సుఖానుభవిశేషవిభాగానాప్రపంచమున్.

73

ఉ. నీతు లెలుంగువారు తమనింద ఘటించిన నెచ్చిన మహా
ఘాతులు పాయ మన్న నవి వోయిన శావపు డైన గల్పనం
ఘాతివిరామకాలముల గల్గిన గల్గెడుగా కొకప్పుడున్
నీతిపథంబునం జెదరనేరరు ధైర్యరమాధురంధరున్.

74

చ. యువతికటాక్షవీక్షణశోభతి ప్రక్కలుగా పురుషుఁడ
పవనసఖోపతాపముల బాకము చెందక శోభపాశము
సప్తలక దుర్యధాస్పదపృథగ్విషయాశల గాసి బొడవ
యవిరళపుణ్యబుద్ధి దగునాతడు గెల్చు సమస్తలోకమున్.

75

ఉ. ఎంతదురంతచింతి ఘటించియు ధీరునియంతరంగన
క్రాంతనితాంతధైర్యరమ గ్రాహ్యనశక్యము ప్రజ్వలచ్ఛిఖా
వంతు నొకింత క్రిందుగను వంచిన వంపగవచ్చు గాక ను
ర్దాంతతదంతరిస్ఫురదుదగ్రశ్శిఖావళి వంపగూడునే.

76

చ. హిమగిరితుంగశృంగమున కెక్కి తమగ్రతటసలంబునన్
దుమికెన మేలు తద్విషమదుష్టశిలాహతి మేను ప్రహ్వల
నమటియు మేలు వ్యాళవదనంబున గేలిడుకొన్న మేల్ శిఖర
గుమిలిన మేలటంచు ననఘున్ నిడజాలరు శీలసంపదన్.

77

చ. జ్వలనుడు తోయ మా జలధి స్వల్పపుగాలుప బోలు గొంద మా
శల యగు గాచనాచలము సింహము లేక మగున్ మహాదగ
బలరులదండ యా విషము ద్రావ సుధారస మా జగద్ధిత
కలితసుశీల మేఘనులికాయును దగు నట్టిమేటికిన్.

78

చ. అసవ్యశసద్గుణాస్పదయు నావ్యయు స్కలచిత్త యెంత
లీ సరిగ జూచి లజ్జ విహరేక భరించిన మూర్ఖతవతి
వ్యసనులు దీప్రతేజాలు నిజానుచయం బయినన్ సుఖ మగా
మనలక మానకోపుదురు మానగ లేరు కృతప్రతిజలన్.

79

చ. కలిమికి సజ్జనత్వము పొగడ్డును బూనమి బగ్గికోర్చుట
తెలివికి విద్యయున్ నినయన్పట్టి ననాప్తికి బాధనానమే

యలుగమి సత్తపస్యః మహాప్రభువృత్తికైః దాల్కి ధర్మిక
చ్యుతవిఘ్నాక్షణంబు లగు సర్వగుణార్థ్యము శీలమే సుమీ.

80

దైవపదతి.

చ. గురుఁడు ప్రబోధమఁ దళని ఘోషమఁ లమరుల్ స్వస్థైరిమల్
పురి దివి దంతి యధికరి పోని సహాయుఁడు దైత్యభేది, యి
ట్లరు దగుబల్కి గల్గియు బూరి బూరి పుధాటి కోడఁడే
శరణము దైవమే పురుషశక్తి పృథా యది యేల కాల్పనే.

81

చ. అనువుల నాస గ్రుంగఁ నను సతయుఁ బెద్ద మునుంగ నింద్రియో
లనన మణంగ నాకట నలగును నోటన కేయి యెల్క బె
టెనరగఁ దానపడలరి డిగన లోగొను భోగి తత్సుషణ్
నెనఁ జను దైవ మిచ్చు క్షయపుష్పల స్వసత నుండుడి జనుల్.

82

ఉ. లేవడిఁ బొందియున్ వెతల తీనకఁ గొందియు లేదు గ్రమ్మనన్
దైవబలంబునన్ బుధుఁ డుదాతఁ గందుకవృత్తి హత్తి దు
ర్భావుఁడు తద్విధంబున విపద్దళ వచ్చిన వొచ్చి నాశిలున్
లేవక మంటిముద్ద ధరించి బడి యట యణంగుకైవడిన్.

83

చ. వడి నెద యెండ బట్టతలవాఁ డొకఁ డెంచు నెత్తి మండ న
గడలను నడచో టుసి కావక వప్పుల తాటిచెట్టుగ
స్పడఁ జని క్రింద నిల్వ నలపాడు పడన్ దల బ్రద్దలయ్యె నె
య్యెడలను జన్నదైవహతు నిమక డిచక ముంచు నాపదల్.

84

చ. గజభుజగంబులం బలుభిగ ముఁ గట్టుట మూర్యచంద్రులన్
గజబిజి చేసి దుర్గహము క్రొవ్వులు న్నబిగించి యేనుటల్
ముజుమతు లొమహాత్ములు కట్రత నేగుటఁ జూచి యయ్యయో
నిజగతి నెంత చేసి నతినిష్ఠురై దైవ ము టుమఁ గుందునున్.

85

చ. సకలగుణార్థ్యశేషగుణసంపద నిల్వ నిధాన మా హహ
పురుషశిఖామణిన్ భువికి భూషణరాజముగా స్పృశించి య
త్తటి క్షణభంగురంబుగను దాని నొనర్చినయేని యేటినే
గ్పరి విధి గూతఁ మూసయపడతభావము కష్ట మక్కటా.

86

చ. అతులనుధాకసైకనిధి యె సకలౌషధు లేలునాఘఁ డై
శతభిషగన్విత్తోద్ధమనసంశ్చతుఁ డై శివమాళిభాగలఁ
కృతిమణి యె వెలుగుశశి మెప్పుఁ బాయఁడు రాజయక్షుహ
హతవిధిపాక మేదొలకైనను వాట నల ఘృమే కదా.

చ. హతవిధి యక్కులాలవరుఁ డాత్మ యనఁ దగు మృత్తికన్ బలా
దతిఁ గొని ముద్ద చేసి వ్యథ యన్ పృథుచక్రముఁజేర్చి యాఁచు
న్నతఘనదండఘాతన మనంబును బల్బుఁ డ్రిప్పచున్నవాఁ
డతఁ డిఁక నేమి నేయున్ కదా చెలికాఁడె మెఱుంగ వేమియున్.

88

చ. చెడుపను లూనియే యలఁకఁ జెందెన పీయడియాస మాను మో
జడవిధి యాపదల్ పెనిచి సాధులధైర్య మడఁపఁ బూనినన్
జెడ దడి కల్పసంక్షయవిశీర్ణ నిజక్రమస్వకృతియన్
యడఁపఁగ నింకఁ జేయఁగ నవాగ్యపయోగులూ యామహాత్మికుల్.

89

చ. పతవిధి యేమి యెవ్వనికిఁ బ్రాప్త మొనగ్గునో వచ్చ సతయే
యతనికి నీచసంశ్రయమహాశ్రయముల్ గుఱి గావు సర్వది
క్షుణ్ణతలు నిండి మేఘములు ప్రత్యహము గురియఁగ నేయశీ
స్పితములు గల్గె ద్విత్రిజలపిందువులే కద చాతకాకిన్.

90

ఉ. ఆ బుజబాంధవుం డెహరహంబును డగ్గటివారిఁ గూడి యు
యంబరభిండ మూని పరుగాడునును మను గ్రుంపడాకి న
య్యంబరభిండ మొందియె సుధాంశుఁడు ద్రిమ్మగు రాత్రు లెల్ల దె
వ బె ఘటించినన్ గడవవచ్చునె దుర్గతి యెంతవారికిన్.

91

కర్మసదతి

ఉ. అసతి నేతునో సుకల కయ్యమగుల్ హతవిధ్యధీమలే
యా నిఖిలై కమయ్యఁ దజాఁ డాతఁడు కర్మఫలప్రదుఁడె క
రానుగుణంబు తత్ఫల మబాదులచే నగు తేమి సద్భజం
డేనియుఁ గర్త కాఁడు ప్రభు నితమఁ గర్మము గాన మొక్కదన్.

92

చ. నెఱి నజు నండభాండకృతి నేమవుఁగుమ్మరిఁ జేసి నెద్ది శ్రీ
హరిని దశావతారగహనాప్తిని సొకటపెట్ట నెది శం
కరునిఁ గపాలపాణిపుటకంబున భిక్షమఁ దొన్న నెద్ది భా
స్కరు దివిఁ ద్రిప్ప నెద్ది యలకర్మముఁగూర్చి నమస్కరించెదన్.

93

చ. కొఱగును సాధుగా మొఱుగు కోవిదుగా నలి మిత్రుగా నగో
చము సుగోచరంబుగ విషం బమృతంబుగఁ జేయు నెది యా
సీతరసత్కృతిన్ భగవతిన్ భజియి పు మభీష్టసిది కొ
నగనుత మానితామితగుణంబుల నేల వృథానఁ జెందగన్.

94

ఉ. సురుచిరకర్మ మున్నవుడు సున్నుభవిదెలు దిన్ని పామువు
కొఱము తెల్ల నాగోకుగుఁడె మోచ్చిలు దిచ్చియు నిరం

తన మునునటు లుడు నది తప్పిన నంతయుఁ గంతుసంగరాం
తగవతంతంతు మా కకవితానగతిన్ విత యై వడిన్ జెడున్.

95

చ. గుణ మగుణులు నై నక్రియ గోరి యొకర్పరఁ బూనుపండిత
గ్రణి మునుమున్నె చేయఁదగు కర్మమువాకిము నిశ్చయించి ని
ర్విణుమతి చేయఁజెల్లు శుభపశ్చిము లించికి చేసినన్ దను
ల్బులుఫల మబ్బుదాతఁ గృతివాకము చృద్ధతి నేర్పు శల్య మై.

96

చ. జననము కర్మధూమి గని సత్కీర్తియ లేనిజడుండు చందనేం
ధనముల నువ్వుపాటు రతనంపుఘటాబున వండువాఁడు కా
చనవాల మూరి ఖోణి దివసప్రభుమాదికి గున్నవాఁడు పా
య నటికి కప్పరంపువెలుఁ గాఁగిచేరికే బెట్టువాఁ డగున్.

97

చ. సుమహితరూపమున్ గులము శుద్ధపుశీలము విద్యయున్ బ్రయ
త్నము గలరాజసేవ విదితంబులై నిక్కము పూర్వజన్మపు
ణ్యముల జనించుసంచితసమంచితభాగ్యములే ఫలించుఁ గా
లమున ఫలింపువృక్షములలాగున సత్యము మర్త్యకోటికిన్.

98

చ. జలముల మునుఁగాక సురశలము పెళునుఁగాక శత్రులన్
బెలుపుర సేయుఁగాక కృషి బేరము సేవలు సేయుఁగాక వి
ద్య తెలుఁగుఁగాక పక్షివలె నభ్రగతిన్ జనుఁగాక యెంత గా
సిలినను రాదు రానిది గృహంపు దవ్యాము కర్మపద్ధతిన్.

99

చ. అడవుల నై నఁ దోయముల నై న వికోధులలోన నై న మం
డెడుదనమధ్యమం బులున నిరధ నై న మహాద్రినై న నె
క్కడ నయినన్ బ్రమాదగతిఁ గాంచిన నిద్ర వహించిఁన్ భరం
పసి విషమసితుం వయినఁ బ్రాప్సుకృతంబులై ప్రోమ మర్త్యునిన్.

100

ఉ. ఘోరవనంబు పట్టణ మగున్ జను లెల్ల స్వకీయు లౌదు రి
దారుణి యంతయున్ ధననిధానమణిగణపూర్ణ యె తగున్
ఘోరితరై కసత్కీర్తియలు పూర్వభవంబునఁ జేసి యన్నిటం
గౌరవ మొందు ధన్యులకుఁ గావున ధర్మము సేయఁగాఁ దగున్.

101

చ. ఉరుగుణయోగి భర్తృహరియోగి చమత్కృతి సంఘటింపఁగాఁ
గగములదవర్చుతంతకం బది పట్టి తెనుంగుబాసచే
నిరమ్మగయిఁజేయిచ్చుచ్చిగిరిమ్మన చంపకమాలికాపరం
పురు శివాంఘ్రపూజలుగఁ బూర్ణము లెంతయు సంతసింపఁగన్.

102

ప్రతిపక్షమున సమాప్తము.

శ్లోకానుక్రమణిక.

శ్లోకారంభము.	శ్లోకము.	పాదము.	శ్లోకారంభము.	శ్లోకము.	పాదము.
అకిరుణాశ్వి మకౌరిణవిగ్రహః	నీతి	42	ఆవాసః కిలికిఞ్చితస్య	శృంగా	83
అగ్రగీతం సరసకవయః	వైరా	66	ఆవాసః క్రియతాంగజే	"	38
అచ్ఛాచ్ఛచననరసార్దృ	శృంగా	87	ఆశానామనదీమనోరథ	వైరా	10
అజాననామాత్మ్యంపతశు	వైరా	18	అసంసారాత్తిగువనమిగ	"	81
అజస్సుభిమారాధ్యః	నీతి	3	ఆసాశానాత్మ్యతిః	శృంగా	95
అదర్శ నేదర్శనమాత్ర	శృంగా	22	ఇతఃస్వనిశ్చయ	నీతి	68
అధిగత పగమారాన్	నీతి	14	ఇతోనిన్యద్వల్లీనిలసిభ	శృంగా	93
అపవీరసఖేమారాదస్సాత్	శృంగా	51	ఇద మనుచిత మక్రమశ్చ	"	27
అభిమతమహామానగ్రాని	వైరా	22	ఇమేతాగుణ్యాశ్రీనవపరిమలాః	"	19
అభుక్తాయాంయస్యాక్షణమపి	"	55	ఇయంచాలా మా వ్రత్యనవ	"	63
అమోహప్రాణా నాంతులిత	"	5	ఇహహిమధురగీతం	"	55
అమ్భాజివననిహాన	నీతి	15	ఇతాతం నిధిశక్త్యా	వైరా	3
అయమమృతనిధానం నాయకో	"	88	ఇద్భాసితాఖిలఖిలస్య	నీతి	49
అర్రానామిశిషేత్వంవయమపి	వైరా	52	ఇద్వృత్తః స్తనభాగవిష	శృంగా	15
అర్థంనువ్వాచికాయాః	శృంగా	96	ఇన్ద్రత్వేమసంరమ్భా	"	75
అవశ్యంఘాతారశ్చిరతర	వైరా	12	ఇన్ద్రులత్తివశీతరజ	"	49
అశ్నీమహివయంభిక్షా	"	55	ఇపరిఘనం ఘనపటలం	"	92
అసారాస్సన్వేత్వే విరతి	శృంగా	55	ఇరసి నిపతితానాం	"	25
అసూనీసంచారే తమసి	"	94	ఏకాకీ నిస్సృహః కాన్తః	వైరా	89
అక్రాంతమరణేనజన్మ	వైరా	32	ఏకోరాగిమ రాజతే	"	17
అజ్ఞాకీర్తిఃపాలనం	నీతి	40	ఏతస్మాద్విరమేన్ద్రియార	"	68
అదిత్యస్యగతాగతై	వైరా	43	ఏతాశ్చలద్వలయసంహతి	శృంగా	8
అధివ్యాధిశతైర్జనస్య	"	55	ఏతే సత్పురుషాఃపరార	నీతి	65
అమీలితనయనానాం యః	శృంగా	20	ఏశ్వర్యస్య విభూషణం	"	81
అయుః కల్లోలలోలం	వైరా	30	ఏదర్శితస్యాపి హి ధైర్య	"	77
అయుర్వర్షశతం నృణాంపరి	"	49	కదావారాణస్యామమగతటి	వైరా	87
అరంభగుర్వక్షయణీ	నీతి	50	కరేశ్లాఘ్య స్త్యాగః శిరసి	నీతి	54
అవర్తఃసంశయనామవినయ	శృంగా	45	కశ్చుమ్భతి మలపురుష	శృంగా	59

శ్లోకారంభము.	శ్లోకము.	సంఖ్య	శ్లోకారంభము	శ్లోకము.	సంఖ్య
కానాకటాక్షవిభా	నీతి	70	మమ్మనంగణభీతి	శృంగ	99
కాస్తేయశృంగలహాచనేతి	శృంగ	41	మాడ్కోత్తాసితచన్ద్రచారు	వైరా	1
కామినికాయకాంతారే	"	53	చేతశ్చిన్ద్రయమాగమానకృణి	"	65
కింపదైస్సృతిభిః	వైరా	71	భిన్నాపిహాతితరుః	నీతి	80
కిం కన్దర్పశరం కదర	శృంగ	64	జయనితే నుకృతినో	"	21
కింక నాః కన్దరేభ్యః ప్రలయ	వైరా	25	గల్పని సారమశ్యేవ	శృంగ	50
కింగతేన యదిసాన	శృంగ	66	జాడ్యంహ్రీమతిగణ్యతే	నీతి	44
కిమిహబహుభిరుక్తః	"	39	జాడ్యంధియో హతే	"	20
కుక్కుమపద్మకలజ్జేతదేహ	"	9	జాతఃకుక్కుస్సపకకపుగు	"	69
కుసుమస్తంభకన్యేవద్వయీ	నీతి	26	జాతిర్యాతురసాతలం	"	32
కృచ్ఛేనా మేభ్యమభ్యే	వైరా	37	జాత్యనాయచ దుర్గుణాయ	శృంగ	57
కృమిమలచితం లాఙ్కీన్నం	నీతి	9	జీరాపవనోఽభాశ్చహృదయే	వైరా	83
కృసఃకాణః ఖిష్టః శ్రవణ	శృంగ	78	తపస్యస్తస్సస్తః	"	76
కేయూరాణి సభూషయ ని	నీతి	16	తరుశీవే షావీపిత	శృంగ	90
కేశా స్పృయమినః శ్రుతే	శృంగ	1	తస్మాదవస్థ మజనం	వైరా	69
కేనానామలయ స్సహో	"	100	తస్యాః స్తనాయాభనా	శృంగ	18
కావీనం శతఖిణజరగతరం	వైరా	91	శావదేవకృతినాచుపి	"	80
క్వచిత్పుద్గీశయ్యః క్వచిదసి	నీతి	74	శావదేనామృతచుయీ	"	43
క్వచిత్సంధూణజ్జే క్వచిదసి	శృంగ	4	తావస్సహత్వపాణీత్యం	"	76
క్షణంబాలాధూర్వాక్షణమపి	వైరా	50	క్షుజావేశ్శనుతాఃసతామభి	వైరా	20
క్షాన్తంవక్షమయాగృహోచిత	"	6	క్షృణాశుష్యన్తాన్యేసిబతి	"	19
క్షాన్తిశ్చేత్కపిచేన కిం	నీతి	18	క్షృష్ణాభిలిఖజక్షమాం	నీతి	70
క్షీరజాత్మగతోదకాయ	"	67	క్షృణరాహాపయచుర్మివాసిత	వైరా	51
క్షుతామోపి జరాకృతోపి	"	22	క్షాక్షిగ్నాన్ద్రజనెయ	నీతి	19
ఖిల్వాటో దివసేశ్వరస్య	"	65	క్షాన్తంభోగోనాశస్త్రో	"	25
ఖిల్లాల్లాపాః సోదాః కథమపి	వైరా	4	క్షాన్తాన్ద్రజనెయ	"	1
గజాతరజహిమశీకర	"	2	నికవనహరిణేభ్యో	శృంగ	34
గజాతరే హిమగిరిశిలా	"	98	క్షీనాక్షీనముక్షౌర్నదేవ	వైరా	21
గజభజజవిహజను	నీతి	86	క్షురాగాద్యాహ్నిగామరగ	"	77
గజాత్ర సమచితగజాన్ద్రాగిణ	వైరా	5	క్షురజాన్ద్రాహ్నిగో	నీతి	43
గుణవదగుణవద్వాపర్యతా	నీతి	96	క్షేపేప్రభుజాన్ద్రాహ్ని	"	11
గురుణా స్తనభారేణ	శృంగ	17	క్షౌర్యాన్ద్రాహ్నిపతిర్విసశ్యతి	"	34
చణ్డాలః కిమయంద్యిజాని	వైరా	96	క్షౌర్యేషు కిమత్తమం	శృంగ	7

శ్రీకారంభము.	శ్లోకము.	సంఖ్య	శ్రీకారంభము.	శ్లోకము.	సంఖ్య
ధన్యానాంగిరికన్దశము	వైరా	14	ప్రదానంప్రచ్ఛన్నంగుచా	నీతి	58
ధన్యాస్తవపథవలా	శృంగా	16	ప్రసహ్యమణి ముదగేత్	"	4
నసంసారోత్పన్నం చరిత	వైరా	11	ప్రాజ్ఞామేతిమనాగనాగత	శృంగా	21
నకల్చి చృణ్ణకోపానాం	నీతి	47	ప్రాజ్ఞాపూతాన్నివృత్తిఃప	నీతి	55
నగమ్యామన్యాణాం నచ	శృంగా	56	ప్రాప్త్యాశ్రియఃసకలకామ	వైరా	67
నధ్యాతంపథమీశ్వరస్య	వైరా	45	ప్రాభ్యతేనఖిలుపిఘ్నభయేన	నీతి	73
నవటాచనిటానగాయకా	"	56	ప్రియసఖివిపదణ్ణవాత	"	89
నమస్యామోదేవాన్నను	నీతి	92	ప్రియాన్యాయ్యావృత్తస్థిని	"	57
నమ్రత్వేనోన్నమస్తాపర	"	61	ప్రీణాతియస్సుచరితే	"	60
నాభ్యస్తాప్రతివాదిబృన్ద	వైరా	46	ప్రాద్యత్ప్రధానీయజ్ఞమ్యుతి	శృంగా	98
నామృతం న విషం కిఞ్చిత్	శృంగా	44	ఫలంస్వేచ్ఛాలభ్యప్రతివన	వైరా	27
నినస్తుతినిపుణాయది	నీతి	75	ఫలమలమశనాయస్వాదు	"	54
నివృత్తాభోగేచ్ఛాపురుష	వైరా	9	బాతే లీలాముమలిత	శృంగా	62
నూనంహితేకవిపరావిపరీత	శృంగా	10	బోధారోమత్సరగ్రస్తాః	నీతి	2
నూనమాజ్ఞాకగస్తస్యాః	"	11	బ్రహ్మజ్ఞానవివేకస్థిలధియః	వైరా	13
నేతాయస్యబృహస్పతిః	నీతి	82	బ్రహ్మణ్యమనీయత్రా	"	92
నేవాక్యతఃఫలతినైవమలం	"	93	బ్రహ్మయేనవిహితమతే	నీతి	93
నోనశ్యేనమృగాజ్ఞుష	శృంగా	46	బ్రహ్మోనాంసిమరుదజ్ఞాన్	వైరా	40
పద్మాకగందినకరోవికచం	నీతి	64	భక్తిర్భక్తే మణజన్దభయం	"	68
పరిక్షిణః కల్పితోస్పృహయతి	"	57	భగ్నాశస్యకర్ణాణితత్వం	నీతి	83
పరిశ్రమసి కిం ముధాక్వచన	వైరా	62	భివన్తిమాస్తవః	"	62
పరిమలభృతోనాతాఃశాఖా	శృంగా	81	భిక్షాశనంతకపినిరస	వైరా	15
పరివర్తిని సంసారేమృతః	నీతి	25	భిక్షాశీజనమధ్యసజ్జహితః	"	90
పరేషంశతాంసిప్రతినివస	వైరా	61	భిక్షాహరణదైన్యమప్రతి	"	50
పాణీపాత్రం పనిత్రం భ్రమణ	"	99	భిమంవనభివతియస్య	నీతి	101
పాణీపాత్రయతాంసిసర్	"	90	భోగానభక్తౌవయమేవభుక్తా	వైరా	7
పాతాల మార్కశసియాసీ	"	77	భోగాభిజ్ఞుత్తయో బహు	"	39
పానశ్రీవిరహానలా	శృంగా	84	భోగామేఘనితానమధ్య	"	35
పాపాన్నివారయతియోజయతే	నీతి	66	భోగానుజితజ్ఞజ	"	34
పుణ్యేగామేవనేవామనాతి	వైరా	50	భోగే రోగభయః కలే	"	31
పుణ్యేమూలఫలైస్తథాప్రణయి	"	50	భ్రాన్తదేశమనేకదుఃఖిషమం	"	2
ప్రణయమధురాః ప్రేమాద్ధా	శృంగా	20	భూచాతుర్యాత్కుఞ్చితాక్షః	శృంగా	43
పథితఃప్రణయవతినాం	"	85	మణిశ్చాలోరీధఃసమగ	నీతి	36

హోకారంభము.	శ్లోకము.	సంఖ్య	హోకారంభము.	శ్లోకము.	సంఖ్య
నుజశ్చమ్ముసేయాతుమేనుశిఖరం	నీతి	99	రత్నైర్గుహాబేమతుషుర్న	నీతి	72
మత్తేభిషమ్మువలనేభువి	శృంగా	73	రమ్యంహర్మ్యతలంనకింవసతయే	వైరా	80
మధునిషతివాచియోషితా	"	60	రమ్యాశ్చన్ద్రమణ్చయస్త్రుణవతీ	"	79
మధుకంమధుకెరసి	"	82	రాగస్యాగారమేకంనరక	శృంగా	29
మనసివచసికాయేపుత్య	నీతి	71	రాజంస్త్రుష్టామ్మురాశేర్నహి	"	28
మహాశయాపృథ్వీవిపుల	వైరా	94	రాజన్దుధుక్షసియదిక్షితి	నీతి	38
మహేశ్వరేవాజగతా	"	81	రాత్రినైవపునస్సవివ	వైరా	41
మాతశ్చేదినితాతమాగుత	"	100	లభేతసికతాసుతైల	నీతి	5
మాతర్లక్ష్మీభజస్వ	"	93	లాజ్ఞూలచాలనమధశ్చరణావ	"	24
మాత్స్యేముత్సాన్యసోచార్య	శృంగా	36	లీలవతీనాంసహజా	శృంగా	47
మానేష్యాయునిఖణ్డితే	వైరా	78	లోభశ్చేదగుణేనకిం	నీతి	45
మాలతీరసిజృంభణోన్ముఖే	శృంగా	23	పక్త్యంచన్ద్రవికాసిపద్మజ	శృంగా	5
ముఖేచన్ద్రకానేన	"	16	వచసిభవనిసజత్యాగ	"	71
ముగేధానుష్కతాకేయం	"	13	వనేరణేశత్రుజలాగ్ని	నీతి	100
మృగమీనసజనానాత్మణ	నీతి	51	వయంయేభ్యోజాతాశ్చిర	వైరా	48
మృత్పిణ్డోజలశేఖియావలయిత	వైరా	59	వయమిహపరితుష్టావల్కలై	"	53
మోహంమారయతాముపాగయ	"	61	వరంతుజ్ఞాచ్ఛృణోజదురు	నీతి	78
మానాన్ముక్తిప్రదచనపటు	నీతి	48	వరాప్రాణోచ్ఛేదస్సమద	"	29
యతోమేరుశ్రీమాన్నిపతతి	వైరా	72	వరంసితంకిరసి	వైరా	74
యత్రానేకఃక్వచిదపిగృహే	"	42	వలిభిరుఖిమాక్రాంతం	"	8
యథాకనుకపాతేనోత్పతత్యా	నీతి	84	వహతిభువనశ్రేణింశేషః	నీతి	28
యదచేతనోపిపాదేస్సృష్టః	"	30	వహ్నిస్తస్యజలాయతే	"	79
యదాకిచ్ఛిక్తోహోహం	"	8	వాఘ్నస్తజ్జనసంగతా	"	52
యదానీదజ్ఞానంస్మగతిమిగ	శృంగా	69	వీతిరేనర్వస్వేతరుణ	వైరా	86
యదాయోగాభ్యాసవ్యసన	"	68	విద్యానాధిగతాకళత్ర	"	47
యదేతత్పూర్ణేమద్యుతిహగ	"	48	విద్యానాపసరస్యరూప	నీతి	17
యదేతత్స్వచ్ఛందం	వైరా	82	విపదిధైర్యమథాభ్యుదయే	"	53
యద్ధాత్రానిజఫాలపట	నీతి	41	విపులహృదయేన్ద్రేశేతజగ	వైరా	57
యస్యాస్తివిత్తంసనః	"	33	వియదుపచితమేషుభూమయః	శృంగా	91
యావత్స్వస్థమిదంశరీరమరుజం	వైరా	75	విమతబుధాయోషితృణాత్	"	67
యాసాఘాంశ్చఖిలాన్కరోతి	నీతి	94	విరమవిరసాయాసాద	నీతి	90
యేవరనేధనపతిపురః	వైరా	28	విరహేపిసజమఃఖిలు	శృంగా	65
యేసంతోషవిరస్తరప్రముదితా	"	29	విశ్రమ్యవిశ్రమ్యవన	"	21

శ్లోకారంభము.	శ్లోకము	అక్షరములు	శ్లోకారంభము	శ్లోకము	అక్షరములు
విశ్వామిత్రపరాశరాప్రభృత	శృంగా	౮౦	సన్మాతావయస్తేప్రభవతి	శృంగా	74
విస్తారం మకరకేతన యో	"	52	సప్తప్రతాపకోసా నిసతి	"	72
వేశ్యాసౌమ్యసన్యాసా	"	56	సమ్మత్సుమహాశాంతితం	నీతి	56
వ్యాధీవతిషతిజరా	వైరా	36	సహకారమనుమకేనర	శృంగా	56
వ్యాధీశ్చేదన	శృంగా	54	సారమ్యానగీమహాస్స	వైరా	41
వ్యాధీశ్చలనృణాల	నీతి	6	సింహాశిశురపినిపతతి	నీతి	51
శక్యోనాగయితుజలేన	"	11	సిద్ధాధ్యాపితకనలే	శృంగా	32
శంభుస్సయంభుహరయో	శృంగా	1	సుధాశుభ్రధామస్ఫురద	"	౮9
శశేదపనధు సహో	నీతి	46	సృజితితావదశేషగుణాకరం	నీతి	౮7
శాస్త్రజ్ఞోపిప్రగుణిత	శృంగా	77	సనామాంసగ్రానీకనక	వైరా	16
శాస్త్రోపసగ్రతశబ్దమనరగిరః	నీతి	12	స్త్రీముద్రాం మనుమాయాధన్య	శృంగా	19
శరశ్శాస్త్రంస్వరాత్పశుపతి	"	10	స్థాల్యాంవైదూగ్యమయ్యాం	నీతి	97
శుక్రసర్వసవిధమాయువ	"	95	స్తాత్వాగాజ్జేపయోభిః త	వైరా	68
శృంగారద్రుమనీరదే	శృంగా	30	స్ఫురస్ఫురజ్యోత్స్నాధవళి	"	85
శ్రోత్రాశ్రుతేనైవనపణ్డ	నీతి	63	స్థితంకిజ్యోత్స్నగ్రంసగల	శృంగా	6
సంసారతవప్యస్త	శృంగా	33	స్థితేనభావేనచలజ్జయా	"	2
సంసారేఽస్మిన్నసారే	"	31	స్థుతాభవతితాపాయ	"	42
సంసారేస్వప్నసారేపరిణతి	"	37	ప్రజోహృద్యామోదావ్యసన	"	88
సజాతఃకోప్యాసీన్మదన	వైరా	60	స్వల్పస్నాయువసాపసేకమలి	నీతి	23
సతిప్రదీకేసత్యగ్నో	శృంగా	14	స్వాయత్తిమేకాస్తహితంనా	"	7
సత్యంజనావచ్ఛు	"	40	హర్తుర్యానగోచరీకిమసి	"	13
సత్యస్సతాచపయషాప్రియ	నీతి	39	హింసాశూన్యపయత్నలభ్య	వైరా	97
సంతప్తాయసిసంస్థితస్య	"	59	హేమస్తేదధిదుగ్ధసర్పి	శృంగా	97
సన్న్యసేపిబృహస్పతిప్రభృత	"	27			

మనసు ఫౌండేషన్ పుస్తకాల పరిశీలనావట్టిక

పుస్తకం సంఖ్య	TPLA126B139
పుస్తకం పేరు	భర్తహరియోగీష్టవిరచిత సుభాషితక్రికతి
తారీఖు	30/10/24
మొదలు అట్ట	No
వెనుక అట్ట	No
మొత్తం పేజీలు	459
పెద్ద సైజు పేజీలు	No
ఖాళీ పేజీలు	6, II
లేని పేజీలు	No
తయారు చేసినవది	P. Jayamma
పేజీలు విడదీసినవది	Jayamma
స్కాన్ చేసినవది	Ramya
పరీక్ష చేసినవది	ROHITH
పేజీలు సరిచూసినవది	
బైండింగు చేసినవది	
ప్యాకింగు చేసినవది	
పరిస్థితి	Good